

JAINSITE E-BOOKS LITERATURE

**JAIN HISTORY • JAIN GRANTH • JAIN SUTRA
JAIN VIDHI • JAIN STORY • JAIN ASTROLOGY**

And Many More Books in Gujarati, Hindi & English

જैનસાઇટ ઈ-બુક્સ લિટરેચર ના સંપૂર્ણ લાભાર્થી

શ્રી શૈવાભૂર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ)

પાર્શ્વદર્શન બિલ્ડિંગ, ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણા રોડ,
(જુના નાગરદાસ રોડ), અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ - 400 066.

www.jainsite.com

Blessings : **P. P. PANYAS SHREE NIPUNCHANDRA VIJAYJI M. S.**

Inspired by : **MUNI BHAGYACHANDRA VIJAYJI M. S.**

Created by :

E-mail: info@jainsite.com • Tel.: 09867711171

॥ॐ श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः ॥

जैन ई-बुक्स ना संपुर्ण लाभार्थी
श्री शेत्काम्बर मूर्तिपूज्ञ जैन संघ, अंधेरी (पूर्व)

श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथ जैन मंदिर

॥ ઊં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ ॥

દ્રસ્ટની નોંધણી નં. F-4210 (BOM)

સોસાયટીની નોંધણી નં. Bombay 381/1976 G.B.B.S.D.

શ્રી શૈતામ્બર મૂર્તિપૂજક જેન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ)

પાર્શ્વદર્શન બિલ્ડિંગ, ડૉ. સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણા રોડ, (જુના નાગારદાસ રોડ),
અંધેરી (પૂર્વ), મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૬૮.

પ્રસ્તાવના

અનેક પરમોપકારક આચાર્ય દેવ જ્ઞાની, તપસ્વી મુનિરાજ, સેવાભાવી સાધ્વીજી ભગવંતોના અભિતિય-અદ્ભૂત-અવર્ણાનીય આશીર્વાદથી તथા મહાપવિત્ર મંત્રોચ્ચાર અને વિદ્યિ વિધાન દ્વારા સ્થાપિત આકર્ષક અલૌકિક અને અનેક મનમોહક રૂપમાં ભગવાન શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજી મનોરમ્ય, નેત્ર દિપક લાવણ્યમય પ્રતિમાજીને મૂળનાયક તરીકે બિરાજમાન કરેલ દેવવિમાન તુલ્ય તીર્થસમ જિનાલય એટલે મારું-તમારું અને આપણા સહૃદુનું શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથજીનું શિખરબંધી જિનાલય તથા ધીર-વીર-ગંભીર-સરળ-ભક્તિ-ધાર્મિક પાપભીર દાનવીર અને ઉત્તમોત્તમ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓથી બનેલો રૂપમાં તીર્થકર તરીકે ઓળખાતો શ્રી શ્રી. મૂ. જૈન સંઘ, અંધેરી (પૂર્વ) એટલે અમારો શ્રી અને સરસ્વતીથી સભર બનેલો વિનયી-વિવેકી અને ગુરુભગવંતોનો કૃપાપાત્ર બનેલ ચારે તરફ એ દશો દિશાઓમાં જૈનમૂર્તિ શાસનમૂર્તિ ની યશોગાથા નો વિજયદોષ ૧૪ રાજલોકમાં ગુંજતો કરનાર એટલે અમારો શ્રી શ્રી. મૂ. જૈન સંઘ અંધેરી (પૂર્વ) અનેક નાના મોટા ધાર્મિક અનુષ્ઠાનો કરનાર શ્રી સંઘોને મદદરૂપ બનનાર, અનેક પાંજરાપોળોને સહાયભૂત થનારો અનેક સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતોના વૈચાવચ્ચામાં સદાય અગ્રેસર, ગૃહ જિનાલયમાંથી શરૂ થયેલ આજે ઉત્તુંગ ગગનચુંબી આકર્ષક શિખરબંધી જિનાલય જેમાં દેવ-દેવીઓની દેવકુલિકાઓ શોભી રહી છે. શ્રી સંઘમાં કાયમી આયંબિલ ખાતું-બે બે પાઠ્શાળાઓ, જ્ઞાનભંડાર એટલે શ્રી સંઘ શક્તિનું નમૂનેદાર નજરાણું કહેવાય.

યુગાદિવાકર પ. પૂ. ઉપકારી ગાંધીજિના નાયક આ. ભ. શ્રી વિજય ધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા. ની શુભ પ્રેરણા. માર્ગદર્શક તથા તેમની શુભ નિશ્ચામાં નિર્ભિત અને સ્થાપિત શ્રી જિનાલય તથા પ. પૂ. શતાવધાની આ. ભ. શ્રી જયાનંદસૂરીજીની પ્રેરણાથી તા. ૪-૪-૧૯૭૬ માં શ્રી સંઘની સ્થાપનાના સુંદર વિચારોનું બીજ આજે ઘેઘુરો ઘટાદાર વૃક્ષ સમાન બન્યો છે. ચમત્કારી અને અલૌકિક મૂળનાયક શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનના દર્શન કરીને જૈન-જૈનતરોની દ્રષ્ટાઓ ફળીભૂત થઇ છે.

નિસહાય-અભોલ બનેલા ટોરોની અને પાંજરાપોળોને અમારા શ્રી સંઘે ઉદાર હાથે મદદ કરી છે તથા હાલમાં કેળવણી ક્ષેત્રે, મેડીકલ ક્ષેત્રે, સાધર્મિક ક્ષેત્રે, અનુકર્પા ક્ષેત્રે પણ શ્રી સંઘની જ એક શાખા શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ફાઉન્ડેશન દ્વારા આર્થિક સહાય ચાલુ છે.

શ્રી શ્રી. મૂ. જૈન સંઘ વતી

પ્રમુખ

जैन साइट
JAIN SITE .com

जैन ज्ञान जैन विद्या

आत्मग्रंथे छुटकारा

सुनंदाबहेन वोहोरा

આતમ જંખે છુટકારો

(સમાધિશતક વિવેચન)

પ્રેરક : પૂ. પંચાસ શ્રી અમયશેખરવિજય ગણિવર્ય

પ્રકાશક : ગુજરાતનુંરાગી મિન્ટો, અમેરિકા - અમદાવાદ
 પ્રકાશનવર્ષ : વી. ૨૫૨૩, વિ. ૨૦૫૩, ઈ.સ. ૧૯૯૬-૭૭
 પ્રથમ આવૃત્તિ : ૨૦૦૦

પ્રાપ્તિસ્થાન :

૧. સુનંદાબહેન વોહોરા પ, મહાવીર સોસાયટી, અલિસશ્રીજ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭ ફોન : ૬૬૭૭૮૫૪ સમય : દથી ૮	૨. દક્ષાબહેન મહેતા ૩૮, માણેકભાગ સોસાયટી કંચનદીપ સેન્ટરની સામે, સુરેન્ડ મંગળદાસ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫ ફોન : ૪૦૭૮૯૦ સાંજે દથી ૮
૩. કુમારમાઈ લીમાણી ૧૩/૩૮ એમ. જે. કમ્પાઉન્ડ ત્રીજો ભોઈવાડો, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨ ફોન : ૩૭૫૭૦૧૩, સાંજે પથી ૭	૪. Ashaben Mehta C/o Prakash P. Mehta 48-17, 91 P1 Elmhurst Ny 11373. U.S.A. Tel. 718-760-1458
૩. Kalpana Pravin Shah 992 McNair Drive Lansdale PA 19446-U.A.S. Tel. 215-362-5598	જીનિસિટે નેત્રમ જ્યાતિ શાસનમ्

મુખ્યપૂજયિત્ર : વી. રામાનુજ

લેસર ટાઇપસેટિંગ :
 શારદા સુદ્રાલાલય
 જુમા મસ્ઝિદ સામે, ગાંધી માર્ગ,
 અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧ ૦૮૭૮૮૬૬

મુદ્રક :
 ભગવતી ઓફસેટ
 ૧૫/સી, બસીધર એસેટ,
 બારડોલપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૪
 ૦૮૭૫૪૦

પૂજ્ય બા

સ્વ. કંચનભાઈન પ્રતાપરાય મહેતા
દેહવિલય : ૭-જાન્યુઆરી ૧૯૮૮
(વય ૭૧)

જૈન સાઇટ પૂજ્ય બાપુજી

સ્વ. પ્રતાપરાય પરમાણંદ્રાસ મહેતા
દેહવિલય : ૩૧-ઓગસ્ટ ૧૯૮૮
.com (વય ૭૭)
કેનાન જયતે શાસનાન

વંદન

પૂ. બા તથા બાપુજી, આપનો ઉપકાર અમે શું માનીએ ?
સૃષ્ટિમાં બાળકો માટે માતા-પિતાનું સ્થાન અદ્વિતીય છે. આપે
સીંચેલા સંસ્કારો વડે અને પ્રભુકૃપાએ અમને કંઈક ધર્મભાવનાઓ
હૈયે વસી છે. તેને વ્યક્ત કરવા અને આંશિક ત્રશ્શા અદા થઈ
શકે તે ભાવનાથી પ્રસ્તુત ગ્રંથરૂપી પુષ્પ અમે આપના સ્મરણાર્થે
પ્રગટ કરવાનો લાભ લીધો છે. અને ભાવિક આત્માઓને તે બેટ
ધરીને અમે ધન્યતા અનુભવીએ છીએ.

લ.

પુત્રી આશા અને આપનો પરિવાર
પુત્રીઓ : સુશીલાભાઈન, અરુણાભાઈન,
નિરંજનાભાઈન, જ્યોત્સનાભાઈન

પુત્રો : રમેશભાઈ, ભૂપતભાઈ, પ્રકાશભાઈ, પ્રદીપભાઈ

આતમ ઝંખે છુટકારો

પ્રસ્તુત ગ્રંથનું સંપાદન કરવાની પ્રેરણા પૂર્વ પંન્યાસ શ્રી અભયશેખરવિજય મ. સા. તરફથી મળી છે. જેમાં સંસારથી વૈરાગ્ય થાય તેવું નિરૂપણ છે. એટલે વાસ્તવમાં એવા ગ્રંથનું સંપાદન કરવું ગૃહસ્થ જીવનમાં રહેલી વ્યક્તિ માટે પ્રશ્નસૂચક લાગે. પરંતુ પૂર્વે જેમ શ્રી અધ્યાત્મસારનો ગ્રંથ પૂર્વ આચાર્ય શ્રી ચંદ્રોદયસુરિજીની પ્રેરણાથી સાદર અને સરળપણે સંપત્ત થયો તેમ આ ગ્રંથનું બન્યું છે. કારણ કે અધિકારથી આગળના પદાર્થો શાખને પાને ચઢાવીને કે પ્રેરકબળ દ્વારા સંપાદન કરવામાં નિશ્ચિંતતા રહે છે.

જો કે અંગત મંતવ્ય જણાવું તો આવા કોઈ પણ રહસ્યનું નિરૂપણ તે આપડી કોઈને કોઈ અવસ્થા છે. જેમકે પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મુખ્ય કરીને જીવનની ત્રણ અવસ્થા દર્શાવી છે - બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા. તેમાં મ્રથમ અવસ્થામાં આપણે ભૂતકાળમાં હતા. વર્તમાનમાં હોઈએ, વળી અંતરાત્મ વડે પ્રગટ થઈ બવિષ્યમાં પરમાત્મસ્વરૂપની અવસ્થા પ્રગટી શકે. એવા ભાવથી લેખન થાય છે, ત્યારે સ્વનું લક્ષ્ય મુખ્ય થતાં આ લેખનમાં સ્વાધ્યાય તપ્ય સહજપણે થતું રહે છે.

છતાં જ્યારે આચાર્યશ્રી આવા ગ્રંથસંપાદનની પ્રેરણા આપે છે, જેને આજ્ઞારૂપ ગણીને સ્વીકાર કરું છું અને નિશ્ચિંતતા અનુભવું છું. તેમની ઉદારતા માટે ઉપકૃત છે. કારણ કે આ વૈજ્ઞાનિક યુગ ગમે તેટલી ફાળ ભરે પરંતુ વિકાસને ઇંધતાં કેટલાંક પરિબળો તો ત્યાંના ત્યાં જ રહેલાં જણાય છે અથવા ઊંચા ક્ષેત્રોનું ખેડાણ ઘણી મંદ ગતિવાળું રહે છે. છતાં આનંદ છે કે એ પરિબળોની વચ્ચે પણ ખેડાણ ચાલુ છે. એમાંનું એક ક્ષેત્રે અધ્યાત્મ છે. તે ક્રીમતી જવેરાતની દુકાન જેવું છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જીવનના ઉત્થાનને અનુલક્ષીને વર્ણન છે, તે મહદુંશે આક્ષેપણી કથા જેવું છે. નિરંતર સંસારના પ્રકારો પ્રસંગો અને પ્રભાવથી સાવધાન કરે છે. પુનરાવર્તન કરીને એકની એક જ વાત પાડી કરાવે છે કે સંસાર હુંખથી ભરેલો છે. કારણ કે જીવને

દીર્ઘકાળના જે સંસારસુખના સંસ્કારની છાપ અતિ દેઢ થયેલી છે. તેની પકડમાંથી જીવને છૂટવું કઠણ લાગે છે. જેમણે અનુભવથી છૂટવાની કળા જાણી તેઓએ જ્યારે એ સુખ માણ્યું ત્યારે તેઓ પોકારી ઊઠા કે અહો જગતના જીવો ભ્રમ છોડો સુખનો સાગર તમારા અસ્તિત્વમાં જ પડ્યો છે. એ અસ્તિત્વ પ્રત્યે તમારી દસ્તિને વાળો, એક વાર રુકાવી દો. પછી તમને અખૂટ આનંદની પ્રમિશ્રણ થશે.

ખાસ વિનંતિ

ઉપાધ્યાયજીએ લખ્યું છે કે આ ગ્રંથનું રટણ કરો, અલ્યાસ કરો, મનન કરો, ચિંતન કરો. જીવને પાવન કરનારું આ અમોદ શાખ છે. આ સૂચનને લક્ષ્યમાં રાખી આ ગ્રંથમાં પાછળના ભાગમાં,

1. સંસ્કૃત શ્લોકોનું સરળંગ અવતરણ કર્યું છે.
2. પદ્ધાનુવાદ હરિગીતમાં રટણ કરી શકાય તે રીતે યોજ્યો છે.
3. હુહાની પદ્ધતિથી ગાઈ શકાય તે માટે દોધક છંદ પણ કમાનુસાર મૂક્યા છે.

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

ક્યારેક એકાંત મળો, નવરાશની પળો મળો, મનને ઉત્તમ ભાવથી ભૂષિત કરવું હોય ત્યારે આ સરળંગ સૂત્રોને લલકારજો. રટણો. આનંદની પ્રમિશ્રણ થશે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથની વિશેષતા

ત્રિવેણી સંગમનો સ્નોત એટલે ‘સમાધિશતક’

1. સૌ ગ્રંથમ સંસ્કૃત શ્લોકબદ્ધ સમાધિતંત્ર ગ્રંથની રચના કરનાર દિગંબર આચાર્ય પૂજ્યપાદ સ્વામી છે. જો કે કર્તા ટીકાકાર તરીકે પૂ. શ્રી. પ્રભેન્દુ અને પૂ. શ્રી. પ્રભાયંત્ર નામના આચાર્યના નામનો ઉલ્લેખ પૂ. શ્રી. બુદ્ધિસાગરજીએ સમાધિશતકના વિવેચન ગ્રંથમાં કરેલો છે.
2. ત્યાર પછી લગભગ ત્રણસો વર્ષ પૂર્વે મહામહોપાધ્યાય, ન્યાય વિશારદ, પ્રભર વિદ્વાન, અને શાનત્રગળ્ય પૂ. શ્રી યશોવિજયજી

ગણિએ તે ગ્રંથના શ્લોક ઉપર કળશની જેમ દોધક છંદ રચ્યા છે.

3. પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજીના છંદને લક્ષ્યમાં રાખીને લગત્યગ ૮૧ વર્ષ પહેલા શાખવિશારદ યોગનિષ્ઠ પૂ. આચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ પ્રસ્તુત ગ્રંથનું મૂળ શ્લોકના અર્થ સાથે ઉત્તમ વિવેચન કર્યું હતું. લગત્યગ સાઠ વર્ષ પહેલાં તેની બીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ થઈ હતી. પરંતુ વર્તમાનના જીવો સંસારમાં એવા વ્યક્તિ હોય છે કે વિરલ જીવો સિવાય તેમને આવા સુંદર ગ્રંથોનું પરિશીલન કરી ભવમુક્ત થવાનો ભાવ સ્હુરતો નથી, અને આવા ગ્રંથોનો પરિચય પણ રહેતો નથી.

પૂ. ભદ્રગુમ આચાર્યશ્રી તો કહે છે કે ઘરે ઘરે જ્ઞાનસાર અને આવા અધ્યાત્મ ગ્રંથોનું સ્થાન આ બુદ્ધિમાન યુગમાં વિશેષ જરૂરી છે. જેથી બુદ્ધિના વિકારો શાંત થઈ જીવો સારી શાંતિ પામે અને સવિશેષ સાધુ જનોએ તો આવા ગ્રંથના પદો કે દુછાને કંઠસ્થ કરી ગૃહસ્થોને પડા તેનું મૂલ્ય સમજાવવું જોઈએ. આવા ગ્રંથના સેવનની પ્રેરણ આપવી જોઈએ.

સંસારની વિષમતારૂપી નાગચૂડમાંથી ધૂટવાના સાધનો આવા અધ્યાત્મ પ્રેરક ગ્રંથો જ નિર્મિષ કરી શકે છે. કારણ કે તે રચનાઓની પરંપરાનું મૂળ જિનવાણી છે. અનંત અનંત ભાવથી ભરેલી વાણી ભલે આપણી પાસે અલ્ય માત્રામાં હોય તો પણ તરવાના કામીને માટે પૂરતી છે. તેમાંય વળી જિનવાણી માતૃભાષામાં મળે પછી જો કઈ અવરોધ હોય તો જીવનો પ્રમાદ છે.

ગ્રંથજારે દશવિલી સંસાર અને મોક્ષની વાસ્તવિકતા, આધ્યાત્મિક રહસ્યો, પદાર્થોનું અર્થગાંભીર્ય જોઈને સાધકનું કે સજજનનું શિર ઝૂક્યા વગર નહિ રહે.

સમાધિશતકની બીજી આવૃત્તિને પ્રસિદ્ધ થયે પણ સાઠ વર્ષ વીતી ગયાં. તે પછી ભાવિકોની લાગણી મનમાં જ રહી ગઈ હતી. આ ગ્રંથ દ્વારા આપણો સેવા કરી શક્યા છીએ તે ધનત્બાળ્ય છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મૂળ સંસ્કૃત શ્લોક, તેનો પદ્ધાનુવાદ લક્ષ્યમાં

રાખીને પ્રથમ તેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. ત્યાર પછી ઉપાધ્યાયજીએ જ્યાં જ્યાં તે શ્લોકને અનુરૂપ દુદ્ગાછંદ મૂક્યા છે, તેનું વિવેચન તે દુદ્ગાનું અલગ સ્થાન રાખી તેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રમાણે ગ્રંથ પ્રકારોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે તેમાં મુખ્ય ગ્રંથ તરીકે પૂ. દિગંબર આચાર્ય રચિત સમાધિતત્ત્વ અને પૂ. બુદ્ધિસાગરજી રચિત સમાધિશતકનો આધાર લીધો છે. તે ઉપરાંત જે જે ગ્રંથોનું અનુશીલન થયું હોય તેનાં પણ કેટલાંક વિધાનોની સ્મૃતિ દ્વારા આ ગ્રંથમાં છાયા પડેલી છે. અર્થાત્ ઘણા ગ્રંથોનું દોહન આ ગ્રંથમાં થયેલું છે. જો કે આમાં વ્યક્તિગતપણે કશું નથી. પરંતુ વિવેચન દેવગુરુની કૃપા વડે સાદર સંપત્ત થયું છે. તે માટે પ્રત્યક્ષ અપ્રત્યક્ષ સૌનો ઉપકાર માનું છું.

ગ્રંથનું નામ ‘આતમ જંભે છુટકારો’ આપવાની સ્હુરણા એ રીતે થઈ કે ગ્રંથનું વિવેચન કરતા પૂરા ગ્રંથનો સાર એ સમજાય છે કે જન્મમરણની જંજરમાં જકડાયેલો સાચો સાધક એક જ જંખના કરે છે. ક્યારે આ ભવયકથી છૂટું? એ અર્થાત્ પૂરા ગ્રંથના વિવેચનનો સાર જીવ માત્ર માટે સાધનાથી ભળતી પૂર્ણ-અતિપૂર્ણ સ્વાધીનતા છે. જીવ માત્રનું સુખ પણ સ્વાધીનતામાં જ છે. વાસ્તવમાં આત્મા છુટકારો જંભે છે, તે ગ્રંથ દ્વારા સ્પષ્ટ થાય છે.

વિવેચનમાં કે લેખનમાં દોષ હોય તો તે માટે ક્ષમાયાચના છે. વાસ્તવમાં આમાં કોઈ વ્યક્તિ તરીકે લેખન થયું છે તેમ નથી. પરંતુ જિનવાણીની પરંપરાથી જે કાંઈ ઉપલબ્ધ હતું તેને આકાર અને વિચાર આપવાની કૃપા મળી છે તેને માટે ઉપફૂત છું.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રત્યક્ષ અપ્રત્યક્ષ જેનો સહયોગ ભવ્યો છે તે સૌની આભારી છું. સ્નેહાધીન વાચકવર્ગની પણ આભારી છું. સવિશેષ પરદેશમાં રહેતા સ્વદેશ મિત્રોના સહયોગ માટે ઉપફૂત છું.

દિ.
સુનંદાબહેન વોહોરા

ઉપકૂત છું

પ્રસ્તુત ગ્રંથસંપાદનની પ્રેરણા આપવા માટે તથા લેખન ઉપર
દિશિ કરી યોગ્ય સૂચના આપવા માટે,

- પૂ. પંન્યાસજી શ્રી અભયશોખરવિજ્ય ગણિવર્ય પ્રત્યે ઉપકૂત છું.
- જે જે ગ્રંથોનો આધાર લીધો છે તે ગ્રંથકારીશ્રી પ્રત્યે ઉપકૂત છું.

પ્રસ્તુત ગ્રંથનો અર્થ સહયોગ .com

કેળમ જ્વાલિ શાસનામ

૧૦૦૦ નકલ આશાબહેન પ્રતાપરાય મહેતા, અમેરિકા.

૪૦૦ નકલ ચંદ્રિકાબહેન તથા રમેશચંદ્ર બંધાર, અમેરિકા.

૧૦૦ નકલ સંધવી પરિવાર, અમદાવાદ

૩૦૦ નકલ રક્ષાબહેન તથા પ્રહૃદ્યભાઈ અજમેરા પરિવાર, અમેરિકા.

છેલ્લાં દસ વર્ષથી અવિરતપણે પુસ્તક પ્રકાશનમાં પરદેશના મિત્રોનો અર્થ સહયોગ પ્રશંસનીય છે. લગભગ ૪૫ જેવાં પુસ્તકોનું લેખન થયું તેમાં ત્રીસ જેવા પુસ્તકોના પ્રકાશનની ભાવના પરદેશના મિત્રોએ જ સાકાર કરી છે. તેમની આવી ભાવનાઓ વિસ્તૃત થાય અને તેઓ આત્મકલ્યાણને પામે તેવી ગ્રલ્યુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

અર્થસહયોગ બદલ સૌનું અભિવાદન કરું છું.

શ્રી સુનંદાબહેન વોહોરા લિખિત શિષ્ટ સાહિત્યસૂચિ

ક્રમ પુસ્તકનું નામ

૧. શ્રી કલ્પસૂત્ર કથાસાર સચિન્તન	ચોથી આવૃત્તિ સુધારા સાથે
૨. નવતત્ત્વનો સરળ પરિચય	સચિન્તન
૩. જીવસૃષ્ટિનું પરિશાન	સચિન્તન
૪. મુક્તિબીજ	સમ્યગુર્દર્શન વિષે
૫. આઠ કોઠે અજવાળાં	આઠ ગુણ વિષે
૬. અંતરનાદ	૨૫૦ પદો, સતવનો
૭. ઔષધ જે ભવરોગના	વિવેચન શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વચનામૃત
૮. ટ્રૈકાલિક આત્મજ્ઞાન સંપાદન : તાત્ત્વિક લેખો, લેખક પદ્માલાલ ગાંધી	
૯. તત્ત્વભીમાંસા	તત્ત્વાર્થાભિગમ
૧૦. મૌનધારી મહારથી મળેલી (દિતિશાક)	મહાવીરકથા તથા બોધ
૧૧. શ્રી અધ્યાત્મસાર સંપાદન	શ્રી પશોવિજયરચિત ગ્રંથનો ભાવાનુવાદ
૧૨. તું શું કરે વિચાર ?	ઉત્તમ ભાવપ્રેરક લેખો
૧૩. આત્મ જંબે છુટકારો	પૂ. પશોવિજયજીરચિત સમાધિશાતકનું વિવેચન
૧૪. પગલે પગલે પ્રભુતા	જીવનવિકિસના માયોગિક લેખો
૧૫. કેરીને કંડારો	નાની પુસ્તિકા (સ્થાનિક રહેવાસીએ પુસ્તકો જાતે લઈ જવાં. પત્રવ્યવહાર જવાબી કાઈ લખીને કરબો.)

પ્રાપ્તિસ્થાન :

શ્રી સુનંદાબહેન વોહોરા
૫, મહાવીર સોસાયટી

એલિસબિલ્ઝ, પાલડી બસ સ્ટેન્ડ પાછળ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

ટે. ૯૬૭૭૭૮૫૪

સાંજે દથી ૮

શ્રી દક્ષાબહેન નિરંજન મહેતા

૩૮, માણેકબાગ સોસાયટી, કાંચનદીપ સેન્ટરની સામેની ગલી,
(સેટેલાઈટ રોડ) સુરેન્દ્ર મંગળદાસ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

ટે. ૪૦૭૭૮૧૦

બપોરે ૧૨થી ૨, સાંજે ૮થી ૮

ॐ श्री पार्श्वनाथाय नमः

श्री सद्गुरुवे नमः

येनात्माऽबुध्यतात्मैव, परत्वेनैव चापरम् ।

अक्षयाऽनन्तबोधाय, तस्मै सिद्धात्मने नमः ॥१॥

नमुं सिद्धं परमात्मने, अक्षयं बोधस्वरूपं;

जेनो आत्मा आत्मरूपं, परं ज्ञाणं पररूपं ।

अर्थ : જેણે આત્માને આત્મારૂપે જ જ્ઞાણ્યો છે અને પર પરરૂપે જ્ઞાણ્યું છે તેવા અવિનાશી અનંતજ્ઞાનસ્વરूપ સિદ્ધાત્માને નમસ્કાર હો.

સત્તાગત રહેલા પોતાના શુદ્ધસ્વરूપી સિદ્ધત્વની પ્રાપ્તિની ભાવનાથી અહીં પ્રથમ સિદ્ધને નમસ્કાર કર્યા છે.

સિદ્ધ : સર્વ કર્માનો નાશ થવાથી જે સિદ્ધ ગતિને પામ્યા છે; જેમનાં આઠ કર્મો નાટ થવાથી આઠ ગુણો પ્રગટ થયા છે; અનંતકળ સુધી જે અવ્યાબાધ સુખમાં જ રમણ કરનારા છે; જેમને હવે જન્મમરણાની જંજાળ નથી; સ્વયંભુ, અવિનાશી, અક્ષયપદને જેમણે પ્રાપ્ત કર્યું છે; જેમના સર્વ ગુણો પૂર્ણ છે – તેમાં કોઈ અવ્યાધિકપણું નથી. તે સિદ્ધ છે. તેમનાં સર્વ પ્રયોજનો સિદ્ધ થયાં છે.

જે સિદ્ધભગવંતે પોતાના પૂર્ણ જ્ઞાનના પ્રકાશમાં આત્માને પૂર્ણ શુદ્ધપણે જ્ઞાણ્યો છે. ચેતનરહિત સર્વ પદાર્�ો કે જે સ્પર્શાદિ ગુણવાળા છે તે, તથા દેહાદિ પણ જેમણે પરરૂપે જ્ઞાણ્યા છે અને તેનાથી સર્વથા મુક્ત થયા છે એવા અનંત અને અવિનાશી કેવળજ્ઞાનસ્વરूપ સિદ્ધભગવંતોને નમસ્કાર હો.

સિદ્ધભગવંતોમાં પ્રગટેલા આઠ ગુણો અનંત સામર્થ્યવાળા છે. તેથી સિદ્ધગતિની પ્રાપ્તિ માટે સિદ્ધભગવંતોને નમસ્કાર હો. અણ કર્મો નાટ થવાથી જેમના અનંત ગુણો પ્રગટ થયા છે તેવા સિદ્ધ પરમાત્મા મને મંગલરૂપ થાઓ.

કર્માનું નાથ થવું	અનંત ગુણાનું પ્રગટ થવું.
૧. શરીનાવરણીય કર્મ	અનંતજ્ઞાન-કેવળજ્ઞાન
૨. દર્શનાવરણીય કર્મ	અનંતદર્શન-કેવળદર્શન
૩. વેદનીય કર્મ	અનંત અવ્યાબાધ સુખ
૪. મોહનીય કર્મ	અનંત ચારિત્ર-વીતરાગતા
૫. નામકર્મ (શરીરાદિની રચના)	અરૂપીપણું સિદ્ધ થવું
૬. ગોત્રકર્મ (ઉંચનીયપણું)	અગુરુલઘુ પદનું સિદ્ધ થવું
૭. આયુષ્યકર્મ (જન્મમરણનો કાળ)	અક્ષય સ્થિતિ થવી
૮. અનતરાયકર્મ	અનંત લભિય પ્રગટ થવી.

અનંત પ્રકારનાં કર્મોને આઠ પ્રકારે જ્ઞાની તેનો સર્વથા નાશ થતાં આત્મામાં આઠ મહાગુણો પ્રગટ થાય છે તે સિદ્ધપરમાત્મા છે. તે સૌને મંગલરૂપ છે.

જયન્તિ યસ્યાડવદતોડપિ ભારતી,

વિભૂતયસ્તીર્થકૃતોડધ્યનીહિતુः ॥

શિવાય ધારે સુગતાય વિષાવે,

જિનાય તસ્મૈ સકલાત્મને નમઃ ॥૨॥

બોલ્યા વિષા પણ ભારતી-ઝાંખિ જરૂર્યાં ૨॥ જયવંત,

ઇચ્છા વિષા પણ જેહ છે તીર્થકર ભગવંત,

વંદું તે સકલાત્મને શ્રી તીર્થશ જિનેશ,

સુગત તથા જે વિષણુ છે, બ્રહ્મ તેમ મહેશ. ૨

અર્થ : સિદ્ધપરમાત્માને નમસ્કાર હો. અરિહંત તીર્થકર ભગવાન ત્રણે લોકને પૂજનીય છે. જગતના કલ્યાણ માટે તેમણે બોધનો ધોધ વહાયો છે. (યસ્યાડવદતોડપિ, બોલ્યા વગર) દિગંબર આભાય પ્રમાણે તીર્થકરનો ઉપદેશ દિવ્યવાણી દ્વારા ઊંકાર ધ્વનિથી પ્રગટ થાય છે. તેમના પુરુષાતિશયના બણે ભાષાવર્ગણાઓ શબ્દકારે રચાય છે અને ઉપસ્થિત છવમાત્ર પોતાની રીતે તેને સમજે છે, તે વાણી જ્વલંત છે. કોઈ જીવને અહિત કરનારી નથી.

શેતાંબર આભાય પ્રમાણે પૂર્વ કરેલી જગતના જીવોના હિતની

ભાવનાના ફળસ્વરૂપે તીર્થકરને ભાગ્યવર્ગજ્ઞાનો યોગ થઈ તે મુખ દારા અક્ષરરૂપે બોધ આપે છે.

તીર્થની સ્થાપના કરનાર તીર્થકર પોતે મુક્ત થયા છે. અન્યને મુક્ત કરવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ નિમિત્ત છે. પોતે તર્યા છે અને તારે છે.

બાંધ ગ્રહી ભવપાર ઉતારે, આણે શિવપુર આરે રે.

ધાતીકર્મ નાશ થવાથી, મોહનીય કર્મના અભાવે તીર્થકરને કોઈ હુદ્ધા કે વિકલ્પ નથી પરંતુ તેમનું (વિભૂતિ) ઐશ્વર્ય જ એવું છે કે તેમના નામસ્મરણાથી, દર્શન કે પૂજનથી જીવો શુદ્ધભાવે પરિણમી તરે છે.

તીર્થકર જીવો માટે કલ્યાણસ્વરૂપ છે, કાદવરૂપી સંસારમાં ખૂંપેલા જીવોનો ઉદ્ઘાર કરનાર છે. ચાર ધાતીકર્મનો નાશ થવાથી અનંત ચતુર્થ્યના જે સ્વામી છે, રાગદ્વેષ અત્યંતપણો જીતીને તે જિનેશ્વર થયા છે. અને જેના પૂર્વજ્ઞાન વડે જગત પ્રકાશિત છે તેવા સર્વોત્કૃષ્ટ તીર્થકરને નમસ્કાર હો.

તે તીર્થકર મુખ્યત્વે બાર ગુણોથી પ્રસિદ્ધ છે. કે વડે જગતના જીવો તીર્થકરનો પરિચય પામે છે.

જૈન સાઇટ

.com
જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

શુતેન લિંઙેન યથાત્મશક્તિ
સમાહિતાન્ત: કરણેન સમ્યક् ।
સમીક્ષય કૈવલ્યસુખસ્પૃહાણાં
વિવિક્તમાત્માનમથાભિધારયે ॥૩॥

આગમથી ને લિંગથી, ને આત્મશક્તિ અનુરૂપ,
હદ્યતણા એકાચ્ચર્યથી, સમ્યક્ વેદી સ્વરૂપ,
મુક્તિસુખ-અભિલાષીને કહીશ આત્મરૂપ,
પરથી, કર્મકલંકથી, જેણ વિવિક્ત સ્વરૂપ. ૩

અર્થ : અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવંતોને વિનય-ભક્તિ વડે વંદન કરી ગ્રંથકાર કેવલ્યસુખના અભિલાષી, અતીન્દ્રિય સુખની ભાવનાવાળાને શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ વિરો કહે છે કે મારી શક્તિ અનુસાર શુત્ક્ષાનના

આશ્રયે, દેહથી ભિત્ત એવા લક્ષણવાળા આત્માને શુદ્ધમતિ દ્વારા તથા અનુભવ વડે કહીશ.

શુતક્ષાન = સત્તું, સર્વજ્ઞ ભગવાને પૂર્ણજ્ઞાનમાં જગતના સ્વરૂપને જાણી પ્રદર્શિત કર્યું છે, તે સિદ્ધાંતથી આત્મસ્વરૂપને કહે છે.

લિંગ = લક્ષણ, આત્મસ્વરૂપ કેવું છે? આત્મા દેહથી ભિત્ત લક્ષણવાળો છે, એક ક્ષેત્રમાં રહેલા બંને પદાર્થો સ્વરૂપથી તલવાર અને ભ્યાનની જેમ ભિત્ત છે.

શરીર જડ સ્વભાવવાળું; સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણથી પુદ્ગાલ છે. આત્મા જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણવાળો છે. શરીર અને આત્મા તલ ને તેલની જેમ, અજિન અને લોઢાની જેમ એક ક્ષેત્રે હોવા છતાં લક્ષણથી ભિત્ત છે.

આવા શુદ્ધસ્વરૂપ આત્માને શ્રંયકાર, શાખના આધારે તથા સ્વાનુભવ વડે કહે છે, કે હે આત્માથીજનો! સર્વકર્મરહિત જે નિર્મલ શાશ્વત સુખ છે તેમની તમને સ્પૃહદૈનિક હે, તેથી તમને પાત્ર ગણી આત્મસ્વરૂપ કહું છું.

શાશ્વતસુખની સ્પૃહવાળો આત્માથી પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોથી પરાઇમુખ છે. મોહાદિ કષાયભાવોથી વિરિક્ત હે. જન્મભરણના દુઃખને જાણાનારો છે, અને કર્મબંધનની શુંખલાથી છૂટવાનો કામી છે.

આત્મા શરીરાદિથી ભિત્ત છે. સર્વ બાદ્ય સહયોગથી ભિત્ત છે. રાગાદિ પરિણામો પણ શુદ્ધાત્મા નથી, તે કણિક અને આકુળતાવાળા છે, આત્મા અવિનાશી અને નિરાકૃત છે તેમ અનુભવી કહે છે.

દોધક છંદ (દુહા) દ્વારા સમાધિશતકનો પ્રારંભ

ઉપાધ્યાય પશોવિજ્યજ્ઞ સમાધિશતકની રચના કરતાં શુતક્ષાનરૂપ સરસ્વતીને તથા જિનેશ્વરને વંદન કરે છે.

પ્રણમી સરસ્વતિ ભારતી, પ્રણમી જિન જગબંધુ;

કેવલ આત્મ બોધકો, કરસું સરસ પ્રબંધ. છંદ-૧

ભાવાર્થ : સરસ્વતી, ભારતી = સમગ્ર શુતક્ષાનની શક્તિરૂપ

સરસ્વતીને પ્રશ્નામ કરે છે.

જ્ઞાનાદિ ગુણ યુતાનાં નિત્ય સ્વાધ્યાય સંયમ રતાનામ,
વિદ્ધાતુ ભુવન દેવી, શિવં સદા સર્વ સાધુનામ્ ॥

અર્થ : હે સરસ્વતી દેવી ! જ્ઞાનાદિ ગુણ યુક્ત નિત્ય સ્વાધ્યાય તપમાં આસક્ત એવા સાધુજ્ઞનોનું સદા કલ્યાણ કરો.

કમલદલ વિપુલ નયના કમલમુખી કમલગર્ભસમ ગૌરી,
કમલે સ્થિતા ભગવતી દદાતુ શુતદેવતા સિદ્ધિમ્ ॥

અર્થ : કુમળના પત્ર જેવાં વિસ્તીર્ણ નેત્રોવાળી, કુમળના જેવા મુખવાળી, કુમળના ગર્ભ જેવા ગૌરવર્ણવાળી અને કુમળને વિશે રહેલી ભગવતી શુતદેવતા સિદ્ધિ આપો.

શુતજ્ઞાન જિનવાણી છે. તેથી પ્રથમ શુતજ્ઞાનને નમસ્કાર કરી, જિનના વચનને પ્રમાણિત માની, જગતને દુઃખથી નિવારનાર બંધુ સમાન જિનેશ્વરને નમસ્કાર કરીને માત્ર આત્મબોધ પ્રામ થાય તેવી રૂચના કરીશ.

જ્ઞાન સાઇટ

આત્મબોધ : જગતના પ્રપંચરહિત, કર્મમલના આવરણરહિત એવું જે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છે, કે જેનું જીવને વિસ્મરણ થયું છે તે સ્વરૂપની પ્રામિ માટે જેનાર્થી આત્મબોધ પ્રામ થાય તેવું આત્મજ્ઞાન કહીશ, જે આત્મજ્ઞાન પામીને આત્માર્થી આ નિઃસાર અને કલેશજનિત સંસારથી મુક્ત થાય. વળી, તે જીવો આત્મબોધ વડે આરંભ, પરિગ્રહની મૂછથી અનાસક્ત થઈ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા પામે.

કેવલ આત્મબોધ હૈ, પરમાર્થ શિવપંથ;

તામે જીનકુ મળતા, સોઈ ભાવ નિર્ગથ. છંદ-૨

અર્થ : આત્મજ્ઞાન જ પરમાર્થમાર્ગનું સાધન છે, અને તેમાં જ જે નિમગ્ન છે તે ભાવસાધુ-નિર્ગથ જાણવા.

ભાવાર્થ : ભગવાન મહાવીરના વીતરાગનું શાસન શ્રમજ્ઞસંસ્કૃતિની પ્રધાનતાવાળું છે. વળી, આત્મજ્ઞાનની પ્રામિ માટે સાધકને ઘડી જાગૃતિ અને શુદ્ધિ આવશ્યક છે. સાંસારિક જીવનમાં દૂબેલા જીવો આત્મજ્ઞાનને પ્રામ કરી શકતા નથી. આત્મજ્ઞાન અર્થાતુ આત્માનું જે

સ્વરૂપ છે તેમાં જ ઉપયોગની સ્થિરતા વર્તમાન અવસ્થા-પર્યાપ્તનું આત્મામાં રમણ થવું તે છે. આવી દશા સ્થિરતા વગર પ્રાપ્ત થતી નથી.

નિર્જ્ઞથ : જેના રાગદ્રોષની નિબિડ-ગાઢ ગ્રંથિ છેદાઈ છે તે નિર્જ્ઞથ છે.

નિર્જ્ઞથ સાધુના બે પ્રકાર છે : દ્રવ્યલિંગી અને ભાવલિંગી.

દ્રવ્યલિંગી દ્રવ્યનિર્જ્ઞથ છે; ભાવલિંગી ભાવનિર્જ્ઞથ છે. બાધ્યવેષ વ્યવહારે ધારણ કર્યો છે પરંતુ જેણે આત્માને સમ્યગ્રપ્રકારે જાણ્યો નથી તે દ્રવ્યનિર્જ્ઞથ છે. જેનામાં રાગદ્રોષ શમીને સમ્યકૃત્વગુણ પ્રગટ થયો નથી, આત્મભાવની રમણતારૂપ જેની દશા નથી તે દ્રવ્યલિંગી નિર્જ્ઞથ છે. એવું દ્રવ્યલિંગીપણું તો પૂર્વે અનેક વાર ધારણ કર્યું પણ મુક્તિ ન થઈ.

ભાવલિંગી : જેનો બાધ્યવેષ સાધુનો છે, અંતરંગ પણ ભાવસાધુતાથી ભરપૂર છે, આત્મસ્વરૂપનો જ્ઞાતા છે, બાધ્ય પ્રપંચોથી, લોકપ્રશંસાધી, માનાદિ સત્કારથી જે વિમુખ છે અને એક આત્મસ્વરૂપ અર્થે જ જેની ચર્ચા છે તે ભાવનિર્જ્ઞથ છે. અપ્રમત્તદશામાં જૂલતા મુનિ નિશ્ચયનયે ભાવલિંગી છે. જે મુનિ દેહાદિક બાધ્ય-અભ્યંતર પરિગ્રહ અને માન-સત્કારાદિથી રહિત છે, સ્વાત્મામાં ભરન છે તે ભાવલિંગી છે. તે પરભાવ અને પરદ્રવ્યના ભમત્વરહિત છે. અર્થાત્ સર્વ આલંબન તથી સ્વાત્મામાં સ્થિર રહે છે તે ક્રેતે કરીને મુક્ત થાય છે.

આત્મજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે;

વસ્તુગતે જો વસ્તુ ગ્રકારે, આનંદધન મત સંગી રે.

આત્મજ્ઞાનમય જેની દશા છે તે ભાવલિંગી છે, અને તે સિવાય બાધ્યવેષધારી દ્રવ્યલિંગી છે. શુદ્ધ આત્માનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું જેણે જાણ્યું છે, અને અવિરોધીપણે જણાવ્યું છે એ આનંદધનસ્વરૂપ આત્માના મતે અર્થાત્ આત્મસ્વરૂપી છે.

નામ અધ્યાત્મ, ઠાક અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ છંડો રે;

ભાવ અધ્યાત્મ સત્વના જાણી, તો તેણ શું રઠ મંડો રે.

જેમ નામ, સ્થાપના કે દ્રવ્યથી કહેવાતું અધ્યાત્મ ત્યજવા જેવું છે, તેમ નામમાત્રથી કહેવાતી સાધુતા, વેશથી કહેવાતી સાધુતા, જ્ઞાનરહિત દ્રવ્યસાધુતા આત્મસાધકે ત્યજવાયોગ્ય છે, અને ભાવઅધ્યાત્મને જાળીને એક તે ભાવની વૃદ્ધિ કરવાની છે. તેમ ભાવસાધુતા જ પરમાર્થનું કારણ છે. ભાવ જેમ પરાગમાં મળ્યા થઈ રહે છે તેમ ભાવસાધુ આત્મસ્વરૂપમાં મળ્યા રહે છે.

ભોગજ્ઞાન જ્યું બાલકો બાધ્યજ્ઞાન કી દૌર;

તરુણ ભોગ અનુભવ જ્ઞયો, મળનભાવ કદ્દુ ઔર. છંદ-૩

અર્થ : યુવાનકાળના ભોગ-સુખનું જ્ઞાન જેમ બાળકને હોતું નથી તેમ બાધ્યજ્ઞાનીને (જ્ઞાનજ્ઞાનની સ્મૃતિવાળાને) આત્મજ્ઞાનની મળતાનું સુખ સમજાતું નથી. તે સુખ તો આત્મજ્ઞાનના અનુભવીને જ સમજાય છે.

નાગર સુખ પામર નવિ જાણો, વલભ સુખ ન કુમારી રે;

અનુભવ વિષ તેમ ધ્યાનતથું સુખ, કુણ જાણો નર-નારી રે.

જેમ કુવારી કન્યા પતિના સુખને જાણતી નથી તેમ અજ્ઞાનીને જ્ઞાનીની આત્મરમણતાનું સુખ સ્પર્શી શકતું નથી. બેનનું જગતિ શાસનમ्

અંધ માનવને દેશ્ય જગત જણાતું નથી,

બધિર માનવને ગીત સંગીતનું સુખ નથી,

રોગીને આહારના પદાર્થનું સુખ મળતું નથી

તેમ અજ્ઞાનીને પરમસુખ અને શાંતિસ્વરૂપ સ્વાત્માનું સુખ અનભવમાં આવતું નથી. નિજ સ્વરૂપમાં જેની રમણતા છે તે આત્મજ્ઞાની સ્વાત્મામાં સુખને અનુભવે છે.

बहिरन्तः परश्चेति, त्रिधात्मा सर्व देहिषु ।

उपेयात्तत्र परम, मध्योपायाद्वाहिस्त्वजेत् ॥ ४ ॥

આત્મ ત્રિધા સૌ દેહીમાં-બાધ્યાત્તર-પરમાત્મ;

મધ્યોપાયે પરમને ગ્રહો, તજો બહિરાત્મ. ४

અર્થ : સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ સમસ્ત વિશ્વના દેહધારી જીવોની

દશા ત્રણ પ્રકારની કહી છે : બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા. આત્માર્થીજને બહિરાત્મભાવનો ત્યાગ કરી અંતરાત્મદશાને પામીને પરમાત્માને પ્રગટ કરવો.

ભાવાર્થ : બહિરાત્મા = જે આત્મા કેવળ જડ પદાર્થોમાં આસક્ત છે, ઈન્દ્રિયોના સ્પર્શાદિ વિષયોમાં લોલુપ છે, નિરંતર બાબ્ધપદાર્થમાં જ સુખની ભાંતિ સેવે છે તે બહિરાત્મા છે. તેનું મન એક પદાર્થ પરથી અન્ય પદાર્થમાં સુખ મેળવવા ભમતું જ રહે છે. જેની પરમાવ અને પરવૃત્તિમાં રમણતા છે તે બહિરાત્મા છે. તે નીચી દશાવાળો દીન આત્મા છે.

બાબ્ધ દેહાદિમાં, વિભાવ તથા પર્યાપ્તઅવસ્થામાં જે આત્મબુદ્ધિ કરે છે. વળી, ઉદ્યમાં આવેલા દ્વયકર્મ અને ભાવકર્મમાં એકત્વ કરે છે તે અવસ્થારૂપે પોતાને માને છે. તેઓ મિથ્યાદાદિ બહિરાત્મા છે.

અંતરાત્મા : હજુ પરમાત્મદશાને પામ્યો નથી, પરંતુ પરમદશાની શક્તાવાળો છે તે મધ્યમ એવો અંતરાત્મા છે. જેને આત્મારૂપે જાણીને અંતરમાં સુખનું વેદન છે, ઈન્દ્રિય વિષયોથી જે વિરક્ત છે, દેહાદિકની સુખની આકાંક્ષા જેની કીણ થઈ છે, ચોથા ગુણસ્થાને આત્મવિશુદ્ધિના આંશિક યોગ - અંતરાત્મપણાનો આરંભ થાય છે. ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધિની વૃદ્ધિ થતાં અંતરાત્મપણું પણ વિશેષતા પામે છે.

પરંતુ બહિરાત્મભાવ ટળી જેને દેહાદિથી ભિત્ત પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થાય છે તે અંતરાત્મા છે.

જે અનંત જ્ઞાનાદિ શક્તિઓથી પરિપૂર્ણ થઈ સર્વજ્ઞ વીતરાગ છે તે પરમાત્મ છે.

પરમાત્મ = પરમશુદ્ધસ્વરૂપદશા.

અરિહંત અને સિદ્ધ બંને દેવતાત્વરૂપ પરમાત્મસ્વરૂપ છે. તે ઉપરાંત, જે જે કેવળી ભગવંતો છે તે પણ પરમાત્મસ્વરૂપ છે તેરમા અને ચૌદમા ગુણસ્થાનવાળા આત્માઓ પરમાત્મસ્વરૂપ છે. જગતમાં જીવમાત્રનું સ્વરૂપ પરમાત્મરૂપ હોવા છતાં જેનાં ઘાતીકર્મ નાશ પામે ત્યારે તેમનું શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રગટ થતાં તે પરમાત્મા છે, અને સર્વ

કર્માનો નાશ થવાથી જે પૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપે પ્રગટ થયા છે તે પજા પરમાત્મા છે.

પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કર્યા પછી જીવ સર્વથા જન્માદિ હુઃખોથી રહિત શાશ્વત સુખને પામે છે. સૃષ્ટિનું સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થાન પરમાત્મસ્વરૂપ છે.

શ્રીમદ્ આનંદધનજીએ પાંચમા સુમતિનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં આત્માની દશા આ પ્રમાણે જાળાવી છે.

ત્રિવિધિ સકળ તનુધર ગત આત્મા, બહિરાતમ ધુરી ભેદ સુશ્નાની;
બીજો અંતરાત્મા, ત્રીસરો પરમાત્મ અવિદ્યેદ સુશ્નાની. ૨

સર્વ દેહધારી જીવો ત્રિવિધ - ત્રણ પ્રકારે છે. પ્રથમ ભેદ
બહિરાત્મા બીજો અંતરાત્મા, ત્રીજો પરમાત્મા છે.

જેની દૃષ્ટિ બાબુ હુઃખો તરફ છે તે બહિરાત્મા.

જેની દૃષ્ટિ અંતરૂમુખ થઈ છે તે અંતરાત્મા.

જેની દૃષ્ટિ શુદ્ધ સ્વભાવરૂપ પરિણામી છે તે પરમાત્મા.

આતમ બુદ્ધે હો કાયાદિકે ગ્રહ્યો, બહિરાતમ અધરૂપ સુશ્નાની;
કાયાદિકને સાખી ધર રહ્યો, અંતર આતમ રૂપ સુશ્નાની.

જેણે દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે કે આ દેહ તે જ હું છું. તેને
સુખ મળતાં હું સુખ માનું છું. નિરંતર તેની સેવા જ કરું છું.
આમ, આત્મા દેહભાવથી ગ્રસાયેલો છે, તે બહિરાત્મપદ્ધું પાપરૂપ છે.

પરંતુ જે સાધક કાયામાં રહેવા છતાં, તેની ક્ષુધા-તૃષ્ણા,
શાતા-અશાતા કે અન્ય પરિણમનમાં કેવળ જ્ઞાતા રહે છે. શરીરને
પડોશી માની તેની ખાવાપીવા આદિ કિયા કરવા છતાં. સાક્ષીભાવ
રાખે છે. અનુકૂળતામાં આળોટો નથી કે પ્રતિકૂળતામાં મૂંજાતો નથી,
પરંતુ જીવનો સ્વભાવ જાણવા-જોવા માત્ર છે તેમ દેફ્ટાપૂર્વક સાક્ષીભાવે
રહે છે તે અંતરાત્મા છે.

જ્ઞાનાનંદે હો પૂરજ પાવનો, વર્જિંત સકળ ઉપાધિ સુશ્નાની;
અતીન્દ્રિય ગુણ ગણમણી આગરુ, એમ પરમાત્મ સાધ સુશ્નાની.

સર્વસંગ પરિત્યાગી એવો સાધક જે સર્વ ઉપાયેથી રહિત થયો

છે, સંસારભાવથી, ભાવ કાર્યોથી, કર્તાભોક્તાભાવથી જેણે નિવૃત્તિ લીધી છે, તે જ સ્વસ્વરૂપનો પૂર્ણ પવિત્ર આનંદ પામી શકે છે, તે અંતરાત્માપણે પ્રગટ થઈ પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપમાં સમાઈ જાય છે. તારે અતીન્દ્રિય અનંત ગુણનો સમૂહ તે અનુભવે છે. અંતે તે પરમાત્મપદને સાધી લે છે.

બહિરાતમ તજ્જ અંતર આત્મરૂપ થઈ થિર ભાવ સુજ્ઞાની;
પરમાત્મનું છો આતમ ભાવવું, આતમ અર્પણ દાવ, સુજ્ઞાની.

હે ભવ્યાત્મા ! બહિરભાવ તજ્જને તું એક વાર આત્મભાવમાં ઝૂભકી મારી સ્થિર થા. પછી તને પૂર્ણ પ્રકાશમય એવા પરમાત્મનો અનુભવ થશે, પ્રથમ તે માટે તારે તારી સર્વ વૃત્તિઓને એકરૂપ અંડ કરી પૂર્ણ - અર્પણતાનો દાવ લગાવવો પડશે.

પ્રગટ થયેલું શુદ્ધ ચેતનારૂપ પરમાત્મસ્વરૂપ અને સાધકની સત્તાગત શુદ્ધ ચેતના સમાન છે. સાધકની અવસ્થા વિકસતી છે, તેથી તને પૂર્ણ અવસ્થા સુધી પહોંચવા સૌપ્રથમ એક લક્ષ્ય કરવું પડે છે કે હું સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપ છું. ઊઠાં-બેસ્તાં, ખાતાં-પીતાં, જાગતાં-સૂતાં, વ્યવહાર કે પરમાર્થમાં એક જ ઝંખના :

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

દૂઢી દૂઢી દૂઢી.....
સોહમ્ સોહમ્ સોહમ્.....

હે પ્રભુ ! જે તું છે તે જ હું છું. પરંતુ દીર્ઘકાળથી અજ્ઞાનવશ સંસારની યાત્રામાં વિષયકખાયોના પાશથી મલિનતા ભેગી કરી છે. અહં મને પાછો ધકેલી દે છે; તેથી મારી ને તારી વચ્ચે અંતર પડ્યું છે. ભલે એ કર્મ મને પાછો પાડે પણ પ્રભુ ! હવે મારી ઝંખના જ તે મલિનતા નાટ કરી દેશે, અને પેલું અંતર ભૂસાઈ જશે. મારું સમગ્ર જીવન હવે આપને અર્પણ છે. તારો, મારો, વારો, ઉગારો. હવે મેં મારો કર્તાભાવ ત્રજ્જ દીધો છે. એક તારા જ સ્વરૂપમાં મારો ભાવ વસે છે અને મારા અંતરમાં પણ તારું જ રટણ રહો.

સાધકની આ સાધના વ્યવહાર છે પણ તેનું લક્ષ્ય પરમાર્થ છે.

ભૂમિકા પ્રમાણે શુભ ભાવ ઉઠે છે. પરંતુ તે શુદ્ધના લક્ષ્યવાળા છે.

આતમ જ્ઞાને મગનતા સો સબ પૌરુષાલ ખેલ;

ઈદ્રજાળ કરી લેખવે, મિલે તિહાં ન મનમેળ. છંદ-૪

અર્થ : અહો ! જેને જ્ઞાનનું માણાત્ય રુચ્યું છે તે પોતાના આત્મજ્ઞાનમાં એકરૂપ થઈ, જગતના પૌરુષાલિક સંયોગોને એક તમાશો ગણે છે. અથવા જાણે તે ઈદ્રજાળ સમાન જુએ છે. તે જ્ઞાનીનો જગતની એ જાળ-પ્રયંચમાં કઈ મેળ બેસતો નથી.

આત્મજ્ઞાનનું સુખ એના અનુભવરસિકો જ જાણે. જેમ મુંગો આધારની વસ્તુનો સ્વાદ જાણે પણ વર્ણન કરી ન શકે, તેમ તું જગતના પદાર્થોમાં ઈન્દ્રિયજનિત સીમિત સુખાભાસમાં ભૂલો પડેલો આ આત્મઅનુભવને ક્યાંથી જાણે ? પણ આત્મિક સુખ માણનારા એમાં જ એવા મળ થઈ ગયા કે તેનું વર્ણન પણ વાચાતીત થઈ ગયું.

અરે ! સમસ્ત વિશ્વ તો પૌરુષાલિક વિષયમાં જ આકાંત છે. પણ જ્ઞાની તો તેને રંગમંડપ પર ચાલતા નાટક જેમ જાણે છે. દશ્યો બદલાય છે, જીવ જુએ છે પણ કંઈ મેળવતો નથી. તેવી ઈન્દ્રજાળને જાણીને એ પ્રકારો સાથે કંઈ મેળ બેસતો નથી.

જ્ઞાનરૂપ સ્વરૂપમાં મળ જ્ઞાની સાક્ષર્ય જગતને જુએ છે કે અહો ! આ જગત ક્યાં દોડે છે ? જાને માટે દોડે છે ? શું ખેલવે છે ? કેવળ ભૌતિકતાની ભીડ ચારે બાજુ જોઈને છેવટે તેઓ ત્યાંથી પોતાની દાઢિ પાછી વાળે છે, જ્ઞાનને જ સ્વયં સુખરૂપ જાણે છે. પરંતુ તેમાં અહંકાર કે મમતવનો ભાવ ભળવાથી જ્ઞાન વિપર્યાસપણું ભજે છે ત્યારે અજ્ઞાની હર્ષ-શોક પામી દુઃখી થાય છે. જ્યારે જ્ઞાનીને હર્ષ-શોક, લાભ-દ્રાની, જન્મ-મરણ સમાન છે, તેથી તેમનો હંદ્રાત્મક જગત સાથે કંઈ મેળ ખાતો નથી.

જ્ઞાન વિના વ્યવહાર કો કહાં બનાવત નાચ;

રત કહી કો કાચકુ, અંત કાચ સો કાચ. છંદ-૫

અર્થ : જ્ઞાન વિના, સ્વરૂપના લક્ષ્ય વિના બહારનાં દાનાદિ,

આવશ્યકાદિ કિયાઓ, લોકસંજ્ઞારૂપ સાધનો એ સર્વ એક બાબત વ્યવહાર છે. કોઈ અજ્ઞાન માનવી કાચને રત્ન માનીને જવેરીને ત્યાં જાય પણ પરિણામે કાચ તે કાચ જ રહે છે.

ભાવાર્થ : હે ભવ્ય ! તું જાણો છે કે કાચ ગમે તેવો ચમકતો હોય, તેને ઘણા પહેલ (પાસા) પડા પાડ્યા હોય, રત્ન જેવો દેખાતો હોય તો પણ જવેરી તેને જાણી લે છે કે તે કાચ છે. તેની કોઈ કિંમત ઉપજતી નથી.

આ દસ્તાંતથી જીવે જાણાનું જોઈએ કે પરમાર્થમાં તે જે સાધના કરે છે તે તેનાં સાધનો પરમાર્થમાત્રને અનુસરતાં છે કે નહિ. લૌકિક ધાર્મિક કિયાઓ કે જે લૌકિક પુષ્યનું કારણ છે તેને જો કોઈ મુક્તિનું સાધન માની લે તો તેણે કરેલો પરિશ્રમ અને વીતેલો સમય પણ વર્થ જાય છે. તે કેવળ અમને સેવે છે; કે હું ધર્મ કરું છું. ધર્મને પાચ્યો છું.

ગ્રંથકાર કહે છે કે, પરમાર્થમાર્ગનું સાધનજ્ઞાન છે, સમુદ્રનો પ્રવાસ કરતા નાવિકને ધોર અંધારી રાતે દીવાદાંડી માર્ગ સૂચવે છે, તેમ સાધકને પરમાર્થના માર્ગ, સંસારના ધોર અંધકારમાંથી નીકળવા માટે જ્ઞાન પ્રકાશ આપે છે. જૈનમ જ્યતિ શાસનમ

જ્ઞાનસ્વરૂપ સાધક સાધનાપથમાં આવતા અંતરાયોને જાણી શકે છે. સંયોગોને જાણો છે. છતાં લેપાતો નથી. જ્ઞાનરહિત આત્મા અંતરાય આવતાં પાછો પડે છે, અને બાબત સંયોગોમાં ફસાઈ જાય છે. જ્યારે જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય જ એ છે કે તે જીવને હર્ષાદિ મસંગોધી, કર્મના ઉદ્યથી, વિષ્ય-કષાયના ઉપદ્રવથી પોતાને જુદ્દો જાણો છે - એકરૂપ થતો નથી.

આવા અલ્યજ્ઞાન-ગુણરહિત બાબત વ્યવહાર કિયા કરે તો દીર્ઘકાળે પણ પરમાર્થમાર્ગને પામે નહિ, અને જ્ઞાનસહિત કરેલી કિયાથી અંતરસુહૃત્તમાં મુક્તિ પામે.

અર્થાત્ સમ્યગ્રૂ જ્ઞાન-દર્શન-ગુણની આરાધના તે પરમાર્થમાર્ગનો વ્યવહાર છે, તે દર્શનાદિ આરાધના માટે વૈરાગ્ય એ મૂળ સાધન.

છે. પરંતુ જ્યાં સુધી તેવી દર્શા ન આવે ત્યારે તેની કિયા અભ્યાસઢપે પરિણમે છે, એ આરાધનાને પાત્ર થવા માટે કરાવવામાં આવતી દાનાદિ કિયાઓ કરે તે શુદ્ધ સ્વરૂપના લક્ષ્યવાળી હોય છે. કર્તાપણાના ભાવવાળી કે લોકસંશાયુક્ત હોતી નથી. પરંતુ સમ્યગ્ શ્રદ્ધાયુક્ત હોય છે.

જ્યાં એવી સમ્યગ્ શ્રદ્ધાનયુક્ત ભાવના પ્રગટે છે ત્યારે આવરણ પામેલું સ્વરૂપ પ્રકશિત થાય છે. અને એ જ જ્ઞાન વડે કર્મણ નાશ પામી જીવ જિનસ્વરૂપ બને છે.

જ્ઞાનરહિત વ્યવહારકિયા કાચ સમાન ગણાય છે. જેનું કંઈ મૂલ્ય નથી. માટે ભવસાગર તરી જવા આત્મજ્ઞાનની જ મુખ્યતા કરી, પ્રથમથી જ તે સાધનને અધ્રિમતા આપી તેને અનુસરતી કિયા કરવી.

કષ કરો સંજમ ધરો, ગાળો નિજ દેહ;
જ્ઞાન-દરશન વિષ જીવને, નહીં, હુઃખનો છે.

JAIN SITE

ધર્મતત્ત્વમાં દ્યાની મુખ્યતા દર્શાવી છે. પરંતુ તે દ્યા જ્ઞાનરહિત અર્થાત્ દ્યાનું મૂળ સ્વરૂપ સ્વાત્મા અને અન્ય જીવો સાથે જોડાયેલું છે. દ્યા એ સાધ્યનું સાધન છે. જ્ઞાન-બોધરહિત પાળેલી દ્યામાં કર્તાપણાનો ભાવ છે. તેથી પ્રથમ જ્ઞાનની મહત્ત્વા દર્શાવી કે દ્યા પણ સ્વાત્મહિત માટે છે. જે જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જાગતો નથી તે નિર્દોષ દ્યાને આચરી શકતો નથી.

રાચૈ સાચે ધ્યાનમે, જાચૈ વિષય ન કોઈ;
નાચૈ માચૈ મુગતિરસ, આત્મજ્ઞાની સોઈ. છંદ-૬

અર્થ : આત્મજ્ઞાની અન્ય વિષયને ઈચ્છતા નથી, કેવળ ધ્યાનમાં જ રાચૈ છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપમય મુક્તિરસમાં તેઓ મળ્યા રહે છે.

ભાવાર્થ : આત્મજ્ઞાની શું કરે? આત્મજ્ઞાની ભાત્ર એટલું જાણે કું હું આ જગતના વ્યવહારાદિનો, દેહાદિનો કર્તા નથી. કર્મ ઉદ્યમાં

પણ એકત્વ ન કરતાં ફક્ત તેના શુભાશુભ પરિષામને તે જાહેર છે. વાસ્તવમાં જીવ માત્ર હોય પદાર્થને જાણે છે, પરંતુ અજ્ઞાનવશ તે કર્તાપણા કે ભોક્તાપણાનો આરોપ કરી બંધાય છે અને પરિણામે દુઃખી થાય છે.

તમે કોઈ તમારા સ્વજનની બીમારીમાં તેને બચાવવા દવાદાર કર્યા, ચિકિત્સા માટે મોટા તબીબોને હાજર કર્યા, ઘણું ધન પણ વાપર્યું. આમ, સગાં-સ્વજનોએ સેવા કરી પણ વર્થ. તે સ્વજને આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ચિર વિદાય લીધી. બધાં નિમિત્તો હાજર. તમે કંઈ કરી શક્યા નથી. જ્ઞાની દરેક પરિસ્થિતિમાં એમ જાણે છે કે – હું બહારમાં કંઈ ફેરફાર કરી શકતો નથી. હું જાણું છું કે શુથી રહ્યું છે. કેમકે જગતમાં જીવમાત્ર અને પરમાશુભાત્ર સ્વતંત્ર છે. નિમિત્તના સંયોગમાત્રથી જોડાય છે અને છૂટા પડે છે. અજ્ઞાની કહે છે કે ઘણું કર્યું. ભાઈ, તે કંઈ કર્યું નથી પણ કરવાના વિકલ્પો કર્યા છે. જ્ઞાની જાણે છે પણ વિકલ્પ કરતો નથી.

એવા આત્મજ્ઞાનીને આ જગતના સ્પર્શાદિ કોઈ પદાર્થની સ્પૃહા નથી. એ સર્વ પદાર્થો ધ્યાનમાર્ગમાં હાનિ કરનારા છે. તેથી તેનાથી વિરક્ત થઈ જ્ઞાની ધ્યાનમાં જ મળું રહે તો તેને કોઈ ડગાવી શકતું નથી.

મુક્તિનો, સ્વતંત્રતાનો, દંદરહિત, અંતરંગની શુદ્ધ અવસ્થાનો રસ જ સ્વના શાશ્વત સુખ માટે પર્યાપ્ત છે. તેથી જ્ઞાની તો તે રસમાં મળું રહે છે.

જ્ઞાનરહિત બાધ્યક્રિયા ફલવતી છે. જો તે સમયના ભાવ શુભ હોય તો શુભબંધનું નિમિત્ત છે, અને ભાવ અશુભ હોય તો અશુભ કર્મનું નિમિત્ત છે. અર્થાત્ બાધ્યક્રિયાના શુભભાવ પણ પુણ્ય સુધી પહોંચાડે, તે પુણ્ય લૌકિકભાવનું હોવાથી લૌકિક સુખ સુધી લઈ જાય છે. જ્યારે જ્ઞાનસહિતની અંતરંગ ક્રિયા શુભાશુભ બંને કર્મથી મુક્ત કરે છે. પ્રારંભમાં અશુભ છૂટવા માટે શુભભાવ, ભક્તિ આદિ ભાવ થાય છે તે જ્ઞાની જાણે છે. પણ તાં રોકાતો નથી. તેમનું લક્ષ્ય શુદ્ધસ્વરૂપ ગ્રાત્યે છે.

દિલ્હી જતાં માર્ગમાં જ્યપુર આવે છે. ગાડી રોકાય. દૂરથી શહેરની સુંદરતા દેખાય. પ્રવાસી તે દૂરથી જુએ છે, પણ જ્યપુર ઉત્તરી જતો નથી. તેનું લક્ષ્ય દિલ્હી પહોંચવાનું છે. તેવી જ રીતે જ્ઞાનસ્વરૂપના લક્ષ્યવાળો સાધક બાધ્યક્રિયા કરે છે તે પણ અંતરેગ શુદ્ધિ માટે છે. તેના કારણે શુભભાવ થાય, પણ તે તેને ધર્મરૂપ માનતો નથી. પુષ્યનો સદ્ગુપ્યોગરૂપ સહારો લઈ તે આગળ વધે છે. એટલે પુષ્યને પાપમાં ફેરવતો નથી. એ પુષ્ય છે તેનું એને ભાન છે, એ એક સાધના છે તે એ જાણે છે, તેથી તેના કારણે મમતાથી પુષ્યાદિના કર્તા ન બનતાં, તેનો સદ્ગુપ્યોગ કરી નિર્દોષ પુષ્યનો યોગ પામી લક્ષ્ય સ્થાને પહોંચે છે.

તે જાણે છે કે પાપ કડવા રસ જેવું અને પુષ્ય મીઠા રસ જેવું છે. પરંતુ બંને પૌર્ણગલિક છે. શુભાશુભ કર્મ બંને આશ્રય છે એ સિદ્ધાંત તે જાણે છે. તેથી અશુભમાં મુંજાતો નથી, શુભમાં અટવાતો નથી. બંનેનું સ્વરૂપ જાહી, બંનેને સમાન જાહી જીવને બંધનમુક્ત કરવાનું લક્ષ્ય દૃઢ કરે છે. તેને મન શુભમાં રાગ નથી, અશુભમાં વિરોધ નથી. જે જે પોતાની ભૂમિકા છે તે પ્રમાણે બાધ્ય-અભ્યંતર ક્રિયા કરે છે. પરંતુ ફળેણી નથી, તેથી જ્ઞાનીને આસ્રવ નથી.

બહિર અંતર પરમ એ આતમ પરિણાત્તિ તીન;

દેહાદિ આતમ ભરમ, બહિરાત્મ બહુ દીન. છંદ-૭

અર્થ : બહિરાત્મભાવ, અંતરાત્મભાવ, પરમાત્મભાવ એ ત્રણ પ્રકારની આત્માની પરિણાત્તિ-પર્યાય-અવસ્થા હોય છે. દેહમાં જેની આત્મબુદ્ધિ છે તે બહિરાત્મા દીન છે.

ભાવાર્થ : બહિરાત્મા એટલે આત્માથી વિમુખ. જેની વૃત્તિ દેહમાં જ સુખ શોધે છે, જે શરીરને જ સ્વરૂપ સમજે છે તે બહિરાત્મા છે. તે દેહ, વાહી અને મનને સ્વસ્વરૂપ માની તેની પ્રવૃત્તિમાં જ નિર્દેશ ભાગે છે. પરપદાર્થમાં સ્વ કે સુખબુદ્ધિ કરી તેમાં રાગદ્વેષ વડે સુખ-દુઃખની લાગણી અનુભવે છે. અને પરિણાત્તામે આઠ કર્મોની જંજીરમાં જકડાઈ મહાદુઃખ પામે છે. તેવું દુઃખ ભોગવતાં પોતે

સમર્થ ચૈતન્ય હોવા છતાં રાંક બને છે, દીન-હીન બને છે.

સિહસમાન સામર્થ્યવાળો ચૈતન્યમહારાજા પરપદાર્થમાં સુખ મેળવવા બકરી જેવો દીન બને છે. કોઈ જગાએ શેઠ, સાહેબ કે માલિકની ગુલામી કરે છે. કોઈ વાર પત્ની કે પતિ અન્યોન્ય હાંસીપાત્ર ગુલામી કરે છે. કોઈ વાર પિતા-પુત્ર અન્યોન્ય ખુશામત કરી દીન. બને છે. વળી, અધિક ધન કે માન મેળવવા રાજસત્તાની દીનતા કરે છે. ભાઈ, શા માટે ? તારી પાસે શું નથી ?

પરંતુ બહિરાત્મા સ્વાધીન એવા સ્વ-સુખને જાણતો નથી. તેથી જેમ દરિદ્ર ધન, વસ્ત્ર કે આહાર વગર દીન બને છે તેમ તે પોતાનામાં દર્શનાદિ વૈભવ હોવા છતાં દીન જ રહે છે.

સમ્ગ્રુ દર્શનાદિ જેવાં આરોગ્ય-સાધનો મળવા છતાં બહિરાત્મા ભિથ્યાત્વાદિનું પોષજી કરી ભવરૂપે મહારોગને પામે છે. શાનાવરણીયાદિ કર્મને ઉદ્યે તે છતી આંખે પાટા બાંધીને ચાલે છે અને પરિણામે સંસારરૂપી ઝૂપામાં પડીને ઝૂબે છે. **જૈન સાઇટ**

દુન્યવી પદાર્થો મેળવવા નિરંતર આર્તધ્યાન કરે છે. અરે ! કોઈ વાર તો મહા અનર્થકારી કાર્યો કરી રૌત્રધ્યાનાં^નકરે છે. અંતે દીન-હીન થઈ ચાર ગતિમાં મહાદુઃખ પામે છે.

શરીરસુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થનારો બહિરાત્મા છે. અજ્ઞાનભાવથી ધેરાયેલો તે રોગ, શોક, ભય, દુઃખથી પીડા પામે છે.

બહિરાત્મા શરીરાદૌ, જાતાત્મભાન્તિરાન્તરઃ ।

ચિત્તદોષાત્મવિભાન્તિઃ, પરમાત્માઽતિનિર્મલઃ ॥૫॥

આત્મભાન્તિ દેહાદિમાં કરે તેહ ‘બહિરાત્મ’;

‘આન્તર’ વિભભરહિત છે, અતિનિર્મલ ‘પરમાત્મ’. ૫

અર્થ : શરીરાદિકમાં આત્માની ભાંતિવાળો તે બહિરાત્મા છે. ચિત્તમાંથી જેણે રાગદ્રેષના દોષની આત્મભાંતિ દૂર કરી છે તે અંતરાત્મા છે. અતિ નિર્મલ છે તે પરમાત્મા છે.

ભાવાર્થ : શરીરાદિક શરીર એટલે સમધાતુરું પૂતણું. તે ધાતુઓ

ચામડીથી મટાયેલી છે, તેથી અજ જીવ તે શરીરમાં અશુદ્ધિ છતાં સુંદર માની કુલાય છે.

શરીર : પાંચ ઈન્ફ્રિયોનો સમૂહ, જે નિરંતર વિષયોને બ્રહ્મણ કરી શકતું સ્વભાવી એવા જીવને વ્યાકુળ કરે છે. પ્રામ વિષયો ક્ષણિક છે તેમાં લુબ્ધ બને છે. તે વિચારતો નથી કે એક પદાર્થ જીવને સ્પર્શથો - આગળ વધ્યો, ત્યારે તે સ્વાદ ક્યાં ગયો? શા માટે ગયો? કાને શ્રવણ થયેલા શબ્દો ક્યાં ગયા? શું આપતા ગયા? આંખે જોયેલી આદૃતિ કેમ બદલાયા કરે છે. આ સર્વ ક્ષણિક છે છતાં જીવ દીર્ઘકાળથી તેનું સેવન કરે છે. કોના ભોગે? શરીરમાં આત્મબુદ્ધિની ભાંતિ તેનું કારણ છે.

શરીરનું એક અંગ મન. અને અહો મન તો જાણે મર્યાદા વગરનું યંત્ર. અનેક વિકલ્પોનું સ્થાન, અસીમ પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર. પરિણામે ઉત્કટ્ઠતા, ચંચળતા, વેગ અને વ્યાકુળતાનું સ્થાન મનાતું આ મન વાનરની જેમ એક વિષય પરથી બીજા વિષય પર કૂદકા મારવાવાણું બની રહે છે. માનવ ભરીને વાનરપણે વર્તવાવાણું મન છે; બહિરાત્મા એને વશ વર્તે છે.

આ મન અશ્વની ગતિ જેવા વેગવાળું છે. એક સંશોધનમાં જ હજારો યોજન વગર ટિકિટે યાત્રા કરીને પાછું ફરે. તે તે સ્થાનોમાં કેવળ મન વડે વિકલ્પોમાં ભરે તેવા મનને વશ બહિરાત્મા વર્તે છે.

મદથી ઉન્મત થયેલો હાથી જેમ તોફાને ચઢે છે તેમ કામનાઓના મદથી ઉન્મત મન વિવશ બને છે, બહિરાત્મા તેનો નયાવ્યો નાચે છે.

આમ, મનને સ્વ-સ્વરૂપ માનનાર બહિરાત્મા છે. જીવને અનાદિથી કર્મનો સાંયોગિક સંબંધ છે, અને કર્મસંયોગે તેને દેહાદિ પ્રામ થયા છે. તેના દ્વારા જીવ સુખ-દુઃખ ભોગવે છે. આથી જીવને ભ્રમ પેદા થાય છે કે આ દેહ તે હું છું. તેથી શરીરનો જન્મ થતાં પોતે પોતાનો જન્મ માને છે. શરીર છૂટી જતાં પોતાનું મરણ માને છે.

જેમ સ્વખન સમયે જીવને સ્વખનસુદ્ધિ વાસ્તવિક લાગે છે, જેમકે બિલાડીથી ગભરાતો હતો તે સિંહની સામે થાય છે, આહારના

પદાર્�ો પર તૂટી પડે છે અને અન્ય પદાર્થોને પક્ષ પોતાના માને છે. આવો બમ અજ્ઞાનવશ મિથ્યાદસ્તિ જીવને જાગ્રત અવસ્થામાં થાય છે. શરીરની સર્વ કિયાને તે આત્મરૂપ માને છે. અજ્ઞાની વૈરાગ્યાદિમાં અહિત માને છે, અશુભને હુઃખદાવી અને શુભને સુખરૂપ માને છે, તેથી રાગદેષ કરે છે. આમ, બહિરાત્મા આત્મશાંતિ પામતો નથી.

વળી, કર્મપ્રકૃતિવશ ઊઈતા કોધ સમયે પોતાને કોધી, માન સમયે માનવાળો, માયા સમયે માયાવી અને લોભ થતાં લોભી માને છે. આવા બ્રમથી બહિરાત્મા વિષય-કખાયને વશ થઈ આત્મદશાથી વિમુખ રહે છે, અને પરિબ્રમજા પામે છે.

જો તેને કોઈ સદ્ગુરુનો યોગ થાય તો તે બ્રાંતિમાંથી બહાર નીકળી આત્મસન્નુખ થાય છે.

અંતરાત્મા : દેહાદિ મારા નથી. તેમાં રાગદેષ કરવા તેને દોષરૂપ જાણી, જેની શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે દસ્તિ થઈ બ્રાંતિરહિત વર્તે છે તે અંતરાત્મા છે. જીવને જીવરૂપે અને જરૂને જરૂરૂપે જાણો છે. પોતે અન્ય પદાર્થને જાણો છે પરંતુ તેના પરિણામનની સ્વતંત્રતાને ફેરવવા પ્રયત્ન કરતો નથી. જગતના જરૂર પદાર્થાનું સ્વરૂપ જાણો છે. અને જીવ તે સર્વથી ચૈતન્ય લક્ષણથી ભિન્ન છે તેવી પ્રતીતિ જેને વર્તે છે તે અંતરાત્મા છે.

અંતરાત્માની દશા ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ થતી રહે છે. શેષ રહેવાં કર્મ સર્વથા ક્ષીણ થાય છે તે પરમાત્મા છે. શુદ્ધ એટલે દ્વાર્ય-કર્મ-જ્ઞાનાવરણાદિ અને રાગાદિ ભાવકર્મથી રહિત. અર્થાત્ ધાતીકર્મનો નાશ થઈ પરમાત્મપણું પામે છે તે કેવળી પરમાત્મા. અને શેષ અધાતીકર્મનો નાશ થઈ જે સંપૂર્ણપણે પરમાત્મપણું પામે છે તે સિદ્ધ છે.

ગ્રંથકાર જીવોને બોધ આપે છે કે હે ભવ્યાત્મા ! બહિરાત્મપણું તે તારો સ્વભાવ નથી. તું શરીરથી ભિન્ન સ્વલક્ષણો, અસંખ્યાત-પ્રદેશી, દરેક પ્રદેશે અનંત જ્ઞાન-ર્ધનયુક્ત, શુદ્ધ ગુરૂઓવાળો છું. તે અરૂપી

આત્મા અતીન્દ્રિય સુખનો સ્વામી છું તેમાં જ સ્થિર થા, રમણ કર.

ક્યાં આ શરીરના કુદ અને તુચ્છ પદાર્થો અને ક્યાં તારા આત્મામાં રહેલા શુદ્ધ, અમૂલ્ય પદાર્થો? ક્યાં રાજ્ઞા ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી? ભલે એક ક્ષેત્રમાં બંનેનો વાસ હોય, છતાં આ દેશ્યમાન જગતનું એક પરમાણુ કે તારું શરીર તારું નથી. તેની તિનિતાનો અનુભવ એ જ તારું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. એ જ તારું અંતરાત્મપણું છે.

અંતરાત્માના નજી ભેટ છે.

ઉત્તમ અંતરાત્મા : અંતરંગ અને બાહ્ય પરિશ્રહરહિત જ્ઞાની મુનિ છે.

મધ્યમ અંતરાત્મા : પાંચમા ગુણસ્થાનથી અગિયાર ગુણસ્થાન સુધીના છે.

જધન્ય અંતરાત્મા : ચોથા ગુણસ્થાને અવિરતિ સમ્બગ્દ દેખિ છે.

બહિરાતમ જ અંતરાત્મા, રૂપ થઈ વિરાધાવ, સુજ્ઞાની;

પરમાત્મનું છો આતમ ભાવવું આતમ અર્પણ દાવ સુજ્ઞાની.

પરમાત્મા : રંગમંચ પર અભિનય **જરૂરતો** એકાડી અભિનેતા રાવણ બને, રામ બને તેમ એક જ જીવની આ દશા છે. જે જીવની સદ્ગુરુભોધે, શાસ્ત્રના શ્રવણયોગથી, પૂર્વના આરાધનના બળથી આત્મભાંતિરૂપ અનાદિ ભૂલ ટળે છે. ત્યારે આત્મામાં જ રહેલું શુદ્ધસ્વરૂપ સુરૂયમાન થાય છે. બહિરાત્મપણું ટળી એ જીવ પ્રથમ તો સદ્ગુરુ આજ્ઞાએ વતી આત્મભોધ શ્રહણ કરે છે અને અંતરમુખ થાય છે. તે જ આત્મા કોધાદિ કથાયોને અહિતકારી જાહી ત્યજે છે. વિષયના વિષને દૂર કરે છે, આહારાદિ સંજ્ઞાને શમાવે છે અને અંતરંગ પરિણાતિ પ્રત્યે તેની દેખિ હરે છે. કંમે કરીને શુદ્ધતાના શિખરે ચઢતો અનાદિ મળરૂપ ચાર ઘાતીકર્મોનો કષ્ય કરી પરમાત્માપણું પામે છે. કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ બને છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થયે આ ઘાતીકર્મોનો નાશ થતાં, દેહ પણ છૂટી જતાં સિદ્ધ પરમાત્મા બને છે. માટે શુદ્ધ પરમાત્માનું લક્ષ્ય કરી નિરંતર તે પદની ભાવના કરવી.

अर्थात् संपूर्ण कर्मनो क्षय थઈ जेनी चैतन्यशक्ति परिपूर्ण विकास पामे છે તે पરमात्मा છે. દેહधारी કेवળી ભगવंત अને અશરीરી સિદ્ધ ભગવંત પરમात्मા છે.

આ પ્રમાણે જે જીવ બહિરાત્મપણું ત્યજી અંતરપ્રતીતિ અને તત્ત્વના લક્ષ્ય વડે અંતર્મુખતા સેવે છે તે સ્વાત્માના અનુભવનું સુખ માને છે. બહારના વિષયોને હુઃખનું કારણ જાણી સહજભાવે ત્યજી દે છે તેવો અંતરાત્મા આત્મસ્વભાવમાં લીન થઈ પરમાત્માપણે પ્રગટ થાય છે.

નિર્મલ: કેવલ: શુદ્ધો, વિવિક્ત: પ્રભુરવ્યય: ।

પરમેષ્ઠી પરાત્મેતિ, પરમાત્મેશ્વરો જિન: ॥૬॥

**નિર્મળ, કેવળ, શુદ્ધ, જિન, પ્રભુ વિવિક્ત, પરાત્મ,
ઇશ્વર, પરમેષ્ઠી અને અવ્યય તે પરમાત્મ.** ૬

સિદ્ધ પરમાત્મા કેવા છે ?

અર્થ : સર્વ કર્મમલરહિત નિર્મળ; વિવિક્ત = શરીરાદિથી રહિત, અસ્પૃષ્ટ, પ્રભુ = ઈન્દ્રાદિકથી પૂજિત, અવ્યય = પોતાના સ્વરૂપથી ચુંબ નહિ થનારા, પરમેષ્ઠી પરાત્મેતિ = ઈન્દ્રાદિએ રચેલા સમવસરણે વિજયમાન; પરાત્મ = ઇશ્વર, પરમ ઐશ્વર્યવાન, જિન = રાગ-દેખને અત્યંતપણે જીતનાર.

જ્ઞાનાવરણાદિ વિવિધ કર્માના કારણરૂપ ભિન્નાત્વ અવિરતિ, કખાય, પ્રમાદ અને યોગરૂપ દોષ જેના નાચ થયા છે, જેના કખાયો અત્યંત ક્ષીણ થયા છે, દેહાદિ ધારણ થાય તેવા વિકારો નાશ પામ્યા છે તે નિર્મળ પરમાત્મા છે.

ધ્યાતીકર્મ નાશ પામવાથી જે સ્વસ્વરૂપે પ્રગટ થયા છે, જેમની સ્વસ્વરૂપમાં રમણતા છે તે કેવળી ભગવંત છે, તે આત્મા શરીરાદિ છૂટી જતાં જ્યારે એક પણ પરમાણુનો સ્પર્શ રહેતો નથી ત્યારે તેઓ પૂર્ણ કેવળી પરમાત્મા છે.

અનાદિનો કર્મમળ જેનો નાશ પામ્યો, જગતના સર્વ પદાર્થોથી

જેનો સંબંધ કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપે છે, તેથી શરીરથી પણ મુક્ત એવા સિદ્ધ ભગવાન છે.

પ્રલુ એવા સામર્થ્યવાળા છે કે ઈન્દ્રાદિને પણ પૂજનીય છે.

અવ્યય : સ્વયંભૂ, અવિનાશીપણે સ્વરૂપ - મૂળદશારૂપ પ્રગટ થયું છે. હવે જેને ક્યારે પણ આવરણ થવાનું નથી. જન્મમરણનો તો હવે તેમને લેશ પણ સંયોગ થવાનો નથી. પરમ શુદ્ધપણે પ્રગટ થયેલા અનંત ઐશ્વર્યના સ્વામી પરમાત્મા છે.

ચિત્તદીષ આત્મમરણ, અંતર આત્મ ભેલ;

અતિનિર્મલ પરમાત્મા, નહિ કર્મ કો ભેલ. છંદ-૮

અર્થ : આત્મભાંતિરૂપ ચિત્તનો દોષ શામી જે અંતરાત્મપણે રમણ કરે છે, અને જેને હવે કર્મનો સર્વર્થા ક્ષય થયો છે તે પરમાત્મા છે. ચિત્તદીષ, ચિત્તનો મૂળ દોષ ચંચળતા છે. તેના ચાર પ્રકાર જણાવ્યા છે. તેમાં બે પ્રકાર આત્મભાંતિ પેદા કરે છે. પરંતુ પછીના બે પ્રકારમાં આત્મભાંતિ ટળતાં જીવ અંતરૂમુખ થઈ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે છે.

આત્માનો ગુણવિકાસ કભિક છે. અંતરૂમુખ થયેલો આત્મા જ્યારે અત્યંત નિર્ભળપણું ગ્રામ કરે છે ત્યારે તેને બાબ્ધ કર્મનો જે સંયોગ હતો તે નાચ થઈ પરમાત્મા બને છે.

આત્મસ્વરૂપ પ્રગટતાની સાથે જ રાગાદિ ભલિનતા રહેતી નથી, માટે જે હેતુથી આત્મા શુદ્ધ થાય તે જ હિતકારી છે. તે જ તપ છે, તે વિજ્ઞાન છે. જીવ જે હેતુ વડે શુદ્ધ થાય તેવો ઉદ્ઘાત કરવો.

તીર્થકર ભગવાને ભવરોગ મટાડવાના અસંખ્ય માર્ગો કહ્યા છે. તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે નિર્ણય કરી ઉપાય કરો. તે જ તપ છે.

જન્મમરણનાં અસમલિત ચક્કો ગતિમાન રહે છે. તમે ક્યા ઉપાય વડે બચી શકશો ? જેને એવી વિચારદશા જાગ્રત થઈ છે તે મનુષ્ય છે. જેને સન્માર્ગનો વિચાર નથી તે મનુષ્ય છતાં મૂઢ છે.

જીવોને વિશે સમભાવ રાખવો, ચિત્તને વિશે સત્તસ્વરૂપનું ચિત્તન કરવું. મનની શુદ્ધિ માટે ભાવનાઓ ભાવવી. મન આત્માની નજીક

છે, માટે તેને કેળવવાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે.

बहिरात्मन्द्रियद्वारै, रात्मज्ञान पराङ्मुखः ।

स्फुरितःस्वात्मनो देहमात्मत्वेनाध्यवस्थति ॥૭॥

ઈન્દ્રિય દ્વારા વિષયમાં બહાર ભમે બહિરાત્મ;

આત્મજ્ઞાનવિમુખ તે માને દેહ નિજાત્મ. ૭

અર્થ : બહિરાત્મા બાબ્ય પદાર્થોના વિષયને ઈન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ કરી આત્મજ્ઞાનથી વિમુખ થાય છે. ૪૩ પદાર્થો પ્રત્યે સ્ફુરિત થઈ દેહાદિને જ આત્મરૂપે માને છે.

અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલો નિજજ્ઞાનથી દૂર થયેલો બહિરાત્મા કોણ છે ? શા માટે સંસારનાં બંધનમાં પડ્યો છે ? બંધન શું છે ? સુખની અપેક્ષા છતાં દુઃખી કેમ થાય છે ? બુદ્ધિના વિપર્યાસથી દેહને આત્મરૂપે માની નિરંતર તેની સેવા કરે છે. જે નિત્ય રહેવાનું નથી તેને ટકાવવા પ્રયત્ન કરે છે. **જૈન સાઇટ**

વળી, જ્યારે જ્યારે જે જાતિમાં જન્મ્યો, જે જે ઈન્દ્રિયપણે ઉત્પત્ત થયો તે ઈન્દ્રિયોના વિષયોને સુખનાં સાધન માની તેમાં જ મહત્ત રહ્યો. દીર્ઘકાળના ઈન્દ્રિયવિષયોના સંસ્કારથી જકડાયેલો, રતિ-અરતિ, દર્ઢ-શોક, સુખદુઃખની લાગણીઓના ભમમાં ભટક્યો. જેમાં સુખ ન હતું તેમાં જ સુખ માન્યું.

વિષય કષાયના પાશમાં ભમિયો કાળ અનંત જી;

રાગ-દ્રેષ્મ મહા ચોરટા, લુંટ્યો ધર્મનો પંથ જી.

વળી, ક્યારેક તેના શ્રવણો શબ્દસંચાર થયો કે ઈન્દ્રિયો દ્વારા સુખ નથી. પરંતુ એ સંસ્કારોની ૪૩ એટલી ઊરી ગઈ છે કે વળી પાછો એ ત્યાં જ આકર્ષિત થઈ સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે. વિષય-કષાયની સાથે આહારાદિ સંજ્ઞાઓનો ભયંકર ભરડો તેમાં એવો લપટાઈ ગયો કે તેમાંથી નીકળવાનું દ્વાર જ ન રહ્યું.

અનાદિ નિગોદ તે બંધીખાનો તૃષ્ણાપતોપે રાખ્યો,

સંશા ચારે ચોકી મેલી, વેદ નરુંસક વાંક્યો.

બહિરાત્માની આવી દુઃખદાયક દશા જોઈ જ્ઞાનીજનોએ નિષ્કારક કરુણા વરસાવી બોધ આપ્યો.

આ આખો સંસાર સ્વર્ગ રસ, ગંધ અને વર્ઝના વિષયોથી ભરેલો છે તેને છોડીને તમે દેહધારી ક્યાં જશો ? માટે વૈરાગ્યભાવે એ સર્વ વિષયોની વાસના ત્યજી દેવાથી તે સ્વયં શાંત થઈ જાય છે.

અતિન જેમ જરા સ્થાન મળતાં વિશેષ જગ્યામાં ફેલાઈ જાય છે તેમ વિષયો જરાક સ્થાન મળતાં પૂરા આત્માને જ રોકી લે છે.

તું અનાદિકાળથી ભવરોગમાં સહતો, પીડતો, મૂંઝતો હતો, કોઈ પુષ્યોદયે તારી ભવસ્થિતિ પાડી અને કર્માનો ક્ષયોપશમ થતાં નિગોદમાંથી નીકળેલો તું બેઈન્ડ્રિય આટિ (વિકલેન્ડ્રિયપણું) ઓળંગી આ સંક્ષી પંચેન્ડ્રિયપણું પામ્યો. તેમાં પણ માનવજ્ઞન, ઉત્તમ દેશ અને સદ્ગુરુનો બોધ પામ્યો. હવે ચોથા મર્મને પકડી લે. જ્ઞાનીના વચનમાં શ્રદ્ધા મૂડી આ બહિરાત્મપણું ત્યજી દે.

બહિરાત્મપણું કરીને દુઃખ જ પામ્યો. દેહનું રક્ષણ કરવા, તેને સ્વચ્છ કરવા, મનગમતા પદાર્થો આપ્યા. પરિણામે તને શું મળ્યું ? મહિનતા, રોગ, મળમૂત્રાદિની ડિયાઓનું પુનરાવર્તન.

બહિરાત્મપણું ટાળવાનો સામાન્ય ઉપાય, પ્રાથમિક ધોરણે એક વાર પ્રારંભ કર. સાંદું જીવન, પદાર્થોનો સંક્ષેપ, ધાર્મિક અનુષ્ઠાનમાં પ્રીતિ, શાશ્વતોધની રુચિ, પરોપકારવૃત્તિ અને બાહ્યપ્રકારો-પ્રસંગોથી કે વ્યવહારથી સાક્ષીપણું.

અરે ! તું પૃથ્વી, પાણી જેવા પદાર્થોનો પણ અનુકૂળાના ભાવે સંક્ષેપ કરે છે ત્યારે તે જીવો પ્રત્યેનો તારો સદ્ગુરુના વિશાળ સમાચિને રૂપરૂપો છે. તારામાં મૈત્રીભાવનો સંચાર થાય છે તેથી ગૃહસ્થને આવશ્યક ડિયા કરવા છતાં તારો જીવો પ્રત્યે સદ્ગુરુના તારા આત્મામાં જગત પ્રત્યે સમદાચિ પેદા કરે છે જેથી તારું બહિરાત્મપણું ઘટે છે. ત્યાર પછી તારી અંતરૂદાચિ ખૂલે છે. જ્યાં તને સ્વહિતનો સાચો પ્રકાશ મળે છે, તે પછી તને સદ્ગુરુનો યોગ થતાં, શાશ્વતનો બોધ પરિણામ પામે છે, ત્યારે તને સાચો માર્ગ મળે છે. માટે એક વાર

સદ્ગુરુના બોધને ગ્રહણ કરીને પ્રારંભ કર.

નરદેહસ્થમાત્માનમવિદાનુ મન્યતે નરમુ ।

તિર્યક્રચં તિર્યગઙ્ગસ્થં સુરાડ્ઘસ્થં સુરં તથા ॥૮॥

નરદેહે સ્થિત આત્મને નર માને છે મૂઢ,

પશુદેહે સ્થિત પશુ, સુરદેહે સ્થિત સુર. ૮

અર્થ : આત્મજ્ઞાનથી હીન એવો જીવ મળેલી માનવઆકૃતિને જોઈને પોતાને માનવ-નરપણે માને છે. તથા પંચેન્દ્રિયના યોગે તેની પુષ્ટિમાં અહંકારયુક્ત થઈ મળે રહે છે. તિર્યચ ગતિમાં પોતાને તિર્યચ માને છે. દેવરૂપે ઉત્પત્ત થાય તો પોતાને દેવરૂપે માને છે.

ભાવાર્થ : જ્ઞાનસ્વરૂપ એવા બહિરાત્માની હીનદશા તો જુઓ. ચારગતિરૂપ સંસારમાં તેણે કેવી મૂર્ખાઈ કરી ?

નરકમાં જન્મ્યો. પોતાને જ નારકીરૂપે માની, નારકને યોગ્ય કૂર અધ્યવસાય કરી અત્યંત દુઃખ પામ્યો. અરે, એવા ક્ષેત્રથી, આકૃતિથી અને અન્યોન્યને દુઃખ જ આપ્યાં. કેવળ દુઃખની દશામાં હીનસત્ત્વ જીવ કેવી રીતે વિચારે કે આ નારકપણે હું નથી, નરકના દુઃખને પાત્ર હું નથી, કૂર પરિણામવાળો હું નથી, પોતે નારકી છે તેમ માની દીર્ઘકાળ ત્યાં જવ્યો.

તિર્યચ યોનિમાં જન્મ્યો, ત્યાં પોતાને નિગોદથી માંડી તિર્યચ પંચેન્દ્રિયપણે માની કેવળ પશુતાના – અંધકારમાં જવ્યો. એક ઈન્દ્રિય મળી ત્યારે હું એક ઈન્દ્રિયવાળો હું, બે-ઇન્દ્રિયવાળો જન્મ્યો ત્યારે પોતાને બે-ઇન્દ્રિયવાળો માન્યો. ત્રણ ઈન્દ્રિય મળી ત્યારે તે તેઈન્દ્રિય દ્વારા ધણો કાળ તે જ યોનિમાં ઉપન્યો. ચાર ઈન્દ્રિયો મળી ત્યારે તેમાં મળે બન્યો. પંચેન્દ્રિયપણે તિર્યચમાં જન્મી ત્યાં વિખાયાસક્ત બની કાળ વ્યર્થ ગુમાવ્યો.

બિલાડીનું રૂપ ધારણ કરીને ઉદર માર્યા, ચકલાં થઈ કીડા આરોગ્યા, સિહ બની પશુઓ હણ્યાં, સર્પ થઈ જીવોને ઘાત પહોંચાડ્યો, ગધેડે થઈને ભાર વહ્યો. મત્સ્ય બની નાનાં માછલાંને ગળ્યાં – આવું તો તે કેટલું કર્યુ ?

અરે ! સ્થળમાં, જગ્યમાં કે ખેચરમાં ઉત્પત્ત થયો તે જ આકારે તું જીવ્યો. વળી, ચાર ઈન્દ્રિય સુધીના શરીરમાં તો તને મન તો હતું નહિ. માત્ર પૂર્વના સંજ્ઞાબળે અને સંસ્કારબળે દેહ તે હું તેવી માન્યતા દૃઢ થયેલી છે. અને તિર્યંચ જેને મન છે તે પણ પૂર્વના દૃઢ સંસ્કારબળે દેહસ્વરૂપ પોતાને માને છે.

પુષ્યયોગે દેવપણે ઉત્પત્ત થઈ તું જીવસ્વરૂપને ભૂલીને દેવસ્વરૂપ તને માનવા લાગ્યો. અને સાગરોપમ જેવા આયુષ્ય સાથે દેવલોકના સુખમાં અમિત થઈ ત્યાં સુખ માનવા લાગ્યો. અનેક ગ્રકારની જગ્યાકીડા કરી, વન-ઉપવનમાં ભય્યો. સુંદર આવાસોમાં મળ્ય રહ્યો. અખ્સરાઓથી વીટળાયેલો અસંઘ્યાત વર્ષો સુધી દેવપણે રહી સ્વયં દેવ છું, તેમ માનવા લાગ્યો. મળેલા સુંદર દેહમાં દેવપણે રાખ્યો. અને આત્માનું વિસ્મરણ કરતો રહ્યો.

કરી કરીને માનવલોકમાં જન્મ્યો. પણ પેલા દેહરૂપે માનેલા સંસ્કારે તને મનુષ્યદેહે મનુષ્યની માન્યતામાં ગુંચવી દીધો. અહો ! તું માનવા લાગ્યો કે આ મારું શરીર અને કેવું સુંદર ! ચામડીથી મહેલી અશુચિવાળું છે તે તને જણાયાં નહિ. પાંચ ઈન્દ્રિયોયુક્ત દસ પ્રાણ પણ પૌદ્ધરાલિક છે તે પણ તેં વિસ્મૃત કર્યું. જગતમાં જાડો ભોગ માટે આ નરદેહ મળ્યો છે તેમ માની આયુષ્યની સ્થિતિ સુધી તેં અમણા ભાંગી જ નહિ.

આમ, બહિરાત્મભાવે તું ચારે ગતિમાં જ્યાં જન્મ્યો ત્યાં તે અમણા સેવી કે તે આકૃતિરૂપે જ હું છું. અજ્ઞાનવશ જીવ પોતાની અલખ, અલ્લોકિક, અરૂપી, અવિનાશી, અવ્યાબાધ અને અચલ સ્થિતિને ભૂલી જાય છે અને દુઃખ પામે છે. એવી દુઃખદશામાં પણ અનાદિથી દેહ તે જ હું છું તેમ માને છે અને અન્યના દેહને જોઈને અન્યને પણ દેહકારે માની દેહભાવે બ્યવહાર કરે છે.

તું જે જે ગતિમાં જન્મ્યો તે તો તે સ્થાનનો માત્ર તારો સ્વાંગ છે. તું સ્વયં તે ગતિરૂપે થતો નથી, પણ તને અમ પેદા થવાથી તું તે રૂપે પોતાને માને છે. જોકે એ સ્વાંગ આ જન્મ પૂરતો જ વિનશ્ચર છે. તું તો સ્વયં આત્મરૂપે શાશ્વત છું. એવો વિશેક થતાં

જીવ સ્વસંવેદ્ય એવા આત્માને જ આરાધે છે.

‘શિર્યતે ઈતિ શરીરમ્ભ’ સરી જાય, પડી જાય, નાશ પામે તે શરીર. પરમાણુની હાનિવૃદ્ધિથી મોહું-નાનું થાય, વસાણા જેવા પદાર્થોથી તેજસ્વી બને, અને હલકા ખોરાકથી નિસ્તેજ બને, અભિનથી બળો, પાણીથી કુંઠું થાય; આવા અનેક ઘર્મો શરીરમાં છે.

આત્મા કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તે મન દ્વારા પરખાય છે ત્યારે મન શાંત થઈ જાય છે. આત્માના વિશુદ્ધ સ્વભાવ ઉપર પરમાણુનો પડદો છે તેથી તે ભક્તિન થયો છે. પરંતુ જ્યારે તે સ્વ-પરનો લેદ જાણો છે ત્યારે તેને પુદ્ગલ દ્વયોમાંથી ઈષ-અનિષ્ટબુદ્ધિ દૂર થાય છે અને મન આત્માવમાં લીન થાય છે ત્યારે આત્મસ્વરૂપ નિર્ઝંપ બને છે.

નરદેહાદિક દેખકે આત્મજ્ઞાને હીન,

ઇન્ડિયબલ બહિરાતમા, અહેંકાર મન લીન. છંદ-૯

નરદેહ પામીને જીવે પોતાને મનુષ્યાકારે ભાગ્યો. આત્મજ્ઞાનની હીનતાને કારણે હિન્દ્રિયોને મનાદિબળને આત્મભાવે માનીને અહૂંકારમાં મરુનું થયું.

जैनम् ज्यति शासनम्

તે જાણતો નથી કે તેણે આ નરદેહ પ્રાપ્ત કર્યા પહેલાં કેટલાં હુઃખો સહ્યાં છે ? અને માનવદેહ મળતાં અહંકારમાં દૂબી ગયો અને આ દેખે કરવા જેવું સુકૃત્ય તો સાવ વિસરી ગયો. માનવદેહ મેળવી એણે અભિમાન સેવ્યું કે હું રૂપાળો ગ્રોરો ધનવાન, ઊંચો વગેરે. છતાં પડ્યા દેહનું રૂપ આટિ કંઈ જ નિત્ય રહેવાવાળાં ન હોવાથી, રૂપાળા કે કદરૂપા, ધનવાન કે દરિદ્ર સૌ અભેદપણે શરીરની નશરતાને પામી ભરાજાને શરણ થયા.

છો ખંડના અધિરાજ જે, યદી કરીને નીપજ્યા,
ગ્રલાંડમાં બળવાન થઈને, ભૂપ ભારે ઉપજ્યા,
એ ચતુર યકી ચાલીયા, હોતા નહોતા થઈને,
જન જાણીએ મન માનીએ નવ કાળ મુકે કોઈને

ભાઈ, હવે તું વિચાર કર કે જ્યારે આવા માંધાતાઓને કાળે

ન મૂક્યા તો તારું શું ગજું છે ?

કેટલીય ઔધારિનું સેવન કરનારા સંજીવની સેવનારા, પણ ભરણને શરણ થયા છે. વળી, જે હન્ત્રિયો વડે અનુભવેલાં સુખો જ દુઃખરૂપે પરિણમે છે. અને ‘યમ’ પાસે જગતનો કોઈ નિયમ કામ લાગતો નથી. દાવાનળ ગમે તેવા પાણીને શોષી લે છે તેમ યમ આયુષ્કર્મને શોષી લે છે.

જેઓ રત્નજડિત સિંહાસનોથી શોભતા હતા તેવા રાજા-મહારાજાઓ પણ છેવટે તો સ્મશાનભૂમિને શોભાવીને ગયા, નગરનું કે દેશનું રક્ષણ કરનારા પણ બચ્યા નથી. કાળ પાસે કીડો શું ને માનવ શું ? તો પછી વિચારી જો કે હવે કોનો આશ્રય કરવો !

અલખ નિરંજન અકલ ગતિ, વ્યાપી રહ્યો શરીર;

લખે સુજ્ઞાને આત્મા ભીર, લીન જીયું નીર. છંદ-૧૦

અલખ = અદેશ્યમાન; નિરંજન = કર્મરૂપી અંજનરહિત; અકલ ગતિ = ગહન ગતિ, એવો અસંખ્યાત પ્રાણીશી આત્મા શરીરમાં દૂધપાણીની જેમ એકમેક થઈ રહ્યો છતાં બિન છે. આત્મા અને દેહનું કેવળ બિનપણું આત્મજ્ઞાની જ જાણે છે. આત્મા અને દેહાદિ કર્મો કીર્તનીરવત્ રહ્યાં છે. એ સર્વ સાયોગિક અવસ્થા છે. પરંતુ સાકર અને ગળપણની સ્થિતિ જેવા એકમેક નથી. જ્ઞાને કરીને જેમ બંનેની બિજતા સમજાય છે તેમ બંને જ્ઞાને કરીને બિજ અનુભવમાં આવે છે. તે આત્મા જ્ઞાનાદિ સ્વલક્ષણે યુક્ત છે. પરંતુ અન્ય સંયોગોથી તે ઉત્પન્ન થતો નથી. સ્વયંભૂ છે. પંચમહાભૂત તત્ત્વોનું શરીર છે, આત્મા જ્ઞાનાદિ તત્ત્વોયુક્ત છે. પંચમહાભૂત તત્ત્વો સાંયોગિક છે, તેનો નાશ છે, પરંતુ જ્ઞાનસ્વરૂપ અરૂપી આત્માનો નાશ સંભવ નથી. તે સ્વપરિણામી છે. ચેતનરૂપે જ પરિણમે છે. અન્ય તત્ત્વરૂપે પરિણમતો નથી. કર્મસંયોગે દેહરૂપે બિજ બિજ અવસ્થાઓ પ્રાપ્ત કરે છે. કર્મસંયોગો નાશ થતાં આત્મા દેહથી આત્મંતિકપણે મુક્ત થાય છે.

જ્ઞાનીને આત્મા અને દેહનો બિજપણે અનુભવ છે તે જ તેમનું સંવેદન છે. અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણોનું સમય-સમયનું વેદન છે.

જગતનું સ્વરૂપ પ્રતિબિંબિત થાય છે તે પૂર્ણજ્ઞાનનું લક્ષણ છે,
વાસ્તવમાં પરમાત્માના સ્વરૂપની રમણતા એ જ સંવેદન છે.

નારકં નારકાંગસર્ય, ન સ્વયં તત્ત્વતસ્તથા ।

અનન્તાનન્તધીશક્તિઃ, સ્વસર્વૈદ્યોऽચલ સ્થિતિઃ ॥૧॥

નરક-તને નારક ગણે, પરમાર્થ નથી એમ,
અનંત ધી-શક્તિમયી । અચળરૂપ નિજવૈદ્ય. ૮

અર્થ : નારકીના શરીરમાં રહેલા પોતાને નારકી માને છે. પરંતુ
વાસ્તવમાં જે નારકી નથી પણ આત્મા અનંત જ્ઞાનાદિ-શક્તિસ્વરૂપ
છે. તે સ્વાનુભવવગભ્ય છે. પોતાના જ સ્વરૂપમાં અચલ રહેવાવાળો છે.

ભાવાર્થ : અનાદિથી જીવ પોતાને ભૂલી ગયો છે, અને તે
દોષને કારણે ચારે ગતિમાં પરિબ્રમણ કરે છે. તેમાં નારકી તરીકેના
દેહમાં પોતે પોતાને નારક માની રેવા જ અધ્યવસાયથી પુનઃ ફૂરતામાં
જીવે છે. પૂર્વના એવા કર્મના વિપાકે તે આ સ્થિતિને પાસ્યો છે.
પરંતુ આત્મા તો આત્મસ્વરૂપે જ છે. વ્યવહારથી તેણે ભલે વિવિધ
દેહ ધારણ કર્યા, પરંતુ કોઈ સદ્ગુરુના બોધના યોગે કર્મની નિવૃત્તિ
થતાં તેની દેહાદિક્ષથી પણ આત્યંતિક નિવૃત્તિ થાયાં છે.

આત્મા દેહાદિ સ્વરૂપે નથી પરંતુ સ્વ-સ્વરૂપે છે તેને કેવી રીતે
જાણો ? હે સુશ ! તું સ્વયં પ્રગટ લક્ષણથી જ જ્ઞાનસ્વરૂપ છું.
સૃષ્ટિની રચનામાં છ દ્રવ્યમાં તું એક જ જ્ઞાતા છું. સ્વાનુભૂતિથી
યુક્ત છું. સમસ્ત વિશ્વ તારામાં પ્રતિબિંબિત થઈ મકાશી ઊઠે તેવું
તારું જ્ઞાન છે.

અજ્ઞાની નરકમાં ઉત્પત્ત થયે પોતાને નારક માની રેવી ચેષ્ટાઓ
કરે છે. પરંતુ વાસ્તવમાં નારકદેહ પામવા છતાં આત્મા નારકરૂપે
થતો નથી. પૂર્વકર્મકૃત એ પર્યાપ્ત મળી છે છતાં ચેતનશક્તિ તો
સ્વ-સ્વરૂપે રહે છે. કોઈ પુષ્યયોગે તે જીવ પૂર્બલબ્ધને વિચારતાં,
અત્યંત ઊછાપોહ થતાં તે જાગ્રત થાય છે. અરે, આ તો મારા
પાપનો ઉદ્ય છે - એમ વિચારી તે ભવ્યાત્માને આત્મબાંતિ ટળે
છે અને તેને દેહથી ભિન્ન એવા સ્વરૂપનું ભાંન થાય છે. પછી કુમે

કરીને સ્વરૂપને પામે છે.

અનંત ચતુષ્યયુક્તા, અનેક ગુણોથી સ્નાપન એવો આત્મા સ્વર્ણં
પોતે જ છે. સર્વકાળને વિશે અચળ સ્થિતિયુક્ત છે. પરંતુ જેની
દ્વારા દેહની મુખ્યતા છે, પોતાને જે દેહસ્વરૂપ માને છે તે
બહિરાત્મા ચારે ગતિના દુઃખને ભોગવ્યા છતાં દેહાધ્યાસથી મુક્ત
થતો નથી. પુષ્યયોગે સદ્ગુરુનો યોગ થતાં અનંત શક્તિમાન આત્માનો
તેને બોધ થાય છે. ત્યારે અંતરાત્મરૂપે પરિણામે છે. શુદ્ધાત્માનું તે
ધ્યાન કરે છે. પરિણામે પરમાત્મપદને પામે છે.

સ્વદેહસદૃશં દૃષ્ટા, પરદેહમચેતનમ્ ।

પરાત્માધિષ્ઠિતં મૂઢः, પરત્વેનાધ્યવસ્યતિ ॥૧૦॥

નિજ શરીર સમ દેખીને પરજીવયુક્ત શરીર,
માને તેને આત્મા, બહિરાત્મ મૂઢ જીવ. ૧૦

અર્થ : અજ્ઞાની એવા બહિરાત્મા પોતાના દેહની જેમ અન્યના
આત્માની સાથે રહેલા દેહને જોઈને તેને દેહરૂપે જાણો છે. મૂઢ
એવો બહિરાત્મા પરમાત્મસ્વરૂપ આત્માને દેહ-અધિષ્ઠિત જોઈ સર્વમાં
દેહદ્વારા કરે છે.

અજ્ઞાનીની ચેતનાશક્તિ દેહજનિત ચેષ્ટાઓ સુધી વિકસેલી હોવાથી,
દેહમાં જ સ્વાત્મબુદ્ધિ કરે છે. આથી જેમ પોતાના દેહમાં રાગાદિ
કરે છે તેમ અન્ય જીવો સાથે પણ તેમને દેહરૂપ માની રાગાદિ
ભાવ કરે છે. જો દેહમાં રહેલા શુદ્ધ આત્મા પ્રત્યે તેની દૃષ્ટિ ફળે
તો તે જેમ સ્વાત્મને જુબે, જાણો અને રાગાદિ ન કરે, તેમ પરદેહમાં
પણ આત્મપણે જુબે-જાણો અને રાગાદિ ન કરે.

તે જાણતો નથી કે આ દેહમાત્ર તો સાંયોગિક પદાર્થ છે.
આયુષ્ય પૂરું થતાં તેનો વિયોગ અવશ્ય થવાનો છે. તે વિનશ્વર છે.
રાઘું રાખી શકતું નથી. પરંતુ મૂઢમતિ તેને રાખવા-પોષવા નિર્દેશ નાથ
પ્રયત્ન કરે છે.

બહિરાત્મા પૂરેપૂરો પેલા મોહમદારીના હાથનું રમકું બની નાચે
છે. તેની દ્વારા વિકૃતિ પેદા થઈ છે એથી સર્વત્ર તેને દેહદ્વારા

જ હોય છે. દેહભાવનું ભૂત તેને એવું વળગ્યું છે કે ગમે તેમ સમજાવો તો પણ ધૂઢ્યા જ કરે છે કે હું આ જ દેહકારે દેખાઉં છું તે જ છું. આવી કુમતિને તે જાણી શકતો નથી.

કુમતિ ડાક્ષણ વળગી મુજને, લણી લણી વિનવું હે પ્રભુ, તુજને;
એ હુઃખને દૂર કરવા, વહેલા વહેલા આવજો રે.

આવું કેમ બન્યું ?

સંસારના પરિબ્રમણમાં તેણે કોધાદિ કખાયોને મિત્રો તરીકે સાથે ચાખ્યા હતા. તેમાં મિથ્યાત્વ નામનો ખજાનચી રાખ્યો હતો, કુમતિને સલાહકાર તરીકે નીમી હતી અને મોહરાજાને તો પૂરા સૈન્ય સાથે ચાખી લીધું હતું. હવે હુઃખને આમંત્રણ આપવામાં શું બાકી રહ્યું ? તેમાં વળી, માનવદેહમાં તો તેણે વિષયરૂપી મિત્રોને સુખના બ્રમથી ચાખ્યા હતા. આવો બહિરાત્મા કેમ કરીને છૂટે ?

ગમે તેવા સંતોના પોગ મળ્યા. શાસ્ત્ર-શ્રવણ કર્યું. જપમાળાઓ ગણી, દેવપૂજા કરી, કેટલાંય તીર્થાટન કર્યા, આરતીઓ ઉતારી - તોએ પેદું ભૂત છૂટ્યું નહિ, દેહનો મોહવિકાર શર્યો નહિ. કેવળ બાંતિ જ બાંતિ. બાંતિગત એવા દેહસુખને તેણે સુખ જાડ્યું છે. તેથી તેને પોતાના સ્વરૂપનું માહાત્મ્ય ભાસતું નથી.

સ્વપરાધ્યવસાયેન, દેહેષ્વવિદિતાત્મનામ् ।

વત્તતે વિભ્રમः પુંસાં, પુત્રભાર્યાદિ ગોચર ॥૧૧॥

વિભ્રમ પુત્રરમાદિગત આત્મ-અજાને થાય,
દેહમાં છ જેહને આત્મ-અધ્યવસાય. ૧૧

અર્થ : જે આત્મસ્વરૂપથી અજ્ઞાત છે તેને શરીરમાં જ સ્વ-પરની આત્મબુદ્ધિ થાય છે, અને તેથી પુત્ર તથા સ્ત્રીના પ્રત્યે પણ મારાપણાની સ્વાત્મબુદ્ધિ થાય છે.

જ જીવ આત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી તેને સ્વ તે પરમાં દેહ પ્રત્યે એકત્વબુદ્ધિ થાય છે. દેહ લક્ષણાથી, ધૂતુથી, પ્રકૃતિથી, આત્માથી નિતાંત મિત્ર હોવા છતાં દેહમાં પોતાપણાનો ભાવ કરી આ જીવ ત્યાં જ અટક્યો એવું નથી. પરંતુ, આ મોહ-મદિરાના વશથી તે

પર એવા પુત્ર, જી કે તેના દેહ જેટલા નજીક નથી, દૂર છે છતાં, તે પર દેહાદિમાં પણ મારાપણાનો ભાવ કરે છે. અરે ! તેનાથી પણ દૂર એવા ધન-ધાન્યાદિકમાં પણ મૂર્ખ કરે છે. જ્યારે પોતાનો દેહ જ પોતાનો થઈ શકતો નથી, તેમાં રોગાદિ થાય તેવું ઠચ્છતો નથી છતાં દેહમાં તે ઉત્પત્ત થાય છે. પુત્રાદિને મારાં માનવા છતાં કાળથી કે રોગથી તેમને બચાવી શકતાં નથી. ધન-ધાન્યાદિક યોગો દૂર થતાં તે પણ રાખી શકતાં નથી, તો પછી તારું શું છે ?

પિતાને જોઈ પુત્ર કહે છે કે તે મારા છે; પત્નીને જોઈને પતિ કહે છે કે મારી છે; ભાઈને જોઈને બહેન કહે છે કે તે મારો છે; પતિને જોઈને પત્ની કહે છે કે તે મારા છે.... પણ કોણ કોણું છે ? અન્યોન્ય ખુશ રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. અન્યોન્યના વિધોગે દુઃખી થાય છે. પરિવાર માટે ધન મેળવવા કષ ભોગવે છે, એ સર્વને ટકાવવા વર્થ્ય પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ સૌનો સમય થતાં સૌ છૂટાં થઈ જાય છે.

જૈન સાઇટ

પુત્ર-પરિવાર આદિમાં જીવને ભમત્વ થાય છે, પરંતુ કોઈ પોતાનું થઈ શક્યું નથી. આત્મા તો પુત્ર કે પિતાપણે ક્યારેય થઈ શક્યો નથી. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે ભાત્ય સંપત્તિ આદિ સારવર્જિત છે, તે મેળવવા માટાં પરિણામ કરી કેવળ કર્મબંધન કરે છે. નવા દેહનું સર્જન કરે છે. એમ ભાવવૃદ્ધિ કરી બહિરાત્મા ચોર્યાશી લાખ યોજિનું ચક્કર માર્યા કરે છે.

અર્થ પુત્રાદિક કલ્યના, દેહાત્મ અભિમાન;

નિજ પરતનું સંબંધ મતિ, તાકો હેતુ નિદાન. છંદ-૧૧

દેહ વિશે આત્મભાવના, અભિમાનથી શત્રુ, પુત્રાદિકથી કલ્યના થાય છે. પરંતુ વાસ્તવમાં આત્મા કોઈનો શત્રુ કે મિત્ર થઈ શકતો નથી, પરમાં નિજપણું થઈ શકતું નથી.

બહિરાત્મભાવે જીવે કેવી કલ્યનાની જાળ ઊભી કરી છે ? કર્મના સંસ્કારવશ તે અન્યને શત્રુ-મિત્ર કે પુત્ર તરીકે માનીને યેષાઓ કરે છે. શત્રુને મારવાની કે ધિક્કારવાની વૃત્તિ સેવે છે, પુત્રને પ્રેમ

કરે છે, રમાડે છે, તેના માટે ભાયા-પ્રાપંચ કરી ધન એકહું કરે છે. અશુભના યોગે એ જ પુત્ર વડે દુઃખ પામે છે, છતાં પુત્રાદિમાં પોતાપણાનું અહં સેવે છે. મારો પુત્ર ચાર ડિગ્રીવાળો, પાંચમાં પુછાતો યશવાળો, રણતો, કમાતો, પરદેશમાં રહેતો, આવું ઘણા પ્રકારનું નિર્દ્ધક અભિમાન કરે છે.

પુત્રાદિક એવા પરદેહમાં પણ નિજબુદ્ધિ કરે છે, તેના તરફના રાગથી સુખ કે દુઃખ અનુભવે છે, અને વળી તેના તરફથી કેટલીયે અપેક્ષાઓ રાખે છે. પુત્ર પારણામાં સૂતો હોય ત્યારથી જ સ્વભાવનું સેવે છે કે મારો પુત્ર મોટો થશે, નામ કાઢશે, મને ધાણું સુખ આપશે. પણ કોણ જાણો ભાવિના લેખમાં શું લખ્યું છે? કોણ વહેલું જાય છે કે કોણ મોહું જાય છે? સેવેલી સુખની અપેક્ષાઓ વર્થું જાય છે ત્યારે તે દુઃખી થાય છે?

દેહાદિક આત્મભાસી કલ્ય નિજ પર ભાવ

આત્મજ્ઞાની જગ લહે, તેવળ શુદ્ધ સ્વભાવ. છંદ-૧૨

આત્મભાંતિવાળો દેહ, મન, વાણીને પોતાનાં માનીને તેમાં મારા-તારાપણાના ભાવ કરે છે. આત્મજ્ઞાની તો જગતના સ્વરૂપને જાણવા છતાં તેવળ પોતાના શુદ્ધ સ્વભાવને જ પોતાનો માને છે.

જેને દેહમાં આત્મભાંતિ થઈ છે તે મન, વાણી સર્વને આત્મરૂપ માને છે, તેમાં જ મમતા કરે છે અને પરભાવમાં સ્વની કલ્યના કરે છે.

આત્મજ્ઞાની જાણો છે કે દેહાદિક સર્વ રાતના પડેલા જાકળના બિન્દુ જેવાં છે. સામાન્ય માનવ માને છે કે આ દેહ તો મારો કાયમ રહેવાવાળો છે. પરંતુ શાસની સાથે ઉડી જનારો આ સંબંધ પૂરો થઈ જાય છે અને રહેલા દેહનો અનિસંસ્કાર થતાં પૂરી કાયા રાખ્યા રૂપે પરિણામે છે. તેવી કાયા પર મમત્વ શું ને અહં શું? આવા આત્મભાનથી જ્ઞાની સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે ત્યારે તે સર્વ જગતના સ્વરૂપને જાણો છે અને તેવળ પોતાના સ્વભાવમાં જ સ્થિર થાય છે.

સુજ ! તે આવા તો કેટલાય દેહ ધારણ કર્યા, છોડ્યા. આ તારો દેહ જીવના સંચાર વડે સળ્ખાય કહેવાય છે તો પણ દેહ જીવરૂપે થવાનો નથી. માટે આત્મના સ્વરૂપને જાગ્રીને તેની જ ભજના કર અને શુદ્ધ સ્વભાવનું જ લક્ષ્ય કર.

ચાર દિવસ ચમકવાવાણું દેહનું યૌવન કે રૂપ પણ શા કામનું ? જે રહેવાનું જ નથી તેના અહુ-મમત્વ શા માટે ? તે કોને શું લઈ જતાં જોયા છે ? તું શું લઈ જવાનો છું ? અહીનું છે તે અહીં જ રહેવાનું છે. દેહ જ સાથે ન આવે તો પછી દૂરનાં સ્વજનો, મહેલાતો, સંપત્તિ તો કેવી રીતે સાથે આવશે ?

અરે, જે યુવાનીને સાચવવા તું ઘણું મચ્યો, તેને સદા સુંદર રાખવા સમય ખર્યો પરંતુ તે યૌવન તો નિત્ય પ્રત્યે વૃદ્ધત્વ તરફ જાય છે. માટે ભાઈ, દેખાતી સુંવાળી દોરીનાં બંધન અંતે તારે જ છોડવાં પડશે. આયુષ્ય પૂરું થશે ત્યારે તું કશું રોકી શકવાનો નથી. માટે, દેહાદિમાં સુખની કલ્પના ત્યજી^{જોડાયા} જ્ઞાનને માર્ગ ચાલ્યો જા.

આત્મલક્ષ્યનો જેને નિર્ઝિય છે તેને સંસારના ઉદ્યમાં અનાસક્તભાવે જે સંયોગ છે તેમાં નિર્દેખ થઈને રહેવું. રાગાદિભાવ, હર્ષશોકના પરિણામને કર્યા વગર સમભાવે રહેવાના ઉદ્યમ નિરવો^{મનમ}.

અનાદિનો કર્મવશ જીવવાનો અભ્યાસ છે તેથી ગ્રારેભમાં કઠળ લાગે છે. પરંતુ સદ્ગુરુના બોધે સારાં કર્મો કરતા રહેવું, છેવટે શુભાશુભ બંને કર્મો બંધ થતાં આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવાશે.

અવિદ્યાસંજીતસ્તમાલસંસ્કારો જાયતે દૃઢઃ ।

યેન લોકોऽઙ્ગમેવ સ્વं પુનરપ્યભિમન્યતે ॥૧૨॥

આ ભ્રમથી અજ્ઞાનમય દઢ જામે સંસ્કાર;

અન્ય ભવે પણ દેહને આત્મા ગણે ગમાર. ૧૨

અર્થ : વિભ્રમથી અવિદ્યાનો સંસ્કાર દઢ થતો જાય છે, તે કારણથી જીવ ભવાંતરે જન્મ થતાં પુનઃ શરીરને જ આત્મા માને છે.

વિશ્વાપી વિભ્રમની જાળ કેવી વ્યાપક બની છે ! વિરલ મહાત્માઓ સિવાય બહિરાત્માઓ વિષયમાં વિભ્રમ પામી તેમાં જ

સુખની કલપના કરે છે, જન્મજન્માંતરના આ સંસ્કારો અજ્ઞાનવશ દૃઢ કરે છે. આ સંસ્કારોની પ્રબળતા એવી છે કે જીવ પુનઃ પુનઃ તેમાં જ ફસાય છે. જ્યાં જે ધોનિમાં જે દેહ ધારણ કરે તેમાં જ આત્મબુદ્ધિ કરી રાચે છે. માનવદેહમાં ભજેતી બુદ્ધિ વડે સમજ પેદા થઈ નહિ તો તેને તિર્યં જેવા આકૃત જીવનમાં શું બોધ થવાનો છે !

અવિદ્યા-અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલો બહિરાત્મા પેલા પરાભવના સંસ્કારોથી ગ્રસાયેલા દેહને જ આત્મા માને છે. આ જન્મમાં આહાર-નિદ્રાના, વૃત્તિઓના તે ભય જેવા સંસ્કારો પુનઃ પુનઃ જાગ્રી ઉઠે છે. આજના કરેલા વિચારો કાલે વળી પાછા ઉમટે છે. તેમ સંસ્કારોની છાપ જન્માંતરે પણ સાથે રહે છે અને જીવની ચેતનશક્તિનો પરાભવ કરી પોતાની સત્તા જમાવે છે.

આ ભવમાં જેવા સંસ્કારોની છાપ પડે છે તે સંસ્કારો આગળના જન્મમાં કાર્મણશરીરરૂપે સાથે આવે છે અને સમય થતાં તેની પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ પ્રમાણે ઉદ્યમાં આવીને તેનો રસ ચખાડે છે. જેમ કુસંસ્કારો આત્મા સાથે આવે છે તેમ સુસંસ્કારો પણ આવે છે, માટે આત્મબુદ્ધિવાળાએ તો દૃઢ મનોબળ વડે સુસંસ્કારને બ્રહ્મણ કરવા, તેવા જ નિભિત વડે આત્માને સ્વરૂપ તરફ પ્રેરવો.

જીવ અનાદિનો છે, સંસ્કાર અનાદિના છે. બહિરાત્માએ પરના યોગે અને સ્વરૂપના અજ્ઞાને આ દશ્યમાન જગતમાં પરપદાર્થોમાં ભમત્વ કર્યું છે. તેની પ્રામિમાં અભિમાન કર્યું છે, એવા અજ્ઞાનને કારણે તેણે કુસંસ્કારોનો ખજાનો લેગો કર્યો છે. પૂર્વભવનો આ ખજાનો જાણે ખૂટી ન જાય તેમાં પુનઃ ઉમેરો કરે છે. તેને માટે તે એક મટીને બે (સ્વીવાળો) અને બે મટીને ચાર, તેમાં વળી સંપત્તિ અને મહત્ત્વ જેવા પ્રકારોને ગુણાકારથી વધારતો જાય છે. એ સર્વ વૃદ્ધિમાં સુખ માને છે. તેમાં કંઈ ખૂટે તો દુઃખ માને છે. સંસ્કારોનો આવો વિભિન્ન તેની સમજમાં આવતો નથી.

આ જિંદગીનું આયુષ્ય ગણતરીવાળું અલ્ય, કાળને આધીન અને જંજાળ તો કેટલી ? શક્તિની મર્યાદા અને તૃષ્ણાના તો કુંગર. નિર્યતર આવો વિભિન્ન પેલા દેહાદિના સંસ્કારને દૃઢ કરે છે, એ

એવા દેઢ થાય છે કે આત્મા ચેતનસ્વરૂપને ભૂલી જાણો જડને જ પોતાના માને છે, અથવા જડની સત્તાથી પ્રભાવિત થઈ પોતાનું પૌરુષત્વ ગુમાવે છે.

આવી અવિદ્યા-સંસ્કારને કારણે દેહનો અધ્યાસ ધૂટવો હુર્લભ થયો છે. પોતાના દેહની અશુચિ કે ક્ષણિકતા નહિ જાગાનારો તેમાં મમત્વ કરે છે. તેમ પુત્રાદિકના દેહને પણ તે પ્રકારે નહિ જાગાનારો મમતા કરે છે. વહાલપ કરે છે અને જાણો તે પોતે પુત્રાદિ ભાવે જ વર્તે છે.

આવી અવિદ્યા તેના જ્ઞાન ઉપર પડદો પાડી દે છે, તેથી તેને સાચા હિતનો માર્ગ મળતો નથી. કોઈ વાર તેને કોઈ બોધનો યોગ થાય, જ્ઞાની પોકારીને આત્મસ્વરૂપ સમજાવે તો પણ તેના શ્રવણો તે બોધ પડતો નથી કે મનમાં પરિણામતો નથી, કે અરે ! હું આવું અચિત્ય તત્ત્વ છું ?

જૈન સાઇટ

શુભ સંયોગમાં સંસ્કારવશ સુખ માની તે અજ વિચારી શકતો જ નથી કે વાસ્તવમાં હું સુખી છું કે હુઃખી છું ! એને લાગે છે કે જેને ભોગનાં સાધન ન હોય તે હુઃખી... મારે તો તેવાં સાધનો છે. જેનું શરીર હષ્પુષ ન હોય તે હુઃખી; મારું શરીર તો લાલ ટ્યેટા જેવું છે. જેને સ્વી ન હોય તે હુઃખી; ભલે જીવનમાં સંધર્ષ હોય, પણ મારે લી છે એટલે હું સુખી છું. લી ન હોય તે હુઃખી. જેને પુત્ર ન હોય તે હુઃખી; મારે પુત્ર છે, ભલે તે કલ્યાણરો ન હોય. જે દરિદ્ર છે તે હુઃખી; મારે તો ધનધાન્ય છે, હું તો સુખી છું. આમ, એણો જગતના પરપદાર્થોના આધારે સુખ માન્યું છે. જે કેવળ શુભયોગનો સંયોગ છે તેને પલટાતાં કેટલી વાર ?

તે શું સ્વયં એવા પલટા જોયા નથી ? અરે ! તારા વડીલો વૃદ્ધ થતાં કે વિદ્યાય થતાં જોયા નથી ? તે ક્યાંક રોગથી રિબાતા જીવો જોયા નથી ? તું કેટલાને વળાવીને નિરાંતે સૂતો છે ? જાગ ભાઈ જાગ !

અવતાર માનવીનો ફરીને નહિ મળે;
અવસર તરી જવાનો ફરીને નહિ મળે.

મધુદરિયે પડેલું રતન ફરીને નહિ મળે તેમ આવો માનવદેહ
અને યોગ નહિ મળે. એક વાર સાહસ કર. અવિદ્યાને દૂર કર.
તે તારું સત્ત્વ છે જ નહિ. આત્મજ્ઞાન એ તારું પોતાનું ધન છે.
તેને કુદ્ર પ્રપણાદિમાં ક્યાં ફગાવી હે છે? અને ભષ્યું છે તેનાથી
નીચે જવાનાં કાર્યો શા માટે કરે છે? જો આ જ અવિદ્યા સાથે
અહીંથી વિદ્યાય થયો તો તે તને અન્ય જગતમાં આ જ સંસ્કારોમાં
મુંઝવશે. ત્યાં તને કોણ છોડાવશે?

દેહે સ્વબુદ્ધિરાત્માનં યુનકત્યેતેન નિશ્ચયાત્ર ।

સ્વાત્મન્યેવાત્મધીસ્તસ્માદ્વિયોજયતિ દેહિનં ॥૧૩॥

દેહબુદ્ધિ જન આત્મને કરે દેહ સંયુક્તા;

આત્મબુદ્ધિ જન આત્મને તનથી કરે વિમુક્ત. ૧૩

અર્થ : દેહમાં સ્વાત્મબુદ્ધિ કરનાર બહિરાત્મા નિશ્ચયથી આત્માને
દેહરૂપે જાણો છે. પરંતુ આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ કરનાર અંતરાત્મા
આત્માને શરીરથી જુદો જાણો છે. તેથી અંતરાત્મા દેહથી અત્યંત
મુક્ત થાય છે.

નિગોદથી માંડિને તિર્યચપંચન્દ્રિય સુધીની યાત્રામાં જીવને
આત્મસ્વરૂપે જાણવાનો બુદ્ધિજન્ય વિકાસનો યોગ જ ન હતો. તેમાં
વળી એકેન્દ્રિય જાતિમાં જીવ અત્યંત અજ્ઞાનરૂપે રહ્યો. અને કેવળ
સ્પર્શન્દ્રિય હોવાથી તેના સંસ્કાર વડે દેહરૂપ વાસના જ તેણો સેવી
હતી. આવા અજ્ઞાનરૂપ સંસ્કારથી તેને દેહમાં આત્મબુદ્ધિનો નિશ્ચય
થઈ ગયો તેથી પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપનો તે નિઃખ્ય કરી શકતો
નથી. દૃશ્યમાન દેહને જોઈને તે દેહી છે તેમ માની અદૃશ્યસ્વરૂપ
એવા આત્માને તે જાણતો નથી. પરિણામે આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ હોવા
ઇતાં જાણો તે દેહની જેમ જડ હોય તેમ તેને જણાય છે.

પરંતુ કોઈ યોગાનુયોગ જ્ઞાનીપુરુષનો યોગ થતાં જીવને ભાન
થાય છે કે જ્ઞાની કહે છે તે યથાર્થ છે. હું દેહ નથી પણ

તીર્થકરાહિએ કલ્યો છે તેવો ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું. આવું ભાન થવાથી તેની વૃત્તિ હવે નિરંતર સંવર-નિર્જરાના અધ્યવસાયવાળી બને છે. તેના વિષય-કખાયોડુપ દેહભાવ શરીર જાય છે. તે પ્રત્યે તે સ્વયં વિરક્ત બને તો અંતરમુખતાની વૃદ્ધિ થાય. સંસારભાવ વિરામ પામે છે. તે અંતરાત્મા સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપે બને છે.

જેની દણ્ઠિ અંતરપરિણાતિ પ્રત્યે વળી છે તે જાણો છે કે દેહ તે જ હું છું. એવા વિભિન્નથી હું અનંતવાર જન્મ-મરણ પામ્યો છું. પરંતુ રંક એવો બહિરાત્મા આત્માના ગુણવૈભવને નહિ જાણતો સતત દેહ પ્રત્યે આકર્ષણ પામે છે. તેને સોને મહું કે હીરે મહું? તેને કેવાં વિલેપન કરું? દટેક ઈન્દ્રિયોને પોષવા કેવાય પદાર્થો મેળવવા મથે છે. દેહને સુખ મળશે તેમ માની ઘણી સાધનસામગ્રી ભેગી કરે છે. મનને રાજી રાખવા પુષ્ટીનાં કેટલાંયે સ્થળે ધૂમે છે.

કદાચ આવો બહિરાત્મા લોકસંજ્ઞાએ ધર્મ કરવા પ્રેરાય છે ત્યારે પણ તેને દઢ થયેલો દેહભાવ અમ પેદા કરે છે, કે ધર્મ કરીને તને આ લોકમાં યશ મળશે. પરલોકમાં દેવલોકનાં સુખ મળશે. આમ, તે ભ્યાવથી છૂટવાને બદલે બંધાય છે. તે જાણતો નથી કે દેવલોક મળે તો પણ સંસાર તો ઊભો જ રહે છે. અને વળી તે પણ અમરધામ નથી. ગમે તેવો દેહ કાળને આધીન છે. તેથી તેનો વિયોગ અવશ્ય થવાનો છે.

અંતરાત્મા સદ્ગુરુના વચનના વિશાસે વિભિન્નથી મુક્ત થઈને યથાર્થવાદી થયો છે. તેણે જગતના જડ પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણ્યું છે; દેહનાં સુખોની કણિકતા જાણી છે. તેથી તે પ્રત્યે મમત્વ ત્યજ દે છે. બહિરાત્મપણે રહી ધણાં દુઃખો ભોગવ્યાં તેનું ભાન થતાં હવે જ્યાં સાચું સુખ છે તેવા આત્માના ગુણવૈભવ પ્રત્યે તેની દણ્ઠિ જતાં તે દૈહિક સુખને તજ દે છે અને પરભાવ તથા પરવૃત્તિથી દૂર રહેવાનો સતત પુરુષાર્થ કરે છે.

સ્વ-પર વિકલ્પે વાસન ! હોત અવિદ્યારૂપ;
તાતે બહુરિ વિકલ્પમય, ભરમજાલ અન્યકૂપ. છંદ-૧૩

અર્થ : પૌર્ણગલિક પરપદાર્થના સંયોગ-વિયોગમાં સ્વ-પરનો જે વિકલ્પ તે અવિધાજનિત વાસના છે, તેથી પરપદાર્થમાં સ્વ-પણાની વિકલ્પમય ભમજાળ જીવને અજ્ઞાનથી અંધકારમય ફૂલામાં ઘડેલી દે છે.

સ્વ-પરના સંયોગ સંબંધમાં ઉભા થતાં સ્વપણાની વાસના અને ભમ અનેક વિકલ્પો ઉભા કરે છે. તે વિકલ્પરૂપી જાળ જીવને અંધકૂપમાં ઘડેલી પતન કરે છે. પછી ત્યાંથી જીવને ઉત્થાન કરવું દુર્લભ બને છે. આ માનવજન્મ ગુમાવ્યા પછી કોણ જાણો આ સૃષ્ટિના કયા ખૂણે જીવ ઉત્પત્ત થશે તે જાણતો નથી. તેને ત્યાં આત્મધર્મ પામવાના યોગ કયાં મળશે !

જ્યાં સુખનો કોઈ અંશ નથી તેવી વાસનાઓ મન વડે સેવીને જીવ કેટલાયે પ્રકારનાં કર્માને ગ્રહણ કરે છે. જીવ પ્રયોજનભૂત નહિ એવા શેખચલ્લીની જેમ વિકલ્પ કરે છે. જો દરિદ્રી હોય તો ધનવાન થવાના વિકલ્પ કરે છે. ધન મળે તેની માયામાં ફસાઈને તેની રક્ષા અને વૃદ્ધિ માટે ઘાટ ઘડે છે. નિઃસંતાન હોય તો સંતાનપ્રાપ્તિના વિકલ્પો કરે છે. પુત્રાદિની પ્રાપ્તિ થતાં ત્રીજી પેઢી માટેનું આપ્યોજન કરે છે. સુખે રહેવાય તેવું ઘર હોય તો પણ મોટા ઘરની વાસના ઉડે છે. એક ગાડી હોય તો ત્રણ ગાડી તેની આંખમાં રમ્યા કરે છે. આમ, નિરંતર શું કરું ? શું વધારું ? કયાં દોહું ? હજી મેળવું ? એવા વિકલ્પોના વિચારમાં ચાત-દિવસ વિતાવે છે. અને સાપ-છંઠૂંદર ગળે તેવી દશા થાય છે. સાપની જેમ સ્વાદરહિત વર્થી વિકલ્પોને ગળે વળગાડે છે.

ધર્મક્ષેત્રમાં જાય ત્યાં પણ જો પરદવ્યના વિકલ્પોની જાળ તોડી નહિ હોય તો તે ક્ષેત્રે પણ બાધ્ય પ્રકારોના પ્રયોજનોમાં યશ મેળવવામાં, શિષ્યાદિની વૃદ્ધિમાં વાસનાનું ઝૂપાંતર થાય છે.

ધર્મને નામે શુભભાવની ભમજાળમાં સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે. સંસારી તો પરવસ્તુના યોગવાળો છે તેનું કદાચ ભાન થાય, પણ આ ક્ષેત્રમાં તો તે માને છે કે આ તો ધર્મજનિત કિયા છે. તેથી અંતરમાં ચાલતા વિકલ્પોની ભમજાળને ભેદી શકતો નથી. આવો

અંધકૂપમાં પડેલો જીવ દુઃખ પામે છે.

દેહેષ્વાત્મધિયા જાતા પુત્રભાર્યાદિકલ્યનાઃ ।

સમ્પત્તિમાત્મનસ્તાભિર્મન્યતે હા હતં જગતૂ ॥૧૪॥

દેહે આત્મબુદ્ધિથી સુત-દારા કલ્યાય;
તે સૌ નિજ સંપત્ત ગણી, હા ! આ જગત હણાય. ૧૪

ભાવાર્થ : દેહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાથી તે પુત્ર, ખી આદિમાં પણ તેવી જ કલ્યના કરે છે. અને તે સર્વને જ પોતાની સંપત્તિ ગણી જગતના જીવો પોતાના સ્વરૂપનો ધાત કરે છે.

મૂળ જીવ નિરંતર મનમાં ધોડા ધોડાવ્યા કરે છે કે જુઓ આ દેહ તે હું, આ કર્મના ઉદ્યે રાગી વગેરે હું, રેક કે તવંગર હું, ધની કે નિર્ધન હું, વિદ્યાન કે મૂર્ખ હું આવી અનેક પ્રકારની કલ્યના કરી તે સદાય અહંકારમાં રાચે છે. પૂર્વ પ્રારબ્ધના યોગે જે કંઈ મળતું જાય છે તે સર્વેમાં અહં કે મમત્વથી જીવ પોતાપણાની બુદ્ધિ કરે છે, અને પોતે જ તે વડે હણાય છે.

‘મારું’ આ બે જ અક્ષરના જાહુમાં જીવ એવો બંધાઈ જાય છે. તે સર્વ તેને સાચું લાગે છે. અને તેથી શુભના યોગમાં સુખી થાય છે. અશુભના યોગમાં દુઃખી થાય છે. કારણ કે તેણે માન્યું છે કે આ શુભાશુભ કર્મો તે જ હું છું. પરમાર્થથી પોતે કર્મથી બંધાયેલો નહિ હોવા છતાં ખોટી કલ્યના બંધાઈ ગઈ છે અને તેને કારણે તે ત્યાંથી પોતાની બુદ્ધિને પાછી વાળતો નથી. પોતે જ જે ડાળ પર બેઠો છે તે ડાળને ધા મારી તોડે તેમ આત્માની અનંત શક્તિવાળો છતાં તે શક્તિને નહિ જાણતો તેને અન્ય પદાર્�ેમાં આરોપીને શક્તિહીન બને છે.

સંસારમાં મુખ્ય પદાર્થો બે પ્રકારના છે. જડ અને ચેતન. દેહાત્મબુદ્ધિથી જીવ આ બંને પદાર્થેમાં રતિ-અરતિ કરે છે, ઈષ અનિષ બુદ્ધિ કરે છે. તે મોહજનિત પ્રકૃતિ છે. દેહ આત્મબુદ્ધિ થવાથી પ્રથમ તો દેહ તે હું, ઔદારિક શરીર છે તે હું છું. કર્મયોગે મળેલા પુત્ર-ખી પણ મારા છે. આ પ્રકારના નિરંતર વિચારના

પ્રવાહની માન્યતા તે મોહ છે.

શરીર અશુદ્ધિમય હોવા છતાં જાણે મોટી સંપત્તિ હોય તેમ તેના નામ અને રૂપની પ્રશંસા ઈંછે છે, નિરંતર લૌકિક કાર્યો કરીને કીર્તિ મેળવવા ફાંઝાં મારે છે. અન્યને ખુશ કરવા, સંતાનો માટે કે પોતાના જીવનની રક્ષા માટે પરિગ્રહ વધારે છે. તેનાથી કંઈ આત્મલાભ નથી પરંતુ તેમાં પોતાની આત્માશક્તિ હ્રાસ પામે છે.

અત્યજ્ઞશ્લો શ્રી, પુત્ર, લક્ષ્મી, આદિ પર પદાર્થોને પોતાના માની, તેને સુખરૂપ માની તેનું સતત ચિંતન કરીને સંસારના વિવિધ તાપોથી તપીને સ્વયં ઉણાય છે. આ વળગાડ જીવને આજનો નથી, પરંતુ દીર્ઘકાળથી દેહાત્મબુદ્ધિવાળા જીવે મોહવશ બાંતિથી દેહાદિમાં નિરંતર મનને રોકેલું રાખીને તેની જ ચિંતા સેવી છે એવી સંસારની દેઢતા તેને શુદ્ધઆત્મા પ્રત્યે બાધક થઈ છે.

જ્યાં સુધી જીવને મોહની પ્રબળતા છે. અનંત સંસારની યાત્રા બાકી છે, ત્યાં સુધી દીન એવા જીવને આત્મરૂપિ થતી નથી. જેમ અંધ પાસે રૂપ નકારું છે, બહેરા પાસે સંગીત નકારું છે, રેતાળ જીમીનમાં ભેતી કરવી નકારી છે, શ્રદ્ધારાહિત ધર્મ પરિણામ પામતો નથી, તેમ કખાયી જીવને શુદ્ધ આત્મતાવની રૂપી થતી નથી. કારણ એ મૂઢ જીવ તો પ્રતિ કષે પુત્રાદિના સુખની કલ્યાનમાં રાયે છે. તેને પોતાની સંપત્તિ માને છે તેથી સુખસ્વરૂપ એવા ચિદાનંદપદની તેને રૂપી થતી નથી.

પુત્રાદિક કી કલ્યાન દેહાતમ અમભૂલ;

તાકુ જડ સમૃતિ કહે, હહા મોહપ્રતિકૂલ. છંદ-૧૪

ભાવાર્થ : પોતાના દેહને આત્મા માનવાની જે અમૃતા હતી તે જ ભૂલની પરંપરા બહિરાત્માના વિકલ્યમાં આગળ વધે છે. પુત્ર, પત્ની, પિતા, માતા આદિ સર્વના દેહને જ આત્મા માને છે. દેહથી ભિન્ન, વિચારોથી ભિન્ન, સંસ્કારોથી ભિન્ન એવા પુત્રોની પોતાપણાની માન્યતા કરી જીવ તેના પ્રત્યે રાગ કરતો જ રહ્યો, ભવાંતરે જતાં પણ એ જ સંસ્કાર લઈને ગયો. ત્યાં પણ દેહાદિને જે સંયોગ

મજ્યા તેમાં પેલી વાસનાના સંસ્કારથી જીવવા લાગ્યો. તે ચેતન હોવા છતાં જડરૂપે વર્તવા લાગ્યો.

વળી, મોહની જીવના વિરુદ્ધની પ્રવૃત્તિ જુઓ. ધન, માલ, ગૃહ, સાધનો વગેરે જડ હોવા છતાં, પોતાની સાથે આવનારા નથી છતાં સાથે લઈ જવાશે ? તેવા ભ્રમમાં અંત સમય સુધી તેમાંથી આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ ન કર્યો.

ધન માન સુત ને દારા સૌથે નાણ છે થનારા
સમજે બધા છતાંથે, મનથી ન કોઈ ત્યાગે.

આમાં જીવની અજ્ઞાનવશ ઉત્પત્તિ થયેલી ભ્રમતા કારણરૂપ છે. આ ભ્રમતાનું બીજ વડના ટેટા જેવું છે. ફાલતું ને ફાલતું જ રહે છે. અનેક વડવાઈઓ ઉપજાવતું જ રહે છે. ભ્રમતા હુંખનું નિભિત છે. તેમ જાણી એક વાર સાહસ કરી તેને ત્યજી દે.

મૂલં સંસારદુઃখસ્ય, દેહ એવાત્મધીસ્તતઃ ।

ત્વકત્વૈનાં પ્રવિશેદન્તર્બહિરવ્યાપૃતેન્દ્રિયઃ ॥૧૭૫॥

ભવદુઃખોનું મૂળ છે દેહાતમધી જોહ;

છોડી, તુદેન્દ્રિય બની, અંતરમાંહી પ્રતેશ. ૧૫

અર્થ : દેહમાં આત્મબુદ્ધિ એ જ સંસારના હુંખનું કારણ છે. પરંતુ બાબુ ઈન્દ્રિયોથી વિરક્ત છે તે પુરુષ દેહભાવ ત્યજને અંતરાત્મપણાને ભજે છે.

અંતરાત્મપણાનું ભાન થતાં જ જીવની દશા અને દિશા બદલાઈ જાય છે. કરેલી ભૂલ હવે પુનઃ પુનઃ કરતો નથી. તેની પ્રગટ થયેલી શુદ્ધમતિએ તેને જાગ્રત કર્યો છે. તે વિચારે છે કે :-

અહો ! આ ભાયા અને ભ્રમતા કેવી છે કે તેના પ્રભાવમાં આવી, મેં નહિ કરવા યોગ્ય માયા-છળ-પ્રપંચ કર્યા, વિષયોમાં આસક્ત રહ્યો, સંજ્ઞાબળે દેહને મારો માન્યો, આ માયા અને ભ્રમતા તો મહા ઠગારી છે. તેણે મને ન ભૂલવાનું ભૂલાવી દીધું. આજે મારું અંતર કકળી ઊઠે છે કે અનંતગુણોનો હું સ્વામી કેના પનારે પડ્યો હતો. હવે એ સર્વ પ્રપંચ છોડી મારે સાચું શરણ ગ્રહણ કરવું છે.

તે વિચારે છે, મારી જ અજ્ઞાનતા એ આ સંસારનાં દુઃખોની જડ છે. ઈન્દ્રિયાદિ જડ હોવા છતાં તેમાં જ સુખની કલ્પના કરી ધરણો કાળ વ્યતીત થયો. જગતને રૂકું દેખાડવા અનંતકાળ ગાય્યો. અંતે હું દુઃખ જ પામ્યો - આમ વિચારી જીવ ઈન્દ્રિયો આદિથી વિરક્ત થઈ દેહભાવ ત્યજ દે છે. પછી જે દેહ બાધસુખના સંસ્કારવાળો હતો તે આત્મસાધનાનું સાધન બની ગયો.

ઔદ્દારિક આદિ પાંચે પ્રકારનાં શરીર ધારણ કરી કુલાયો અને દુઃખ પામ્યો, માટે હવે દેહ મારો થતો નથી. લક્ષ્ણાથી જે ભિન્ન છે એવા દેહને આત્મસાધનમાં લગાવી, જરૂર પડે તો તપાવીને પણ દેહભાવથી અંતરાત્મા મુક્ત થાય છે. તે વિચારે છે કે :-

જીવમાત્રને પૂર્વજન્મે ગ્રહણ કરેલાં કર્મો પ્રમાણે નવા નવા જન્મો ધારણ કરવા પડે છે. જે જે જાતિમાં જન્મે તે તે ઈન્દ્રિયોને ગ્રહણ કરે છે. તે ઈન્દ્રિયો તેને સ્પર્શાદિ વિષયો પ્રત્યે મન દ્વારા સંસ્કારવશ આકર્ષણ પેદા કરે છે. તેમાં તેને ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણું થાય છે. તે પછી ગમતા પદાર્થો વધુ મેળવવા, મળેલા જાળવવા તે આર્તધ્યાન કરે છે. આમ, કરોળિયાની જેમ પોતે જ જાણું બનાવી ફસાય છે.

આમ, જૂનાં કર્મો ભોગવે નવાં-બાંધીને સંસારચક્ષને તે ફેરફતો જ રહે છે, અર્થાત્ સ્વયં તે ચક્કમાં ફરે છે. દરેક જન્મે નવાં દેહ-ઈન્દ્રિયોની કર્મઅનુસાર રચના કરે છે. પછી પીજરામાં પક્ષી પુરાય તેમ બંધનમાં જકડાય છે. પરંતુ જેમ યોગાનુયોગ નિગોદમાંથી નીકલ્યો તેમ યોગાનુયોગ અથડાતો-કુટાતો - નદીકિનારે પડેલા પથ્થરો ધરણા આધાતથી ગોળ બને છે તેમ તે પણ મનુષ્યાકાર પામ્યો, ત્યાં વળી ભાગ્યોદય થતાં કોઈ જ્ઞાની-સંતપુરુષનો સથવારો મળી ગયો અને વીજળીની જેમ તેના ફુદ્યમાં ઝબકારો થયો.

સદ્ગુરુએ તેને બોધ આપ્યો કે ભાઈ, તું તો પરમાત્મસ્વરૂપ છે, આ પામરતામાં ક્યાં ફસાયો? નિગોદમાં સબડતા એવા જીવો કરીને સ્વરૂપને પામ્યા. તું પણ વિચાર કરી જો કે કર્મની ગતિ તેવી વિશિત્ર છે! તેના પર વિશ્વાસ રાખવા જેવો નથી. ધર્મ ધારણ કરીને મુક્ત થા. એ ધર્મ તને ધારણ કરી દુઃખથી છોડાવશે. ધર્મ

તારો શુદ્ધ સ્વભાવ છે, તે આવરાયેલો છે. તેને જ્ઞાન અને આચરણ દ્વારા દૂર કર, કર્મજનિત ભલિનતા જાગ્ર અને સંયમના માર્ગ ચાલી તે ભલિનતાને નષ્ટ કર. તને માનવદેહ મળ્યો, સંતોનો સાથ મળ્યો છે, શાસ્ત્રનો બોધ મળ્યો છે, પરમાર્થ માર્ગ જોઈતી સર્વ સામગ્રીની ઝૂપા તારા પર વરસી રહે છે. તારા અંતરને શુદ્ધભાવ વડે ભરી દે, સત્પુરુષાર્થમાં લાગી જા.

આ સાંભળીને બહિરાત્માને પોતાની ભૂલ જણાય છે.

મત્તશ્વયુત્વેન્દ્રિયદ્વારે: પતિતો વિષયેષહમુ ।

તાનુ પ્રપદ્યાઽહમિતિ માં, પૂરા વેદ ન તત્ત્વતः ॥૧૬॥

અનાદિચ્યુત નિજરૂપથી, રહ્યો હું વિષયાસકત;

ઇન્દ્રિય વિષયો અનુસરી, જાણ્યું નહિ ‘હું’ તત્ત્વ. ૧૬

અર્થ : (અંતરાત્મદૃષ્ટિ થતાં પૂર્વજીવનને યાદ કરી પશ્ચાત્તાપ કરે છે.) અનાદિકાળ હું ઇન્દ્રિયો દ્વારા વિષયોમાં રાચી આત્મસ્વરૂપથી ચુત થયો, મેં મને પોતાને આત્મસ્વરૂપે જાણ્યો નહિ.

ચૈતન્યની શક્તિ પ્રાયે વિકસિત ચૈતના છે. તેથી નિરોદધી માંડીને તિર્યથ – પંચેન્દ્રિય સુધીની યાત્રા કેવળ ચૈતન્યના વિકસિત લક્ષ્યાથી જીવ કરે છે. તેમાં સવિશેષ જે જન્મસ્થાને જે કઢો મળ્યાં તે સહ્યાં. તે તેને વિકાસપંથે લઈ ગયાં. એ વિકાસ જોકે અતિઅલ્પ ગતિવાળો હોય છે. પણ માનવદેહમાં મળેલી અદ્ભુત સંકલ્પરાંકિત એ વિકાસની ફાળ ભરી શકે છે, તેથી જ્યારે બહિરાત્મપણે જીવાયેલું જીવન જાગ્રત થતાં પશ્ચાત્તાપનું ઝરણું બને છે.

અંતરાત્મા પરિષ્ણતિ પ્રત્યે થયેલી દર્શિ તેને પ્રથમ તો ખેદ ઉત્પત્ત કરે છે કે અહો ! હું હવે ધર્મ કેમ પાણીશ ? અનંતકાળથી આજ સુધી કયાં કારણોથી રખડ્યો ? પરિબ્રમણાથી મારી મુક્તિ કેમ ન થઈ ? આવા ઊઠાપોહથી વાકુણ થાય છે, ત્યારે તેને સમજાય છે કે પૂર્વે ઇન્દ્રિયાદિ વિષયોમાં આસક્ત થયેલો હું મારા આત્મસ્વરૂપને જાણતો ન હતો. શરીર હું, ઇન્દ્રિયો હું, મન-વાણી હું, ધનાદિ મારાં, પુત્રાદિ મારાં, યરાકીર્તિ મારાં, કેવળ મારું, મારું, મારુનું

ઉન્મત્તપણું સેવી હું મારા શુદ્ધ સ્વરૂપથી ચ્યુત થયો હતો, કખાયો દ્વારા પતિત થયો. હું કોધથી ધમધમતો, મોહની જાળમાં ફસાયેલો મારા શુદ્ધ ગુણને જાડી જ ન શક્યો, અને તેમાં મેં કંઈ બે-ચાર દિવસ, બે-પાંચ વર્ષ, બે-ત્રણ જન્મ જ ગાળ્યા છે એવું નથી; ભાન-ભૂલેલો હું અનંતકાળમાં અનંતજન્મો લઈ ભૂલ્યો, ચારે ગતિમાં રખજ્યો. પરંતુ કોઈ સત્કૃતવાદિની કૃપાએ મને અંશે પણ સ્વરૂપનું ભાન થતાં હું જાગ્રત થયો અને સમજાયું કે આત્મતત્ત્વ પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ છે.

એવં ત્યક્ત્વા બહિર્વચિं, ત્યજેદન્તરશોષતઃ ।

એ યોગ: સમાસેન, પ્રદીપ: પરમાત્મન: ॥૧૭॥

બહિર્વચનને છોડીને, અંતર્વચ સૌ છોડ;
સંક્ષેપે પરમાત્મનો ઘોતક છે આ યોગ. ૧૭

અર્થ : બાબ્ય વાણીના વ્યાપારનો ત્યાગ કરી પછી શેષ રહેલો અંતરેંગ વાણીના વ્યાપારને ત્યાગ જેવે તેવો સંક્ષેપથી પરમાત્માનો દીપક સમાન યોગ છે.

બહિરાત્મ દિદ્ધિથી જીવ જ્યારે અંતરૂદ્દિદ્ધિ પ્રત્યે વળી અંતરાત્માને ધ્યાવે છે ત્યારે તેનાં વાણી-વર્તન પણ બદલાઈ જાય છે. હમણાં સુધી તો પદાર્થને મારા કહેતો હતો, મારું કહેતો હતો. હવે 'ન મારું' કહે છે. પ્રથમ ને સ્ત્રી, પુત્ર, ધન આદિ વિશે કંઈક ને કંઈક ઉચ્ચાર કર્યા કરતો હતો. 'હું દુઃખી, હું સુખી, હું ધનવાન, હું રૂપવાન' વગેરે વચ્ચનને તેણે શમાવી દીધાં છે. ત્યાર પછી તે વચ્ચનના જે સંસ્કારો હતા, જે અંતરમાં છૂટાતા હતા તે પણ હવે અશેષ થયા છે.

અંતરાત્માના તાત્ત્વિક વેદનવાળો સાધક હવે તુચ્છ વચ્ચનયોગને સેકૃતો નથી જેના દ્વારા અહું અને મમત્વનું સેવન થાય તેવી વાચાને ઉચ્ચારતો નથી અને ભાનસિક સંકલ્પો પણ તે તે પદાર્થને વિશે કરતો નથી.

આમ, બાબ્દ વાચા અને અંતરેંગ સંકલ્પોના શરીર જવાથી

સાધકની પરિણતિ આત્મદશામાં લીન થાય છે. તે સમાધિયોગ છે. સમાધિયોગ રૂપી સ્થિરતા આત્મસ્વરૂપ-પ્રકાશક બને છે અર્થાતું વાળી સાથે વાસ્તવમાં ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ થતાં સાધક ઉર્ધ્વતા પામે છે, પરમાત્મસ્વરૂપ બને છે.

ઈન્ડિયોના સંયમ પછી ચિત્તવૃત્તિઓની ચંચળતા શમે છે ત્યારે વાળીનો સંયમ થાય છે. સૃષ્ટિમાં વાળીનું પણ પ્રભુત્વ છે. માનવજીવનમાં શબ્દોચાર-વાળી એ વ્યવહારનું સાધન છે. તે વાળી કે જે બહારમાં કોઈની સાથેના વ્યવહાર માટે વપરાય છે તે બાબ્ય વાચા છે. જો જીવમાં સમ્યગું સમજ નથી તો તે મોટા ભાગના જીવો તો વાળીનો દુર્ઘય કરે છે. આવી બાબ્ય વાચાના કારણરૂપ સંજીવીઓ મનોવર્ગથા ગ્રહણ કરી જે મનરૂપે પરિણમાવે છે તેમાં જે માનસિક વિચાર છે તે અંતર વચ્ચનરચના રૂપે છે.

જેમ કે, જીવ મનમાં સંકલ્પ-વિકલ્પ કરે છે કે હું હવે પછી આ કામ કરીશ, વ્યાપારમાં આમ કરીશ, કોઈની સાથે આ પ્રમાણે વાત કરીશ, જો વધુ કમાઈશ તો આમ કરીશ, શાસ્ત્રવાચન કરીને પછી લોકોને આમ સમજાવીશ - વગેરે અંતર્વાચા છે. આ અંતર્વાચનો પ્રવાહ નદીના વહેણ જીવો છે; વત્થા જ કરે છે. બાબ્ય વાચા અટકે ત્યારે પણ અંતર્વાચા તો વિકલ્પ રૂપે વહ્યા જ કરે છે. તેમાં ભણેલા શુભાશુભ ભાવ પ્રમાણે જીવ કર્મબંધન કરે છે. આશી સાધક બાબ્ય વાચાને ત્યજીને પછી અંતર્વાચનો પણ નિરોધ કરે છે. ત્યારપછી આત્મા-પરમાત્મપણે દીપકની જેમ અગટે છે.

‘યોગ’ મોક્ષમાર્ગમાં જોડતાં પોતાનાં શુદ્ધ પરિણામ છે. સાધક અપૂર્વી કામ કરી જંપતો નથી. પવન પડી જાય તેમ તેની સાધના મુકાઈ જતી નથી. દેહમાં જ રહેલા અંતરાત્માના અવાજે તેને જગાડી દીધો છે. ધોર નિદ્રામાં સૂતેલો પેલો જાગતો છતાં ઉંઘતો બહિરાત્મા હવે અદૃશ્ય થયો છે. અંતરાત્મા શાસેશ્વાસે, પળેપળે પેલા પરમાત્મ સ્વરૂપ તરફ ધસી રહ્યો છે.

તે હવે દેહાદિક વાસનાના વહેણથી મુક્ત છે. કેવળ જ્ઞાનાદિગુણ પ્રત્યે જ તેનું પરાક્રમ તે યોજે છે. સમાધિયુક્ત દરશામાં તે રત છે.

આત્મભાવનું નિરંતર રક્ષણ કરતો, દોષોથી સદાય જાગ્રત રહે છે. તે સંકલ્પોને વશ નથી, સ્વાધીનતાને સાધી લીધી છે. તેના પરિણામે તે અંતરાત્મા થઈ પરમાત્મા બને છે.

યા અમ મતિ અબ છાંડિદો, દેખો અંતર દસ્તિ;

મોહ દસ્તિ જો છોડીએ, પ્રગટે નિજગુણ સુસ્તિ. છંદ-૧૫

હે સુશ ! તારી અંતર્ અને બાહ્ય વાચાનો નિરોધ કરીને તું ભગવાનની હિંય વાડીનું શ્રવણ કર જેથી તારી અભિત થયેલી બાહ્યદસ્તિ છૂટી જાય અને અંતર્દસ્તિ ખૂલે. મોહથી ગ્રસિત દસ્તિને છોડી દે તો તારી નિજગુણરૂપ શુદ્ધ દસ્તિ પ્રગટે.

હે સુશ ! તું વિચાર કર કે બાહ્યદસ્તિથી તું કેવો અમમાં પડ્યો હતો ! જે તારું નહોતું તેને તે દીર્ઘકાળથી મારું માન્યું હતું. અને કોઈ જન્મે કોઈ પદાર્થો તારા થયા નહિ તો પણ તું ભાન ભૂલેલો તેને વળગી જ રહ્યો. છતાં સંયોગધર્મવાળા તે તે પદાર્થો તેને છોડતા ગયા. તું તેના વિયોગથી રડતો જ રહ્યો અને સ્વસ્વરૂપને ભૂલી ગયો.

JAIN SIGHT INSITE

અનેક પ્રકારની કર્મપ્રવૃત્તિઓથી, વીટળાયેલો તેને જ સ્વસ્વરૂપે માની દીર્ઘકાળ વીતી ગયો. તેમાં અંતર્દસ્તિને પ્રવેશ ક્યાંથી મળે ? છતાં કોઈ સદ્ગુરુયોગે તારા શ્રવણે જો જિનવાણી પડે તો અંતર્દસ્તિ જાગે. જેમ કુંભકર્ણને યુદ્ધટાણે ઢોલનગારાં વગાડીને જગાડવામાં આવતો હતો, તેમ બધિર થયેલા તારા આત્માને આવો કોઈ જગાડી દે તો તારી અંતર્દસ્તિ પ્રગટે.

અહો ! આ અભિત મતિ તો જુઓ ! તેમાં ઉઠતી વૃત્તિહૃપી ક્રિયારાજ્યમાં તું તને સુરક્ષિત માને છે પણ ભાઈ ! એ તારો અમ છે. પળેપળે ચલિત, કરવટ બદલતી વૃત્તિઓ અને તેમાં પણ ભળેલા અહં, મમત્વ આદિ દોષો તને રક્ષિત કેમ રાખશે ? તે તને તારા આત્મરૂપનું ભિલન કેમ કરાવશે ? એ ભિલનતા અને આ ભિલન સંભવ નથી. ક્યાંક તને રાગ બેંચે છે, તો વળી ક્યાંક તને દેખ બેંચે છે. છતાં, તને અમ થાય છે કે જાહો એ જડ

પ્રકૃતિઓ જ તારો સ્વભાવ છે.

હે ચેતન ! આ ભાંતિવાળી મતિનો ત્યાગ કર. અને અંતરૂદેણિ કરી તારા આત્મધનને પ્રાપ્ત કર, એ તો અક્ષય ખજાનો છે. તું તેને રોજે ભોગવે છતાં ખૂટે નહિ. કોઈ તેને લૂટે નહિ. તારાથી ક્યારે પણ તે છૂટે નહિ, અને એ અક્ષયપાત્ર કદી તૂટે નહિ. તું મોહદેણિથી અમિત થયો છું તેથી તેને એ અહમૃતના અંધકારમાં દેખાતો નથી તે જોવા માટે આ ચર્મદેણિ કામ ન લાગે. તે માટે તારે અંતરચયસુખ ખોલવાં પડશે અને તે કોઈ સદ્ગુરુના પ્રવચનરૂપી અંજનથી ખૂલશે ત્યારે તું તારામાં રહેલું આ અક્ષયનિધાન જોઈ શકીશ.

આ મોહે તેને અસ્ત્રમાં સત્તનું ભાન કરાવ્યું છે અને સત્રમાં અસ્ત્ર બમ પેદા કર્યો છે. તું અમિત થઈને ભટક્યો છે અને માયાના બંધનમાં ફસાયેલો છે તેથી તું કોણ છું, ક્યાંથી આવ્યો છું તેનું તેને ભાન કે ભેદ નથી. કર્મના ધક્કે ચાલતો જન્મભરણ આધીન રહ્યો છું. છેવટે કાળપાશમાં પડી આપરે પુનઃજન્મ ધારણ કરે છે, વળી ભરણ પામે છે. જોનાર સૌ તું ગયો તેનો ક્ષોભ પામી જુએ છે, અને પોતાને અમર માને છે.

આવી ઘટમાળ જાણીને સાધક આ સધળી વિષમતામાંથી બહાર નીકળે છે અને સદ્ગુરુના બોધે જાણે છે કે પોતે તો અવિનાશી અને સ્વયંભૂ છે. મોહદેણિ ત્યણને તે અંતરંગદેણિ દ્વારા પોતાનું આશ્રયજનિત સ્વરૂપ જુએ છે અને દીર્ଘકાળના મંથન પછી પ્રાપ્ત થયેલા અમૃત્ય એવા નિજ સ્વરૂપમાં લીન થાય છે, માટે ગ્રંથકાર કહે છે કે ભાઈ, હવે તું નિજસ્વરૂપમાં દેણિ કરીને આ સધળી મોહદેણિનો ત્યાગ કરજે.

જગતના જીવો પ્રત્યે તમે કર્મના વિષમપણાનો વિચાર ન કરશો, પરંતુ ચૈતન્ય લક્ષણો સર્વ જીવો સમાન છે, તેમ વિચારજો, તેમાં તમને સાચું દર્શન થશે. તે દર્શન તમારી દેણિને નિર્ભજ બનાવશે – જે મુક્તિનું કારણ છે. માટે ગોરા-કાળા, ઉચ્ચા-નીચાની દેહદેણિ મૂકી દેવી. અને સર્વ જીવને આત્મસ્વરૂપે જુઓ.

રૂપાદિક કો ટેખવો, કહણ કહાવન ફૂટ;
ઇન્દ્રિય યોગાદિકબ્લો એ સબ લૂંટાલુંટ. છંદ-૧૬

હે મહાનુભાવ ! રૂપાદિક પદાર્થો જોવા, કહેવા, કોઈની પાસે કહેવરાવવા જેવી સર્વ ફૂટ-તુચ્છ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિમાં તું કેમ પડ્યો છે ? મન, વચન અને કાયાની ડિયાશીલતાથી આત્માપ્રદેશોમાં આકર્ષણ પેદા થાય છે તેથી, આત્માના ઉપયોગમાં પરભાવ, પરપદાર્થોમાં પ્રવેશ કરીને સ્વયં આત્મધનને જ લૂંટાવી દે છે. કારણ કે સ્વભાવથી ચુંટ થયેલો ઉપયોગ રાગાદિ હંદ્ઘમાં ફસાય છે, કષાયરૂપી ચોરો તેને લૂંટે છે અને આછારાદિ સંજ્ઞાઓ તો તેને જકડીને નહિ કરવા યોગ્ય કાર્ય કરાવે છે. નિદા, કૂરતા, હિસા, અસત્ય, ચોરી, મૂર્ખ જેવા મિથ્યાભાવ વડે તારો ખજાનો લૂંટાઈ જાય છે.

પંચન્દ્રિયની ભોગભૂમિમાં અભિત થયેલો તું કાળની ફાળમાં ભરણને શરણ થઈશ તે તો મોહ તને જાળાવા દેતો નથી. માટે જગતના પ્રપંચો તારી આગળ પ્રગટ્યું કરીને સદ્ગુરુ તને કહે છે કે ચેત ભાઈ યેત. મન-વચન-કાયાના પરિવર્તનશીલ જાળામાંથી તું બહાર નીકળ અને શુદ્ધ ઉપયોગ અને સમતાને ધારણા કર, કારણ કે અંતરૂદેશિ ખૂલતાં પહેલાં વળી તસે તારામાંસ રહેલાં સૂક્ષ્મ સંસ્કારો ડગાવી દેશે.

બાબ્ય ત્યાગ તને આશ્વાસન આપશે. માનની મીઠાશ આપશે, અને મન મોહવશ ત્યાં રોકાઈ જશે. કારણ કે સાધનામાર્ગમાં તારું પુષ્યબંળ જાગશે તો તને ઘણાં પ્રલોભનો ખેંચી લેશે. ત્યારે તે કરેલો બાબ્ય પદાર્થોનો ત્યાગ તને અભિમાનના ખાડામાં ઉતારી દેશે. પહેલાં તું ઇન્દ્રિયોના સ્પર્શાદિના સુખને ગાતો, લોકો પાસે ગવરાવતો. હવે તું ત્યાગનું વર્ણન કરતો થઈશ એટલે જે કાર્ય નીપજવું જોઈએ તે રહી જશે અને તું લૂંટાતો રહીશ. કોઈ સદ્ગુર્યાએ સદ્ગુર્યોગે જો તને ભાન થાય તો સમજાય છે કે ઇન્દ્રિયાદિક સુખ, બહારની પણકીર્તિ એ વ્યર્થ બાપાર છે. જેને સ્વાધીન સુખ જોઈએ છે તેણે તો પરમાર્થપંચે ચાલવું પડશે, તેણે સર્વ સાંસારિક આશા-તુષ્ણા છોડવી પડશે.

આશા આપત્તિ છે, સ્વરૂપ સંપત્તિ છે.
 પ્રમાદ એ વિપત્તિ છે, અપ્રમાદ એ સંપત્તિ છે.
 પરલ્ભવ બમ છે, સ્વભાવ ધર્મ છે.
 સંસારમાં રૂપાદિકમાં મોહ પામી શું મેળવ્યું ? રૂપે મોહેલા જીવોએ નરક જેવા સ્થાનમાં કદરૂપતા જ પ્રામ કરી, વાડીમાં મોહેલા જીવો નામરૂપને જ કહેતા-કહેવરાવતા રહ્યા. વાડીને મલિન કરી, એ ઈન્દ્રિય છતાં મુંગાપજું પામ્યા. સ્પર્શસુખથી લોભાયેલો જવ સ્પર્શના સુખમાં આકાંત બની કામી બની નિગોદ સુધી પહોંચી ગયો, અને રસનાનો લોલુપ તો સ્પષ્ટ જિલ્લાથી આહાર લેવા અસમર્થ બને તેવા સ્થાનમાં ઉયંજ્યો. ગંધની વિવિધતામાં રાચતો જવ બમર બની ભટક્યો અને કામનો ભોગ બન્યો. તું જ વિચાર કે આમાં તું શું સુખ પામ્યો ? લુંટાતો જ રહ્યો. સાવ દરિદ્રી જેવો, તારી પાસે અક્ષય બજાનો હોવા છતાં ભીજ માગતો જ રહ્યો.

પ્રભુવચનનો તેં અનાદર કર્યો, સદ્ગુરુના આશ્રમને ત્યજી દીધો અને ઈન્દ્રિયાદિક વિષયમાં એવો રાચ્યો કે જે કંઈ માનવલ્ભવમાં લાવ્યો હતો તે પણ લુંટાઈ ગયું. જે કંઈ મેળવ્યું હતું તે ગુમાવીને ખાલી હાથે વિદાય થવાનો વારો આવ્યો. યતિ રાસનામ

માટે હજુ જે કંઈ સમય બાકી છે તેનો સદ્ગુરુપદ્યોગ કરી લે. થોડું સાહસ કરી જંજરમાંથી છૂટો થા. પછી સંતોની કૃપા તારી સાથે છે.

પરમ પદ આત્મ દ્રવ્યકુ, કહત સુનત કણું નાહિ;

ચિદાનંદધન ખેલ હી, નિજપદ તો નિજ માંહિ. છંદ-૧૭

પરમપદસ્વરૂપ આત્મા વચનાતીત છે. તેને કહી કે સાંભળી શકતો નથી. એવા ચિદાનંદ-ધનરૂપ આત્માની રમણતા તો પોતાના સ્વરૂપમાં જ છે. આત્મા સ્વયંપ્રકાશક છે. તેવા આત્મા વિશે વચન કે વિકલ્ય શું હોય ?

પરમપદસ્વરૂપ આત્મા સ્વયં પ્રકાશિત છે. તેનું સુખ કણું કે વળવ્યું જતું નથી. તેને બહાર ધન-માનની પ્રામિ ભવે નથી, પરંતુ

અંતરમાં ચિદાનંદરૂપ ધન જેમ ઈન્દ્રાધાર વર્ષા વરસે તેમ વરસી રહ્યું છે. જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશમાં તે સ્વયં પ્રકાશિત થયો છે. જ્ઞાન અને કિયાનો અહીં મેળ સધાર્યો છે, જેવું જ્ઞાન છે તેવી કિયા પણ સત્ત્વ છે.

ચિદાનંદસ્વરૂપ યોગીની રમણતા નિજપદમાં છે, તેમનું સ્થાન અંતરંગમાં છે. પૂર્વના સંસ્કારો તો અંદર ને અંદર જ નાચ થઈ જાય છે, જેમ જેમ નિજપદમાં રમણતા રહે છે તેમ બાબુ જગતના રૂપાદિ પદાર્થો અલોપ થતા જાય છે અર્થાત્ જે વાસ્તવિક સ્વરૂપ હતું તે પ્રગટ થાય છે.

આ યોગીને હવે રોગ-શોક, જન્મ-મરણ, લાભ-હાનિ સ્પર્શતાં નથી, કેમ કે અવ્યાબાધ આરોગ્ય જેમાં રહેલું છે તે આત્મદ્રવ્ય પ્રગટ થયું છે, આત્મત્વનું અમરત્વ તેમણે અનુભવ્યું છે, જીર્ણતા પાભતું શરીર તો જાણે તેમણે દેહમાં રહીને જ ત્યાણી દીધું છે.

યોગી જાણે છે કે ચિત્તની રૂણતા દૂર થયા પછી શરીરની જર્જરતા ચિત્તને શું હાનિ કરશે ! શુદ્ધ થયેલો આત્મા તો જીર્ણતાને પાભતો નથી. સર્વ વાસના જ્યાં શમી છે ત્યાં ચિદાનંદની મસ્તી કહી કે સાંભળી જાય તેવી નથી, અલખ છે.

યન્મયા દૃશ્યતે રૂપં, તત્ત્વ જાનાતિ સર્વથા ।

જાનત્ર દૃશ્યતે રૂપં, તત: કેન બ્રવીમ્યહમ્ ॥૧૭॥

રૂપ મને દેખાય જે, સમજે નહિ કંઈ વાત;

સમજે તે દેખાય નહિ, બોલું કોની સાથ. ૧૮

અર્થ : મને જે આ રૂપ-દેહ આદિ સર્વ પદાર્થો દેખાય છે તે તો અચેતન છે. એ પદાર્થ કોઈને જાણતા નથી અને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા તે આ ઈન્દ્રિયો દ્વારા જણાતો નથી, તો કોની સાથે બોલું ?

અહો ! કેવું આશર્ય છે કે જગતના પદાર્થો ઈન્દ્રિયોના સાધનનથી મને દેખાય છે, તે મને જાણતા નથી અને એ પદાર્થોને જાણવાવાળો દેશ્ય થતો નથી. તો પછી અગોચર એવો હું કોની સાથે વાઙીવ્યાપાર કરું ? વળી, દેહ આદિ સર્વ પદાર્થો દેશ્યમાન જગત છે તે અચેતન-

અબોધ છે, તેને કંઈ પણ સમજાવું તો તે સમજવાના નથી. તો પછી વચ્ચે વડે તને કંઈ પણ કહેવું વર્ષ છે. વળી, જાણનાર એવો આત્મા દશ્ય ન હોવાથી મારે કોને કહેવું-સમજાવવું કે વચ્ચે ઉચ્ચારવાં ? માટે બાબ્ય તે અંતર્ગત વિકલ્પ કરવા જેવો નથી.

આમ, ચિત્તનિરોધરૂપ આ સમાધિમય યોગ છે. તેવા યોગ માટે બોધ આપે છે કે રૂપી પદાર્થો જડ હોવાથી તે તને જાણતા નથી, તું તે પદાર્થો દ્વારા સુખભોગની કલ્પના કરે છે પણ તે તને કહેતા નથી કે અમને સુખ થાય છે. તે તારી સાથે કંઈ પણ ઉચ્ચાર કરતા નથી, પથ્થરની શિલા જેવા જડ તે પદાર્થો, દેહાદિ દશ્યજગત તને જાણતું નથી. તે તેના પરિણામનને આધીન છે, તો તું શાને માટે વાહીનો વર્ષ વ્યાપાર કરી, વિકલ્પ કરી કર્મને બાંધે છે ?

જગતની રચનાનાં છ દ્રવ્યોમાં, જીવ-અજીવ, ધર્મ-અધર્મ, કાળ-આકાશમાં અજીવરૂપ પુદ્ગલમાત્ર રૂપી છે. તે સ્પર્શ, ગંધ, વર્ણ અને શાબ્દરૂપ છે, તેનામાં જ્ઞાનગુણ નથી, તે તને જાણવાના નથી. તું તે પદાર્થોમાં મોહ પામી અંતરમાં વિકલ્પ કરેલું છે અને સ્વરૂપને ભૂલે છે.

સ્પર્શ-ગરમ-શીત એવા કોઈ પદાર્થ તને કહ્યું કે તમે મને ભોગવો, મારી પ્રશંસા કરો; રસનાના ખાટા-મધુર સ્વાદે તને કહ્યું તમે મારો સ્વાદ જાણ્યો તેથી મને આનંદ થયો; કોઈ સુગંધે તને કહ્યું કે મને સૂંઘવાથી સુખ ઊપજ્યું છે - કોઈ રૂપી પદાર્થ તે જોયા તેથી નાચી ઊઠ્યું ? અને શબ્દોએ તને શું પ્રતિસાદ આપ્યો ? તો પછી તારે શા માટે વર્ષ વિકલ્પ કરી વાચારૂપી જાળમાં ફસાવું ? આવો બોધ પરિણામન પામે તો વચ્ચે સંયમ થતાં, વિકલ્પ શમવાથી મનનો નિરોધ થવો સંભવ છે.

કદાચ તને વિકલ્પ ઊઠે કે ભલે સ્પર્શાદિ ઈન્દ્રિયો આ સર્વ જાણતી નથી. પણ હું તો જાણું છું. ભાઈ, તું જેને જાણનાર કહે છે તે તને દેખાતો નથી. તો પછી જે આવો અરૂપી છે તેની સાથે શી કથા કરવી ? તું જાણો છે કે આકાશ જેવો પદાર્થ અરૂપી છે તેની સાથે વાહી-વ્યવહાર થઈ શકતા નથી. તો પછી અરૂપી

એવા ચેતનને વળી કથા શું ? આમ વિચારવાથી વચન શાંત થશે. વચન શાંત થતાં વિકલ્પ શાંત થશે. વિકલ્પ શાંત થવાથી ચિત્ત શાંત થશે અને આખરે પરપદાર્થોનો મોહ કે અહું શમી જતાં નિર્વિકલ્પ યોગ સાધ્ય થશે જે તને પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટ થવામાં કારણ છે.

ભાઈ ! તને જે સમધાતુનું પૂર્તણું દેખાય છે તેનાથી મુક્ત થવાનો ઉપાય આ યોગ છે. તેવા યોગને સાધવાને બદલે તું કેવળ આ દેહ તે હું તેમ પોપટ-રટણ શા માટે કરે છે ? દેહરૂપી પીજરામાં પુરાવા છતાં તું તને સુખી માને છે ? ભાઈ, એ પિંજર એક દિવસ છોડવાનું છે. યોગસાધક યોગી એને ખરા સ્વરૂપે માને છે. તે જરૂર થાય તે પહેલાં તે દેહભાવની વાસનાને છાર્ષશીર્ષ કરી દે છે, આત્મરમણતામાં લીન બને છે.

યત્પૈરે: પ્રતિપાદોऽહં, યત્પરાન્ત પ્રતિપાદયે ।

ઉન્મત્તચેષ્ટિતં તન્મે, યદહં નિર્વિકલ્પક: ॥૧૧॥

બીજા ઉપદેશો મને, હું ઉપદેશણું અન્ય;

એ સૌ મુજ ઉન્મત્તા, હું તો છું અવિકલ્પ. ૧૬

અર્થ : હું પર થકી પ્રતિષ્ઠિત થાઉં છું. અને હું પરપદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરું છું તે મારી ઉન્મત્ત ચેષ્ટા છે, કારણ કે હું તો નિર્વિકલ્પ છું.

હું આત્મા-ચૈતન્યસ્વરૂપ છું તે જાણતો નથી. ગુરુજનો મને જાણાવે છે. ચૈતન્યસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને વળી જ્યારે હું ગુરુસ્થાન પામું છું ત્યારે શિખ્યાદિકનું પ્રતિપાદન કરું છું. આમ, મોહવશ હું ઉન્મત્ત ચેષ્ટા કરું છું. પરંતુ આવા વચન કે પ્રતિપાદનથી મારું સ્વરૂપ અગ્રાહ્ય છે, સ્વરૂપનો બોધ થતાં તે સર્વે મને અગ્રાહ્ય છે.

સ્વરૂપનો બોધ થતાં સાધક-અંતરત્માને અસાર અને કલેશજનિત આ સંસારથી ઉદાસીનતા આવે છે, જન્મમરણના પરિબ્રામણનો ત્રિવિધ તાપ તેને સમજાય છે. જગતના પદાર્થોનાં પ્રલોભનો વ્યર્થ જગ્ઘાય છે. અરે ! સગાં-સ્વજન પણ તેને પરજન જગ્ઘાય છે. સંસારનાં

સુખો તુચ્છ અને વિનશ્ચર જણાય છે. આથી અંતર-બાહ્ય વિકલ્પો શરીરી જાય છે.

પ્રાથમિક ભૂમિકામાં તેને ગુરુ આદિના ઉપદેશની આકાંક્ષા હતી. તે પણ શરીર ગઈ છે. શુદ્ધાત્મા જ તેનો ગુરુ છે. વળી, બહારમાં શિષ્યોને ઉપદેશ દેવાની વૃત્તિ હતી તે પણ શરીર ગઈ છે. અર્થાત્ જે જે ભૂમિકાએ જે યોગ છે તે પ્રમાણે તે આરાધે છે, જેમ જેમ બાળક આગળના ધોરણમાં જાય તેમ તેમ પાછળનાં પાછચુસ્તકો છૂટાં જાય તેવી રીતે સાધનામાર્ગમાં પણ ભૂમિકા પ્રમાણે બાહ્ય કારણો-નિભિત્તો છૂટાં જાય છે. અર્થાત્ નિરાલંબન સ્થિતિ થતાં પૂર્વે જે આલંબનો ગ્રહણ કર્યા હતાં તે સહજભાવે છૂટી જાય છે. જેમ અશુભભાવથી છૂટવા શુભ આલંબન ગ્રહણ કર્યા હતાં. પરંતુ જ્યાં શુદ્ધભાવની સ્પર્શના થઈ ત્યાં શુભ આલંબન પણ છૂટી જવાનો કમ આવે છે.

આલંબન સાધન જે ત્યાગે, પરપરિણિતિને ભાગે રે;
અક્ષય દર્શન જ્ઞાન વૈરાગે, 'આનંદધન' માલુ જાગે રે.

નાનું બાળક ચાલતાં શીખે ત્યારે મા આંગળી પકડી ચલાવે,
ઠેલણગાડી આપે. પરંતુ બાળકના પગમાં ચાલવાની ક્ષમતા થતાં
ઠેલણગાડી છૂટી જાય છે. તેમ, ભૂમિકા અનુસાર આલંબન એ પણ
પરાશ્રય હોવાથી તેનો ત્યાગ હોય છે. કેવળ ક્ષાયિક ભાવે જ્ઞાન-દર્શન
અને ચારિત્ર જ ત્યાં પ્રગટ થાય છે

યदગ્રાહ્યં ન ગૃહણાતિ; ગૃહીતં નાપિ મુંચતિ ।

જાનાતિ સર્વથા સર્વ, તત્ત્વસંવેદમસ્યહ ॥૨૦॥

ગ્રહે નહિ અગ્રાહને, છોડે નહિ ગ્રહેલ;
જાણે સૌને સર્વથા, તે હું છું નિજવેદ. ૨૦

અર્થ : શુદ્ધાત્મા અગ્રાહ્ય પરપરાર્થોને ગ્રહણ કરતો નથી અને જ્ઞાનાદિ સ્વરૂપ સહજભાવી ગુણોને ત્યજતો નથી. શુદ્ધાત્મા સર્વ પદાર્થોને સંપૂર્ણ જાણે છે, તે પોતાને પણ સંપૂર્ણપણે જાણે છે. પોતાને જાણતો શુદ્ધાત્મા સ્વસંવેદ છે.

શુદ્ધાત્મા સત્તાઅપેક્ષાએ અને પ્રગટ થયેલો પરમાત્મસ્વરૂપે અગ્રાહ્ય એવાં છી, ધન, પુત્ર આદિ પદાર્થોને ગ્રહણ કરતો નથી. કોધ, માન, માયા, લોભ જેવા કષાયરૂપી વિભાવને ગ્રહણ કરતો નથી, કર્માદ્યના નિમિત જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મપ્રકૃતિને ગ્રહણ કરતો નથી, મન-વાણી કે કાયાના બ્યાપારથી યુક્ત નથી. નરકાદિ ચારે ગતિની આકૃતિને ગ્રહણ કરતો નથી. બાળ-વૃદ્ધ-યુવાન આદિ અવસ્થાથી આવૃત્ત થતો નથી. શ્રી-પુરુષ જેવા લિંગથી લેપાતો નથી. શુદ્ધાત્મા આવા સર્વ પરભાવો, પરવૃત્તિ અને પરપદાર્થોથી મુક્ત જ છે. પ્રજ્ઞા વડે સાધકે આવા સર્વ વિકલ્પોને નષ્ટ કર્યા છે.

જોકે શુદ્ધાત્મા એક પદાર્થ હોવાથી ગુણસંપત્ત છે, તેથી પોતાના સહભાવી એવા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણોને ક્યારેય પણ અગ્રાહ્ય કરતો નથી. તેમાં જ સદા રમણ કરવું તે એનું લક્ષણ છે, તે શુદ્ધાત્મા જ્યારે પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે ત્યારે સમસ્ત વિશ્વના સર્વ પદાર્થોને જાણે છે, અને સ્વને જાણનારો તેવો તે સ્વસંવેદ્ય છે.

આવો જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા ક્યારેય પણ બુઝાતો નથી, તેની ચેતનાશક્તિ સનાતન સુદૂરિત છે, તે સ્વસંવેદ્ય છે. તે બાધ્ય સાધન વડે પ્રાપ્ત નથી. યોગીઓ સ્વરૂપમાં જૂબકી મારીને જ તેને પ્રગટ કરી શક્યા છે.

પ્રજ્ઞા વડે તેણે દેહાદિથી ભિન્ન પોતાને અનુભવ્યો છે, તે અબદ્ધ અને અસ્પૃષ્ટ છે. દેહાદિથી તેનું અસ્તિત્વ તદ્દન ભિન્ન છે.

માનવદેહમાં રહેલા આ શુદ્ધાત્માને પ્રગટ થવાનો ઉપાય મળે છે. તેને ભાન થાય છે કે આ જાણનારો અને વદનારો કોણ છે ? પોતે પરપદાર્થોનો જ્ઞાતા-દ્રઢા છે, કર્તાભોક્તા નથી. અરે, જાણનાર કોણ તેવા વિકલ્પો પણ શરીર ગયા છે. કેવળ નિજસ્વરૂપની રમણતામાં જ મોજ માણે છે.

પરપદાર્થોને ગ્રહણ કરી, પોતાના માની તેણે અનંત કાળ ગુમાવ્યો. હવે તેનો બોધ પ્રાપ્ત થતાં, પ્રથમ તો પરદાર્થોના વિકલ્પો શરીર ગયા, શુદ્ધાત્માને તો હવે કંઈ ગ્રહણ કે ત્યાગપણું પણ રહ્યું .

નથી. પોતાનું હતું નહિ તેને પોતાના માની જે પરદાર્થો ગ્રહણ કર્યા હતા, તે સહજભાન થતાં સ્વયં છૂટી ગયા. તેથી હવે ત્યાગનો વિકલ્પ પણ રહ્યો નથી. અને જે પોતાનું સ્વરૂપ છે તે તો અહિત છે, તેને ત્યજવાનો વિકલ્પ ન હોય.

શુદ્ધાત્માને ત્યાગ અને ગ્રહણ નથી તો પછી તે શું કરે છે ? આત્માનો ગુણ જાણવાનો છે. તે સ્વને અને સર્વને જાણો છે. જાણવું તે જ તેનો સ્વભાવ-કિયા છે. તે સ્વસંવેદ હોવાથી પોતાને શુદ્ધાત્મા માને છે.

હું સ્વતંત્ર તત્ત્વ છું. શાત્રા-દ્રષ્ટા સ્વરૂપ છું. ‘સોહુ’ જેવું પરમાત્મસ્વરૂપ છે તેવો જ હું છું. અથવા જેવું મારું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે તેવું જ પરમાત્મસ્વરૂપ છે. અહો ! આશ્રય, એક જ સ્વરૂપે હોવા છતાં રાગ અને વીતરાગનું કેવું અંતર પડી ગયું ? પરની આશાએ મારું જાણપણું જ્ઞાન મેં ગુમાવ્યું હતું. હવે મને સ્વ-પરનો ભેદ સમજાયો અને હુઃખુકત થવાનો ઉપાય મળ્યો. જગત સ્વયં પોતાના નિયમને આધીન ચાલે છે, મારે તેમાં કર્તા-ભોક્તા થવાની શી જરૂર છે ? હું કેવળ સહજાનંદસ્વરૂપ છું.

આત્મા કર્તા છે ? ના.... આત્મા શાત્રા-દ્રષ્ટા છે :

આત્માના જ શાનદર્શનાદિ ગુણોના સ્વભાવનો કર્તા આત્મા છે. મોહ, રાગ, દ્રેષ્ટ, વૈભવ-અજ્ઞાનભ્યાવનો કર્તા અજ્ઞાની આત્મા છે.

અજ્ઞાની આત્મા દેહાદિ પરપરદાર્થોમાં થતા રાગાદિને પોતાનું સ્વરૂપ માની તેનો કર્તા-ભોક્તા બને છે. શુભ કે અશુભ પરિણામે આત્મા શુભાશુભ પરિણામવાળો કહેવાય છે. જ્ઞાની શુદ્ધ પરિણામે રહી શુદ્ધ-પરિણામી કહેવાય.

મૃત્યુને તરી જવાનો, અમૃતનો સ્વાદ લેવાનો આ અપૂર્વ અવસર છે તેમ તે જાણો છે.

જ્ઞાતા હોવાથી જીવ-અજીવાદિ તત્ત્વોને સમ્યગ્ પ્રકારે જાણો છે. પરંતુ તે તત્ત્વમય થતો નથી. છ દ્વયોને યથાર્થપણે જાણો છે છતાં પોતાનાં સંવેદનોને ત્યજતો નથી. અર્થાતું વીતરાગના વચન પ્રમાણે

ત્વજવા જેવું ત્વજી દે છે અને ઉપાદેયને આચરે છે. ભવ્ય જીવનને માણસો અપૂર્વતાને પામે છે.

જ્ઞાની અજ્ઞાની પદાર્�ને જાણો છે. જ્ઞાની જાણો છે પરંતુ તે તે પદાર્થોમાં એકત્વ બુદ્ધિ કરતા ન હોવાથી બંધનમુક્ત રહે છે. અજ્ઞાની જાણો છે, સાથે તે તે પદાર્થોમાં આસક્ત થઈ માણો છે. આવું જ જગ્યીન અને ગગન જેવું જ્ઞાની અને અજ્ઞાની વચ્ચેનું છે. બંધન અને મુક્તિ વચ્ચેનું છે. કોલસા અને હીરા જેવું છે. જડ અને ચૈતન્યનો ભેદ ઉકલી જાય તો બોધસ્વરૂપ આત્મા સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપે છે તે જ પ્રગટ થાય છે.

ગ્રહજી અયોગ્ય ગ્રહે નહિ, ગ્રહો ન છંડે જેહ;

જાણો સર્વ સ્વભાવને, સ્વપર પ્રકાશી તેહ. છંદ-૧૮

ઉપરોક્ત શ્લોકમાં જે કહ્યું છે તેના સમર્થનમાં કહે છે, તે યોગીજનો અંતર-બાહ્ય કોઈ પણ પદાર્થ કે જે અગ્રાહી છે, આત્મસ્વરૂપથી વિપરીત છે, સ્વભાવરૂપ નથી. તેને ગ્રહજી જ કરતા નથી અને જે આત્મસ્વભાવરૂપ છે તેવા જ્ઞાનાદિક તેને ક્યારેય પણ છોડતા નથી, સ્વભાવથી ચ્યુત થતાં નથી.

જેનમ જ્યાતિ શાસનમ

કારણ કે જડ એવા શરીરાદિ પુદ્ગલપદાર્થો, રાગાદિ ભાવો, આધારાદિ સંજ્ઞાઓ, શુભ-અશુભ લેશયાઓ કે કર્મજન્ય અનેક પ્રવૃત્તિને ગ્રહજી કરવાથી જીવ અનંતકાળથી રખજ્યો છે અને દુઃખ પામ્યો છે. એમ બોધ થવાથી તેવા કોઈ પદાર્થને સાધક ગ્રહજી કરવાની અલ્ય પણ આકાંક્ષા રાખતો નથી, જોકે સ્વભાવથી ભિન્ન એવા સ્પર્શાદિ પદાર્થને શુદ્ધાત્મા ક્યારેય પણ ગ્રહજી કરતો નથી, પણ તેનો સંયોગ થતાં મારાપણાનો બ્રમ ગ્રહજી-ત્યાગના ભાવ કરે છે. વાસ્તવથી આત્માના સ્વરૂપનાં જે પદાર્થો કે લક્ષણ નથી તે જીવને અગ્રાહી છે. તેને ક્યારેય પણ ગ્રહજી કરતો નથી.

યોગી જ્ઞાનસ્વભાવને જાણો છે કે હું તો સ્વ-પર પ્રકાશી હું, કોઈ પદાર્થનો કર્તા-ભોક્તા નથી. અજ્ઞાની પરપદાર્થમાં સુખબુદ્ધિ કરીને છેતરાય છે. અને તેને ગ્રહજી કરવા નિય્યા પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ

વાસ્તવમાં સુખ પામતો નથી. એવું ભાન થતાં તે શુદ્ધ સ્વભાવને જ ગ્રાહ્ય કરે છે.

તત્પ્વના આવા યથાર્થ બોધથી તે સમકિતને પામે છે. પછી તો તે સર્વ પદાર્થોના સંયોગમાં છતાં તેનાથી અવિમ રહે છે. અને શાન, ધ્યાન, વૈરાગ્યમય દશામાં રહી ઉત્તમ ભાવના વડે નિર્મજ મતિ વડે ભવપાર તરી જાય છે.

યોગી નિત્ય અંતર્મુખ હોય છે તેથી તેમની બાબ્દ ચેષ્ટા થતી હોય ત્યારે પણ સદા જાગ્રત હોય છે. શુદ્ધતાનું સર્જન અને અગ્રાહનું વિસર્જન એવો કમ સેવીને તે કાળકમે મુક્ત થાય છે. અંતે ગ્રાહ્ય અને અગ્રાહ્ય જેવાં ઢંઢોથી પણ તે પર હોય છે.

આત્મસ્વરૂપની રમણતા જેમ જેમ વધે છે તેમ તેમ સ્પર્શાદિ, નામરૂપના ખેલ થભી જાય છે. શાન જેનું આવરિત થયેલું છે, તેને તો આ જગત મૃગજણની જેમ સાચું લાગે છે. યોગી સદા તેનાથી દૂર રહે છે, અરે, દેહમાં છતાં જન્મ, જરા અને મરણથી મુક્ત થયો છે.

અર્થાત્ પરપદાર્થના નિમિત્તે શુભાશુભ આશ્રવને શુદ્ધાત્મા ગ્રહણ કરતો નથી. અને જે સ્વરૂપ છે તેને ક્યારેય છોડતો નથી. ગાઢ આવરણના યોગે પ્રગટ ન થયેલા પણ સ્વરૂપ સ્વભાવને છોડતો નથી. જગતના સ્વરૂપને જાણો તેવો સ્વ-પર પ્રકાશી છે તે જગતના સર્વ પ્રપંચથી મુક્ત છે.

માનવનું મન એવું છે કે અગ્રાહને ગ્રહણ કરવા જંબે છે. અથવા તેણે જે ગ્રહણ કર્યું છે તેનાથી કંટાળી જાય છે. ત્યારે તે સંગ્રહ કરેલાને ત્યજ દેવા મથ્યામણ કરે છે. આમ, માનવમન ગ્રહણ અને ત્યાગની યથાર્થતા સમજ્યા વગર તેનાથી પોતે છૂટો થઈ શકતો નથી. પરંતુ યોગી તો ગ્રહણ અને ત્યાગથી પરદશાને અનુભવે છે. તેમને બહારમાં કંઈ ગ્રહણ કરવું નથી જેથી ત્યાગનો વિકલ્પ કરવો પડે અને જે આત્મદશા ગ્રહણ છે તેનો ત્યાગ થતો નથી.

ઉત્પન્નપુરુષાગ્નતે: સ્થાણૌ યદ્વદ્વિચેષિતમ् ।

તદ્દન્મે ચેષિતં પૂર્વ, દેહાદિષ્વાત્મવિશ્રમાત્ર ॥૨૧॥

સ્થાયુ વિશે નરભાન્તિથી થાય વિદેશા જેમ;
આત્મભરે દેહાદિમાં વર્તન હતું મુજ તેમ. ૨૧

અર્થ : જાડના સુકા હુંઠામાં જેને પુરુષની બાંતિ થઈ છે, તેવા મનુષ્યની ચેષ્ટા વિપરીત હોય, તેમ દેહાદિમાં જેને આત્મભાન્તિ થઈ છે તેવી પૂર્વ મારી ચેષ્ટા થઈ હતી તેમ અંતરાત્મા ચિંતવે છે.

જ્ઞાનીજનો જગતને સાચો માર્ગ દર્શાવવા માટે જ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રગટ થયા પદ્ધી, વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ લક્ષમાં આવવાથી જણાવે છે કે એહો, જ્ઞાન પૂર્વેની ચેષ્ટાઓ કેવી બાખક હતી ?

સુકાઈ ગયેલા જાડના હુંઠાને જોઈને બમ થાય કે આ પુરુષ ઉભ્યો જણાય છે તેમ મારી માન્યતા દેહમાં આત્માની બાંતિ થવાથી હું દેહને જ આત્મસ્વરૂપ માની તેને અભર રાખવાની ચેષ્ટા કરતો હતો. શરીરની વૃદ્ધિને આત્મવૃદ્ધિ માનતો હતો.

જેમ બાવળ ખાવાથી મુખમાં નીકળતા લોહીના સ્વાદને ઉંટ બાવળનો સ્વાદ માને છે, તેમ દેહની શાતા આદિમાં જીવ આત્મસુખ માનતો હોય છે. શરીરની બધી જ પ્રકૃતિને પોતાની માને છે. બાળક હતો ત્યારે બાળચેષ્ટામાં - ખેલકૂદમાં સુખ માનતો હતો, યુવાન થયો, રમવાનાં સાધનો બદલાયાં, શ્રી-પુત્ર-પરિવારને પોતાનાં માન્યાં. બાળક હતો ત્યારે કાણની પૂતળીને શ્રી માની તેને કોટે વળગાડતો હતો. ખવરાવતો-પિવરાવતો અને નવરાવતો હતો. લાકડાની પૂતળી હોવા છતાં તે ક્યાંક ખોવાઈ જાય તો રડતો હતો. હવે સજીવ એવા શ્રી-આદિમાં એવી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. તેમના સંયોગમાં રાગ અને વિયોગમાં દુઃખ માનવા લાગ્યો. અને વૃદ્ધ થયો ત્યારે ખવાતું નથી, પિવાતું નથી, ફરાતું નથી. કોઈ ખબર લેતું નથી. એમ શરીરના જ લક્ષ્યે દુઃખી થતો રહ્યો. ક્યારેય તેણે દેહભાવની બાંતિ છોડી ન હતી.

હવે તેને સદ્ગુરુભોધે ભાન થયું કે, અરે ! હું તો આ સમધાતુના દેહને સોનાનું રૂપાળું પિંજર માની પુરાયો હતો. તેમાં માયા કરી. એક દેહ છૂટ્યો, બીજા દેહો અનેક વાર પ્રામ કરતો

રહ્યો અને મોહપાશમાં બંધાઈને ભાન ભૂલ્યો. તેમાંથી કોઈ વાર છૂટવા પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે ભમતાના જૂના સંસ્કારોથી મને વળી અમ થયો કે દેહમાં સુખ છે. અને આવી સુખભોગની, સ્વાદ વગેરેની મારી વાસના વધતી ગઈ. એથી પ્રમાણી થઈ સ્વસ્વરૂપને ભૂલી ગયો.

પરંતુ સદગુરુના બોધે મનમાં મંથન થયું કે હવે આ દેહ-વાસનાના ભૂતથી ક્યારે છૂટું? અને જિનવાઙ્મીના આધારે મને કંઈ ભાન થયું કે આ સંસારના કોઈ પણ પદાર્થો મારા હતા નહિ, છે પણ નહિ, અને થશે પણ નહિ. હું કોનો સંગ કરું? એમ મંથન કરવાથી હું જાગી ગયો, અને અજ્ઞાન છૂટી ગયું. પછી તો તેણે પરપદાર્થોની મૂર્ખને ફગાવી દીધી. સંયમાદિ દ્વારા વિચાર અને આચરણનો મેળ કરી અજ્ઞાનતાનાં તાળાં ખોલતો જાય છે. પછી તો અંતર-બાહ્ય સધણાં આવરણોને ટાળતો, ખાંડાની ધાર પર ચાલતો શુદ્ધિનાં સોપાન ચઢતો જાય છે.

પૂર્વ જે કર્મબીજ વાબ્યાં હતાં તેને મૂળથી ઉખેડીને કાઢતો જાય છે અને બોધિબીજને વાવે છે. જન્મ-મરણ જેવા હેઠાત્મક અંધકારને ભેદી તે અંતરાત્મપણે રહે છે. પૂર્વની ભૂલોનું ક્યારેય સ્મરણ કરી, તે તે ચેષ્ટાઓને જોતો પોતે કેવો હાંસીપાત્ર હતો તે વિચારે છે.

કર્મપ્રકૃતિને વશ વર્તતો કેવી બાળચેષ્ટાઓ કરતો હતો? પરંતુ આપરે જ્ઞાન થયું કે પેલો માણસ કે ભૂત જેવો દેખાતો આકાર તો જાડનું હુંહું છે! પોતે માત્ર અમથી ભયાદિના વિકલ્પમાં પડ્યો હતો. તેવી રીતે મેં પૂર્વ પૌદ્યગલિક પદાર્થોને મારા માની અનેક વિકલ્પોની અમંજાળ ઊભી કરી હતી. વળી, સ્વી-આદિને રાજુ કરવા, દેહને સુખી કરવા કેટલાંય કણો વેક્ષયાં અને કોધાદિનું સેવન કર્યું. કોઈના નિમિત્તથી પ્રતિકૂળતા થતાં તે તે જીવોને પણ કણ આપવા પ્રેરાતો હતો, એમ અન્યને દુઃખ આપતો હું દુઃખી થતો. કારણ કે મને મારા સ્વરૂપનું ભાન ન હતું. કેવળ દેહમાં જ આત્માની ભાંતિ કરી મળેલા માનવદેહના સાધનનો વિપરીત ઉપયોગ કર્યો. આવા ઉદ્ધારોહથી સાધકમાં દેહાદિથી ભિત્તપણાનો વિવેક આવે છે ત્યારે ભેદજાન થાય છે. શરીરાદિમાં આત્મભુદ્ધિનો અમ દૂર થાય

છે. દેહાદિનો સપ્તસી રહે છે, આત્મસન્યુખ થઈ અંતરાત્માપણે સ્થિર થાય છે.

યથાડસૌ ચેષ્ટતે સ્થાળૌ, નિવૃત્તે પુરુષાગ્રહે ।

તથાચેષ્ટોડસ્મિ દેહાદૌ, વિનિવૃત્તાત્મ વિભ્રમઃ ॥૨૨॥

સ્થાણુ વિશે વિભ્રમ જતાં થાય સુચેષ્ટા જેમ;

આન્તિ જતાં દેહાદિમાં થયું પ્રવર્તન તેમ. ૨૨

અર્થ : વૃક્ષના ફૂઠામાં પુરુષની આંતિ કરેલી તે દૂર થતાં તેમાંથી વિકલ્પોને દૂર કરે છે. તેમ દેહાદિમાંથી આત્મબાંતિ દૂર થતાં સ્વસન્યુખ થઈ શાતાપણે મારી દસ્તિ વર્તે હતે.

વૃક્ષના ફૂઠામાં પુરુષની માન્યતા કરી વિકલ્પો ઉઠે કે જો તે ચોર હશે તો મને લુંટી લેશે, કોઈ સજજન હશે તો મને ઉપકારક થશે. પરંતુ વૃક્ષની નજીક જતાં ભાન થયું કે અહો ! આ તો સૂક્ષ્મ વૃક્ષ છે, પુરુષ નથી, તે જ સમયે પૂર્વે કરેલા સધળા વિકલ્પો વિના-પ્રયાસે નાચ થયા અને આંતિવાન પોતાની કલ્પના ડેવી હાંસીપાત્ર હતી તે સમજુ જાય છે.

તે પ્રમાણે જ્યારે દેહાદિમાંથી આત્મબુદ્ધિનો અમ દૂર થવાથી આ મને શાતાના યોગે સુખ આપનાર છે અને અશાતાના યોગે દુઃખ આપનાર છે તેવી ઉપકારક કે અપકારક બુદ્ધિ હતી તેવી ચેષ્ટાઓ દૂર થઈ. અને દેહમાં જે આત્મબાંતિ હતી તે દૂર થઈ.

વળી, કર્મપ્રકૃતિવશ મળેલા એકેન્દ્રિયાદિ જાતિમાં જન્મી તે પ્રમાણે ચેષ્ટા કરતો, માનવદેહધારી સ્ત્રીરૂપે મળેલા દેહમાં સીને યોગ્ય ચેષ્ટાઓ કરવા લાગ્યો. પુરુષરૂપે મળેલા દેહમાં પુરુષરૂપ ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો. બાળક હતો ત્યારે બાળચેષ્ટા; યુવાન થયો ત્યારે યૌવનનો થનગનાટ, વિષયોનો તલસાટ, વાસનાનો વલવલાટ કરવા લાગ્યો; વૃદ્ધ થયો ત્યારે મૂંગયો, રોગ થયા, રોગી બન્યો. આવી અનેક ચેષ્ટાઓ દેહમાં આત્મબુદ્ધિથી કરી હતી. તેનો અમ દૂર થતાં આત્મબાવ જાગ્યો.

આમ, દેહાદિની સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ ચેષ્ટાઓમાં રાયતો ઘણો કાળ નિર્ગમન થયો. તેમાં જ સુખદુઃખની કલ્પના કરી. સંસારમાં દડાની

જેણ રગડતો રહ્યો. ક્યાંયે સુખ ન પાય્યો. થાડેલો-દારેલો ક્યાંયે
સદ્ગુરુનો યોગ થતાં સ્વરૂપનું આંશિક ભાન થયું.

યેનાત્મનાડનુભૂતેહમાત્મનૈવાત્મનાત્મનિ ।

સોહં ન તત્ત્વ સા નાસી, નૌકા ન દ્વી ન વા બહુ: ॥૨૩॥

જે રૂપે હું અનુભવું નિજ નિજથી નિજમાંછી,

તે હું, નર-લી-ઈતર નહિ, એક બહુ-દ્વિક નાઈ. ૨૩

અર્થ : હું આત્મા વડે આત્મામાં આત્માને સ્વસંવેદન દ્વારા
અનુભવું છું, તેવો જ આત્મા છું. પણ હું નપુંસક, લી-પુરુષ નથી
કે એક અથવા અનેકરૂપે નથી.

પ્રથમ બહિરાત્માને જે ઈન્દ્રિયો અને મન દ્વારા બુદ્ધિના આધારે
અત્યંત અલ્યમતિથી જે અમિત અને ખંડદર્શન થતું હતું તેને આવા
પૂર્ણ સ્વરૂપનું શુદ્ધાત્માનું ભાન ક્યાંથી થાય ? જ્ઞાનમાં જ્યાં અહં
વગેરે ભલિનતા ભળી હોય ત્યાં પરને જ સ્વરૂપે માન્યતા થાય.
તેમાં સ્વરૂપનું ભાન થતાં માન્યતા પલટો મારે છે.

અહો ! તું તો સ્વસંવેદ આત્મા છું - ‘સોહં’ જે પરમાત્માનું
સ્વરૂપ છે તે જ મારું છે, હું શરીર નથી. દેહના નિમિતે થતા
સુખદુઃખની કલ્યાના દૂર થઈ છે. કોણ કોનો પિતા, માતા, પુત્ર કે
મિત્ર ? કોણ પત્ની કે પતિ ? આ સર્વ સંબંધ દેહના માધ્યમથી
પૂર્વયોજિત કર્મના સંયોગો છે.

કોનાં માન, કોનાં પાન, કોની મિલકત, કોનો દેશ અને કોનાં
કુટુંબ ? કોની સાધનસામગ્રી ? કોના હીરા ? કોનું જવેરાત ? કોના
ભાઈ ? કોની ભગિની ? અરે, આ દેહમાં રહેલાં હાડ-માંસ-મજજા
પણ કોનાં ? અને કોણ નપુંસક ? કોણ ઓરી ? કોણ પુરુષ ? આ
બધી જ મારાપણાની કલ્યાન હતી. આમ, અનુપ્રેક્ષા કરતો ગયો
અને બોધ પામતો ગયો, કે હું એક કે અનેક પણ નથી સ્વયં
સ્વતંત્ર તત્ત્વ છું.

દેહને અર્થે જે આકંક્ષાઓ હતી તે વિરમતી ગઈ, અને ચિત્તમાં
ઉદાસીનતા આવતી ગઈ, દેહના સુખને ઈચ્છાવાને બદલે હવે આત્માથી

માનતો ગયો, તેથી દેહને અર્થ આત્માને જોડતો હતો તે હવે આત્માને અર્થ દેહને સાધન માની તેના દ્વારા સાધના કરે છે. સંસારપ્રવર્તનન કરવું પડે તો પણ રસપૂર્વક કરતો નથી. એવા બેદજ્ઞાનના પ્રાદુર્ભાવે અંતરાત્મા વિચારે છે કે મારું ચૈતન્યસ્વરૂપ સર્વ પદાર્થથી પર છે. આત્મા તો કેવળ શુદ્ધ સ્વભાવી છે, ગુણ-ગુરૂનો ભેદ પણ નથી તેવો એક કે અનેકરૂપે નથી. બહારમાં દેહથી એક નથી, લીખાદિકથી અનેક નથી.

અંતરાત્મા સ્વસંવેદનમાં વર્તે છે એથી આત્મા જ સાધક, આત્મા જ સાધન અને આત્મા જ સાધ્ય બને છે. એથી ‘આ જ હું’ તેમ દેહથી ભિન્ન આત્મા સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવે છે.

અંતરાત્માનું ધ્યેય કેવળ બાબ્ય કે કુદ્ર નથી. તેને પૂર્વની સર્વ માન્યતાઓનો ત્યાગ કરવો પડે છે, ત્યાર પછી જ તે પરમાર્થનો પથિક બને છે. અનેક જન્મોના સંસકારોને તોડવા તે મહાન પર્વતને ભેદવા જેવું કઠિન છે, જેને સુખજ્ઞાન સાધી માન્યા હતા તેવાં પ્રલોભનોને દાઢી દેવાં કઠિન છે. પરંતુ મનથી જકડાયેલું દિવ્યતત્ત્વ જ્યારે પ્રગટ થાય છે, ત્યારે તે પ્રકારો સહેલાઈધી જીવને છોડી દે છે. તેને માટે મળેલા માનવજ્ઞનું મૂલ્ય, વિતત્ત્વની અપૂર્વ શ્રદ્ધા, ચિત્તની શુદ્ધિ, શુદ્ધમતિ અને તપ્ય જેવાં આંતરિક બળને યોજવાં પડે છે, એ પ્રકારે કરેલું આત્મવિલોપન પેલી દિવ્યચેતનાને પ્રગટ કરે છે.

દેહથી ભિન્ન સ્વસ્વરૂપે પ્રગટેલો શુદ્ધ ભાવ, નિર્વિકલ્પ દશામાં જેની સ્થિતિ છે તેને હવે વચ્ચનથી કહી શકાય તેમ નથી. એક શું અને અનેક શું ? એનો મોહ શો ? વિકલ્પ શો ? બય-ચિંતા શી ? તે તો નિર્વિકલ્પ અને વચ્ચનાતીત છે. એવા આત્માને દેહભાવે જીવ બાંધીને જ આવ્યો હતો, જે જીતિમાં જન્મ્યો તે રૂપે માનતો આવ્યો હતો, જે નામકરણ થયું તે નામને જ સ્વપણે માનતો આવ્યો હતો તે સર્વ ભમજાઓ હવે નાણ થઈ છે.

અહો ! કેટલા વિકલ્પ ? હું જૈન, બ્રાહ્મણ, વैશ્ય, ક્ષત્રિય, શુદ્ધ છું ? કાકા, મામા, માસી, ફરી કે દાઢી જેવા સંબંધોમાં રાયતો આવ્યો, કેટલાય મત-પંથને માનતો આવ્યો, પૃથ્વીકાયમાં જન્મ્યો,

પૃથ્વીરૂપે, વનસ્પતિમાં જગ્યી વનસ્પતિરૂપે, ક્રીડા-મંકોડા થઈ તે રૂપે હાથી-ધોડા થઈ તે રૂપે માનતો જ આવ્યો. પણ પુછ્યયોગે સદ્ગુરુએ મારી સઘળી માન્યતા પર ચોકડી મુકાવી કે તું એ અવસ્થાનો સ્વામી નથી. તે તો તારા અજ્ઞાનની નીપજ છે. વાર્તેવાર આ બોધનું શ્રવણ કરીને જીવની ઉધ ઊડી. તે જાગ્રત થયો અને અંતરૂ અવાજ મયો કે ‘સોહં’. હું એક શુદ્ધ શાશ્વત સ્વરૂપ છું. એક નથી કે અનેક નથી. અન્ય કોઈ મારી અવસ્થા નથી.

યદ્ભાવે સુષુપોડહં, યદ્ભાવે બ્યુલ્લિતઃ પુનઃ ।
અતીન્દ્રિયમનિર્દેશયં, તત્ત્વસંવેદમસ્યહમ् ॥૨૪॥

નહિ પામ્યે નિદ્રિત હતો, પામ્યો નિદ્રામુક્ત,

તે નિજવેદ, અતીન્દ્રિ ને અવાચ્ય છે મુજ રૂપ. ૨૪

અર્થ : શુદ્ધાત્માની પ્રાપ્તિ અને દંદિ વગર હું અજ્ઞાનરૂપી ગાઢ નિદ્રામાં હતો. પરંતુ યોગાનુયોગ હું તે જ શુદ્ધાત્મભાવે જગ્યી ગયો ત્યારે મારું પથાર્થસ્વરૂપ મારા અનુભવમાં આવ્યું કે હું ઈન્દ્રિયોથી અગોચર, અનિર્વચનીય અને સ્વસંવેદ છું.

અહો ! શુદ્ધાત્મા પ્રત્યેના અજ્ઞાનથી હું રાત્રિરૂપી અંધકારમાં ગાઢ નિદ્રામાં સૂતો હતો. પરંતુ જેમ રાત્રિ પૂરી થાપ અને રંગિના તેજથી પ્રકાશ પ્રગટે તેમ મારી મોહનિનિદ્રા ટળી અને મને શુદ્ધાત્માનો અનુભવ થતાં હું જગ્યી ગયો. હું અતીન્દ્રિયજ્ઞાન વડે હવે અનુભવવા લાગ્યો કે હું તો ઈન્દ્રિયોને અગ્રાચ એવો વચનાતીત છું.

હે સુજ ! આવા અનુપમેય તત્ત્વસ્વરૂપ તું જ છે. પરંતુ તળેટીમાં ઉભા રહી શિખર માત્ર જોવાથી, શિખરે પહોંચાતું નથી. પરંતુ તે તરફ તારા કદમ્બને ઉછાવ. તને ચઢવાની આદિત નથી, અંતરૂદંદિ નથી પરંતુ તું ધીરજ અને શ્રદ્ધાના બજે કેવળ સદ્ગુરુના વચનમાં વિશ્વાસ રાખી ચઢવાનું શરૂ કર, તને લાગશે કે આવા સમયે મારો કોઈ સાથી નથી. અરે ! તે સમયે પણ તારી પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રીત અને સદ્ગુરુથી મળેલી શીખ અદ્દશ્યપણે તને બજ આપશે, ત્યારે તારા પોતામાં રહેલી સ્વશક્તિ જ સ્વયં તારો સહારો બની તને

પરમ તત્વ સુધી પહોંચાડશે. સ્વયં તું જ પરમાત્મપણે પ્રગટ થઈશ.

અર્થાત શુદ્ધાત્માની ઉપલબ્ધિવાળો આત્મા જાગ્રત છે. જેને તેવી ઉપલબ્ધિ નથી તે સદાય મોહનિદ્રામાં સૂતેલો છે. શુદ્ધાત્મા જ ચિદાનંદમય સ્વરૂપને અનુભવે છે.

અંતરાત્માનું મંથન ચાલે છે, કે આત્મભાન વિના હું કેવા કેવા સ્થાને રખજ્યો, રખાયો, અને જન્મો વર્થ ગુમાવ્યા? બહિરાત્મ-દશાએ કેવળ ઉંઘતો જ રહ્યો. મોહવશ નશામાં ભાન ભૂલતો જ રહ્યો. જાગતો છતાં ઉંઘતો જ રહ્યો. સુષુપ્તિ, નિદ્રામાં આત્મઉપયોગ આવૃત્ત હતો. સ્વખમાં તો ખોટું પણ સાચું માનતો હતો. ક્યાં આત્માની જાગ્રત અવસ્થા અને ક્યાં પ્રમાણી અવસ્થા?

પરંતુ આત્મભાવે જોયું ત્યાં તો સર્વ જગતની વિસ્મૃતિ થઈ, જગતના અભિપ્રાયથી આત્માનો નિર્ણય કર્યો હતો કે હું ઉચ્ચ-નીચ, કાળો-ધોળો, ખી-પુરુષ, ભતિહીન-મતિવાળો, દેવ-નારક, તિર્યચ-મોનપ કે રૂપાળો-નરરૂપાળો તે હવે કેવળ કલ્પના જ જણાય છે. હું તો સર્વથી લિખ, તે સર્વ અવસ્થાઓને જાણનારો, પ્રગટ ચૈતન્યસ્વરૂપ હું.

વળી, આવા અરૂપી તત્ત્વને મેં સ્પર્શની, રસ દ્વારા, ગંધ દ્વારા, વર્ણ દ્વારા, શબ્દ દ્વારા કે મન દ્વારા જાણવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ રૂપી એવા એ પદાર્થો મને અરૂપીને ક્યાંથી જાણો? જન્માંધ પ્રકાશને ક્યાંથી જાણો? સ્વ-પ્રકાશીને કોણ પ્રકાશો? સૂર્ય-ચંદ્રાદિ પ્રકાશને જાણવાવાળો તું, જેમ કોઈ અંધ ફાનસ લઈને નીકળે તેમ તું અન્ય પ્રકાશ દ્વારા તને જોવા લાગ્યો પણ તે વર્થ થયું. કેવળ શુદ્ધ એવા સ્વઉપયોગ વડે આત્મા જણાય છે તે સમજવાથી તે ઉપયોગને અંતર તરફ વાળતાં સ્વસંવેદ્ય આત્મા અનુભવમાં આવ્યો.

આવું આત્મદર્શન એ દૂરનું છે કે દુર્લભ છે તેવું નથી, પરંતુ જગતમાં મોટા ભાગના માનવીની દસ્તિ તે દિશામાં જતી નથી અને સાધનામાર્ગ નીકળે છે તે ક્યાં તો પૂજા, સત્કાર, લબ્ધિ જેવાં પ્રલોભનોમાં અટવાય છે, અને સાધકને બદલે પોતાને શક્તિમાન માની અટકી પડે છે. મુક્તિનો અભિવાસી રિદ્ધિ-સિદ્ધિનાં પ્રલોભનોમાં

અટવાઈ જાતે જ યુક્તિનાં દ્વાર બંધ કરે છે. તો વળી કોઈ યુક્તિના ઉન્માદમાં અંતરમાં ઠરવાને બદલે નાચતો રહે છે.

આવાં અણકલ્પાં આવરણોને જાણતો, હડ્સેલતો જે સાહસ કરે
એ તે અંતરાત્મા આગળની સ્વરૂપસિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

રૂપેકે જમ સીપમે, જ્યું જડ કરે પ્રયાસ;

દેહાતમ જમ તે ભયો, ત્યું તુજ ફૂટ પ્રયાસ. છંદ-૧૮

સમુદ્રતીરે રવિતેજથી ચમકતી છીપ જોઈને ચક્કાને જમ થાય
છે કે આ રૂપું છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ જડમાં જીવને જાણવાનો
પ્રયાસ કરે છે, અને દેહને જ આત્મા માની તેમાં રાચતો-માચતો
રહ્યો તે તારો વિપરીત ફૂટ અભ્યાસ છે.

સમુદ્રતીરે ચમકતી છીપને રૂપું માની જીવ તે લેવા પ્રેરાય છે
તેમ બહિરાત્મા જગતના લોભામણા દેહાદિ પદાર્થોમાં લલચાઈ રાગઢેખ
કરે છે અને કર્મગ્રહણનું પુનરાવર્તન થયા કરે છે, તેને કારણે પુન:
જન્મ, પુન: ભરણ યોજાય છે, વિશ્વબ્યાપી રહેલા પૌર્ણગલિક પદાર્થોને-
પરમાણૂને ગ્રહણ કર્યા, છોડ્યા. પરિણામે ફૂવાની રૈન્ની જેમ ફર્યા
જ કર્યો. તે પદાર્થો મેળવવા કેટલા કલેશ અને કષ પામ્યો, જો
તને એ સર્વ ભૂતકાળ એકસાથે જણાય તો તારાં ગાંગો રિથિલ
થઈ જાય. પણ તારી પાસે એવું જાણવા જેવું ભાન કે જ્ઞાન ક્યાં
છે? તે ભલે ન હોય પણ તું શાખના કથન, પ્રમાણ અને યુક્તિ
પર તો ભરોસો રાખ કે તેં પૂર્વે કેવો ફોગટ અભ્યાસ કર્યો છે!

જેમ કાખમાં તેદેલું બાળક હોવા છતાં વિભ્રમ થવાથી માતા
બૂમ મારે છે કે મારું બાળક ક્યાં? પણ કોઈ સજજન તેને ઊભી
રાખી સમજાવે છે કે તારું બાળક તો તારી કાખમાં છે અનને તેને
ભાન થાય છે. તેમ આત્મામાં આત્મસ્વભાવનું ભાન થતાં જીવ
સત્તાને સ્વીકારે છે.

મિટે રજત જમ સીપમે જન પ્રવૃત્તિ જિમ નાહિ;

નરમે આત્મ જમ મિટે, ત્યું દેહાદિક માંહિ. છંદ-૨૦

છીપમાં રૂપાનો જમ ટળે છે ત્યારે માણસ છીપને રૂપું માનીને

વ्यवहार करतो नथी, तेम ज्यारे माणसने દेहमां થયेलી આત्मબांતि ટળે છે ત्यारे તે દेहादિકમાં આત्मબુદ્ધિ કરતો નથી. એક બ્રમ ટળી જાય પછી જીવની દશા પરિવર્તન પામે છે. આ ઉપમાથી સમજવાનું હાઈ એ છે કે -

જેમ માણસ અંધકારમાં અટવાય ત्यારે કોઈ શાખ લઈને અંધારાને તોડવા પ્રયત્ન કરે તો તે વર્થ જાય પણ એક નાનો સરખો દીવો મૂકવાથી અંધારું દૂર થાય છે તેમ બાબુ જગતમાં અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં ભૂલેલો જીવ પોતાના જ આત્મજ્ઞાન વડે સ્વ-પર પ્રકાશિત થાય છે ત्यારે બાબુ જગતમાં ધૂમવાની જે ઉન્મત્તતા હતી, અંતરમાં લોભાદિના આવેગો હતા, માયા-પ્રપંચના જાળાં હતાં, અશુભ સંસ્કારોનો પુંજ હતો, અને અનેક પ્રકારની આશા-નિરાશાનો જે ઘેરાવો હતો તે સર્વે એક આત્મજ્ઞાનના આવિર્ભાવથી શરી ગયા અને આત્મા સ્વયં પ્રકાશિત થયો.

ત્યાર પછી કદાચિત એવા જ્ઞાનીને સંસારમાં કાર્ય-પ્રવર્તનનો યોગ હોય તો પણ તેને માટે એ એક અભિનય છે, જેમ કોઈ શિક્ષક શાળામાં ભણાવે ત્યાં તેનો બાળક ભણતો હોય ત્યારે પણ તે શિક્ષક તો પિતારુએ હોય છે, રાવણનો અભિનય ભજવતો સજજન બહાર નીકળીને પરસ્થી પ્રત્યે નજર કરતો નથી, તે સજજન જ રહે છે, તેમ જ્ઞાનીને સંસારીજનો સાથે સંપર્ક થવા છતાં પોતે જ્ઞાનસ્વરૂપે જ રહે છે. સાંસારિક વ્યવહાર કરવા છતાં પોતે આનંદસ્વરૂપે જ રહે છે તે જ્ઞાનીના હદ્યનો મર્મ છે.

તેમની અંતરૂશાંતિ વિકિમ થતી નથી, કારણ કે આત્મશાંતિને બાબુ સાધન કે પરિસ્થિતિ સાથે સંબંધ નથી. તેને માટે કોઈ ખાસ નિમિત્તની જરૂર નથી.

સામાન્ય સંસારી જીવ આ દશાની કલ્યના પણ કરી શકતો નથી. તે તો પંખાની સ્વિચ દબાવતાં પંખો ચાલે, અને સ્વિચ બંધ થતાં પંખો બંધ થાય તેમ બહારની ગરમીથી અંદર મુંગાય, બહારની ઠરીથી પૂછે. પોતાના સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને વિશે ભાંતિ થયેલી હોવાથી જીવ પૂર્વે સેવેલા પુદ્ગલ-વિષયોમાં સુખ મેળવવા ભરે છે, તેથી

તેને નિર્દોષ આનંદની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પરંતુ જો એક વાર તેને આત્મજ્ઞાન થાય પછી તેનો અંધકારનો પડદો હટી જતાં તે તે પ્રસરતા પામે છે.

ફીર અબોધસે કંઠ ગત, ચામી કર કે ન્યાય;

જ્ઞાન પ્રકાશો મુક્તિ તુજ, સહજ સિદ્ધ નિરૂપાય. છંદ-૨૧

જેમ કોઈ અજ્ઞાની પોતાના કંઠમાં હાર હોવા છતાં બહાર શોધે છે પરંતુ આંતિ દૂર થવાથી પોતાના કંઠમાં હાર છે, તેવું સત્ય તેને ભાસે છે તે ન્યાયે અજ્ઞાની જ્ઞાનના પ્રકાશ વડે અનુભવાતી મુક્તિને જાગતો નથી. તેથી પૂર્વે સેવેલા કંઠસ્થ કરેલા પૌર્ણગંગિક વિષયોને ‘મારા, મારા’ એમ બોલ્યા કરે છે. પરંતુ એ આંતિ દૂર થતાં હવે કહે છે કે ‘ન મારા, ન મારા’. જ્ઞાનના પ્રકાશમાં તેને પોતાનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ અનુભવમાં આવે છે. જેમાં તેને બાહ્ય સાધનની જરૂર પડતી નથી.

વીતરાગનો જ્ઞાનમાર્ગ જ એવો છે કેનેન્દ્ર રાંદ્રે
તેને વ્યક્ત-અવ્યક્ત જગતનાં રહસ્યો અનુભવમાં આવે છે. ગુણવિકાસ થતાં ચિત્તશુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે.

સાધનાને માર્ગ ભૂષમાં તો અજ્ઞાન દૂર કરવાનું છે. તે માટે અંતરનિરીક્ષણ ચાવી છે, સ્થળાંતરથી કે વસ્ત્રાંતરથી એ કાર્ય નથી થતું. શુદ્ધ આત્મશક્તિ જ મુક્તિનો ઉપાય છે. કેવળ બાહ્ય ત્યાગ તો સામાન્ય ભૂમિકા છે. તેનાથી ‘મારા તારા’ એવી ગ્રંથિને તોડી નહિ શકાય. પરંતુ જ્ઞાનનિષ્ઠા જ એ ગ્રંથિને તોડી શકશે. જ્ઞાનપ્રકાશના તેજથી અશુદ્ધિ, અજ્ઞાનનાં વાદળ વીખરાઈ જશે અને સહજ સિદ્ધિ પ્રગટ થશે.

પરંતુ આ માર્ગ સંતોની ફૂપા વગર જો રિદ્ધિ-સિદ્ધિ કે માનપૂજામાં અટવાયો તો આત્મશક્તિ ખંડિત થઈ જશે. માટે સાધનામાં જ્ઞાનપ્રકાશ અને બોધિનું ભાણત્ય છે, જે વડે વસ્તુનું પારદર્શક સ્વરૂપ સમજાય છે; કે હું જેને વળગ્યો છું તે તો બધું કાલ્યનિક, અસત્ત અને અસાર હતું. માયાથી છેતરાયો હતો, આથી એ સાધક સંસારની

માયાને, ક્રીદુંબિક આદિને સંતેલી લે છે. ત્યાર પછી અંતરેંગ સાધના સહજપણે સધાય તો જ માયાથી છુટાય, નહિ તો વન-જંગલમાં પણ માયા માનવીની છાયાની જેમ સાથે જ આવે છે. માટે સાધક સાવધ રહે છે. બહારના ભયથી ડરતો નથી. પરંતુ સહજ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં સુધી જાગ્રત રહે છે. સહજ સમાધિ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં યોગીને ગૃહ-વન, રાત્રિ-દિવસ, સંગ-અસંગ, મૌન-અમૌન જેવા ભેદ નથી, છતાં હવે સહજ અવસ્થા જ એવી છે કે તેમને સંસારનાં દંદોમાં રુચ્યતું નથી. તેનાથી દૂર અસંગતાને શ્રેયસ્કર માને છે.

જ્ઞાનપ્રકાશ વડે પ્રગટ થયેલા આત્માનુભવમાં હવે બહારના કોઈ ઉપાયની જરૂર નથી.

યા વિન તું સૂતો સદા, યોગો ભોગો જેણિ;

રૂપ અતીન્દ્રિય તું છતે, કહિ શકે કષુ કેણિ. છંદ-૨૨

હે સુજ્ઞ ! એવા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વગર બાબુ યોગ અને બહારના ભોગોમાં સદા તું સૂતો જ રહ્યો. તું સ્વયં અતીન્દ્રિય જ્ઞાનસ્વરૂપ છતાં તેં જાણ્યું નહિ.

હે સુજ્ઞ ! તારે માટે આત્મજ્ઞાનને જ્ઞાનવીનાજ્ઞનો સુઅવસર છે. એ આત્મજ્ઞાની અતીન્દ્રિય શક્તિને કોની વાણી કથન કરી શકે ? જો તું એક વાર ચૈતન્યના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરે પછી તું આ જડ પદાર્થોના, પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયની કુદૃતામાં રહી શકતો નથી, પૂર્ણતા પામતાં સુધી તું એ સુરાજ્યમાં રહ્યા રહ્યા હોય. સાકરમાં ગળપણ લાવવું પડતું નથી. મીઠામાં ખારાશ ઉપજાવવી પડતી નથી. તેમ જ્ઞાનીને હવે સહજ સમાધિનું સુખ વર્તે છે, તે બહારથી લાવવું પડતું નથી. તે સ્વરૂપનું વર્જિન થઈ શકતું નથી.

પરંતુ દિશામૂઢ થયેલો રંક પ્રાણી એ જ્ઞાન વિના બાબુ સંયોગોને અને તેમાંથી ઉત્પત્ત થતા રાગાદિ ભાવોને પોતાના જાણી, વળી પંચેન્દ્રિયના વિવિધ વિષયોને પોતાના જાણી દીર્ઘકાળ સુધી તેમાં સુખ માનતો સૂતો જ રહ્યો. અને જેનું કથન થઈ શકે નહિ તેવા જ્ઞાનસ્વરૂપનો તેં અનાદર કર્યો. તેં વિકલ્ય કર્યો કે જો આત્મા જેવી

કોઈ વસ્તુ હોય તો આ સર્વ પદાર્�ોની જેમ મને જગાતી કેમ નથી ? પરંતુ ઈન્દ્રિયને અગ્રોચર એવું એ તત્ત્વ શુદ્ધ ઉપયોગ દ્વારા અવશ્ય અનુભવમાં આવે તેવું છે. માટે તું આ યોગ ને ભોગની અમણા મૂડ, સમતાસહિત અંતરમાં ઉડો જિતર ત્યારે તને અવશ્ય તારું સ્વરૂપ અનુભવમાં આપશે.

હે સુશ ! તું જે યોગમાં ને ભોગમાં સૂતો છે તેનાં લક્ષણ કે પરિણામને જાણ, તારા અન્ધિત્ય સ્વરૂપનું જો તને ભાન થાય તો તું પોતે તેને કહેવા સમર્થ નથી. માટે સાચા યોગને જાણ, ભોગ ધૂટી જશે. કારણ કે તારો બમ છે કે તું ત્યા દ્વારા સર્વ પદાર્થોને સ્પર્શો છે. વાસ્તવમાં તે સ્પર્શ નથી. પણ બાબ્દ સંયોગ છે. તું માને છે કે તને રસના દ્વારા આધારનું સુખ મળે છે, તે પજા ઈન્દ્રિયો સાથેનો સાંયોગિક સંબંધ છે. તું જાણો છે કે તું નાચિકા દ્વારા ગંધને સ્પર્શો છે, કે વર્ણને જુઓ છે, કે શબ્દ સાંભળો છે પજા તે સર્વ સાંયોગિક સંબંધમાં, બાબ્દ લક્ષણોમાં તારી ભાન્યતા મિથ્યા છે. તું સ્વયં સ્પર્શાદિરહિત છે. પછીજે તે યોગના કેવે ભોગ કેવી રીતે માણે ? હા, પજા અજ્ઞાને તને આવરી લીધો છે તેથી તને અમણા થઈ છે. માટે યોગનું સ્વરૂપ જાણ.

યોગ એટલે મન-વચન-કાયાનું આત્મઉપયોગની સ્હુરણાથી કિયાન્વિત થવું તે મનાદિ યોગ છે. મનાદિ યોગ નિરંતર કિયાશીલ હોવાથી આત્મપ્રદેશોમાં સ્પંદન પેદા થાય છે, તેથી તું ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. પરંતુ આ યોગ તને બંધન કરાવે છે. માટે પરમાર્થયોગનો બોધ પામ.

પરમાર્થયોગ એટલે મુક્તિના પ્રયોજનમાં, ઉપયોગમાં જોડાવું. આ યોગ જ સર્વોપરી છે. વાસના, તૃખણા ભોગોને જે તપાવીને બસ્સ કરે છે તે આ યોગમાર્ગ જઈ શકે છે, જેની વૃત્તિ કેવળ ભોગ, તૃખણા અને વાસનામાં ભમે છે તેની યોગજીવનશક્તિ અર્ધશીર્ષ થઈ જાય છે અને તેથી તે જીવ નિરંતર જન્મ-મરણ કરે છે, એટલું જ નહિ, તેનું કાણે કાણે ભાવમરણ થતું રહે છે. તેથી શાની કહે છે કે તું મોહ-ભોગનિત્રામાં સૂતો છે.

પરંતુ જે પુરુષાર્થપૂર્વક ઉપયોગને પાછો વાળી અંતરદશા સુધી પહોંચે છે તે દેહમાં રહેલા ચેતનતત્ત્વને સ્પર્શી સ્વગ્રાહને ગ્રહણ કરી પરમતત્ત્વને પામે છે.

આ યોગ એટલે બહિર્મુખતામાંથી છલાંગ મારી, પલટો મારી અંતરદશામાં ઝૂકી જવું. સર્વ પ્રકારનું આત્મવિલોપન કરી એક મુક્તિને જ અનુસરવું. આ યોગમાર્ગ સમાધિથી માંડીને નિવારણ સુધીનો છે.

યશોવિજયજી કહે છે (લાલભત્તી ધરે છે) :

એહ ઉપાય બહુવિધની રચના, યોગ માયા તે જાહો રે;

દ્રવ્ય ગુણ શુદ્ધ પર્યાપ્ત ધ્યાને શિવ લીયે સંપરાણો રે.

આ યોગસાધનાના ઘણા પ્રકાર છે. જે સાધક હઠયોગમાં પડે છે તે તો યોગબાટ થાય છે. તે જડ સમાધિ છે. ભલે તેમાં લભિયાઓ પ્રગટ થાય પણ યોગમાયા જ છે. અર્થાત્ પૌર્ણગલિક પદાર્થોના ભોગ છોડી યોગમાર્ગ ગયો ત્યાં તે લભિયાઓથી બેરાઈ ગયો કે જે પૌર્ણગલિક છે. તેથી યોગીનું કર્તવ્યાદ્યતો તેવળ મુક્ત થવાનું છે.

વચનાતીત એવું આ પરમાત્મસ્વરૂપ અનુભવમાં આવે તેમાં યોગ પણ ગૌર્ણે થાય છે, તે અનુભવ દેહાદિનાં સર્વ બંધનોને તોડી પ્રગટ થાય છે. ત્યારે તે સાધક પોતાના આત્મધનને સાચવવા અસંગ બને છે.

યોગમાર્ગની અલ્પે પણ જિજ્ઞાસા થવી દુર્લભ છે. કર્મગ્રહૃતિની પ્રબળતા શામે છે ત્યારે જ યોગમાર્ગની તુચ્છ થાય છે. વાર્ણ્યવાર કર્મવર્ગણાનું અગ્રહણ થવું તે કબે કરીને મોક્ષને પ્રગટ કરે છે.

ઘણા પ્રકારની બાધ્ય કિયાઓ, આડંબરો, હઠયોગ વગેરે યોગમાયા છે. પરંતુ દ્રવ્ય જેવું શુદ્ધ છે તેવા ગુણો શુદ્ધ છે. અવસ્થા-પર્યાપ્તિમાં મહિનતા છે. તે ક્ષણવર્તી પર્યાપ્ત પણ શુદ્ધતા પામે ત્યારે ગ્રહેની સમાન શુદ્ધતાથી જીવ શીધ્યતાથી શિવ બને છે.

જેનાથી જીવ બંધનથી મુક્ત થાય તે મહાયોગ છે. શાસ્ત્રનો સાર પણ બંધનથી મુક્ત થવાનો છે.

સંસારરૂપી ભવસાગરમાં તરવા માટે નાવ સમાન મહાયોગ છે. એ મહાયોગથી આત્મબ્રાંતિ ટળે છે. નીલવર્ણનું દેખાતું આકાશ બમ પેદા કરે છે. આકાશ અરૂપી છે. તેને નીલવર્ણ કેમ હોય? તેમ જીવને દેહમાં બમ પેદા થયો છે તેથી યોગરૂપી ચિત્તશુદ્ધિ કરવાથી બમ ટળે છે.

દેખે ભાજે ઔ કરે, જ્ઞાની સબહિ અચંબ,
વ્યવહારે વ્યવહારસું નિશ્ચયમેં થિર થંબ. છંદ-૨૩

જ્ઞાનીને સંસારના સંયોગનો ઉદ્ય હોય ત્યારે તેમની પ્રવૃત્તિ આશ્રયજનક લાગે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં જ્ઞાની કંઈ કરતા નથી. સર્વ સંયોગોને જાડો છે, જુદે છે પણ ભળતા નથી, વ્યવહારની અપેક્ષાએ વ્યવહાર કરતા લાગે છે, શુદ્ધ નિશ્ચયનથે તો તે કરવા છતાં અકર્તા છે.

હા, છતાં જ્ઞાનીને કોઈએ બંધનથી મુક્તિનો હજારો આઘ્યો નથી, પરંતુ સ્વયં જ્ઞાનીનો આત્મા બોધસ્વરૂપે પ્રગટ થયો છે. જ્યારે તેઓ ગૃહસ્થ દશામાં હોય ત્યારે પણ ત્યાં મનાદિ યોગ પ્રવૃત્ત છતાં ઉપયોગ જ્ઞાનરૂપે રહુરિત થયેલો હોવાથી જ્ઞાની પૂર્વકર્ભની નિર્જરા કરે છે, પણ પુનઃ તેવું જ કર્મ ઉપાર્જનના કરતાં નથી. જોકે કોઈ કર્મસંજોગે શુભાશુભ ભાવ ઊપજે તો તેટલું બંધન હોય છે, પરંતુ શ્રદ્ધા અપેક્ષાએ જે અહીંતે પ્રકાશ્યો છે તેવો આત્માને જાણ્યો અને સ્વીકાર્યો હોવાથી, જેટલી શુદ્ધિ અને શ્રદ્ધા વર્તે છે તેટલી તો નિર્જરા જ થાય છે. અને જે કંઈ બંધન થાય છે તે અનંત સંસારને બાંધે તેવું નથી. ચારિત્રદશા હજી વિકસી નથી, તેટલો ઉદ્ય ભોગવે છે. છતાં અંતરેગમાં નિશ્ચય છે કે હું પદાર્થનો જાગ્ઝનાર હું, પરિસ્થિતિનો જોનાર હું; તેમાં કંઈ ફેરફાર કરી શકું તેમ નથી.

વ્યવહારથી-ઉપચારથી નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. તેથી એમ જ્ઞાય છે કે જીવ પરનું કંઈ કરે છે. વાસ્તવમાં કરવાના ભાવ ઊઠે છે, અને પરિણામ નીપજે છે ત્યારે નિમિત્ત હોય છે. કારણ કે કોઈ પણ કાર્ય કારણ વગર સિદ્ધ થતું નથી. કારણ વગર કાર્યની સિદ્ધિ ભાનવી તે પણ એક ઉન્મતતા છે. કેવળ કારણની મુખ્યતા

કરવી તે અજ્ઞાન છે.

કારણજોગે કારણ નિપછે રે, તેમાં કોઈ ન લેદ;
કારણ વિશ્શ જો કારણ સાધીયે રે, એ નિજ મત ઉન્માદ.

સંસારનો વ્યવહાર હો કે પરમાર્થનો વ્યવહાર હો, સમવાય કારણો વગર, વ્યવહાર-નિશ્ચયની અન્યોન્ય અપેક્ષા વગર સિદ્ધ થતાં નથી. તે તે પ્રકારની ગૌણ-મુખ્યતા હોય છે. જેમ રથનાં ચકો સાથે ફરે છે તેમ વ્યવહાર-નિશ્ચયનો સંબંધ છે.

આત્મા દ્વારે નિત્ય છે, શુદ્ધ છે, પૂર્ણ છે, તે નિશ્ચયદટિ છે, વર્તમાનમાં અવસ્થાની અપેક્ષાએ આત્મા જન્મમરણના સંયોગવાળો, બાળવૃદ્ધાદિ અવસ્થાવાળો, રાગાદિ પર્યાપ્તવાળો હોવાથી અનિત્ય, અશુદ્ધ અને અપૂર્ણ છે.

સર્વ જીવોનું સત્તાગત સ્વરૂપ શુદ્ધ હોવા છતાં તે પૂર્ણપણે પ્રગટે ત્યારે તે પૂર્ણતા પાચું ગજ્ઞાય, તે સમજવું, જાણવું તે નિશ્ચયના લક્ષ્યનો વ્યવહાર છે.

જૈન સાઇટ

નિશ્ચયનયથી મોકસ્વરૂપ એવા આત્માને મોકસ્વરૂપે પ્રગટ થવા પરમાર્થમાર્ગની સાધના તે વ્યવહાર છે. તે જ્યાં સુધી સાધકઅવસ્થા છે ત્યાં સુધી સાધનનો વ્યવહાર ઊપાટેય છે. તે પૂર્ણ અવસ્થા પ્રગટ થયા વગર જો જીવ પોતાને પ્રગટ પરમાત્મસ્વરૂપે માને તો શાન્તીજનોની વિરાધના કરવા જેવું બને છે. માટે નિશ્ચયનો લક્ષ રાખી પરમાર્થ-વ્યવહાર સાધનો યોજવાં. જેમ વ્યવહારમાર્ગ અપેક્ષિત છે, તેમ નિશ્ચયદટિ પણ અપેક્ષિત છે. એકેનો નિરેધ જરૂરી નથી અને જ્યારે આત્મા સ્વયં સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તો તે નયાતીત હોય છે.

મારી અવસ્થા હજી શુદ્ધ વ્યવહારમાં પણ યોજાઈ નથી. બોલું છું શું અને કરું છું શું? હું સત્તને અનુસરું છું કે અસત્તને તેનું જ ભાન ન હોય ત્યાં આવો વાણી-વિલાસ નિરર્થક છે કે હું શું શુદ્ધ જ છું, પરમાત્મસ્વરૂપ જ છું, હું કર્તા નથી, ભોક્તા નથી. એક પદાર્થ બીજા પદાર્થનું કંઈ કરી શકતો નથી. અને પાછો કહે જરો કે ભજિયાં ખાધાં, પેટમાં દુષ્યું; ગરભીમાં ફર્યો, પિતા થયું,

રોગ થયો, ઔષધ લીધું પછી સારું થયું. ધનના લાભ માટે પ્રયાસ કર્યો, આવા પ્રકારમાં તો પ્રયાસ કરતો રહે છે. અને પરમાર્થમાર્ગ જે વ્યવહાર-સાધન કર્યાં છે તે ભક્તિ-સત્સંગ આદિ તેની અવગણના કરતો રહે તો ઉત્સુકતા છે. ભૂમિકા પ્રમાણે વ્યવહારધર્મ હોવાથી ગુણશ્રેષ્ઠીનો કમ તીર્થકરે પ્રકાશયો છે. નિર્વાઙ પછી ગુણશ્રેષ્ઠીનો કમ રહેતો નથી, પરંતુ તેની આગળની ભૂમિકાએ કેવળ નિશ્ચયનથને ઘોજવાથી ભમ પેદા થાય છે.

જીવ જ્ઞાનસ્વરૂપે પ્રગટ થયો છે તે કોઈ બહારની ચેષ્ટા નથી, આંતરિક અવસ્થા છે. તેથી બહારની ચેષ્ટાઓ જોઈને આશ્રય થાય, એનો અર્થ એમ નથી કે જ્ઞાનીની નકલ કરી ખોટી કલ્પના કરી ઉન્મત થવું. જ્ઞાની વ્યવહારમાં ગ્રવૃત્ત થાય ત્યારે પણ તે સંયોગોમાં પોતાને ભિન્ન જાણે છે, તે તે પ્રકારોમાં ભમત્વ કે એકત્વ કરતા નથી. નિશ્ચયને લક્ષ્યમાં રાખી વ્યવહારને સંભાળે છે. લેપાતા નથી.

વસ્તુના સ્વરૂપને તે કેવળ વાણીમાં પ્રગટ કરતા નથી, પણ આચારથી વર્ત્ત છે, કેવળ આત્મતાત્વને ચર્ચાનો કે વિચારણાનો વિષય ગણતા નથી. પરંતુ શુદ્ધ આચારને ઉપાસે છે. પરમાર્થમાર્ગ ચાલવું તથવારની ધાર પર ચાલવા જેવું છે, જાચો જ્ઞાની પોતાને જ છેતરીને દંબ કરીને અનંત સંસારને શા માટે બાંધે ? તે સભાન છે કે આ જ્ઞાન એ પ્રદર્શનની વસ્તુ નથી. પણ અમૃતનો આસ્વાદ છે. તે ફોગટ દેખાવથી ગુમાવી દેતા નથી કે વિપરીત પ્રરૂપણ કરતા નથી.

કીયન્તેઽત્રૈવ રાગાદ્યાસ્તત્વતો માં પ્રપશ્યતઃ ।

બોધાત્માનं તતઃ કથિત્ર મે શત્રુનં ચ ગ્રિયઃ ॥૨૫॥

**જ્ઞાનાત્મક મુજ આત્મા જ્યાં પરમાર્થ વેદાય,
ત્યાં રાગાદિવિનાશથી નહિ અરિ-મિત્ર જણાય. ૨૫**

અર્થ : જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને, તત્ત્વસ્વરૂપ જાણનાર મને મારા રાગાદિ શત્રુઓ નાશ પામે છે, એવા બોધસ્વરૂપ આત્માને પછી ન કોઈ શત્રુ છે કે ન કોઈ મિત્ર છે.

ત્રિય-અત્રિયના અભાવથી આત્માને નિશ્ચયથી કોઈ શત્રુ નથી, કોઈ મિત્ર નથી. શત્રુ અને મિત્રના વિકલ્પને ઉભા કરનાર રાગાદિ શત્રુ આ જન્મમાં આત્મજ્ઞાન વડે નાશ પામ્યા છે. આત્મતત્ત્વને યથાર્થપણે જાહ્યો તેની વિભાવરૂપ મહિનતા નાશ પામે છે.

પાણીનો સ્વભાવ શીતળતા છતાં અજિનના સંયોગે ઉષા બને છે, અજિન ઉષા છતાં પાણીના સ્પર્શથી શીતળ બને છે. પાણી આકારરહિત છતાં પાત્રના આકારવાળું જગ્યાય છે. તેમ આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છતાં અનેક પ્રકારની વિચિત્ર કર્મપ્રકૃતિના યોગે તે પ્રકૃતિરૂપે કે પર્યાયરૂપે જગ્યાય છે, નિશ્ચયથી તો કર્મસંયોગવાળો આત્મા સત્તા અપેક્ષાએ તો ત્યારે પણ શુદ્ધ છે, જે રાગાદિ અવસ્થા દેખાય છે તે તત્ત્વ સમયની અશુદ્ધ પર્યાય-અવસ્થા છે, જે તત્ત્વનો યથાર્થ બોધ પરિણામતાં તે દૂર થાય છે.

આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છે તેવો નિર્ણય અંતરાત્માને હોવાથી તેની દદ્દિ પર્યાયની ક્ષણિક અવસ્થા પર જેતાં નિકાળવતી ધૂલ એવા આત્મા તરફ હોવાથી રાગાદિ શત્રુઓ દૂર થઈ જાય છે. આવી આત્મદદ્દિ થવાથી તે સાધકને સર્વત્ર શુદ્ધ આત્માનું દર્શન થાય છે, એથી તેને કોણા શત્રુ હોય કે કોણા મિત્ર હોય ?

શત્રુના અને મિત્રના ભાવોનું મૂળ રાગાદિ પરિણામ છે. પરંતુ અંતરાત્માને રાગાદિ ક્ષીણ થવાથી સર્વત્તિમાં સમદદ્દિ થઈ છે. અંતરાત્મપણું તો કેવું મહાન તત્ત્વ છે કે જેના દ્વારા અશાનજનિત અનાદિના સંસ્કારો ક્ષીણ થવા પામે છે !

જીવમાત્રમાં આત્મ-ઐશ્વર્ય રહેલું છે. પરંતુ જે મોહનિદ્રામાં સૂતા છે તેમને તેનું દર્શન કર્યાંથી હોય ? એ ચમટાર તો જાગતાને જ થવો સંભવ છે. માટે હે સુશ્રી ! સદ્ગુરુની કૃપા દ્વારા તું આત્માનો પરિયય પામે તો તારા આ સર્વ પ્રપંચ છૂટી જશે, તું સ્વયં બંધનમુક્ત થઈશ.

ભાઈ ! તને જાગવાની તક કેટલી મળે છે ? દરેક કાળના આરામાં ચોવીશ તીર્થકર, અનેક તેવળજ્ઞાનીઓ અને સંખ્યાબંધ

લભ્યધારી જ્ઞાનીઓ થાય છે. પરંતુ સંસારની માયામાં પડેલો જીવ જરાય જાગતો નથી. તું સાંભળે છે ખરો કે કેવા કેવા જીવો જાગી ઉક્ખા અને સંસારનો ત્યાગ કરી ચાલી નીકળ્યા ? તું પણ તેમના પંથનો પ્રવાસી થા. તેમાં તારું યથાર્થ સ્વરૂપ પ્રગટ થાય છે.

માટે અંતરાત્મા તો યથાર્થ સ્વરૂપને જાણો છે, જેથી પોતાના જ શુદ્ધ જ્ઞાન વડે રાગાદિ અંતરેંગ શત્રુઓ નાશ પામે છે, તેથી તેને બહાર પણ શત્રુભિત્રના વિકલ્પ શર્મી જાય છે.

નદીમાં જ્યારે પૂર આવે છે ત્યારે તેનું વહેણ દરિયાનાં મોજાંમાં ભળી જાય છે. પરંતુ જ્યારે દરિયામાં મોટી ભરતી આવે છે ત્યારે તે પાણી મોજાં સાથે અકણાઈને પાછું ફરે છે અથવા શાંત થઈ જાય છે, તેમ અનાદિકાળથી જીવમાં જે ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું તથા રાગાદિનું પૂર દેલાદિનાં સુખ તરફ વળેલું, પરંતુ જાગેલો આત્મા તે પૂરને શાંત કરી દે છે અને નિત્યમતિ કખાયોને ઉપશાંત કરવાનો ઉદ્ધર્મી રહે છે, કંમે કરીને આત્માની શુદ્ધિ થતાં અંતરાત્માપણો તે સ્થિત થાય છે. ત્યારે તેને જગતનું હૃદાત્મક સ્વરૂપ સ્પર્શિતું નથી. શુદ્ધાત્મસ્વરૂપના સામર્થ્યથી રાગાદિનો નાશ થતાં શત્રુભિત્રના બેદ રહેતા નથી.

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

મામપશ્યન્નયં લોકો, ન મે શત્રુન્ન ચ ગ્રિય: ।

માં ગ્રપશ્યન્નયં લોકો, ન મે શત્રુન્ન ચ ગ્રિય: ॥૨૬॥

દેખે નહિ મુજને જનો, તો નહિ મુજ અરિ-ભિત્ર;

દેખે જો મુજને જનો, તો નહિ મુજ અરિ-ભિત્ર. ૨૬

અર્થ : આ સંપૂર્ણ લોક મને દેખતો જ નથી, તો પછી તે મારો શત્રુ નથી અને ભિત્ર પણ નથી. અને મને દેખતા જ્ઞાનીજનો તે પણ મારા શત્રુ કે ભિત્ર નથી.

જેને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ નથી તેઓ આત્માને જાણી શકતા નથી, તેવા અજ્ઞાનોને મારા પર શત્રુ કે ભિત્રભાવ ક્યાંથી થાય ? વળી, લોકમાં રહેલા જડ પદાર્થો તો મને જાણતા જ નથી તેથી તેમને પણ મારા પર શત્રુ કે ભિત્રભાવ ક્યાંથી થાય ? અને જેમનો

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે છે, તેઓ મારા શત્રુ કે મિત્ર ક્યાંથી હોય ? કેમકે આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થતાં રાગાદિ ભાવો ક્ષીણ થાય છે, તેમને શત્રુ કે મિત્ર ક્યાંથી હોય ?

અંતરાત્માને ધર્માર્થ બોધ થયો છે કે શત્રુ-મિત્ર આદિ ભાવો તો દેહના સંયોગે છે, જ્યારે હું દેહસ્વરૂપ જ નથી, અને અજ જનો આત્માને જોણતા નથી તો પછી તે મારા શત્રુ કે મિત્ર કેમ થઈ શકે ?

કોઈ પણ જીવને શત્રુ કે મિત્રના ભાવ ઉઠે છે તે તો પૂર્વસંસ્કારવશ કે વર્તમાનના સંયોગવશ ઉઠે છે, તે પણ દેહ પર આરોપ કરીને આપણે શત્રુતાનો કે મિત્રતાનો આરોપ કરીએ છીએ. અંતરાત્માને દેહબુદ્ધિ નથી તેથી તેને શત્રુ કે મિત્રના બેદ નથી.

વળી, જે જ્ઞાનીજનો મને જુએ છે તે તો દેહથી મિત્ર એવા મારા આત્મસ્વરૂપને જુએ છે. તેથી તેઓ સાથે પણ શત્રુતા કે મિત્રતાનો બેદ રહેતો નથી. અર્થતિ શત્રુ-મિત્રભાવો વિભાવજનિત છે, તે સ્વભાવસ્વરૂપ જ્ઞાનીને ઉપજતા નથી.

શત્રુ-મિત્ર, માન-અપમાન, રાગ-દ્રેષ જેવાં કણિક પરિણામો પરથી જ્ઞાનીની દર્શિ હટી ગઈ છે. તે જાણો છે કે હાડયામના આ શરીરમાં કોઈ નિશ્ચિતતા નથી. અને મન તો જાણો વિકલ્પનો ખજાનો. એવા અનિશ્ચિત અને ચંચળ પ્રદેશમાં આ સ્થિર આત્મત્વને પ્રગટ કરવું તે આત્મજ્ઞાન વડે જ સંભવિત છે, મોહના ગુલાબો કે લોભના સેવકોનું આ કામ નથી, પરંતુ જેની પાત્રતા છે, જેનામાં સત્ત પ્રત્યે સંકલ્પ છે, જેનું ચૈતન્ય જાગ્યું છે, તે અંતરાત્માનું જ આ સામર્થ્ય છે, કે કેવળ સમભાવમાં ટકી રહેવું.

ત્વક્ત્વૈવં બહિરાત્માનમન્તરાત્મવ્યવસ્થિતः ।

ભાવયેત્પરમાત્માનં સર્વસંકલ્પવર્જિતમ् ॥૨૭॥

એમ તજુ બહિરાત્મને, થઈ મધ્યાત્મસ્વરૂપ;

સૌ સંકલ્પવિમુક્ત થઈ, ભાવો પરમસ્વરૂપ. ૨૭

અર્થ : આ પ્રમાણે બહિરાત્માને ત્વજીને અંતરાત્મામાં વ્યવસ્થિત

થઈ, સર્વ સંકલ્પરહિત પરમાત્માની ભાવના કરવી.

બહિરાત્મપણે ધર્મો કાળ વ્યતીત થયા પછી સદ્ગુરુ પાસેથી તેનો ઉપાય મળતાં જીવ અંતરાત્મામાં સ્થાપિત થયો, તેને સત્તની સત્તુપે-પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ સત્ત સંયમરૂપ છે અને આત્માની સચ્ચાઈપૂર્વકનો દઢ મનોરથ છે.

એક જ ચેતનાના આ પ્રકારો છે. નાવ અને નાવિક જેવો તારો સંબંધ દેહ અને આત્માનો થયો છે. દેહ એ નાવ છે. તું તેને જેમ ચલાવે તેમ ચાલે, પણ તું તને, તારા સ્વભાવને જ ભૂલી ગયો. પ્રમાદી બન્યો, ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં રાચતો રહ્યો. એટલે તારી નાવ ખરાબે ચરી ગઈ. પણ સદ્ગુરુયોગે જાગ્યો અને ખરાબે ચઢેલી નૌકાને સ્થિર કરવાનો, તારા આત્મત્વને પ્રગટ કરવાનો ઉપાય તને મળ્યો. તું સમજયો કે અહીં તો ક્ષણેક્ષણનો હિસાબ ચૂકવવો પડે છે. જો કઈ વિવશ થયો તો કાળને જપાટે ચરી જઈશ. શાસે-શાસનો હિસાબ છે. ત્યાં પ્રમાદ શો કરવો ?

પ્રથમ ભલે તને શાનીજનનોની વાત કોઈ જુદા મલકની લાગે. તું બિનઅનુભવી હોવા છતાં તેમનું બોલાવેલું બોલજે કે ‘હું શુદ્ધાત્મા હું’ અને તેનું જ રટણ કરજે ભાઈ ! હુદ્ધાનથી તું જગતની પ્રદક્ષિણા કરી આવ્યો છું, ત્યાંથી પાછો ફર. પછી પરમાર્થ માર્ગની પૂર્ણ યાત્રા તું કરી શકીશ. ચિત્તભૂમિમાં, મનના પ્રદેશમાં આત્મસ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાથી તું જેનું ધ્યાન કરે છે તેવો પ્રગટ થાય છે. અજ્ઞાનદશામાં કર્મબીજ પર સંસારના ફળની વૃદ્ધિ થતી હતી; હવે શાનબીજથી મુક્તિનાં ફળ પ્રગટ થશે.

ગ્રંથકાર કહે છે – ભાઈ, બહિરભાવની અમણા અને વિકલ્પનો ત્યાગ કર. અનેક પ્રકારે તેમાં રહેલું અહિત તને સમજાવ્યું. તેનાં માઠાં પરિણામ તે ચાખ્યાં, હવે દઢ નિશ્ચય કરી એ સંકુચિત કોચલામાંથી બહાર નીકળ અને કેવળ સુખસ્વરૂપ બેવા તારા મહાન રાજ્યમાં પ્રવેશ કર. તેમાં વિહર અને સ્થિર થા.

આમ, સદ્ગુરુભોધે બાધ્ય ઉપાધિ ટળી અને સાધકને અંતરાત્મદશા

પ્રગટવાથી આત્મભાવના શુદ્ધ થઈ, તેને સમજાયું કે અંતર્ભાવ્ય શત્રુ-મિત્ર કોણ છે? અથવા મારે કોઈ શત્રુ-મિત્ર છે નહિ. આવા સમભાવના શિખરે પહોંચી તે ટહુકી ઊઠ્યો કે ‘સોહં’. ઓહ! હું તે જ છું. પરમાત્મસ્વરૂપ છું. મારા માટે જગત સમાનભાવે છે.

સોહમિત્વાત્તસંસ્કારસ્તસ્મિન્ ભાવનયા પુનઃ ।

તત્ત્વૈ દૃઢસંસ્કારાલભતે હ્યાત્મનિ સ્થિતિમ્ ॥૨૮॥

તે ભાવ્યે ‘સોહમ્’ તથા જાગે છે સંસ્કાર.

‘તદ્ગત’ દેઢ સંસ્કારથી આત્મનિમણ થવાય. ૨૮

અર્થ : ‘સોહં’, ‘તે જ હું’ - તેમ પરમાત્મપદની ભાવના કરતાં, તે સંસ્કારને વારંવાર દેઢ કરતાં નિશ્ચયથી આત્મસ્વરૂપ સ્થિરતા પામે છે.

આઠ કર્મના ગુંગળામાં પુરાયેલો જીવ જ્યારે અંતરાત્મપદો જાગે છે ત્યારે તે અનુભવે છે કે જેનું હું રટણ કરતો હતો તે જ હું છું. આઠ કર્મરહિત આઠ અનંત ચુણોથી પરિપૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ છું. આવી પરમતત્ત્વની દેઢ પ્રતીતિ થતાં જીવ સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપ બને છે.

પોતે જ પરમાત્મસ્વરૂપ છે તેવી દેઢ પ્રતીતિ થતાં સાધક સર્વ પ્રકારના સંગથી મુક્ત એવા આત્માને અનુભવે છે. પરમોત્કૃષ્ટ એવા સ્વસ્વરૂપને પામે છે. સર્વ વિકલ્યો શાંત થઈ જીવ અત્યંત સ્થિરતા-સ્વસ્થતા પામે છે. ચૈતન્યનો આનંદનો અખંડ પ્રવાહ વહેતો રહે છે.

જે મન જગતનાં દશ્યોની પાછળ ભમ્તું હતું, અને આકર્ષણ વિકર્ષણમાં ભૂંગાતું હતું. તે ક્યારેય સ્થિરતા પામ્યું ન હતું. જગતનાં દશ્યો જ સ્વયં પરિવર્તનશીલ છે, ત્યાં મન સ્થિરતા ક્યાંથી પામે? છતાં એ જ મનમાં જ્યારે આત્મભાવના જાગી, અંધકારપિણ્ડો હઠી ગયો ત્યારે તો આત્મા જણહળ જ્યોતિસ્વરૂપ તેને ભાસવા લાગ્યો. પછી તો લગની લાગી કે ‘સોહં! સોહં’ પછી પરમાત્મસ્વરૂપનું લક્ષ્ય થતાં આકર્ષણ-વિકર્ષણ ગાયબ થઈ ગયાં. હવે ભાવ્ય સંયોગો બાધા પહોંચાડતા નથી. અંતરશાંતિનો ભંગ કરી શકતા નથી. કારણ

કે હું પરિપૂર્ણ છું તે સંસ્કાર બળવાન થયો છે. ત્યાં અપૂર્જિતાનો સર્વ ક્યાંથી હોય? અંતરંગ નિર્ભલ, નિસ્તરંગ અને નિઃસંગ છે. આવું પરિપૂર્ણ પરમાત્મસ્વરૂપ તે પામે છે.

જગ જાડો ઉન્મત ઓ જાડો જગ અંધ;

જ્ઞાનીકું જગમે રહ્યો યું નહિ કોઈ સંબંધ. ૪૮-૨૪

યોગદશા કે ધ્યાનદશાયુક્ત જ્ઞાનીનો કોઈ નિયત ક્રમ કે ચર્ચા હોતી નથી. તેથી જગત તેમને ઉન્મત માને છે, પણ એ જ્ઞાની તો આ જગતને વિષયો પાછળ અંધ બનેલું જાડો છે. જ્ઞાની જગતમાં રહ્યા છે પરંતુ બોધસ્વરૂપે હોવાથી જગત સાથે તેમનો કોઈ સંબંધ નથી.

જ્ઞાની અને (જગતને) અજ્ઞાનીને ધ્યાન અંતર છે. જ્ઞાનીની સર્વ કિયા મુક્તિ માટે છે. અજ્ઞાનીની કિયા ભોગાર્થે છે. વળી, જ્ઞાનીને નિજસ્વરૂપનું સુખ વર્તે છે. પૂર્વપ્રારબ્ધે સાંસારિક પ્રવૃત્તિ છતાં તેમને તેમાં કર્તાભાવ નથી.

ગૃહસ્થપણે વર્તતા ચોથા-પાંચમાં ગુણસ્થાનવતી ગૃહસ્થને ધનનો યોગ છે, કથંચિત ભોગ છે છતાં તેમાં મૂર્ખ નથી. પત્ની છે. પરંતુ પત્નીને પણ આત્મસ્વરૂપે જાડો છે. ઉદ્યકર્મને ભોગવે છે. પુત્રાદિ પરિવારના ગ્રસંગમાં પણ અંતરંગથી અલિમ રહેસ છે.

જગતના જીવો જ્ઞાનીની આવી દશા જાડી શકતા નથી, કારણ કે તેમની પાસે અંતરદશા જોવાની દટ્ઠિ નથી. જ્ઞાનીનો પરિચય બાબ્ધ ચેષ્ટાથી થતો નથી અને અંતરંગ ચેષ્ટા તો જરૂરતી નથી. પદ્ધતિ જ્ઞાની બાબ્ધ વ્યવહારમાં પણ જાગ્રત છે.

સ્નાન, ભોજન કરે પણ અંતરમાં લક્ષ્ય જુદુ છે. મુહૂર્યયોગમાં ભોગવૃત્તિ ન થતાં મનમાં મૂલ્યાય કે ક્યારે છૂટું? આપત્તિમાં ચલિત થતા નથી, સંપત્તિમાં મસ્ત થતા નથી, જગતના પદાર્થોમાં આકર્ષણ રાખતા નથી, ચક્કવતીની રિદ્ધિ પણ તુચ્છ માને છે. માન-અપમાનમાં સમાનભાવ રહે છે, પ્રામ સાધનસામગ્રીમાં કંઈ સાર જોતા નથી, અગ્રામનો કોઈ વિકલ્પ નથી. આવો વિવેક એ જ્ઞાનીનું લક્ષ્ણ છે.

જ્ઞાનીને જગતના જીવોનું સ્વરૂપ અંધકારમય કેમ જરૂરાય છે?

ચર્મચ્યકુ છતાં અંધાપો ? 'હા' જગતના ભોગેચ્છાવાળા માનવને ચક્ષુહીન કહ્યો છે. ચક્ષુથી અંધ હોય તે ક્યારે પણ આત્મવિચારણા કરી શકે પણ જેનામાં વિચારનો અંધાપો છે, તેને કોણ પ્રકાશ આપે ? સ્વરૂપના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારથી જગત અટબાઈ ગયું છે. ભોગની પાછળ દોડતા જીવો જાણો મરવા જન્મ્યા હોય, અને જન્મે પણ જાણો મરવા માટે - છતાં જાગે નહિ. આ વિચારનો અંધાપો છે.

જગતના જીવો જાણતા નથી કે ચાર દિવસની ચાંદની જેવું સ્વખનવત્ત આ પુષ્ય નાશવંત છે. તે ભોગવવા કેટલાક જીવોની ખુશામત કરે છે, ગુલાભી કરે છે, છતાં પુષ્ય ક્યારે તેને હાથતાળી આપી ભાગી જાય છે ? તે જાણતો નથી કે આ દશ્ય જગત શું છે ? તેમાં હું કોણ છું ? આ સર્વ વળગણા-સંબંધોનો હેતુ શું છે ? આમ વિચારી જગતના પ્રપંચથી જ્ઞાનીને અરુચિ વર્તે છે.

જ્ઞાની જગતને અંધરૂપ જાણો છે, કારણ કે રણ જેવી મરુભૂમિમાં વસતાં છતાં તેને તે લીલા ઉધાન જેવા ભાસે છે. જાંઝવાના જળને સાચાં માની પાણી લેવા દોડે છે. ભોગમાં ભય છતાં, રોગ છતાં, કાયાનું કલેવર કણાંબંગુર હોવા છતાં તેમાં નિર્ભય થઈ વસે છે. નિત્ય રહેવાવાળું માનીને વસે છે. *જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्*

અહો ! જ્ઞાનીની દશા તો જુઓ ! ધન, સંપત્તિ, સ્વજન, મિત્ર આદિ છતાં તેઓ આત્મધનને સંપત્તિ સમાન માને છે. કહે છે કે દરિદ્રીને ધણો પરિવાર હોવા છતાં દુઃખદાયક છે, તેમ જ્ઞાનીને આ બહારના યોગ-સંયોગ દુઃખદાયક છે. આત્મજ્ઞાને વર્તતા જ્ઞાનીને એ સર્વ કણિક અને નિઃસાર જણાય છે. કેવળ જીવનમુક્તા દશાને હૃદ્યતા જ્ઞાની તત્ત્વજ્ઞાને કરીને આખરે એવા ભેદ છોડીને સમજીને અંતરમાં જ શરીરી જાય છે.

આ પરછાંહી જ્ઞાન કી, વ્યવહારે જું કહાઈ;

નિર્વિકલ્પ તુજ રૂપ મે, દ્વિધામાવ ન હોઈ. છંદ-૨૫

જ્ઞાનીને પર પદાર્થોનો, કર્મનો સંયોગ હોય છે તેમ વ્યવહારથી કહેવાય છે; પરંતુ નિર્વિકલ્પ એવા સ્વરૂપમાં જગતના દુંદનો ભાવ

હોતો નથી.

વ્યવહારથી એમ કહેવાય છે કે આત્મા કર્મનો કર્તા છે, ભોક્તા છે, પરના સંયોગે સુખ-દુઃખ ભોગવે છે; વ્યાપાર, વ્યવહાર કરે છે. રાગાદિભાવ ઉત્પત્ત થાય છે. કોધાદિની પ્રકૃતિના ઉદયમાં આત્મા કોધી મનાય છે. આત્મા ખાતો-પીતો, હરતો-ફરતો જણાય છે. છતાં વાસ્તવમાં આત્મા આ દુંહોથી રહિત નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપ છે, જે સ્વરૂપ શાન સાથે પ્રગટું જ રહે છે.

જ્ઞાની પ્રગટ જેવું કહે છે તેવું જ તેમના અંતરમાં છે. જ્ઞાની જેવું જ્ઞાનસ્વરૂપનું કથન કરે છે તેવો જ પોતાને જાણો છે. નિર્વિકલ્પ-દશામાં સ્થળ-કાળના બેદ શરીર જાય છે. સાધકદશામાં વિધિ-નિષેધ, ત્યાગ-અત્યાગ, રાગ-વિરાગના બેદ હોય છે કારણ કે સાધના એ વિકાસનો કમ છે. જ્યારે મનની દશા નિર્વિકલ્પ બને છે ત્યારે, ચૈતન્ય જ્યોતિના પ્રકાશમાં ઈચ્છા-અનિચ્છા, આકર્ષણ-વિકર્ષણના બેદ શરીર જાય છે. કેવળ શાંતદશા, નિર્મણ બોધસ્વરૂપ હોય છે.

માહાસ જ્યારે ઊંઘી જાય છે, ત્યારે ઈન્દ્રિયો છતાં તેનો વ્યાપાર નથી. ધર-પરિવારનો ભમતાભાવ બ્યક્ત થતો નથી. શરીર મારું છે તેનો ખ્યાલ નથી. તેમ જ્ઞાની જાગ્રત્તાને અવસ્થામાં સર્વ પદાર્થથી લિન્ન રહે છે.

શરીર છે ત્યાં સુધી બાબ્ય નિમિત્તો હોય છે, પરંતુ જ્ઞાનીને તેનું એકત્વ નથી. જગતના વિલાસ, વિનોદ, વ્યવહારમાં ચિત્તનું મિલન નથી, ઈન્ડ્રજ્ઞાળ જેવા જગતમાં લુબ્ધ નથી. પુષ્યઉદયમાં તેમને ચેન નથી. પાપના ઉદયમાં તે બેચેન નથી. તેઓ જાણો છે પર એવી કાયાથી માયામાં જો ફસાયો તો વિષયરૂપી ચોરો મને લુંટશે. આવા જ્ઞાની સુભટની જેમ સાધનકાળમાં વ્યવહારમાં છતાં શૂરવીર છે, જાગ્રત છે.

જ્ઞાની જાણો છે કે જગતના સર્વ પ્રાણીઓમાં ચૈતન્ય વસેલું છે, તે મને માનવદેહમાં ધારણ થયું છે તો તેની ઉત્તમતાની વૃદ્ધિ કરું. જગતમાં વૃક્ષ, પાન, પશુ, પંજી બધાં જ ચૈતન્યને ધારણ કરીને

જીવે છે, છતાં આ ચોર્યાર્થી લાખ યોનિમાં શાસ લેતાં પ્રાણીઓ કરતાં મારા શાસમાં કંઈ વિશેષતા છે. શાસેશાસે મારો 'સોઢ' પ્રગટે છે. હું નિજસ્વરૂપ છું તેનો મને સ્વાદ મળે છે. આમ તત્ત્વજ્ઞાને કરી જ્ઞાની પરપદાર્થના વ્યવહારમાં મુંજાતા નથી. મારા-તારાની દ્વિધામાં ફસાતા નથી. તેથી કર્મયોગે જન્મયા છતાં હવે પુનઃ જન્મવું ન પડે તેમ કરવામાં જાગ્રત છે.

નિજસ્વરૂપના ભાને નિર્વિકલ્પ એવી દશાયુક્ત જ્ઞાનીની દ્વિધા ટળી ગઈ છે. બહાર સાધન-તપ-જપ આદિ ગૌણ થવા દ્રત્તાં જ્ઞાની નિઃસંશય છે. તે જાણો છે કે સાધનાકાળમાં બહારનાં ઉપકરણો અંતકરણને જાગ્રત કરવા માટે છે. પછી સાધન ગૌણ થાય છે. સાધના પૂર્ણતા ભરી જવાની યાત્રા છે. ત્યાં અટકવાનું નથી. રાગાદિ ઉપયોગ રહિત, મોહનીય ભાવની પ્રકૃતિધી મુક્ત એવો ઉપયોગ નિર્વિકલ્પ છે. ચિત્તની સ્થિરતા અને બાબુ વિધિ-ઉપાધિ રહિત એ નિર્વિકલ્પ દશા છે, જેમાં ધર્મ-સંન્યાસ પણ થઈ જાય છે તે રીતે કે હું કેવું અનુષ્ઠાન કરું? ક્ષમાદિ ધારણ કરું? જનકલ્યાણનાં કાર્યો હિતાવહ છે. તેવા સર્વ વિકલ્પની જાળ, કંઈ કરવા-ન કરવાનો દ્વિધાભાવ શરીરી જાય છે. એવી ચિત્તની સ્થિર અને નિર્મણ દશા એ નિર્વિકલ્પતા છે.

જેનમ જ્યાતિ શાસનમ

યું બહિરાતમ છાંડી કે, અંતર આતમ હોઈ;

પરમાત્મ મતિ ભાવિયે, જહાં વિકલ્પ ન કોઈ. છંદ-૨૬

આગળ જે જે પ્રકારો જ્ઞાનાચ્ચાયા તે ગ્રહણ કરીને બહિરાત્મ ભાવને છોડીને અંતરૂ આત્મભાવને આરાધી, નિર્વિકલ્પ થઈ પરમાત્મપદની ભાવના કરવી. ભાવના સર્વ કર્મને નાશ કરવામાં અજિન સમાન છે. અજિનમાં બળેલા પદાર્થો પુનઃ ઉત્પત્ત થતાં નથી. તેમ શુદ્ધ ભાવનાથી નાશ પામેલાં કર્મો પુનઃ ઉત્પત્ત થતાં નથી. આગ પદાર્થોની રાખ બનાવે છે. તેમ કર્મોની રાખ શુદ્ધ ભાવના વડે થાય છે.

બહિર્મુખતા વડે જીવ તૃષ્ણા અને વાસનામાં જે વર્ષ જન્મો ગુમાચ્ચાયા. તેવી તૃષ્ણાની કેદમાથી છૂટવા જ્ઞાન જ અમૂલ્ય ઉપાય છે.

જગતમાં જીવને દેહ જ સુખરૂપ લાગવાથી પશુતા આયરી બેકો હતો. તેમાં પલટો લાવવા સદ્ગુરુનો સંગ જ સાચો ઉપાય છે. ‘હું’ના’ અહંકારમાં મારાની ભમતામાં, રંગરાગના કાદવમાં ખૂંચેલા બહિરાત્માનું દુઃખ કોણ વર્ણવી શકે ?

કાળ આવીને ઊભો રહેશે ત્યારે ભાઈ તને કોણ બચાવી શકશે, માટે અંતરાત્મપણાને પ્રહંશ કર અને બહિરાત્મપણું છોડી દે. વળી નિશ્ચયથી લક્ષ્ય તો તારું પોતાનું જે પરમાત્મપણાનું લક્ષ્ણ છે તેની જ ભાવના કરવી કે જ્યાં કર્તા-ભોક્તાના, મારા-તારાના, ધર્મ-અધર્મના, કિયા-અકિયાના વિધિ-નિષેધના કોઈ બેદ નથી.

જ્યાં સુધી સાધકદશા છે ત્યાં સુધી ભેદાભેદ અવસ્થા છે. એ ભૂમિકામાં વિકલ્પ છે કે અનુષ્ઠાન કરું, હું આત્મા છું, શુદ્ધ છું વગેરે. પરંતુ જ્યાં સાધન, સાધ્ય અને સાધકની એકતા થાય છે ત્યાં પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રગટ થતાં હવે એવા વિકલ્પ એ ભૂમિકામાં રહેતા નથી. માટે પરમાત્મપદને ધ્યાવવું.

સોમેં યા દેહ વાસના, પરમાત્મ પદ હેત:

ઇલિકા ભમરી ધ્યાનગત, જિનમતિ જિનપદ હેત. છંદ-૨૭

જૈનમુખ્યાની શાસનમ

હું સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપ છું એવી દેહ ભાવનાથી જ જીવનું પરમાત્મપદ પ્રગટે છે, જેમ ઇલિકા-ઇયળ ભમરીના ધ્યાનથી પોતે જ ભમરીરૂપ બને છે તેમ હું સ્વયં જિન છું તેવી શુદ્ધમતિ જિનપદને પ્રગટ કરે છે.

તીર્થકરાદિ જનોએ આત્માને જેવો જાણ્યો અને બોધ આપ્યો તેવો જ હું પરમાત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા છું. આ દેહાદિ તો કર્મસંયોગે મળેલી ઉપાધિ છે. જેને હું સુખનાં નિમિત્તો માનું છું તે સર્વ સંબંધો મને કર્મનાં કારણો હતાં. અને હું તે સર્વ પદાર્થોથી, ક્ષેત્રથી કે કાળથી વિભિન્ન નિર્વિકલ્પ એવો શુદ્ધાત્મા છું. એકાંતે વારંવાર આવી ભાવના કરવાથી, તે ભાવનાની દફતા માટે કેવળ ‘સોહં સોહં’નું જ ધ્યાન કરે છે. એવા ધ્યાન વડે આત્મસ્વરૂપનો જેમ જેમ ઉદ્દ્ય થાય છે તેમ બાધ્ય જગતના સંબંધો સ્વયં લય પામે છે. અને

પરમાત્મપદનો પોતે સ્વામી બને છે.

જીવનો ઉપયોગ ચિંતામણિ જેવો છે. તેમાં જેવું ચિંતન રહે છે તેવો જીવને યોગ થાય છે. દેહાદિનું ચિંતન રહે છે તે જીવને એ પ્રકારના દેહ ધારણ થાય છે. પરંતુ એવા સર્વ વિકલ્પની જાળ તોડી જ્યારે તે કેવળ આત્મપદનું ધ્યાન કરે છે ત્યારે સ્વયં આત્મસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. દેહમાં છતાં નિશ્ચયથી તો ત્યારે પણ પોતે પરમાત્મસ્વરૂપ હતો પરંતુ તેને તેનું ભાન ન હતું. સદ્ગુરુયોગે ભાન થતાં નિજપદનું ધ્યાન કરવાથી પોતે સ્વસ્વરૂપે પ્રગટ થયો.

ઈયળને માટીના ઘરમાં મૂક્યા પછી ભમરી વારંવાર તેને ચટકો મારે છે. ઈયળ એ ચટકાથી અને ભમરીના ગુંજારવના નિમિત્તથી સ્વયં ભમરી થઈને ઊડે છે તેમ ભમર-ઈલિકાના ન્યાયે પોતાની રાગાદિરહિત એવી જિનસ્વરૂપ શુદ્ધમતિ થતાં રાગદેખને જીતીને જીવ સ્વયં જિનપદે આડું થાય છે.

મૂઢાત્મા યત્ર વિશ્વસ્તસ્તતો નાન્યદુ ભયસ્પદમ् ।

યતો ભીતસ્તતો નાન્યદભયસ્થાનમાત્મનઃ ॥૨૯॥

મૂઢ જહીં વિશ્વસ્ત છે, તત્સમ નહિ ભયસ્થાન;

જેથી ડે તેના સમું કોઈ નન જરૂરિય સ ધામ. ૨૯

અર્થ : મૂઢાત્માને જડ પદાર્થમાં જે વિશ્વાસ છે તેના જેવું ભયસ્થાન બીજું કોઈ નથી. અને જે સ્વરૂપ છે કે જેનાથી ભય પામ્યો છે, તેવું નિર્ભયસ્થાન અન્યત્ર છે નહિ.

અહો ! દિશામૂઢ થયેલા બહિરાત્માની દશા કેવી વિપરીત છે ? જડ પદાર્થમાં મારાપણાની દૃઢ માન્યતા કરી, પણ કોઈ પદાર્થ તે હજુ સુધી પોતાના કરી શક્યો નથી. તે તે પદાર્થને પોતાના કરવામાં કેવળ તેણે ચાર ગતિની દુઃખદ યાગ્રા જ કરી છે. કારણ કે ભવથી તે ભય પામ્યો નથી.

જે દેહ મળ્યો તેમાં એકત્વ, જે જે સ્થાને જે જે સાધનો મળ્યાં તેમાં એકત્વ, એ એકત્વની વાસનાનો વિસ્તાર થયો ત્યારે હાથીપણે પાંચ સો હાથડીનો પતી થયો ત્યારે અન્ય હાથીને ભગ્નાડી દેતો.

અરે જંગલમાં હરણનો નેતા થયો ત્યારે સેકડો હરણોમાં એકત્વ કર્યું. માનવસ્વરૂપે જન્મ્યો અનેક પદાર્થોમાં પોતાપણાની બુદ્ધિ કરી, દેવલોકમાં ગયો અને દેવીમાં અભિજ્ઞપણે રાચ્યો. એ સર્વ જગાએ નિર્ભય થઈ વત્તો. ગૃહસ્થ થયો ગૃહમાં, નગરમાં, પેઢીમાં, વ્યાપારમાં અનેક અજ્ઞવ-સજ્જવ પદાર્થોમાં વ્યકૃપ બની સૌને પોતાના કરવા મથ્યો, પણ જ્યાં કાળ આવી ઉભો ત્યાં તેનું કોઈ થઈ શક્યું નહિ, તને જતો જોઈ થોડો સમય જોનારા રહ્યા, અંતે જોનારા પણ વિદ્યાપ થયા. આવા જગતનું દેશ્ય તું જુઓ છે છતાં મૂઢતાએ તને ધેર્યો છે. તેથી દુઃખી થવાનાં સર્વ ભયસ્થાનો છતાં તું તેમાં વિશ્વાસ કરે છે. જે પરમપદની પ્રાપ્તિમાં મહાન વિધ છે.

અનંત સુખનું ધામ એવા ચૈતન્યસ્વરૂપમાં તને વિશ્વાસ ન આવ્યો, અને દુઃખરૂપ એવા રાગાદિભાવ-વિષયોમાં તને વિશ્વાસ આવ્યો. આ જ કર્મની વિચિત્રતા છે. તારા સ્વભાવમાં દુઃખ નથી પણ તારી બહિરૂખ દર્શિના વિકલ્પો દુઃખધારી છે, તેનો વિચાર કરી નિર્ભય એવા અવિનાશી તત્ત્વની સન્મુખીયા. વિશ્વમાં શુદ્ધ સ્વરૂપ જ એક અભય સ્થાન છે. તને પ્રાપ્ત કરવા વૈરાગ્ય એ નિર્ભયતા ટકાવવાનું બળ છે. માટે ભવભમણ થાય તેવા મમત્વાદિ ભયનાં સ્થાન છોડી દે અને નિર્ભયાએવા પરમપદની ભાવના કર.

અરે ! માનવીની મૂર્ખતા તો જુઓ કે ક્યારેક જ બનતા સિંહ, સર્પ, વિષ કે શરૂ આદિના સંયોગોને ડલ્યાનામાં કે સ્વભાના મહાન ભયજનક માને છે. પરંતુ નિત્ય એવા સાંયોગિક સંબંધોમાં થતાં અહં-મમત્વ કે જે પળેપળે બંધનકર્તા છે તને તો ભયજનક માનતો નથી, ઈષ્ટને મેળવવા કે અનિષ્ટી છૂટવાના નિત્ય સેવાતા આર્તધ્યાનને તો તે ભયાનક માનતો નથી (કે જેને કારણે તે મહાદુઃખ પામે છે.)

વળી ભોગોથી ઈન્દ્રિયો ક્ષીણ થાય છે, દેહ રોગથી ગ્રસાય છે. ધન-માલની વૃદ્ધિમાં લુંટાવાનો ભય, ક્ષાણેક્ષણે મૃત્યુનો ભય, શ્રી-પુત્રાદિમાં સંધર્ષનો ભય, અકસ્માતનો ભય, આમ અનેક પ્રકારના ભય છતાં તને તેમાં વિશ્વાસ છે. અને જે નિર્ભયતાનું વીતરાગસ્વરૂપ પોતાનું સામર્થ્ય છે તેમાં તને વિશ્વાસ નથી. હું ભયરહિત નિત્યચૈતન્ય-સ્વરૂપ

છું તેવું તેને માહાત્મ્ય આવતું નથી. ભયજનક અંતર-બાધ સંયોગોની સુરક્ષા મેળવવા તારે તારા જ નિર્ભય એવા ચૈતન્ય સ્થાનમાં સ્થિર થવું પડશે.

બહિરાત્મા એવા મોહથી ગ્રસાયેલા મૂઢને તો સદગુરુ કે શાનીઓનો સંપર્ક પણ ભય પેદા કરે છે. તેમની પાસે જઈશું તો તેઓ ત્યાગ, વૈરાગ્યનો બોધ આપશે, તો મારા ભોગો છૂટી જશે. ભોગ છૂટવાથી મને શું સુખ મળશે? પરિશ્રદ્ધમાં પાપ છે એમ જગ્યાવી મને ભય ઉત્પન્ન કરશે. દાન, શીલ અને તપ કરવાનું કહેશે. જેને કેવળ ભોગમાં રતિ છે તે જીવ આવા આત્મગુણોને લક્ષ્ય કરાવતા બોધથી ડરે છે, એટલે નિર્ભયતા કેળવાય તેવા સ્થાને તે ફરકતો નથી. અને જ્યાં કાણે કાણે ભાવ-મરણ અને બંધનનો ભય છે ત્યાં જ ભયા કરે છે. અને તે પ્રમાણે મનને વશ થઈ જાય છે, એવી ઘરેડમાં આવી જાય છે. તેથી નિત્ય અને નિર્મણ એવા તત્ત્વ પ્રત્યે તેને રુચિ થતી નથી. આથી અંતરાત્મા તો સૌપ્રથમ આવી મનોદશામાં દૃઢ થયેલી વાસનાને જ દૂર કરી નાખે છે અને નિર્ભય બને છે.

ભારે ભય પદ સોઈ હૈ, જહં જડકુ બિસાસ;

જિન સું - ઓ ડરતો ફિરે, સોઈ અભયપદ તાસ. છંદ-૨૮

જ્યાં નિરંતર ભયનો જ વાસ છે ત્યાં અબોધ એવા જીવને જડમાં સુખનો વિશ્વાસ છે, અને જેનાથી એ ડરે છે તે તો સ્વયં અભયનું જ ધામ છે.

અજીવ કે સજીવ એવા પરપદાર્થોમાં જ જડતા પામેલા બહિરાત્માને તેના સંયોગમાં સુખનો ભાસ પેદા થાય છે કે જે વાસ્તવમાં બંધનનો ભય છે. અને અલખઅગોચર એવું જે સુખરૂપ સ્થાન છે ત્યાં તેની વૃત્તિ લય પામતી નથી. તેને કોઈ વાર એકાત્મનો યોગ મળી જાય કે કોઈ પવિત્ર સ્થાનમાં એકલો રહે તો ડરે છે. અથવા જ્યાં તેને કેવળ પોતાના આત્મામાં જ આત્મજ્ઞાન વડે આત્મધ્યાન કરીને અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું છે, જે સ્થાન કેવળ નિર્ભયતાનું છે ત્યાં તે ડરે છે.

અરે! જેમાં કોઈ કાળે કોઈ ભયનો સંચાર નથી તેવું

અભયસ્વરૂપ આત્મપદ છે. તે અભયપદને પ્રાપ્ત કરવા જીવે અવિનાશી તત્ત્વમાં સ્વબળ વડે દૂલ્ખી મારવી પડશે. તને તેની કણા સદ્ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત થશે. ભયરૂપી પીજરામાં પુરાયેલો તારો આત્મા મુક્ત પંખીની જેમ ગગનમાં વિહાર કરે તેમ તું નિર્ભયમાં વિહાર કરીશ.

શરીરાદિમાં તું વિશ્વાસ મૂકે છે તે કેવળ મરણના, વૃદ્ધત્વના કે રોગના ભયથી ગ્રસ્ત છે. તું તે સર્વથી ભિન્ન છે તેવી કલ્પના કરવામાં પણ તને શાનો ડર લાગે છે ! અરે નાની સરખી માટીની કાયામાં અભયપદવાળું અવિનાશી તત્ત્વ બિરાજમાન છે. તેમાં તું તારી ચિત્તવૃત્તિઓને સ્થાપિત કર. પછી જો કે તું કેવા નિર્ભય-સ્થાનમાં છું ?

સર્વન્દ્રિયાળિ સંયમ્ય, સ્થિમિતેનાન્તરાત્મના ।

યત્ક્ષણં પશ્યતો ભાતિ, તત્ત્વત્વ પરમાત્મનઃ ॥૩૦॥

ઇન્દ્રિય સર્વનિરોધીને, મન કરીને સ્થિરરૂપ,
ક્ષણભર જોતાં જે દીસે, જેન પરમાત્મસ્વરૂપ. ૩૦
જેનમ જ્યાતિ શાસનમ्

અર્થ : સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરી સ્થિરતા પામેલા મન દ્વારા ક્ષણમાત્ર જોતાં, અનુભવ કરનાર જીવોને તે પરમાત્મસ્વરૂપ તત્ત્વ ભાસ્યમાન થાય છે.

પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ તે જેનું અંગ્રિમ ધ્યેય છે તેને માટે ભોગસુખની આહુતિ આવશ્યક છે. સર્વથા ત્યાગ કરનાર આ તત્ત્વનો સ્વામી બને છે. સમર્પણ ભૌતિક અવલંબનો પ્રત્યે જૂકેલી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરનાર પરમાર્થમાર્ગનો પથિક બને છે.

દીર્ઘકાળના સેવેલા સ્પર્શના આઠ પ્રકારના સુખનો જે ત્યાગ કરે છે. રસના આસ્વાદને જે ત્યજે છે, સુગંધી પદાર્થો પ્રત્યે જેની અરુચિ છે, દૃશ્ય જગતનાં આકર્ષણ શર્યાં છે અને જીતસંગીત પ્રત્યેથી જેની રતિ દૂર થઈ છે. એવો ઇન્દ્રિયો પ્રત્યેનો જેનો સંયમ છે, તે આત્મા સ્થિરતા પામે છે. તેવા સ્થિરભૂત આત્મા વડે અનાદિકાળથી જે જ્ઞાન આવરિત હતું તે ક્ષણમાત્ર શુદ્ધસ્વરૂપને અનુભવે છે, તે જ પરમાત્મસ્વરૂપ છે.

શુદ્ધ ચૈતન્યની ઊરી ગુજરાતમાં રહેલું પરમાત્મતત્વ સર્વીગપણે
પ્રકાશી ઉઠે છે, ત્યારે અંતરાત્માને ક્ષણમાત્રમાં અનુભવ થાય છે કે
'આ જ હું છું', 'સોહે'. ઈન્દ્રિયોના વિવિધ વિષયોનો કોલાહલ
અત્યંત શાંત થવાથી ચિત્ત સ્વરૂપમાં લય પામે છે, કારણ કે બહારના
વિષયો હવે આસક્તિ કરતા નથી. ભૂતકાળના વિષય-ભોગજનિત
વિકલ્પો સંયમ દ્વારા શરીર ગયા છે, અને ઈન્દ્રિયો જ વિશ્રાબ પામી
છે. આથી અસંગ એવું પરમાત્મસ્વરૂપ શુદ્ધ ઉપયોગમાં પ્રતિબિંબિત
થઈ અનુભવમાં આવે છે. ત્યાર પછી તે અંતરાત્મા નિરાકૃત આનંદમાં
રહે છે. તેના આનંદ કે સુખ માટે બહારના સંયોગોને સંબંધ નથી.
તેના અંતરમાં જ આનંદ રહ્યો હતો તે પ્રકાશિત થયો છે. એક
ક્ષણનો આ અનુભવ શાશ્વત બને છે.

ઇન્દ્રિય વૃત્તિ નિરોધ કરી જો ખિનુ ગવિત વિભાવ;

દેખે અંતરાત્મા સો પરમાત્મ ભાવ. છંદ-૨૮

આ જીવ ઈન્દ્રિયમુખ્યની ઈચ્છાવાળો થઈ જ્યાં જ્યાં જે જાતિ
પાંચ્યો ત્યાં તે તે ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં દૂલ્હી ગયો. વળી, તે ઈન્દ્રિયોવશ
એક એક જાતિમાં અસંખ્ય વર્ષો ગાળ્યાં. એક સ્પર્શન્દ્રિયમાં તો
કલ્યાનાતીત કાળ પસાર કર્યો. ત્યાર પછી રસનાનો ઉભરો થતાં વળી
એમાં લોભાયો. જેમ જેમ ઈન્દ્રિય-વિકાસ થતો ગયો તેમ તેમ તેમાં
વિશેષ અનુરક્ત થયો, વળી જ્યારે ગ્રાણેન્દ્રિય પાંચ્યો ત્યારે તો વિવેક
જ ભૂલી ગયો. વિષામાં જન્મ્યો તો ત્યાંય સુખ માન્યું. ભભર બન્યો
તો પરાગમાં સુખ માન્યું. તેમાં વળી ચોથી ચક્ષુઈન્દ્રિય મળી અને
દૃશ્યજગતમાં ચક્કિત થઈ ગયો. પ્રકાશ જોઈ લુબ્ધ બન્યો અને
જ્યોતિમાં ઝૂકી પડતો, રૂપ જોતો અને વિકારોને વશ થતો, આખરે
શ્રોત્રેન્દ્રિય પાંચ્યો ત્યારે શાદાનુરાગી બન્યો. વળી આ સર્વેમાં
પ્રિય-અપ્રિયપણાની બુદ્ધિ અંગ્રેસર કરી પછી તો જીવની આકૃતા
અનેકગણી વધી પડી.

પરંતુ સદ્ગુરુના બોધ વડે તેને ભાન થયું કે, આ ઈન્દ્રિયોના
વિષયો વર્થ છે. આ ઈન્દ્રિયોના વિષયોથી પર મારામાં અતીન્દ્રિય
સુખનો બજાનો પડ્યો છે. આવું ભાન થતાં ઈન્દ્રિય-વિષયોની સર્વ

કલ્પના તૂટી ગઈ. અને ચિત્તવૃત્તિ શાંત થતાં અંતર્ગત્તા જાગી ઉઠી, ત્યારે તેણે જોયું કે અહો ! હું તો સ્વયં જ સુખનું ધામ છું. ભારે વળી આ ઈન્દ્રિયોની પરવશતા શા કામની ? આ સમસ્ત વિશ્વનું દર્શન ભારે તત્ત્વરૂપ છે, ભોગરૂપ નથી. ભારા સ્વરૂપને પર એવા કોઈ પદાર્થની સુખ માટે જરૂર નથી. મારું આ નિજગૃહ જ આનંદનું ધામ છે. આમ અંતરાત્મા અનુભવ વડે પરમાત્મસ્વરૂપને પામે છે.

ય: પરાત્મા સ એવાઽહં, યો�હં સ પરમસ્તતઃ ।

અહમેવ મયોપાસ્યો, નાન્ય: પદ્મિદિતિસ્થિતિ: ॥૩૧॥

જે પરમાત્મા તે જ હું, જે હું તે પરમાત્મઃ;

હું જ સેવ્ય ભારા વડે, અન્ય સેવ્ય નહિ જાણ. ૩૧

અર્થ : જે પરમાત્મા છે તે જ હું, અને હું તે જ પરમાત્મા; તેથી ભારે સ્વયં તે જ ઉપાસ્ય છે. અન્ય કંઈ ઉપાસ્ય નથી.

નિશ્ચયથી તો આત્મા જ સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપ છે ત્યાં આ ભંગજાળ શું કરવી ? કોણ કોની ઉપાસના કરે ? સાકારને ગળપણ લેવા ક્યાં જવું પડે ? સાચા હીરાને મૂલ્ય લેવા શું કહેવું પડે ? તે પદાર્થો સ્વભાવથી જ પોતાના લક્ષ્ણવાળા છે. તેમ આત્મા સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપ છે, તેને વળી આવા વિકલ્પ શા ? વિચાર શા ? કે કોણ છું ? ક્યાંથી ઉત્પત્ત થયો છું ? કોની ઉત્પત્તિ અને કોનો લય ?

હું સ્વયંભૂ, પરમશુદ્ધ છે, ભારે વળી પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કેવી ? અપ્રાપ્તિની પ્રાપ્તિ હોય, પણ આ તો સ્વયં પ્રગટ છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે મારે ક્યાં જવું ? અભેદસ્વરૂપ હું આવા ભેદમાં ગુંચવાઈ ગયો. બહિરાત્મા, આત્મા અને પરમાત્મા આવા ત્રણે ભેદ સમગ્ર જીવોની ભૂમિકાની અપેક્ષાએ છે. હું સત્તાથી જ શુદ્ધ છું. ભારે અન્ય સાધનોની ઉપાસના શા માટે !

પરમાત્માની ભૂમિકાએ છે, સ્વસંવેદ એવા સ્વરૂપઅનુભવમાં સાધન-સાધ્ય અભેદ બને છે. પ્રાથમિક જે સદ્ગુરુ આદિની આલંબન દશા હતી તે સ્વસંવેદ એવા અંતરાત્મા નિરાલંબ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તેને અન્ય ઉપકરણ કે સાધનની ઉપાસના રહેતી નથી.

શુદ્ધાત્મા જ તેનું ધ્યાન કે અવલંબન છે. ગુણશ્રેષ્ઠિમાં આરૂપ અંતરાત્માને કેવળ ઉપયોગશુદ્ધિ જ સાધન છે. બુદ્ધિવશ કોઈ વિકલ્પ ન હોવાથી અભેદદશાએ ઉપાસના સ્વદ્વય એવા ધ્રુવતત્ત્વની હોય છે, તેથી અંતરાત્માને ઉપાસ્ય પણ સ્વયં શુદ્ધાત્મા છે. કારણ કે હવે તેનો અભેદસ્વરૂપમાં જ નિવાસ છે. જેમ અદ્દિનમાં તપવા છતાં સોનું સુવર્ણપણાને છોડતું નથી, તેમ જ્ઞાની કર્મના ઉદ્દ્યવાળા છતાં જ્ઞાનપણાને છોડતા નથી.

પ્રચ્ચાવ્ય વિષયેભ્યોરું, માં મયૈવ મયિ સ્થિતમ્ય ।
બોધાત્માનં પ્રપન્નોરસ્મિ, પરમાનંદનિવર્તમ્ય ॥૩૨॥

વિષયમુક્ત થઈ મુજ થકી જ્ઞાનાત્મક મુજ સ્થિત,
મુજને હું અવલંબું છું પરમાનંદરચિત. ૩૨

અર્થ : પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયથી નિવૃત્ત થઈ મારો આત્મા મારા વડે મારામાં જ સ્થિત છે, તેથી જ્ઞાનસ્વરૂપ પરિપૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ આત્માને હું પ્રામ થયો છું.

અંતરાત્માને અત્યંતપણે ઉપાસતો પોતે પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયથી ભિન્ન લક્ષણવાળો હું પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઈ આત્માને પ્રામ થયો છું. વિષયોમાં પર્યાપ્તપણે ખંડ ખંડ થતા આત્માને તેમાંથી નિવૃત્ત કરી તૈકાલિક ધ્રુવસત્તાએ રહ્યો છું. બોધસ્વરૂપ આત્મામાં જ્ઞાનગુણયુક્ત પરમાનંદ વડે પરિપૂર્ણ છું.

પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં આત્મા પ્રીતિ કરે છે ત્યારે તેની અવદશા થાય છે. તેમાંથી ઉત્પત્ત થતા વિકારો ચિત્તને ભલિન કરે છે ત્યારે અસ્થિર થયેલું ચિત્ત આત્મસ્થિરતા પામતું નથી. ચેતના અખંડ તૈકાલિક ધ્રુવ છતાં ચંચળતાને યોગે ખંડ ખંડ થઈ જાય છે, અને આ અસ્થિરતા જ અભાધિત એવા આત્મસ્વરૂપને રૂધે છે. પરંતુ અંતરાત્મા ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ કરી ઈન્દ્રિયોથી પાછો વળી, તેના વિષયોમાંથી નિવૃત્ત થાય છે. ત્યારે તેને સ્વનો સાચો અનુભવ થાય છે. પોતાની અંદર તૈકાલિક ધ્રુવસત્તાનો તેને બોધ થાય છે. તેથી પોતે પોતાના જ વડે સ્થિરતા પામે છે.

હું શુદ્ધ ઉપયોગના ભૂમિકામાં આત્મા પરમાનંદ સ્વરૂપે પરિપૂર્ણ
છું. સહજ સ્વરૂપે પ્રગટ છું.

યો ન વેત્તિ પરં દેહાದેવમાત્માનમવ્યયમુ ।

લભતે સ ન નિર્વાણં, તસ્વવાડપિ પરમં તપઃ ॥૩૩॥

એમ ન જાણો દેહથી ભિન્ન જીવ અવિનાશ;

તે તપતાં તપ ઘોર પણ, પામે નહિ શિવવાસ. ઉત્ત

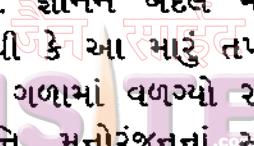
અર્થ : આ પ્રમાણે જે અવ્યય-અવિનાશી એવા આત્માને દેહથી
ભિન્ન જાણતો નથી તે જીવ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરવા છતાં નિર્વાણ -
મોકષને પામતો નથી.

આગળ આત્માની દેહથી ભિન્ન જે જે અવસ્થાઓ જણાવી તે
પ્રકારે જીવ આત્મસ્વરૂપને જાણતો નથી. તે આજ્ઞાન ભાવે ઘોર
તપશર્યા કરે તોપણ મોકષને પ્રાપ્ત કરતો નથી. દેહલક્ષી દેહના સુખે
સુખી અને દુઃખે દુઃખી થવાવાળો મૂત્યથી પોતાનો નાશ માને છે.
તેને આત્માની ત્રૈકાલિક અખંડ સત્તાની શક્તા નથી, તે બહિરાત્મા
અનેક પ્રકારનાં તપ, જપ કે વિવિધ પ્રતાદિ કરે પણ મૂળમાં
આત્માના અવલંબન વગર તે તપાદિ તેને મોકષના હેતુ બનતા નથી.

વાસ્તવમાં તપ નિર્જરાનું કારણ હોવા છતાં તપ શાને માટે
કરું છું. તેનું ભાન ન હોવાથી તથા જ્ઞાન સહિત તપ ન હોવાથી
દીઘિકાળ સુધી તપથી તપતો તે આત્મા નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરતો નથી.
અર્થાત્ તપ-જપ સર્વ કિયા આત્મસિદ્ધિ કે આત્મશુદ્ધિ માટે છે પરંતુ
તપ કરવા છતાં અંતરઅભિલાષા લૌકિક સુખની હશે તો તે તપ
દ્વારા તે પુષ્ય ઉપાર્જન કરી આ લોકમાં માન-સત્કાર પામશે અને
પરલોકમાં દેવાદિ સુખ પામીને પુનઃ જન્મ-મરણ કરશે પણ નિર્વાણની
પ્રાપ્તિ નહિ થાય.

શાસ્ત્રકારોએ જીવોની ભૂમિકા-પાત્રતા તૈયાર થાય તે માટે બાધ્ય-
તપ અને અભ્યંતર તપના ભેદ બતાવ્યા છે. પ્રાપ્તે બાધ્ય તપને
નિર્જરાનું કારણ માની જીવ ત્યાં અટકી જાય છે. અને અભ્યંતર
તપ બાધ્યતપ જેવું જ થઈ પડે છે. વાસ્તવમાં બાધ્યતપમાં આણારશુદ્ધિ

અને દેહભાવથી લિમતાનો અભ્યાસ કરે છે, તેની સમજ ન હોવાથી બાળતપ થવા છતાં આહારશુદ્ધિ કે સ્વાદજ્ય થતો નથી અને દેહને કષ આપે છે, પણ દેહથી લિમ છું તે તો સમજાતું નથી. આહારશુદ્ધિમાં પાંચ ઈન્દ્રિયોના તે તે વિષયોના ગ્રહણમાં સંયમ આવશ્યક છે, કારણ કે તપમાં ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો સંયમ ન થાય તો તપમાં પણ વિકાર પેદા થાય છે. આહાર દ્વારા કાયા અને મન પર અસર ઉત્પત્ત થાય છે. જો આહાર લેવામાં વિવેક ન રહે અને કેવળ સ્વાધી મુખ્યતા રહે તો તે તપ નિર્જરાનું કારણ બનતું નથી. તે માટે આત્મજ્ઞાનની મુખ્યતા કહી છે. જો જીવને આહારાદિનું વિવેકજ્ઞાન હોય તો તપથી સંયમ વૃદ્ધિ પામે છે.

અભ્યંતર તપ પણ જો આત્મશુદ્ધિ માટે ન બનતાં કેવળ બહારનું ખોખું જ રહે તો તે પણ વર્થ જાય છે. ભલભલા તપસ્વી તપના મૂળ સ્વરૂપના જ્ઞાનને ન સમજવાથી દીર્ઘકાળે તપ તપીને પણ સંસાર-પરિભ્રમણને પામ્યા છે. જ્ઞાનને બદલે માનને સેવે છે, ત્યારે મોહવસ તે જાહી શક્યતા નથી કેન્દ્રાંચા માર્ગું તપ કદાચ પાપને દૂર કરશે પણ પુષ્યનો ફાંસલો તો ગળામાં વળગ્યો રહેશે. બાળજીવો તો ઉપવાસ કરીને સંસારની પ્રવૃત્તિ, મનોરંજનાં, સાધનોનો ત્યાગ કરતા નથી, તે બાળતપ નિર્જરાનો હેતુ કેમ બને?

તપ કરતો તપસ્વી આ લોકમાં કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થાય નહિ ત્યારે ખેદ પામે છે. બાળ એવા અજ્ઞાની જીવો માટે તપ બાળતપ જેવું નીવડે છે. ભૂખનું ફુઃખ વેઠી તેની અભ્ય ભતિ ક્યાં તો ધન કે માનને હંચું છે. તેની વિચારદશા તેનાથી ઉપર ઊઠતી જ નથી કે જે તપ વડે હું આ જગતનાં માન કે ધન હંચું છું તે તો આ લોક પૂરતાં મર્યાદિત છે. અને તપ દ્વારા થતી આત્મશુદ્ધિ મને નિર્વાણનું કારણ છે. મોટા તપસ્વીઓ પણ જ્યારે અહંકારમાં અટવાયા ત્યારે તપની હુંડીને વટાવીને કેવળ દેહિક સુખની માગણીમાં મૂંગાયા અને ધોર તપ તપવા છતાં મુક્તિ ન પામ્યા.

માટે કહે છે ભાઈ ! દેહદમન કરીને દેહને ગાળી નાખ્યો પણ જ્ઞાનદશા વગર તો સંસારથી મુક્તા ન થયો.

નિર્વાણ એટલે જન્મે પણ મરે નહિ કેમકે પુનર્જન્મ નથી ત્યાં
મરણ નહિ પણ નિર્વાણ છે. આત્મા આત્મજ્ઞાન વડે જાણો કે આ
સંસારના ભોગ એ સુખ નથી પણ નિર્વાણસુખનું પરમ કારણ છે.
સંસારની વાસના એ જ બંધનું કારણ છે. તેમાંથી જીવ જો પાછો
વળે, વાસનાના સુખની શ્રદ્ધા ટળે તો મુક્તિનું કારણ સધાય. જે
મુક્તિ શુભાશુભ કર્મબંધનથી રહિત છે, તે જ શુદ્ધત્વાનું સ્વરૂપ છે
તેના અવલંબનથી જીવ ભવસાગર તરે છે.

જીવ દશ્યનો દ્રષ્ટા છે, તે પોતાના સ્વરૂપને જાણો છે તે
નિર્વાણને પ્રામ થાય છે. જે દશ્યમાં રોકાય છે તે તેનો ભોક્તા
બને છે તે જન્મથી બંધાય છે. માટે એ અબોધતાનો ત્યાગ કરી
સ્થિર એવી ઉત્તમ દશાને પામવા પુરુષાર્થ કરો. અને દર્શનરૂપ
ઉપયોગ, દશ્યરૂપ જ્ઞાન, દ્રષ્ટારૂપ આત્મા ત્રણોના ઐક્ય વડે પૂર્ણજ્ઞાનની
પ્રાપ્તિ કરો, જેથી જેનો પ્રકાશ વિશ્વવ્યાપી છે, તેવું આત્મએશ્વર્ય
પ્રગટ થાય છે.

આવું પૂર્ણજ્ઞાન પામવા જીવ પોતે જ પોતાનો વિલુ અને ગુરુ
થાય છે. જેમાં કોઈ ગુરુ-શિષ્ય કે ભગત-ભગવાનનો બેદ નથી,
એવો આ અખંડ માર્ગ છે તે નિશ્ચયથી માનજો જે જીવ મારા-
તારાના બેદમાં અટક્યા છે, તે અખંડ, અવિનાશી અસૃષ્ટ એવા
પોતાના સ્વરૂપને ખંડિત કરી જન્મમરણથી અનિત્ય ઠરે છે. અને
શુભાશુભ કર્મ વડે સુષ્ટુષ્ટ-રુગ્ણ બને છે.

ભવ્ય જીવો આવો નિશ્ચયમાર્ગ આરાધી તરી જાય છે. પરંતુ
એવી દશા ન હોય અને પોતાને વિલુ કે ગુરુ સ્વરૂપે માને તો
ભવજ્ઞમાં દૂબે છે. માટે આવું વિધાન પાત્ર જીવે જ અનુસરવું,
અપાત્રને તે અહિતકારી છે. માટે સદા તત્ત્વનો આત્માસ અને
વૈરાગ્યનું સેવન કરવું, ચિત્તને નિર્ભળ કરવું.

જ્ઞાની પણ પૂર્ણતા પામતાં સુધી ઉદ્યાધીન સંયમને ધારણ કરે
છે, અસંયમને ત્યજે છે, અને ઉદ્યકર્મમાં ઉદાસીન રહે છે. પૂર્ણતા
પામતાં સુધી તેઓ જગ્રત છે. અને સતત આત્મધ્યાનમાં ભગ્ન છે.
કેવળજ્ઞાન થતાં ધ્યાનાત્તરદશાને પ્રામ કરી મુક્ત થાય છે.

દેહાદિકતે ભિન્નમે, મોહે ન્યારો તેહું;
પરમાત્મ પથદીપિકા, શુદ્ધ ભાવના એહું. છંદ-૩૦

દેહાદિકથી સર્વ પ્રકારે ભિન્ન હું સર્વથા ન્યારો છું. આવી શુદ્ધ ભાવના પરમાત્મની પ્રાર્થિની પથદીપિકા છે.

અંતરાત્મા જ્યારે જ્ઞાનસ્વરૂપ થઈ અંતરમાં ઉડે ઉત્તરે છે ત્યારે તેનું અંતરદર્શન ન્યારું હોય છે. એક કેતે રહેલાં દેહ-ઈન્દ્રિય-મન અને વાણીને પ્રગટ લક્ષણથી જ તે ભિન્ન જાણે છે. દેહાદિકના મોહથી તેઓ સદા ભિન્ન છે. અને તેથી જ્ઞાનીનો દેહાદિક પ્રત્યેનો વ્યવહાર પણ ઔપચારિક હોય છે.

જ્ઞાનસ્વરૂપમાં મળન એવો જ્ઞાની શાસેશ્વાસે કર્મબંધનને તોડે છે. વ્યવહારાદિમાં ઉદાસીનપણે રહે છે. લૌકિક પ્રકારોમાં લીન થતો નથી. દિલમાં દાસભાવે પ્રભુગુણને જોપે છે અને કેવળ મુક્તિને ઈથે છે. વિવિધ અનુષ્ઠાનો કરવા છતાં તેનું લક્ષ્ય કેવળ મુક્ત થવા પ્રત્યે હોય છે. શુભાશુભ ભાવમાં તે મુંજાતો નથી પરંતુ તેનો પરિહાર કરીને જ્ઞાનસ્વરૂપમાં રહે છે.

જ્ઞાનીને બહારમાં વિધિનિષેધનો વિવેક છે. તેથી વિકલ્પરહિત સર્વ સાધનને યોજે છે. મનની આસક્તિરહિત ભોગમાં પ્રવર્તે છે, કર્મોની પરવશતાથી ભોગમાં દેહભાવથી જોડાય છે, તેમાં આત્મબુદ્ધ નથી. મનમાં મોક્ષ પ્રત્યે જ આકંક્ષા છે. તેથી ભોગકાળે જ ઉદ્ઘાટના આવેલું કર્મ ક્ષીણ થતાં જ્ઞાની મુક્ત થાય છે. વૈરાગ્યભાવની વૃદ્ધિથી જ પુનઃ રાગાદિ દોષોને દૂર કરે છે.

મૃત થયેલા દેડકાના શરીરના ચૂર્ણને પાણીનો યોગ થતાં પુનઃ દેડકાંઓ ઉત્પત્ત થાય છે, પરંતુ જો પ્રથમ તે ચૂર્ણને અભિનથી ભર્સું કર્યું હોય તો પાણીનો સંયોગ મળવા છતાં પુનઃ દેડકાં ઉત્પત્ત થતાં નથી. તેમ શુદ્ધ ભાવનાયુક્ત જેની પાસે પરમાર્થ પથદીપિકા છે તે જ્ઞાની કર્મોને તે શુદ્ધ ભાવના જ અભિનની જેમ નાચ કરે છે. જ્ઞાની શુદ્ધ ભાવના વડે અનાસક્તભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, તેથી પુનઃ બંધાતાં નથી.

કિયા કષ્ટમિ નહુ લહે, ભેદજ્ઞાન સુખવંત;
ધા વિન બહુવિધ તપ કરે, તો ભી નહિ ભવ અંત. ૪૮-૩૧
ગ્રંથકાર સાધકને મૂળ વાસ્તવિક ભાર્ગ દર્શાવે છે.

કેવળ કિયાનું જ કષ્ટ કરે અને દેહથી ભિન્ન સુખસ્વરૂપ એવા આત્માનું જેને ભેદજ્ઞાન નથી, તે કદાચ ધર્ષા પ્રકારનાં તપ તપે તો પણ તેના ભવનો અંત નથી.

ભવાંત કરવાનો મૂળ ઉપાય તો શુદ્ધ સ્વભાવરૂપી ધર્મ છે. તે ધર્મ પામવા માટે તપ-જ્યુ-કિયાનું સાધન દર્શાવ્યું છે. પરંતુ લોકસંજ્ઞાએ જેમ અન્ય બાળજીવો કરતા આવ્યા છે તે જ કિયાઓ કરે અને કરાવે. ઓધસંજ્ઞાએ પોતે જાડાતો નથી કે પોતે જે ધર્મને નામે બાબુ કિયાઓ, ઉત્સવો, લોકમેળા કરે છે તેનાથી મને આત્મલાભ છે કે નહિ ? એક ગતાનુગતિ પ્રવાહમાં તણાયે જાય છે. તે ગમે તેટલી તપાદિ કિયા કરે તો પણ તેને સ્વપરની ભિન્નતાનું ભેદજ્ઞાન ન હોવાથી બાબુ કિયાનો પોતાને કર્તાની માને છે. એથી તેનું તપ નિર્જરાનું કારણ બનતું નથી.

પોતે પોતાના શુદ્ધ ભાવનો કર્તા હોવાથી નિજસ્વરૂપના આનંદનો ભોક્તા છે. પરપદાર્થો તેના સુખનું કારણ નથી, પોતે પુદ્ગલજનિત પદાર્થોથી લક્ષણો ભિન્ન છે, પણ એક કેત્રમાં રહેલાં મન, વાણી અને કાયાનું જેને ભેદજ્ઞાન નથી તે ગમે તેવા તપનાં અનુષ્ઠાન કરે તો પણ તે નિર્જરા કે મોકાનું કારણ બનતાં નથી.

એક કહે સેવિયે વિવિધ કિયા કરી,
ફળ અનેકાંત લોચન ન હેઠે;
ફળ અનેકાંત કિયા કરી બાપડા,
ટળવળે ચાર ગતિ માંદે ચોખે.

(આનંદઘનજી)

કોઈ કહે છે કે તમે સમજો કે ન સમજો પણ વિવિધ પ્રકારની બાબુ કિયા પૂજા, પાઠ, ઉત્સવોનો આરંભ કર્યા કરો. તેનું ફળ તમને પરલોકમાં મળશે. આમ, વિવિધ કિયા કરવા છતાં ભોગા

જનો ભવાંત પામતા નથી, પરંતુ ચાર ગતિમાં પરિબ્રમણ પામે છે. માટે અહીં ગ્રંથકાર કહે છે કે ભાઈ, જેમ ગળપણ વગર મીઠાઈ બનતી નથી, તેમ ભેદજ્ઞાન વગર તારો સુખદ ભવાંત થતો નથી.

કોઈક અજ્ઞ ઉપદેશકો એમ માને છે કે એક વાર સર્વને કિયાધર્મ બતાવવો એમ કરતાં કરતાં જીવો ધર્મ પામશે. અહીં ગ્રંથકાર પરમાર્થમાર્ગની વાસ્તવિકતા જણાવે છે, કે પૂર્વે પણ આવાં કઠોર તપ, દીક્ષા, શાખાભ્યાસ, લોકઉત્સવ, અનેક પ્રકારનાં બાધ્ય અનુષ્ઠાનો જીવે અનેક વાર કર્યા છતાં પરિબ્રમણની મુક્તિ કેમ ના થઈ? માટે મુક્તિનું સાધન કેવળ બાધ્યકિયા કે બાલતપ નથી, પરંતુ મૂળમાં આત્મતત્ત્વની શક્તા, અને ભેદજ્ઞાન આવશ્યક છે.

દેવગુરુ ધર્મની શુદ્ધિ કઢો કેમ રહે ?

કેમ રહે શુદ્ધ શક્તા ન આણો ?

શુદ્ધ શક્તાન વિજ્ઞા ભવિક કિયા કરી,

છાર પર લીપણું તે છ જાણો.

જૈન સાઇટ

(આનંદધનજી)

મૂળમાં સાધકની જે કિયા છે તેમાં પ્રથમ ભૂમિકામાં જ આત્મલક્ષ્ય હોવું જરૂરી છે. તે લક્ષ્ય થવા માટે બાધ્યનિમિતામાં સર્વજ્ઞદેવ નિર્ભિંદ્જાની ગુરુ અને સ્વ-પર દ્યારુપ શુદ્ધ ધર્મ છે. હવે જો જીવને સર્વજ્ઞના વચનમાં, નિર્ગંધના ઉપદેશમાં શક્તા, અને જીવમાત્રમાં આત્મસ્વરૂપે જોવાની દર્શિ ન હોય, સ્વ-પર ઉભય દ્યારુપ પણ ન હોય, તો પછી તેનામાં શક્તાત્ત્વ પરિણામ કેવી રીતે પામે? દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પણ શુદ્ધ (સત્ય) હોવા જોઈએ અને શક્તા પણ સાચી હોવી જોઈએ. તે સિવાય કોઈ પણ ભવ્યાત્મા કઈ પણ કિયા કરે તો તે છાર પર જેમ લીપણ ચોટનું નથી તેમ તે કિયાઓ ભવાંતના ફળરૂપે થતી નથી. આનંદધનજીએ આ સ્તવનમાં સદગુરુની ભૂમિકા પણ આપી છે કે જો તેઓમાં શુદ્ધિ નહિ હોય તો તેઓ મોહભાવથી પીડાયેલા ભવબ્રમણ કરશે અને અન્યને પણ ઉત્સૂક ઢારા ખોટે માર્ગ દોરશે.

તાત્પર્ય એ થયું કે ભેદજ્ઞાન સહિત અહિસાદિ જે સત્તકિયા છે

તેનું આચરણ જ્ઞાન-કિયા ઉલ્લયરૂપ હોય તે ભવાંત માટે કારણ બને. શાસ્ત્રજ્ઞાનને મુખપાડ કરી જ્ઞાની મનાવે પણ શમ સંવેગાઈ ગુણોની ભૂમિકા ન હોય, અહિસાઈ અલ્યાધિક વૃત્તાચરણ ન હોય, દેવ-ગુરુ ધર્મના નિભિતને ગ્રહણ ન કરે, ગોખેલા ભેદજ્ઞાનના કથનનો અનુભવ-રહિત શોરબકોર કરે, કહે કે કિયા તો જડ છે માટે જ્ઞાનઆરાધન કરો, સાચું સાધન જ્ઞાન છે. આવો શુષ્ણજ્ઞાની અંતરથી સ્વદ્ય કોરો હોય છે, તેના ડૈયામાં હજી સાચા જ્ઞાનનો આવિભાવ થયો નથી. અને સત્તકિયાને આદરતો નથી તેનો ભવાંત થતો નથી. તે ઉત્સર્ગ અને અપવાદમાર્ગ જાડાતો નથી, તેથી તેનું જ્ઞાન મુક્તિનું કારણ બનતું નથી.

બીજી બાજુ કિયાને જ ધર્મ માનવાવાળા કોલાહલ કરી મૂકે છે. ધામધૂમ, ધમાધમ કરી ઉત્સવ કરે, કેટલાય ધનનો વ્યય કરે. પ્રસિદ્ધ પામે, બહારના લોકમેળા અને ધમાલથી લોકોની તેવળ ઉત્સવપ્રિયતાથી તે માને છે અહો ! 'મારા વડે ખૂબ ધર્મપ્રચાર થયો, અહીં ગ્રંથકાર કહે છે ભાઈ, આ તો તારો બ્રમ છે. ભેદજ્ઞાનરહિત શુદ્ધ ધર્મનો પ્રારંભ થતો નથી. આ સર્વ કિયાનો તું કરનાર મારા વડે ધર્મો ધર્મપ્રચાર પાય્યો એવું માનનાર બાબુકિયામાં રાચતા અંતરમાં તારા આત્માનું લક્ષ્ય બન્યું જ નહિ. અને માન-સત્કારની મીઠાશમાં તે મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે, તેમ જાણ્યું નહિ, તે ભેદજ્ઞાનને તો સ્વીકાર્ય જ નહિ. પછી તારો ભવાંત કેમ થાય ?

કેટલાક ઉપદેશકો પણ આ કળિકાળમાં એમ માનવા લાગ્યા છે કે ધનની ઉપજ કેમ વધુ થાય તેમ વધુ ધર્મ થયો મનાય. અને ભોળાં જનો ડૈયામાં પાકાં હોય છે કે ધનથી જો ધર્મ થતો હોય તો પાપ કરવામાં વાંધો નથી. થોડું ધન ખર્ચીને ધર્મ ખરીદી લઈશું. અને અજી ઉપદેશકો પણ તેમની 'હા'માં 'હા' કરી લે છે. આથી ધનનિરપેક્ષ શુદ્ધધર્મ, શ્રદ્ધા કે સાપેક્ષધર્મની વાત દૂર રહી જાય છે.

“ધામધૂમ ધમાધમ ચલી ધર્મ રહ્યો દૂર રે.”

તવંગરોની આવી બાબુ ધમાલમાં રંકજનો જોડાઈને સંતોષ માનવા લાગ્યા કે આ સાચો ધર્મ છે. અને એમને અનુમોદનાનો

ધર્મ બતાવો. કયાંક આવી ધર્માધ્યમથી ચોડો વખત દૂર રહી વળી તપનાં અનુષ્ઠાનોના વિવિધ પ્રકારો પ્રગટ કર્યા. જે તપ નિર્જરાનું કારણ હતું તે પણ બાધ્યલક્ષી બની ગયું. તેમાં ધન, માન અને ઉત્સવોની પ્રધાનતા થઈ.

આવા પ્રકારો જોઈને ગ્રંથકારનું કરુણાશીલ છદ્ય પોકારી ઊઠ્યું હશે ? અરે ! આ મોકભાર્ગનો પ્રવાસી અનેક પ્રકારની કિયા અને તપ કરવા છતાં પરિબ્રમણથી તેની મુક્તિ કેમ થતી નથી ? એનું સંશોધન કરીને તેમણે આખરે અનુભવ વડે ઉપાય શોધ્યો કે અરે, મૂળમાં જ ભૂલ પડી છે. કિયા, તપ, પ્રત, જ્ય વગેરે બાધ્યનિમિત્ત સાધનો છે અને કેટલાક ઉપદેશકોએ અને સાધકોએ તેને જ સાધ્ય માન્યું છે. હું સાધનથી ભિન્ન સાધ્યસ્વરૂપ હું એવા બેદજ્ઞાન વગર સધળું કષ્ટરૂપ બન્યું.

આમ, ધર્માધના કરતો જીવ પ્રથમ દેહ, આ, પુત્ર, ધન, માન, સાધનસામગ્રીના મમત્વ અને એકત્વને કારણે પોતાને તે સર્વ બાધ્યસંયોગોથી એકાકાર માનતો હતો, ધર્મની બાધ્યકિયા કરતો છતાં વર્તનમાં મોહને કે માનને આધીન રહ્યો, મોહાદિના નાશ થવાથી ધર્મ થાય તે તો તેણે જાણ્યું નહિ. મોહ અને માન સાથેના એકત્વથી તેણે પોતાને સ્વરૂપે જાણ્યો નહિ તેથી કથચિત પાપથી ધૂટો થયો છોય તો પણ પુણ્યને સુખરૂપ માની ત્યાં અટક્યો તેથી ભવાંત કેમ થાય ? અર્થાત્ તત્ત્વના લક્ષ્ય કે શ્રદ્ધા વગર કરેલા વ્યવહાર મોકને પ્રયોજનભૂત નથી.

નોંધ : તમે કહો છો કે બાધ્ય કિયા કે ઉત્સવ આદિમાં ધર્મ નથી. તેની વર્થતા બતાવી કે તેથી ભવાંત થતો નથી. તો પછી સામાન્ય જીવો કે જેને તત્ત્વજ્ઞાન નથી તેને ધર્મનો આધાર શો ? કિયા તો જીવોને માર્ગ બતાવનાર નિમિત્ત છે. તપ ચિત્ત-શુદ્ધની સાધના છે. બેદજ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી જો આવો અભ્યાસ છોડી દે તો જીવોનો જન્મ પૂરો થઈ જાય. વળી, રાજ્યસ પ્રકૃતિવાળો જીવ પ્રથમ કિયામાર્ગને આરાધી રુચિવાળો થાય છે.

સમાધાન : અહીં કિયાનો નિષેધ નથી પરંતુ જે શુલ્ષ કિયાથી

ଓપଜତା ଶୁଭଭାବ ଅଶୁଭଥୀ ମୁକାବେ ଛେ ତେ ଶୁଭଭାବ ଭବାଂତନୁ କାରଣ ନଥି, ପରତୁ ପୁଷ୍ଟ୍ୟନୁ କାରଣ ଛେ. ତେଥି ସଂସାରନୁ ବ୍ରମଜ୍ଞ ତୋ ଯାତୁ ରହେ ଛେ. ମାଟେ କିମ୍ବା ଜୋ ଜ୍ଞାନ ସହିତ ହୋଁ ତୋ ତେ କର୍ମମୁକ୍ତିନୁ କାରଣ ବନେ ଛେ, ତେମ କହେଲୁଣୁ ଛେ.

ନାଚ ନଦୀ ପାର ଜ୍ଵା ମାଟେ ଛେ. ନଦୀମାଂ ଦୂରବା କେ ପଢିବା ରହେବା ମାଟେ ନଥି. ତେମ ଶୁଭ କିମ୍ବା ସଂସାରନୁ ଜ ପ୍ର୍ୟୋଜନ ବନେ ଅନେ ତାଂ ଜ ଜ୍ଞାଵ ଅଟକୀ ରହେ ଛେ. ତେନେ ଆ ଜଳଦ ଔଷଧ ବତାଵି ଜନ୍ମୋଥି ଯାତୀ ଆୟେଲି ପୁଷ୍ଟ୍ୟନା ସୁଖନୀ ବାଂତି ଯାଣବାନୀ ଛେ.

ତାତ୍ୱର୍ଥ କେ ଭେଦଜ୍ଞାନନୀ ଭାବନା ପଣ ଶୁଭଭାବ ଛେ. ପରତୁ ତେମାଂ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ହୋଵାଥି କାର୍ଯ୍ୟମାଂ କାରଣ ଜଣାବୁ ଛେ. ଗ୍ରେନ୍ଥକାର କହେ ଛେ କେ ଅତ୍ୟ ପଣ ସାଚୋ ଧର୍ମ ଭବାଂତ ସୁଧି ପହିଁଚାଇଁ ଛେ. ଅନେ ଖୋଟୀ ଦିଶାଏ ନିକଳେଲୋ ପ୍ରଵାସୀ ସେଂକଡୋ ମାଈଲ ଵାହନ ଦୋଡାବେ ତୋ ପଣ ପହିଁଚାତୋ ନଥି. ସାଚୀ ଦିଶାଏ ମେଂ ଗତିଏ ଜତୋ ଯାତ୍ରୀ ଗତବ୍ୟ ସ୍ଥାନେ ପହିଁଚାଇଁ ଛେ.

ଆଶୀ ପ୍ରଥମ ଭୂଭିକାଏ କୌଈ ପଣ ଜ୍ଞାଵନେ ଧର୍ମନୀ ପ୍ରାପ୍ତି ଥାଯ ତ୍ୟାରେ ସତ୍ତର୍ଦେଵ, ସତ୍ତରୁଗୁଡ଼ ଅନେ ସତ୍ତଧର୍ମନୀ ଶ୍ରଦ୍ଧା କାରଣଙ୍କୁ ହୋଁ ଛେ. ଗମେ ତେବା ଦେଵାଦିନୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କେମ ନ କର୍ବୁ ? ଜେନୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାଥି ଜ୍ଞାଵନେ ମାର୍ଗ ପଦ୍ଧତିବାନୋ ଛେ ତେ ଜ ତତ୍ତ୍ଵୋ ଜୋ ଶୁଦ୍ଧ ଜ୍ଞାଵନେ ହୋଁ ଜ୍ଞାଵନୀ ଶ୍ରଦ୍ଧାମାଂ ପଣ ତତ୍ତ୍ଵ ପ୍ରଥାର୍ଥପଦ୍ମେ ସ୍ଥାପିତ ନାହିଁ ଥାଯ. ହେ ଦେଵାଦି ଲୋକୋତର-ଶୁଦ୍ଧ ଭଣ୍ୟା ପଣ ତାରୀ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭେଦଜ୍ଞାନ ସହିତ ନ ହୋଁ ତୋ କରେଲି କିମ୍ବାମାଂ ଲୋକିକଭାବେ ହୋଵାଥି ତେନୁ ପରିଶାମ ସଂସାର ଛେ, ମାଟେ ଭେଦଜ୍ଞାନନୀ ମୁଖ୍ୟତା ବତାଵି. ଏ ଭେଦଜ୍ଞାନ ଏଟିଲେ ଆତ୍ମଦର୍ଵ୍ୟନୀ, ଶୁଦ୍ଧତାତ୍ତ୍ଵନୀ ମୁଖ୍ୟତାନୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ. ଜେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧକନେ ପରପଦାର୍ଥନା, ରାଗାଦି ଭାବନା, କେ ଭତ ପଥନା ଶୁଭାଶୁଭଭାବଥି ଭିନ୍ନତାନୁ ଭାବ କରାବେ ଛେ.

ତାତ୍ୱର୍ଥ କେ ଜେମ ଭାଲିଲା ଗମେ ତେବାଂ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ପଣ ତେନୁ ଚିତ୍ତ ପରଦେଶ ଗ୍ୟେଲା ପତି ପ୍ରତ୍ୟେ ଵରେଲୁଣୁ ରହେ ଛେ ତେମ ଧର୍ମତ୍ୟା ବାହ୍ୟପ୍ରଵୃତ୍ତିମା ଵୃତ୍ତି କରେ ତ୍ୟାରେ ପଣ ଅନ୍ତରପରିଶାମ ତୋ ସ୍ଵର୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟେ ରହେ ଛେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଜ୍ଞାନଉପ୍ୟୋଗଥି ବ୍ୟବହାରନେ ଜାଣେ ପଣ ତେମାଂ ଭଜନ ନ ଥାଯ. ଜେମ ଜ୍ଞାଵନେ ଜେ ପଦାର୍ଥମାଂ ରୁଚି ନଥି ତେବା ପଦାର୍ଥ ତେନୀ ସାମେ ଆବେ ତ୍ୟାରେ ପଣ ତେ ଜ୍ଞାଵ ତେମାଂ ଭଜନ ଥର୍ଛ ଶକ୍ତତୋ ନଥି. ତେମ ଜ୍ଞାନିନେ ପଦାର୍ଥନା

સુખની રૂચિ જ આપસી છે, તેથી તે બાધવૃત્તિ છતાં, મર્ગ થતો નથી.

મહી ગ્રંથકારનું કહેવું છે કે સમજ સાથે થતી કિયા ભવાંત કરે છે. એ સમજ ભેદજ્ઞાનની ભૂમિકા છે.

જેમ તમે નવકારમંત્રની માળા જપો, ત્યારે તે કિયા તમને સ્વરૂપ અનુસંધાન કરાવી શકે તે શુદ્ધાત્મા એવા પંચ પરમેષ્ઠાનું આલંબન છે. એ આલંબન દ્વારા તે મંત્ર સ્વરૂપમંત્ર બને છે કે અહો ! આ તો મારી જ આવૃત થયેલી શક્તિ છે. હું સર્વજ્ઞ એવો પૂર્જિતાની હું, મારો શુદ્ધાત્મા મારો ગુરુ છે નિમિત્ત-આલંબન દ્વારા આમ જ્યારે ઉપાદાનમાં કાર્ય થાય ત્યારે બાધકિયા અંતરકિયા બને છે. બાધકિયા બહાર રહેવા માટે નથી. પરંતુ અંતરદેણી કરવા માટે, જગતવ્યાપારથી અસંગ થવા માટે છે. જો બાધકિયા થવા છતાં અંતર પરિણાત્મિ પ્રત્યે દેણી ના ગઈ તો તેવી કિયાને ગ્રંથકાર કાયકલેશ કહે છે. ગ્રંથકાર કહે છે કે

જેન સાઇટ

કદ કરો સંજમ ધરો, ગાળો નિજ દેહ;

જ્ઞાનદશા વિજ્ઞ જીવને, નહિ હુઃખનો છોહ.

જેન જ્યાતિ શાસનમ

જેમ સામાયિક પ્રતિકમણ જેવા અનુષ્ઠાન એ સાવદ્ધ બાધ-કર્મથી નિવૃત્તિ માટે છે, તેને માટે બાધવિધિ કરવી આવશ્યક છે. પરંતુ તેનો મર્મ જાગ્રાત્વો તે સમજ છે. તે પ્રમાણેનું આચરણ તે સાચો માર્ગ છે.

સામાયિક એટલે સમભાવ. સમભાવ એટલે આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ કે જ્યાં રાગાદિ બહિર્ભાવ કે આકૃષ્ણતા નથી. બાધ કર્દી પ્રયોજન નથી. શુદ્ધ-સ્વરૂપમાં જોડાવું તે સમભાવનો યોગ છે. મંદિરના ગર્ભદ્વારમાં જવા માટે પ્રથમ રંગમંડપમાં જવું પડે તેમ અંતરપરિણાત્મિમાં સ્થિત થવા બાધવિધિનું આયોજન આવશ્યક છે. વળી, સંસારી જીવ નિરંતર આકૃણ હોય છે. તે કોઈ એક દિવસના સામાયિકથી આત્મભાવમાં સ્થિર થાય તેવું બનવું કઠિન છે તેથી અભ્યાસ માટે નિરંતર તેની આવશ્યકતા જાગ્રાત્વી.

પ્રતિકમણનો અર્થ પણ સ્વપ્રતિ વળવું. જગતની યાત્રા કરવા જીવ અનાદિકાળથી બહાર જ રહ્યો છે, બહારથી પાછા વળી અંતર તરફ જવું તે પ્રતિકમણની વિધિ છે. આત્મભાવમાં સ્થિર થવા માટે સૂત્રોના ચિંતનનું નિમિત્ત છે. સૂત્રો આત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે લઈ જનારાં કરશો છે. તે જાડો તો બાધ્યક્રિયા ઉપકારી છે.

જેમ કે ઠરિયાવહી સૂત્ર સર્વાત્મમાં સમદાચિ થવા માટેની ચિંતનના છે. તસ્સઉતીસૂત્ર આત્મવિલોપન કરી શુદ્ધ માટેનું સૂત્ર છે. અત્રથસૂત્ર મન-વચન-કાયાના યોગને શક્ય તેટલી બહિર્ભૂતાથી પાછા ખેંચવા માટે છે. અને લોગસ્સસૂત્ર વીતરાગની સુત્તિ દ્વારા, તેના ગુણના માદાત્મ્ય દ્વારા સ્વરૂપનો વિશ્વાસ એદા થવા માટે છે.

પ્રત્યાખ્યાન પરપદાર્થો સાથે એકત્વનો સંક્ષેપ કરવા માટે, સંભાનતા માટેનું આલંબન છે. વળી, પ્રત્યાખ્યાન પાળવું હોય ત્યારે આત્મસમરણનો ભાવ છે.

જિનભક્તિ પણ રાગદેખને ક્ષીણ કરવાનું અવલંબન છે, માર્ગ દર્શાવનાર જિનનો જગતના જીવો પ્રત્યે મહાન ઉપકાર છે. તેમની ભક્તિ દ્વારા જીવ ઉણુકમી થાય છે. જીવમાં રહેલી વૈરાગ્યભાવના સંસારના પદાર્થોથી પુષ્ટ નહિ પરંતુ વીતરાગની ભક્તિ વૈરાગ્યનું બળ આપશે ત્યારે તને સંસારનું કલિપત સ્વરૂપ સમજાશે. આવી જિનભક્તિ તને ભેદજ્ઞાનમાં સહાયક છે. આ મકારે દરેક અધ્યાત્મમૂલક કિયા-સત્રકિયા ભેદજ્ઞાન થવા પૂર્વનો અભ્યાસ છે. ભેદજ્ઞાન થયા પછી તે કિયાઓ વિશેષ મકારે આત્મવિશુદ્ધ કરે છે. સંસારભાવ ક્ષીણ થતો જાય છે. સ્વરૂપની જાગૃતિ થતાં વ્યવહાર છતાં સાધક મુક્તિ પ્રત્યે પ્રયાણ કરે છે.

આવી સમજ સાથે થતી કિયા ભેદજ્ઞાનના લક્ષ્યુક્તા હોવાથી અભ્યાસ માટે આવશ્યક છે, આથી ગ્રંથકારે લક્ષ્ય વગરનું તીર જેમ નિશાન માટે નિર્ણયક છે તેમ ભેદજ્ઞાન કે તેના લક્ષ્ય વગરની કિયાને ડિલાંદ, કાયકલેશજનિત કરી છે.

તાત્પર્ય કે ઘાંચીના બળદ જેવી જીવોની દશા ન થાય તે માટે

કડવા ઓષ્ઠધની જેમ માર્ગ સૂચવો છે, ભૂમિકા પ્રમાણે ગુરુગમે બોધ થાય તો કિયા અને અક્ષિયાનો ભેદ સમજાય છે, પરમાર્થમાર્ગનો આકંક્ષી-સાધક ગુંચ ઉભી કરતો નથી. પરંતુ વિવેકપૂર્વક ગુંચ ઉકેલે છે.

કોઈ સમજદાર પિતા વારસો માટે વસિયતનામું બનાવે ત્યારે વારસોને મુંજવણ થાય તેવું ન કરે. તેમ ઉપદેશકોએ જ્ઞાનનું વસિયતનામું સાધકોને સાધનમાર્ગમાં મુંજવણ ઉભી ન કરે તેમ નિજ્ઞમભાવે બોધદાયક આપવું જોઈએ. પોતાની માન્યતા ખાતર મતમતાંતર ઉભાં કરી સંસારથી છૂટવા મથતા સાધકોને પાછો નવો સંસાર ઉભો કરવા રાગાદિનાં કારકો આપવાં ન જોઈએ, જો સર્વ સાધનો જ બંધન થશે તો તરવાનો કામી ક્યાં જઈને છૂટશે? અને ઉપદેશક પણ કેમ છૂટશે? આમ તરે અને તારેને બદલે ઝૂલે અને ઝુબાડે તેવા પ્રકારો સામે ગ્રંથકારે જાગ્રત કર્યા છે.

પર પરિણાતિ પોતાની માને કિયા ગવે ધહેલો,
બંધ મોક્ષ કારકો ન પિદ્ધાળો, જેન સાંદ્રિત
બંધ મોક્ષ કારકો ન પિદ્ધાળો, તે મૂર્ખમે પહેલો.

સ્વભાવે રાગાદિ રહિત શુદ્ધાત્માને ન જાડાતો અજ્ઞાન-અવસ્થામાં થતા પરભાવરૂપ રાગ-દેખાદિને પોતે કરે છે તેમ માને, પોતાને જ કોઈ માને કે માયાવી માને, તે એવો મુંજાય છે કે રાગાદિથી પોતે જુદો છે તે કાણભર વિચારી શકતો નથી. .

વળી, ધર્મ અને કર્મ બંને ક્ષેત્રે બાધકિયામાં રાયતો, અંતરમાં તેનાથી પોતે લિન છે તેવું નહિ સમજતો અહંકારમાં ફુલાય છે. તે જ્ઞાનમાર્ગને કે બંધ-મોક્ષની વ્યવસ્થાને સમજતો નથી, છતાં પોતે સમજે છે, જાણે છે તેવું અભિમાન કરી સ્વયં પોતે મૂર્ખમાં ખપે છે.

અહીં ડિતશિક્ષા એ છે કિયા. પણ બોધ સહિત હોય અને જ્ઞાનશુદ્ધ આચાર સહિત હોય, તેમાં ભલે ગુણસ્થાનક પ્રમાણે સાધનની આવશ્યકતા રહે છે. પરંતુ સાધ્યનું મુખ્ય લક્ષ્ય સ્વપરિણાતિ અભિપ્રેત છે.

શાલકારો કેવળ કિયાનો નિષેધ કરતા નથી. ભૂમિકા અનુસાર કિયાના ભાવ જીવને થાય છે. તે કિયા ભાવશૂન્ય કે જડતારૂપ હોય તો તે કેવળ વ્યર્થ પરિશ્રમ છે એમ જણાવવું છે. કિયા સાથે જો

અંતરપરિક્ષતિની શુદ્ધિ નથી તો તેનું ફળ સંસાર જ રહેશે. જૃ કે શૂન્ય કિયાનું ફળ વિનાશી અને અપૂર્વી છે. તે મોક્ષનું સાક્ષાત્ ફળ નથી. પરંપરાએ પણ જો કિયા સાથે સ્વપરિક્ષતિની શુદ્ધિ હોય તો તે મોક્ષનું ફળ પ્રગટ થાય.

મનાદિ યોગ પ્રવૃત્તમાન હોય છે તે આલ્યવનું નિમિત્ત બને છે. આથી પ્રાણી કિયાને અંતે તો શુભાશુભ કર્મનો ભહાસાગર જ ઉત્પત્ત કરે છે. કિયારૂપ કર્મનું ફળ આવવાથી તેનો અંત નથી આવતો તે કર્મ વળી નવીન કર્મ ઉપાર્જન કરે છે. તે કર્મ શુભ હશે તો સુખ-પ્રાપ્તિમાં જીવને ભોગાસક્રિત થશે અને અશુભ હશે તો દુઃખથી માનવ વેરાઈ જશે. આમ, કર્મની વણથંભી વણાજાર તો ચાલુ જ રહે છે.

જીવથી જે કિયા કરાય છે તે કર્મ છે. શરીરધારી જીવ કિયારહિત હોતો નથી. તે માનસિક, વાચિક કે કાચિક કોઈ ને કોઈ કિયા કરતો જ હોય છે. પ્રત્યેક કિયા કર્મપાર્જન કરે છે. પરિક્ષામે જીવ સંસારનું પરિબ્રમણ જ પામે છે. બાહ્યકિયાઓ પણ ફળવતી બને છે. જે જે કિયા કરતા જીવના પરિક્ષામ શુભ છે, તો તે સ્વર્ગના સુખ સુધી લઈ જશે, પરંતુ ત્યાં આયુધનો અંત તો છે જ. અને ઈચ્છા ન હોવા છતાં અશુભ કર્મથી જીવ દુઃખના સ્થાનોમાં ઉપજે છે. ત્યાં પણ મરણઆધીન જીવન છે. અને દુઃખ તો છૂટનું નથી.

આમ, કિયાકંડથી ઉપાર્જન કરેલાં કર્મ સુખ-શાંતિ આપી શકે તેમ છે નહિ. વળી, સમયે સમયે પરિવર્તન પામતા કર્મના ફળમાં નિત્ય કે અવિનાશીપણું નથી. આમ, કિયા મુક્તિનું કારણ નથી તેમ જીવાવી શાખકાર કહે છે કે મુક્તિનું બીજ બેદજ્ઞાન છે. અને તેમાં આત્મજ્ઞાનનું પ્રયોજન છે. માટે માનવજીવનની સાર્થકતા આત્મજ્ઞાન વડે કર્મજનિત વાસનાને નાચ કરવામાં છે. પરપરિક્ષતિથી મનને પાછું વાળી સ્વપરિક્ષતિમાં જોડવું તે આત્મજ્ઞાનનું પ્રયોજન છે.

બેદજ્ઞાનીને-આત્મજ્ઞાનીને કિયાના કષ વગર પણ સુખ છે. આત્મજ્ઞાન વગર તપ તપે તોપણ ભવાંત થતો નથી. ભવાંત થવાનું

મુખ્ય કારણ આત્મજ્ઞાન છે. પરપરિણાતિ અજ્ઞાનમૂલક હોઈ બંધનું કારણ છે. સ્વપરિણાતિ મોક્ષનું કારણ છે.

અમિનિવેશ પુરુષાલ વિશેષ, જ્ઞાનીકુ કહાં હોત;

ગુણકો ભી મદ મિટ ગયો, પ્રગટ સહજ ઉદ્ઘોત. છંદ-૩૨

કિયામાર્ગનાં ભયસ્થાનો દર્શાવી હિતશિક્ષા આપી હવે જ્ઞાનમાર્ગને જાગ્રત કરી સાચો રાહ દર્શાવે છે.

આત્મજ્ઞાનીને પુરુષાલ પદાર્થો વિશે કર્તા કે ભોક્તાભાવનો આગ્રહ નથી હોતો. જ્ઞાનીને તે પદાર્થથી ભેદજ્ઞાન વર્તે છે. જેમ જેમ ઉપરની ભૂમિકામાં જાય છે તેમ તેમ વિકલ્યો શરેખ છે, ત્યારે જ્ઞાની પોતાને જ્ઞાની, ધ્યાની કે મુનિ માનતા નથી, ગુણોને પણ ત્યાં મદ કે આકંક્ષા નથી. પોતાના ગુણોનું ભાન તે પણ જ્ઞાનીને પરિગ્રહ ભનાય છે. તો પછી શાખાદિ, મોટાં આશ્રયસ્થાનોમાં કે અન્ય પદાર્થોમાં તો મારાપણાનો આગ્રહ ક્યાંથી હોય ? અંશમાત્ર તેવો મોહભાવ ચૌદ પૂર્વધર ન્યૂનને પણ નીચેની ભૂમિકાએ પટકી નાખે છે. તેથી જ્ઞાની ગુણોને ઉત્કૃષ્ટપણે સહન કરી સહજપણે વર્તે છે. તેમના આત્મજ્ઞાનનો પ્રકાશ જ અંહુકાર જેવા દોષને નાણ કરે છે.

જૈનમુખ્ય જ્યાતિ શાસનમ

માટે આત્મજ્ઞાન સહિત મુનિપણાની શ્રેષ્ઠતા છે. તેમની વાણીમાં અપૂર્વતા હોય છે. સર્વસંગ-પરિત્યાગ કરવા છતાં જીવ પરપુરુષાલ આશ્રીને તપ-જ્યાદિ કરે, જનકલ્યાણ કરે તો પણ તે ઉપાધિરહિત થતો નથી, કેમકે તેમની દાખિ અભેદ એવા આત્મસ્વરૂપ ગ્રત્યે ઢળી નથી. સર્વસંગ-પરિત્યાગ કરીને ક્ષેત્રાંતર થથો પરંતુ મતાંતર કે વિચારાંતર ન થયો. સાધનો બદલાયાં, ચર્ચા બદલાઈ પણ પરિણાતિ અંતર્ભુખ ન થઈ. તેથી આત્મજ્ઞાનની મુખ્યતા કહી છે જે ભવાંતનું, પ્રારંભનું અને આપરનું સાધન છે. આત્મજ્ઞાનના લક્ષ્યે ધર્મક્ષયાને પ્રારંભ તે કંઈ કઠિન નથી. બાળવૃદ્ધ સૌને માટે સરળ છે. ફક્ત તે તરફ લક્ષ્ય કે મંત્રય થયું નથી તેથી કઠણ લાગે છે. પરંતુ જેને સહજ આત્મિક સ્વરૂપનો ઉદ્ઘોત ચિત્તમાં પ્રગટ્યો છે એવા મુનિવરો તો ક્ષણે ક્ષણે અંતરપરિણાતિને જ ભજે છે.

ધર્મ ક્ષમાદિક ભી મિટે, પ્રગટત ધર્મ સંચાસ;
તૌ કલિપત અવભાવમે, કણું નહિ હોત ઉદાસ. છંદ-૩૭

કબે કમે ગ્રંથકાર પોતાના અનુભવનો ઉદ્ઘોત જણાવે છે. સાચા જ્ઞાનસ્વરૂપનું દર્શન કરાવે છે. સૂતેલાને જાગ્રત થવાનો ધંટારવ કરે છે. કાળનું બહાનું કાઢીને કોઈએ ધર્મના પ્રકાશ સામે પડદો નાખવાની જરૂર નથી. જેટલું સાધ્ય છે તેટલું તો કરી લો. તેનાથી પણ નીચે ન ઉત્તરવા માટે હવે ઉત્તમધર્મની પ્રાણાલી દર્શાવે છે. જાણે ગ્રંથકારે સીમામાં બાંધી દીધેલા ધર્મને અસીમ કેને જણકાલી દીધો હોય તેવું જણાય છે. વાસ્તવમાં શુદ્ધધર્મ, ધર્મના વાડામાં મર્યાદિત નથી, તેથી હવે આગળની ભૂમિકા બતાવે છે.

સાધકને અવસ્થાના બેદ જ્યાં ટણે છે ત્યાં શુદ્ધ આત્મધર્મ પ્રકાશિત થાય છે. સાધકની ભૂમિકામાં કખાયોની તરતમતા પ્રમાણે ક્ષમાદ ગુણોનો વિકલ્પ ઉઠે છે. પરંતુ જીવની દશા કષ્યોપશાભિક તરતમતાવાળી ભટીને જ્યારે ક્ષાયિકભાવે પરિણમે છે ત્યારે હું જ્ઞાની-ધ્યાની, જ્ઞાનવાન-દ્યાવાન, બ્રહ્મગારી-સદાગારી, ત્યાગી-વેરાગી જેવા ગુણોનો વિકલ્પ શરીરી જાય છે. એ સર્વગુણો સહજભાવે થઈ એક આત્મજ્ઞાનમાં શરીરી જાય છે. આવી ઉત્તુત દશામાં હવે પરભાવોની ઉન્મત્તતા ક્યાંથી હોય ?

સંસારમાં હોવા છતાં તે ઉદાસીનભાવે વર્તે છે, કર્મના ઉદયમાં વિવશ ન થાય, બાબ્ધવૃત્તિ દેખાવા છતાં અંતર્વૃત્તિમાં તે સ્થિત છે. તેથી કલિપત એવા ભાવમરણરૂપ વિકલ્પમાં સદાય ઉદાસ રહે છે કે સ્વપ્નવત્ત કલિપત પદાર્�ોમાં રુચિ થતી નથી. વૈધરાજ જેમ દર્દીની વય, દર્દ જોઈને, બાળાદિ દર્દીને યોગ્ય ઔષધ આપે છે તેમ ધર્મ પણ પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે હોય છે. એનો અર્થ એ નથી કે જીવે પ્રાથમિક ભૂમિકામાં રહેવું. પ્રથમ ભૂમિકામાં ક્ષમા, કોમળતા, કરુણા, દયા, પરોપકાર, દાન જેવા ગુણો હોય છે જેથી કર્માની અશુભતા હણાય છે, જ્યારે જીવ આગળની ભૂમિકામાં આવે છે ત્યારે તેને ક્ષમાદિ ભાવો સહજપણે હોય છે. પરંતુ નિર્વિકલ્પ દશા યોગ્ય મુનિને તો તે ગુણો સ્વામાવિકૃપણે હોવાથી તેનો વિકલ્પ નથી, તેથી

धर्मसंन्यास कહ્યો છે. અર्थात् દયા પામવા, ક્ષમા રાખવી તેવા ભાવોના પણ તે કર્તાનથી કારણ કે તે ગુણોનું પણ શમન થઈને શુદ્ધ સ્વભાવે તેઓ સ્થિત છે.

આત્મ દેહાન્તરજ્ઞાનજનિતાલ્હાદનિર્વત્તઃ ।

તપસા દુષ્કૃતં ઘોરં, ભુજ્રજાનોડપિ ન ખિદ્યતે ॥૩૪॥

આતમ-દેહવિભાગથી ઉપજ્યો જ્યાં આદ્લાદ,

તપથી દુષ્કૃત ઘોરને વેદે પણ નહિ તાપ. ૩૪

અર્થ : આત્મા અને દેહના અંતરનું બેદજ્ઞાન થવાથી નિજાનંદ વડે તે તુમ છે. ત્યારે તે તપ દ્વારા ઘોર દુષ્કૃત્યને ખપાવતો હોવા છતાં બેદ પામતો નથી.

જ્ઞાનરહિત તપાદિ કષ્ટ, કલેશ છે, નિરથ્યક છે. તેમ જણાવી હવે ગ્રંથકાર જ્ઞાન સહિતના તપની વિશેષતા દર્શાવે છે.

જ્ઞાનીને સધળી પરિસ્થિતિમાં નિજાનંદનું સુખ વર્તે છે. તે જાણો છે કે કંઈ પરવશતા છે તે જ દુઃખનું કારણ છે. અને જે સ્વાધીન એવું નિજાનંદનું સ્વરૂપ છે તે સુખદાયક છે. આવું જેને બેદજ્ઞાન વર્તે છે તેને જગતમાં સર્વોપરી સુખ છે.

પૂર્વકર્માને ખપાવવા કે ઉદીરણા કરી લેવા જ્ઞાની-મુનિ જગતના જીવોની દસ્તિએ જગતમાં દુઃખરૂપ તાપ સહે, ઘોર તપ કરે. પરંતુ જ્ઞાનીના મનમાં ત્યારે પણ કોઈ પ્રકારનો બેદ નથી. નિજાનંદ અને બેદ બે એકસાથે કેમ હોય ?

જીવ પૂર્વસંસ્કારના બળે ઉદ્યમાં આવે ત્યારે પથાશાળિત તપ આદરે છે. તપ કરતાં કોઈ પૂર્વનું અશુભ ફળ ઉદ્યમાં આવી જાય તો બેદ થાય છે. અને અજ્ઞાનથી એમ માને છે કે તપ કરવાથી આવી અશાની થઈ. પણ તપ કરવાથી આવી અશાની થતી નથી. વળી, આવી સ્થિતિને નહિ સમજાનારા તપથી શરીર બગડે છે, તેમ મનાવી વાસ્તવિકપણે કર્મના ઉદ્યને નહિ સમજનારા વિપરીત માન્યતા કરે છે કે આયંબિલ કરવાથી શરીરને નુકસાન થયું. ઉપવાસ કરવાથી દરદ થયું. આમ વિચારીને તપાદિને ગૌણ કરે છે. ગ્રંથકાર કહે છે

કે તપના બાધ્યનિમિતાથી મૂળાઈને તેને ગૌણ ન કરવું પણ સમજ સહિત તેના વાસ્તવિક પરિણામને જાણીને ખેદરહિત થતું તપ નિર્જરાનું કારણ બને છે તેમ માનવું.

રાગદેષાદિ કલોલૈરલોલં યન્મનોજલમ્ભ ।

સ પશ્યત્યાત્મનસ્તત્ત્વं સ તત્ત્વं નેતરો જનઃ ॥૩૫॥

રાગાદિક-કલોલથી મન-જળ લોલ ન થાય,

તે દેખે ચિદ્ધતત્ત્વને, અન્ય જને ન જણાય. ઉપ

અર્થ : રાગાદિ ભાવના જળરૂપ તરંગોથી જેનું મન ચંચળ થતું નથી તેનો આત્મા સ્થિરતાનો અનુભવ કરે છે. અસ્થિર વૃત્તિવાળો આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

આત્મદ્રવ્ય તરંગરહિત સરોવરની જેમ સ્થિર છે. તેમનું મન રાગાદિ ભાવથી રહિત હોવાથી જળતરંગોની જેમ ચંચળતા ધારણ કરતું નથી. ત્યારે એ સ્થિર મન શુદ્ધ થાય છે. એવા સ્થિર અને શુદ્ધ મનવાળો સાધક આત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરે છે.

જેમ સમુદ્ર ગંભીર હોવા છ્ટાં પવનનું નિમિત્ત પામીને સમુદ્રના જળમાં તરંગો ઊઠે છે. તેમ સંસારમાં વસ્તા જીવને રાગદેષનાં નિમિત્તો મળ્યા કરે છે, ત્યારે મન ચંચળ બને છે. નિમિત્તાધીન જીવ આ રાગાદિને પોતાનાં માની બંધાય છે. પણ જે સાધકજીવ સદ્ગુરુના બોધે સંસારના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણો છે તે તેવાં નિમિત્તોને વશ થતો નથી પરંતુ પોતે રાગદેષને જીતીને સ્વરૂપનો અનુભવ કરે છે.

કુલે બાંધ્યું જળ રહે જળ વિષ કુલ ન હોય;

જ્ઞાને બાંધ્યું મન રહે, ગુરુ વિષ જ્ઞાન ન હોય.

વસ્તુ-સ્વરૂપ આવું છે. દૃશ્યજગતને જોઈને જેને ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણું થતું નથી, રતિ-અરતિ ઊપજતી નથી. વળી, મિથ્યાભાવ જેનો ટણ્યો છે, તેણે જ્ઞાને કરીને પોતાનું મન વશ કર્યું છે. મન જ સ્વયં જેને જ્ઞાનકારે બન્યું છે તેને હવે અન્ય પદાર્�ોમાં રાગદેષ ઊપજતા નથી. તે આનંદ-સ્વરૂપ આત્માને અનુભવે છે.

રાગાદિરહિત મુક્ત મનનું આ લક્ષ્ણ છે. તે આવરણરહિત અકારણ આનંદને અનુભવે છે. તેને બહારમાં કોઈ પદાર્થની આવશ્યકતા નથી. તે આત્માના નિર્દોષ આનંદમાં લીન થાય છે. ત્યારે જગત તેને માટે લય પામે છે.

મન જળકલોલ જેમ વમળ જેવું છે. જીવનના વહેતા પ્રવાહને ઉત્તેજિત કરે છે, અને સંસ્કારોથી વિકૃત કરે છે. સદાય ચંચળ રહેતા મન દ્વારા સ્થિર આત્માનો અનુભવ ક્યાંથી થાય? મનની આ અસ્થિરતા શરે ત્યારે વૈતન્યશક્તિ પ્રગટ થાય છે. માટે પ્રયોગ દ્વારા મનને સ્થિર કરવું, જેથી મન શુદ્ધ થતાં આત્માનો અનુભવ થાય છે.

અવિકિતસમનસ્તલ્ય, વિકિસં બ્રાન્તિરાત્મનः ।

ધારયેતદવિકિસં, વિકિસં નાશ્ર્યેત્તતઃ ॥૩૬॥

અવિકિત મન તત્ત્વ નિજ, ભ્રમ છે મન વિકિત;

અવિકિત મનને ધરો, ધરો ન મન વિકિત. ૩૬

અર્થ : અવિકિત મન આત્મરૂપ છે. વિકિત મન તે આત્મજ્ઞાનિ છે, તેથી મનને આત્મસ્વરૂપ રાખવું પણ વિકિત મનનો આશ્રય ના કરવો.

જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

જેનું મન મેરુ જેવું નિશ્ચળ છે, આત્મરૂપ છે; જ્ઞાનીના મનની વૃત્તિ સદાયે નિર્ભળ હોય છે. જેને મન પર અંકુશ ન હોય તેને બાધ્ય અનુભાનો કે શાસ્ત્રાભ્યાસ પણ વર્થ જાય છે. ચંચળ મન પર આધાર રાખીએ છીએ ત્યારે એ મન જ આપણને દગ્ધો દે છે. જેભકે માણાના મણકા ગણતાં ઘડીક સાધુભાવ થશે અને ઘડીક માયાના ભાવ થશે. આત્મા અને મન અત્યંત નિકટ એકમેક જેવાં છે, મન રાગાદિ વિકલ્પવાળું હોવાથી આત્માને મલિન કરે છે. તેથી મનને અંકુશમાં રાખવા સંયમાદિની આવશ્યકતા છે. તેને મનગમતા પદાર્થો કેવળ આપ્યા કરીએ તો તે આત્મભાવમાં રહેતું નથી તેથી જ્ઞાનીઓએ શમન કે દમન જેવા પ્રયોગો કર્યા. મનને મિત્ર ભાવે ભાનીએ તો શમન કરાય, અને મન ન માને તો શત્રુને દબાવવો પડે તેમ દમન થાય. જે પ્રકારે મન સ્વાધીન બને તેમ ભૂમિકા

પ્રમાણો કરવું.

કોઈ ભાંત જનો કહે છે કે દમન કરવાથી મન વધુ પ્રબળ બને છે. ભાઈ ! તને પેટમાં દુઃખાં હોય અને ભાવતાં ભજિયાં કર્યાં હોય તો તું દમન કરે કે ભાવતું ભોજન કરે ? પેટનાં દર્દ ખાતર જેમ દમન જરૂરી છે તેમ મનની વિવશતાના રોગને દૂર કરવા દમન એ એક ઉપાય છે.

જેનો મન પર અંકુશ નથી તેનો વચન અને કાયા ઉપર પણ અંકુશ રહેતો નથી. અને છુદ ગ્રહેથી દડ પામતો ચારે ગતિમાં આંટા મારે છે. વિકિસ મન તે જ આત્મભાંતિ હોઈ દુઃખનું કારણ છે.

પરંતુ જે અવિકિસ મનવાળો (સ્થિર) છે તે તો સ્વયં આત્મરૂપ છે. મન આત્મભાવે વર્તે ત્યારે રાગદ્વેષ કોના પર કરે ? જેમ તાંબામાંથી જળકણોને બેચી લેવામાં આવે અને તાંબુ સુવર્ણપણો પ્રગટ થાય તેમ મનના સંકલ્પ-વિકલ્પ શર્મે ત્યારે તે પરપરાથોથી અસંગ થઈ સ્વરૂપમાં શર્મી જવાય છે. સ્વરૂપભય થયેલું મન જ સ્વયં આત્મા છે. આવું મન મુક્તિનું કારણ છે. માટે વિકિસ મનનો આશ્રય ન કરવો.

લેનામ જગતિ શાસનમ

અવિદ્યાભ્યાસસંસ્કારૈ રવશં વક્ષિપ્તતે મનઃ ।

તદેવ જ્ઞાનસંસ્કારૈ:, સ્વતસ્તત્વેવતિષ્ઠતે ॥૩૭॥

અશાનજ સંસ્કારથી મન વિક્ષેપિત થાય;

શાનજ સંસ્કારે સ્વત: તત્પ વિષે સ્થિર થાય. ૩૭

અર્થ : અવિદ્યા-અજ્ઞાનના સંસ્કારથી મન પરાધીન થઈ વિક્ષેપ પામે છે. તે જ મન ભેદવિજ્ઞાનના સંસ્કારો દ્વારા સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે.

અવિદ્યા : દેહ, સ્વજન પરિવાર, ધન, ધર, વલો, પાત્રો - સર્વ પૌદ્યગલિક હોવા છતાં તેમાં સ્વાત્મબુદ્ધિ કરવી તે અવિદ્યા છે. વારંવાર માયિક પદાર્�ોમાં મન દ્વારા વૃત્તિ અને કાય દ્વારા પ્રવૃત્તિ કરવી તે અવિદ્યા છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ મનમાં જે છાપ પડે છે તે

સંસ્કાર છે અને એ સંસ્કારો દ્વારા વિષયોમાં આસકત થયેલું મન વ્યકૃળતાથી વિક્ષેપ પામે છે. એ જ મનમાંથી અવિદ્યા નાટ થાય, માયિક પદાર્થોમાં વૃત્તિ ન કરતાં માત્ર જ્ઞાનસ્વરૂપે ટકે તો તે મન આત્મામાં સ્થિર થાય છે. ત્યારે મનનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ રહેતું નથી.

અસ્થિર મન અનેક પ્રકારની કર્મજીવગણ્ણા ગ્રહણ કરે છે. આવા ચિત્તને વિક્ષિત મન કર્યું છે. મનનું લિંગ તો નપુંસક છે પણ અવિદ્યાના બળે તે સમર્થ માનવોને કે સાખાટને વશ રહેતું નથી. ઘણું તપ તપતા મુનિઓને પણ મન ઠગી લે છે. પૂર્ણતા પામતા સુધી આવા મનને આત્મજ્ઞાન વડે બાંધી રાખવું પડે છે. તેથી સાધકને અસંગતાનો ભોધ આપ્યો છે. કારણ કે મધ્યપૂડા જેવા આ સંસારમાં કેટલાંથે પ્રલોભનો આપીને માયા-અવિદ્યાએ જીવને ભુલાવી દે છે.

પરંતુ જેને જ્ઞાન વડે આત્માને બાંધ્યો છે તેવા જ્ઞાની પાસે ઈન્દ્રિયોના વિષયો, મોહજનિત કથાયો આવવાનું સાહસ કરતા નથી. છતાં કોઈ ઉદ્ય આવી જાય તો જ્ઞાની તેની સાથે મેદાને પડી તેને હટાવીને જ જુંપે છે. અગર સમાધિભાવથી નિર્લેપ રહે છે. મનની સ્થિરતામાંથી તેનું આત્મસામર્થ્ય પ્રગતે નથી. આવી સ્થિરતાના અભ્યાસ માટે એકાંતસ્થાન વધુ સહાયક છે. પુરાણા સંસ્કાર લોકસમુદ્દાય કે ભૌતિક સાધનોમાં પ્રલોભન ઉભ્ય કરી લે છે. માટે સુંદર મનથી ભેદવિજ્ઞાન, નિર્વિકલ્પતાનો અભ્યાસ કરી સહજસ્થિતિ પેદા કરવી. આત્મા સ્વયં એકપણે હોવા છતાં અવસ્થાભેદ બે પ્રકાર કહ્યા છે – શુદ્ધાત્મા અને અશુદ્ધાત્મા. તેમ મન અનું એ જ છે. તેના બે ભેદ કહ્યા છે – (૧) વિક્ષેપવાળું મન, (૨) અવિક્ષેપ મન.

અજ્ઞાને કરીને ઉપજતા રાગદેખના વિકલ્પોવાળું મન વિક્ષિત મન છે. તે મન દ્વારા ભાંતિ પેદા થાય છે. એટલે માયિક સુખમાં જીવ સુખ માનતો થઈ જાય છે. ઈન્દ્રિયોના સાધન દ્વારા આત્માનો ઉપયોગ પર-વસ્તુને જાણે છે. મનોવર્ગજ્ઞાથી બનેલા મનની મદદથી મનન કરે છે તે દ્રવ્યમન છે. પરંતુ વસ્તુને જાણે છતાં સંકલ્પ-વિકલ્પ ન કરે તે ઉપયોગ (ભાવમન) સ્વસ્થરૂપે રહે છે. અર્થાત્ મનોવર્ગજ્ઞા

જડ છે તેથી મન પણ જડ કહેવાય છે. પણ તે દ્વારા જે મનન થાય છે તે આત્માનો ઉપયોગ છે તેથી ચેતનારૂપ છે. સંકલ્પ-વિકલ્પ-રહિત ઉપયોગ તે શુદ્ધાત્મા છે.

મન-વચન અને કાયા ચેતનાની સ્હુરણાથી પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે યોગરૂપ બને છે. મનાદિયોગની વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિથી ચંચળતા-વિક્ષેપ પેદા થાય છે. તેવું વિક્ષિપ મન સંકલ્પ-વિકલ્પોમાં જ એકાકાર થઈ જાય છે, તે મન સાધના દ્વારા જ્ઞાનને વશ વર્તે, ત્યારે પોતે રચેલું એ જાણું જો ભેટી નાખે છે તો તેને આત્મતત્ત્વનો સ્પર્શ થાય છે.

માટે સાધનાનો પ્રારંભ સંત્યક્ષાન, તત્ત્વજ્ઞાન કે ભેદજ્ઞાન છે. જગતના સ્વરૂપને સ્ફટિકમણિની જેમ આરપાર જોઈ લે છે. તેને વિષયના વિકારો વિભાગીત કરતા નથી. નિમિત્તોના ત્યાગે કે ભોગે રેમનું મન અવિકિત નથી થતું. સાક્ષીભાવને ગ્રહણ કરીને તેઓ કુદુરુત્વાનમાં હોય તોપણ સાવધાન રહે છે.

છતાં, જેને સ્વરૂપસાધના કરવી છે, અવિદ્યાનો સર્વથા નાશ કરવો છે તેણે માયાના પાશથી દૂર થવું પડશે. અવિદ્યાના સંસ્કારને આધીન મનને સ્વાધીન કરી સ્વરૂપસ્થિરતા કરવી તે સાધકનું ધેય છે.

મનનું ક્ષેત્ર ધારું વિશાળ છે; જાણો કે મોટું સાંબ્રાજ્ય. શરીરમાં રહેવી સર્વ ઈન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિનું એ મહાતંત્ર છે. એ મનની અવસ્થા અનેક સમસ્યાઓ ઊભી કરે છે. અને માનવને અન્ય સુખ હોવા છતાં એ સમસ્યાઓનું સમાધાન કરી શકતો નથી. જે મન નિરંતર બદલાતું રહે છે તેનાથી સમાધાન પણ કેમ થઈ શકે? આ મનને સમજવા તત્ત્વચિત્તકોએ તેના ઘણા પ્રકારો કહ્યા છે.

મુખ્યત્વે ભાવમન અને દ્રવ્યમન બે સંયોગથી માનસિક કિયાઓ થાય છે. એકલું દ્રવ્યમન કે એકલું ભાવમન કાર્યશીલ થઈ શકતું નથી. દ્રવ્યમન પૌરુણાલિક હોવા છતાં જ્ઞાનશક્તિ તેના વગર કાર્ય કરી શકતી નથી. તો પછી સારાનઠારા વિકલ્પો કોણ કરે છે? તેને કારણે સુખ-દુઃખ ઊભાં થાય છે તેને માટે જવાબદાર કોણ છે!

સામાન્ય રીતે એમ કહેવાય છે. એ સર્વે મનને લઈને છે.

મન જ માનવનું શરૂ છે, અને મન જ માનવનું મિત્ર છે. થોડા ઊંડા ઉત્તરીને વિચારીશું તો સમજાશે પૌદ્રગલિક મન જડ છે. તેમાં કઈ રીતે સારાખોટા ભાવ જન્મે, જડ તો હંમેશાં જડ રહે. તેથી જેને આપણે ભાવમન કહીએ છીએ કે જે ચેતન મન છે. જેને ઉપયોગ પણ કહેવામાં આવે છે. આ ઉપયોગની શુદ્ધિ-અશુદ્ધિ સાથે મનને સંબંધ છે, અને મનની પ્રવૃત્તિ સાથે ઉપયોગને સંબંધ છે.

મન સંકલ્પ-વિકલ્પનો અખૂટ ખજાનો છે. એ સંકલ્પ-વિકલ્પથી મન ચંચળ બને છે. તેથી તેમાં વ્યગ્રતા હોય છે, વ્યગ્રતા શમાવવા માટે મનની એકાગ્રતા જરૂરી છે. કારણ કે સાધનાનું અપેક્ષિત સાધન મન છે. ચેતના મન સાથે જોડાયેલી છે. માટે મનને એકાગ્ર કરવાની જરૂર રહે છે. ચેતના પૂર્વસંકારોથી ગ્રસિત છે. તેથી જો ચેતનાની ધારા નિર્ભળ હોય તો મન પણ નિર્ભળ રહે છે. ચેતનાની ધારામાં રાગાદિ ભાવ હોય તો મનમાં પણ તેવી જ મલિનતા આવે છે.

પ્રાઇમાત્રમાં ચેતના સમાન છે. તેનો વિકાસ અસમાન છે. જ્ઞાનના આવરણને કારણે ચેતનાનો વિકાસ મંદ હોય છે. આવરણ ઘટે તેમ ચેતના વિકાસ પામે. માનવજીવનમાં વિચારશક્તિના સદ્ગુરૂઉપયોગ દ્વારા શુદ્ધિ થાય તો જ્ઞાનનું આવરણ ઘટે. જ્ઞાનથી પ્રેરિત મન નિરંતર સમ્યગ્ર પ્રકારે વર્તે છે.

આ મનનું રાજ્ય દુન્યાવી રાજ્ય કરતાં પણ વધુ વ્યાપક છે. આકાશ-પાતાળ સર્વજ તે વિસ્તારી જાય છે. કોઈ પણ જડપી વાહન કરતાં મનનો વેગ વધુ છે. એક શબ્દ દ્વારા જેટલી હિસા થાય તેના કરતાં અનેકગણી હિસા માનસિક ફૂરતાથી થઈ શકે છે. આ સર્વ સામે એક બીજી શક્તિ એ છે કે તે મન દ્વારા માનવ મુક્તિની સાધના કરી શકે છે.

આ મન વિષમ ભાવમાં વર્તે ત્યારે અતિ ચંચળ હોય છે. વળી, મન એક, પણ તેના તરંગોમાં પરસ્પર વિરોધ હોય છે. એક વાર મન કહે છે આ પદાર્થ ભાવા જેવો છે. તરત જ એ મનનો તરંગ બદલાય છે ને કહે છે આ પદાર્થ ભાવા જેવો નથી. એક મન કહે છે કે આ વખત સુંદર છે. બીજો તરંગ કોઈના વખત સાથે

તેની તુલના કરે છે. અરે એક તરંગ કહે છે કે ધર્મ કરવા જેવો છે. બીજો તરંગ કહે છે કે હમણાં જરૂર નથી. કોઈ પ્રસંગે મન કહે છે કે આ માયા કરવા જેવી નથી, તરત જ બીજો વિકલ્પ હાજર થશે કે વાંધો નહિ સંસારમાં માયા-પ્રયંગ ચાલ્યા કરે. ક્યારેક કોઈ જીવને આજીવન બ્રહ્મચારી રહેવાના ભાવ થાય છે. ત્યારે કોઈ સંસ્કાર મનને કહે છે હમણાં એવી જરૂર નથી. અને જીવ અબ્રહ્મ સેવતો થઈ જાય છે.

જડ અને ચેતન પદાર્�ોમાં અનંત શક્તિ છે. પરંતુ જડ કરતાં ચૈતન્યની શક્તિ મહાન છે. વળી અન્ય પણ બીજી ધર્મી શક્તિઓ છે. જાણવાની, જોવાની અને અનુભવવાની શક્તિ માત્ર ચૈતન્યમાં છે.

આપણો આપણા જીવનનું માપ સક્રિયતા દ્વારા કાઢીએ છીએ. પણ પેલા છૂપા સંસ્કારવાળા મનને જાણતા નથી કે સમય આવે સક્રિય મનને ફગાવી દે છે. માટે મનનાં મૂળ મંત્ર્યોનું કે વલણોનું પરાવર્તન જરૂરી છે. બહારથી આવતી મહિનતા પહેલાં અટકાવો પછી ભાવમન શાંત થતાં સંસ્કારિત બની ગયેલી મહિનતા પણ દૂર થશે. આમ, ચેતનાની શુદ્ધિ પૂર્ણપણે વિકાસ પામે છે. આવા મનને આત્મજ્ઞાન પડે નાથી શકાય છે. જૈનમ् જ્યતિ શાસનમ्

અપમાનાદયस્તસ્ય, વિક્ષેપો યસ્ય ચેતસः ।

નાપમાનાદયસ્તસ્ય, ન ક્ષેપો યસ્ય ચેતસः ॥૩૮॥

અપમાનાદિ ન તેદને, જસ મનને વિક્ષેપ,

અપમાનાદિ ન તેદને, જસ મન નહિ વિક્ષેપ. ૩૮

અર્થ : જેનું ચિત્ત વિકિષ્ટ છે તેને માન-અપમાન જણાય છે, પરંતુ જેનું ચિત્ત સમતામય છે તેને માન-અપમાન કંઈ ક્ષેપ કરતા નથી.

રાગાદિ ભાવથી જેનું ચિત્ત વિકિષ્ટ (અંચળ) છે, તેને બાબ્દ પરિસ્થિતિ કે સંયોગો ક્ષોભ પમાડે છે, ચિત્તની અવસ્થાના ટુકડા કરી નાખે છે. પાતળી કાચની બરણીની માફક ચિત્તમાં વ્યાકુળતાની તિરાડ પડે છે. જીવ બ્યાગ થઈ જાય છે. માન સમયે પોતે મોટો

છે તેમ કુળજાની જેમ અહંકી કૂલે છે. અપમાન થતાં કુળજાની જેમ તેની હવા નીકળી જાય છે અને દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે. આકૃષ ચિત્ત તેને હિતાહિતનો વિચાર કરવા દેતું નથી. માન સમયે માન જેવો, અપમાન સમયે અપમાનરૂપે પરિણામે છે, પણ બેદજ્ઞાન દ્વારા જાણો તો સમજે કે આ માન-અપમાનથી હું તો ભિન્ન છું. આ તો જડ પ્રકૃતિનો સંયોગ છે. હું તો સ્વભાવથી સમતાયુક્ત છું. સંસારમાં શુભાશુભ કર્મના યોગે માન-અપમાનના પ્રસંગો આવે ત્યારે વિકિરણ ચિત્તવાળો તેમાં તથાઈ જાય છે. કોઈ વાર કંઈક પ્રયત્ન કરી ચિત્તને સમજાવે છે પરંતુ અહંકારવશ વળી ચિત્ત પાછું તે પ્રવાહમાં ખેંચાઈ જાય છે. ત્યારે જો કોઈ બોધનું શ્રવણ થયું હોય તો તે વિચારી શકે કે માન કોનાં ? અપમાન કોનાં ? હું તો કર્મપ્રકૃતિરહિત શુદ્ધ-નિશ્ચળ સ્વરૂપ છું, મારે આવો કોભ શો ? વિકલ્પ શો ?

દેહના અધ્યાત્મવાળો દેહને મળેલા નામ સાથે એકમેક થઈ ગયો હોવાથી તે નામ સાથે જોડાતા ભાવોને પોતાના માની, તેમાં માન-અપમાન જાણી દુઃખી થાય છે. દેહાદિ સંયોગોમાં અનુકૂળ થનારને તે ભિન્ન માને છે. અને પ્રતિકૂળ થનારને શત્રુ માને છે. આવી માન્યતામાં રાચતું ચિત્ત જ શત્રુનું કે ભિન્નરૂપ છે. જે ચિત્ત તારા અંકુશમાં નથી, તે તારી પાસે અહિતનાં કાર્યો કરાવે છે, તે તારો શત્રુ છે, અને જે ચિત્ત તારા આત્મભાવને વરેલું છે તે તારો ભિન્ન છે. ભાઈ ! બહાર શત્રુ-ભિન્ન જોવામાં તારા પૂર્વજન્મો વર્થ ગયા અને આ જન્મ પણ વર્થ જશે.

સમજ સમજ ઓ મૂર્ખ મન, દ્વારા પણોજણ પાગવા ના બન;
આતમને તું ઓળખ બાપુ ! છોડી દે કાયાની માયા.

બહાર શત્રુ-ભિન્ન શોધવાની પળોજણ છોડી દે. તે તો ઘણા દૂર છે. તારા અંતરમાં સ્થાયી થયેલા કષાયરૂપી શત્રુને ઓળખ. તેને એક વાર ભગાડી દે. પછી ભિન્નરૂપે રહેલું તારું ચિત્ત તને સહાય કરશે.

તું વિચારી જો કે જેનું ચિત્ત કુષ્ય નથી, જેને સહેજ સહેજમાં રતિ-અરતિ થતી નથી, તેઓ આત્મદાસિથી સર્વ પ્રકારો અને પ્રસંગોને જાણો છે, તેમના ચિત્તમાં માન મીઠાશ પેદા કરતું નથી, અપમાન

કડવાશ ઉત્પન્ન કરતું નથી, જ્યારે જુઓ ત્યારે સમચિત દશાવાળા જ્ઞાની આનંદમાં છે. પોતાના દેહથી જે પોતાને લિત્ર જાણો છે તેને વળી માન-અપમાન શું કરે ! સંસારનાં યશકીર્તિનાં કોટડાં તે ઓળંગી ગયા છે. તેનો હવે તેને આદર નથી તેથી તેમનો આત્મા તે કોટડામાં પુરાઈને કલેશિત થતો નથી.

જ્ઞાની ભેદજ્ઞાન વડે સંસારના સર્વ પ્રકારોને નિઃસાર જાણો પછી તે તે પ્રકારોમાંથી તે સુખ કેવી રીતે માને ! માન-અપમાન જેને સમાન છે. તેને કોભ થતો નથી. તેનું આત્મદર્શન સદાય પ્રકાશિત હોય છે. આવું આત્મજ્ઞાન, ભાન કે દર્શન કોઈ અન્યત્ર સ્થાને નથી, પોતાની જ સ્વરૂપસત્તામાં રહેલું છે. જેટલી સ્થિરતા તેટલી અંતર્ભુખતા વિકાસ પામે, અને અંધકારનાં તાળાં ખૂલી જાય છે. પછી એ જ્ઞાની માન-અપમાન જેવા હંદુમાં મુંજાતા નથી એવા વહેણને તરીને પરમાર્થમાર્ગ પહોંચે છે. તેઓને સર્વ જીવો સાથે સમભાવનો અભેદ સંબંધ છે, અને આત્મશ્રદ્ધાબળે સિદ્ધ સાથે પણ અભેદ સંબંધના અલિલાખી છે.

જૈન સાઇટ

યદા મોહાત્મજાયેતે, રાગદેષૌ તપસ્વિનઃ ।

તદૈવ ભાવયેત્ત્વસ્થમાત્માનં શાસ્ત્રઃ ક્ષણાત્ ॥ ૩ ૧ ॥

યોગીજનને મોહથી રાગદેષ જો થાય;

સ્વસ્થ નિજાત્મા ભાવવો, ક્ષણભરમાં શમી જાય. ૩૮

અર્થ : તપસ્વીને મોહથી રાગદેખાદિ ઉપજે ત્યારે સ્થિર એવા સ્વસ્થ આત્માને ભાવવો જેથી ક્ષણમાત્રમાં તે રાગાદિ ઉપશમ પામે છે.

મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનાં મૂળ ઉંડાં છે. સ્થૂળ દોષોને ટાળ્યા પછી, અથવા અનંતાનુંબંધી જેવા તીવ્ર રસ શભ્યા પછી પણ જો તેનો સૂક્ષ્મ સંસ્કાર રહી ગયો તો તે અપૂર્ણ દશામાં રાગાદિ ભાવને ઉત્સર્જિત કરે છે. પૂર્વકર્મોનો સંસ્કાર જીવને પ્રેરિત કરે છે. હમણાં આ માનાદિ પૂંજાથી કંઈ વાંધો નહિ આવે. પછી જ્યારે શમાવવા હશે ત્યારે તેને શમાવી શકશે. પણ એક વાર મલિન તત્ત્વને પગ પ્રસારવાનું મળે પછી તે પોતાની જાણ પૂરી પાથરી દે છે. માટે

અહીં કહે છે કે તપસ્વીએ જ્યારે પણ એવા સૂક્ષ્મ સંસ્કારો જાગી ઉઠે ત્યારે તેને જરા પણ પોષણ ન આપતાં ઊગતા જ શમાવી દેવા. તે માટે શુદ્ધાત્મામાં સ્થિર થવા પ્રયત્ન કરવો જેથી તે રાગાદિ ભાવ ઉપશમ પામે છે.

તાત્પર્ય કે તપસ્વી હજી જ્ઞાનદશાયુક્ત ન હોય તો તપથી તપે પણ રાગાદિના સંસ્કારોની સૂક્ષ્મતા જાળવામાં ન આવે ત્યારે તે ભાવો તપસ્વીને પણ નિમિત્ત ભજતાં ઉતેજના આપે છે. ગર્વરૂપે, કોધરૂપે, માનપૂજાની આકાંક્ષારૂપે વૃત્તિઓ પોષાય છે. આત્મજ્ઞાન કે ગુરુગમ વગર મહાતપસ્વીઓ પણ ભૂલ ખાઈ જાય છે. નાના સરખા વિષયમાં લુબ્ધ બની કરેલું સર્વ તપ તેમાં હોમી હો છે, એથી યમનિયમને આરાધે, વનમાં મૈન ધારણ કરે, પદ્માસન લગાવી બેસી રહે, શાખાભ્યાસ કરી વાદ-વિવાદ કરે તો પણ તપસ્વી મોહનીયના ઉદ્યમાં બ્રહ્મિત થઈ છેતરાઈ જાય છે. તેવે સમયે સદ્ગુરુને શરણે જવું કે શુદ્ધાત્માનું ધ્યાન કરી સ્થિર થવું. જેથી રાગાદિનો ઉદ્ય ઉપશમ પામે છે.

યત્ર કાયે મુને: પ્રેમ, તત: પ્રચ્યાવ્ય દેહિનમ્ર |

બુદ્ધયા તદુતમે કાયે, યોજ્યેત્રેમ નશ્યતિ ||૪૦||

તનમાં મુનિને પ્રેમ જો, ત્યાંથી કરી વિમુક્ત,
શ્રેષ્ઠ તને જીવ જોડવો, થશે પ્રેમથી મુક્ત. ૪૦

અર્થ : મુનિઅવસ્થામાં જો દેહમાં પ્રેમ થાય તો મુનિએ દેહમાંથી ભમત્વ હઠાવીને ઉત્તમ એવા આત્મસ્વરૂપમાં પ્રેમ લગાવવો જેથી બાબુ દેહાદિમાં થયેલું ભમત્વ નાશ પામે છે.

કહું છે કે જંગલમાં તપ તપે, નિરાહારી રહે, ઇમાળે હાડ ગાળે, વિષયો શાંત થયા હોય પણ ક્યાંક ઉડે રહી ગયેલો સંસ્કાર મુનિના દેહમાં પ્રેમ ઉપજાવે છે ત્યારે દેહનું લાલનપાલન કરવાની, કે ક્યાંક આહારાદિની તૃષ્ણા બળ કરી જાય છે. વળી, મોહનીય કર્મની પ્રકૃતિનું બળ એવું છે કે જીવને ખોટું હોવા છતાં તેમાં સાચાનો અમ પેદા થાય છે, અથવા મન જ મનને છેતરે કે હું

તો તપસ્વી-મુનિ છું. વિષયો કે દેહભાવ મને શું કરવાના છે ?

જ્ઞાનીજનો કહે છે કે એવા બ્રહ્મમાં રહેવા જેવું નથી, પરંતુ જ્યાં દેહમાં ભમત્વનો અંશમાત્ર જ્ઞાય કે તરત જ તાંથી તે ભાવને જ્ઞાન-વિવેક રાખીને દૂર કરવો. અને ભાવના કરવી કે અહો, આ દેહ કરતાં તો ચિદાનંદભય આત્મસ્વરૂપી કાયા પર પ્રેમ કરવો જરૂરી છે. એમ પ્રેમનું સ્થાન કાયા નહિ પણ આત્મા છે તેમ અંતરૂદેષ્ટિ કરવી જેથી પૂર્વે થયેલું કાયાનું ભમત્વ નાશ પામે છે.

અંતરૂદેષ્ટિ વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપને સુસ્પષ્ટપણે જાડો છે, જેના અભાવે તપસ્વી પણ બ્રહ્મમાં પડે છે. તેથી દેહભાવ શું છે ? તેનું લક્ષણ શું છે ? તેને જાણતો નથી. જ્ઞાન-વિવેકરહિત તેની સાધના ફળવતી થતી નથી. માત્ર જંગલમાં ભમવાથી કે તપ તપવાથી સ્થળાંતર થવાથી અજ્ઞાનનો નાશ થતો નથી પરંતુ આત્મા અને દેહનું યથાર્થસ્વરૂપ જાડો, તેનો ભેદ કરે તો વાસનાનો ભેદ થાય.

આ દેહમાં અસ્તિત્વ ધરાવનાર મહાન ચૈતન્યસત્તા જે ચિદાનંદભય છે. માટે કાયાની ભાયા છોડીને કાયામાં જ રહેલા શુદ્ધ તાપ પર પ્રેમ કરવાથી, તે સ્વરૂપમાં શમાવવાથી કે તેના દર્શનથી સર્વ માયા શમી જાય છે. માટે અંતરૂદેષ્ટિ કરી સર્વ દ્રવ્યથી મુક્ત એવા સ્વરૂપમાં જ સ્થિર થવું.

આત્મવિભ્રમજં દુઃખમાત્મજાનાત્મજામ્યતિ ।

નાયતાસ્તત્ત્ર નિર્વાન્તિ કૃત્વાપિ પરમં તપ: ॥૪૧॥

આત્મભ્રમોદ્ભવ દુઃખ તો આત્મજ્ઞાનથી જાય;
તત્ત્વ પત્ત વિદ્ધિ, ધોર તપ તપતાં પણ ન મુકાય. ૪૧

અર્થ : આત્મભ્રાંતિજ્ઞન્ય જે દુઃખ છે તે આત્મજ્ઞાનથી નાશ પામે છે. તે ધોરતપ કરવા છતાં આત્મજ્ઞાનના અભાવે મુક્તિ પામતો નથી.

દેહધ્યાયી દેહના રોગને જાડીને તે દૂર કરવા અનેક ઉપાય યોજે છે. પરંતુ આ આત્મભ્રાંતિનો દુરાધ્ય રોગ કેવો દુઃખદાયી છે તે જીવ જાણતો નથી. દેહાદિમાં આત્મબુદ્ધિ તે મહાન બ્રહ્મ છે. દેહરોગ તો આ શરીરની અવસ્થા સુધી સાચે રહે છે. પરંતુ આ

આત્મભાંતિનો રોગ તો જૂનો અને જલદ છે. વળી, જન્મો સુધી સાથે રહી શકે છે.

હું આવો સામર્થ્યવાન ચૈત્યન્યતત્ત્વ હું એવું માહાત્મ્ય જીવને આવતું નથી. એથી આત્મભાંતિનું કોઈ હુઃખ પણ તે જાણતો નથી. તેથી બ્રહ્મિત થઈને ભટકે છે. વળી, જ્ઞાનરહિત યમનિયમ, તપ કે અનુષ્ઠાન કરી તે માને છે કે ધર્મ થઈ ગયો અને દેહાદિલ્લાવ તો એવા ને એવા રહી ગયા. તેથી તેની મુક્તિ પણ થતી નથી.

આત્મભાંતિનો રોગ તપ કે જપથી દૂર થતો નથી કારણ કે એ મહાઅજ્ઞાનની દશા છે, તે જ્ઞાન થતાં પ્રાયે ને સદ્ગુરુના યોગથી તેમની આજ્ઞાઆરાધનથી દૂર થાય છે. આત્મભાંતિ એ કલેશજનિત અવદશા છે. સર્વ હુઃખનું મૂળ છે. તે દૂર કરવાનો એકમાત્ર ઉપાય આત્મજ્ઞાન છે. તે આત્મજ્ઞાન આત્મભાવથી થાય છે. એ જેમ જેમ આરંભ પરિગ્રહ ઘટે છે, અસત્પ્રસંગનું અલ્યત્ત થાય છે, અસત્પ્રસંગનું સેવન ઘટે છે ત્યારે આત્મભાવનું બળ પ્રવર્તો છે. તે આત્મભાવના સાત્ત્યથી આત્મજ્ઞાન થાય છે. જે જ્ઞાને દેહાદિનો ક્ષય થઈ સહજ-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે. તપ, જપ સર્વ કિયા આત્મજ્ઞાનરહિત હોય તો તે જીવ મુક્તિ પામતો નથી. જૈનમ् જ્યાતિ શાસનમ्

રજ્જુ અવિદ્યાજનિત અહિ, મિટે રજ્જુ કે જ્ઞાન;

આત્મજ્ઞાને ત્યું મિટે, ભાવ અબોધ નિદાન. ૪૯-૩૪

અંધકારમાં પડેલી દોરડીમાં જેમ સર્પનો ભર્મ થાય છે તેમ અવિદ્યાના બળે દેહાદિકમાં આત્મબુદ્ધિ થાય છે. પરંતુ ગ્રકાશ થતાં જાણ્યું કે દોરડીમાં સર્પનો ભાસ થયો હતો. તે તો ખરેખર દોરડી છે, તેથી ભર્મ દૂર થતાં સર્વ ભય દૂર થયો. તેમ જ્ઞાન વડે જ્યારે જાણ્યું કે અહો જડ એવા દેહમાં મને આત્મબુદ્ધિ થઈ હતી તે જ હુઃખનું કારણ હતું. આત્મામાં આત્માનો નિર્ધાર થતાં આત્મભાંતિ ટળી જવાથી આત્મા સ્વ-સ્વરૂપે ગ્રકાશે છે.

આત્મભાંતિ થવાનાં કારણો મિથ્યાભાવ, મિથ્યાપ્રવૃત્તિ અને મિથ્યામાન્યતા છે. સદ્ગુરુના બોધે એ મિથ્યામાન્યતા ટળી ત્યારે

જીવને પ્રથમ વિચારદશાએ પ્રકાશ મળ્યો કે આ દેખાય છે તે દેહ
માંનું સ્વરૂપ નથી. પણ જેના દ્વારા મન-વાઙી-દેહ આદિ સ્હુરાયમાન
છે તેવો જ્ઞાનાદિ ગુજરાતી આત્મા હું છું. દેહભાવથી દેહને ધારણ
કરી તે પિંજરામાં પુરાઈને સુખ માનું છું. વાસ્તવમાં ગગનવિહારી
પંખી જેવો હું સ્વાધીન તત્ત્વ છું. તેને દેહપિંજરામાં સુખ કેવું ?

રજ્જુમાં સર્પના ભયની જેમ દેહમાં આત્મબુદ્ધિની માયા ઊભી
થઈ છે. તેથી વારંવાર દેહ છોડ્યા પણ માયા છૂટી નહિ તેથી
પુનઃ દેહ ધારણ થયા જ કરે છે. અને જન્મતાંની સાથે મૃત્યુની
પળોનો પ્રારંભ થાય છે, છતાં પેલી માયા, મમતા, તૃષ્ણા મરતી
નથી. અને માયા ટળે નહિ ત્યાંથી પેલું ચૈતન્ય જાગ્રત થવાનું નથી.
એક આત્મજ્ઞાનનું સાધન જ એ માયાને દૂર કરી શકે તેમ છે.
ચિત્તશુદ્ધિ દ્વારા જ કર્મો નાશ પામે છે.

દેહાદિભાવ ટળવાનો, કલેશજનિત સંસારથી મુક્ત થવાનો
અભોધરૂપી જડતા જવાનો એકમાત્ર ઉપાય આત્મજ્ઞાન છે. તે આત્મજ્ઞાન
આરંભ-પરિચહના અલ્ફત્વથી, બાલદેણિની અલ્ફત્તાની સવિશેષ અંતર્મુખ
થવાથી થાય છે.

ધર્મ અરૂપી દ્વય કે નહિ રૂપી પરહેત;
અપરમ ગુણ રાચે નહિ, હું જ્ઞાની મતિ દેત. છંદ-ઉપ

જેને અરૂપી એવા આત્મદ્વયના જ્ઞાનાદિ અરૂપી ધર્મ-ગુણોની
પ્રાપ્તિ કરવી છે તેને પૌરુણાલિક ગુજરાતી રૂપી પદાર્થોની પ્રાપ્તિ
માટે પ્રીતિ થતી નથી. વળી, જેને ક્ષાયિક જેવા ઉત્તમ ભાવોની
રુચિ થઈ છે તે અપરમ એવા ક્ષાયોપશમિક ગુજરાતી રાચતા નથી
એવો જ્ઞાનીજનોનો ઉપદેશ છે.

પરસ્પર લક્ષણોથી ભિન્ન એવાં તત્ત્વોને અન્યોન્ય શો ઉપકાર
છે કે હેત કરે ? દેહના સમધાતુનો એક ટુકડો આત્માને જો ઉપકારક
હોત તો તેને શરીરમાંથી નીકળ્યા પછી સુંદર જગાએ ગોઈવી શકાય,
પણ તેમ બનતું નથી અને આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુજરાતી શરીર જડ હોવાથી
તેને ઉપકારક નથી, પરસ્પરનો સાંયોગિક સંબંધ છે. માટે રૂપી પર
હેત કરવાથી કંઈ લાભ નથી.

કદાચ શાલક્ષાનના અભ્યાસથી ક્ષયોપશમ જગતો હોય તો પણ તે અપરમ ગુણ છે, એટલે ક્ષયોપશમિક ભાવ છે જે કર્મ-આશ્રિત છે. તેથી તેની ભૂમિકા ક્ષાયિક ભાવ જેવી નિશ્ચળ નથી. ક્ષયોપશમિક ભાવ પરમભાવ સુધી ટકતો નથી માટે ક્ષાયિક ભાવનું લક્ષ્ય કરવાની ભત્તિ જ્ઞાનીજનો આપે છે. ક્ષાયિક ભાવ એ નિશ્ચયનયનો માર્ગ છે તે ભાવે ભવમુક્તિ થાય છે. અન્ય ભાવો કર્માના ક્ષયોપશમ દ્વારા થતા હોવાથી ત્યાં અટકવું નહિ. પરંતુ ક્ષાયિક ભાવનું લક્ષ્ય કરવું કે જે ભાવ વડે કર્મમુક્તિ મૂળમાંથી જ નાશ પામે અને આત્મવિશુદ્ધિ વૃદ્ધિ પામે.

નૈગમનય કી કલ્યના, અપરમભાવ વિશેષ;

પરમભાવ મેં મગનતા, અતિ વિશુદ્ધ નયરેખ. છંદ-૩૬

આત્મભાવની રમણતામાં નયઆશ્રિત દાખિ બતાવે છે કે નૈગમનય એટલે સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મને ગ્રહણ કરવાવાળી દાખિ તથા ભૂત અને ભાવિનો આરોપ કરવાવાળી દાખિ છે. વર્તમાનમાં પરમ વિશુદ્ધ સ્વરૂપ તો નથી, પરંતુ સત્તામાં રહેલા શુદ્ધ સ્વરૂપને દાખિમાં રાખીને સત્તપુરુષાર્થ કરે તો તે ક્ષાયિક જેવા પરમભાવને પામે. અતિ શુદ્ધ એવા અનંત અક્ષય અને અવ્યાબાધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે. પરંતુ નૈગમનયની કલ્યનામાં પ્રત્યક્ષ પરમભાવની વિશેષતા નિશ્ચયનય જેવી નથી.

કેવળ ભૂતભાવિની કલ્યના કરે તો કદાચ સામાન્ય શુદ્ધ ભાવોની વિશેષતા થાય. નિશ્ચયનય શુદ્ધ દ્રવ્યની દાખિ કરાવે છે. તે દાખિ પરમભાવમાં લય પામે છે માટે નિશ્ચયદાખિ દ્વારા તત્ત્વનો નિર્ણય કરવો. નિશ્ચયથી તો ક્ષાયિકભાવ જ આત્મરૂપ છે તે ઉપાદેય છે. અન્ય ભાવો કર્મઆશ્રિત હોવાથી ત્યાજ્ય છે. માટે પૂર્ણ સ્વરૂપની પ્રાર્થિના આદર્શમાં નિશ્ચયનયનો આશ્રય લેવો.

રાગાદિક જબ પરિહરી, કરે સહજ ગુણ ખોજ;

ઘટ મેં ભી પ્રગટે તદા, ચિદાનંદ કી મોજ. છંદ-૩૭

સાધક - મુક્તિમાર્ગનો ચાહક જ્યારે રાગાદિ ભાવોનો ત્યાગ

કરી પોતાના સ્વાત્માવિક ગુણોને અનુસરે છે, ત્યારે આ દેહમાં રહેલા આત્મામાં પૂર્ણાનંદની મોજ માણે છે.

આત્માના સહજ ગુણ પર જે રાગાદિનું આવરણ-ઢાંકણ છે તેને જો જ્ઞાન અને ધ્યાન દ્વારા જીવ ખોલી નાબે તો તે જ ક્ષણો તેને ચિદાનંદસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ થાય છે. ત્રણે કાળને માટે આ અબાધિત નિયમ છે કે શુદ્ધ ધ્યાન દ્વારા શુદ્ધ-યોગ કરવાથી આત્માનું ઐશ્વર્ય પ્રગટ થાય છે.

રાગાદિક પરિણામ યુત, મનહિ અનંત સંસાર;

તેહજ રાગાદિક રહિત, જાનિ પરમ પદ સાર. છંદ-૩૮

અર્થ : રાગાદિવાળણું મન તે સંસાર અને રાગરહિત મન તે સ્વયં પરમતાવ છે. મન શુદ્ધ વિષયને અવલંબીને એકાશ થાય છે ત્યારે તે ઉપશાંત થાય છે. અર્થાત્ આત્મરૂપ થાય છે. અજ્ઞાનનું ટળવું તે જ મનનું લય થવું છે.

રાગાદિ ભાવમાં જેટલી તાદાત્પ્ર્ય બુદ્ધિ છે તેટલો જીવ સ્વરૂપથી દૂર છે. જેટલું આત્મભાન પ્રગટે તેનું યથાર્થજ્ઞાન થાય તેટલો તે જીવ મોકાની નશીક છે. આથી રાગાદિયુક્ત મન અનંત સંસારનું કારણ છે તેમ જાણી મનને રાગાદિ ભાવથી રહેત કરવું.

મન જ્યારે આત્મસ્વરૂપમાં શાંત થાય છે ત્યારે જ્ઞાનમય આત્મા પ્રગટ થાય છે. તે કારણથી મોહરૂપી અંધકાર અને અવિદ્યા મૂળમાંથી નાશ પામે છે. આત્મજ્ઞાનના નિર્ણય વગર ક્ષણો ક્ષણો ફૂદકા મારતું અત્યંત ચંચળ મન જીવને શુદ્ધયારિત્રિથી ભષ્ટ કરે છે.

ભવપ્રાપંચ મન જાલકી બાળ જૂઠી મૂલ;

ચાર પાંચદિન સુખ લગે, અંતે ધૂલ કી ધૂલ. છંદ-૩૯

અર્થ : જીવ પ્રપંચની જાળ દ્વારા ભવ ધારણ કરે છે. તેમાં પુષ્યોદયે મળતા સુખને જ જીવ સુખ માને છે પરંતુ તે સર્વે અસ્ત્ર કલ્યના છે. ચાર દિવસના ચાંદરણા જેવું એ સુખ ક્ષણિક છે. કારણ કે માટીનો આ દેહ અંતે માટીમાં મળી જવાનો છે. જેમ રેતી પીલવાથી રેતી જ નીકળે છે. તેમ દેહ અંતે રાખરૂપે પરિણામે છે.

જે મન ભવહેતુરૂપ છે, પ્રપંચનું કારણ છે છતાં અજી જીવો તેને વશ વર્તે છે તે મન અનેક પદાર્�ોમાં ભરીને સુખ મેળવવા ચાહે છે. પરંતુ સુખ તેનાથી દૂર રહે છે. અને આયુષ્ય પૂરું થતાં સર્વ પદાર્થો ત્યજીને તેને જવું પડે છે. જાણે આ જગત બાળગરનો ખેલ હોય તેમ દેખાતું સર્વ દેશ્ય ભવાંતરે સમામ થઈ જાય છે. માટે એવા સર્વ જાળ અને પ્રપંચથી પાછા વળી મનને આત્મામાં સ્થિર કરવું.

જો આ દેહમાં રહેલા આત્માને કંઈ પરમાર્થયોગ સધાય તો તેનું કંઈક મૂલ્ય છે, કારણ કે માનવનો દેહ તે આત્મયોગની પ્રાપ્તિ માટેનું બાબુ સાધન છે તેને નકારી શકાય તેમ નથી, તે માટે જ્યાં સુધી દેહમાં આત્મજ્ઞાન વર્તે છે ત્યાં સુધી આત્મયોગ-આત્મજ્ઞાન પ્રગટ કરવું. શુદ્ધ મતિ થઈને જો આ જીવ જગતના પ્રપંચથી પાછો વળે, જાંઝવાનાં નીરને લેવા દોડે નહિ, તો તેને સ્વાભાવિક એવો આત્મઅનુભવ પ્રગટ થાય.

જૈન સાઇટ

આ સંસારની ભવગ્રાહિમાં અનેક પ્રકારની જાળ મન ઉભી કરે છે. તેમાં પણ પુષ્પયોગે મળતાં સુખોમાં તો તે જાળ વિસ્તૃત બને છે. ત્યારે તેમાં રાયનારા જીવોજીવનાર્થી નથીજીવનાર્થી કે આ તો ચાર દિવસની ચાંદની છે. પછી તો એ સર્વ અમાસની રાત્રિના અંધકાર જેવું છે. જે દેહને સુખ આપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો તે દેહ જ સ્વયં માટીમાં મળી જશે.

અરે ! જે યૌવને તેને દીવાનો બનાવ્યો તે પણ પચાસ વર્ષ વિલાઈ ગયું - અને તેં ઉભી કરેલી સર્વ મહેલાતો પણ છોડવી પડી. સગા-સ્નેહીઓ પણ સાથે ન આવ્યા. હવે તું કેને માટે રહ્યો છું ?

જેમ કોઈ બાળગર રંગમંડપ પર જુદા જુદા ખેલ બતાવે તે સર્વ નજરબંધી છે. તે પ્રમાણે આ પુષ્પનાં સુખ પણ જીવને નજરબંધીમાં રાખે છે. અથવા મૃગજળ જેવાં છે. શુભ્યોગ પૂર્ણ થતાં કે આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં અંતે તું તો એકલો જ જીવાનો છે. માટે

સમજુ જા કે આ બાજુ જૂદી છે.

જે જે પદાર્થોને જીવે પૂર્વે સેવ્યા હતા તે આજે તારી સાથે આવ્યા નથી. વર્તમાનમાં જે પદાર્થને સેવીશ તેમાંથી એક રજકણ તારી સાથે આવશે નહિ, અર્થાત્ સર્વ તારા શુભયોગ સુધી કે આ જન્મ સુધી રહેવાનું છે. અનંતકાળની અપેક્ષાએ તે સુખ ચાર દિવસના ચાંદરણા જેવું છે. જ્ઞાનીજનો અનુભવથી કહે છે કે એવા કણ્ઠિક ચાંદરણા પર મમતા શા માટે? જે સાથે ના આવે તેની ભાયા શા માટે? આવા તો કેટલાયે દેહ તેવી ભુલભુલામણીમાં કાઢ્યા પણ તારા હાથમાં કંઈ આવ્યું નહિ. માટે તે બમણાથી મુક્ત થઈ જા.

સુંદર વખ અને અલંકાર વડે શોભતું આ શરીર કાળ જતાં કરયલીવાળું બનશે, થોડા દિવસ પછી રાખ બની જશે. ભૂતકાળમાં થયેલા પરાક્રમી પુરુષોની આજે સ્વૃતિમાત્ર રહી છે, તે પણ ભુલાઈ જશે.

વળી, શરીરનું પરિવર્તન તો જુઓ, ગયા જન્મે પણ હતો. આ જન્મે માનવ અને આપત્તા જન્મે કળી પણ તે દેવ. શરીર વધે-ધટે, જન્મે-મરે, આમ કણો કણો પલટાય. કશું સ્થિર નહિ, તો પણ આ શરીરાદિ પર મારો કેવો વિશ્વાસ છે?

સુખના ભરોસા વગરનો ચિંતાયુક્ત આ કાંટાળો મુગટ પહેરી તું નિશ્ચિત થઈને કેમ સૂતો છે. જો તારા ચિત્તમાં ચિંતા છે તો પછી તને વન-ઉપવનમાં કેવો આનંદ આવશે! તને ધન કેવી રીતે સુખ આપશે? ક્રી, પુત્રાદિ તને કેવાં રૂડાં લાગશે? તારું ચિત્ત એ સર્વ પ્રકારોમાં ભય અને ચિંતાયુક્ત છે તો પછી કોઈ સહુઉપાય કરીને આવેલો અવસર ઓળખી જા.

બહિરાત્માની દશા કેવી વિપરીત છે? વિષયરૂપ જાળ, વળી પિંજર જેવું બંધન, તેમાં વિશ્વાસે રહે છે કે મને શું થવાનું છે. સારવર્જિત સંસારમાં તે સુખ શોધે છે. તેની એવી ઠગારી આશાઓને કાળરૂપી દોરી કાતરે છે, વાસનાઓ ઉછેરે છે. અને જીવને ત્યાં એવો જોતરે છે તેનું બળ કંઈ ચાલતું નથી. આમ, વિશ્વનાં પ્રાણીઓ સ્વયં ઠગાઈ રહ્યાં છે. તેને આત્માનું મહત્વ ક્યાંથી આવે?

કાચનો ટુકડો તેને હીરા જેવો લાગે છે તેમ સાચું તેને ખોણું જણાય છે. અને સંસારના રંગરાગ વધ્યા કરે છે. સત્તશાસ્ત્રના બોધ વગર સમય વહ્યો જાય છે, અને જીવ પણ એ ગ્રવાહમાં તણાયો જાય છે. અને નિરંતર એનાં એ જ કાર્યો તરે છે. અને તે દ્વારા તેનાં ફળ ભોગવે છે.

તૃષ્ણા દ્વારા તેનો સંતોષગુણ હજાય છે. નામરૂપમાં મોહ પામીને સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે.

મોહ બાગુરી જાલ મન, તામે મૃગમત હોઉં;

યા મેં જે મુનિ નહિ પદૈ, તાકુ અસુખ ન કોઉં. છંદ-૪૦

અર્થ : મોહરૂપી બાળગરની જાળમાં જે મળ થતો નથી તેવા મુનિ ઉત્તમ આત્માઓ પરપરાર્થમાં - સુખનો ભાવ કરતા નથી, તેથી તેમને સંસારમાં કંઈ જ હુઃખ હોણું નથી.

અજ્ઞાન આત્મા મન અને ઈન્દ્રિયો સુધીના મદેશથી પરિચિત છે, અને તેમાં મોહરૂપી બાળગરની જાળમાં ફસાઈને આત્મા તેને વશ વર્તે છે. એઝે ક્ષુદ્ર વાસનામાં મળ રહે છે. પરંતુ એ જાળને ભેદીને જે ઉત્તમ આત્માઓ સ્વરૂપ પ્રત્યે વળે છે, ત્યારે આત્મા મન કે ઈન્દ્રિયોને વશ રહેતો નથી. પરંતુ તેવી વાસનાઓથી ઉપર ઊઠે છે. એવા ક્ષુદ્ર કોચલામાંથી તે બહાર નીકળે છે. ત્યારે સ્વરૂપમાં રહેલી શુદ્ધતાનો તેને સર્વા થાય છે. તે મુનિ જ્યારે પરભાવથી મુક્ત થઈ સ્વભાવને પામે છે. ત્યારે તેમને કોઈ પણ ગ્રાહકાનું હુઃખ સ્પર્શી શકતું નથી.

આ વિશ્વમાં માનવ માટે મોહ જેવો બીજો જાહુગર (બાગુરી) નથી. તેની જાળ એટલી વિશાળ છે કે જેનો સમસ્ત વિશ્વમાં પથારો પ્રસિદ્ધ છે. મોહજનિત સંસ્કારથી જીવ જ્યાં જન્મ પામે છે ત્યાં તે તે ગ્રાહકાની પ્રકૃતિને આધીન થઈને જીવે છે. એટલે જીવન-ઉપયોગી કળાકૌશલ્યમાં આપણી જેટલી સાન હોય છે તેટલી પણ આ મોહના ક્ષેત્રમાંથી મુક્ત થવાની હોતી નથી.

પરંતુ જે મોહરૂપી બાળગરની જાળમાં ફસાતા નથી તેવા

સાધક-મુનિ તો એવા પરપદાર્થોની પરાધીનતામાંથી ઉપર ઉછવા છે. તેથી તેમને કંઈ પણ હુઃખ નથી. તેમની પરમ શુદ્ધ સત્તા જાગ્રત્ત થઈ છે તેથી તેમને આ જડની પર સત્તા વિવશ કરતી નથી. સ્વપ્નરિષ્ટિમાં તેઓ પરમ સુખી છે.

જ્ઞાની પુરુષો પણ જેનાથી જાગતા રહ્યા છે તેવી તૃષ્ણાની જાળ જીવને ખરેખર અંધ બનાવે છે. અને આત્મસ્વરૂપના સામર્થ્યને હણો છે, અવિવેક તો તેનો સહોદર ભાઈ છે. કોઈ ધીર જ્ઞાનીને જ તૃષ્ણા તૃષ્ણાવત્તુ જણાય છે. તે સિવાય સુભટો પણ આ તૃષ્ણા પાસે હારી જાય છે. સંસારી તો જાગતો નથી કે આ લક્ષ્મી, અધિકાર, રાજ્ય, પરિવાર આદિ સર્વ તો નાચ થનારાં છે. અરે કાયા પણ જીવાની છે. તેની આસ્થા તને કંઈ હિતકારી નથી. માટે તું સર્વથી સર્વ મ્રકારે નિમન છું. તેવી શુભભાવના કર.

જબ નિજ મન સંસુખ હુંએ, ચિત્તે ન પરગુણ દોષ;

તબ બહુરાઈ લગાઈએ, જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ. છંદ-૪૧

અર્થ : જ્યારે પદાર્થોમાં રમતું મન સ્વસંસુખ થાય છે ત્યારે ચિત્ત દોષોને ધારણ કરતું નથી માટે મનને જ્ઞાન-ધ્યાન વહે દેઢતાથી આત્મભાવમાં લગાવવું.

જૈનમ् જ્યાતિ શાસનમ्

ભાવપ્રાપ્યરૂપી જાળને અહિતકર સમજ્યા પછી મન જ્યારે સ્વસંસુખ થાય છે ત્યારે ચિત્તમાં વિકલ્પોનો જે પરગુણરૂપ દોષ હતો તે હવે ધારણ થતો નથી. એવી પાત્રતા થાય ત્યારે ઘણી દેઢતાથી જ્ઞાન અને ધ્યાનનું આરાધન કરવું. કારણ કે મનની પણ બાહુદ્યતા છે. તેથી તેના પાંચ ગ્રાનના ભેદ સમજાવ્યા છે.

૧. ક્ષિમ મન : કેવળ કલ્પિત વિષયોમાં ભમતું, સુખ અને હુઃખની લાગળીવાળું, વિકલ્પોની જાળથી ગુંચવાયેલું બહિરૂખ મન ક્ષિમ મન છે.
૨. મૂઢ મન : હિતાહિતના ભાનરહિત, કષાયોથી યુક્ત અને આત્મહિતની દિશાથી ભાન ભૂલેલું મન મૂઢ મન છે.
૩. વિક્ષિમ મન : એક વિકલ્પથી બીજા વિકલ્પમાં ભમનારું, પાંચે

ઇન્દ્રિયોમાં આકુળ તે વિકિત્ત મન છે.

૪. એકાગ્ર મન : રાગદેખાદિકથી શમેલું, વિકલ્પોમાંથી શાંત થયેલું, દ્વેષ-ખેદ જેવા દોષોથી જિતાયેલું મન એકાગ્ર મન છે.

૫. નિરુદ્ધ મન : આત્મસ્વભાવમાં રમણ કરનારું, નિરાબાધપણે ટકનારું તે નિરુદ્ધ મન છે.

પ્રથમ ગ્રંથ પ્રકાર બહિરાત્માના છે અને છેલ્લા બે પ્રકાર અંતરાત્માને હોય છે.

મન સ્વયં આત્મસ્વભાવમાં લય પામે છે, ત્યારે આત્મા જ્ઞાનરૂપે પ્રકાશિત થાય છે. અને મોહરૂપી અંધકાર કે સર્વ ભંગજાળ નાશ પામે છે. જેનું મન ચંચળ છે તે આ દશા પામી શકતો નથી. માટે મનની એકાગ્રતા એ અંતરાત્માનું મુખ્ય સાધન છે.

મન એટલે વિચારોનો - વિકલ્પોનો, તરંગોનો અવિરત પ્રવાહ, એ દરેક વિકલ્પો સાથે પૂર્વસંસ્કાર તો જોડાયેલો હોય, તે સંસ્કારો મનને નવા નવા આકારો આપ્યા કરે, તે આકાર વળી નવી ઈચ્છાઓ અને તરંગોને ઉભા કરે, વળી એ સર્વ ઈચ્છાઓ દર્શય અને જડ પદાર્થોથી પ્રભાવિત થયા કરે. આમ, આત્મા મનથી પ્રભાવિત થાય છે. વાસ્તવમાં આ મનનું કોઈ સ્થાયી કે સત્ત સ્વરૂપ છે નહિ. પરંતુ અજ્ઞાનવશ મન દ્વારા આપણા જીવનનો વ્યવહાર ચાલ્યા કરે છે. આત્મજ્ઞાન વડે જ મન વશ થાય છે, અર્થાત્ આત્મજ્ઞાન થતાં મન સ્વતંત્ર રહેતું નથી. સંસાર-વ્યવહાર છતાં જ્ઞાની દેખ છતાં લેપાતા નથી.

આત્મબ્રાંતિ વર્તે છે એવા જીવને રાગ-રોગ વધવા છતાં વૈરાગ્ય થતો નથી. ભરણ જેવા શોકને પણ તે મોહવશ ભૂલી જાય છે. પરિઅભમણ કરતા જીવના જગતમાં કેટલાય જન્મો વ્યર્થ જાય છે. એનાં એ જ કર્માનું પુનરાવર્તન કર્યે જાય છે. દેહ, ધન, સ્ત્રી, પરિવાર જેવા પદાર્થો મેળવવાની દોડમાં ધર્મને ત્યજી દે છે. અને સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં ભવને પૂરો કરે છે. તેને આત્મજ્ઞાન ક્યાંથી થાય ? દિવસે બહાર દોડ્યો, રાતે ઘરમાં આવીને સૂતો, આમ તે

સૂતેલો જ છે.

શુભં શરીરં દિવ્યાંકં, વિષયાનભિવાજ્રચૃતિ ।

ઉત્પજ્ઞાત્મમતિર્દેહે, તત્ત્વજ્ઞાની તત્ત્વચુતિમૃ ॥ ૪૨ ॥

દેહાત્મધી અભિલાખે દિવ્ય વિષય, શુભ કાય;

તત્ત્વજ્ઞાની તે સર્વથી ઈચ્છે મુક્તિ સદાય. ૪૨

અર્થ : જેને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે તેવો મનુષ્ય દૈવી સુખની ઈચ્છા કરે છે. એવા જ દેહમાં રહેલો અંતરાત્મા જ્ઞાની-દેહથી (જ્ઞન્ભમરણથી) ધૂટવાની ઈચ્છા કરે છે.

અભિવ્ય એવો આત્મા નવગ્રૈવેયક સુધીના દેવલોકનાં સુખ ઈચ્છે, એ સુખ મેળવવા ચારિત્ર પણે, ઘણું કષ્ટ કરે પરંતુ તેની ઈચ્છાનું માપ આટલું જ કે મને દેવલોકનાં સુખ મળે. તેથી આગળ મોક્ષના સુખની શ્રદ્ધા જ કરતો નથી તેથી તેની ભાવના પણ ત્યાં જ સીમિત થાય છે.

ધાર કે તું તો ભવ્યાત્મા છું. તો પણ ક્યાં અટક્યો છું ! કોને ભોગે તું સ્વર્ગનાં સુખ માગે છે તે જાણો છે ? બાળક સોનાની કલ્પીના બદલામાં એક પીપરમિટથી રાજુ થઈ જાય, કારણ કે તેની સુખની મર્યાદા એટલી જ છે. તેમ તારી મર્યાદા સ્વર્ગનાં સુખ જેટલી મર્યાદિત છે, કારણ કે તું અનંત એવા આત્મિક સુખને જાણતો નથી. એટલે તપ્ય તપે છે. કાયાનાં કઢો સહન કરે છે અને બદલામાં સ્વર્ગનાં સુખ માગે છે.

કદાય તું મુખથી કથન કરે કે ‘મારે તો મોક્ષ જોઈએ છે,’ પરંતુ મનમાં ઐહિક સુખોની ઝંખના તેના પરિણામને મોક્ષ સુધીની યાત્રામાં જોડતી જ નથી. દાન જેવાં સુકૃત્ય કરીને સંસારથી ધૂટવાની ભાવના કરતો નથી પણ દાન પછી ધનવૃદ્ધિ ઈચ્છે છે. આથી તે સંસારમાં જ અમણ કરે છે.

અંતરાત્માને ચક્કવતીના સુખમાં દુઃખ લાગે છે. એક તૃષ્ણાને પણ ગ્રહણ કરવું તેને દુઃખ સમજે છે. સ્વર્ગનાં સુખ તો તેમને વિષ જેવાં લાગે છે. તેઓ તપાદિ કરે છે, તેવળ કર્માના કષય માટે.

કદાચ પુછ્યયોગે સ્વર્ગમાં જન્મ થાય તો પણ તે સુખમાં લીન નથી. તેથી તેમનાં તપાંદિ પણ નિર્જરાને માટે હોય છે. સામાન્ય મનુષ્યને પ્રત્યક્ષ ઈન્દ્રિયો દ્વારા જણાતાં સુખોથી આગળની વિચારશક્તિ વિકસિત થઈ નથી તેથી તેને માટે મોક્ષનાં સુખ અપ્રત્યક્ષ જણાય છે. મોક્ષનું સુખ એ એવું અનુપમેય છે કે તેમાં શ્રદ્ધા રાખીને જ, સદ્ગુરુબોધે એ માર્ગ ચાલે તો તેની પ્રાપ્તિ થાય. તેમાં જે અંતરાય આવે તેને ધીરજ અને સમતાપૂર્વક દૂર કરતાં જવું પડે, વાસનાઓ સામે શૌર્ય દાખવવું પડે. અને પોતામાં રહેલા જ્ઞાન દ્વારા તે માર્ગ ચાલવું પડે, આમ, જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાને સાથે રાખે તો માર્ગ સરળતાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાન એટલે સાચી સમજ. પોતાનો ચૈતન્ય સ્વરૂપે દદ નિર્જય. જીવનનું રહસ્ય સમજાય અને તેવું સામર્થ્ય પ્રગટ કરે તે જ્ઞાન છે. કેવળ શાખજ્ઞાનની ભાહિતી તે જ્ઞાન નથી. જ્ઞાન તો ઝગમગતો દીવડો છે; સૂર્યસમાન તેજકિરણો વરસાવતું તત્ત્વ છે. જ્ઞાન હોય ત્યાં તેના પ્રકાશમાં જીવ માર્ગ કેમ ભૂલે?

એ જ્ઞાન સાથે શ્રદ્ધા, તે દર્શન છે અધ્યાત્મસાચી દર્શિ છે. જ્ઞાન જે બતાવે તે કરવાની ઊખનાં તે શ્રદ્ધા છે. એ શ્રદ્ધા ચિત્તને સંયમમાં રાખે છે. નિર્દ્દેખતા પ્રગટ કરે છે. ચિત્તની પ્રસતતા આ શ્રદ્ધામાંથી પ્રગટ થાય છે. તેના દ્વારા જીવ અખંડ માર્ગ સરળતાથી ચાલ્યો જાય છે. આવી સાધના દ્વારા એક અંશમાત્ર જો અનુભવ પ્રગટ થાય, સમ્યગ્રદર્શન પ્રગટ થાય તો માનવજીવનનું મહાભાગ્ય છે.

આમ સમ્યગ્રજ્ઞાન, સમ્યગ્રશ્રદ્ધા (દર્શન), સમ્યગ્રસંયમ(ચારિત્ર)ના ત્રિવેણી સંગમથી શુદ્ધાત્મા પ્રગટે છે. અહંકાર, મમત્વ, કષાય, વિષય કે ભયંકર સંશાઓ જેવાં જીવને પદ્ધાડનારાં દુષ્ટ કારણો દૂર થાય છે. મુખ્યતાએ દેહમાં આત્મબુદ્ધિનો જ અહીં છાસ થાય છે. આથી અંતરાત્માને આ જગતનાં કોઈ પ્રલોભનો રૂધી શકતાં નથી. તેમનો માર્ગ નિર્ઝંટક બન્યો છે. સરળતાથી અખંડ વૃત્તિએ અખંડ માર્ગ જીવનનો દીર સંચાર પાખે છે.

परत्राहम्मतिः स्वस्माच्युतो बंधात्यसंशयम् ।

स्वस्मिन्नहम्मतिश्युत्वा, परस्मान्सुच्यते बुधः ॥४३॥

परमां नीजमति नियमथी स्वच्युत थई बंधाय;

निजमां निजमति शानीजन परच्युत थई मुकाय. ४३

अर्थः परमां जे स्वात्मबुद्धि थई छे ते स्वरूपथी च्युत थई नियमथी कर्म वडे बंधाय छे. परंतु जेने स्वमां ज स्वात्मबुद्धि थई छे ते अंतरात्मा परथी च्युत थई कर्मथी मुकाय छे.

बहिरात्माने परमां स्वात्मबुद्धिनी केवी देहता थई छे ते दर्शाववा ज्ञानीने ग्रंथकारने वारंवार ए ज कथन करवुं पडे छे. परमां निजबुद्धि करवाथी हे अज्ञ ! तुं स्वरूपथी च्युत थयेलो हतो, पूर्व बंधायो हतो, वर्तमानमां बंधायेलो छुं अने भविष्यमां पङ्क बंधायेलो रहीश ए निःसंशय छे.

ज३-येतन परद्रव्यथी निजमति करी बंधायो. परक्षेत्रने - घर आहिने भारा करीने बंधायो. काणथी ज्ञवनभरणाने आधीन थई बंधायो. भावथी वैज्ञानिक परिणामथी बंधायो. बस... बंधन, बंधन, बंधन....

क्यारेक तेने भाव उठे छे के भारे छूटवुं छे. त्यां तो वृद्धावस्था आवी. अरे ! मरण आवतां सुधी ते स्वरूपथी च्युत थयेलो निजभावमां आवतो नथी. ते विचारतो नथी के आ भीठां, भधुरां, भनगमतां सर्वे प्रलोभनो भने कण्ठपे तो हुःभद्रायी छे. परंतु पुनः पुनः ए परमां ज पोताने सुझी भानवा लागे छे. तेथी तेनी गर्वथी भांडीने स्मशान सुधीनी यात्रा चालु रहे छे.

कोई वार सद्गुरुना बोधश्रवणाथी विचारे छे के आ रागद्वेष छोडवा छे, भारे शुद्ध स्वरूपमां रहेवुं छे. परंतु दीर्घकाळथी सेवेली देहात्मबुद्धि तेने पाण्हो खेंवी जाय छे. आम ने आम वर्षो अने जन्मो वीती गयां, पङ्क स्वथी च्युत थयेलो बहिरात्मा निजघरमां प्रवेश ज न पाय्यो. तेथी निःसंहाय ते कर्मो बांधे छे. परंतु अंतरात्मा परथी च्युत थईने कर्मथी मुकाय छे. देहमां होवा छतां

આત્મભાવમાં સ્થિર છે.

આત્મજ્ઞાની પાસે એવી કઈ વિદ્યા છે ? તેમના સમ્બગ્નજ્ઞાન, શ્રદ્ધા અને સંયમ તેમને સ્વમાં જ ધારણા કરે છે. પરમાં સુખભાવ કરતા નથી. ભવાંતરે તેઓને સ્વર્ગાદિકના સુખની પ્રાપ્તિ થાય પરંતુ તેમાં તેમને પ્રિયતા નથી, તેથી તેમને તપાદિકથી શીત ચંદ્ર જેવું સુખ ઉપજે છે, અજિન જેમ વનનું દઢન કરે છે તેમ તેઓ તપ વડે કર્મોનો નાશ કરે છે.

તેઓનું શ્રદ્ધાબળ પણ અચળ છે, દ્રવ્યથી, ક્ષેત્રથી, કાળ અને ભાવથી ત્બિત્ત એવો અસંગ, અરૂપી, અજ્ઞર, અમર અને પૂર્ણ આનંદસ્વરૂપ આત્મા છે તેવો બોધ પરિણામ્યો છે. અને દેહ મૃત્યે તો સંયમ દ્વારા સ્વાધીનતા વર્તે છે. વાસનાઓ અને વિષયોનો વિલભમ વિરામ પામ્યો છે. કેવળ આત્મિક ગુણોમાં જ તેમની રમણતા છે. સદ્ગુરુભોધે અનાદિના જડ અને ચૈતન્ય વચ્ચે જે વિકલ્પોનું ધર્ષણા હતું, તેનું મંથન કરીને શમાવ્યું છે. તેમને સ્વાનુભવથી વિષ અને અમૃત વચ્ચેનું મહાન અંતર સમજાઈ ગયું છે. એટલે હવે એક જ ઉદ્ગાર - મુક્તિ, મુક્તિ, મુક્તિ...

જેમ જેમ આત્મજ્ઞાન વૃદ્ધિ પૈશે તેમનિ તેમના તેને હવે આ જીગતની મોહજનિત ઘટનાઓ આશર્ય પેદા કરતી નથી. ધન વધ્યું તો શું થયું ? પુત્રાદિ પરિવાર વધ્યો તો શું થયું ? હવે અજ્ઞાન પણ નથી કે આ સર્વ વધવાથી નરદેહ નિષ્ફળ જાય. તેમનું જ્ઞાન તેમને સદા પ્રકાશ આપતું રહે છે. પોતે ક્યાં સુખી છે અને ક્યાં દુઃખી છે તેની સ્પષ્ટ રેખા દોરાઈ ગઈ છે. શાશ્વતજ્ઞાનની સૂત્રિ જેવા જ્ઞાનગુમાનના બોજાથી તે મુક્ત છે. તેમનું જ્ઞાન જીવનની સમસ્યાઓને સમાધાનમાં મૂકી ટ છે.

પવનના સ્પર્શરહિત દીવાની જ્યોતિની જેમ મન નિશ્ચલ છે. સરોવરનાં નીર જેમ પવનના સ્પર્શ વગર સ્થિર છે તેમ તેમનું ચિત્ત તરંગરહિત છે. સ્થિર જળમાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડે તેમ સ્થિર ઉપયોગમાં શુદ્ધાત્માના અનુભવમાં યોગીનો અંતરાત્મા રમણ કરે છે.

અહંકાર પરમે ધરત, ન લઈ નિજગુણ ગંધ,

અહં જ્ઞાન નિજ ગુણ લગે, છૂટે પરહિ સંબંધ. ૪૯-૪૨

પરમાં હું-પણાનો અહંકાર નિજગુણને જાળવા દેતો નથી.
આત્માભાવે 'હું'ને રાખે તો નિજગુણ પ્રગટે, જેના વડે પરનો સંબંધ
છૂટે છે.

ગ્રંથકારની શૈલી પણ અદ્ભુત છે. માનાના બાળકને પાછીને
બદલે 'ભૂ' પીઠું છે તેમ પૂછે છે. બાળક 'ભૂ' શબ્દથી સમજે છે.
તેમ ગ્રંથકાર કહે છે. અરે ભાઈ ! તારે અહંકાર કરવો છે તો તું
કર, પણ તે તારા આત્મા પ્રત્યે, તેના ગુણ પ્રત્યે કર કે, અહો !
'હું' આત્મા છું. જ્ઞાનાદિ નિજગુણનો ભજાનો છું. ચૈત્યસ્વરૂપે ભગવાન
છું. ધ્રુવસત્તાવાળો ત્રિકાળ ટકનારો છું. સ્વભાવથી હું જ શુદ્ધ, બુદ્ધ,
અવિનાશી, સ્વયંજ્યોતિ અને અનંત સુખનું ધામ છું.

હું પરનો નથી, પર મારા નથી. મારે તેમનું કંઈ પ્રયોજન
નથી. હું તો સ્વધરમાં રહેનારો, રમનારો એવો સ્વયંભૂ છું. મને
કોઈ સ્પર્શ, રસ, વર્ષા, ગંધ છે નહિ. હું કેવળ જ્ઞાન-દર્શન-ગુણવાળો
જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છું. આમ, જીવનું સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે ત્યારે પરના
મમત્વનો સંબંધ છૂટે.

આમ, વારંવાર ભાવના કરીને અંતરાત્મા-જ્ઞાની નિજગુણમાં રહે
છે. આત્માને 'હું' માને છે, તેથી પરનો સંબંધ છોડીને મુક્ત થાય
છે. કારણ કે અહંકારને કારણો અશુદ્ધ પરિણાતિ પોથાય છે. અને
અંતરૂદોષ મટતા નથી. વળી અહંવૃત્તિમાં મમત્વ ભણે છે. એટલે
જીવને માતા, પિતા, પુત્ર, ભાઈ વગેરેમાં પણ 'મારા, મારા'ના
ભાવ ઉઠે છે: તેથી તે નિજગુણનો અંશ પણ પામતો નથી. પરંતુ
જ્ઞાન થતાં સર્વ પરના સંબંધો સમામ થાય છે. સ્વાત્મબુદ્ધિ થતાં
દેહાત્મબુદ્ધિથી જીવ મુક્ત રહે છે.

દૃશ્યમાનમિદં મૂઢસ્ત્રલિંગમવબુધ્યતે ।

ઇદમિત્યવબુદ્ધસ્તુ, નિષ્ઠ્રં શબ્દવર્જિતમ્ ॥૪૪॥

નિજ આત્મા ત્રણ લિંગમય માને જીવ વિમૂઢ;
સ્વાત્મા વચનાતીત ને સ્વસિદ્ધ માને બુધ. ૪૪

અર્થ : દેશ્યમાન એવાં છી-પુરુષ અને નપુંસક રૂપ ત્રણ લિંગવાળા દેહને મૂઢ, આત્મા ધારે છે. અવબોધ પામેલો અંતરાત્મા માને છે કે આત્મા ત્રિલિંગરૂપ નથી, આત્મા અનાદિથી સત્તાપણે સ્વસિદ્ધ, વચનાતીત છે.

એક એવો બહિરાત્મા ચર્મચશુ દ્વારા જોવાતા દેશ્યમાન જગતમાં ત્રણ લિંગના ભેદવાળા મનુષ્યાદિના દેહને જ આત્મા ધારે છે. તેથી તેમની સાથેનો વ્યવહાર પણ દેહજનિત રાગાદિ દોષવાળો હોય છે. પ્રિય-અપ્રિય, ઈષ્ટ-અનિષ્ટની બુદ્ધિવાળો હોવાથી તે નિરંતર વિકલ્પમાં મુંજાય છે.

મૂઢ દસ્તિવાળો આ દેશ્યજગતના જડ પદાર્થોમાં જ રાચે છે. તેને સાચા માને છે. તેને અતીનિદ્રિયજ્ઞાનની શક્તા નથી તેથી ઈન્દ્રિયજનિત વિકલ્પથી જગતને જુઓ છે અને બંધાય છે. અંધકારરૂપી અજ્ઞાનમાં અને કર્મપ્રકૃતિથી ધેરાયેલો તે જાણતો જ નથી કે આત્મસ્વરૂપ શું છે? પ્રમાણી જીવ એ પણ જાણતો નથી કે દેશ્ય-જગતને જોવામાં કેટલો કાળ ગુમાવો? કાળ ક્યારેક ઉપાડીને તારું દેશ્યજગત સમાપ્ત કરી દેશે.

જેનમ જ્યાતિ શાસનમ

પરંતુ બોધસ્વરૂપ એવો અંતરાત્મા તો દેશ્યજગતના લિંગભેદને જોતો નથી, એ તો પોતાના આત્માને જેવો જ્ઞાનસ્વરૂપ માને છે તેવું ચૈતન્ય તેમને સર્વત્ર જણાય છે. તેઓ અતીનિદ્રિય સુખને જાણે છે તેથી અહીં રોકાતા નથી. દુનિયાના દેશ્યમાં તે વ્યર્થ ફાંડાં મારતા નથી. પરંતુ અંતરાત્મામાં રહી પરમાત્મસ્વરૂપનાં દર્શન કરે છે. માનવજીવનમાં કરવા જેવું કોઈ ઉત્તમ કાર્ય હોય તો તે આ 'દર્શન' છે.

અંતરાત્મા માને છે કે પોતે અનાદિસ્વભાવથી સિદ્ધસ્વરૂપ છે, સ્વાનુભવગમ્ય છે, જ્યાં વચનની ગતિ નથી કે ભતિનો સંચાર નથી. દેહથી ભિન્ન કેવળ સ્વ-પરમકાશક પરમ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છું. તેથી તે તેમાં જ સ્થિરતા કરે છે. ઈન્દ્રિયોની કુદ્રતામાં તેઓ લલચાતા

નથી. કેવળ આત્મત્વ આરાધે છે.

અર્થ ત્રિલિંગી પદ લહે, સો નહિ આત્મ રૂપ;

તૌ પદ કરી કયું પાઈએ, અનુભવ ગમ્ય સ્વરૂપ. છંદ-૪૩

દેશ્યજગતના વિચિત્ર ભેદને જે જાણતો નથી તેને આ જગત દેહકારે-પૌરૂષગલિક જણાય છે. કર્મમુકૃતિથી ગ્રહણ થયેલા લિંગને આત્મારૂપ માને છે. કે જે શ્રી, પુરુષ, નપુંસક લિંગરૂપ આત્મા છે નહિ. આત્મા જ દેહાદિ એકસેત્રમાં રહ્યો છે છતાં પણ લક્ષણથી અત્યંત ભિન્ન છે. શ્રી આદિ લિંગ એ દેહના ભેદ છે. તેવાં સ્થાનો જીવ અનેક વાર પાખ્યો પરંતુ તેને આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થઈ નથી, માટે એવા ભેદમાં ભરમાયા વગર પ્રગટ અનુભવગમ્ય છે તેવા સ્વરૂપને જાણવું. આવા લિંગના ભેદરહિત આત્મસ્વરૂપ છે, તે પદની અભિલાષા રાખીને તે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી.

આત્મગુણ અનુભવતલી, દેહાદિક સે ભિન્ન;

ભૂલે વિભાગ વાસના, સો ન ફિરે ભિન્ન. છંદ-૪૪

અંતરાત્મા નિર્જરારૂપ તપના અનુભવથી પોતાને દેહાદિકથી ભિન્ન માને છે. અનશન : આહારનો ત્યાગ સમયની મર્યાદા સહિત. ઉષોદરી : ભૂખ કરતાં ઓછું ખાવું. વૃત્તિસંક્ષેપ : ઓછા પદાર્થ ખાવા. રસત્યાગ : સ્વાદના જ્ય માટે દૂધ, દહી જેવા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો. આ ચાર બાધ્યતપ વડે સાધક આહારશુદ્ધ દ્વારા કાયાને સંયમમાં રાખે છે. સંલિનતા કે કાયકલેશ જેવા પ્રયોગથી દેહભાવથી પોતાને ભિન્ન અનુભવે છે. અભ્યંતર તપ દ્વારા મનમાં પડેલી વાસનાઓ ક્ષય કરે છે, ધ્યાન અને કાયોત્સર્વ દ્વારા આત્મવિશુદ્ધિને ધારણ કરે છે.

વાસનારૂપી છિદ્રો પુરાઈ જવાથી સાધક પરમાર્થ માર્ગ વણાંથ્યો આગળ વધે છે. તેને વાસનાઓ ઉતેજિત કરતી નથી. તેથી તે તપાદિ ગુજાનો આરાધક ક્ષયારેય પણ ભિન્ન થતો નથી.

તપાદિ ધર્મનું ફળ રોકું છે, આ જન્મમાં તપ કરે અને બીજા જન્મે ફળ મળે તે તો ભૌતિક ફળની વાત છે, પણ તપનો જે

પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે તે તો ઈચ્છાઓ અને વાસનાઓનું શાંત થવું છે. ઈચ્છાઓ હુમ થાય તે તપ છે. વળી, તપ દ્વારા થતી શુદ્ધ એ કર્મનિર્જરાનું કારણ બને છે. તપ દ્વારા દેહથી ભિન્ન આત્માનો ગુણ અનુભવમાં આવે છે.

જાનન્નાત્મનસ્તત્ત્વં, વિવિકતં ભાવયત્તપિ ।

પૂર્વવિભ્રમસંસ્કારાદ્, આન્તિ ભૂયોડપિ ગચ્છતિ ॥૪૫॥

યધપિ આત્મ જાગ્રાય ને ભિન્નપણે વેદાય,
પૂર્વભાન્તિ-સંસ્કારથી પુનરપિ વિભમ થાય. ૪૫

અર્થ : અંતરાત્મા પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપને જાણતો હોવા છતાં, પોતે દેહાદિથી ભિન્ન છે તેવી ભાવના કરવા છતાં પૂર્વ-સંસ્કારવશ મુનઃ બાંતિ પામે છે.

પરમાત્મપણું પ્રગટ થતાં પહેલાં સાધકઅવસ્થામાં પરિણામની તરતમતા હોય છે. અંતરાત્મા પોતાનું શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ જાણતો હોવા છતાં અને આત્માને દેહાદિથી ભિન્ન છે તેવી ભાવના કરતો હોવા છતાં મોહનીય કર્મના પૂર્વના સંસ્કારો ઉદ્યમાં આવે ઉપયોગ ચલિત થાય છે.

જાનન્નાત્મનસ્તત્ત્વં, વિવિકતં ભાવયત્તપિ ।

પૂર્વવિભ્રમસંસ્કારાદ્, આન્તિ ભૂયોડપિ ગચ્છતિ ॥૪૫॥

અંતરાત્મપણાની ત્રણ અવસ્થાઓ છે : જીવન્ય, ભધ્યમ અને ઉત્તમ.

જીવન્ય અંતરાત્મા ચોથા અને પાંચમા ગુણસ્થાનકે હોય છે. તે સાધકની અવસ્થામાં ઉપશમ સમ્યકૃત્વ પ્રગટ થાય છે. તેનો કાળ અંતર્મૂહૂર્તનો છે, તેથી મોહનીયની કખાયપ્રકૃતિનો ઉદ્ય થાય તો જીવ આંત થઈ પાછો મિથ્યાત્વ ગુણને સ્થાને આવે છે.

કાયોપશમિક સમ્યકૃત્વનો કાળ લાંબો છે પણ તે સ્થાને પરિણામમાં ભાલિનતા છે. સમ્યકૃત્વ મોહનીયની પ્રકૃતિની સત્તામાં દર્શન સમકની પ્રકૃતિની અસર છે. તે સમ્યકૃત્વની ડાજરી ઉદ્યમાં આવે ત્યારે તે અન્યરસમાં ભળી કાય પામે છે, સત્તામાં હોય ત્યારે દબાય છે. આવાં કાયોપશમિક સમ્યકૃત્વમાં મોહનીય પ્રકૃતિની અસર હોવાથી તે સાધક પૂર્વસંસ્કારનો ઉદ્ય થતાં સમ્યકૃત્વથી પડે છે. ત્યારે બાંતિ થઈ વળી બહિરાત્મપણે વર્તે છે.

આવી દશા થાપ ત્યારે સાધકે સાધુજ્ઞનોના સંગમાં રહી. તેમના બોધ વડે પરવસ્તુની બાંતિને દૂર કરી પુનઃ આત્મસ્વરૂપની ભાવના કરવી. વળી, એક વાર આત્મસ્વરૂપની પ્રતીતિનો સંસ્કાર જીવને પુનઃ અંતરાત્મપણાની દશા તરફ વળે છે. માટે ક્ષાયિક સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત થતાં સુધી સાવધાન રહેવું.

અચેતનમિદંદૃશ્યમદૃશ્યં ચેતનં તતઃ ।

કવરુષ્યામિ કવ તુષ્યામિ, મધ્યસ્થોऽહં ભવામ્યતઃ ॥૪૬॥

દેશ્યમાન આ જડ બધાં, ચેતન છે નહિ દેશ;

રોષ કરું ક્યાં ? તોષ ક્યાં ? ધરું ભાવ મધ્યસ્થ. ૪૬

અર્થ : આ દેશ્ય તે જડ છે અને અદેશ્ય છે તે ચેતન છે. હવે હું કોના પર રોષ કરું અને કોના પર તોષ કરું ? માટે મારે મધ્યસ્થભાવે રહેવું યોગ્ય છે.

અંતરાત્મા વિચારે છે કે આ ઈન્દ્રિય દ્વારા જે દેશ્યમાન છે તે દેહ, મન, વાણી, પુત્રાદિ, ધર, વલ, પાત્ર સર્વે પદાર્થો જડ છે. તેઓ સ્વયં સુખ કે દુઃખનો અનુભવ કરતાં નથી. તો પછી મારે શા માટે તેમના પર રાગ કે દ્વેષ કરીને સુખ કે દુઃખ માનવું ? તે પદાર્થોને કોઈના ગ્રત્યે શત્રુ કે મિત્રનો ભાવ નથી. એ જડ પદાર્થો મારા હાથે તૂટે-ફૂટે તોપણ દુઃખી થતાં નથી. હું અલંકારોને સાચવીને કબાટમાં મૂકું તેથી તે કંઈ રાજી થતાં નથી. તો પછી મારે તેમના ગ્રત્યે રાગ અને દ્વેષ શું કરવો ?

વળી, આ વિશ્વમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશ અને કાળ અદેશ્ય છે, અરૂપી છે. પરંતુ તે અજ્ઞવ છે. તેથી તેમનો સુખદુઃખાદિ નથી. આ દ્રવ્યો સિવાય બાકી રહ્યું તે અરૂપી દ્રવ્ય આત્મા છે. તે પણ ઈન્દ્રિય-અગોચર, અદેશ્ય છે, તેને હું જોતો જ નથી તો પછી કોના પર રાગ કે દ્વેષ કરું ? વળી, સ્વસ્વરૂપી આત્મામાં કોધાદિ છે નહિ, કર્મપ્રકૃતિને વશ એવા ભાવો ઊપજે છે તેથી કોઈ અન્ય પર પણ મારે શા માટે રોષ કે તોષ કરવો ?

આમ વિચારી અંતરાત્મા મધ્યસ્થભાવને ધારણ કરે છે અને

પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં જ મળું રહે છે. આ દશ્યજગત જ્ઞાનશૂન્ય છે, તેના પર રોષ-તોષ કરવાથી શું લાભ છે ! ભલે મને હજુ અતીન્દ્રિય જ્ઞાન નથી તેથી અરૂપી આત્માની મને અનુભૂતિ નથી. છતાં હું મધ્યસ્થ રહું જેથી મારા રાગદ્વેષ દૂર થાય.

દેખે સો ચેતન નહિ, ચેતન નહિ દેખાય;

રોષ તોષ કિનસું કરે, આપહિ આપ બુઝાય. ૪૬-૪૫

અહો ! આ જગતની ઈન્ડજાળ કેવી છે ? જેને હું જોઈ રહ્યો છું તે ચેતન નથી, અને જે અદૃશ્ય છે તે મને દેખાતું નથી, તો પછી મારે કોણા પર રાગ કે દ્વેષ કરવો ? આવી વિચારણા કરવાથી જરૂર પદાર્થો પ્રત્યેનો આસક્તિભાવ દૂર થાય છે ? આત્મજ્ઞાન થતાં પરવસ્તુની પ્રિય-અપ્રિયતા નાચ થાય છે. ત્યારે મધ્યસ્થભાવે જીવ મુક્તિને ગ્રામ કરે છે. જ્ઞાની પુરુષોએ દશ્યને અદૃશ્ય કર્યું અને અદૃશ્યને દશ્ય કર્યું. અર્થાત શરીરાદિ કર્મરૂપી દશ્યનો આત્મિક ક્ષય કરી અદૃશ્ય એવી ચેતના અનાદિથી અજ્ઞાનવશ આવરાઈ હતી તેને પૂર્વપણે પ્રગટ કરી. અંતરાત્મા આમ પોતાથી પોતે બોધ પામે છે.

ત્યાગાદાને બહિરૂઢઃ, કરોત્યધ્યાત્મમાલવિત्।

નાન્તર્બહિરૂપાદાનં, ન ત્યાગો નિષ્ઠિતાત્મનः ॥૪૭॥

મૂઢ બહિરૂ ત્યાગે-ગ્રહે, જ્ઞાન અંતરમાંય;

નિષ્ઠિતાત્મને ગ્રહણ કે ત્યાગ ન અંતરબાધ્ય. ૪૭

અર્થ : મૂઢાત્મા બાધ્યપદાર્થોનો ત્યાગ અને ગ્રહણ કરે છે. પણ આત્મજ્ઞાની (અધ્યાત્મશક્તિ) તો અંતરંગમાં રહેલા રાગાદિનો ત્યાગ કરે છે અને આત્મગુણોને ગ્રહણ કરે છે. પરંતુ પરમાત્માને તો કંઈ ત્યાગ-ગ્રહણ છે નહિ.

મૂઢાત્મા અજ્ઞાનવશ વિપર્યાસબુદ્ધિને કારણે ગ્રહણ-ત્યાગની યથાર્થતા સમજતો નથી તેથી વસ્તુના અભાવમાં દ્વેષ કરે છે, અને તે જ વસ્તુના સદ્ગુણવમાં રાગ કરે છે. વળી, જે વસ્તુનો ત્યાગ કરે છે તેમાં કંઈ પ્રતિકૂળ થતાં તે જ વસ્તુનો દ્વેષ કરે છે. આમ, રાગદ્વેષના ચક્રવ્ય ચઢેલો તે જ્ઞાનીજનોએ કહેલા ગ્રહણ-ત્યાગનો મર્મ સમજું

શકતો નથી.

તીર્થકરાદિએ તત્ત્વોનો પરિચય આપતાં કહું છે કે જીવને અજીવ, પુષ્ય, પાપ, આશ્રમ અને બંધ હેય છે; ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. અને જીવ સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ ઉપાદેય છે; ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. અંતરાત્મા આ પ્રમાણે અધ્યાત્મના ન્યાયે ગ્રહણ-ત્યાગ કરે છે. તેથી રાગાદિથી મુક્ત થાય છે. અને પરમાત્મા તો ગ્રહણ-ત્યાગનાં કાર્યોથી મુક્ત છે.

બહિરાત્માને દશ્યજગતની વિશેષતા હોવાથી તે કથંચિત ધર્મમાર્ગમાં આવે તો પણ તે બાધકિયામાં જ ધર્મ માની બાધાત્યાગ વગેરે કરીને સંતોષ માને છે. અને અંતરંગ ધર્મ કે જે સમ્યગુર્દર્શનાદિને ગ્રહણ કરતો નથી, પુષ્ય એ એક સાધન છે તેને સાધ્ય માની ત્યાં અટકે છે. તેને માટે મોક્ષ પરોક્ષ છે. અને બાધ કિયામાં થતાં પુષ્યયોગ પ્રત્યક્ષ છે.

અંતરાત્માની બાધકિયા પણ અંતરંગના લક્ષ્યવાળી હોવાથી તે આશ્રવનાં કારણોનો ત્યાગ કરે છે. અને પૌત્રાની પાત્રતા કેળવવા બાધાઉંભર છોડીને આત્મશુદ્ધિ પ્રત્યે વિશેષ ધ્યાન આપે છે. એટલે આશ્રવનાં જે કારણો છે તે ઈન્દ્રિયવિષયો^{૧૨} મનાદિનયોગનો સંયમ કરે છે. કષાયોની અત્યાંત મંદતા હોક્ય છે. પ્રતાદિમાં જાગ્રત રહીને આરાધન કરે છે તેથી આશ્રવ અંતરાત્મા માટે પ્રત્યાહાર બને છે.

ત્યાગ ગ્રહણ બાહિર કરે; મૂડ કુશલ અતિ રંગ;

બાહિર અંતર સિદ્ધકું, નહિ ત્યાગ ઔ સંગ. ૪૮-૪૯

મૂઢાત્મા ઘણા પ્રકારે બહારમાં ત્યાગ-ગ્રહણને ધર્મ માને છે. અંતરાત્મા શાનાવરણીયાદિ કર્મપ્રકૃતિનો ત્યાગ કરવા તરફ પુરુષાર્થ કરે છે, જેથી આત્માના આઠ ગુણોને ગ્રહણ કરે છે. અર્થાત્ અંતરાત્મા સ્વદ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે. પરને ગ્રહણ કરતા નથી. પરમાત્મા તો ત્યાગ-ગ્રહણ-મુક્ત જ છે.

યુજ્ઞીત મનસાડ્રત્માન, વાઙ્મયાભ્યાં વિયોજયેત ।

મનસા વ્યવહારં તું, ત્યજેદ્ધાકાયયોજિતમ્ ॥૪૮॥

જોડે મન સહ આત્મને, વચ્ચેનથી કરી મુક્તા;
વચ્ચેનકૃત બ્યવહારને છોડે મનથી સુશ. ૪૮

અર્થ : મનને આત્મજ્ઞાન સાથે જોડવું. ત્યાર પછી જ્ઞાન વડે વાળી અને કાયાથી પણ આત્માને જુદો કરવો. પછી મન દ્વારા વચ્ચન તથા કાયાના બ્યવહારનો પણ ત્યાગ કરવો.

જ્ઞાને બાંધ્યું મન રહે - જેમ જળ કુંભમાં ભરવાથી તેનું વહેણ અટકે છે તેમ મનનું સંકલ્પવિકલ્પનું વહેણ આત્મજ્ઞાન વડે રોકાય છે. આ મન તો ભલભલા મુનિઓને પણ છેતરી ગયું છે. મર્કટ જેવું ચંચળ, હાથી જેવું મદ્દોભૂત, અશ્વ જેવું વેગીલું, પવનવેગે દોડતા મનને જ્ઞાનીઓએ જ્ઞાન વડે બાંધ્યું છે.

જ્ઞાને કરીને યોજેલું મન જ્યારે શાંત થાય છે ત્યારે તે દેહભાવથી અને વાળીના વ્યાપારથી પણ મુક્ત થાય છે. મન નિરંતર દેહના સુખદુઃખમાં જ આસક્ત રહે છે. દેહભાવથી મુક્ત થવા મનને આત્મભાવમાં જોડવું, જેમ માથામાં દર્દ થતું હોય પણ જો તે વખતે મનને પ્રિય વિષય મળી જાય તો મન તે વિષયમાં રોકાઈ જાય છે ત્યારે માથાનું દર્દ હોવા છતાં મનને તે વખતે સુખ ઉપજે છે. તેમ મનને આત્મજ્ઞાનમાં જોડવાથી અન્ય વિષયથી મુક્ત થાય છે. ત્યાર પછી મૌન દ્વારા વાળીનો વ્યાપાર બંધ કરવો.

જો મન, કાયા અને વાળી સાથે ભળતું નથી તો વિષયો નિરસ બને છે, ત્યાર પછી જે મનાદિ યોગની પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે તેમાં આત્મા ભળતો નથી. જે મન બાધ્યવિષયોમાં અનુરક્ત થઈ ઈધાનિષ્ઠ ભાવ કરતું હતું તે આત્મભાવમાં સમાઈ જવાથી સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપે અભેદ થાય છે. મન અમન થઈ અંતરાત્મારૂપે રહે છે.

આત્મજ્ઞાને મન ધરે, વચ્ચન કાય રતિ છોડિ;
તો પ્રગટે શુભ વાસના, ગુણ અનુભવકી જોડી. ૪૮-૪૭

આત્મજ્ઞાન વડે વચ્ચન અને કાયાની પ્રગતિને છોડીને મન સ્થિર થાય છે, ત્યારે શુદ્ધભાવ પ્રગટે છે. તે શુદ્ધભાવ વડે આત્મગુણનો અનુભવ થાય છે.

ઈન્દ્રિયોની મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ આત્મસત્તા દ્વારા સ્હુરક્ષા પામે છે. સવિશેષ મનના વિકલ્પ દ્વારા ઈન્દ્રિયોને પ્રેરક્ષા મળે છે. એ મન જ જો આત્મજ્ઞાનમાં જોડાય તો ઈન્દ્રિયો, કાયા કે વચનનું બણ હજ્ઞાઈ જાય છે. એથી જો મન આત્માને વશ વર્તે તો કાયા અને વચનના વ્યાપારની નિવૃત્તિ થાય છે, કારણ તે મનાટિ યોગોની પ્રવૃત્તિ પૂર્વસંસ્કારને વશ થાય છે. તે સર્વે પૌર્ણગલિક છે. તેમાં કર્તાભાવનો વિકલ્પ મનમાં ઉઠે છે. તે મન જો આત્મભાવમાં સ્થિર થાય તો ‘હું કરું હું કરું’નો ભાવ શાંત થાય છે અને શુદ્ધ ભાવના પ્રગટ થાય છે.

મન એ એવું વહેણ છે કે પાણીની જેમ જરા પણ ઢાળ મળે જીતરી જાય. તે જીવની સરળતાને વૃત્તિનો વેગ આપી વિકૃત કરે છે. પાણીના પરખોટા જેવું, ક્ષણિકતામાં રહેનારા મનને શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનમાં, ધ્રુવ અને અચલ એવા દ્રવ્યમાં લઈ ~~જીવન~~ દુર્લભ છે. છતાં યોગીઓ તેને જ્ઞાન વડે બાંધી શક્યા છે. મન જ્ઞાન સાથે જોડાય ત્યારે ઈન્દ્રિયો, દેહ અને વચન પાંગળાં બની જાય છે...તેમના વ્યાપાર નિરસ બને છે. તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ પણ શાંત થાય છે. ત્યારે જે આત્મામાં અનંતશક્તિ સત્તામાં રહી હતી તે પ્રગટ થાય છે. દેહભાવની દીવાલો ત્યારે તૂટે છે, અને આત્મા પૂર્ણ શાંતિ અનુભવે છે.

જગદેહાત્મદૃષ્ટિનાં, વિશ્વાસ્યં સ્મ્યમેવ વા ।

સ્વાત્મન્યેવાત્મદૃષ્ટિનાં કવ વિશ્વાસ: કવ વા રતિ: ॥૪૯॥

દેહાત્મધી જગતમાં કરે રતિ વિશ્વાસ;

નિજમાં આત્મદૃષ્ટિને ક્યમ રતિ ? ક્યમ વિશ્વાસ ? ૪૯

અર્થ : દેહાત્મદૃષ્ટિવાબાને જગતમાં વિશ્વાસ કરવા જેવું લાગે છે અને તેમાં રમણીયતા ભાસે છે. પરંતુ જેને સ્વાત્મબુદ્ધિ છે તેવા દૃષ્ટિવંતને આ જગત વિશ્વાસ કરવા જેવું કે પ્રીતિ કરવા જેવું ક્યાંથી લાગે ?

ભહિરાત્માને આ જગતનાં ભોહિનીમય દૃશ્યોમાં અને પદાર્થોમાં

વિશ્વાસ કરવા જેવું લાગે છે. તેમાં તેને રમણીયતા જણાય છે. સમધાતુના બનેલા દેહનો એક ટુકડો કાપીને હાથમાં લેતાં જુગુપ્સા થાય છે. છતાં, તે દેહમાં રમણીયતા લાગે છે. જે દેહનાં અંગોમાં નિરંતર અશુદ્ધિ વહે છે, સુંદર વસ્તુને જે વિકૃત કરે છે તેમાં તેને રમણીયતા લાગે છે.

પચાસ વર્ષની ઉંમર થતાં સુધીમાં દેહને હજારો બાલ્યી ભરીને નવરાબ્યો, સેકડો સુગંધી સાખુ વાપર્યા. અતાર-પૂમડાં મૂક્યાં પણ અછો ! દેહનું યંત્ર તો એ સર્વને મહિન કરીને પોતે જેવું હતું તેવું જ રહે છે. છતાં, જીવ તેમાં રમણીયતા જુઓ છે.

પરિવર્તનશીલ જગતમાં પદાર્થને નાશ પામતાં જુઓ છે. યુવાની વૃદ્ધત્વમાં અને વૃદ્ધત્વ મરણમાં પરિવર્તન પામે છે. છતાં, જીવ તે સર્વમાં કેવો વિશ્વાસ રાખે છે ? અને નિર્ભયતા અને નિશ્ચિતતા અનુભવે છે. કે દેહ તો નિત્ય રહેવાવાળો છે. આવા વ્યર્થ વિશ્વાસથી જીવ સ્વયં જણાય છે.

પરંતુ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા તો મ્રજા વડે દેહભાવથી મુક્ત છે. તેને આ જગતના પદાર્થોમાં સુખબુદ્ધિનો વિશ્વાસ પોદા થતો નથી. જ્ઞાને કરીને જગતનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજાયા પછી જ્ઞાની જગતમાં નિરંતર પલટાતા પદાર્થોમાં કેવી રીતે વિશ્વાસ કરે ? કેવી રીતે પ્રીતિ કરે ? જગતનું એક પરમાણુમાત્રનું ગ્રહણ કરવું તે હું પદાયક છે તો પછી આખા લોકની મોહિનીમાં તેમને કેવું હું ખ ભાસે ? આથી જ્ઞાની જગતના પદાર્થોમાં સ્વાત્મબુદ્ધિ કરતા નથી.

આત્મજ્ઞાનાત્પર કાર્ય ન બુદ્ધૌ ધારયેચિસ્મ ।

કુર્યાદર્થવશાત્કિચિદ્ગાકાયાભ્યામતત્પર : ॥૫૦॥

આત્મજ્ઞાન વધા કાર્ય કંઈ મનમાં ચિર નહિ હોય;
કારણ વશ કંઈ પણ કરે ત્યાં બુધ તત્પર નો'ય. 40

અર્થ : અંતરાત્મા પરભાવ કે પરકાર્યને દીર્ઘકાળ સુધી મનમાં ધારણ કરે નહિ. છતાં પ્રયોજનવશાત્કિ કંઈ કરવું પડે તો તે અનાસક્ત-ભાવે કરે.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાની બંનેના યોગ અને ઉપયોગની વર્તનામાં ધ્યાન અંતર છે. આત્મજ્ઞાનીને ગૃહસ્થદશામાં પરકાર્ય કરવાં પડે તો પણ તેને લાંબા કાળ સુધી ધારણ કરે નહિ. પરભાવ કે પરકાર્યનું ચિત્તન એ આર્તધ્યાન છે. સામાન્ય રીતે ચિત્તની અવસ્થા આમ તો કષેત્રે કષેત્રે પલટાતી હોય છે. પરંતુ કોઈ ભોગાદિ કાર્યમાં ચિત્તને અંતર્મુહૂર્તથી વધુ આત્મજ્ઞાની રાખે નહિ. જ્ઞાનીનું ચિત્ત પ્રાયે આત્મજ્ઞાન પ્રત્યે દોરાયેલું રહે છે.

જ્ઞાની જાણો છે કે પરકાર્ય કરવું તે આત્મહિત માટે નથી. તેના વિકલ્પો બંધનનું કારણ છે. તેથી પરોપકાર જેવાં કાર્યો પણ અહંકારથી કરીભાવે જ્ઞાની કરે નહિ. પ્રયોજનવશાત્ક કરવાં પડે તો પણ તેમાં અનાસક્તભાવે રહી કરે.

આત્મા અનંત ગુણ અને શક્તિવાળો છે. અરે ! સર્વર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો ધષ્ણો લાંબો કાળ આત્મચિત્તનમાં ગાળે છે, તેમની પાસે આત્મવૈભવ જ એવો છે કે તેઓ ચિત્તન કરે છે. આત્મજ્ઞાનીને જ્ઞાનસ્વરૂપ અનુભૂત થયું છે તેથી ચારિત્રના ઉદ્યથી વ્યવહારમાં વર્તે તો અનાસક્તભાવે પ્રવૃત્તિ કરે. સવિશેષ આત્મભાવમાં ટકી શક્તિ તેવા પ્રયોજનને તે સેવે છે. પ્રમાણને દૂર કરી અંતર્મુખતા કરે છે. તેમને દેહાદિ સાધન પણ પરમાર્થને માટે છે. જોકે આ સ્થિતિ ગુણસ્થાનક પ્રમાણે હોય છે.

યત્પશ્યામીન્દ્રિયૈस્તન્યે, નાસ્તિ યત્ત્રિયઃ ।

અન્તःપંશ્યામિ સાનન્દ, તદસ્તુ જ્યોતિરુત્તમમ् ॥૫૧॥

ઈન્દ્રિદેશ્ય તે મુજ નહિ, ઈન્દ્રિય કરી નિરુદ્ધ,

અંતર્દ જોતાં સૌખ્યમય શ્રેષ્ઠ જ્યોતિ મુજ ઇપ. ૫૧

અર્થ : ઈન્દ્રિયો દ્વારા જે જોઉ છું તે હું નથી અને અન્ય પદાર્થ પણ મારા નથી. મનનો નિરોધ કરીને અંતરમાં જોઉ છું તો આનંદમય મારું સ્વરૂપ જણાય છે.

ઈન્દ્રિયો દ્વારા જે બાધ્યપદાર્થો જોઉ છું તે મારા નથી અને આ દેહને જોઉ છું તે હું નથી. બાધ્યઈન્દ્રિયો અને મનનો નિરોધ

કરી જ્યારે અંતરમાં જોઉં છું ત્યારે મને મારું આનંદમય, જ્યોતિમય સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે. આરું પરમ નિધાન મારા અંતરમાં પડ્યું છે અને હું તેને બહાર શોધું છું તો તે પ્રાત થવાનું નથી. અંતરરૂદ્ધિ કરીને જીવ નિધાળે તો તેને શુદ્ધાત્માનું સ્વરૂપ અનુભૂત થાય.

અંતર્ય્કૃત વગર અદેશ્ય એવું આત્મસ્વરૂપ જણાય નહિ. જોકે અંતર્ય્કૃતને ખોલવા પણ પરમાત્માની ભક્તિ અને સદગુરુનો અનુગ્રહ ઉપકારી છે. જ્યોતિ વિના જેમ દીવાની જ્યોત પ્રગટ થતી નથી તેમ શાનીની નિશ્ચા વગર જીવને આત્મજ્ઞાનની સુરજા થતી નથી.

અંતરાત્માને ઈન્દ્રિયોના ભોગો ઈષ લાગતા નથી. આત્માનંદમાં જેઓ મળ છે, તેમને આ ઈન્દ્રિયોના ભોગો આકાંત કરતા નથી પરંતુ ઈન્દ્રિયોનો સંયમ તેમને સુખકર લાગે છે.

જાગ્રત અવસ્થામાં ઈન્દ્રિયો દ્વારા જોઉં છું, સાંભળું છું, સુંધું છું કે સ્પર્શ છું તેમાં મને મારાપણાનો ભ્રમ થાય છે પણ તે હું નથી. અને જે જોઉં છું તે કોઈ પદાર્�ો પણ મારા નથી. આવો બોધ થયા પછી જ્યારે સાધક બહારથી જોવાનું છોડીને અંતરમાં દૂબકી મારે છે ત્યારે તેને આનંદપૂર્વાન્નો સ્વરૂપ અનુભવમાં આવે છે.

સુખમારબ્ધ્યોગસ્ય, બહિર્દુઃખમથાત્મનિ ।

બહિરેવાસુખં સૌખ્યમધ્યાત્મં ભાવિતાત્મનઃ ॥૫૨॥

પ્રારંભે સુખ બાધમાં દુઃખ ભાસે નિજમાંય;

ભાવિતાત્માને દુઃખ બહિર્દ, સુખ નિજ આત્મમાંય. ૫૨

અર્થ : મનાદિયોગના આરંભીને બાધમાં સુખ લાગે છે આત્મામાં દુઃખ લાગે છે. ભવ્યાત્માને બાધમાં દુઃખ અને આત્મામાં સુખ લાગે છે.

યોગારંભી એટલે મન, વચન અને કાયાના યોગને સાંસારિક પ્રયોજનમાં યોજનાર, આરંભ અને પરિગ્રહયુક્ત જીવનની પ્રવૃત્તિ.

તેમાં શુભાશુભ પરિણામ અને રાગાદિ ભાવની મુખ્યતા હોય છે, તેથી આરંભી જીવ કર્મથી બંધાય છે. મનાદિ યોગ છે અને આત્મપરિણામ તે ઉપયોગ છે. અજ્ઞાનવશ ઉપયોગ મનાદિયોગમાં પ્રવૃત્ત થઈ ચંચળતા પામે છે તેથી જીવને કર્મવર્ગજ્ઞાનો સંબંધ થાય છે, એમ અનાદિકાળથી જીવ કર્મથી બંધાયેલો છે.

યોગારંભી ઈન્દ્રિયસુખનો લાલચું છે. તેથી તેને બાબ્ય ગ્રાહો અને પ્રસંગમાં સુખ લાગે છે. કોઈ સંતના યોગે અંતરમાં દસ્તિ કરવાનું મળે તો પ્રારંભમાં દુઃખ લાગે પરંતુ પરિણામે સુખદાયી આત્મહિતનો બોધ હોવાથી તે અંતરમાં સુખ શોધે છે.

પરંતુ સિદ્ધયોગી અર્થાત્ જેણે યોગને વશ કર્યા છે, અંતર પરિણામને આત્મભાવમાં જ જે યોજે છે તેને અંતરમાં સુખ, દુઃખ એવો જેણ નથી. તે સદાય આત્મસ્વરૂપના સુખમાં જ રમણ કરે છે.

જ્ઞાની પુરુષ કહે છે કે ભાઈ, આત્મસ્વરૂપમાં કે જ્યાં અનંત સુખ છે, કથંચિત ત્યાં સંયમના નામમાત્ર દુઃખની કલ્પના છે. તેમાં તું અભાવ કરે છે. અને દેહાદિના સુખ કે જે અનંત દુઃખમય છે તેમાં કેવી પ્રીતિ કરીને અટક્યો છે? હવે આ જનમમાં તને ઉત્તમ યોગ ભણ્યા છે, તો સાવધાન થઈને ઉત્તમ એવા યોગને સિદ્ધ કરજે.

યોગારંભીકું અસુખ અંતર, બાહિર સુખ;

સિદ્ધ યોગકું સુખહૈ અંતર, બાહિર દુઃખ. છંદ-૪૮

જે સાધક આત્માના લક્ષ્યે મન, વચન અને કાયાના યોગને ધર્મ-અનુષ્ઠાનના શુભાશુભમાં જોડે છે ત્યારે તેમને એક ગ્રાહકરનું બાબ્ય અનુકૂળતાનું અને શુભયોગનું સુખ લાગે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી સમ્પ્રકૃતની પ્રાપ્તિ થઈ નથી ત્યાં સુધી વાસ્તવમાં તેઓને અંતરનું સુખ નથી. પરંતુ જેણે યોગને આત્મશુદ્ધિના અનુભવનું અદ્ભુત સુખ હોય છે. બહારમાં કદાચિત્ ઉપસગર્દિક કે અશાતાનું દુઃખ હોય પણ તેઓને તે દુઃખ દુઃખરૂપ જણાતું નથી.

યોગીને જેમ જેમ આત્મજ્ઞાનની દશા વિકસતી જાય છે તેમ તેમ તેઓને બાબ્ય સુખદુઃખાદિનો જેણ રહેતો નથી. જ્યાં સુધી

આત્મજ્ઞાનને અવરોધ છે ત્યાં સુધી જ આ બાબ્દ કે અંતર સુખ-દુઃખાદિનો ભેદ છે. આત્મસ્વરૂપ તો સિદ્ધયોગીને સ્વયંસિદ્ધ છે.

મન, વચન, કાયાના યોગીની પ્રવૃત્તિ છતાં યોગી તે પ્રવૃત્તિમાં ઉદાસીન છે. એ યોગમાં પરવશતા નથી તેથી તે સિદ્ધયોગ છે. ત્યાં તો કેવળ આંતરિક સુખ છે.

તદબ્બુયાત્તપરાન્વચ્છેત્તદિચ્છેત્તત્પરો ભવેતુ ।

યેનાડવિદ્યામયં રૂપં, ત્યક્ત્વા વિદ્યામયં બ્રજેતુ ॥૫૩॥

તત્પર થઈ તે ઈચ્છાવું, કથન-પૃથ્ઘના એ જ;

જેથી અવિદ્યા નાટ થઈ, પ્રગટે વિદ્યા તેજ. ૫૩

અર્થ : તે જ બોલવું, તે જ પૂછવું, તેની જ ઈચ્છા કરો. તે સિવાય મિથ્યા છે, અવિદ્યા છે તેનો ત્યાગ કરવો, અને જ્ઞાનમય સ્વરૂપ પ્રગટ કરવું. તે જ આત્મસ્વરૂપને કહેવું, તેને વિશે જ પૂછવું, તેનું જ ધ્યાન કરવું - તો જ આ અબોધતા ટથે અને જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મનો પરમાનંદ પ્રગટ થશે.

જન સાઇટ

હે તરવાના કામી ઉત્તમ ભવ્યાત્માઓ ! તમે આ જગતના પ્રપંચની કથા, અને પૃથ્ઘાનો ત્યાગ કરો, અને આત્માને જ સાંભળો. તેનું જ કથન કરો. તેનું જ મનન કરો. તેનું જ નિર્દિષ્ટાસન કરો, તો આ સર્વ અબોધતારૂપી જડતા નાટ થશે અને બોધસ્વરૂપ આનંદમય આત્મા પ્રગટ થશે. કાયારૂપી પિંજરામાં પુરાયેલો આ આત્મા ગગનવિદારી મુક્ત પંખી જેવો છે, તેને ઈન્દ્રિયોનું દાસત્વ કેમ હોય ? તે તો આ કાયારૂપી પિંજરથી જુદ્દો છે, સ્વાધીન છે.

જગતમાં અજ્ઞાલોકો શરીરના સુખે સુખ માને છે તેથી દિવસ-રાત તેનું જ કથન કરે છે. તે જો શાતારૂપ હોય તો શું ખાવું અને શું પીવું તેની જ કથા કરે છે. અશાતા થઈ હોય તો શરીરના દુઃખને ગાયા કરે છે. દર્દ શરીરી જાય તો તેની સૂર્તિ કરીને પણ શરીરની કથા કહ્યા કરે છે કે બે દિવસ પહેલાં માયું કે પેટ દુઃખતા હતાં. આમ નિરંતર શરીર સાથે બંધાયેલો તે તેની શાતા-અશાતા સાથે એકમેક રહી તેની કથા કર્યા કરે છે.

વળી, તેને જો કંઈ પૂછવું હોય તો તે પોતાના કે અન્યના શરીરના સુખાદિની જ વાત પૂછશે. ક્યાં ધન કેમ મળે કે વૃદ્ધિ પામે તેની લાંબી હકીકત પૂછશે. કલાકો સુધી તેની કથા-વાર્તા કે પૂછશ્યા કરવામાં તેને થાક લાગતો નથી. ક્યાં તો ધર કે નગરની ચર્ચા કરશે. આખા ગામની પંચાત કરશે. જે જાણવું વ્યર્થ છે તેવું કેટલુંયે પૂછશે.

ઓ, પુત્ર, ભિત્ર પરિવારની કથા કરશે. જો રાગ હશે તો ગુણ ગાશે. દ્વેષ હશે તો દોષનું કથન કરશે. કોઈ જીવો તો એવા વાચાણ હોય છે કે તમે પૂછો કે ન પૂછો તેમની ડેસેટ - કથા ચાલુ થઈ જાય છે. અરે ! અન્યને કંઈ બોલવાની તક પણ આપતા નથી એટલું બોલ્યા જ કરે છે. ક્યાંક કોઈની હાંસી કરવામાં વચ્ચનનો વ્યાપ કરે છે. વળી, ક્યારેક તો પોતે જ કોધાવેશમાં શું બોલે છે તેનું તેને ભાન હોતું નથી. કાં તો અન્યના આવેશને ઉતેજિત કરે તેવું બોલે છે. કોઈ વાર અભિમાનથી બોલે છે અગર અન્યના અહેને ઉતેજિત કરે છે. કાં તો માયા-કપટયુક્ત બોલે છે અથવા પોતાના લોબ જેવા દોષોને ઢાંકીને બોલે છે.

અને તેના પ્રશ્ન તો કેવા હોય છે કે જેમાં સ્વપર કોઈ લાભ નથી. સંસારનાં કાર્યોમાં અહિત થાય ત્યારે તેને કંઈ પ્રશ્ન જાગતો નથી, પરંતુ જીવનમાં પરિવર્તન આવે તેવા ધર્મકાર્યમાં તેને અનેક પ્રશ્નો ઉઠે છે કે શા માટે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવો ? હવે તો વીજળી દીવામાં ઘણું અજવાણું હોય છે. મહાવીર ભગવાનના વખતમાં આવા દીવા નહિ હોય તેથી અંધારાના લીધે એવો નિયમ આપ્યો હશે.

જૂના કાળમાં બટાટા જેવા વનસ્પતિના પદાર્થો જ નહોતા એટલે શાશ્વતમાં એવું વિધાન કેવી રીતે હોય કે બટાટા ખાવામાં દીખ છે.

મંહિરો બાંધવાને બદ્ધલે માનવરૂપી ભગવાનનાં જ ઘરો વસાવો. તેમની સેવા કરો.

ભાઈ ! તારે એ સમજને કંઈ પરિવર્તન કરવાનું હોય તો

જરૂર પૂછજે, તો તેને સમાધાન મળશે. તે સિવાય તારો કે અન્યનો સમય વ્યર્થ ના ગુમાવીશ. માટે જેનાથી તારા આત્માને લાભ છે તેવું બોલજે. તેવા પ્રશ્નો પૂછજે, અને તેને જ ધારણ કરજે, તો તારી દીર્ઘકાળની અબોધતા ટણશે અને તું સ્વયં વિદાનંદસ્વરૂપને પ્રામ કરીશ.

પરની પંચાત છોડ, પરની દીનતા છોડ. આ આત્મ સમાન કંઈ બોલવા કે પૂછવા જેવું જગતમાં કોઈ તત્ત્વ છે જ નહિ. આ જીવન પૂરું ધાર્ય તે પહેલાં આત્માને જાગ્રત કરી લે. ધારણ કરી લે. તો તું સ્વ-સ્વરૂપે પ્રગટ થઈ પરમાનંદને પામીશ.

અનાદિકાળથી જીવસ્વરૂપની બાંતિને કારણે જીવ આવા મહામૂલા માનવદેહમાં રહેલી અદ્ભુત વિચારસહિત મળેલી વાચાને વ્યર્થ વેડકે છે. ‘હું ને મારું’નું રટણ કે કથન કરવામાં આયુષ્ય વ્યતીત કરે છે. અને તેને ભૌતિક જગતના દેહાદિના વર્ણન કરવાના વિષયો પણ કેટલા મળે છે? પદાર્થવિજ્ઞાનના વિકાસમાં તેણે કોઈ ધાડ મારી નથી કે કોઈ શોધ કરી નથી પણ આપો દિવસ તેની કથા કરવામાં થાકતો નથી.

ધર્મક્ષેત્રે આવ્યો તો શાસ્ત્રની સ્મૃતિ દ્વારા કેવળ વાચાજતાને પ્રગટ કરશે તે આત્મતત્ત્વ વિશેના અનુભવનું કથન શું કરે?

જો કોઈ પ્રશ્ન ઉઠશે તો તે પણ પારકી પંચાતમાં પડવા જેવો હશે. કોણ ક્યાં છે અને શું કરે છે? જેની સાથે કોઈ મેળ નથી – તેને વિશે જાણવાની ઉત્કઠા સેવે છે.

વળી, તેની ઈચ્છાઓનો તો પાર નથી. જિંદગી તો અલ્પ છે. આયુષ્ય અનિયત છે. પણ ઈચ્છાઓ તો અપાર છે. ત્યાં તેને માત્ર આત્મા પામવાની ઈચ્છા ક્યાંથી ઉઠે?

પરંતુ જ્ઞાની કહે છે ભાઈ, એ સર્વ ભિથ્યા છે, નાચ થવાવાળું છે, તેની કાથાવાર્તા કરવી તે અજ્ઞાન છે, તેની ઈચ્છાઓ કરવી તે ભિથ્યાત્વ છે. તેમાં આસક્ત રહેવું તે અબોધતા છે. તે જરૂર પદાર્થને સેવવા તે જડતા છે. પરંતુ તું આત્માને જ ધ્યાને તો તે સર્વ

અવિદ્યાનો નાશ થઈ, તું સ્વયં આનંદસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે.

સો કહીએ સો પૂછીએ, તામે ધરિયે રંગ;

યા તે મટે અબોધતા બોધ રૂપ વ્યેચંગ. છંદ-૪૭

પ્રથમ તું થોડા દિવસ અભ્યાસ કર કે મારે કથન કરવું તો આત્મા વિશે કરવું. કદાચ મને સાંસારિક જીવો મળે ત્યારે બોલવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે હું આત્મા વિશે બોલીશ અથવા મૌન રહીશ, અગાર કમે કરીને તેમનો સંગ છોડીશ. હવે આ જન્મમાં મારે આત્માની જ કથા કરી આત્મત્વની પ્રાપ્તિ કરવી છે. આવા દઢ સંકલ્પબળ સિવાય વિસ્મરણ થયેલો આત્મા કેમ પ્રાપ્ત થશે ?

રોમે રોમે અનું જ રટશ, ‘સોહુ’ ‘સોહુ’ થશે ત્યારે વાળી લય પામશે. અને અંતરજલ્ઘયમાં પણ એ એક જ ભાવ સ્થિર થશે – હું શુદ્ધાત્મા છું. ખાતાં-પીતાં, જાગતાં-ઉંઘતાં, દિવસે-રાત્રે, એક જ કથા, આત્મા-આત્મા-આત્મા છું. અજ્ઞાન ટળવાનો આ ઉપાય છે. સમજણની નીપજ છે. જ્ઞાનીઓ બોધ પામીને જ સમર્થ થયા છે. પોતાના જ પરિચયની કથા છે. માટે અને વિશે જ બોલવું : ‘અદ્ભુત છે.’

ભાઈ ! તારી આ એક એક પેજ લાખની જાય છે ત્યાં તું પારકી પંચાત શા માટે કરે છે ? એક જ વાત જીવી લે ‘સોહુ સોહુ’ આ જિંદગી ચાર દિવસના ચમકારા જેવી છે. તું ગમે તેટલી સંસારની કથા કરે પણ તેનાથી કંઈ લાભ નથી. માટે એક આત્માને જ ભજી લે અને તેનો જ મહિમા માઝી લે.

જીવનમાં અણામોલી આ તક મળી છે. માટે અંતરના પડળને ખોલી નાખ અને બોલ કે સચ્ચિદાનંદ, સચ્ચિદાનંદ છું. સદ્ગુરુઓ તને સૂતાને જગાડે છે કે ભાઈ ! આયુષ્ય પૂરું થાય તે પહેલાં આત્માને અત્યંત ગ્રેમે ભજી લે. તેનાં જ ગીતો ગાયા કર.

માયિક જગતના સુખોને તું પોતાનાં માનીને તેનાં ગીત ગાયા કરે છે, પરંતુ એ તારી અવિદ્યા છે. તારા મનની એ મિથ્યા બાંતિ છે. તેને દૂર કરવાનો આ અવસર છે માટે તું એ અચિત્ય આત્માનાં

જ ગીત ગાયા કર.

કદાચ તું આ જગતમાં દોડાડોડ કરીને ધણું ધન કમાઈશ અને તેની કથા કરીશ, તો પણ તે તને આત્મહિત નહિ કરે. તને કદાચ ધર, પરિવારની કથા ન છુટે ત્યારે તું વિચાર કરજે, આ તો પંખીના માણા જેવું છે. સૌએ છૂટા પડવાનું છે માટે મારે એમની કથા શી કરવી ? મારે તો એક જ રટણ કે ‘સભ્યદાનંદ...સભ્યદાનંદ.’

રાગાદિભાવથી પ્રેરાયેલો તું તેની જ કથા કરે છે અને અન્યને પણ રાગાદિભાવ કરાવે છે. તું મુખથી બોલે છે કે એ સૌ મારા છે અને હું તેઓનો છું. પણ તારા હદ્યને પૂછ તો ખરો કે તે એવું જોયું છે કે ચિરવિદાય લેનારાને તું રાખી શક્યો હોય ? કે તને તે સાથે લઈ જઈ શક્યા હોય ? જો એવું નથી બનતું તો પછી હવે ‘મારા-તારાનું’ રટણ છોડ અને એક જ શબ્દ બોલ્યા કર —

સહજાત્મસ્વરૂપ... સહજાત્મસ્વરૂપ.

જો એક વાર આ દુઢ નિર્ણય થયો કે — હા, વાત તો સાચી છે કે હું દેહાદિ સ્વરૂપ નથી; શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ અવિનાશી એવો આત્મા છું. છતાં તને સાધકઅવસ્થામાં મુંજુલવણા આવશે. અને વળી પરકથામાં ચિત્ત જરો, ત્યારે તું કોઈ અનુભવી જ્ઞાની સંત પાસે દોડી જજે અને આત્મલક્ષ્યની પૃથ્વી કરજે.

ભગવંત ! હું કોણ છું ? મારું સ્વરૂપ શું છે ? મારે મને જ પાખવો છે. આ દોડાડોડ સમાવવી છે. આવા પ્રાણપ્રશ્નો ઊઠે ત્યારે તને પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થશે.

ભાઈ ! જ્ઞાનસ્વરૂપ એ તો અચિત્ય શક્તિ છે. એ અવ્યક્ત, અવાચ્ય અને અદ્ભુત રહસ્ય છે. તે તને અનુભવી પાસેથી મળશે. જ્યાં મતિની ગતિ નથી એવું અંતિમ સ્થાન છે, જ્યાંથી પાછા ફરવાનું નથી. અનંતકાળ કેવળ જ્યાં સુખ જ છે, દીર્ઘકાળની દુઃખ પાત્રા અહીં સમામ થાય છે. સ્થળ-કાળથી અભાવિત કોઈ પણ સાધક પહોંચી શકે તેવું આ અંતરનું સ્થાન છે. તેની પ્રાપ્તિ માટે જ્યારે

જીવને પ્રાણપ્રશ્ન ઉઠે છે કે હવે તેના વગર જીવાશે નહિ ત્યારે પ્રક્રિયાનો ઉત્તર મેળવ્યા વગર જીવને જુંપ થતો નથી. આવો પ્રક્રિકર્તા જ પરમતત્ત્વનો ભર્મ પામે છે. માટે ભાઈ, હવે જ્યાંત્યાં જઈને ફોગટ પ્રક્રિયાની પરંપરાને સમામ કર. અંતરમાં ઠરી જા અને અંતરને ઢંઢોળ કે તને શું પ્રામલ્ય છે ?

ભૂલ સુધારવાની બાબુ હજુ તારા હાથમાં છે. એક સદ્ગુરુમાં - જ્ઞાનીમાં શ્રદ્ધા મૂક અને તેમના પ્રવચનનું અંજન કરી લે. તારા પ્રક્રિયા તને માર્ગ બતાવશે. માટે હવે પ્રક્રિયા ઉઠે તો એક જ કે અનંતકાળ થવા છતાં મારી મુક્તિ થઈ નથી. શું કરવાથી થાય ? હું આત્મત્વ ક્ષયારે પામીશ ? કેને મૃત્યુ નથી તેવા અમરત્વને પ્રામલ્ય કરવા જ્યારે અંતરંગથી પ્રક્રિયા ઉઠે છે ત્યારે તે જ વખતે અવિદ્યા નાશ પામે છે અને અંતર પોકારે છે - ‘સોહં...સોહં.’

અંતર જ્યારે પોકારી ઉઠે કે ‘તુંદી, તુંદી, તુંદી’ ત્યારે માનવની અભિલાષા પણ માત્ર આત્મત્વ કે પરમતત્ત્વની જ ઢોય. જ્યાં નશર અને કલ્પિત સ્વભાવય ઈચ્છાઓ સમામ થાય છે, ત્યારે તેના સંસ્કારો બાબુ જગતને સ્પર્શિતા નથી પરંતુ કેવળ આત્મામાં જ સમાઈ જાય છે. આવા અમરત્વ સ્વરૂપ આત્મત્વની પ્રાપ્તિ માટે જ તારો મૃત્યુલોકમાં જન્મ થયો છે કે જ્યાં મૃત્યુ છે પણ મૃત્યુ પછી જન્મ ન લેવાય તેવા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને મુક્તિ થાય છે, જ્યાં કેવળ આનંદમય ચેતના જ શેષ રહે છે.

સત્તને પ્રામલ્ય કરવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા સત્તની નશક લઈ જાય છે. તેને વિચારબળથી દેઢ કરવી પડે છે અને દેહાદિ મન અને ઈન્દ્રિયોને પણ તે તરફ વાળવાં પડે છે. આત્મવિલોપન અર્થાત્ સર્વ ક્રામનાઓને ચેતનાની ઘરામાં દાટી દેવી પડે છે. આવી તીવ્ર જિજ્ઞાસા-ઈચ્છા સાધકને નિરાશા, સંશય કે અમથી મુક્ત કરી આગળનો માર્ગ બતાવે છે. અને દેહાત્મભુક્ષિનો અમ નાશ પામે છે. અજ્ઞાન, અવિદ્યાનો ત્યાગ થઈ જાય છે. મિથ્યાત્વ જેવા દોષો ટળી જાય છે. સારભૂત આત્મા જ પ્રગટ થાય છે. મારે ઉચ્ચાર કરવો છે તો આત્મા વિશે કરવો. પ્રક્રિયા કે સંશય ઉઠે તો આત્મા માટે જ,

અમિલાષાઓ જાગે છે તો તે પણ આત્મા માટે જ અર્થાત્ સાધકે જે કંઈ કરવું પડે તે આત્મા માટે.

જેમ બેણામાં ગયેલું બાળક માની આંગળીથી વિખૂટું પડી જાય. ત્યારે તેને કોઈ ગમે તેવી લાલચ આપે ત્યારે પણ બાળક એક જ વાત પોકારે છે, 'મારી મા' તેમ પરમાર્થનો સાચો અમિલાષી એક જ શર્જ પોકારે છે - 'શુદ્ધાત્મા'.

શુદ્ધાત્માનું એક લક્ષ્ય જ એવું છે કે અવિદ્યાનો છેદ ઉત્તીવી શકે. અવિદ્યાના સંસ્કાર ઊડા પડેલા છે. આત્માના પ્રદેશની આડે અંતરાય બનીને રહ્યા છે. માટે સર્વ પ્રકારે સત્પુરુષાર્થ કરીને આત્માને જ ધારણ કરવો. તેનું નિરંતર ધ્યાન કરવું.

આત્મા કંઈ દૂરનું તત્ત્વ કે હુર્જમ તત્ત્વ નથી. આત્માને માટે સભીપવતી આત્મા છે. તે સ્વરૂપમય હોવાથી સરળ છે. એક ક્ષણ માટે અણગો થતો નથી માટે સર્વત્ર છે, અને જ્ઞાન વડે અનુભવમાં આવે તેવો સુગમ છે. આવા આત્માનું ધ્યાન સદગુઅનુગ્રહે થાય છે. માટે તેનું જ કથન, મનન અને ધ્યાન કરવું. સ્થિર ચિત્ત વડે આત્માનું ધ્યાન કરો, તે વાણીવિલાસને ત્યજી દેવા.

શરીરે વાચિ ચાત્માનં, સંધતે વાકશરીરયો: ।

ભાન્તોऽભાન્તઃ પુનસ્તત્ત્વ, પૃથગોણનિબુધ્યતે ॥૫૪॥

વચ-કાયે જીવ માનતો, વચ-તનમાં જે ભાન્ત;

તત્ત્વ પૃથક્ છે તેમનું-જાણો જીવ નિર્ભાન્ત. ૫૪

અર્થ : વાણી અને શરીરને જે આત્મારૂપે જાણો છે, તે ભાન્ત છે. અને જે અભાન્ત છે તે વાણી અને શરીરથી આત્માને પૃથગ્ જાણો છે.

જેને આત્મભાંતિનો રોગ લાગુ પડ્યો છે તે વળીવળીને આત્માથી લિન્ન એવી વાણી અને શરીરને આત્મારૂપ માને છે. તેથી તેનો દિવસરાતનો વ્યવહાર પણ દેહજનિત હોય છે. વાણી કે દેહથી તે જુદો છે તેવું ક્ષણભર જો ભાન થાય તો તેને આત્મવૈભવનું માહાત્મ્ય સમજાય.

તું માનવ તરીકે જન્મ્યો પણ અવિદ્યાધી વૈરાયેલો અને દ્વારા, મન દ્વારા, ધન દ્વારા કે માન દ્વારા બહાર સુખ શોધતો રહ્યો અને બાંતિમાં સમય ગાળ્યો. એમાં આત્મધન લૂંટાનું રહ્યું અર્થાત્ આત્માના આનંદની ગ્રામી થાય એવાં સાધન ભલ્યાં પણ શરીરમાં સુખ છે તેની બાંતિ ઘડી પુરાણી થઈ છે, તારે સાચા સુખની શોધ માટે આત્માના લોકમાં ઝૂભકી મારવી પડશે. તે માટે બાંતિનું કે માયાનું આ વિષનું વમન કરી નાખ; તો તારામાં રહેલો પ્રકાશ ઝણણી ઊઠશે.

એક વાર તું આત્મભાન કરી લે અને વાણીને તું તારી માને છે તે બાંતિનો ત્યાગ કર. તું જેમ દેહ નથી તેમ વાણી પણ નથી. તું જે કંઈ બોલે છે તે તારા વિકલ્યો છે. વિકલ્ય દ્વારા ભાષાવર્ગણાના પરપુદ્યગલો ગ્રહણ કરે છે તે શબ્દરૂપે પરિણમી શબ્દરૂપે પ્રગટ થઈ શબ્દમાં ભળી જાય છે. તેમાં તું ક્યાં હતો? તું કેવળ શબ્દરૂપ હું છું, માટે બોલી શકું છું એવા વિકલ્યો કરનાર છું. શબ્દમાં સમાય એવો તું નથી.

વચનાતીત એવા આત્મસ્વરૂપને જાણનાર બાંતિરહિત આત્મા વાણી કે દેહને આત્મરૂપે ન માનતાં તેનો માધ્યરથ ભાવે વ્યવહાર કરી મુક્ત રહે છે. તેઓ સદાયે નિરંજન છે, બાંતિરહિત શાંતિ-સ્વરૂપ છે. તેમનાં વચનાદિ સૌ લય પામે છે. તે સદાય સર્વથી ભિન્ન સ્વરૂપે છે.

ન તદસ્તીન્દ્રિયાર્થેણ, યત્ ક્ષેમદ્બુરમાત્મનः ।

તથાપિ રમતે બાલસ્તત્રૈવાજ્ઞાનમાવનાત् ॥૫૫॥

ઇન્દ્રિયવિષયે જીવને કંઈ ન ક્ષેમસ્વરૂપ;

છતાં અવિદ્યાભાવથી રમણ કરે ત્યાં મૂઢ. ૫૫

અર્થ : પંચન્દ્રિયના વિષયમાં આત્માને ક્ષેમંકર કંઈ જ નથી છતાં બાલ એવો અજ્ઞાન જીવ તેમાં જ રહે છે.

પ્રાત વિષયોમાં સુખ ભોગવી લેવામાં વાસ્તવિકપણે આત્માને

કંઈ જ ક્ષેમંકર નથી પરંતુ કાદવમાં જન્મેલા કાદવમાં જ રમતા એવા ભૂડને કોઈ વૈકિયદેવ દ્યાભાવથી સ્વર્ગમાં લઈ જાય તો પણ તેને ત્યાં સુખ ઊપજતું નથી. તેને પેલા કાદવનું સુખ સદી ગયું છે. તેને સ્વર્ગનાં સુખ ક્યાંથી ગમે? તે પ્રકારે દીર્ઘકાળનો ઈન્દ્રિયસુખનો સંસ્કાર તેને એવો સદી ગયો છે કે તેમાં આત્માને કંઈ પણ હિતકારી ન હોવા છતાં, ઘણી વાર દુઃખ પામવા છતાં તે અજ્ઞાની બાળજીવ વળીવળીને ત્યાં જ આકર્ષિત થાય છે.

આ સર્વ પદથો મારા છે, હું એમનો છું એવી એકત્વબુદ્ધિ તેને આત્મશુદ્ધિમાં બાધા પેદા કરે છે, ઈન્દ્રિયસુખની અમણામાં તે દરક્ષણે અષ્ટકર્મના દોરડાથી બંધાતો રહે છે, તે લોઢાની સાંકળથી પણ દુઃખદાયક છે પરંતુ સૂક્ષ્મ છે, તેથી તેને તેનું ભાન થતું નથી અને અશુભના થોગે દુઃખના સંયોગોમાં પણ તે દુઃખનું મૂળ વિચારી શકતો નથી; કારણ કે તેની દણ્ણ જગહીશ ઉપર નથી પણ જગત ઉપર છે. અને તે જુઓ છે કે જગત આખું મારી જેમ ઈન્દ્રિયોને આધીન છે. તેમ મને પણ આ આમ સુખ મિય છે. પરવરશતામાં દુઃખ છે એ બાળજીવ વિચારી શકતો નથી.

ઇન્દ્રિયાદિ ઈન્દ્રિય સુખો ભોગવીને ધારીશ ત્યારે છોડી શકીશ એમ બનવું કઠણ છે. વાવાજોડાની ધૂમરીમાં ફસાયેલો ઝપાટે ચઢી જાય છે, તેમ અજ્ઞાની જીવ વિષયોના વાવાજોડાના ઝપાટે ચઢી જાય છે.

નહિ કદ્યુ ઈન્દ્રિય વિષય મેં, ચેતનાદુ હિતકાર;

લોભી જન તામે રમે, અંધો મોહ અંધાર. છંદ-૫૦

અર્થ : ઈન્દ્રિય વિષયમાં ચેતનાને કંઈ હિતકર નથી. પરંતુ ઈન્દ્રિયસુખનો લોભી તેમાં જ રહી મોહરૂપી અંધકારમાં સ્વયં અંધ બને છે.

આશ્રય છે કે અંધ તો અંધાપો ભોગવે પણ દેખતો શું અંધાપો ભોગવે? જ્ઞાનીજનો કહે છે કે ભાઈ! આ મોહરૂપી માયાના પુરુણ દેખતાને પણ અંધ બનાવે છે. અંધ માનવ રાત્રિએ ફાનસ

લઈને નીકળે કે જેથી દેખતો માનવ તેને અધડાય નહિ. પણ દેખતો અંધને અથડાય છે. આમ દેખતો માનવ પણ મોહના પાશમાં વશ બને છે.

ઇન્દ્રિયસુખનો લોભ એ મહાવિકાર છે. જેમ જેમ સાધનો ભણે તેમ તેમ ઉત્તેજિત થાય છે. અને તેમાં આત્મહિત શું તેનું તો તેને ભાન જ નથી, દર્શનમોહથી, દસ્તિના વિકારથી તેની બુદ્ધિમાં પણ વિકૃતિ થઈ છે તેથી તે મોહમૃકૃતિવશ અંધકારમાં અટવાયા કરે છે.

માયાના બંધનમાં પડેલો તે જાગ્રતો નથી કે માનવજન્મ તેને આત્મહિત માટે મળ્યો છે. પૂર્વકર્મ ગ્રમાણે જન્મ ધારણા થયો. યુવાની થતાં દીવાનો થયો, ધરતી પર ધમધમ કરતો ચાલ્યો ધન-યૌવનમાં રમ્યો અને વૃદ્ધત્વ આવ્યું ત્યારે પણ જાગ્રયો નહિ, ત્યારે પણ ઉપાધિરહિત થયો નહિ. છેવટે કાળનો કોળિયો થઈ ઉપડી ગયો, અને મોહજનિત સંસ્કારો લેતો ગયો. આવી ઘટમાળમાં જીવ ફસાયો છે, અંધ બન્યો છે.

તું આવો ઉત્તમ જન્મ પામ્યો છે માટે મોહરૂપી અંધકારમાંથી બહાર નીકળ. તારી અંતરદસ્તિને જાગ્રત કર અને જો કે તારું આત્મહિત ક્યા છે? સંસારના વિષ્ણમ કુમબીજને જ્ઞાન વડે નાશ કરી દે અને સત્તપુરુષના જીવન તરફ દસ્તિ કર. તેઓ શુદ્ધ ચિત્ત વડે સ્વરૂપને પામ્યા છે. માટે તું પણ તેમના માર્ગને અનુસરજે. તો તેમના જેવું પરમાનંદ સ્વરૂપ પામીશ.

વિરં સુષુપ્તાસ્તમસિ, મૂઢાત્માનઃ કુયોનિષુ ।

અનાત્મીયાત્મભૂતેષુ, મમાહમિતિ જાગ્રતિ ॥૫૬॥

મૃઢ કુયોનિભીં સૂતાં તમોગ્રસ્ત ચિરકાળ;
જાગ્રી તન-ભાથીદિમાં કરે ‘હું-મુજ’અધ્યાસ. ૫૬

અર્થ : ચિરકાલથી અંધકારમાં સૂતેલો મૂઢાત્મા નિગોદ જેવી કુયોનિમાં પડ્યો હતો. ત્યાંથી વળી યોગાનુયોગ બહાર નીકળ્યો અને સંકીપત્રાં પામ્યો, ત્યારે વળી અનાત્મીય પદાર્થોમાં આત્મભૂત ભાવ કરવા લાગ્યો.

જીવ માત્રે ચૌદરાજલોકની ચારગતિમાં ચૌદલાખ યોનિમાં યુગો સુધી કેવી યાત્રા કરી છે ? કેવાં દુઃખદાયી સ્થાનોમાં જન્મ્યો હતો ? નિગોદ જેવી ભયંકર કુયોનિમાં ચિરકાળ સૂતો રહ્યો. નરકનાં ભયંકર દુઃખો સહ્યાં. વળી ત્યાંથી પૃથ્વી, પાણી, અભિન, વાયુ, વનસ્પતિ જેવાં સ્થાવર સ્થાનોમાં ઘણો કાળ ગુમાવ્યો. ત્યાં દટાયો, ઉકળ્યો, ઠર્યો, વાયો અને શેકાયો. ત્યાંથી વળી કીડી-મકોડા જેવી યોનિઓમાં ભટકતો રહ્યો. તિર્યાં પંચેન્દ્રિયમાં પણ પશુપણે વન-જંગલ ભમ્યો ક્ષયાંય પેલા મિથ્યાત્વરૂપી અંધકારમાંથી બદાર ન નીકળ્યો.

કાકતાલીય ન્યાયે મનુષ્યપણું મળ્યું. અને જાણે ન જોયેલું જોયું. એ પોતાના આત્મીય નથી તેવા ઝી-પુત્રાદિ પરિવારને ‘મારા છે’ એમ કહી વળગી જ પડ્યો. અનાત્મભૂત એવા રાગાદિ, મોહ, મમતા, માયા એ પોતાના ભાવો છે તેમ તેમાં જ રાચ્યો.

અનેક કુયોનિમાં જન્મેલા જીવમાં રહેલા મિથ્યાત્વના ગાડ સંસ્કારો, કેવળ અંધકારદશામાં જ રહેલો. જ્યારેતેને માનવજન્મ મળ્યો ત્યારે પેલા સંસ્કારોએ અને અંધકારદશાની પ્રકૃતિ તેને વેરી લીધો. એટલે કુધાતુરને જ્યારે આધાર મળે ત્યારે તેના પર તૂટી પડે તેમ, જીવ જે જે સાધનો મળ્યાં તેમાં આત્મભાવે જીવન જીવવા લાગ્યો. પોતે ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા છતાં અચૈતન પદાર્થોમાં રાચવા લાગ્યો. ચૈતન્માવને વિસ્મરણ કર્યું : મોહનિદ્રામાં સૂતેલો તે માનવ છતાં વિષય-કષાયજનિત ભાવોમાં પશુપણે જીવવા લાગ્યો.

આ જન્મમાં પડેલી કુટેવોનો ગુલામ બનેલો તે કુટેવો છોડી શકતો નથી. મરણિયો થઈને પણ તે ટેવોમાં રાયે છે. રોગનો ભોગ બનવા છતાં તે છોડી શકતો નથી, તેમ જીવ માનવજન્મ પામવા છતાં પૂર્વના મિથ્યા સંસ્કારોને ત્યજ શકતો નથી. કોઈ વાર સદગુરુનો યોગ મળે ત્યારે તેઓ વાત્સલ્યથી સમજાવે તોપણ દિશામૂઢ થયેલો જીવ જાગતો નથી. માનસરોવરનાં મીઠાં જળ મૂકી તે મહિન ખાબોચિયાનું પાણી પીવા જાય છે. અરે, મોંદાં મોતીનો ચારો મૂકી શંખલાને ખાવા દોડે છે. આમ, પોતાના સ્વધર્મને ચૂકીને પરધર્મ, અનાત્મભાવનામાં ગૂડીને તે પુનઃ કુયોનિનાં આમંત્રણ સ્વીકારે છે.

આતમ ગ્રંથે છુટકારો

पश्येत्रिरंतरं देहमात्मनोऽनात्मचेतसा ।

अपरात्मधियाऽन्येषामात्मतत्वे व्यवस्थितंः ॥५७॥

आत्मतत्त्वमां स्थिरं थर्दि नित्यं देहवुं अेम्,

मुजं तनं ते मुजं आत्मं नहि, परं तनानुं पश्च तेम् ५७

अर्थः जे आत्मभावमां स्थिरं छे, तेषो पोताना देहने निरंतर अनात्मबुद्धिशी जोवो, के आ तन ए मारो आत्मा नथी. वणी अन्य देहने अनात्मबुद्धिशी जोवा.

शुद्धात्मामां जे स्थिरं छे तेओरे निरंतर पोताना देहने अनात्मबुद्धिशी जोवो अर्थात् आत्मबुद्धिए जोवो नहि. ज्ञवने देह प्रत्ये जेटलुं तादात्म्यं छे, तेटली अजोधता होय छे. पश्च जे भग्नात्माओरे देहादि संयोगोने अने तेना निमित्ते उपज्ञता रागादि अवस्थाओने आत्मस्वरूपे भानता नथी. तेओरे देहमां अनात्मभाव होय छे. ते आत्माओ कमे करीने ते दशाने वधु स्थिरं करीने चैतन्यनी शुद्धिने पामीने मुक्त थायज्ञैर् साइट

ज्ञानीने पोताना देहने विषे आत्मबुद्धि थती नथी, देहना इपने जोहने हुं दुपाणो, देहने कदडपो जाणी हुं कदडपो तेवो भाव ज्ञानीने थतो नथी. देह ए तो संयोग छे. तेथी तेनां नाम, इप, वर्ष आहिने पोते ते दुपे छे तेम भानता नथी. तेओ देहना हुःभे हुःभी के सुधे सुधी थता नथी. तेथी तेओ अय अने यिंतारिहित छे. अने देहात्मिभानथी पश्च मुक्त छे. ज्यां देह ज पोतानो नथी तेवुं भान वर्ते छे त्यां भान क्यांथी होय ?

जेनी दृष्टि द्रव्यना भूल स्वरूप प्रत्ये निश्चण थर्दि छे तेने देह जेवा पर्याय-अवस्थामां आत्मभाव क्यांथी आवे ? देहनी अवस्थाने अने संयोगने साक्षीभावे जाणो छे, तेथी देहरूपी जंछरमां जकडार्द जता नथी. आ देह, वाणी, मन भारां नथी, हुं तेमनो नथी - ए सर्वे भूर्भुर्हृषी ग्रंथिओ छे. ज्ञानी आ ग्रंथिने भेदीने आत्मभावमां स्थिरं होय छे.

जो एक आत्मस्वरूप यथार्थं समजाय छे तो अन्यना देहने

પણ દેહરૂપે અને આત્માને આત્મારૂપે જોવા દર્શિ ઉધે છે. જનસમાજ મોટી વાતો કરે છે કે બધા આત્મા સરખા છે. પણ કૂતરું ધરમાં આવે તો તેના શરીરને જોઈને 'હટ' કહેશે. બિલાડી આડી ઉત્તરે તો અપશુકન ગણશે. કુલારી કન્યા સાથે મળે તો શુકન ગણશે. આવી દેહદર્શિથી જીવને રાગ-દ્રેષ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ દેહને દેહરૂપે અજીવ માને તો શુકન-અપશુકન ક્યાં લાગશે ? અને તેમાં રહેલા આત્માને જુઓ તો આત્મા સમતાયુક્ત છે ત્યાં રાગ-દ્રેષ કેમ ઊપજે ?

જ્ઞાની આત્મસ્વરૂપે અનુભવમાં હોવાથી તે જ્યારે અન્યને જુઓ છે ત્યારે દેહને જોઈને તેને દેહરૂપે જાણો છે પણ દેહને આત્મારૂપે ગ્રહણ કરતા નથી. પોતાના દેહને વિશે જેને આત્મબુદ્ધિ થતી નથી તેને અન્ય દેહમાં આત્મબુદ્ધિ, મારાપણાના ભાવ થતા નથી. તેથી જ્ઞાની આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર હોય છે. જ્ઞાનીને સંપૂર્ણ વિશ્વ આત્મરૂપ જણાય છે. તેથી અન્યજીવો સાથે લેદબુદ્ધિથી વર્તીને રાગાદિ કરતા નથી, પરંતુ આત્મરૂપે તેનો સ્વીકાર **જોઈ કરો જેણે સાઇટ**

અજ્ઞાપિતં ન જાનન્તિ, યથા માં જ્ઞાપિતં તથા ।

મૂઢાત્માનસ્તતસ્તેષાં, વૃથા મે જાપનશ્રમઃ ॥૫૮॥

મૂઢાત્મા જાણો નહિ વખબોધ્યે જ્યમ તત્વ;

બોધ્યે પણ જાણો નહીં, ફોગટ બોધન-કષ. ૫૮

અર્થ : જ્ઞાની વિચારે છે કે મૂઢ જીવને ધારું કહીએ તો પણ તેઓ મારા સ્વરૂપને જાણતા નથી. વળી જણાવીએ નહિ તો પણ જાણતા નથી તેથી તેમને બોધ આપવાનો શ્રમ નિરર્થક છે.

આગળ ૧૮મી ગાથામાં ગ્રંથકારે જણાવું હતું કે હું બીજાને ઉપદેશ આપું, બીજા મને ઉપદેશ આપે એવો વિકલ્ય પણ શા માટે ? અપ્રમત્ત એવા મુનિ નિર્વિકલ્યદશાના અનુભવને આમ વિચારે છે. પરંતુ જ્યારે તેથી નીચેની દશામાં સાધક-જ્ઞાનીને એમ થાય છે કે મને જેમ આત્મસ્વરૂપનું માહાત્મ્ય સમજાય છે, તેવું અન્યને સમજાવું. પોતે જેમ અજ્ઞાનના દુઃખથી મુક્ત થયા તેમ અન્ય જીવો

તેવા દુઃખથી મુક્ત થાય તેવો ભાવ-અનુકૂળ આવે છે. નિર્વિકલ્પ જેવી અપ્રમત્ત દશામાં આવા ભાવ અવરોધ લાવે છે. તેથી જેની દદ્ધિ તત્ત્વ તરફ છે તેઓ મૌન ધારણ કરે છે. પરંતુ બહિરૂમુખ ભાવનો સંસ્કાર જીવને અન્યને ઉપદેશ આપવા લલચાવે છે તેથી જ્ઞાની તેને ભાન કરાવે છે કે તારે સ્વયં ઉપદેશની જરૂર છે. તું અન્યને ઉપદેશ આપવાનો વિકલ્પ છોડી હે નહિ તો ઉચ્ચદશા પામવાનો મળેલો આ અવસર વૃથા જશે.

વળી મૂળાત્મા કે અજ્ઞાનવને તમે જ્ઞાનીના સ્વરૂપ વિશે ગમે તેટલું સમજાવો પણ તેનાં મન અને બુદ્ધિ જડતાના તાળાથી બંધ કરેલા છે તે ખૂલતાં જ નથી અર્થાત્ તેઓને આ ભૌતિક જગતનાં સુખો સિવાય કંઈ દેખાતું નથી. હવે જો તે જીવોને તમે સ્વરૂપ વિશે કંઈ જણાવતા નથી તો તેઓ અબૂજ એવા આત્માને જાણતા નથી. આમ કહેવા છતાં તેઓ સાંભળતા નથી અને ન કહે તો તેમને સ્વયં ભાન થવાનું નથી તેથી તેમને બોધ આપવાનો પરિશ્રમ વ્યર્થ છે. જ્ઞાની ત્યાં પણ કરુણાથી મૌન સેવે છે. જેથી તેવા જીવો જ્ઞાની પ્રત્યે તેમના વચન પ્રત્યે અભાવ કરીને વળી અંતરાયકર્મમાં વુદ્ધિ ન કરે.

જૈનમ् જ્યાતિ શાસનમ्

યદ્બોધયિતુમિચ્છામિ, તત્ત્વાહં યદહં પુનઃ ।

ગ્રાહ્ય તદપિ નાન્યસ્ય, તત્કિમન્યસ્ય બોધયે ॥૫૯॥

જે ઈચ્છાં છું બોધવા, તે તો નહિ ‘હું’ તત્ત્વ;

‘હું’ છે ગ્રાહ્ય ન અન્યને, શું બોધું હું વ્યર્થ ?   ૫૮

અર્થ : જેને હું બોધ આપવા ઈચ્છાં છું તે હું નથી. અને હું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા અન્યને ગ્રાહ્ય નથી. ત્યારે અન્યને શો બોધ કરવો ?

જગતમાં આત્મસ્વરૂપ અને દેહાદિનું સ્વરૂપ એના અનેક વિકલ્પો છે. હું એક છું કે અનેક છું. જગતના જીવો સાથે મારે શો સંબંધ છે ? આવો બોધ કરવા ઈચ્છાં છું તે ખરેખર હું નથી. હું તો સ્વસ્વરૂપે સ્વયં સાધ્યાનંદસ્વરૂપ છું. જે બોધસ્વરૂપે રહ્યો છે તેવા

મૂલસ્વરૂપને ઉદ્દેશીને તેવો ઉપદેશ આપવો ?

વળી ઉપદેશકો જ્યારે સામાન્યપણે ઉપદેશ કરે છે ત્યારે મહદુંથે જગત જડ પદાર્થોની કે દશજગતની વાતો વિશેષ કરે છે. તત્ત્વસ્વરૂપ દસ્તિના બોધની ગૌણતા હોય છે.

અભિમત વસ્તુ વસ્તુગતે કહે રે તે વિરલા જગ જોય.

અને વસ્તુનું મૂળ સ્વરૂપ છે તે તો કોઈ અનુભવી વિરલા જ પ્રગટ કરે છે. તે પણ મહદુંથે એકાંતને સેવનારા હોવાથી તેઓ બોધ આપવાનો વિકલ્પ કરતા નથી અને કોઈ ઉદ્યબળે તેઓ ઉપદેશાદિનું કાર્ય કરે છે તો તેવા જ્ઞાનીને સામાન્ય જનસમૂહ જાડી શકતો નથી.

યોગી તો બોધ આપવાનો વિકલ્પ કરતા નથી. કારણ કે તેઓ જાણે છે કે હું તો વચન-વર્ગણાથી બિન હું. ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા અન્યથી ગ્રહણ થાય તેમ નથી તો પછી બોધ કોને કરું ?

પૂર્વ સ્વરૂપે પ્રગટ થતાં પહેલાં અન્યને બોધ આપવાનું કાર્ય તલવારની ધાર પર ચાલવા જેવું છે. માન, અભિમાન જીવનું આત્મધન લુંટી લે છે અને પોતાના જ સ્વરૂપને આવરણ થાય છે. આથી કોને બોધ આપવો તેવો ગાહન વિચાર જ્ઞાની કરે છે. જો કે તેવા જ્ઞાનયોગીનું જીવન એવું પવિત્ર હોય છે કે તેમનું ગુમ રહેવું કે મૌન રહેવું તે પણ પાત્ર જીવોને કલ્યાણકારી હોય છે.

મૂઢાત્મસું તે પ્રબલ, મોહે છોડી શુદ્ધિ;

જાગત હૈ ભમતા ભરે, પુદ્ગલમેં નિજભુદ્ધિ. છંદ-૫૧

અર્થ : મૂઢાત્માએ મોહની પ્રબળતાએ કરીને આત્મની શુદ્ધિને ત્યજ દીધી છે. જાગતો છતાં ભમતાથી ભરેલો તે પૌદ્ગલિક પદાર્થોમાં ભમતા કરે છે.

મોહથી ગ્રસિત એવો મૂઢાત્મા માનવજન્મ પાંચો આત્મકલ્યાણના પ્રયોજન માટે, પરંતુ જ્યાં તેણે જગતનાં દશ્યો જોયાં ત્યાં અનેક પ્રલોભનોમાં અટવાઈ જયો. તેણે જગતની પરિવર્તનશીલતા, કણાભંગરતા, ભય, ચિંતા, રોગ, શોક, સંતાપ જોયા. છતાં ઓહ ! મોહની

પ્રબ્રહ્મામાં પ્રચૂર થઈ ગયો. પૂર્વના સંસ્કારવશ ઈન્ડ્રિયો તેને વગર કહે વિષયો પ્રત્યે આકર્ષે છે. કોધારિ કખાયો તો જાણો તેનો સાથ છોડતા જ નથી. કોધી, માની, માયાવી અને લોભી બનીને તેણે બહિરભૂષામાં પોતાની જાતને હોમી દીધી છે. આમ થવાથી શુદ્ધાત્માની શક્તિને આવરણ આવી ગયું છે. આશર્ય કે સ્વયં શુદ્ધ છતાં શુદ્ધ જ સ્વયં તેણે છોડી દીધી છે.

વળી ક્ષારેક જરા જાગે છે ત્યારે પેલા મમતાના સંસ્કારો તેને પરવશ કરે છે અને દેહાદિ પદાર્થોમાં મસ્ત બનીને મહાલે છે, દેહમાં જ તેની મર્યાદા આવી જાય છે. તે જીવ મૂઢ છે, બાંત છે, તેનું સત્ત્વ અશુદ્ધિથી હીન થયું છે. એવો દિનદિશાશૂન્ય પૌરુણ્યલિક પદાર્થોના પિજરામાં પોતાને પૂરી દે છે. અને માને છે કે પોતે સુરક્ષિત છે. પરંતુ જ્યારે કાન જ્યાટો લગાવે છે ત્યારે તેને કોઈ પદાર્થ બચાવી શકતો નથી.

ધન-દોલતની માયા પણ તેને મીઠી લાગે છે, પણ એક ઘડી પછીની તેને બબર નથી કે દેહાદિના સંયોગ રહેશે કે સમામ થશે. પોતાના જોયેલા-જાણોલા એવા ભૌતિક પદાર્થોમાં લીન થયેલો આત્મશુદ્ધિને જાણતો નથી. કોઈ સંત સમજાવે તો તે ત્યાંથી પાછો વળે છે, કહે છે કે અહીં આપણું કામ નહિ. અને જગતના લોકપ્રવાહમાં ભળીને તણાઈ જાય છે.

મૂઢાત્માની દશા મોહથી અત્યંત દેરાયેલી હોય છે. જ્યારે દરિદ્રી હોય ત્યારે ધન ઈછે. ધન મળે રાજસુખ ઈછે. દેવલોકનાં સુખ મળે પણ મમતા જરાય મયક ન આપે. વૃદ્ધાવસ્થા આવે. વાળ ધોળા થાય. કાન બધિર બને. આંખોનું તેજ ઘટે. ઉદર પણ ઊંધું ચાલે. નિદ્રા હણાઈ જાય પણ પેલી કાયાની માયાનો ખેલ તો જીવને નચાવે.

શરીર રોગથી ભરાઈ જાય. પરિવારનું પુણ્ય હવે પરવાર્યું હોય. કોઈ સેવા ન કરે. ખાટલે પડ્યો હોય, પરંતુ હજી તેને આત્મરામ ન સાંભરે ભાઈ પુરુણલના સંગમાં સુખભૂદ્ધિ કરી શું પામીશ, વિચારી જોજે અને મૂઢતાનો ત્યાગ કરજે.

તાકુ બોધ શ્રમ અફળ, જાકુ નહિ શુભયોગ.

આપ આપકુ બુઝાવૈ, નિશ્ચય અનુભવ યોગ. છંદ-પર

જે જીવના હજી ધર્મપ્રાર્થિના શુભયોગ પ્રગટ્યા નથી તેને બોધ આપવો અફળ છે. વાસ્તવમાં અનુભવી આત્મા સ્વયં બોધ પામે છે.

તીર્થકરાહિએ જીવની ગતિ અને પ્રગતિની વાસ્તવિક ભૂમિકાઓનું વિધાન કર્યું છે. જે જીવ ચરમાવર્તમાં આવ્યો છે, કર્મનો ભાર જેનો હળવો થયો છે, જેના કષાયો શર્યા છે એવો શુભયોગ જેનો થયો નથી તેને આપેલો બોધ વર્થ જાય છે. એ જીવનો હજી ધરણો કાળ સંસારપરિબ્રમણનો રહ્યો છે. તેથી તેને બોધસ્વરૂપ આત્મા પ્રત્યે ભાવ જાગતા નથી.

વળી જેમના મન, વચન, કાયાના યોગ શુભ પ્રવૃત્તિમાં પોજાયા નથી, જેમનું મન હજી હુદ્ધાનિમાં જ રમનારું છે, વિચારોથી મહિન છી, જળતરંગ જેવું ચંચળ છે. તેને બોધ આપવો વર્થ છે. વળી જેનો વચનયોગ સૌમ્ય નથી, નિર્થક વાચાળતા અહિતકર છે તેમ જે જાણતો નથી. તેને પણ બોધ પરિણામ પામતો નથી. અને જેની કાયા નિરંતર પૌદ્રગલિક કાર્યો કરવામાં જ પ્રવૃત્ત છે, તેને શુદ્ધ આત્માનો બોધ કેવી રીતે પરિણામ કર્યો? જેઓ દાનાહિ ધર્મથી પોતાની પાત્રતા કેળવતા નથી તેને બોધ આપવો વર્થ છે.

નિશ્ચયથી અનુભવી જ્ઞાનીને તો સ્વયં સ્વરૂપનું ભાન વર્તે છે. તેઓના મન-વચન-કાયાના યોગ નિયંત્રિત છે અને ઉપયોગ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. તે સ્વયં બોધને ગ્રહણ કરે છે. મૂઢાત્મા જગતને જુઝે છે તેમાંથી બોધ ગ્રહણ કરીને કર્મથી છૂટે છે. જ્ઞાની જગતના જીવોની વિપરીતતા જાહી મૌન ધરી પોતાના આત્માને બોધથી વાસિત કરે છે. તે નિશ્ચયથી શુદ્ધ એવા આત્માનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરે છે.

પરકો કિશો બુઝાવનો, તું પર ગ્રહણ ન લાગ,

ચાહે જે મેં બુઝાવનો સો નહિ તુંજ ગુજ્જ ભાગ. છંદ-પર

અર્થ : અન્યને બોધ શો આપવો ? તું જ પરમાર્થને ગ્રહણ ન કરતો, તું જાહો છે કે મેં અન્યને બુઝાવ્યો પણ તે તારો સ્વભાવ નથી.

હે આત્મજ્ઞાની ! અન્યને બુઝવવાની તારી ભાવના પ્રભાવનાના માહાત્મ્યવાળી છે, છતાં જ્યાં પાત્રતા ન હોય, કેની ભવસ્થિતિ પરિપાક થઈ ન હોય, ત્યાં તું બુઝવવાનો આગ્રહ ન રાખીશ. કારણ કે પાત્ર વગર વસ્તુ ધારણ થતી નથી. મૂઢ જીવો પોતાનું હિતાહિત જાણતા નથી. તું તેમને બોધ આપવા માટે પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે તેમનો સ્વરૂપ પ્રત્યેનો અભાવ ધર્મ પ્રત્યે અને જ્ઞાની પ્રત્યે દેખ પેદા કરે છે. તેમાં એ જીવોનો દોષ નથી પણ એ જીવની તે સમયની યોગ્યતા જ એવી છે. માટે અન્યને બુઝવવાનો આગ્રહ છોડી દે, અન્યને બોધ આપું સંસારથી મુક્ત કરું એવા વિકલ્પો ત્યજી દે.

બીજી રીતે વિચારીએ તો ભાઈ પરને ખુશી કરવામાં અને તે પદાર્થોને ગ્રહણ કરવાનો લગાવ ન રાખ. તું ગમે તેટલું મથે, જગતને રૂંકું દેખાડવા ગમે તેવા પ્રયત્ન કરે પણ જગત રાજી થાય તેવું નથી. તું પાંચને ખુશી કરે ને બે નારાજ થાય ત્યાં તારો પ્રયત્ન વર્ધ જશે.

વળી તું જે જે પદાર્થો ગ્રહણ કરે છે, સંગ્રહ કરે છે તે તારે છોડીને જતું પડે છે. અને તું પૂરી કિંદગીનો દાવ કરી ને કરી ગ્રહણ કરવામાં ગાળે છે તે વર્ધ જાય છે.

કદાચ પુષ્પયોગે કોઈ તને અનુકૂળ થાય અને તું માને કે – મેં સોને ખુશી કર્યો, પત્નીને હીરાથી શણગારી, પુત્રાદિને ઘણું ધન આપ્યું, મિત્રોને જમણ આપ્યું. જ્ઞાન-સ્વજનોને ભેટ આપી. થોડા દિવસ પછી તું જાહેર કર કે હું સ્વયં દરિદ્રી થઈ ગયો છું. તારી પાસે હવે શેષ રહ્યું નથી. પછી જોજે કે તને કોણ પૂછવા આવે છે ? માટે જગતને રાજી રાખવા એ તારું કર્તવ્ય કે ગુણ નથી. તને મળેલો આ માનવજન્મ આત્મહિતમાં ગાળજે તો ભલું થશે.

તું યોગી નથી, જગતબ્યવહારમાં છું ત્યાં સુધી તારે ગુણવૃદ્ધિ માટે મૈત્રી આદિ ભાવનાથી બણ મેળવવાનું છે. ગુણી પ્રત્યે મધ્યસ્થી રહેવાથી તો તું પ્રભુના માર્ગનો અપરાધી બને છે. દીન-દુઃખિયાં પ્રત્યે લાગડીશૂન્ય રહેવાથી તું જીવરૂપ હોવા છતાં અજીવપણે જવે

છે. અને કેવળ અજ્ઞવ એવા તારા દેહમાં સુખબુદ્ધિ કરી તું કર્મના સાઓજ્યમાં દુઃખનો અધિકારી બને છે. જેમ હિંસાને પાપ માને છે તેમ અન્યનું સુખ ન ઈચ્છાવું તે પાપજનક છે. માટે જો તું હજુ જગતવ્યવહારમાં હોય તો અન્ય જીવો સાથે મૈત્રીભાવનાથી ભરપૂર રહેજો.

બહિસુષ્પતિ મૂઢાત્મા, પિહિતજ્યોતિરન્તરે ।

તુષ્ટત્યન્ત: પ્રબુદ્ધાત્મા, બહિવ્રાવૃત્તકૌતુક: ॥૬૦॥

અંતર્શર્ણાન ન જેહને, મૂડ બાધ્યમાં તુછ;

કૌતુક જસ નહિ બાધ્યમાં, બુધ અંતઃસંતુષ્ટ. ૬૦

અર્થ : અંતરપ્રકાશ આવિરત હોવાથી મૂઢાત્મા બાધ્ય સંયોગમાં આનંદ માને છે. અને પ્રબુદ્ધાત્મા બાધ્ય કુતૂહલનો ત્યાગ કરી અંતરમાં સંતોષ માને છે.

અંતરપ્રકાશ, અંતરપરિણાતિ અતીન્દ્રિયજ્ઞાનનો વિષય હોવાથી મૂઢાત્માને તે ઈન્દ્રિયો દ્વારા જણાતો નથી નથી તે પરોક્ષ અને પરાધીન એવા ઈન્દ્રિયોના સંયોગમાં મળતા વિષયોમાં આનંદ માને છે.

મીઠાની ગુણ પર જીવન ગાળી જેણે ખારાશમાં જ મીઠાશ માણી છે તેવી કીરીને સાકરની ગુણ પર મૂકવામાં આવે તો તેને સાકરની મીઠાશમાં સુખ ક્યાંથી ઉપાયે ? તેમ મૂઢાત્માને જે સુખની કલ્પના જ નથી તો પછી તેમાં શ્રદ્ધા તો ક્યાંથી જ આવે ? પુષ્પયોગે મળેલી ભૌતિક સુખસામગ્રીમાં તેણે માન્યું કે આનાથી વિશેષ સુખ જગતમાં શું હોઈ શકે ? આપણે ભાઈ મોજ છે, આનંદ છે.

મૂઢાત્માનું જીવન તૃષ્ણાના તારે તારે વીટખાયેલું છે. મનગમતું મળે છે, છતાં સંતોષ નથી. હીરા જેવા તત્ત્વને ગુમાવી કાયારૂપી કાચનો ટુકડો મેળવી ખુશ થાય છે. અને ભોગ સૌ રોગમાં પરિણામ્યા ત્યારે મુંઝાયો. તે તો માનતો હતો આ કર્મ-ધર્મને મારે શું લેવાઈલા ? પણ ઔષધ કામ ન લાગ્યાં. વૈદ્યો પણ હાથ ઊંચા કરી ઉભા રહ્યા. કોઈ ઉપાય ન રહ્યો. પેલી ચાર દિવસ માણેલી મોજ તો

દર્દની પીડામાં ખાખ થઈ ગઈ.

જગતનાં આવાં વિચિત્ર દશ્યો અને સંયોગોમાં પ્રબુદ્ધાત્મા ચિંતવે છે કે આ સારવર્ક્ષિત સંસારથી સર્વું મારા પોતાના અંતરની ગુફામાં સુખ છે. બીજે ક્યાંય શોધવા જવાની જરૂર નથી. મોક્ષના સુખ પ્રત્યેની સમ્યગ્ સમજથી અને શ્રદ્ધાથી તેમનો અંતરપ્રકાશ ઝણહળતો છે, તેથી બાબ્ય કુતૂહલ શરીર ગયું છે. અર્થાત્ બહાર કોઈ સાધનસામગ્રી સુખ આપશે તેવી અપેક્ષારહિત છે. આત્મિક સુખના અનુભવે તે સંતુષ્ટ છે. બહિરાત્મપણું ટળતાં જ્યારે જીવનમાં અંતરાત્મપણું પરિણામ પામે છે ત્યારે તેની વિચારની ચાલ જ બદલાઈ જાય છે. જે દેહાદિમાં તે નિત્ય વગેરે બુદ્ધિ થતી હતી તે હવે વિચારે છે કે શરીર સંયોગોથી ઉત્પન્ન થતું હોવાથી આદિવાળું છે માટે અંતવાળું છે, છતાં જીવને તેના પ્રત્યે ભમતા અને અહંતા વર્તે છે, ત્યાં સુધી તે આત્માના વૈભવનો કે સ્વરૂપનો અંશમાત્ર સદ્ગ્ભાવ થતો નથી કે આત્મા જ અનાદિ છે, અનંત છે અને અરૂપી હોવાથી શુદ્ધ છે, નિત્ય છે. પરંતુ હવે દશા અને દિશા બદલાઈ જીવાથી તેને આત્મ પ્રત્યે પ્રેમનો સદ્ગ્ભાવ થાય છે. આત્મા પ્રત્યેના સદ્ગ્ભાવથી સ્વભાવ પ્રગટે છે, સ્વભાવમાં રહે તો પરભાવ કરી જીવને આમંત્રણ આપતો નથી. સ્વભાવ પ્રગટ થાય ત્યારે જીવના પૃથ્વી પણ પ્રગટે છે. સર્વોચ્ચ પદ સુધીની પ્રાપ્તિ સ્વભાવને આધારે છે. પરભાવ વધે દુઃખ વધે અને તુલ્યકાર પામે માટે સ્વભાવમાં રહેવું સુખદાયક છે.

ન જાનન્તિ શરીરાणિ, સુખદુ:ખાન્યબુદ્ધયઃ ।

નિગ્રહાઽનુગ્રહધિયં, તથાપ્યત્રૈવ કુર્વતે ॥૬૧॥

તન સુખ-દુઃખ જાણે નહીં, તથાપિ એ તનમાંય,
નિગ્રહ ને અનુગ્રહ તણી, બુદ્ધિ અભુધને થાય. ૬૧

અર્થ : શરીરાદિ સુખદુઃખ જાણતાં નથી. તો પણ અજ્ઞાની તેમાં નિગ્રહ-અનુગ્રહ-બુદ્ધિ કરે છે.

શરીર સુખદુઃખ જાણતાં નથી તેનો કદાચ તને વિશ્વાસ બેસતો ન હોય તો એક પ્રયોગ વિચારી જોજે કે કોઈ સ્વજનનો પ્રાણ

નીકળી ગયા પછી દેહ તો જેવો છે તેવો પડ્યો હોય છે. તેને જે ભોજન પૂર્વે ગમતાં હતાં તે પદાર્થો તેની સામે મૂકી જુઓ, તેને મનગમતાં વલ્લો તેના શરીર પર મૂકી જુઓ, સુંદર ગીતોના સ્વર-તાર છેડો, એ શબને અમાંથી શું ગમશે? શું ખાશે? તું પોતે જ વિચારી જો. અરે! અજિનસંસ્કાર આપે ત્યારે શબ્દ બળી જાય તો પણ મુખમાંથી એક ચિત્કાર ન કાઢો.

શું કારણ છે આનું? સમજાયું?

ભાઈ! શરીરને કંઈ સુખદુઃખ નથી. તું ખોટી પીડામાં પડ્યો છું. શરીરને નહિ સાચવું તો દુઃખી થશે. સાચવીશ તો સુખી થશે અને તેથી તેને દુઃખ પડે તેવા સંયોગોમાં કંઈ નિગ્રહનો વિચાર ઉઠે છે. અર્થાત્ શરીરને ગરમી ન લાગે તેવો નિગ્રહ કરે છે. અને કંડક પહોંચાડવાનો અનુગ્રહ કરે છે. પણ સમય આવે તારી આ બુદ્ધિ એને કંઈ કામ લાગતી નથી. તેને તો અજિનની અર્પણાતા કરવી પડે છે.

જૈન સાઇટ

આ કાયાનું પિંજર પ્રાણપણેનું તિડી ગયા પછી શબ્દ થઈને રહે છે, અને જીવ વિચાર કરે છે કે અરે, જીવનભર લોળા રહ્યા અને હવે આ શું થયું? કાયા જણાવે છેનાકે જ્ઞાઈશ! સહું તો જડ, તું ચેતન - લક્ષણો જુદા હતા. એક કેત્રમાં રહ્યા એટલે તને અમ પેદા થયો કે આપણો એક જ છીએ. અને તેથી તે અનુગ્રહ કરીને, ગ્રેમ કરીને હીર-ચીર પહેરાવ્યાં. મેવા-મીઠાઈ જમાડ્યાં. પણ આ પુદ્ગલ તો અજિનસંસ્કારે રાખ થવાનું અને અમારે માટીના પૂતળાને માટીમાં મળી જવાનો કંઈ અફસોસ નહિ. આમ હતાં અંશાની એવો દેહાભિલાષી કંઈ બોધ પામતો નથી.

સ્વબુદ્ધયા યાવદ્ ગૃહણીયાત્કાયવાકુચેતસાં ત્રયમ્ ।

સંસારસ્તાવદેતેષાં, ભેદાભ્યાસે તું નિવૃત્તિઃ ॥૬૨॥

જ્યાં લગી મન-વચન-કાયાને આતમરૂપ મનાય,

ત્યાં લગી છે સંસાર ને ભેદથકી શિવ થાય. ૬૨

અર્થ : જીવ જ્યાં સુધી મન-વચન-કાયાના યોગને સ્વાત્મબુદ્ધિએ

ગ્રહણ કરે છે ત્યાં સુધી સંસાર છે. અને તે મન-વચન-કાયાના યોગથી નિવૃત્તિ કરે છે ત્યારે મુક્તિ છે.

મન-વચન-કાયા એ પૌર્ણગલિક છે. તે આત્મસ્હુરણા વડે સક્રિય બને છે, ત્યારે યોગ કહેવાય છે. એ ત્રિયોગની પ્રવૃત્તિથી આત્મપ્રદેશો કંપાયમાન થવાથી જીવને કર્મવર્ગજ્ઞાનો સંબંધ થાય છે. એ કર્મસંબંધ એ જીવનો સંસાર છે.

આ મન-વચન-કાયાના યોગ તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી જીવ સાથે સંયોગ ધરાવે છે. પરંતુ તે અવસ્થામાં ઉપયોગ શુદ્ધ હોવાથી આ યોગથી હર્યાપથક્કિયા હોય છે, જે સમયવર્તી છે. અધાતીકર્મનો યોગ હોય છે, પરંતુ તેથી નવું બંધન ઉત્પત્ત થતું નથી. આવેલો ઉદ્ય નિર્જરી જાય છે. વળી જ્યારે આયુષ્ય પૂર્ણ થવાનું હોય ત્યારે એ કેવળી ભગવંતો આ ત્રણે યોગોનો નિરોધ કરી નિર્વાણ પામે છે.

સંસારી જીવ આ ત્રણે યોગ સાથે ધર્ષણ એકત્વ ધરાવે છે. મનથી કેટલાય ઘાટ ઘડે છે અને છોડે છે. કેટલીય વિદ્યાઓમાં પારંગત થાય છે. કેટલાંથે શાખોના પાઠ ધારણ કરે છે. કેટલાંય ભાષણો કરી પંકાય છે. શરીર માટે તો કેટલાય શાશ્વત રસ્તો સર્જે છે, એ સર્વમાં આત્મબુદ્ધિએ એકાકાર થયેલો તે સંસારનું બંધન કરે છે.

યોગ તો તેરમા ગુણસ્થાન સુધી રહે છે. પણ જેને આત્મજ્ઞાન છે તેને તો આ જગતનાં દ્રવ્યોનું અને તેના ગુણપર્યાયોનું જ્ઞાન છે. પર્યાય પ્રત્યેની દેખિને હટાવી તે જ્ઞાની દ્રવ્યનો બોધ પામે છે. વિભાવથી ભેદજ્ઞાન વડે લિત્ત જાણી દ્રવ્યદેખિમાં દંડ રહે છે. એ ભેદજ્ઞાન વડે તે સર્વ કર્માથી, યોગાથી આત્માને લિત્ત માને છે. નિરંતર તેનો પ્રયોગ કરી વિભાવજ્ઞિત અજ્ઞાનનો નાશ થતાં તે મુક્ત થાય છે. સયોગી કેવળી યોગનો નિરોધ કરી સર્વથા મુક્ત થાય છે. કારણ કે યોગ પણ સ્વરૂપજ્ઞિત નથી પણ સંયોગ છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં દેહાદિક સર્વ અવસ્થાઓ સમાપ્ત થાય છે.

જબલો પ્રાણી નિજમતે, ગ્રહે વચન-મન-કાય.

તબલો હે સંસાર સિથર, ભેદજ્ઞાન મિટિ જાય. ૪૮-૫૪

અર્થ : જ્યાં સુધી જીવ મન-વચન-કાયાને નિજભુદ્ધિએ ગ્રહણ કરે છે ત્યાં સુધી તેનો સંસાર પણ ચિરકાળ રહે છે. પરંતુ જો તેને ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તો સંસાર સમાપ્ત થાય છે.

‘તત્ત્વાર્થસૂત્ર’માં કહું છે કે ‘યોગः આશ્રવः – યોગ એ કર્માને આવવાનાં કારણ છે. શરીર, વાણી અને મન આ આત્માને શરીરમાં રહેવાનાં સાધનો છે. ત્રણે યોગની પ્રવૃત્તિમાં શુભાશુભ પરિણામ થવાથી જીવને શુભાશુભ આશ્રવ થાય છે. આશ્રવના કારણે આવેલી કર્મરજો આત્મપ્રદેશો સાથે એકમેક થાય છે તે બંધ અર્થાત સંસાર છે.

મન-વચન-કાયાના યોગો તેરમા ગુણસ્થાનક સુધી રહે છે. છતાં કેવળજ્ઞાની તે યોગથી બંધાત્તા નથી કારણ કે તેમને આ યોગમાં મમતારૂપી નિજભુદ્ધિ થતી નથી. તે યોગની પ્રવૃત્તિ કેવળ સમયવતી હોય છે, જે નિર્જરાનું કારણ બને છે. તેથી નીચેના ગુણસ્થાનકે યોગ છે. પરંતુ શ્રેષ્ઠીમાં આરૂઢ મુનિને બુદ્ધિવશ પ્રવૃત્તિ નથી તેથી યોગ દ્વારા આશ્રવ નથી. તેથી નીચેની ભૂમિકાએ યોગની પ્રવૃત્તિ હોવાથી યોગાશ્રવ છે. પરંતુ ભેદજ્ઞાનની હાજરીમાં તે યોગો સાથે એકત્વ નથી. તેથી સંસાર સંક્ષેપ પામે છે. અને તેથી નીચેની ભૂમિકાએ જો જીવ સાધનામાર્ગમાં છે તો તેને ઈન્દ્રિયાવહી સૂત્ર દ્વારા કાયોત્સર્ગની કિયાથી કે યોગની સમિતિ કે ગુરુ દ્વારા અનંત સંસાર અટકે છે.

યોગ દ્વારા શુભાશુભ આશ્રવ છે. અશુભથી દૂર થવા પ્રથમ ભૂમિકામાં શુભાશ્રવ હોય છે. પરંતુ તેને હેયરૂપ જાણી સાધક તેમાં એકત્વ કરતો નથી. પણ ભેદજ્ઞાનની ભૂમિકાએ પહોંચી ગુણસ્થાનકની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગથી નિવૃત્ત થતો જાય છે. અને યૌદ્ધે ગુણસ્થાનકે સર્વથા મુક્ત થઈ નિર્વાણ પામે છે. શુભાશ્રવથી વળી પાછો અશુભમાં ન જાય પણ શુદ્ધ તરફ જાય તે માટે તેણે શુભાશ્રવમાં અટકવાનું નથી તે અપેક્ષા છે.

ઘને વસ્ત્રે યથાડત્માનં, ન ઘને મન્યતે તથા ।

ઘને સ્વદેહેષ્યાત્માનં, ન ઘને મન્યતે બુધઃ ॥૬૩॥

સ્થૂલ વલથી જે રીતે સ્થૂલ ગણો ન શરીર,
પુષ્ટ દેહથી જ્ઞાનીજન પુષ્ટ ન માને જીવ. ૬૩

અર્થ : જ્ઞાની જાહું વલ પહેરવાથી શરીરને જાહું માનતા નથી
તેમ શરીર જાહું હોવાથી જ્ઞાની આત્માને જાડો માનતો નથી.

શરીર પર પહેરેલું વલ શરીરથી ભિન્ન હોવાથી તે જાહું હોય
તો શરીર જાહું મનાતું નથી. વલ એ શરીરની શોભાનું કે રક્ષણનું
એક સાધન છે, પણ તે શરીરરૂપે નથી. બંને પદાર્થો સ્પર્શાદ્વિ
લક્ષણથી હોવા છતાં આદૃતિ ભેદ પ્રકૃતિનો ભેદ થાય છે. જીવ
માનવ-શરીર ધારણ કરે છે. ત્યાં સુધી તેને વલાદિની બાબ્ધ જરૂરિયાત
છે. શરીરની આદૃતિ વળને ધારણ કરે છે. વલ શરીરને ઢકે છે.
છતાં બંને ભિન્ન છે તેથી જાડા વલથી શરીર જાહું બનતું નથી.

જ્ઞાની જાણો છે કે તે પ્રમાણે શરીર જાહું, હષ્ઠપુષ્ટ હોવાથી
જીવ જાડો થતો નથી કે તેનામાં રહેલી બુદ્ધિ-વિચારશક્તિ પણ જાડી
થતી નથી. જો શરીર પુષ્ટ હોવાથી આત્મા પુષ્ટ થાય અને શરીરના
કૃષ થવાથી આત્મા કૃષ થાય તો શરીર એ જ આત્મા એવું ઠરશે.
પણ દેહ એ આત્મા નથી તેથી કૃષ શરીર હો કે પુષ્ટ શરીર હો
— આત્મા પોતાના જ્ઞાનના ક્ષયોપશમ અનુસાર જ્ઞાન-વિચાર ધરાવે છે.

અર્થાત્ દેહ પ્રત્યે વળનો જેવો ભેદસંબંધ છે તેવો દેહ પ્રત્યે
આત્માનો સંબંધ જ્ઞાની અનુભવે છે. જેમ તરવારના આકારની દેખાતી
ભ્યાનમાં તરવાર હોવા છતાં ભ્યાન અને તરવાર જુદાં છે, તેમ દેહ
અને આત્મા એક ક્ષેત્રમાં એકાકાર દેખાવા છતાં બંનેનો ભેદસંબંધ
જ્ઞાની યથાર્થપણે જાણે છે.

જીર્ણ વસ્ત્રે યથાડત્માનં, ન જીર્ણ મન્યતે તથા ।

જીર્ણ સ્વદેહઽપ્યાત્માનં, ન જીર્ણ મન્યતે બુધઃ ॥૬૪॥

જીર્ણ વલથી જે રીતે જીર્ણ ગણો ન શરીર,

જીર્ણ દેહથી જ્ઞાનીજન જીર્ણ ન માને જીવ. ૬૪

અર્થ : ધારણ કરેલું વલ જીર્ણ થતાં શરીર જીર્ણ થતું નથી
તેમ શરીર જીર્ણ થતાં આત્મા જીર્ણ થતો નથી તેમ જ્ઞાની જાણે છે.

જૂનાં વખો ધારણ કરવાથી યુવાન વૃદ્ધ દેખાતો નથી, કે સૌંદર્ય છુપાતું નથી. બહિરાત્મા માને છે કે આ શરીર જીર્ણ થવાથી હું વૃદ્ધ થયો કે મને રોગ થયો છે. તેથી વળી તેને પુષ્ટ કે નીરોળી કરવા ઓંભધ ખાય છે. કૃશ ન થયું હોય તો પણ ભયથી તે વસાણાં ખાય છે કે ભવિષ્યમાં કૃશ ન થાય. પણ અશાતાનો ઉદ્ય હોય તો વસાણાં કામ લાગતાં નથી. અને વૃદ્ધાવસ્થા આવતાં કદાચ ધોળા વાળને કાળા કરે, સુંદર ફેરફાળા ચશમાં પહેરે, શાણગાર કરે, જરીનાં વખો પહેરે પણ હાય ! આ વૃદ્ધાવસ્થાને હાંકી શકતી નથી. અને યૌવન પાછું લાવી શકતું નથી. જીર્ણ વખો બદલ્યે પણ બચી શકતું નથી. પણ તેને સમજ પેદા થાય કે જીર્ણશરીરી થવું તે શરીરનો ધર્મ છે. તેના કૃશ થવાથી મારો આત્મા ક્ષીણ થતો નથી. આત્મા શરીરના ધર્મથી પર છે.

જ્ઞાની જાળો છે કે જો સાચા ધર્મનો રંગ લાગ્યો હશે તો આત્મા સુકાઈ જવાનો નથી. દરિયાનું બિંદુ દરિયામાં રહે તાં સુધી દરિયાની ઉપમા પામે છે. તેમ જ્ઞાની જ્ઞાનસ્વરૂપના વિકાસને જ આત્મા માને છે. શરીર કૃશ થવાથી આત્મા કૃશ થતો નથી તેથી તપાદિથી દેહભાવને શમાવે છે. સાગરનું બિંદુ સાગરની દોસ્તી છોડી દે તો સ્વયં નાચ થઈ જાય છે. પરંતુ સાગર તો સાગર જ રહે છે. તેમ શરીર ધૂટી જવાથી શરીર નાચ થાય છે, પરંતુ આત્મા તો ચૈતન્યસ્વરૂપ જ રહે છે.

સુખ - હુઃખ જીરન નવૈ, જ્યં કપરે ત્યું દેહ,
તત્તે બુધ માને નહિ, અપની પરિષ્ણતિ તેહ. છંદ-પ્રપ

અજ્ઞાની નવાં વખ ધારણ કરવામાં સુખ અને જીર્ણ વખ ધારણ કરવામાં હુઃખ માને છે. બુધજનો દેહને ધારણ કરવો પોતાનો સ્વભાવ નથી તેમ માને છે તેથી દેહની જીર્ણતાથી આત્માને જીર્ણ થયેલો માનતા નથી. આદિ અને અંતવાળા દેહને જન્મ્યો ત્યારથી ક્ષીણતા લાગી છે. જન્મ-મરણના બે માળખા વચ્ચે આત્માની નિત્યતા ઢંકાઈ ગઈ છે. તેથી વૃદ્ધાવસ્થા આદિને પોતાની જ અવથા માને છે. તેથી અબુધ મૂંગાય છે. જીર્ણ અવસ્થા શરીરની છે, કારણ કે શરીર

તેવા ધર્મવાળું છે. તેથું નહિ જાણનારો મૂઢ વૃદ્ધાવસ્થામાં યુવાનીનાં સ્વભ જુઓ છે. અને દુઃખી થાય છે.

કેવળ જેને ભેદજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે શરીરની અવસ્થાને પોતાની માનતા નથી, જ્ઞાની તો સ્વભાવની શુદ્ધ અવસ્થાને પોતાની માને છે.

દેહ સુખદુઃખ અનુભવતો નથી. તેથી જીવી થબું તે શરીરની અવસ્થા છે. બુધજ્ઞનો તેમાં પોતાની પરિષ્ણતિ માનતા નથી. સહસ રચિમયુક્ત સૂર્ય વાદળાંઓથી હંકાઈ જાય તો પણ તેની સ્વગત જ્યોતિ નથી થતી નથી. તેનો પ્રકાશગુણ તો જેવો હતો તેવો જ રહે છે. વાયુના ઝપાટાથી તે વાદળાં વિભરાઈ જતાં સૂર્યનાં સહસ કિરણો જળકી ઉઠે છે. તેમ જ્ઞાની કહે છે કે ભાઈ, રાગાદિનાં પ્રબળ વાદળાં વડે આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો આવરણ પામ્યા છે. છતાં આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપે સ્વભાવમાં પ્રકાશી રહ્યો છે તેના તરફ દાખિ કર. રાગાદિ ટળી જતાં જ્ઞાનાદિન ગુણો પ્રગટ થશે.

જૈસે નાશ ન આપ કો, હોત વસ્તુકો નાશ,
તૈસે તનુ કે નાશસે, આત્મ અચલ અનાશ. છંદ-૫૬

સામાન્ય માનવ પણ જાણો છે કે વબ્લનો નાશ થવો, બળી જતું વગેરે થાય તો તેમાં પોતાના શરીરનો નાશ થતો નથી, તો પછી શરીરનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ ક્યાંથી થાય ! જ્ઞાની એમ જાણો છે, અનુભવે છે કે શરીરના નાશથી મારો આત્મા નાશ પામતો નથી. તે અચલ, દ્વૃત અને અવિનાશી છે. જેને આદિ નથી તેનો અંત ન હોય. તેથી તેઓ મૃત્યુના ભયરહિત નિઃશંક છે. બાધ્ય પદાર્થોની છાનિથી તેઓ આત્માને જ્બાનિ કરતા નથી. આ લોક-પરલોકના સુખાદિના ભયરહિત છે. કોઈ પ્રકારે જ્ઞાનીનો આત્મા પરપદાર્થના પરિવર્તનથી આકુળ થતો નથી.

ભેદજ્ઞાની જાણો છે કે હું તલભાર પણ રોગી કે ભોગી નથી. દેહમાં વસેલો, ભયાના પાશથી બંધાયેલો અલુધ પોતાને રોગી, ભોગી માને છે અને સંસારનું બનણ કરે છે. પરના સંગે પોતાનું જ

વિસ્મરણ કર્યું. પણ ભાઈ ! તને આ કર્મના કષયોપશમથી માનવજન્મ મળ્યો અને તે નહિ ધારેલું કે માગેલું તને મળ્યું માટે હવે પૂર્ણ સુખને સાધ્ય કરી દે.

તને વિચારવાથી પણ સમજાશે કે આ જન્મનો જે દેહ તે ધારણ કર્યો છે તેને પૂર્વ કોઈ કિયાની સ્મૃતિ થતી નથી કે મને કાલે પેટમાં દુષ્યું હતું. પરંતુ તે દેહની તે તે કિયાને જાણું છું. જોકે હાલ હું કર્માથી આવરાયેલો હોવાથી મારું એ જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનમૂલક છે. પરંતુ એ અનુભ્બવ વડે પણ તું ખાતરી રાખ કે તું સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ છું. હાલ મારા એ જ્ઞાનાદિ અપૂર્ણ છે, પરંતુ કર્માના વાદળાં દૂર થતાં મારું મૂળ સ્વરૂપ પ્રગટ થશે. આત્મા અચલ - ધૂષ્પ સ્વભાવે પ્રગટ થશે.

નષ્ટે વસ્તે યથાડત્તમાનં, ન નષ્ટે મન્યતે તથા ।

નષ્ટે સ્વદેહેઽપ્યાત્માનં ન નષ્ટે મન્યતે બુધઃ ॥૬૫॥

વખનાશથી જે રીતે નષ્ટ ન ગણે શરીર,

દેહનાશથી જ્ઞાનીજન નષ્ટ ન માને જીવ. ૬૫

અર્થ : વખનાશથી શરીરનો નાશ નથી તેમ દેહનાશથી જ્ઞાનીઓ આત્માનો નાશ માનતા નથી.

જીવ ગમે તેટલો બુદ્ધિહીન હોય પણ તે એટલું તો જાણે છે કે વખનો નાશ થવાથી શરીર નાશ પામતું નથી. પરંતુ વખાદિનું મમત્વ જીવને વખનાશથી કે ખોવાઈ જવાથી દુઃખદાયક થાય છે. વળી દેહ અને જીવને મમતાને કારણે તે એકરૂપ જાણે છે, અને તેથી તેની સર્વ કિયા પણ દેહાત્મબુદ્ધિથી થાય છે. જેમ દેહ સાથે મમત્વનું એકત્વ છે તેમ જીવને તેના મનગમતા સર્વ પદાર્થો પર એકત્વ છે તેથી તેની વર્તના પરમાં સ્વબુદ્ધિયુક્ત હોય છે.

અબુધ જીવ જાણતો નથી કે આ સર્વ દેહાદિની કિયા છે, જન્મ-મરણ આદિ છે, ધન કે પરિવાર આદિ છે, સુખ-દુઃખાદિ છે. તને હું જાણું છું પણ પરપદાર્થરૂપે હું છું નહિ. અનાદિનો ભિથ્યાભાવ તને પરપદાર્થમાં પોતાપણાના ભાવથી મૂલ્યે છે. એટલે દેહના નષ્ટ

થવાથી તે મુંગાય છે. જોકે પોતાના દેહને ભરેલો જોવા જ તે રહેતો નથી. પરંતુ અન્યના દેહનો નાશ જોઈને આત્માનો નાશ માને છે.

જડ અને ચૈતન્ય બંને લક્ષ્ણાથી લિઙ્ગ છે. આત્મા તે પંચભૂત પદાર્થોથી ઉત્પત્ત થયો નથી, કે જેથી સંયોગોના નાશ થવાથી નાશ પામે. તે તો નિત્ય અને શાશ્વત છે. આવી જેને પ્રતીતિ વર્તે છે તેવા શાની જડ પદાર્થો પ્રત્યે સાક્ષીભાવે વર્તે છે. અને કાયાની માયા મૂકી સમભાવે વર્તે છે.

દેહ, વાણ, પાત્ર, જડ પદાર્થો સંયોગથી ઉત્પત્ત થાય છે. તે નિત્ય ટકવાવાળા નથી. આત્મા કેવળ ચૈતન્યસ્વરૂપે એક જ અવસ્થાવાળો નિત્ય છે. આત્મામાં અજ્ઞાનવશ ઉત્પત્ત થતા રાગાદિભાવ પડા અનિત્ય છે. પરંતુ આત્મા સ્વભાવે અનિત્ય નથી. રાગાદિ નાશ થતાં આત્મા સ્વયં વીતરાગસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. પરંતુ દેહના નાશથી તેનો નાશ થતો નથી.

પરંતુ દેહપાશથી એવો બંધાયેલો છે કે તેને દેહની કણિકતાનું ભાન થતું નથી. જો તેને ભાન થાય ~~અનુર્ધ્વ~~ પૂર્વે આવા કેવળા દેહ ધારણા કર્યા અને છોડ્યા. મને શું મળ્યું? એક દેહને બચાવી ન શક્યો કે ન સાથે લાવી શક્યો. કેવળ મમત્વ કરી દુઃખી જ થયો. સુખ ન પામ્યો. તો એને આ દેહની જાળમાંથી ધૂટવાનું સૂજે. માનવીના મનની પડા કેવી જટિલતા છે કે જે વસ્તુ તેના અદિતમાં હોય, તે જેનાથી દુઃખ પામે તેનાથી ધૂટવાનું પડા વિચારી શકતો નથી. એ મનના પ્રપંચ, માયા અને ભલિનતા સમજાપ તો તેમાંથી નીકળવાનો ભાવ આવે કે એ ભલિનતા સર્વનાશનું કારણ છે. અમ્ર આત્માને આ ભલિનતા કષ્ણો કષ્ણો ભાવમરણ કરાવે છે. હું નાશરહિત છું. શાની આમ બોધને ગ્રહણ કરી આત્માનું શાશ્વતપણું માને છે.

રક્તેવસ્થ યથાત્ત્ત્વાનં ન રક્તં મન્યતે તથા ।

રક્તે સ્વદેહયાત્માનં ન, રક્તં મન્યતે બુધઃ ॥૬૬॥

રક્ત વાણી જે રીતે રક્ત ગણે ન શરીર,
રક્ત દેહથી જ્ઞાનીજન રક્ત ન માને જીવ. ૬૬

અર્થ : લાલ વાણા ધારણ કરવાથી માણસ પોતાને લાલ વર્ષિવાળો માનતો નથી. તેમ શરીરના લાલ થવાથી જ્ઞાની આત્માને લાલ માનતા નથી.

દેહભાનવાળાં એમ તો બુદ્ધિમાન છે. તેણે લાલ વાં પહેંચું હોય અને કોઈ મિત્ર કહે કે ‘ઓછો ! આ જ તો તમે કંઈ લાલ જ્ઞાનાઓ છો ને ?’ લાલ વાણવાળી વ્યક્તિ તરફ જ ભવાં ચડાવીને કહેશે કે ‘મારું વાં લાલ છે. હું લાલ નથી.’ આવો બુદ્ધિમાન માનવ દેહના રૂપે રૂપાળો, યુવાનીમાં કાંતિ શક્તિવાળો માનીને વૃદ્ધની વાત સાંભળવા તૈયાર નથી કે તેઓ એક દિવસ તારા જેવા જ હતા. તે તો માને છે કે હમજાં હું જેવો દેખાઉં છું તેવો જ રહેવાનો છું. કોઈ કહે કે ‘ઓછો ! હમજાં તો લાલ ટામેરા જેવા લાગો છો !’ તો મનમાં ખુશ થાય. પણ એ લાલ ક્યારે પીળું બનશે તે તો તેની સમજમાં નથી.

બુદ્ધિમાન જેમ લાલ વાણે પોતાને લાલ માનતો નથી તેમ જ્ઞાની શરીરની કોઈ પણ કિયા કે અવસ્થાને પોતાની માનતા નથી. દેહનું મૂળ સ્વરૂપ તેઓ જાણે છે કે તે સમધાતુનું બનલું અશુચિયુક્ત છે. તેમાં રાચવા જેવું નથી. ગમે તેવા સુંદર પદાર્થને વિકૃત કરવાનું કારખાનું છે. તેને શુદ્ધ કરવા છતાં થવાનું નથી, રહેવાનું નથી. કરેલો પરિશ્રમ વર્થ જવાનો છે, તો પછી મૂળમાં શુદ્ધ છે, તેને લાગેલી મહિનતા એક સંયોગ છે. આવું સ્પષ્ટ ભાન વર્તે છે તેવા જ્ઞાની દેહના કોઈ દેખાવથી રાણ થતા નથી.

સૌનો પ્રગટ અનુભવ છે કે દેહ સાચવ્યો સચવાતો નથી. પ્રાણ જતાં તેને રાખી શકાતો નથી. તે લાલ હોય તો શું ને ગોરો હોય તો પણ શું ? વાણી જેમ દેહ નાશવંત છે પણ દેહની જેમ આત્મા નાશવંત નથી, સંસારમાં ભવ ધારણ કરે છે. પરંતુ તે સ્વભાવથી તો અજન્મા છે. વળી જો દેહદેખિ ટળે તો યુવાનીનો ઘર્મંડ અને વૃદ્ધાવસ્થાનું દુઃખ પણ ટળે. હું વૃદ્ધ નથી પણ આત્મા

આતમ ગંભે છુટકાએ

છુ. એમ માની પુરુષાર્થ કરવા માટે ઉત્સુક રહે.

જ્ઞાની પુરુષનું જ્ઞાન પ્રકાશિત છે, તેઓ આત્માની, નિત્યતાની અપૂર્વ શ્રદ્ધાવાળા છે, તેથી નાશવંત એવા શરીરમાં ભમતા ધારણ કરતા નથી. આથી દેહનાં પરિવર્તનો તેમને ચલિત કરતાં નથી. તેમનો દંડ નિશ્ચય વર્તે છે કે દેહને તપાવીને પણ આત્માને જ પ્રગટ કરવો.

આવું નિશ્ચય બળ કંઈ એકાએક આવતું નથી. પણ આત્મસ્વરૂપને એકાતે ચિંતનમાં લો, નિત નિત એનું ધ્યાન કરો, તો જરૂર સ્વરૂપ અનુભવમાં આવશે. ભમતા ધરશે, સભતા ધારણ થશે. એટલે શરીરના હુંબે હુંબે રહેતું નથી. પરંતુ જેનો સ્વભાવ જ સુખમય છે આત્મિક આનંદથી પરિપૂર્ણ છે, તેને દેહાદિનાં તુચ્છ સુખોમાં કંઈ સાર જ્ઞાતો નથી. પૂર્વે જોયેલા, જાણેલા, સુંધેલા, ઉત્પાદ અને વ્યવવાળા તે પદાર્થો ઈન્દ્રિયોને પ્રિય હો કે અપ્રિય હો, જ્ઞાની એવા હંદના રંગથી રંગાતા નથી. એ તો અવર્ણ એવા ધર્મવાળા આત્માના રંગે રંગાયેલા છે.

યस્ય સસ્પન્દમાભાતિ, નિઃસ્પંદેન સમં જગત્ ।

અગ્રજામક્રિયાભોગં, સ શમં યાતિ નેતરઃ ॥૬૭॥

સક્રિય જરૂર જેને દીસે અક્રિય અભાસોગ,
તે જાણો નહિ આત્માને, અન્યે નહિ તદ્યોગ. ૬૭

અર્થ : નિરેતર પરમાણુઓથી સ્પંદિત જગત (દેહાદિ) જેને નિઃસ્પંદન અર્થાત् નિશ્ચેષ, અચેતન, અક્રિય અભાસોગ લાગે છે, તે જ્ઞાની સભતારૂપ અમૃતને પામે છે. તેવું સુખ અબોધ પુરુષ ચાખી શકતો નથી.

સસ્પંદ એટલે હાલતા-ચાલતા એવા શરીરાદિ રૂપમાં કે જગતના પદાર્થોમાં જીવો ચેતનનો અમ માને છે. પરંતુ જ્ઞાની શરીરાદિ પદાર્થોમાં સ્વયં સ્પંદનની શક્તિ જોતા નથી. ચેતનનો સંચાર તે હલનયલનમાં નિમિત છે. શરીરાદિરૂપ જગત તો સ્પંદનરહિત જરૂર છે, દ્વયમાત્ર સ્વમાં પરિણામનની કિયાવાળા છે પરંતુ અન્ય પદાર્થો માટે અક્રિય છે. જગતની રચનામાં દરેક પદાર્થો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક

ન્યાયે રહેલા છે. તે પદાર્થો જડ હોવાથી તેનામાં ભાવરૂપ ચેતના નથી તેમાં સુખાદિનો ભોગ-અનુભવ નથી. તે પદાર્થોમાં જ્ઞાનસ્વરૂપ વિવેક જ્ઞાન નથી. આવો જ્ઞાનીને નિશ્ચય છે તે પુરુષ મૌન થાય છે, સમતાસ્વરૂપે રહે છે.

દેહમાં રહેલા પરમાણુઓના સ્કધોનું સ્પંદન-હળનયલન છે. મન-વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ તે ડિયા છે. પંચેન્દ્રિયો દ્વારા જે વિષયાનુભવ થાય છે તે ભોગ છે. છતાં જ્ઞાની દેહના મયત્વને, એકત્વને ત્યાગી, યોગ-કિયારહિત ઈન્જિયોના બોગરહિત સ્થિર ચિત્તવાળા છે. તે પોતાના સમતા સ્વરૂપને પુનઃ પુનઃ અનુભવ કરે છે અને આત્મિક સુખને પામે છે. તેવું અનુપમેય સુખ અબોધ જીવો પામી શકતાં નથી તેઓ નિરંતર પરપદાર્થોથી પ્રભાવિત થાય છે.

જ્ઞાન-ધ્યાન-તપ-શીલ-સમ્પૂર્ણત્વાદિ ગુણથી પણ વિશેષ સમતાગુણ છે. સમતા એ જ આત્મા છે. કાયોપશમ ભાવ પરંપરાએ નિરાવરણ એવા ક્ષાયિકભાવનું નિમિત્ત બને છે. પરંતુ કખાયના અભાવથી જે ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે તે શુદ્ધ યથાધ્યાત ચારિત્ર છે, એ સમતાનું જ સ્વરૂપ છે. તેથી સમતાસ્વરૂપ આત્માને ભાવવો, જે મહાત્મા પુરુષો આત્મસિદ્ધિને વર્ણ કે ભવિષ્યમાં તેને પ્રાપ્ત કરશે તે સૌ આત્માભિમુખતાથી જ આત્મસિદ્ધિને પ્રાપ્ત થયા છે.

તપ, જપ, શીલ, આદિ જો આત્મસિદ્ધિ માટે ન થયા તો તે વ્યર્થ છે. આત્માભિમુખ ન થવું તે પણ જીવનો પ્રમાણ છે, પાણીમાં રહેલું માછલું તરસ્યું રહે? જળરહિત મીન ઘાસી માની શકાય? મનુષ્યને સત્ત્વદેવાદિ મળે અને અમૃતને પ્રાપ્ત ન કરે તો તેમાં દોષ પોતાના જ પ્રમાણનો છે. પરવશ દીનતા કરીને ઘણું રખજ્યો, પરપરિણાત્મિં રચિને પ્રાપ્ત રિદ્ધિઓને ફેંકી દીધી.

સંસારની મોહિની કદાચ તને અમ પેદા કરે તો અંતરનું બળ વાપરીને તું કોઈ સદગુરુ પાસે પહોંચી જાય. અને સત્યર્મનો મર્મ ગ્રહણ કરજે. તેઓ જે માર્ગ બતાવશે તે તારા હિતમાં હશે. દેઢ મનોબળથી તું પ્રયત્ન કરજે. તો વિજયમાળા તને વરશે.

જ્ઞાનીને જગત પ્રત્યે જોવાની દેખ્યિ અને જગતને જ્ઞાની તરફ જોવાની દેખ્યિમાં તફાવત છે. આત્મભાવમાં લીન એવા અંતરાત્મા કે જેને ભેદજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. તેથી તેમને જગત તત્ત્વદેખ્યિ એ બાંત લાગે છે. છતાં નેત્રે અંધ જેવું જણાય છે. સ્વસ્વરૂપના સુખને ત્યજીને સંસારના ખારા જળ પ્રત્યે ઘાસ છિપાવવા દોડતું જણાય છે. અને આત્મહિત બુદ્ધિરહિત ગાઢ નિદ્રામાં સૂતેલું જણાય છે. દિતાહિતના વિચાર વગરનું જાણે અસંજીપણું પામ્યા હોય તેવા જીવો જણાય છે. પરાધીનતાની ફાંસીના માંચે લટકેલા હોય તેવા બાકુળ દેખાય છે.

પરંતુ જ્ઞાની યોગી તો સ્વરૂપમાં મસ્ત છે, કોઈ વરદાન આપો કે શ્રાપ આપો. શરીરમાં શાત્રા હો કે અશાત્રા હો, અને શરીરને કોઈ તાડન-પીડન કરે કે લેપ કરે તો પણ તે આત્મસ્વરૂપથી ચલાયમાન થતા નથી. તેમનું સ્વરૂપચિત્તન જ તેમને ટકાવે છે. તેઓ વિચારે છે કે ચક્કપતીથી માંડીને ઠંક સુધીના સર્વ ભરણને આધીન છે. તેમનું ઐશ્વર્ય કર્મને આધીન છે. જેનો લોકો મદ કહે છે તેવા ધન, માન, સત્કાર, બળ, જ્ઞાન, રૂપ સર્વ પુરુષને આશ્રીને ટકે છે. બાકી તો તે સર્વે સુખ પોલા ઢોલ જેવાં છે. આમ સર્વત્ર અસારતાથી વૈરાગ્ય પામી તેમને એક સ્વરૂપ જ નિર્ભયસ્થાન જણાય છે. નિરંતર સ્પંદિત પરિવર્તનશીલ જગતના પદાર્થો જ્ઞાનીને અભોગ્ય છે. તેથી તેઓ સમતા ધારણ કરે છે.

જુંગમ જગ થાવર પરે, જુંકું ભાસે નિત,

સૌ ચાખે સમતા સુધા, અભર નહિ જડચિત. છંદ-૫૭

અર્થ : સામાન્ય રીતે જુંગમનો અર્થ મહાત્માઓનો નિવાસ કે નિશ્ચા છે. અને સ્થાવર એટલે તીર્થનાં પવિત્ર સ્થાનો છે. પરંતુ અત્રે ગ્રંથકારે કોઈ નહું જ રહસ્ય દર્શાવ્યું છે.

જુંગમ એટલે જડરૂપે જે શરીર તે જ્યારે થાવર એટલે કાણ કે પાખાજાની જેમ સ્થિર લાગે ત્યારે સાધક-યોગી દેહાધ્યાસથી મુક્ત થાય છે. તેથી તેને દેહમાં રહેલા નિત્ય-શાશ્વતા ચૈતન્યનું ભાવભાસન થાય છે. હું ચૈતન્ય સ્વરૂપ છું તેવો અનુભવ થાય છે.

ચૈતન્યની સુરણાથી સક્રિય એવું શરીર જેને કાષ પાખાળા જેવું સ્થિર લાગે છે. અને તેથી તે પ્રત્યે તેમને સુખાદિ ભોગની વૃત્તિ થતી નથી. પરંતુ સમતારૂપ સુધાનું તેઓ રસપાન કરે છે. વળી અહનિશ આત્મભાવનાનું ભાવન કરતા હોવાથી જડરૂપ જે જંગમ-શરીર તેમને કાષ જેવું લાગે છે. અર્થાત્ દેહ પણ એવી સ્થિરતા પામે છે કે જો તે શરીરને કોઈ તાડન પીડન કરે તો પણ તેઓ ચલિત થતાં નથી. અનુપમ સમતાના પરિણામે તેઓ મુક્તિને સુલભતાથી ગ્રામ કરે છે.

શરીરકંચુકેનાત્મા, સંવૃતજ્ઞાનવિગ્રહः ।

નાત્માનં બુધ્યતે તસ્માદ્, ભ્રમત્યતિચિરં ભવે ॥૬૮॥

તનકંચુકથી જેહનું સંવૃત જ્ઞાનશરીર,
તે જાણો નહિ આત્માને, ભવમાં ભમે સુચિર. ૬૮

અર્થ : જ્ઞાનરૂપી કાયાવાળો આત્મારૂપી શરીરના કંચુકથી ઢંકાઈ ગયો છે. તેથી તે પ્રત્યક્ષ એવા આત્માને જાણતો નથી તેથી તે જીવ ચિરકાલ ભવમાં ભમે છે.

શરીર ઈન્દ્રિયાદિ વડે ઓળખાયાછે. દર્દ્દભાં દેખાય છે. પણ એ શરીરભાં રહેલો આત્મા જ્ઞાન સ્વરૂપે ઓળખાય છે અને શુદ્ધ ઉપયોગમાં તેના દર્શન થાય છે. આથી જ્ઞાન એ જ આત્માની કાયા છે. પરંતુ દેહવાસનાથી પોતાને શરીર માને છે, તેથી તેમાં બંધાઈ ગયો છે. પરંતુ જેમ સર્પ કાંચળી ત્યારે કરીને પોતે નાશ પામતો નથી તેમ ભાઈ ! શરીરનો નાશ થવાથી તું નાશ પામતો નથી. જેમ કાંચળીનો સંબંધ સર્પ સાથે હોય ત્યારે જેમ સર્પ ચાલે તેમ કાંચળી ચાલે. તેની સર્વ કિયા સર્પને આધીન છે. સર્પ કાંચળી ત્યજ દે પછી તેની કોઈ કિયા કાંચળી કરી શકતી નથી, કાંચળી અને સર્પનો માત્ર સાંયોજિક સંબંધ હતો, તેમ દેહજીવ પૂર્વકર્મના સંસ્કારવશ જે કિયાઓ કરે છે તેમ તેનું હલન-ચલન વગેરે કિયા થાય છે. દેહ તો જાણતો પણ નથી કે આ કિયાથી તેને શો ફાયદો થાય છે. અને જીવને તે કિયાથી કર્દ લાભ પણ નથી. એ દેહનો વિયોગ

થતાં તે દેહ સાથેનો સંબંધ સમાપ્ત થાય છે.

જો સદ્ગુરુયોગે આવી કોઈ વિચારણા કરે તો તેને દેહજીવના એકત્વનો જે અમ પેદા થયો છે તે ટળી જાય. આત્મા અરૂપી છે છતાં જ્ઞાન દ્વારા પ્રગટ લક્ષણવાળો છે. જાણવા-જોવાની સર્વ કિયા આત્માની પ્રેરણાથી બને છે. એવું આત્મભાન થાય અને પોતાને જ્ઞાનસ્વરૂપે જાણે તો સ્વયં જ્ઞાનને પ્રગટ કરી મુક્તિ પામે. જો આવો બોધ ન પામે તો ચિરકાળ સુધી ભવભ્રમણ ચાલુ રહે.

કંચુકીને નિરર્થક જાણી સર્પ તેનો ત્યાગ કરે છે, મોહ રાખતો નથી, કારણ કે કંચુકી તેને આવરણ કરનાર છે, તેમ જીવને કાર્મણ્ય શરીરરૂપી કંચક લાગ્યું છે તે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારયાં લઈ જનાર છે, તેમ જાણે તો તેનાથી છૂટવાનું કર્દી વિચારે.

મુક્તિતના અભિલાષી, આગમના જ્ઞાતા પણ જો આત્માનુભવને જાણતા નથી તો તેઓ ભએ થાય છે, જેમ રોગીને મીઠાઈ હાનિ કરે છે તેમ આત્મસ્વરૂપથી અજ્ઞાન પંડિતોને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ વિપરીત પરિણામ લાવે છે. વ્યવહારમાં શુદ્ધ આચાર અને પરમાર્થથી અંતરમાં શુદ્ધાત્મામાં સ્થિરતા કરનાર પૂર્ણ પદને પામે છે. તે સિવાય આત્મજ્ઞાન વગર અજ્ઞાની જીવ ચિરકાળ ભર્મે છે. પોતાના સ્વરૂપને જાણવારૂપ જ્ઞાન જ કર્માંથી મુક્ત કરે છે, એ એક જ સાધન દ્વારા જીવ સહજ સમાધિને પામે છે. અને તેની સાથે અન્ય અનેક ગુણો પ્રગટ થાય છે. તેથી જગતના કોઈ પણ સુખ કરતાં આત્મિક સુખને સુગમ કર્યું છે.

પ્રવિશદ્ગલતાં વ્યૂહે, દેહેણૂનાં સમાકૃતૌ ।

સ્થિતિભ્રાન્ત્યા પ્રપદ્યન્તે, તમાત્માનમબુદ્ધ્યઃ ॥૬૯॥

અસ્થિર અખૂનો વ્યૂહ છે સમ-આકાર શરીર;

સ્થિતિભ્રમથી મૂરખજનો તે જ ગણે છે જીવ. ૬૯

અર્થ : મૂર્ખાત્માઓ દેહમાં વિભરાતા અને પ્રવેશતા પરમાણુઓના સમૂહરૂપ આ દેહને પોતાનો માને છે. એક ક્ષેત્રમાં સમાન આકારે રહેલા આત્માને જોઈને દેહને પોતાનો માને છે, પરંતુ આત્માને

આત્મસ્વરૂપે માની શકતા નથી.

દેહ એટલે પુદ્ગલ. પુદ્ર = ભરાવું, ગલ = ગળવું.

આમ, નિરંતર દેહમાં પરમાણુ ભરાય છે અને ખાલી થાય છે. એવા પરમાણુઓના સમૂહરૂપ દેહને મંદબુદ્ધિ જીવો આત્મા માને છે. શરીરમાં એક કૈત્રે રહેલા વળી શરીરાકારે દેખાતા આત્માને દેહ માને છે. જેમ તરવાર ખ્યાનમાં હોય ત્યારે તે ખ્યાનના આકારે જણાય છતાં ખ્યાન તરવારથી લિન્ન છે, તેમ દેહાકારે દેખાતો આત્મા દેહથી લિન્ન છે. પરંતુ તે અરૂપીને બેદજ્ઞાનરહિત જીવ જાણતો ન હોવાથી તેને અમ પેદા થાય છે. અને તેથી મન-વચન અને કાયાના ધોગને સંસારના પ્રયોજનમાં યોજી આસ્તવને સેવે છે. એમ નિરંતર કર્મને ગ્રહણ કરતો પરિબ્રમણ પામે છે.

બાળક મટી યુવાન થયો, શું વધ્યું ! આત્મા તો વધતો નથી, પણ દેહના પરમાણુઓ વધ્યા. જીવે માન્યું કે હું વધ્યો. જો શરીર કૃશ થતાં પરમાણુઓ ઘટ્યા તો જીવે માન્યું કે હું કૃશ થયો. અરે ભાઈ ! આહારાદિથી પુદ્ગલો ભરાયા, આહારાદિ ઘટતાં પુદ્ગલો ઘટ્યા. વાસ્તવમાં શરીરમાં નિરંતર પરિવર્તન થયા જ કરે છે.

તે દિવેલના દીવાની જ્યોતિ જોઈ હશે. તે દરેક કાઢે તેલમાંથી પોખડા મેળવે છે, દીવાની જ્યોતિથી તેલ ગરમ થઈ ગેસ બની પ્રકાશે છે. તે દરેક સમયે કેટલાક પરમાણુ પ્રકાશિત થઈ પછી શ્યામ ધુમાડારૂપે આકાશમાં ફેલાઈ જાય છે. આમ નિરંતર પરમાણુઓનું પરિવર્તન થયા જ કરે છે. શરીરમાં પણ એ જ પ્રમાણો સમયે સમયે પરમાણુઓની ડિયા થયા કરે છે. પણ તે આપણને સ્થૂલ દ્વારાં જગાતું નથી. અરે ! જન્મ્યા પછી એ જ શરીરના પરમાણુ થોડાં વર્ષોમાં આ શરીરને ત્યજી દે છે, છતાં આપણો એમ જાણીએ છીએ કે મારું શરીર એનું એ જ છે.

પરિવર્તનશીલ પરમાણુના પુંજનો શરીરરૂપે આત્મા સાથે સાંયોગિક સંબંધ છે. તે સ્વભાવે ચૈતન્યથી તદ્દન લિન્ન છે, કેવળ દેહનો ત્યાગ થઈ મરણ થાય ત્યારે જ લિન્ન છે તેમ ન માનવું, પણ ચૈતન્ય

સ્વભાવથી શરીર જ લિન છે, તેથી તે મારું કેમ થઈ શકે ? તેમ વિચારીને દેહનું ભમત્વ ત્યજને આત્મભાવનાને દદ્ધ કરવી.

વિશ્વમાં અનંતા-અનંત પુદ્ગલો છે. તે દરેક પુદ્ગલ પરમાણુઓને જીવે જન્મથી સ્પર્શેલા છે. એ સઘળા પરમાણુઓ આકાશમાં ઘૂંઘા કરે છે, અને નિર્વૈપ એવા આકાશમાં એ પરમાણુઓ રંગ, રૂપ, વર્ણ અને સ્પર્શના અનેક પ્રકારોથી વીખરાય છે, જોડાય છે, છતાં સર્વે જડ છે. તેમની એ નિરંતર ચાલતી છિયા પાછળ પેલું ચૈતન્ય રહેલું છે. તે તેનાથી લિન આનંદસ્વરૂપ છે. એનો અનુભવ યોગીઓ કરે છે. પરંતુ અબોધ જીવ તેનો સ્પર્શ પણ પામતો નથી, કારણ કે આનંદસ્વરૂપ તત્ત્વને ઈન્દ્રિયો, મન કે વાણી સ્પર્શી શકતાં જ નથી. તેથી મૂઢ જીવ આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકતો નથી.

પરંતુ જો તેનો આ દર્શન-મોહ દૂર થાય, તેની દંદિમાંથી મોહનો વિકાર શમે તો આ ચૈતન્યનો આનંદસ્વરૂપે અનુભવ થાય. પરમાણુના પુંજના દેહને ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા માનીને જીવ અમણા સેવે છે. ભાઈ ! તું ચીકણા લૂખા પદાર્થોને સ્પર્શ કરીને જાડો છે. આદારાદિને સ્વાદ વડે જાડો છે. પુષ્પને સુવાસથી જાડો છે. રૂપને ચક્ષુથી જાડો છે. શબ્દને શ્રવણથી જાડો છે. ભૂતકાળનાં કાર્યોનું સ્મરણ કરે છે. તે સર્વને જાણનારાં તત્ત્વોનો તું જ્ઞાનસ્વરૂપે સ્વીકાર કરી લે તો તને તું આત્મા જ છું તેવો નિર્ણય થશે.

ગૌર: સ્થૂલ: કૃશો વાડહમિત્વઙ્ગેનાડવિશેષયન् ।

આત્માનં ધારયેન્ત્રિત્વ, કેવલજાસિવિગ્રહમ્ ॥૭૦॥

હું ગોરો કૃશ સ્થૂલના, એ સૌ છે તનભાવ,
એમ ગણો, ધરો સદ્ગ આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવ. ૭૦

અર્થ : ગોરો, જાડો કે કૃશ તે હું છું તેવું જીવો માને છે. પરંતુ જ્ઞાનીએ આત્માને કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપે ધારણ કરવો.

દેહ બાધ દેખાવે ગોરો, જાડો કે કૃશ હોય તે હું છું તેમ ન માનવું. પરંતુ આત્માને પૂર્ણ કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપે ધારણ કરવો. નિરંતર એવી ભાવના ભાવવાથી પ્રથમ જીવ ભેદજ્ઞાન પામે છે. તે ભેદજ્ઞાન

વડે ચાગદેખ કીણ થાય છે, ત્યારે આત્મા શુદ્ધરૂપે સ્વયં પ્રગટ થાય છે.

સામાન્યપણે સંસારી જીવ શરીર દર્પણ સામે રાખીને માન્યતા કરે છે કે હું ગોરો છું, જાડો છું કે કૃશ છું. પરંતુ દર્પણમાં આત્મા તો દેખાતો નથી તો પછી કોણ ગોરો કે જાડો છે? તું જેના વડે જાણો છે ગોરો, જાડો વગેરે તે કોણ છે? જે જાણનાર છે તે આત્મા છે. એ આત્મા પરને બદલે પોતાના લક્ષણને જાણો તો તેને સ્વરૂપજ્ઞાન થાય. પરંતુ આત્માના સથળા જ્ઞાનને તું પરમાં પૂરી દે છે તેથી તે જ્ઞાન વિપરીત કે અજ્ઞાનપણે પ્રગટ થાય છે.

જ્યાં જ્યાં વર્ષા, સ્પર્શ, ગંધ અને રસના પ્રકારો છે, તેમાં ચૈતન્ય કેવી રીતે હોઈ શકે? અને જ્યાં જ્ઞાનાદિ ગુણ છે તેમાં શરીર કેવી રીતે હોઈ શકે? એક ક્ષેત્રમાં બંનેનો સંયોગ છે. પરંતુ બંને લક્ષણથી લિન સ્પષ્ટપણે જણાય છે.

પિતળ ઉપર સોનાનો ઢોળ ચઢાવ્યો હોય તો તે વાસણ સોનાનું લાગે, પરંતુ કસોટી કરતાં તે પિતળ છે તેમ જણાય ત્યારે તેનું મૂલ્ય તુચ્છ થઈ જાય છે. તેમ સદગુરુઓએ તને જણાય કે આ દેહમાં રહેલો હું તો ચૈતન્યતત્ત્વ છું, પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપ છું ત્યારે દેહભાન છૂટીને જીવ સ્વસ્વરૂપને આરાધે છે. તેને તેનું માહાત્મ્ય સમજાય છે. ક્ષણે ક્ષણે વિષાસત્તો તેવો દેહ, મ્રાણ નીકળી ગયા પછી માટી થવા સજ્યાયેલો આ દેહ, ક્યારે કેટલા રોગ તેમાં થાય તેની ખબર નથી. તેવા દેહના દેખાવમાં રોકાઈ જવાથી કંઈ લાંબ નથી.

હવે સદગુરુનો યોગ ભષ્યો. તેમજો પ્રગટ લક્ષણવાળો આત્મા તને બતાવ્યો. દેહનો આત્મંતિક નાશ થાય તોપણ આત્મા સિદ્ધપણે રહેવાનો છે. ત્યારે અનંત ગુણોની કાયા એ જ સિદ્ધનો દેહ છે. એક વાર આત્માને ચૈતન્યસ્વરૂપે માનવાથી દેહનું મમત્વ છૂટી જાય છે અને આત્માનું સાચું ભાન થાય છે. માટે પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું ધ્યાન કરવું.

અરે આ માનવદેહની પર્યાયનું પળેપળનું મૂલ્ય સમજ લેજે.

એક શુદ્ધ પળ અનંત કર્માને નાથ કરવાની તાકાતં ધરાવે છે. તેવી અમૃત્યુ પળો વર્થ ગુમાવતો નહિ. નિરંતર એક જ ધૂન લગાવ, બોલવું પણ એ જ, ગાવું પણ એ જ 'હું કેવળજ્ઞાનસ્વરૂપ હું, શુદ્ધ સત્યદાનંદ હું.' ફદ્યથી, ભાવથી, ત્રિવિધ્યોગથી કેવળ આત્માને જ ભરું. કેવળજ્ઞાનનો જ મહિમા કરું.

મુક્તિરોકાન્તિકી તસ્ય, ચિત્તે યસ્યાઽચલાધૃતિઃ ।

તસ્ય નैકાન્તિકી મુક્તિર્યસ્ય નાસ્ત્યચલા ધૃતિઃ ॥૭૧॥

જો નિશ્ચળ ધૃતિ ચિત્તમાં, મુક્તિ નિયમથી હોય;

ચિત્તે નહિ નિશ્ચળ ધૃતિ, મુક્તિ નિયમથી નોય. ૭૧

અર્થ : જેના ચિત્તમાં અચલ ધૃતિ છે તેની એકાંતે મુક્તિ છે, જેના ચિત્તમાં અચલ ધૃતિ નથી તેની એકાંતે મુક્તિ નથી.

ધૃતિ : ધારણા : જેને જે વસ્તુ ઈષ જજ્ઞાય છે તેની તેને ધારણા રહે છે. વારંવાર તે વસ્તુ તેને આકર્ષણ પેદા કરે છે. અંતરાત્માના ચિત્તમાં દદ્ધપણે આત્મસ્વરૂપની ધારણા છે તેથી તેની એકાંતે અવશ્ય મુક્તિ છે.

ધારણા એ મતિજ્ઞાનનો સંશયરહિત ચોથો ભેદ છે. ઈન્દ્રિય દ્વારા ગ્રાવ વિષય પ્રથમ તો અવ્યક્તપણે ઉપયોગમાં આવે છે. પછી તે શું છે તેની જિજ્ઞાસા પ્રગટે છે. અને તે પદાર્થના લક્ષણથી નિર્ણય થાય છે કે આ આકૃતિ ગાયની છે. ત્યાર પછી જ્યારે જ્યારે ગાય જોવામાં આવે ત્યારે ધારણા થઈ હોવાથી ત્યાં સંશય પેદા થતો નથી કે તે ગાય છે કે બણદ ? તેમ જેણે શુદ્ધ ઉપયોગ વડે આત્મસ્વરૂપને દદ્ધપણે જાણ્યું છે તેવા સાધકને આત્મસ્વરૂપની ધારણા ટકી રહે છે, આત્મઅંતિ કે વિસ્મૃતિ થતી નથી. તેથી તેની અવશ્ય મુક્તિ થાય છે.

અષ્ટાંગયોગમાં ધારણા છિનું અંગ છે. ત્યાર પછી જીવને સહજ ધ્યાનદશા હોય છે. (૧) યમ દ્વારા જીવ પ્રતમાં આવે છે. (૨) નિયમ દ્વારા દઢતા કરે છે. (૩) આસન દ્વારા કાયાની સ્થિરતા કેળવે છે. (૪) મ્રાણાયામ દ્વારા શ્વાસના અવલંબનનથી મનની સ્થિરતા

કરે છે. (૫) પ્રત્યાહાર દ્વારા સર્વ ઈન્દ્રિયોને વિષયથી પાછી વાળે છે. (૬) આવી સ્થિતિએ પહોંચા પછી સાધક સ્વરૂપની ધારણામાં દેઢ થાય છે. (૭) ત્યાર પછી સહજ ધ્યાન-અવસ્થાને પામી સમાધિ-યોગમાં જાય છે.

વાસ્તવમાં આવી શુદ્ધ ધૂતિ આરંભી જીવોને હોતી નથી. ત્યાગ-વૈરાગ્યના સેવનવાળા સાધક મુનિઓ આ દશાને પ્રામ કરે છે.

અહો ! જેના ફદ્યમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિશે અચળ-નિઃસંશય-ઉત્કૃષ્ટપણે શુભમતિ છે તેની મુક્તિ એકાંતે નિશ્ચયથી છે જ. મુમુક્ષુની એકમાત્ર અભિલાષા મુક્તિની હોય છે. સાંસારિક પદાર્થોની ઈચ્છા જ્યારે શાંત થાય છે ત્યારે મુમુક્ષુભાવની નિર્ભળતા થાય છે. તેવી નિર્ભળ બુદ્ધિવાળો માત્ર મુક્તિની જ ભાવના કરે છે અને જેમ જેમ તેને મુક્તિ વિશેની અંતરેરણાની વૃદ્ધિ થાય છે, તેમ તેમ તેને નિરામય આનંદની પ્રાપ્તિ હોય છે. વળી તે દિશાનો તેનો પુરુષાર્થ પણ વધતો જાય છે.

જૈન સાઇટ

જેનું ચિત્ત સંકલ્પ-વિકલ્પમાં ભટક્યા કરે છે, તેને ક્ષણ ભાત્ર પણ સુખ ક્યાંથી હોય ? તે ચલચિત્તવાળો રત્ન ધૂળથી ઢંકાઈ જાય તેમ સંકલ્પ-વિકલ્પથી ઢંકાઈ ગયો છે તેમને પામે નથી. પરંતુ જે નિરાકૃત છે. તેની ધૂતિ અચલ છે. તે મુક્તિને પામે છે.

જેના કથાપ-વિષયો શાંત થયા છે. તેને શમાવવાની જેની દશા છે તેને જ મુક્તિની અભિલાષા થાય છે, તે સાધક સાંસારિક પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થાય છે. અને અંતરમાં નિરેતર આત્મસ્વરૂપને ધ્યાવે છે. તે માટે તે સત્ત્વાખ અને સદ્ગુરુના બોધને ધારણ કરે છે. એની દશા આવ્યા પછી અંતરૂશુદ્ધિ દ્વારા ગુણશ્રેષ્ઠને પ્રામ કરી અવશ્ય મુક્તિ પામે છે.

મુમુક્ષુદશામાં રહીને રાગદ્રોષની ગ્રંથિનો છેદ કરી સમ્યકૃત્વ પ્રામ કરે છે. ત્યાર પછી દેશવિરતિને આરાધે છે. તેની વૈરાગ્યભાવનાનું બળ વધે છે, ત્યારે તે જીવ સંસારમાં રોકાઈ શકતો નથી. સંસારનો ત્યાગ કરી મુનિપણો અચલ ચિત્તથી મુનિનાં પંથે પ્રયાણ કરે છે.

છેવટે ધાતીકર્મનો નાશ કરી પૂર્ણ સ્વરૂપને ગ્રામ કરે છે.

અચલ ધારણાયુક્ત મુનિ અગ્રમતાદશાએ આત્મભાવમાં હોય છે. અને પ્રમતાદશામાં આવે ત્યારે પણ પુરુષાર્થ કરી પુનઃ પુનઃ અગ્રમતાદશામાં આવે છે. આવી દશા અચલ ધૂતિથી જ શક્ય છે.

જેને સંસાર એકાંતે દુઃખમય જણાયો છે તે જ આવી દેઢ ભાવનામાં ટકી શકે, જેને ભવભ્રમણની ભીરુતા છે, અજ્ઞાનના અંધકારનો ભય છે, કુંદબાદિ તો કારાગૃહ જેવાં લાગે છે. માન-કીર્તિ તો જેને શરીરના મેલ જેવી લાગે છે, લોકસંશા કે લોકમેળા જેને મીઠા હોવા છતાં દુઃખદાયી અવલંબન જણાય છે - તેવો ઉત્તમ સાધક અચલ ધૂતિ દ્વારા મુક્તિને નિઃસંશય પ્રામ કરે છે.

શુદ્ધ ઉપયોગની સ્થિરતા વગર મુક્તિનો અન્ય ઉપાય નથી. આવા શુદ્ધ માર્ગનું આરાધન જ્ઞાની પુરુષો ગ્રત્યે દેઢ શ્રદ્ધા દ્વારા સુલભપણે થવા યોગ્ય છે. કણે કણે પલટાતા ઉપયોગને સ્થિર કરવો તે બાળકનો ખેલ નથી તેથી પ્રારંભની દશામાં જ્ઞાની પુરુષના બોધના આધારનું અવલંબન ઉપદેશ્યું છે. ભૂમિકારહિત સ્વ-કલ્પનાએ માર્ગ આરાધવા જતાં મુનિઓને પણ પડવાનાં નિમિત્તો આવે છે. માટે નીચેની ભૂમિકાએ જીવોને દુર્લભ અને આ માર્ગ જ્ઞાનીઓની કૃપા વડે સુલભ હોય છે.

મુક્તિ પોતાનું જ સ્વરૂપ હોવા છતાં દુર્લભ ડેમ છે ?

હે ભવ્યાત્મા ! જ્યાં જીવને મુક્તિમાં અચલ ધૂતિ કે શ્રદ્ધા જ નથી ત્યાં તેની પ્રાપ્તિ ડેમ સંભવ હોય ? બહિરાત્મા એમ માને છે કે આ પ્રામ સુખો દશ્ય છે તેમ મુક્તિનું સુખ મને દશ્ય નથી, તો તેમાં હું ડેવી રીતે વિશ્વાસ રાખું ? મારે તો બાવાના બે બગડે. મળેલું ગુમાવું અને સંયમનું કષ વેહું, પછી મુક્તિ ન મળે તો આ પ્રામ સુખ ગુમાવું પડે. આવા સંશયથી તે જીવ મુક્તિ ગ્રત્યે અચલ ધારણા કરતો નથી તેથી તેની મુક્તિ પણ થતી નથી.

પગથિયાં ચઢવા માટે પ્રથમ પગને પહેલા પગથિયે મૂકી પછી બીજો પગ ઉપાડવો પડે છે. તેમ આ માર્ગ જીવે પ્રથમ સંસારમાંથી

સુખની કલ્પના છોડવી પડશે, જીવને વિશ્વાસ ન આવે તો તું મહાપુરુષોના જીવન પ્રત્યે દણ્ણી કર કે એ ચક્કવતીઓને ઈન્દ્રિયોનાં સુખોમાં શું ઓછપ હતી ! રૂપ નહોતું ? સુંદર જી નહોતી ? ધન-જીવેરાત નહોતું ? માનકીર્તિ નહોતાં ? પુત્ર-પરિવાર નહોતા ? મહેલાતો નહોતી ?

આ સર્વ સામગ્રી વિપુલ પ્રમાણમાં હતી. તો શું ખૂટ્યું ? કોઈ ગુણસેન જેવા રાજાઓ, કે ધમાણ - શાલિબન્દ જેવા ધનાઢ્યો, તેમની પાસે કયા પદાર્થની ખોટ હતી ? તેમને ખોટ લાગી તો શાની લાગી ?

એક આત્મસ્વરૂપ - મુક્તિની લાગી. શા માટે ? તેમની પાસે શુદ્ધમતિ હતી કે આ સંસાર કારાગૃહ છે, તેમાં રહેવું અને મોક્ષ થવા કહેવું તે સંભવ નથી. આચી તેમને મળેલી વિપુલ સુખની સામગ્રી પળવારમાં ધૂટી ગઈ. જેની આવી અચળ ધૂતિ નથી તેમને મુક્તિ પામવાનો વિચાર પડ્યા ક્યાંથી આવે ? અને મુક્તિ થાય પણ કેમ !

કષાય-વિષયથી ઘેરાયેલો, કેવળ બહારમાં સુખ શોધવામાં રાચેલો. મિથ્યાત્મના ભાવથી અસ્તિત, સંજ્ઞાઓથી મુલાકાત, કર્મથી વિવશ તેને આવી અનુપમેય મુક્તિની અભિલાષા ક્યાંથી થાય ? ભમતા અને તૃષ્ણાના ફાંસલામાં ફસાયેલો નિરંતર ભવભ્રમણને પામે છે. આ શરીરાદ્ધથી તે એવો બંધાયેલો છે કે તેનાથી તિમ્ન કોઈ અચિંત્ય તત્ત્વ છે તે મતિમાં આવતું નથી. શરીરરૂપી કોચલાથી પોતે જુદો છે તેમ તે માની શકતો નથી. જેની મુક્તિ પ્રત્યે અચળ શ્રદ્ધા કે ધૂતિ નથી તેને મુક્તિ કેવી રીતે વરે ?

માટે ચિત્તને સ્થિર રાખવું તે મુક્તિનું સાધન છે. આત્મા પ્રત્યે ચિત્તને જોડવું તે ધૂતિ-ધારણા છે. મનમાં અનેક વિકલ્પો ઉઠે ત્યારે તેને સમાવીને ઉત્તમ ધ્યેયમાં જોડી રાખવું. આત્મગુણોના ચિત્તનમાં રોકી રાખવું. શુદ્ધ સ્વરૂપની ધારણા કરી તેમાં જોડી રાખવું. મનની ચપળતાને રોકવા અનેક સ્થાનોમાંથી પાછું વાળી એક જ લક્ષ્યમાં રાખવું તે ધારણા છે. તે ધારણામાં મન સ્થિર થાય તે ધ્યાન છે.

મુગાતિ દૂર તારું નહિ, જારું સ્થિર સંતોષ,
દૂર મુગાતિ તારું સદા જારું અવિરતિ પોષ. ૪૯-૫૮

હે ભવ્યાત્મા ! તારે મુગાતિની નજીક રહેવું અવશ્યનું છે, હજી ભવનું ભવિતવ્ય છે ત્યાં સુધી આત્માધીને મુક્તિતથી દૂર જવું પોષાય નહિ. મુક્તિની નજીક રહેવા માટે આત્મભાવમાં સ્થિરતા કરવી. અને તૃપ્તા, ઈચ્છા કે વાસનાનો ત્યાગ કરી સંતોષ રાખવો. તૃપ્તા આહિમાં ભમતા જીવના પરિણામ ચંચળતા પામે છે. તેથી મુક્તિ તેનાથી દૂર રહે છે. ઈચ્છાઓનું શાંત થવું. ચિત્તવૃત્તિનો નિરોધ થવો તે તાત્ત્વિક સંતોષ છે, તાત્ત્વિક સંતોષ તાત્ત્વિક સુખ પ્રત્યે લઈ જાય છે.

જે જીવો મુક્તિની નજીક રહી શકતા નથી તેઓ ભમતા અને તૃપ્તા જેવા દોષથી પીડા પામે છે. તે પછી ભલે ચક્કવતી, ઈન્દ્ર, નાગેન્દ્ર હોય પણ તેને સંતોષ નથી તો તે પણ દુઃખી છે. તત્ત્વરૂપ દ્રવ્યદર્શિથી વિચારતા જીવ જ્યાં સુધી બ્રત કે વૈરાગ્યને સેવતો નથી ત્યાં સુધી તેને તાત્ત્વિક સંતોષ હોયો નથી. માટે ભલે વર્તમાન અવસ્થા નભળી હોય પરંતુ વિરતિ કે વૈરાગ્યભાવના પ્રત્યે ઉદ્ઘમ રાખવો, જેથી જીવનું પરિણામ લંગર સંસાર સાથે બંધાયેલું ન રહેતાં મુક્તિ સાથે બંધાયેલું રહે. અર્થાતું મુક્તિની નજીક રહેવું એટલે દર્શનાદિ ગુણોની મુખ્યતા કરી તેવા પરિણામમાં સ્થિર થવું. જેથી મુનિ મુક્તિ સમીપગામી બને. છે.

જનેભ્યો વાક્ તત: સ્વંદો, મનસશીત્તવિગ્રહા: ।

ભવન્તિ તસ્માત્સંસર્ગ, જનૈર્યોગી તતસ્ત્વજેત્ ॥૭૨॥

જનસંગે વચનસંગ ને તેથી મનનો સ્પંદ,
તેથી મન બહુવિધ ભમે, યોગી તજે જનસંગ. ૭૨

અર્થ : લોકના સંસર્થી વચનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. તેથી ચિત્તમાં ચંચળતા થાય છે. માટે યોગીજનોએ લોકસંસર્ગ તજે દેવો જોઈએ.

સામાન્યપણે જેને કંઈ શાખાનાન કે કાયોપશમશાન હોય તેને લોકોને ઉપદેશ આપવો કે લોકો સાથે સંપર્ક રાખવો રુચતો હોય

છે. વળી જો તેમાં લોકો રાજી થાય કે લોકો કંઈ પણ બોધ પામે તો ઉપદેશક ખુશી થાય છે. આવાં કાર્યો પરોપકારાર્થે હોવા છતાં અહીં તો યોગસાધનાનું શ્રેષ્ઠ સોપાન ચઢવાનું છે, તેમાં પરલક્ષી આનંદ કે ખુશી આત્મજ્ઞાનની ધારામાં બાધા કરે છે. યોગી એકાંતે આત્મભાવના કરી અત્યંત સ્થિરચિત થઈ કર્માનો ક્ષમ કરે છે. ભલે વચ્ચનની શુભ પ્રવૃત્તિ હોય તો પણ તે શુભભાવયુક્ત હોય તો શુભ કર્મ બાંધે છે. અને જો તેમાં સ્વાર્થ, માન કે મોહ જેવા ભાવો થાય તો તે અશુભ કર્મ બાંધે છે. અર્થાત્ શુભાશુભ આશ્રવ થવાથી બંધ થયા કરે છે, તે યોગીને કેમ હોય ?

લોકસંપર્કથી અન્યોન્ય વચ્ચનયોગ થાય. તેના કે વિકલ્પ ઉઠે. ચિત્ત ચંચળ થાય, તેથી યોગીએ એકાંતમાં રહેવું. કદાચ કંઈ પણ સંપર્કમાં આવવું થાય ત્યારે નિરર્થક વાતો કરવી નહિ. ઉપદેશ આપવો પડે તો ઉદાસીનપણો તે પ્રવૃત્તિ કરવી. પુદ્ગલાનંદી મનુષ્યોનો સંપર્ક ત્યજ દેવો.

સામાન્ય સાધકદશામાં પણ જીવને નિમિત્ત મળતાં વિકલ્પો ઉઠે છે. તેથી પ્રથમ અશુભ નિમિત્તો કે જેનાથી ખોટા સંસ્કારો જાગે તે ત્યજ દેવો. શુભ નિમિત્તો પણ કેવળ આત્મજ્ઞાનની જાગૃતિ સહિત મેળવવા અને આખરે કેવળ પરમાર્થમાર્ગમાં જ પ્રવૃત્ત થવું.

જગતના જીવો નિમિત્ત આધીન થઈ વર્તે છે, હર્ષનું નિમિત્ત મળે હર્ષ પામે છે. શોકનું નિમિત્ત મળતાં હર્ષ નાટ થઈ જાય છે. અને જીવ શોક કરે છે. નિમિત્તે કરીને રાગ ઉત્તેજિત થાય છે અને તે નિમિત્તો ફરી જતાં જીવને દ્વેષ પેદા થાય છે. નિમિત્તથી જીવને ઈન્ડ્રિયવિકારો જાગે છે, આદારાદિ સંજ્ઞાઓ પ્રબળ બને છે. માટે લોકમેળા અને લોકસંપર્ક ત્યાગી યોગી આત્માનંદને ભજે છે.

લોકસંપર્ક દ્વારા જીવને આત્મતાત્વની મુખ્ય પરિણતિ ટકતી નથી, પરંતુ બહારના સંયોગો અને તેમાંથી ઉત્પત્ત થતાં રાગાદિભાવમાં ચિત્ત વિક્ષેપ પામે છે. માટે યોગીએ અસંગ થવું, યોગીને સંગ એ દુઃખદાયક છે. એકાંતમાં યોગી સુખી છે.

આતમ ગંભે છુટકારો

હોત વચન મન ચપલતા, જન કે સંગ નિમિત્ત

જન સંગી હોવે નહિ, તાતે મુનિ જગમિતા. છંદ-પદ

અર્થ : જનસંપર્કના નિમિત્તથી પરસ્પર વાર્તાલાપ થવાથી મન ચંચળ બને છે, તેથી મૌની-મુનિ જનસંગી થતા નથી તે મુનિ જગતના મિત્ર છે.

જોકે વિશ્વમાં ભાષા એ જગવ્યવહારનું એક અંગ છે. ભાષારહિત પરોપકાર જેવાં કાર્યો પણ સંભવિત થતાં નથી. મનુષ્યને વિચારશક્તિ સહિત વાચા મળી છે. પરંતુ કમે કરીને મુનિ જેમ આગળની ભૂમિકાએ જાય છે તેમ તે મૌન બને છે. જેમને પોતાનું શાનસ્વરૂપ અનુભવમાં આવ્યું તેમને અન્યને ઉપદેશાદિ આપવાના ભાવ થતા નથી. જેને શરીર સાથે સ્નેહ છૂટ્યો તે જગતના વ્યાપાર પ્રત્યે ઉદાસીન રહે છે.

સામાન્ય જીવોને પવિત્રાત્માઓના સૂક્ષ્મ અંતર્ગના પ્રવાહણું જ્ઞાન નથી તેઓ એમ જાણે છે કે વચનના વ્યવહાર વગર મુનિઓ જગતના જીવોનું કલ્યાણ કેમ કરી શકે ?

ભાઈ ! તું બગીચામાં જાય છે ત્યારે પુષ્પો બોલતાં નથી. છંટાયેલું જળ બોલતું નથી. ધરા બોલતી નથી. એ પોતાના લક્ષણથી પ્રગટ છે. પુષ્પ તને સુવાસ અને જલ તને શીતલતા આપે છે. જો એકેન્દ્રિય જીવોના લક્ષણથી પણ તું આનંદ કે શીતલતા પામતો હોય તો, ચૈતન્યની શુદ્ધતા-નિર્ભળતા જ્યાં પ્રગટ થઈ છે તેની અસર કેવી ઊપજે ? તેઓની નિશ્ચામાં હિસ્ક ગ્રાણીઓ અહિસ્ક પરિણામી થઈ જાય. આક્ષમક થવાને બદલે શાંત થઈ જાય. અરે તેમની સાથે દાઢિ મેળવનારાની દાઢિનાં વિષ મટી જાય. આથી મૌન મુનિ સાચા અર્થમાં જગતના મિત્ર છે, બાંધવ છે, માત છે, તાત છે.

જનસંપર્ક ઘટી જતાં મુનિની ભાવના શુદ્ધ અને સૂક્ષ્મ બને છે. તેથી તેમને વાચાથી કામ કરવું પડતું નથી. પરંતુ કેવળ તેમની નિશ્ચા જ જીવોના કલ્યાણમાં સહજપણે ઉપદેશનું કાર્ય કરે છે. જો પશુઓમાં તેમની નિર્ભળતા પરિવર્તન લાવે છે તો ભાઈ ! તું તો

સમજદાર બુદ્ધિમાન છે, તને કેવી ઉત્તમતા પ્રાપ્ત થાય. કદાચ ત્યાં તારી બુદ્ધિ બાધા પહોંચાડતી હોય તો ત્યાં બુદ્ધિને બાજુ પર રાખજે અને કેવળ નિશ્ચિંત થઈને બેસજે, તને પણ મુનિના મૌનનું રહસ્ય સમજાશે. માટે મુનિ કલ્યાણમિત્ર કહેવાય છે.

પવિત્રાત્માઓની પવિત્રતા પ્રવાહિત રહે છે. તે નિશ્ચાથી કે દશ્ચિથી પણ કાર્યાન્વિત બને છે. તેમાં પણ જો પાત્ર કે શ્રદ્ધાવાન જીવને એનો ધોગ મળે તો પોતે જેના પ્રત્યે અચળ શ્રદ્ધા કરી છે, પ્રેમાર્પણ થયો છે, તેમના જેવો પોતે સ્વયં પ્રગટ થાય છે.

ગ્રામોરણ્યમિતિ દેખા, નિવાસોરણાત્મદર્શિનામૃ ।

દૃષ્ટાત્મનાં નિવાસસ્તુ, વિવિકતાત્મૈવ નિશ્ચલ: ॥૭૩॥

અનાત્મદર્શી ગામ વા વનમાં કરે નિવાસ;

નિશ્ચળ શુદ્ધાત્મામહીં આત્મદર્શીનો વાસ. ૭૩

અર્થ : મનુષ્ય ગામ અને અરણ્ય એ બે સ્થાનોને પોતાનાં જાડો છે કારણ કે તે પોતાના શુદ્ધ નિવાસને જાણતો નથી. પરંતુ જ્ઞાનીને તો પોતાનો શુદ્ધાત્મા જ નિવાસસ્થાન છે.

સમાન્ય રીતે મનુષ્ય ગામ-નગર કે વનમાં રહેતો હોય છે. તે જ્યાં વસે છે તેવો પોતાને માને છે. નગરમાં વસે છે તો પોતાને નગરવાસી માને છે. વનમાં વસે તો વનવાસી માને છે. પરંતુ વાસી ભટીને પોતાને શુદ્ધ માનતો નથી. ગૃહમાં વસે છે તો પોતાને ગૃહસ્થ માને છે. આશ્રમમાં વસે છે તો પોતાને આશ્રમવાસી માને છે, દરેક સ્થાનને તે પોતાનાં માનીને ભમત્વ કે અહ્મૂને સેવે છે. તે વિચારતો નથી કે ધરવાસ કે વનવાસ કોનો છે ? કેટલા સમય માટે છે ?

નગરમાં રહેનારો માને છે કે વનમાં રહેનારા કેવા કષ વેઠે છે. વનમાં રહેનારા માને છે કે નગરમાં રહેનારા કરતાં અમે કંઈક ત્યાગી છીએ. નગરમાં રહેનારો નગરપંચાયત કરે છે. વનમાં રહેનારો છીએલા પદાર્થીના બાધ્ય ત્યાગની પ્રશંસા કરે છે. વાસ્તવમાં ત્યાગ-ગ્રહણ તે બાધ્ય ભૂમિકા છે.

જ્ઞાની એકાંતને સેવે છે. બાધ્યઅભ્યંતર બંને પ્રકારે તેમણે

જનસંપર્કનો સંગ છોડ્યો છે. શાની નગરમાં કે વનમાં વસતા નથી; તેમનું નિવાસસ્થાન શુદ્ધાત્મા છે. શરીરને પણ તેઓ આત્માને રહેવાનું સ્થાન માનતા નથી. તેઓ જાણે છે કે આત્માનું નિવાસસ્થાન અસંખ્યાતપ્રદેશ છે. એ દરેક પ્રદેશમાં અનેત જ્ઞાનાદિ ગુણો રહેલા છે.

પોતાના જ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી શુદ્ધ અસંખ્યાત પ્રદેશી શુદ્ધ આત્મા જ જ્ઞાનીનું નિવાસસ્થાન છે. જો તેઓ વનમાં એકાંતે રહે છે તોપણ આ લક્ષ્યથી રહે છે. ઉદ્યબળે નગર કે ગૃહમાં રહે છે તો પણ લક્ષ્ય એ જ છે. આથી તેઓ સર્વ પરદવ્યોથી અસંગ છે. પોતાના જ દ્રવ્યમાં સ્થિત છે, ક્ષેત્રથી શરીરના અવગાહનમાં હોવા છતાં સ્વક્ષેત્રમાં હોવાથી બિન છે, કાળથી તેઓ બદ્ધ નથી પણ બિન છે. ભાવથી નિર્વિકલ્પ છે. આમ હોવાથી તેઓને બહારની પરિસ્થિતિમાં ઠણાનિષ્ટ ભાવ થતા નથી.

શરીર છે એટલે બહાર કંઈ પણ વસવું થાય છે. તેનાથી જ્ઞાની નિર્લેપ છે. સંસારી સંયોગ સંબંધી થયેલા નિવાસને પોતાનું ક્ષેત્ર માને છે. એ મિથ્યા માન્યતાથી દેહ ધારણ કરતો રહે છે. જ્ઞાની દેહને જ પોતાનું સ્થાન માનતા નથી તેથી મુક્ત થાય છે.

વાસ નગર વનકે વિષે, માન હુવિધાનાબનુદ્ધ,

આતમ દરશીકું વસતિ, કેવલ આતમ શુદ્ધ. છંદ-૬૦

અબુધ જનો જે જ્ઞાતિ કે કુળમાં જન્યા તેવો જ પોતાને માને છે, તેમ જો નગરમાં વસે તો પોતાનો નગરવાસી અને વનમાં વસે તો પોતાને વનવાસી માને છે. નગરનો ત્યાગ કરી વનમાં વસે ત્યારે માને છે મેં તો કેટલોય ત્યાગ કર્યો હવે હું વનવાસી થયો. જ્ઞાની કહે છે નગરાદિ તારાં છતાં નહિ, પછી તારે ત્યાગવાનું શું હોય ? અને વન પણ તારું નથી કે તારે વનવાસી બનવાનું હોય ! તું તારા શુદ્ધાત્મામાં વસનારો હું.

હે ભવ્યાત્મા ! તું કંઈ કાચના ટુકડા જેવો નથી કે જરામાં કૂટી જાય. તું અનંતગુણનો અક્ષય ખજાનો, તારે તે વનમાં જઈને મેળવાનો છે તેમ નથી. વનનું એકાંત એક ભાત્ય પરિસ્થિતિ છે જે

આત્મરામી સાધકોને અનુકૂળ નિમિત્તમાત્ર છે. તારે જો તારા જ અવિનાશી તત્ત્વની પ્રાપ્તિ કરવી હશે, તો તારી અંદર પડેલા શુદ્ધાત્મામાં જ વસ્તું પડેશે.

આ સુંદર દેખાતી કાયા એમાં પણ તારો વાસ નથી, કાયા તો કાજનો કોળિયો છે, યમલોકનો યાત્રી છે, અર્થાત્ તું જેમાં વસે છે તે તારો જ પ્રદેશ છે. સાધનામાં એક ભૂમિકા એવી આવે છે કે તેને બહારમાં એકાંતની વનવાસની આવશ્યકતા રહે છે. પરંતુ જે યોગીને નગર કે વનનો ભેદ નથી, તે અભેદ દશામાં સ્થિત છે. તેને માટે તો તે જ્યાં હોય ત્યાં એક જ લક્ષ્ય છે કે અંતરમાં ઝૂબડી મારવી. કારણ કે નગર કે વન જ્યાં હોય ત્યાં તેમને અજ્ઞાનથી દૂર રહેવાનું છે, જ્ઞાન વડે આત્મશક્તિની વૃદ્ધિ કરવાની છે. પછાડ ઉપર રહીને પણ ફદ્ય તો પૂર્ણ શુદ્ધ કરવાનું છે. તેથી જ્ઞાનીઓ યોગીઓ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મામાં વસે છે. નગરમાં વસે તો સમિતિ ગુપ્તિ પાળીને રહે છે. જેનિસાઇટ **ज્ઞાન સાઇટ** વનમાં રહેતો શુદ્ધ ચારિત્રને આરાધે છે.

યોગીને કેવળ એકાંતનો આશ્રણ નથી. તેને વન અને નગર સમાન છે. તેઓ ભવસાગરને પાર કરે છે. માટે દુર્ઘટ આ સંસારમાં તેવા પુરુષનું અનુસરણ કરી આત્માને નિર્ભળ કરવો કે જે આત્માનું સ્વયં ગુરુપદ છે. જેમ જળ સ્થિર હો કે કલ્યાલવાળું હો. સોનાની લગડી હો કે બંગડી હો. વાયુ વાદળથી બંધાયેલો હો કે મુક્ત હો કંઈ ભેદ નથી. જળ તે જળ છે. સોનું બધી અવસ્થામાં સોનારૂપે છે. વાયુ વાયુરૂપે રહે છે. તેમ શુદ્ધાત્મા સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપે કે ગુરુસ્વરૂપે છે. પયાયિદસ્થિએ બદલાતી અવસ્થાનો ભેદ જણાય છે. જીવનમુક્ત દશાવાળા મહાત્માને અભેદદશા વર્તે છે.

દેહાન્તરગતેર્બીજં, દેહસ્તમાત્મભાવના ।

બીજં વિદેહનિષ્ઠતેરાત્મન્યેવાત્મભાવના ॥૭૪॥

દેહે	આત્મ-ભાવના	દેહાન્તરગતિ-બીજ;
આત્મામાં	નિજ-ભાવના	દેહમુક્તિનું બીજ.

અર્થ : દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરવી તે દેહાંતરપ્રાપ્તિનું બીજ છે. આત્મામાં આત્મભાવના કરવી તે વિદેહપદનું બીજ છે.

દેહાંતર — એક દેહ ત્યજી બીજો દેહ ધારણા કરવો. દેહ અને આત્માનો સાંયોગિક સંબંધ છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થયે અવશ્ય તેનો વિયોગ થવાનો છે. જ્યાં સુધી આત્માને દેહમાં આત્મબુદ્ધિ છે, તે દેહવાસના છે ત્યાં સુધી દેહાંતર થઈને પણ આત્મા બીજો ભવ ધારણા કરે છે. કારણ કે ભવાંતરનું બીજ દેહવાસના છે તે મિથ્યાત્વ છે; આત્મજ્ઞાન વગર મિથ્યાત્વ જતું નથી. આત્માને જ્યાં સુધી દેહભાવે વિષયોની આસક્તિ છૂટતી નથી, ત્યાં સુધી કર્મથી રંજિત આત્મા પુનઃ જન્મ ધારણા કરે છે. આત્મજ્ઞાન આત્મભાવના વગર પ્રગટ થતું નથી.

જીવને જ્યાં સુધી દેહવાસના છે, ત્યાં સુધી શરીર ધારણા કરવાં પડે છે. આરંભ-સમારંભરૂપ અને પરિગ્રહની મૂર્ખાઈ છે, ત્યાં સુધી આત્મવિચાર થતો નથી. અંતરનિરીક્ષણ થતું નથી કે આ પરિગ્રહની વૃદ્ધિ તો થઈ પણ પછી શું ? જેમ જેમ આરંભ સમારંભ અને પરિગ્રહની મૂર્ખાઈનું અલ્પત્વ થાય છે તેમ તેમ આત્મવિચારનો સદ્ગ્લાવ થાય છે. અને ત્યારે આત્મા જાગ્રત થાય છે કે આ દેહ તે હું નથી.

જો આત્મા આત્મભાવમાં રહે તો તેને સમતાની ભલિનતા લાગતી નથી. અને સમતામાં આવેલા જીવને કર્મબીજની વૃદ્ધિ થતી નથી, તેથી આત્મભાવે તેનો સંસાર ક્ષય થાય છે. પરમસંગમાં કે અસત્તસંગમાં આત્મવિચાર આવરણ પામે છે, તેથી જીવને ભવાંતરે જતું પડે છે. જો પરમસંગના મોહાદિ ભાવ ટલે તો મુક્તિબીજની પ્રાપ્તિ થાય. જે ઈન્દ્રિયાદિ ઉપર વિજ્ઞય મેળવે છે તે પુનઃ પ્રાણોને ધારણા કરતો નથી.

પુદ્ગલના દેહભાવની બધી જ દશા અને દિશા અવદશા કરનારી છે. તે શુભાશુભરૂપે હોય તોપણ ભવાંતર તો થાય છે. ભલે શુભથી દેવાદિ જતિ મળે. અને અશુભથી નરકાદિગતિ મળે. જ્યારે શુભાશુભ બંનેનો અભાવ થાય છે ત્યારે જીવ ચાર ગતિના બીજનો નાશ કરી

પંચમગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. જેને સદ્ગુરુથી આવો બોધ પરિણામ પામ્યો છે તે અંતરાત્મા શાન ધ્યાન અને વૈરાગ્યમય ભાવનાઓને સેવે છે. તે નિર્વિકલ્પતાને અનુભવી મુક્ત થાય છે. જેને એવી આત્મદર્શિ થાય છે તેને કાળનો ભય જન્મ, મરણ કે ભવાંતરનો ન્રાસ છૂટી જાય છે. માટે પંચમગતિરહિત જીવને ક્યાંય સુખ નથી તેવો દેઢ આત્મવિચાર કરવો.

દેહાર્થમાં આત્મશક્તિને યોજવાથી વિનય અને વિદ્યા નાણ થાય છે. વનનાં પુષ્ય જેમ સુવાસ આપતાં નથી તેમ દેહાર્થમાં યોજેલું કળાકૌશલ્ય વર્થ જાય છે. આત્મભાવમાં જે સ્થિર છે તેનો ભવરોગ ટળે છે. માટે આત્મભાવના કરવી તે મારા આડા જાય, આયુષ્ય અલ્ય હો પણ મારે આ અનર્થમય દેહનો આશરો ત્યજવો છે, હું કોઈનો નથી, કોઈ મારું નથી, એવો દેઢ નિશ્ચય કરી આત્મભાવના કરવી.

આપ ભાવના દેહમે, દેહંતર ગતિ હેત,

આપ બુદ્ધિ જો આપમે, સો વિદેહપદ હેત. છંદ-૬૧

અર્થ : દેહમાં આત્મભાવના કરવાથી, દેહને આત્મારૂપ માનવાથી બીજો ભવધારણ કરવાનો હેતુ બને છે. જો આત્માર્થી આત્મભાવાં આત્મબુદ્ધિ કરે છે તો તે વિદેહપદનો હેતુ થાય છે. એ માટે આત્માર્થિએ નિરંતર વિચારલું તે :-

પુદુગલ-દેહ અવિનાશી છે. આત્મા અવિનાશી છે.

દેહ અશુચિમય છે. આત્મા શુચિવાળો છે.

દેહ જન્મમરણવાળો છે, આત્મા અમર છે.

જે નિરંતર સાથે રહે છે તેવા આત્માની જ ભાવના કરવી. આત્મભાવના દેઢ થવાથી ભમતા ઘટે છે, સમતા વધે છે. જેમ જેમ આત્મા સમતારસથી ભરપૂર થાય છે તેમ તેમ વિદેહીપદને પ્રાપ્ત કરવાને સાધક સમર્થ બને છે.

નયત્વાત્માનમાત્મૈવ, જન્મ નિર્વાણમેવ ચ ।

ગુરુરાત્માત્મનસ્તસ્માત્ત્રાન્યોऽસ્તિ પરમાર્થતः ॥૭૫॥

જીવ જ પોતાને કરે જન્મ તથા નિર્વાખ;

તેથી નિજ ગુરુ નિશ્ચયે જીવ જ, અન્ય ન જાણ. ૭૫

અર્થ : આત્મા જ આત્માના જન્મ અને નિવડણનું કારણ છે. તેમાં નિશ્ચયથી આત્મા જ આત્માનો ગુરુ છે.

તીર્થકરાદિએ સમસ્ત વિશ્વનું સ્વરૂપ બે પ્રકારે નિરૂપ્યું છે, એક વ્યવહારદેણિ, બીજી નિશ્ચયદેણિ. બંને દેણિ રથનાં બે ચક જેવી છે. રથના બંને ચકોની ગતિ સાથે થાય છે. તેમ આ બંને દેણિની ગૌણતા મુખ્યતા થાય છે, છતાં બંને સાથે રહેલ છે. પરમાર્થની પૂર્જાતામાં આત્મદશા નયાતીત હોય છે. તે પહેલાંની ભૂમિકામાં બંને દેણિ અન્યોન્ય અપેક્ષા રાખે છે.

વ્યવહારદેણિથી રાગદેખનાં પરિણામ બંધાતાં કર્મથી આત્મા જન્મ ધારણ કરે છે. નિશ્ચયથી આત્માને રાગદેખનાં પરિણામ સ્વભાવથી નથી, અને તે જડ પદાર્થો જીવને રાગદેખ કરવાનું કહેતા નથી. પરંતુ અજ્ઞાનવશ રાગદેખના ભાવ આત્માની વર્તમાન અવસ્થામાં થાય છે તે પૂર્વજન્મના કર્મના સંસ્કારનું કારણ છે. પરંતુ સ્વયંબોધ પામે છે ત્યારે તે કર્મોને જીર્ણ કરવા ઉદ્ઘાત કરે છે ત્યારે કર્મો ટળે છે. અજ્ઞાનજનિત વિષમતા ટળી જતાં જીવ અનંત સુખ પામે છે.

વ્યવહારના વસ્તુના વિવિધ ભેદો દ્વારા આત્મામાં થતી પર્યાયનો કે અવસ્થાનો બોધ કરાવે છે તે આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છતાં વર્તમાનમાં રાગાદિ દોષવાળો છે. તેને તે રીતે જાણવો અને આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છે, તેવું નિશ્ચયથી લક્ષ્ય કરી તેને આરાધવો. કેવળ વ્યવહાર-દેણિથી આત્માની કર્મજનિત ખંડ ખંડ અવસ્થાને જ માનવાથી આત્મા અખંડ માર્ગને પામતો નથી, અને શુદ્ધદશા પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી નિશ્ચયથી શુદ્ધ છું મને રાગાદિભાવ નથી તેમ માની લે તો પણ શુદ્ધ માર્ગ સાધી શકતો નથી. માટે નિશ્ચયદેણિથી આત્મલક્ષ્યને ધારણ કરી તેમાં સ્વરૂપની દેઢતા કરી, શુદ્ધ વ્યવહારધર્મને આરાધવો, જેનાથી પરમાર્થ પમાય, શુદ્ધતા પ્રગટ થાય તે નિશ્ચયથી અખંડ માર્ગ છે.

વ્યવહારદેણિ જીવને અવસ્થાભેટ બોધ આપે છે. ચારે ગતિનું

વર્ણન કરી સમજાવે છે કે તું તારા અવળા પુરુષાર્થી નરકાદિ ગતિને પામે છે. સત્ત પુરુષાર્થ વડે મુક્તિને પામે છે. જન્મમરણાદિ કર્મનું સર્જન કરનાર આત્મા છે, અને વિસર્જન કરનાર પણ તે જ આત્મા છે. બ્યવહારદિશિ કર્મની પ્રકૃતિભેદ જીવને બંધનયુક્ત માને છે. તે કર્મપ્રકૃતિનો નાશ થતાં જીવ મુક્ત થાય છે. જન્મ પામેલો ફરી જન્મે નહિ ત્યારે તે નિર્વાણ પામે છે. તે સિવાય વૃક્ષ, જંતુ, હરણ, સસલા અને હાથી સર્વે જન્મ પામે છે અને મરે છે વળી જન્મે છે. અને તને નરભવ મળવા છતાં તારી દશા પણ એમ જ થાય તો તારામાં અને પશુમાં શું અંતર રહેશે? માટે આત્મજ્ઞાન વડે મનને વશ કરવું તેમાં નરભવની યથાર્થતા છે. માટે સદ્ગુરુયોગે આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી લે તો જીવું ધન્ય થઈ જાય.

સામાન્ય જીવો અરૂપી આત્માનું સ્વરૂપ સમજી ન શકે તેથી તેને બ્યવહારધર્મ દર્શાવી આત્મદિશિ પ્રત્યે દોરે છે. એ બ્યવહાર પણ પરમાર્થમૂલક છે. શુદ્ધ તત્ત્વનું જ્ઞાન કરાવનાર નિશ્ચિંત દિશિ છે. એ સૂક્ષ્મ દિશિ ગુરુગમે પ્રાપ્ત થાય છે. સ્વકલ્પનાએ નિશ્ચયને સ્વીકારનાર સ્વચ્છંદપણે વર્તે તો શુદ્ધ માર્ગ પામે નહિ. મુખથી શુદ્ધાત્માની વાત કરે અને સંસારભાવ તો છૂટયો ન હોય તે નિશ્ચયાલાસી પણ અખંડ માર્ગને પામતો નથી. વાસ્તવમાં અશુભ માર્ગને ત્યજી આત્મસમાપ્તિ વડે મુક્ત થવાય છે.

નિશ્ચયનું લક્ષ્ય કરી શક્યનો આરંભ કરવો. નિશ્ચયનય તત્ત્વનું ધ્યેય કરાવે છે. બ્યવહારનય તે ધ્યેય સુધી પહોંચવાનાં સાધનો બતાવે છે. માટે ભૂમિકા પ્રમાણે બોધ ગ્રહણ કરવો, તે પ્રમાણે આરાધના કરવી. નિશ્ચયને લક્ષ્યમાં રાખી ભૂમિકા પ્રમાણે બાબ્દ સાધનો અને અંતરેંગભાવને ગ્રહણ કરવા.

સામાન્ય રીતે માનવનું મન જ કર્મબંધનું અને કર્મથી મુક્તિનું કારણ છે. જો એ મન-(ભાવ, પરિણામ, ચિન) આત્મભાવમાં રહે છે તો કર્મબંધ થતો નથી અને એ મન રાગાદિ વડે વિષયોમાં ભમે છે, તો કર્મબંધ થાય છે. આમ પોતાના જ દ્વારા જો બંધ-મુક્તિ હેતુભૂત થતી હોય તો આત્મા જ આત્માનો ગુરુ થઈ શકે, તેને

બહાર કોઈ ગુરુની જરૂર ન રહે, છતાં એવી પાત્રતા ન હોય તેને આત્મજ્ઞાની ગુરુના આશ્રય અને સેવા દ્વારા માર્ગનો બોધ મળે છે. જ્યારે પણ જીવ પ્રથમ પરમાર્થની રુચિ કરે છે ત્યારે તેના સંસ્કારમાં જ્ઞાનીજનોનો આદર હોય છે.

જેમ ડોક્ટર થનાર પ્રારંભમાં અભ્યાસ કરે છે. પછી પોતે કોઈ અનુભવી પાસે વધુ કેળવણી લે છે. પછી સ્વતંત્રપણે પોતાનું કાર્ય કરે છે, તેમ ભવ્યાત્મા ગુરુગે અમુક ભૂમિકાએ આવ્યા પછી સ્વતંત્રપણે પોતાના માર્ગને આરાધે છે. છતાં કહેવાનું પ્રયોજન એ છે કે જો તું કર્મ બાંધવામાં કોઈ ગુરુની સહાય લેતો નથી, તેમ કર્મમુક્તિ માટે પણ તું સ્વતંત્ર છું. તું જ તારો ગુરુ છું.

અર્થાત્ આત્મા સ્વસન્મુખ થાય ત્યારે તેને અંત:પ્રેરણ મળતી રહે છે. સ્વસન્મુખ થયેલા ભવ્યાત્મા સંસારથી વિમુખ થાય છે. તેને બાબ્ય પદાર્થો દ્વારા ઐશ્વર્ય જગ્ઘાતું નથી, પણ પોતાના જ આત્મગુણોનો વૈભવ અનુભવમાં આવે છે. જેમ તેનો આત્મવિકાસ થાય છે તેમ તેમ અચળ શ્રદ્ધા વડે પોતાના ત્રિકાળી ધ્યાવસ્વરૂપમાં અધિકૃત થઈ પોતે પોતાનો જ ગુરુ બને છે; કારણ કે આત્મજ્ઞાન એ કોઈ પરાશ્રય નથી. પરંતુ સ્વાધીન સાધન છે. પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં સમાયેલો જ મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે.

છતાં સદ્ગુરુ લાલભતી ધરે છે. અંતરંગ રિદ્ધિ પ્રગટ થતાં કોઈ ચમત્કારના મોહમાં પડે છે. કોઈ ભક્તિના નશામાં ઉન્મત બને છે. તે જીવ પોતાને પરમાત્મસ્વરૂપે માનીને સ્વચ્છંદ સેવે છે. માટે બ્રમમાં ન રહેવું પણ જ્ઞાનીને માર્ગ ચાલવું. અજ્ઞાન જ આ સર્વ બંધન છે, તે જ રાગ-રંગ ભોગને ઈચ્છે છે. જો તે અજ્ઞાનભાવ ટળે તો ભોગાદિ વાસના ટળે, તો ભવરોગનું બીજ ટળે. કેવળ જાણેલું આત્મજ્ઞાન ભવબીજને ટાળતું નથી. પણ વૈરાગ્યયુક્ત આત્મજ્ઞાન ભવબીજને નાચ કરે છે.

ભવિ શિવપદદે આપકુ, આપ હિ સન્મુખ,
તો તેં ગુરુ હે આત્મા, આપનો ઔર ન કોઈ. ૪૮-૬૨

જે ભવ્યાત્મા સ્વસન્મુખ થાય છે તે સ્વયં શિવપદને ગ્રામ કરે છે. માટે આત્મા જ આત્માનો ગુરુ છે, બીજો કોઈ ગુરુ નથી.

આત્મા સ્વયં શિવસ્વરૂપે છે. શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપે છે, તેને કયા ગુરુની જરૂર હોય ? સંસારમાં ધનાઢ્ય ગૃહસ્થને કોના ધનની જરૂર હોય ? જેની પોતાની પાસે અઢણક અલંકાર છે તેને શુભ પ્રસંગે અન્યના અલંકારની જરૂર પડતી નથી. જેને પોતાના આત્માના ઐશ્વર્યનું ભાન છે તેને બલાર ગુરુ શોધવાની જરૂર નથી.

બોધસ્વરૂપ આત્મા જ્યારે સ્વયં બોધ પામતો નથી ત્યારે તેને બલાર સદ્ગુરુની આવશ્યકતા રહે છે. પરંતુ જેમ કોઈ શિલ્પકાર પોતે વિદ્યા સાધ્ય કરી લે છે, ત્યારે પોતે જ મહાન શિલ્પી બને છે. તેમ જીવ જ્યારે સ્વયં બોધ પામે છે ત્યારે પોતાનો ગુરુ બને છે. તેને અન્ય ગુરુની જરૂર પડતી નથી.

સદ્ગુરુયોગે જ્ઞાનની ગ્રામિ થતાં ભવ્યાત્મા સ્વસન્મુખ થાય છે ત્યારે પોતાની જ આત્મસ્હૂરણા તેનો ગુરુ રહે છે. તેવો જીવનમુક્ત પુરુષ જ્ઞાનસ્વરૂપે સુખને અનુભવે છે. સત્ત પુરુષાર્થ વડે પૂર્વકમોને નષ્ટ કરી શિવપદને પામવા માટે આત્મવિકાસનો સત્તત પુરુષાર્થ કરે છે.

જેનમ જ્યાતિ શાસનમ

જ્યાં સુધી આત્માને પોતાની અનંત શક્તિનું સામર્થ્ય આવતું નથી, ત્યાં સુધી તે કખાયજનિત લેશ્યાઓ પર સંયમ મેળવતો નથી, ત્યારે પોતે સંસારનાં દુઃખ પામે છે. પરંતુ જ્યારે તેને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે સ્વયં સ્વભાવસન્મુખ થઈ સત્ત પુરુષાર્થ આદરે છે ત્યારે રાગાદિભાવથી મુક્ત થઈ પરમપદને પામે છે.

દૃઢાત્મબુદ્ધિર્દેહાદાબુત્પશ્યન્નાશમાત્મનः ।

મિત્રાદિમિર્વિયોગં ચ, બિભેતિ મરણાદ ભૃશમ् ॥૭૬॥

દેખી લય પોતાતણો, વળી મિત્રાદિવિયોગ,

દેઢ દેહાત્મબુદ્ધિને મરણલ્લીતિ બહુ હોય. ૭૬

અર્થ : પોતાના દેહમાં દેઢ બુદ્ધિવાળો પોતાના શરીરના-નાશને (મરણને) જાણીને તથા મિત્રાદિના મરણથી થતા વિયોગને જાણીને

ભય પામે છે.

દેહમાં જેને મમત્વથી એકત્વ થયું છે તેવા દેહાત્મ-બૃદ્ધિવાળો પોતાના દેહનો વિયોગ થશે પોતાનું મરણ થશે તેથી કલ્યાનમાત્રથી ભય પામે છે. આ ભવનું વર્તમાન જગત તેને જ્ઞાત છે, મરણ પછી ક્યાં જવાનું થશે તે એ જાણતો નથી. તેથી પોતાનું જેને માન્યું છે તે છોડી દેવું પડશે તેનો ભય તેને સત્તાવે છે. અને નવો જન્મ ક્યાં થશે તે ખબર ન હોવાથી મૃત્યુથી તે ભય પામે છે.

વળી ઓ, પુત્ર કે મિત્રાદિ કોઈનું મરણ થશે તેવું જાણીને તેના વિયોગે પોતાનું શું થશે? તેવી કલ્યાન કરીને પણ તે જીવ ભય પામે છે. અજ્ઞાનવશ જીવ અનેક પ્રકારના ભયથી ગ્રસિત છે. તેમાં મૃત્યુનો ભય જીવને વધુ પીડાકારી છે. આ જગતમાં મારા કરેલા સર્વ પદાર્થોને ત્યજી દેવા પડશે તેની મુંગુવણ જીવ વધુ અનુભવે છે. તીર્થકરાદિ સર્વને માટે આ કાળનો નિયમ અબાધિત છે. ઋષભદેવાદિ યોગીઓ પણ એ દેહને બચાવી શકતો નથી. તેમણે તેવો વર્ધ પ્રયત્ન કર્યો નથી. પરંતુ જ્યાંસુધી આત્મા દેહમાં હતો ત્યાં સુધી તેની સાથેનું મમત્વ છેદી, સમત્વ ધારણ કર્યું અને કાળનો પરાજય કરી નિર્વિષ પામ્યા.

સામાન્ય જંતુથી માંડીને હાથી જેવા મહાકાય ગ્રાણીઓ કે દરિદ્રીથી માંડીને મોટા સામાઠો કે હંડોને પણ આયુષ્યકર્મ પૂરું થયે કાળ જીવને બળદની જેમ નાથીને સમયસર લઈ જાય છે. આંખની પલક જેવા સમયનો પણ તેમાં ફેરફાર કરી શકતો નથી. ગમે તેવું મૂલ્ય આપીને પણ કાળને પાછો રવાના કરી શકતો નથી. જો કે મૃત્યુથી ભય પામેલા છતાં જીવો સંસારના પ્રવાહમાં જાણે નિર્ભય થઈને જીવતા હોય તેવું જજ્ઞાય છે. અગર તો પોતાને અમર જાણીને જીવે છે.

સમસ્ત વિશ્નાં ગ્રાણીમાત્ર મરણ પાસે અશરણ છે, તેમાં તું ગમે તેટલું રક્ષણ કરે તો પણ કાળથી બચી શકવાનો નથી. પોતાના જ ભુજાબળે મેળવેલી છ ખંડની પૃથ્વીનો કોઈ ભાગ જીવને બચાવી શકતો નથી. હજારો શાસોથી સજ્જ આયુધશાળાનું એક ચક્રતન પણ

ચક્વતીને કાળથી છોડાવી શક્યું નથી અને વનમાં થતી સઘળી ઔષધિ ચૂર્જા પણ મૃત્યુથી જીવને રક્ષણ આપી શક્યું નથી. વૈદ્યો હકીમો પણ જ્યાં હાર પામ્યા છે ત્યાં આ કાળને સૌ આધીન છે. અરે સ્વયં વૈદ્યો હકીમો પણ કાળને ઝપાટે ચડી ગયા છે.

ડાલની અણી પર રહેલા ઝકળના બિંદુના જેવું જીવનું આયુષ્ય છે. જળમાં ઉઠતા પરપોટા જેવા આયુષ્યનો ભરોસો વ્યર્થ છે. શાસે-શાસે કીણ થતાં આયુષ્યને ધન, ઔષધિ કે સૈન્ય જેવા સાધનથી બાંધી શકાતું નથી. આ વિશ્વના દરેક ખૂલ્હો સર્વત્ર કાળનું સાગ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે, ત્યાં ભાઈ ! તું ક્યાં જઈને છુપાઈશ ?

જ્યારે કોઈનું મરણ સાંભળે છે કે જુએ છે ત્યારે જીવ ધડીભર ભય પામે છે. પરંતુ વળી પાછો દેહાભિમાની થઈને ફરે છે. જે દેહ પર તું ભરોસો રાખે છે તે તો પાતળા કાચની બરણી જેવો છે, જરા આંચ્યકો લાગ્યો કે બરણીના ટુકડા થઈ જાય છે તેમ તારો દેહ ક્ષણમાં વિશ્વાસી જાય તેવો છે. કાળને ઝપાટે ક્યાંય કેંકાઈ જાય તેવો છે. માટે ભય રાખે તો સાચો ભય રાખ કે જેથી કાળ તારો કિકર થઈને રહે. શરીરના વિશ્વાસે તને અનંતવાર મરણના ભયનો માર પડ્યો છે. મિત્રાદિ દશ્યજગત પણ સ્વખંવત્ર છે. જેમ તું અમર નથી તેમ તે સઘળા પણ કાળને આધીન રહે. જીતાં દેહને કાયમ રાખવા તું મથે છે. તે કેવા ઠગારા છે ? રોજે જીર્ણ થતા દેહમાં તું શું શ્રેષ્ઠતા જોઈ રહ્યો છું ? મરણનો ભય પામવાને બદલે સુજાજનો મરણને પ્રાપ્ત થતા એવા દેહની વાસનાથી ભય પામે છે. તેથી તેમને મૃત્યુનો ભય રહેતો નથી.

અજ્ઞાનથી સ્વસ્વરૂપને નહિ જાણતા બહિરાત્માને માત્ર મૃત્યુની બાંતિ છે. તેથી તે મરણથી ભય પામે છે. પરંતુ અંતરાત્મા જ્ઞાની તે બાંતિને-ભયને ટાળીને પોતે અવિનાશી સ્વરૂપમાં લીન થઈને નિર્ભય રહે છે.

સંસારાભિમુખ અજ્ઞાની જીવ શરીરને આત્મા માનવાની બુદ્ધિથી રોગ સમયે અત્યંત પીડા પામે છે અને મરણ સમયે તો જાડો પોતાનો જ નાશ થશે તેમ માની મૂળાય છે. વળી એ મૃત્યુના ભય

કરતાં પણ પોતાનાં માનેલાં થી, પુત્ર કે ભિત્ર આદિના વિયોગની પીડાથી વધુ મૂળાય છે. આથી જે સંસારમાં આસક્ત છે તેને મૃત્યુનો ભય છે, પરંતુ જેને આત્માના અવિનાશીપણાનું ભાન છે તેને મરણનો ભય નથી. પરંતુ ભવભબણના ભયથી આત્મજ્ઞાન વડે તેઓ મુક્તિને સાથે છે.

મિત્રાદિના મરણનો ભય દેહમાં આત્મબુદ્ધિથી થાય છે. સૌ પ્રથમ દેહમાં ‘હું’પણાથી જીવ બંધાય છે. એ ‘હું’નો વિસ્તાર પછી સ્વી આદિના ‘મારા’થી થાય છે. ત્યાર પછી તેનો વિસ્તાર કુળાદિ સુધી થાય છે. દેહમાં આત્મબુદ્ધિના વિસ્તારથી ભય ઉત્પત્ત થાય છે. જ્યાં બહારમાં આવો વિસ્તાર છે ત્યાં વિષમતા છે.

પ્રાણીમાત્ર જન્મ ધરીને છેવટે મરણને શરણ થાય છે. પગલે પગલે હુઃખને સહે છે. છતાં કેવો નિર્ભય થઈને ફરે છે. અને મરીને વળી જન્મે છે. પુણ્યથોળે કંઈ સુખ ભોગવતો જગ્યાય છે. પરંતુ વાસ્તવમાં તે મોહજનિત વિકારના પ્રકારોને સેવે છે.

વારંવાર પવનના ઝપાટે ચડતું વૃક્ષ જેમ કીણ થાય છે તેમ પુનઃ પુનઃ ભોગ દારા શરીર તો કીણ થાય છે પરંતુ આત્મશક્તિનો પણ ધાત થાય છે. તે બહિરાત્મા જાણતો નથી, મરણનો ભય ઢોવા છતાં મરણથી નિર્ભય કેમ રહેતો હશે !

આત્મન્યેવાત્મધીરન્યાં, શરીરગતિમાત્મનઃ ।

મન્યતે નિર્ભયં ત્વક્ત્વા, વસ્ત્ર વસ્ત્રાન્તરગ્રહમ્ ॥૭૭॥

નિજમાં નિજધી આત્મથી માને તન-ગતિ ભિત્ર,
અભય રહે, જીમ વખને છોડી ગ્રહે નવીન. ૭૭

અર્થ : આત્મા જ આત્મબુદ્ધિવાળો શરીરની ગતિ (મરણ)થી પોતાને ભિત્ર માને છે. અને મરણને વખને ત્વજવાની જેમ દેહનો ત્વાગ જાણી નિર્ભય રહે છે.

આત્મામાં જેણે અમર એવું આત્મપદ જાણ્યું છે તેને કાળ શું કરે ? દેહ રહેવો હોય તો રહે જવો હોય તો જાય, દેહ આયુષ્યકર્મને આધીન છે, જ્ઞાની જાણે છે કે મારો આત્મા દેહથી ભિત્ર છે, તે

આયુષ્યકર્મને આધીન નથી. જીજી વખત ત્યજી દેતાં દેહને કંઈ હુઃખ નથી કેમકે વખત અને દેહ ભિન્ન છે, તેમ જડ દેહના છૂટી જવાથી જ્ઞાનીને કંઈ બેદ કે ભય નથી.

જગતના પદાર્થમાન ઉત્પાદ અને વ્યવહાર છે, છતાં તે સર્વે મૂળ દ્રવ્યસ્વરૂપે તો ધૂવપણે રહ્યા છે. આત્મા દેહાંતર કરે છે છતાં પોતે તો ધૂવપણે રહે છે. તેની અવસ્થાઓ બદલાય છે. જ્ઞાની આતું જાણો છે તેથી તેમને દેહ છૂટવા સંબંધી ભય નથી. પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ દેહમાં છે ત્યાં સુધી દેહને બાબ્ય સાધન જાણી તેમાં ભમત્વ કે અહું કરતા નથી અને આયુષ્ય પૂર્વી થતાં તે જીજી વખતની જેમ તેને ત્યજી દે છે.

વિશ્વમાં મૂળ દ્રવ્યો સ્વભાવે અવિનાશી છે, તેમ આત્મા અવિનાશી છે. તેવી દુઢ શ્રદ્ધા હોવાથી જ્ઞાનીને મરણનો ભય નથી. કોઈ સંયોગોથી આત્મા ઉત્પત્ત થયો નથી માટે તે કોઈ નિમિત્તથી નાશ પણ પામતો નથી. વિનાશી દેહ સાથે તેનો સંયોગ-સંબંધ છે, તેથી તેના સંબંધે આત્મા નાશવાન બનતો નથી. જેમ સૂર્ય પૃથ્વીને પ્રકાશે છે. તેનાં કિરણોથી પૃથ્વી પ્રકાશિત થતી જણાય છે. પણ સૂર્યનું એક પણ કિરણ પૃથ્વીમય થતું નથી. તેમ જ્ઞાનસ્વરૂપે સમસ્ત વિશ્વને જાળવા છતાં જે વિશ્વરૂપ થતો નથી. તેમ દેહમાં રહેવા છતાં આત્મા દેહમય થતો નથી, નાશવંત થતો નથી. જ્ઞાની જાણો છે કે દેહમાં આત્મબુદ્ધિ થવાથી દેહ ધારણ કરવાની પરંપરા સર્જાય છે. તેથી તેઓ દેહમાં રહેવા છતાં અનાત્મભાવે રહે છે. તેઓ વિચારે છે, પૂર્વે પણ દેહ ધારણ કર્યા હતા. તેને મારા માન્યા હતા. પણ અત્યારે એ ક્યાં છે? તો પછી આ દેહ પણ ક્યાં રહેવાનો છે? તેથી વખત્યાગની જેમ દેહને આત્માથી ભિન્ન જાણી દેહાવસ્થામાં પણ તેની ભિન્નતા જાણો છે.

જ્ઞાની દેહાંતે પણ દેહમાં ‘હું’પણાનો ભાવ કરતા નથી. જેમાં અમરત્વનો સ્વભાવ છે તે કયારે પણ મૂત્ર ન પામે. પર્યાયના લેદે તેમાં ઉત્પાદ વ્યય થતો રહે છે, તેમાં નિત્ય તત્ત્વ છુપાયેલું છે, જ્ઞાની તે તત્ત્વને જાણો છે તેથી તે રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા કે મરણથી

ભય પામતા નથી તે સર્વે દેહની અવસ્થા છે તેમ જાણી તે તેનાથી ભિન્નભાવે રહે છે. આવી ભિન્નતાનો બોધ આત્માને નિર્ભય રાખે છે. દરેક અવસ્થામાં તેઓ અનુભવે છે કે કું મરતો નથી. દેહ બદલાય છે અને અંતે એક વાર દેહમુક્તિ અવશ્ય છે.

જ્ઞાની શરીરની ઉત્પત્તિથી આત્માની ઉત્પત્તિ માનતા નથી. તેથી શરીરનો નાશ થતાં મારો નાશ થશે તેવો ભય સેવતા નથી. વળી તેઓ જાણે છે કે જેમ ધનનો નાશ થતાં શરીરનો નાશ થતો નથી, કારણ કે બંને દ્રવ્યો ભિન્ન છે, તેમ શરીરનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થતો નથી. તેથી જ્ઞાનીને મરણના ભયની કોઈ આકૃષ્ણતા થતી નથી.

જ્ઞાની જાણે છે કે આ શરીર સાધનાને યોગ્ય નહિ હોય ત્યારે તેનો સંયોગ દૂર થશે અને સાધના માટે નવું શરીર મળશે. ક્રમે કરીને શરીર પણ સર્વથા દૂર થશે. રોગ અને કષ્ટવાળા શરીરના દુઃખથી મુક્ત કરનાર મૃત્યુ ઉપકારી છે. મૃત્યુના ભયથી મુંજાતો નવો જન્મ ધારણા કરે છે. માટે જ્ઞાની મરણના ભયરહિત આત્મભાવના વડે સમાધિ-મરણ કરે છે. ક્રમે કરીને દેહથી આત્મિકપણે મુક્ત થાય છે.

જૈનમુખ્યાની શાસનમ्

વ્યવહારે સુષુપ્તો યઃ, સ જાગર્ત્યાત્મગોચરે ।

જાગર્ત્ય વ્યવહારેઽસ્મિન્ત્ર, સુષુપ્તોશ્ચાત્મગોચરે ॥૭૮॥

સૂતો જે વ્યવહારમાં, તે જાગે નિજમાંય;

જાગૃત જે વ્યવહારમાં, સુષુપ્ત આત્મામાંય. ૭૮

અર્થ : જે વ્યવહારમાં સૂતેલો છે. તે આત્મવિષયમાં જાગતો છે અને જે વ્યવહારમાં જાગે છે તે આત્માના વિષયમાં સૂતેલો છે.

વ્યવહારમાં જાગતો એટલે દેહભાવમાં રાચતો. વિશ્વની જીવસુષ્ઠિનાં પ્રાણીમાત્ર પોતાની કક્ષામાં પ્રવૃત્ત છે. અતિપ્રાંવૃત્ત છે. વનસ્પતિ પણ પોતાની સંશ્શાઓ દ્વારા જીવનપોષણ માટે પ્રવૃત્ત છે, જંતુ વગેરે પણ જીવનપોષણ માટે પ્રવૃત્ત છે, પશુ-પંખી પણ દિવસરાત સક્રિય હોય છે. અને માનવની પ્રવૃત્તિની કોઈ સીમા નથી. એટલે જાગતો જણાતો

છતાં તે ઉંઘતો છે. અર્થાત્ ઉંઘતો ન હોવા છતાં ઉંઘિલો છે.

વ્યવહારમાં જાગતો એટલે આત્મભાનરહિત મોહનિદ્રામાં રાચતો. દેહના સુખમાં જ પ્રવૃત્ત છે તે જાગતો છતાં સૂતેલો છે. અહોરાત્ પંચેન્દ્રિયના વિષયમાં આસક્ત બુલ્લી આંખ હોવાથી જાગતો છે, પરંતુ આત્મભાનરહિત હોવાથી તે આત્મવિષયમાં ઉંઘતો છે.

મન વડે અનેક સંકલ્પો-વિકલ્પોનાં વમળોમાં અટવાતો, વચન વડે નિરંતર વ્યાકુળતા સેવતો, શરીર વડે સંસારનાં પ્રયોજનોમાં રહેતો સક્રિય અને જાગતો છતાં આત્મવિષયમાં સૂતેલો છે. કષે કષે પરિવર્તનશીલ સંસારના પ્રકારો અને પ્રસંગોમાં તેને સુખનું પ્રયોજન ભાસે છે. તેમાં સુખદુઃખાદિની લાગણીઓનાં મોજાં ઉછળે છે, તેની મોહમાયામાં રહેતો જીવ આત્મવિષયમાં ઉંઘતો છે.

વ્યવહારમાં સંસારમાં આસક્ત જીવને પુદ્ગળના પ્રપંચમાં વૃત્તિ છે. પુદ્ગળોને ગ્રહણ કરવામાં, તેમાં જ પ્રવૃત્ત રહેવામાં તે જૂના કાળથી આદતવાળો છે. તેથી તેને તેનાથી છૂટવું પણ કઢણ છે. તેથી તેને આત્મભાન થતું નથી. વ્યવહારમાં કુશળ એવો તે માને છે કે મારે આત્મભાનની જરૂર શી છે? તે ઉંઘતો છે.

જૈનમંજુસ્તિ શાસનમંજુસ્તિ

વ્યવહારે-સંસારભાવે મળેલું આ શરીર કારાગૃહ છે, તેમાં તને કેમ ગમી ગયું છે? એમ જે વિચારે છે. મન, વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિમાં જાગ્રત છે, તે કદાચ વ્યવહારમાં શિથિલ લાગે પણ તે આત્મભાન સહિત છે. સર્પના રાફડા પાસે કે સિંહની ગુફા પાસે રાતવાસો ગાળવાનો આવે તો કેવો સાવધાન રહે? તેમ જ્ઞાની વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત છતાં જાગૃત છે. સત્ત પુરુષના વ્યવહારને અનુસરીને ભવનો છેદ કરે છે.

જ્ઞાનીના જ્ઞાનમય સ્વરૂપમાં આ વિશ્વ જેવું છે તેવું જણાય છે, તેમનું ચિત્ત નિર્મિષ હોવાથી વ્યવહારિક કાર્યોમાં સાક્ષી રહે છે, પરંતુ ભાયાપ્રપંચનાં પડળ તેમને અજ્ઞાન તરફ દોરી જતાં નથી. તે સદાય જાગૃત છે. વ્યવહારમાં કમળની જેમ નિર્લોપ છે. દુર્ઘટ એવા આ સંસારથી સદાય સાવધાન રહે છે.

આત્મ ગંભે છુટકારો

ચિત્તની ચાર અવસ્થાઓ કહી છે : નિદ્રા, સુપન, જાગૃતિ અને તુરિયાવસ્થા (આત્મજાગૃતિ). નિદ્રા એ શરીરને આરામદારી છતાં ચિત્ત ભાટે તે આવરણતમ છે. નિદ્રા સમયે જીવને જીવસ્વરૂપનું ભાન નથી રહેતું. વળી સ્વખદશામાં તો નિદ્રા કરતાં પણ જીવને ખોટામાં પણ સાચાની બાંતિ પેદા કરે છે. સ્વખનમાં સિંહ દેખાય તો ભયથી ધૂજવા માડે. જાગ્રત અને બાધ્ય પ્રવૃત્તિમાં એક્ઝાર થવું એ જાગૃતિ ઘણા આવેગ અને અસ્થિરતાવાળી છે. આથી નિદ્રામાં સૂતેલો કે સ્વખનમાં રાચતો જીવ ઊંઘતો છે. અને વ્યવહારમાં પ્રવૃત્ત છે તે પણ આત્મા પ્રત્યે અબોધ છે. કેવળ જેની ઉજાગર, તુરિયાવસ્થા છે, તે આત્મભાનની ઉત્કૃષ્ટ જાગૃતિવાળો છે.

અર્થાત્ વ્યવહારમાં એટલે મોહાદિ પ્રપંચમાં જે નિવૃત્ત છે, સૂતેલો છે, કર્તા-ભોક્તાપણે વર્તતો નથી તે આત્માના વિષયમાં જાગ્રત છે. અર્થાત્ તે આત્મસ્વરૂપના બોધવાળો છે, પણ જે વ્યવહારની સંસારની અનેક વિષમતામાં રહેવાવાળો છે. પાંચમાં પુછાતો બુદ્ધિમાન હોય તો પણ તે આત્મવિષયમાં અભાન હોવાથી ઊંઘતો છે. જે સંસારના વિષયાદિને જાણો છે પરંતુ સોવતો નથી તે જગતો છે.

‘નિદ્રા સુપન જાગર ઉજાગરતાના તુરિયાવસ્થાના આવી.

નિદ્રા સુપન દશા રિસાણી જાણી ન નાથ મનાવી.’

શ્રી આનંદધનજી

સોવત હે નિજ ભાવમે, જાગે જે વ્યવહાર,
સૂતો આત્મભાવ મેં, સદા સ્વરૂપ આધાર. છંદ-૬૭

જેને સ્વસ્વરૂપનું ભાન નથી તેને દુનિયાનો વ્યવહાર સત્ત્વ રૂપે જણાય છે. તેને મનમાં જેવી દુનિયા દેખાય છે તેવી ભાને છે. પુષ્યયોગે જગારા મારતા સંયોગને પોતાનું જીવન માને છે. અને જણહળ જ્યોતિસ્વરૂપ જે પ્રગટ નિધાન છે તેને તે જાણતો નથી તે સૂતેલો છે. વ્યવહારમાં તેની ક્રીતિ વડે પંકતો હોય તો પણ તે અજાગ્રત છે.

આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાન વગરનો માનવ બુદ્ધિ-ચાતુર્યમાં આ જગતમાં

નામાંકિત હોય તો પણ તે પરમાર્થમાર્ગ પામતો નથી. કારણ કે અંતરચ્છુ વડે તે સ્વરૂપ પ્રામ કરી શકતો નથી, અંતરચ્છુના આધાર વડે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ હોય છે.

પોતાની નિર્વિકલ્પ દશરૂપ અવસ્થાના ભાન વગરનો જીવ સૂતો છે, અજ્ઞાન છે, શુભભી પ્રવૃત્તિ કરવાની અને અશુભભી નિવૃત્તિ, વિષિ કે નિષેધના નિરંતર વિકલ્પવાળો જીવ મોક્ષના પ્રયોજનના સાધનમાં સૂતો છે, વિકલ્પયુક્ત વ્યવહારથી આત્મજ્ઞાન થતું નથી. જ્ઞાનીને ભક્તિના શુભભાવ આવે પરંતુ તેમનો પુનઃ પ્રયાસ નિવૃત્તિનો છે, તેઓ સદ્ગ આત્મસ્વરૂપની ભાવનાવાળા હોય છે. રાગનો ઉદ્ય આવતાં જો ભક્તિઅદિ ન કરે તો અશુભરાગ થાય, તેથી તે છોડવા માટે જ ભક્તિનું પ્રયોજન છે. મોક્ષમાર્ગમાં તે બાહ્યકારણભૂત છે. પરંતુ તે ભાવમાં અટકી જતાં નથી પરંતુ શુદ્ધ ઉપયોગને માટે ઉદ્ઘમવંત રહી પરમપદને પામે છે.

આત્માનમન્તરે દૃષ્ટા દૃષ્ટા દેહાદિકં બહિઃ ।

તયોરન્તર વિજ્ઞાનાદભ્યાસાદચ્યુતો ભવેત ॥૭૧॥

અંદર દેખી આત્મને, દેહાદિકને બાબ્ય,

ભેદજ્ઞાન-અભ્યાસથી શિવપર્દ-પ્રાપ્તિ રાસન થાય. ૭૫

અર્થ : આત્માને અંતરચ્છુ વડે જાણો અને દેહાદિકને પર જાણો છે તે અંતરજ્ઞાન વડે મુક્ત થાય.

સાધક જ્યારે અંતરચ્છુ વડે સ્વરૂપનું દર્શન કરે છે ત્યારે અંતરમાં રહેલા સુખનો અનુભવ કરે છે. તેને આ જગતના બાહ્ય સ્થાવર અને ચલિત પદાર્થો સ્વખ જેવા ભાસે છે. સૂર્યના ઉદ્ય અને અસ્તાની જેમ તે પ્રાણીઓના જન્મ અને મરણને જુઝે છે, ત્યારે બાહ્ય દૃષ્ટિ કરીને મૂંગાય છે. તે જાણો છે કે વિષયો એ જ વિષમતા છે, અને હું તો સમતાસ્વરૂપ છું.

જગત રાગ-દેષ, હર્ષ-શોક, રતિ-અરતિ અને સુખદુઃખના દ્વારાણું છે. હું તો દ્વારાતીત સ્થિર-ધૂય અને અચલ છું. બદારના ચળકાણને જ્ઞાની કાયનો ચળકાટ જાણો છે. અમાસની રાત્રે ચંદ્ર અંધકારને કેવી

શીતે દૂર કરે ! તેમ અંતરનો અંધકાર આત્માના અજ્ઞાનને કેવી રીતે દૂર કરે ! બહારમાં દેહાદિકને જુએ છે ત્યારે તેની કાણિકતાનું દર્શન કરે છે. આથી, જેમ અભિનથી દેહ જલે તેમ જ્ઞાની તૃષ્ણાના વિચારને પણ સહી શકતા નથી. બહારમાં દેખાતા વૈભવને તેઓ વીજળીના જબકારા જેવો માને છે. પ્રભુતા-માનને પતંગના કાચા રંગ જેવો માને છે. પૌવનને તો જળના પ્રવાહ જેવું માને છે. રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા, ભરણને તો દેહનો ધર્મ જાણો છે. એથી જગતના અનર્થકારી ખાડામાં તેઓ કૂદી પડતા નથી પરંતુ લોકાંગે સિદ્ધશિલા પર પોતાનો વાસ હંછે છે કે જ્યાં જન્મમરણનું હંદ નથી. આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિનો ત્રિવિધ તાપ નથી. ભયનું જ્યાં રાજ્ય નથી. અંતરમાં આત્મસ્વરૂપનું આવું દર્શન કરી જ્ઞાની મુક્ત થાય છે.

અનાદિ કાળથી ચર્મચુલુ વડે, બહિરૂખ દદિ કરીને જીવે બહાર શું જોયું ? પણે પણે પલટાતા અસ્થિર પદાર્થો જોયા, અને સંસારમાં ભય્યો. અંતરચુલુ વડે જ્યારે તેણે ચિદાનંદને જોયો ત્યારે ચકિત થઈ ગયો. અને ત્યાં જ ફરી ગયો. સ્વ-પર-પ્રકાશક એવા જ્યોતિસ્વરૂપ આત્મામાં નિમગ્ન થતાં ત્યાં તેણે અસાર આનંદ અનુભવ્યો. જ્ઞાની પુરુષોના આચરણને સાધક અનુસરે છે, અને દેહાદિક બહારના દશ્યને ગૌણ કરે છે. આત્માનું નિર્ભિષણું હોવાથી જગત તેમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે. તે વાસ્તવમાં જ્ઞાનસ્વરૂપનો પ્રતિભાસ છે. તેથી જ્ઞાની આત્માને આત્મારૂપે જાણી, જગતને કેવળ જ્ઞેયરૂપ માની તેનો વિકલ્પ કરતા નથી.

તીર્થકરાદિને ભેદજ્ઞાનના ઉપાયમાં જગતના પદાર્થોને ત્રણ પ્રકારે દર્શાવ્યું. જ્ઞેય, ઉપાદેય અને હેયના સદ્ગ્વિચારથી આત્માને વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જણાય છે. વારંવાર તેનો અભ્યાસ કરવાથી ચંચળ ચિત્ત સ્થિર થાય છે. કર્તાભોક્તાભાવ શરે છે. ભોગ રોગ સમ જણાય છે. કેવળ જ્ઞેયને જાણો છે અને સ્વમાં ઠરે છે. આત્મહિતનાં કારણોને ત્યજે છે, આત્માને ઉપાદેય માને છે.

અંતરાત્મા ઉપયોગને બહારના વિષયોમાંથી છેંચીને સ્વ પ્રત્યે વાળે છે ત્યારે તે ઉપયોગની શુદ્ધ અંતરના વૈભવનો અનુભવ કરે

૭. એવા બેદજ્ઞાનનો પુનઃ પુનઃ અત્યાસ કરી સાધક પોતાની શક્તિ અંતરશુદ્ધિમાં પ્રયોજે છે. તે શક્તિ મુક્તિમાં પરિણામે છે. બેદ વિજ્ઞાન એ મોક્ષનું મૂળ સાધન છે. માટે તેનો અત્યાસ દેઢ કરી જ્ઞાનોપયોગને પરપુદુગલથી હઠાતીને સ્વસત્સભૂત કરવો. આત્માનુભૂતિનું કારણ પણ બેદ વિજ્ઞાન છે.

અંતર ચેતન દેખિકે, બહાર દેહસ્વભાવ,
તાકો અંતર જ્ઞાનતો, હોઈ અચલ દેઢ ભાવ. ૪૮-૬૪

બહારના દશ્યમાન દેહાદિક અને આત્માના અંતરંગ અદૃશ્યમાન ઐશ્વર્યમાં અંતર છે. માટે અંતરદેશિ કરી આત્માનું લક્ષ્ય કરો, તેમાં દેઢતા કરો કે હવે આ આત્મદર્શન સિવાય મને કંઈ અપેક્ષા નથી. આત્મજ્ઞાન-દર્શન વગર તપ જ્ય આદિ કરવાથી શું વળશે? બાબ્ય પ્રયોજનથી તું ન્યારો દું. સર્વ પ્રકારના અન્યભાવથી આત્મા રહિત છે. આત્મભાવે સ્વયં પ્રકાશિત છે.

જગતના જ્ઞેય પદાર્�ોને જાગાનારો, જ્ઞાનસ્વરૂપે તું છે, આથી એમ જગ્ઞાય છે, સર્વને જાગતાં છતાં તું સર્વથી ન્યારો દું. આવા બેદજ્ઞાન વડે સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે. આત્માનો ઉપયોગ જ્યારે સમ્યગું જ્ઞાનદર્શન ચારિત્રરૂપે પરિણામે ત્યારે તેને સાચું દર્શન પામે છે. તેથી હવે તેને પરપુદુગલની ચાકરી છૂટી જાય છે. અને પોતે પોતાના જ સાગ્રાજ્યનો સ્વામી બને છે.

બહારનો પંચેન્દ્રિયનો પ્રભાવ મીણાની જેમ ઓગળી જવાથી જે વાસના અને તુષ્ણાની પકડ હતી તે છૂટી ગઈ છે. તેથી સાધક હવે અંતરાત્મામાં દેઢતાથી આગળ વધે છે. અને પોતાના જ સ્વયાનંદમાં ઝૂલે છે. તેને હવે ક્યાંયે આનંદપ્રાપ્તિ માટે તડપવું પડતું નથી. જેને ત્રણે કાળને વિશે દેહાદિકથી સંબંધ નથી એવું અસંગ આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં જ્ઞાની હવે ક્ષણમાત્ર પણ ત્યાંથી ખસતા નથી એવો અચલ દેઢભાવ હોય છે.

પૂર્વ દૃષ્ટાત્મતત્ત્વસ્ય, વિભાત્યુન્મત્તવઙ્ગત ।

સ્વભ્યસ્તાત્મધિય: પશ્ચાત્, કાષ્ટપાષાણરૂપવત् ॥૮૦॥

स्वात्मदर्शीने प्रथम तो जग उन्मत्त जडाय;

दृढ अत्यास पछी जगत् काळ-देखदवत् थाय. ८०

अर्थ : योगाभ्यासनी प्राथमिक भूमिकामां अंतरात्माने जगत् उन्मत्तवत् देखाय छे, अने ज्यारे ते योगाभ्यास वडे जुओ छे त्यारे जगत् पाखाशवत् जडाय छे.

योगाभ्यासी-आत्मदर्शन प्राम थयुं छे तेने जगतना व्यवहारो पागल जेवा जडाय छे. परंतु ज्यारे तेमनी दशा परिपक्व थाय छे त्यारे जाणे आ जगत् तेमने पथर जेवुं के जड जेवुंभासे छे. पागल अर्थात् विकल्पोना समूहथी उन्मत्त लागे छे. अने ज्यारे पोते उदासीनता धारण करे छे त्यारे जगत् तेमने कंठि पश्च असर उपजावतुं नथी तेथी निश्चल लागे छे.

जेणे मुक्तिमार्गने विषे पोताना भावने जोड्या छे. तेने दृढ अने आत्मानुं भेदशान थाय छे. त्यारे तेवी प्राथमिक भूमिकामां तेने जगत् जाणे पागलभानुं ढोय तेवुं जडाय छे. छतां हज्ज पूर्ण वीतरागदशा न ढोवाथी जगत् प्रपंचोदाणुं, पंचेन्द्रियना विषयमां आकांत थयेवुं, त्रिविध तापथी एकांते हुःभी, अस्तुभां सुख शोधवानी दोऽ, जन्मथी सुखी, भरणथी हुःभी, आवा प्रकारथी प्रारंभना योगाभ्यासीने जगत् उन्मत्तवत् जडाय छे. अने तेथी जगतना ज्ञवोने बोध आपवाना विकल्पो ऊठे छे. कुरुषाभावथी ते ज्ञवोने जोઈने तेमना सुख माटे बाब्य प्रयोजन करे छे.

सत्यासत्य, हिताहितनी बुद्धि वगरना ज्ञवोने जोतां, भोहाधीन ज्ञवन-प्रवृत्तिने जोतां, आत्मानुं माधात्म्य वीसरतुं जोतां, शासना बोधमां अरुचि, विनाशवंत पदार्थोमां सुखनी अभिलाखा, काणना परिबणे सौ ज्ञवो जडना प्रवाहमां तडाय छे त्यां प्रारंभयोगी ज्ञवोने सुखनी प्राप्ति माटे बोध आपवा प्रयास करे छे. आवी उन्मत्तभाव दशा प्रमाणे आवे छे.

अरे ! सत्समागम अने सत्संग वगर आ ज्ञवो केवुं हुःभ पामे छे ? लाखना हीराने वगर मूल्ये फँकी दे छे. नाम अने

રૂપમાં રાચતા આ જીવો કેવા હુઃખી થાય છે ? અરે ! ચકવતી પણ પૃથ્વીના વિકારમાં ફસાય છે, કલિપત સુખના માહાત્મ્યે જીવોને ધેરી લીધા છે. અને સ્વરૂપના જ્ઞાનને ભૂલી ગયા છે, કેવળ દેહાર્થે આત્મશક્તિને લુંટાવી રહ્યા છે. દેહસુખના લોભનો થોભ નથી. તેમોને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન કરાવવા જ્ઞાનીને પ્રારંભની દશામાં વિકલ્પ ઉઠે છે. જગતના જીવોને કેમ ઉગારું એવો ઉન્મત્તભાવ આવે છે.

સાધક પોતે જ્યારે પરના સુખદુઃખાદિના કર્તાભાવથી નિર્લેપ થાય છે. સર્વ દ્રવ્યભાવથી ઔદાસિન્ય વૃત્તિ થાય છે, પોતાનો દેહ જ જેને માત્ર સંયમહેતુ માટે જ જાણ્યો છે. તેને આ જગતમાં કંઈ પણ કરવાનો વિકલ્પ છૂટી જાય છે. નિયમથી તો આવી દશા તેરમા ગુણસ્થાનકે કેવળજ્ઞાનીની છે, તેમને જેવું પોતાનું સ્વરૂપ સ્થિર જ્ઞાય છે તેવું જગત પણ તેમને જાણે કાણની કેમ થંબી ગયેલું અર્થાતું પદાર્થમાત્ર સ્વપરિણમનયુક્ત જ્ઞાય છે. તેવા જગતના જીવોના સ્વરૂપને જાણે છે પરંતુ તેનો વિકલ્પ કરતા જેમ સાઇટ

અર્થાતું કેવળજ્ઞાનમાં જાણે લોક પ્રકાશિત થાય છે, શું જ્ઞાની ટી.વી.ની કેમ જગતનાં દશ્યોને જોતા હશે ? ‘ના’ ભાઈ ! આ તો કેવળજ્ઞાની શક્તિનું માહાત્મ્ય જ્ઞાયું હશે. કેવળજ્ઞાનમાં જગત પ્રતિબિંબિત થાય છે, પણ જ્ઞાનીનો ઉપયોગ પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન હોવાથી, જોવાનો વિકલ્પ હોતો નથી, એથી તેમને માટે જગત કાણમય છે. અર્થાતું તેમને જગતનાં કોઈ દશ્યો અસર કરી શકતાં નથી.

સંસાર બહારની સમૃદ્ધિથી સમજાય છે. અધ્યાત્મમાં જ્ઞાનથી સુખ સમજી શકાય છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં શ્રદ્ધા તે સાધકનો ભાવ છે, તે અનુભવસિદ્ધ છે. આઠ કર્મવાળો જીવ ભલે હો પરંતુ તેમાં કેવળજ્ઞાન છુપાઈને રહ્યું છે. શારીરિક જીવનનો નિર્વાહ કરવા પ્રવૃત્તિ છે, પરંતુ પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિ માટે નિવૃત્તિ આવશ્યક છે, પ્રવૃત્તિવાળો જીવનનાવ ચલાવી શકે પરંતુ તે સંસાર તરવાનું સાધન બની શકે નહિં. સંસારસાગર તરવાનું સાધન નિવૃત્તિમાં સમ્યગું કે શુદ્ધ પ્રવૃત્તિ છે. નિવૃત્તિ એ પ્રમાદ નથી, જગતના જીવોનું તેવું જ્ઞાય છે. પરંતુ

જ્ઞાનીને તો આ જગતમાં રાગદેખની વિષમતા જ ઉન્મતાતા જ્ઞાય છે. અથવા ચેતનને ભૂલી જડતામાં જીવતા જીવોનું જગત કાણવતું જ્ઞાય છે.

ભાસૈ આત્મજ્ઞાન ધૂરિ, જગત ઉન્મત સમાન,
આગે દૃઢ અભ્યાસ તેં, પત્થર તૃષ્ણ સમાન. છંદ-દ્વપ

આત્મજ્ઞાનીને પ્રાથમિક ભૂમિકામાં જગતનું દેશ્ય પાગળની દોડ જેવું જ્ઞાય છે. જેમ ચાલતી ચક્કીમાં દાણા પિસાતા જોઈને કબીરજીની આંખો અશ્વથી ભીજાઈ ગઈ. તેથે વિચાર્યુ કે આ સધળું વિશ્વ રાગદેખની ચક્કીમાં પિસાઈ રહ્યું છે. કોઈ બચી શકતું નથી. અને તેથી તેઓ જીવોને ઉપદેશ આપતા, ‘કહત કબીર સુન ભાઈ સાધો સંસાર દો દિનકા મેલા, ચકાચકીકા ખેલા.’

ઉપદેશ આપવાની ભાવનાથી ઋષિઓ મુનિઓ પોકારીને કહેતા : મહાનુભાવો જાગો, વીતેલો સમય પાછો નહિ આવે. ગયેલો અવસર પુનઃ પ્રાત નહિ થાય. વળી જગતના જીવો જ્યારે બોધ પામતા નથી ત્યારે તેઓ દુઃખી થાય છે, પરંતુ જેમ જેમ તેમની જ્ઞાનદશા વિકસતી જાપ છે તેમ તેમ અંતર્ભૂખ થઈ એકાંતે વસે છે. મૌન થાય છે. નિર્વિકલ્ય થાય છે. અસંગ થાય છે.

પોતાના આત્મસુખના વૈભવ પાસે તેમને આ સમસ્ત જગત બેટ ધરવામાં આવે તો પણ તેઓ તેને તૃણવતું માને છે. ચકવતીના પદ તો તેમને માથે ઉપાડેલા ઝાણના ભાર જેવું જ્ઞાય છે. તેમાં કદાચ થોડો પુણ્યયોગ હોય તો પણ તે તેમને ગઈબે ઉપાડેલા ચંદનના ભારા જેવો લાગે છે. સાગનાં લાકડાં હો કે ચંદનનાં લાકડાં હો, ગઈબને તો બંને લારડુપ છે. તેમ જ્ઞાનીને જગતમાં પુણ્યના યોગ હો કે પાપના યોગ હો, લાકડાના ભારા સમાન લાગે છે.

આત્મજ્ઞાની જ્યારે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે ત્યારે તેને રાગાદિ અનેક વિકલ્પોથી યુક્ત જગત જાણે ગાંડાની જેમ દોડતું જ્ઞાય છે. અને જ્યારે તેઓ અત્યંત ઉદાસીનભાવે જગતને જુઓ ત્યારે તેમને જગતના પ્રકારો કે પ્રાપ્યો કંઈ અસર કરતા નથી ત્યારે

તેમને માટે જગત કાણવતું જરૂરાય છે.

શ્રૃંગન્નયન્યતઃ કામં, વદન્નયિ કલેવરાત્મ |

નાત્માનં ભાવયેદું ભિન્નં, યાવત્તાવત્ત્ર મોક્ષભાકુ ||૮૧||

બહુ સુધે ભાખે ભલે દેહભિન્ની વાત;

પણ તેને નહિ અનુભવે ત્યાં લગી નહિ શિવલાભ. ૮૧

અર્થ : અન્ય પાસેથી આત્મસ્વરૂપનું શ્રવણ કરવાથી, અથવા અન્યને કહેવા છતાં જ્યાં સુધી આત્માને શરીરાદિથી ભિન્નતાનો અનુભવ નથી થતો ત્યાં સુધી આત્મા મોક્ષને પાત્ર થતો નથી.

કોઈ વ્યક્તિ એવા પ્રદેશમાં રહે કે જ્યાં ડાંગર થતી જ ન હોય પણ તેણે એક વાર તે પ્રદેશના કોઈ ખેડૂત પાસે સુંદર ચોખાનું વર્ણન સાંભળ્યું, તે ખુશ થયો. તેણે અન્યને પણ તે ચોખાનું વર્ણન સંભળ્યાયું, તેને ખુશ કર્યો. પણ ભાઈ તને ચોખાના સ્વાદની ખબર છે ? ‘ના’ જેને પોતાને તેના સ્વાદનો અનુભવ નથી તેના કહેવાથી શું લાભ છે ?

જન સાઇટ

તેમ જીવે ઘણી કથાઓ સાંભળી, પૂરી પૃથ્વીનાં તીર્થોમાં ફર્યો, મંદિરે મંદિરે આરતી ઉતારી, શાખો ભર્યો, યોગાભ્યાસ કર્યો, ભડિતના ભાવમાં ઉન્મત થયો.

શાને માટે ? ‘આત્માના આનંદ માટે.’

તને આત્માના આનંદનો અનુભવ થયો ? ‘ના’ આ સર્વ આનંદ બહારનાં નિમિત્તોને આધીન હતો, પણ તારા આત્માને તો જાડ્યો જ નહિ એટલે વળી પાછો જ્યાં સંસારના વ્યવહારમાં ગુંથાયો કે પેલી યાત્રાદિમાં કરેલો આનંદ છૂભંતર થઈ ગયો. કારણ કે તને તે પ્રસંગોમાં આત્માનું કોઈ લક્ષ્ય કર્યું જ ન હતું.

મુમુક્ષુઓ સત્તસંગમાં જાય ત્યારે સાંભળે કે ‘તું દેહથી ભિન્ન છું.’ કી આદિક મારાં નથી. આ સધણા સંયોગ-સંબંધ છે. હું શુદ્ધ ચૈતન્યઘન અવિનાશ એવો આત્મા છું’ આવું સાંભળે છે ત્યારે ઉત્સાહમાં બોલે,

‘હા જી’.....છું. આહાદા.

અને સત્સંગમાંથી ઉઠે અને મિત્રો મળે તો તેમને સત્સંગની વાતો એવી રસપ્રદ કરીને સંભળાવે કે સાંભળનાર પણ કહે ‘બરાબર’ સમજ્યો, શું ?

દેહ અને આત્મા જુદા છે. એક દ્રવ્ય બીજાનું પરિણામન કરી શકે નાથી; પરંતુ જ્યાં વ્યવહારના પ્રસંગમાં આવ્યો કે માયા-પ્રપંચ ના છૂટે. લોભની ભિત્રતા ટપે નાથી. દેહને ભાવતાં ભોજન આદિ ગમે, ખી આદિમાં અહંકાર કરે. જ્યાં સુધી પ્રસંગે પ્રસંગે, વર્તને વર્તને, કાર્યે કાર્યે પ્રજ્ઞા વડે આત્માને તે પ્રસંગોથી આત્મા ભિત્ર છે તેવી ભાવના દૃઢ ન કરે ત્યાં સુધી મુમુક્ષુતા ટકતી નથી તો પછી મોક્ષ કર્યાંથી થાય ?

સત્સંગમાંથી તેં સાંભળેલું તત્ત્વ સાચું છે, પણ તે કેવળ શાબ્દિક ન હોય તેવી ભાવનાથી આચરણમાં ટકવું જોઈએ. તે માટે તારે જગતની પ્રદક્ષિણા કરવાની કે શાખોની સ્મૃતિનો ભાર ઉપાડવાની જરૂર નથી. આત્મધર્મ તે તે સ્થાનોમાં નથી. આત્મધર્મનો ધર્મ જ્ઞાનીની નિશ્ચામાં પ્રાપ્ત થાય છે. માટે આ ખોટી દીડાદોડી છોડી જ્ઞાનીની નિશ્ચામાં અંતર્મુખ થઈને રહેલું જોતિ આત્મઅનુભવ થવા સંભવ છે.

શ્રવણનું સુખ તો પવનના સ્પર્શ જેવું છે. સત્સંગના બોધનનું ચિંતન થાય તો ચિત્ત ઉપર તેની છાપ ઉઠે કે હું શુદ્ધ આત્મ-સ્વરૂપ છું. એ છાપનું ઉંડાણ વધે. આત્મભાવના દૃઢ થાય ત્યારે નિર્દિધ્યાસન થઈ આત્મઅનુભવ થાય તે જીવ કરીને મુક્ત થાય.

કેવળ પોપટની જેમ આત્મા છું આત્મા છું એમ કથન કરે શું થાય ? સાકર મુખમાં મૂક્યા વગર સ્વાદ કેમ આવે ? તેમ તત્ત્વના ચિંતન વગર, આત્મભાવના વગર આત્મભૂતિ કેમ થાય ? જો આત્મભાવે વર્ત તો ચિદાનંદમય આત્મા પ્રગટ થાય.

આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ તે જ ધર્મ છે, જે વડે કર્મો નાશ પામે છે. નિજશુદ્ધતા તે જ વાસ્તવમાં મોક્ષ છે માટે શાસે શાસે

તેનું જ રટણ કર તે સ્વિધાય તારું જીવું વૃથા થાય છે. સ્થિર જગતમાં જેમ ચંદ્રનું બિંબ પ્રકાશે છે તેમ તારા નિર્મિષ ઉપયોગમાં આત્મા પ્રકાશિત થાય છે, અનુભવાય છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાન વડે જ અનુભવાય છે. શ્રવણનો શ્રીખંડ સ્વાદ ન આપે તેમ કેવળ આત્મકથાનું શ્રવણ અનુભવ ન આપે. કથનનું મનન અને ચિત્તન કરવાથી અનુભવ થાય છે.

સંસારના પરિભ્રમણનો નીવેડો શાસ્ત્રની સ્મૃતિથી થતો નથી. શાસ્ત્રભાર અવિવેકીને અહંકાર પેદા કરે છે. દેહદેશિ મનને ચંચળ કરે છે. તેથી ચિત્તમાં અનેક વિકલ્પો ઊઠે છે. અને તારી કથા ઘણી પુરાણી છે. તું જાણો છે કે બાળક પણ એકના એક રમકડાને જોઈને અણગમો કરે છે અને તેને ત્યજી દે છે. અને તું બુદ્ધિમાન છતાં આ જૂનું કેમ છોડતો નથી. એકની એક જ દેહદેશિને તું મોહવશ ત્વજીતો નથી. માટે હવે વિચાર અને આચારને મેળ કરતો જા.

જૈન સાઇટ

તથૈવ ભાવયેદ્ દેહાદ્ વાવૃત્યાત્માનમાત્મનિ ।

યથા ન પુનરાત્માન, દેહે સ્વખેઽપિ યોજયેત ॥૮૨॥

નિજને તનથી વાળીને, અનુભવવો^ન નિજમાંય;

જેથી તે સ્વખેય પણ તનમાં નહિ જોડાય. ૮૨

અર્થ : અંતરાત્માએ દેહથી આત્માને પાછો વાળી એવી આત્મભાવના કરવી કે જેથી ફરીને સ્વખમાં પણ આત્માને દેહભાવ ન ઊપરે.

અહો ! અનાદિથી જીવે અનંત પ્રકારના દેહ ધારણ કર્યા હોવાથી તેની દેહમાં આત્મબુદ્ધિ અત્યંત દદ થઈ છે. શાસ્ત્રપ્રમાણથી વિચાર કરતાં જગ્ઞાશે કે નિગોદમાં અને સ્થાવરપણમાં એકેન્દ્રિયપણે ફક્ત એક શરીર-સ્પર્શેન્દ્રિયના સંબંધમાં અનંતકાળ ગાય્યો હતો. ત્યાંથી વિકલેન્દ્રિયમાં પણ કેવળ શરીરમાં દેહબુદ્ધિએ જ રહ્યો હતો, એ દેહભાવનો સંસ્કાર ગાઢ છે, ધેરો છે, નિરંતર મન તેમાં જ જોડાયેલું રહે છે.

માનવજનમાં કંઈક વિચારવાની શક્તિ મળી ત્યારે બહિરાત્મપણે પૂર્વકર્મનો સંસ્કાર દેહભાવની પ્રાધાન્યતા કરે છે. એટલે 'દેહ તે હું' એવી માન્યતા દેઢ થઈ હોવાથી જીવ દેહના સુખે સુખી અને દુઃખી થાય છે.

પરંતુ જેને સદ્ગુરુના બોધે વાત સમજાઈ છે કે હું દેહ નથી. ઈન્દ્રિય નથી. મન કે વાર્ષી પણ નથી પરંતુ દેહકોત્તમાં રહેલો અસંખ્યાતપ્રદેશી ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા હું, તેણે નિરંતર એવી ભાવના કરેલી કે સ્વતંત્ર, નિશ્ચિલ, નિષ્ઠામ, નિર્વિકલ્પ, સ્વયંભૂ, અવિનાશી એવો શાતા દ્રષ્ટસ્વરૂપ આત્મા હું.

જગતના વ્યવહારના પ્રકારો અને પ્રસંગોમાં પણ ઉપયોગમાં સાવધાન રહી અન્ય પદાર્થોથી ભિન્ન આત્મસ્વરૂપને લક્ષ્યમાં રાખવું. તે તે પ્રસંગોમાં સ્વરૂપમાં સ્થિર રહી નિશ્ચય રાખવો કે હું આ સર્વ પ્રપંચોથી ભિન્ન હું. મારે મોહ શો? ક્ષોભ શો? વિકલ્પ શો? હું તો નિર્વિકલ્પ હું. આ અભ્યાસ એવો દેઢ કરવો કે સ્વરૂપમાં પણ દેહભાવ ન આવે. અર્થાત્ સ્વરૂપમાં સર્પ જુઓ અને ભયથી ચંચળ ન બને, સ્વરૂપમાં શી જુઓ ને વિકાર ન જાગો, સ્વરૂપમાં આદારના પદાર્થો જુઓ ને આરોગ્યવામાં ઉપયોગ ન જોડાય. સ્વરૂપમાં કોઈ હારતોરા પહેરાવે મનમાં માન ન ઉઠે. આ સર્વ સ્વરૂપની દુનિયા છે, વળી તે દર્શનાવરક્ષણ છે. યોગી-સાધકે જાગ્રત અવસ્થામાં ઉપયોગને અત્યંત સાવધાન રાખવો. દેહાદિભાવથી ભિન્ન રાખવો કે જેથી તેનો સંસ્કાર જીવને સ્વરૂપમાં દેહભાવમાં એકમેક કરી ન મૂકે. આ અભ્યાસ તે મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે જવાનો અભ્યાસ છે.

જેની દશા આવી નિશ્ચયવાળી હોય છે તે સાચો સાધક કે ધર્માત્મા છે. સામાન્યજ્ઞ તો નિરંતર વિકલ્પવાળો હોય છે, જેનો સંસારભાવ ઘટે છે, અને આત્માભાવની મુખ્યતા થાય છે તે જ સત્ત ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેને પછી જગતની માયામાં કે પ્રપંચમાં રુચતું નથી. આવો આત્મા કમશઃ સાધ્ય પ્રત્યે આગળ વધી મુજિત પામે છે.

પ્રત્યક્ષપણે જોતાં પણ જગતાશે કે દેહ સમધાતુનું બનેલું અશુદ્ધિનું

સ્થાન છે. ગમે તેટલો પ્રિય લાગે તોપડા આ દેહનો એક નાનો દુકડો કાપીને હાથમાં મૂકીને જોવો કે સુંધવો ગમતો નથી, એવો દેહ કેવળ અનેક અંગઉપાંગ અને ઈન્દ્રિયોનો સમૂહ છે, છતાં જીવને દીર્ઘકાળ સુધી તેના રોમેરોમે પ્રિયતા થઈ છે. તેનો સમજપૂર્વક ત્યાગ કરવાનો આ માનવદેહમાં ભણેલો એક અવસર છે તે સમજ લેવું.

જીવો દેહમાં વિવિધ પ્રકારે બુદ્ધિ કરીને રોકાય છે, કે હું રૂપાળો કે કદરૂપો, હું, હું શ્રીમંતુભોટો વગેરે, પરંતુ ભાઈ ! એવાં તો કેટલાંય રૂપો ધારણ કરીને છોડ્યાં, તારા હાથમાં કંઈ આવ્યું નથી માટે સમજ અને વિચાર કર કે આ જડ પરમાણુઓનો બનેલો દેહ તે હું નથી, આ તો મારી કર્મજનિત અવસ્થા છે. કયાં મારા આત્માના શાનદર્શનાનિ અનંતગુણો અને કયાં આ અનંત પરમાણુઓનો બનેલો પતાના ભહેલ જેવો દેહ ?

પુદ્ગલના સંયોગથી નિર્માણ થયેલા દેહને તો તેનો સંબંધ પૂરો થતાં તેનો વિયોગ નિશ્ચયથી છે માટે મારે એક આત્મા જ ઉપાદેય છે. આ દેહના લક્ષણથી હું સ્વભાવે જુદી હું. છતાં જ્યારે મને માનવદેહ રૂપી સાધન મળ્યું છે, તો હું તેમાં રહેલા ચૈતન્યસ્વરૂપે આત્માની ઉપાસના કરું, જેથી મને સ્વખે પણ દેહ સાથે એકતા ન થાય.

જ્યાં સુધી હું પરભાવથી મુક્ત ન થાઉં ત્યાં સુધી મારે આવું ભેદજ્ઞાન નિરંતર ભાવવાનું છે. જેથી શાનસ્વરૂપ આત્મા શાનમાં સ્થિર થાય. દેહભાવથી મુક્ત થઈ ઉપયોગ જ્ઞાનમાં સ્થિત થાય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ પરભાવ છૂટી જાય છે.

હે ચેતન ! તારો અનુભવ નથી કે કોઈને પણ કાયા પોતાની થઈ જ નથી છતાં હું તેને મારી ભાનીને કેવી મૂર્ખતા કરી રહ્યો હું ? સમય આવે જેનો વિયોગ થવાનો છે. રાખ્યું રહેવાનું નથી. તેના અહીં પડી રહ્યા પછી તું ભવાંતરે જવાનો હું. તેને આટલું ગાઢ મમત્વ શા માટે !

વિચારવાન જાણે છે કે જે કાયા પોતાની થવાની નથી તેનું

આવું ભર્મત્વ શા માટે ? દેહ જ મારો થતો નથી તો છી, પુત્રાદિ ધર તો તેનાથી દૂર છે તે મારાં કેમ થશે ? હું કેવા મોહમાં સૂતો હતો. સદ્ગુરુબોધે મને સમજાયું કે દેહ તારો નથી, કે અન્ય પદાર્થો તારા નથી. એ ભાવનાને દૃઢ કરી હું બેદજ્ઞાન વડે આત્મામાં સ્થિર થાઉં કે જેથી સ્વખે પણ મને દેહભાવ ચલિત ન કરે.

વિચારવાન આવા શુલ્કભાવો વડે દેહભાવને ત્યજી દે છે. આવા વિચારબળથી મૂઢ જીવો પણ જાગ્રત બને છે, તેઓ ઉત્તમ ભાવના વડે મોહમાર્ગે પ્રવર્તે છે. જેને દેહથી ભિન્નતાનો વિચાર પણ સ્હુર્યો નથી તેનું ચિત્ત આંતિમાં છે, માટે એવી વિચારહીન દશાનો ત્યાગ કરી બેદજ્ઞાન વડે એ મૂછને ત્યજી દેવી.

સર્વ પદાર્થથી અને સર્વ ભાવથી આત્માને ભિન્ન જાણવાનું સાધન માત્ર જ્ઞાનપુક્ત વૈરાગ્ય છે, વૈરાગ્યભાવ અને રાગરહિત દશા-જ્ઞાન સ્વ-પરસા ભેદને બરાબર જાહીને સ્વરૂપમાં સ્થિર થવા પ્રયત્ન કરે છે તેનું કારણ જ્ઞાન જેણાં વૈરાગ્ય છે. તેથી સ્વખે પણ દેહભાવના ઉત્પત્ત થતી નથી.

દેહાદિનું નિર્મભર્ત્વ જ સાધકને સ્વખે પણ કાયાની માયા થવા દૃતું નથી. આવા નિર્મભર્ત્વભાવ માટેના જગતમાં કોઈપણ પદાર્થ મેળવવા શ્રમ કરવો પડતો નથી. કોઈને રીતવા પડતા નથી. ધનાદિની આવશ્યકતા નથી. કોઈ મકારનો કાયકલેશ કરવો પડતો નથી. કોઈ ઉપદ્રવનો ભય નથી કેવળ અંતરમુખ રહી, જગત પ્રત્યે ઉદાસીન થઈ જે રહે છે તેને સ્વખે પણ કાયાની માયા થતી નથી.

ભિન્ન દેહ તે ભાવિયે, ત્યું આપહિ મેં આપ,

જ્યું સ્વખાનિ મેં નહિ હૂએ, દેહાતમ અમ તાપ. છંદ-૬૬

હે ભવ્યાત્માત ! જો તમે વાસ્તવમાં સ્વતત્ત્વને પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રાખતા હોવ તો દેહથી ભિન્ન એવા તમારા આત્મામાં આત્મભાવ કરો, તે આત્મભાવના એવી દૃઢ કરો કે તમે સ્વખમાં પણ ભૂલી જાવ કે તમે દેહ છો.

પરમાર્થરહિત કેવળ સાંસારિક પ્રવૃત્તિમય જાગૃતિ તે ખુલ્લી આંખનું

સ્વર્ણ છે કે જેમાં જીવ સ્વસ્વરૂપને વીસરી જાય છે. સ્વર્ણમાં બંધ આંખે સ્વરૂપનું વિસ્મરણ થાય છે. સ્વર્ણમાં જ્યારે કંઈ સુખ-દુઃખનાં દૃશ્યો આવે છે ત્યારે જીવ દેહભાવને કારણે સ્વર્ણમાં પણ સુખ-દુઃખની કલ્યાણ કરે છે. આથી જાગતા કે ઉંઘતા જીવના ઉપરોગમાં દેહનું એકત્વ વત્તા કરે છે. માટે જ્ઞાનીપુરુષો કહે છે કે એકાંતમાં ભાવના કર કે હું દેહ નથી પણ દેહથી ભિન્ન એવો નિજાનંદસ્વરૂપ આત્મા છું.

જેમ જેમ આત્મવિચાર દેઠ થાય છે તેમ તેમ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર થતાં પદાર્�ો તાદેશ્ય થાય છે. સૂર્યના પ્રકાશથી જેમ અંધકાર દૂર થતાં પદાર્થો તાદેશ્ય થાય છે. તેમ અજ્ઞાનજનિત દેહભાવની ભાંતિ ટળી જતાં આત્મદશા પ્રગટ થાય છે. અને સંસારના અમહાની વિષમતા ટળી જાય છે. જીવ પુદ્ગલસંગી દીન છે. આત્મસંગી દીનાનાથ છે.

જીવ દેહધારીપદ્ધાનો ભાવ ત્યજી ચૈતન્યભાવમાં જ્યારે વિષમતાથી વિશ્રામ કરે છે ત્યારે અહો આ જગતથી તે અસંગતા અનુભવે છે. સ્પર્શાદિને જાગ્રતાનું છોડીને તેથી ભિન્ન એવા આત્મસ્વરૂપને તે જાણે છે. પછી તેનું વિસ્મરણ સ્વર્ણે પણ થતું નથી.

અપુણ્યમુદ્રતૈः પુણ્યं, બ્રતૈર્મોક્ષસ્તયોર્વાયः। જીવનાનામ

અત્રતસ્નીવ મોક્ષાર્થી, બ્રતાન્યધિ તત્ત્વસ્વજેતુ ॥૮૩॥

પુણ્ય બ્રતે, અધ અત્રતે, મોક્ષ ઉભયનો નાશ;
અત્રત જેમ બ્રતો તણો કરે શિવાર્થી ત્યાગ. ૮૩

અર્થ : અત્રતથી પાપ થાય છે. બ્રતથી પુણ્ય થાય છે. પરંતુ મોક્ષ થતાં તે બંનેનો વ્યય થાય છે માટે મોક્ષાર્થીએ અત્રતની પેઠે બ્રતને પડુ ત્યજવાં.

અપુણ્યઃ પાપ. તે અત્રત અર્થાત્ હિસાદિ પાપ છે. અને હિસાદિક પાંચે અત્રતથી વિરમણું તે પુણ્ય છે. મોક્ષ તો કેવળ આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ છે. તે પાપ અને પુણ્ય બંનેના વ્યય થવાથી થાય છે. કારણ કે પાપ પથ્થરનું વજન ઊંચકવા જેવું છે. અને પુણ્ય પુણ્યોની ગાંસડી ઉપાડવા જેવું છે. એકનું વજન દુઃખદાયી છે.

બીજાનું વજન સુગંધી અને હળવું હોવાથી સુખદાયી છે, છતાં બંને વજન-ભાર છે.

પુષ્ય અને પાપ બંને દ્વારા સંસારની ચાત્રાનું આત્મત્ય ટકે છે. જીવો પાપથી દુઃખ ભોગવે છે પુષ્યથી ભૌતિક સુખ ભોગવે છે. બંને નાશવંત છે. પાપના ઉદ્યથી જીવ તડકે ચાલવા જેવું દુઃખ ભોગવે છે, અને પુષ્યથી છાંયે ચાલીને સુખ અનુભવે છે, પરંતુ સંસારમાં તડકાછાંયાનું પરિવર્તન થયા કરે છે. તેથી એકે ગ્રાને સુખ નથી. માટે બંનેની અપેક્ષારહિત, વિષમતારહિત સમતારૂપ શુદ્ધદશામાં રહેવું.

હિસાદિ પાપોનું મૂળ કારણ મિથ્યાત્વ કે અજ્ઞાન છે. અઠાર પાપસ્થાનકમાં ૧૮મું પાપ મિથ્યાત્વને શલ્યરૂપ જણાવ્યું છે. અર્થાત્ ૧૭ પાપનો સરવાળો ૧૮મા પાપસ્થાનકમાં જણાવ્યો છે. આ મિથ્યાત્વ આત્માને મોક્ષરૂપે બોધ થવામાં અંતરાય કરે છે. પાપના ઉદ્યમાં તો મિથ્યાત્વ મૂળજીવે છે, પરંતુ પુષ્યના ઉદ્યમાં પણ જીવને સુખની કલ્યાના ઊભી કરી મૂળજીવે છે. પાપનો ભાર સાગના લાકડા જેવો છે અને પુષ્યનો ભાર ચંદનના લાકડાના ભાર જેવો છે. બંને ભાર છે. તેમાં કેવળ સુખદુઃખની કલ્યાનાન્ધે. જ્યાતિ શાસનમ्

મિથ્યાત્વરૂપી દોષથી-પાપથી જીવને વિપરીત તુચ્છ-શ્રદ્ધાન થાય છે. પાપમાર્ગમાં પ્રવર્તો છે, છતાં તેને કંઈ તાપસંતાપ કે ઉત્તાપ પેદા થતાં નથી. સાંસારિક સધળી પ્રવૃત્તિ પાપમૂલક છે, હીન પુષ્ય પણ પાપને અનુસરે છે તેથી જીવને પુષ્યપાપ બંનેના વ્યયથી મુક્તિ દર્શાવી છે.

ધર્મસ્થાનો કે અનુભાનોમાં પુષ્યજનિત પ્રવૃત્તિ થતી દેખાય છે, પરંતુ ત્યાં જીવની આકંક્ષા સંસારસુખની હોય તો ઉદ્ય પુષ્યનો ને બંધ પાપનો થાય છે તેમાં જીવને કંઈ આત્મલાભ નથી. તેથી શાનીપુરુષો બંનેનો વ્યય કરી મોક્ષમાર્ગની શુદ્ધતાય દ્વારા તુચ્છ કરાવે છે.

હિસા મૃષા આદિ પાપોથી જીવ દુઃખ પામે છે, તેને રોકવા

પ્રતાદિ પાલન કરી જીવો પાપને રોકે છે અને પુષ્ય બાંધે છે. તેમાં કંઈક શાતા અનુભવે છે. છતાં પણ બંધનું કારણ છે. કારણ કે અસંયમી અશુભભાવમાં વર્તે છે, સંયમી શુભભાવમાં વર્તે છે. બંને વિકલ્પાત્મક અવસ્થા છે. તે બંનેનો ત્યાગ કરી સહજ સ્વભાવમાં મોક્ષાર્થી પ્રવર્તે છે, ત્યારે તે પરમપદની પ્રાપ્તિ કરે છે.

ઈન્દ્રિયાદિ વિષય થકી સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી કારણ કે તેમાં દ્રવ્ય અને ભાવ હિસા બંને દોષ આવે છે અને તેથી અપ્રતનું સેવન થાય છે. તે ઈન્દ્રિયાદિથી હું કેવળ લિઙ આત્મા હું તેવું ભાન થવાર્થી પાપજનિત વૃત્તિ ટળે છે. વળી પ્રતાદિ કરવાર્થી પુષ્ય થાય છે. પરંતુ શુદ્ધાત્મા શુભાશુભ બંને ભાવથી રહિત છે, માટે તેનું અવલંબન લઈ મોક્ષના પરમપદનું સેવન કરવું.

પ્રતાદિનો ત્યાગ ગુરુગમથી પ્રાપ્ત કરવો, અને શુદ્ધાત્માને જાણવો. તો જ મોહાદિ વિકલ્પો શરે છે. ભવ્ય જીવો વિવેકથી કમે અપ્રત અને પ્રતાદિનો ત્યાગ કરે છે. વિવેકરહિત જીવ જેમ અપ્રતમાં સ્વચ્છંદને સેવતો હતો તેમ પ્રતાદિનો ત્યાગ કરીને સ્વચ્છંદને સેવતો થઈ જાય માટે મોક્ષમાર્ગ ગુરુગમે આરાધવો.

પુષ્ય પાપ ક્રતે અપ્રતે, મુખ્યત્વે દોઉ કે ત્યાગ,
અપ્રતપરૈ ક્રતલ્લી તજૈ, તાતે ધરી શિવ રાગ. ૪૭-૬૭

પુષ્યપાપરૂપ કર્મપ્રકૃતિ અને મુક્તિના ભાવરૂપ સહજ પ્રવૃત્તિમાં ગગન-પાતાળ જેવું અંતર છે. એ અંતરનો ભેદ જ્ઞાની જાણે છે તેથી તે પાપને તો ત્યજે છે પણ પુષ્યને પણ ત્યજે છે. મુક્તિ માર્ગ ચાલવા માટે શુભ પ્રવૃત્તિના શુભભાવ કેવળ બાળકને આંગળી પકડાવી દોરવા જેવા છે. બાળક સ્વતંત્રપણે ચાલતો થાય ત્યારે આંગળી છોડી દે છે તેમ અશુભથી દૂર થવા શુભનો આધાર છે. જેનો ત્યાગ થવાર્થી જીવ મોક્ષમાર્ગને પામે છે.

અન્ય હંદોની જેમ પુષ્ય-પાપ પણ હંદ છે. જેમ દિવસ-રાત, જુન્મ-મરણ એકબીજા સાથે જોડાયેલાં છે તેમ પુષ્ય-પાપ પણ જોડાયેલાં છે. તેથી જ્યારે શુદ્ધભાવ પ્રગટે છે ત્યારે જ્ઞાની તે બંને હંદથી

મુક્ત થાય છે. અને આત્માના અમૃતને પ્રાપ્ત કરે છે. પરંતુ પુણ્યના ઉદ્યમાં પાપ બંધાય છે, તેવું કોઈ શાની જ જાણે છે, તેથી તે સંસારથી જેદ પામે છે. પુણ્યથી પણ સંસારમાં જન્મવું પડે છે તેથી તેઓ મોક્ષમાસિના હેતુને ગ્રહણ કરે છે.

સન્નાર્ગની ઉપાસના કરતાં જાણે અજાણે જે ભાવ થાય છે તે શુભભાવથી પુણ્ય થાય છે. તેના પરિલાખે જીવ સંસારનાં સુખ અને શાતા પામે છે. છતાં તે સુખ અને શાતા સમુદ્રના ફીણ જેવાં છે. સમુદ્રનું પાણી ખાડું છે. મોજાં ઉપરનું ફીણ સફેદ હોવાથી દરિયો શોભાયમાન થાય છે. તેથી કંઈ પાણીની ખારાશ ટળી જતી નથી. તેમ પુણ્યથી મળેલાં સુખશાતા પાછળ ડોડિયાં કરતું હુઃખ ટળી જતું નથી. તેથી પુણ્ય પણ એક પ્રકારનો બંધ છે, જે મોક્ષમાર્ગમાં વિષદુર્પ છે. તેથી ભૂમિકા પ્રમાણે નિર્વિકલ્પ દશામાં ટકવા શુભ વિકલ્પોને પણ ત્યજવા યોગ્ય કર્યાં છે.

જાની ઉદ્યને આધીન અવતને ત્યજી પ્રતને આદરે છે. છતાં એ શુભાશુભભાવમાં વિકલ્પ નથી; ઉદાસીન છે.

અવતાનિ પરિત્યાગ, બ્રતેષુ પરિનિષ્ઠિતः । .com

ત્યજેત્તાન્યાપિ સંપ્રાપ્ય, પરમં પદમાત્મનः ॥૮૪॥

અવતને પરિત્યાગીને પ્રતમાં રહે સુનિષ્ઠ,

પ્રતને પણ પછી પરિહરે લહી પરમ પદ નિઃ. ૮૪

અર્થ : અવતાદિ-હિંસાદિને ત્યજુને પ્રતોને ગ્રહણ કરવાં, અને જ્યારે વીતરાગમય પરમપદની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે પ્રતોને ત્યજી દેવાં.

હિંસા, મૃષા, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહાદિ પાપમવૃત્તિ હુઃખદાયી છે. તેથી જીવ તે અશુભ પ્રવૃત્તિ ત્યજી શુભ પ્રવૃત્તિમાં રહે છે, છતાં દીર્ઘકાળના સંસ્કારો મનને પાપમવૃત્તિ તરફ દોરી જાય છે. પરંતુ સન્નાર્ગ જતો જીવ બળ કરીને પાપમવૃત્તિથી પાછો વળે છે. અને પોતાની વિષયકખાયાદિની વૃત્તિને જોઈને જેદ પામે છે, વળી શુભ અવલંબન ગ્રહણ કરી આત્માને તેમાં જોડે છે.

આમ વારંવાર પુરુષાર્થ કરી અવતાદિને ત્યજી પ્રતોને ગ્રહણ

કરી, સહજ સ્વભાવની વર્તના થયે તે પ્રતાદિનો વિકલ્પ ત્યજીને નિર્વિકલ્પ દશામાં રહે છે. પ્રતાદિ અહિણ કરવા છતાં અશુભ વિકલ્પોના સંસ્કાર જીવમાં અનાયાસે સુધી આવે છે તેમ જ્ઞાનદશા પ્રામ થયા પછી પણ જીવને પ્રતાદિના સંસ્કારોને કારણે શુભ વિકલ્પો અર્થાત્ ભક્તિ આવે છે, તે અપ્રમત્ત દશા થયે ટળી જાય છે.

નિર્વિકલ્પ દશા કે સહજ અવસ્થામાં તો તે ભક્તિ આદિ વિકલ્પો છૂટી જાય છે. શુભ પ્રવૃત્તિના વિકલ્પો આત્માની સહજ દશામાં વિઘ્નરૂપ છે તેથી ઉપયોગને શુભ પ્રવૃત્તિમાં રોકવો તે એ દશામાં યોગ્ય નથી. એ દશામાં જગતના પદાર્�ોનું, વિસ્મરણ કરી કેવળ સ્થિરતા કરવાની છે, સાધુને તે અવસ્થામાં પ્રતિકમણ આદિ વિકલ્પો છૂટી જાય છે, તેવી દશામાં શુભભાવના વિકલ્પો પણ પ્રમત્ત દશાનું કારણ બને છે. પરંતુ મુનિને અપ્રમત્ત દશાનું અનુસંધાન હોવાથી તે વારંવાર તે દશાને ભજે છે.

વાસ્તવમાં શ્રેષ્ઠિઓ આરૂઢ થયા પછી જ્યારે વીતરાગદશા પ્રગતે છે ત્યારે પરમપદની પ્રાપ્તિના પ્રયાણ અર્થ ક્ષમાદિ ધર્મો કે અહિસાદિના વિકલ્પરહિત થઈ જાય છે.

પરમભાવ પ્રાપ્તિ લગે, પ્રતાદિના અગ્રતાત્મણોડિ.

પરમભાવ રતિ પાય કે પ્રતલ્બી ઈનમે જોડિ. છંદ-૬૮

અર્થ : પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી અગ્રત ત્યજી પ્રતને ધારણ કરવું, અને પરમભાવ પ્રામ થતાં પ્રતનો પણ ત્યાગ કરવો.

જગતના જીવો વિષયના વિકારોમાં અગ્રતને સેવે છે, અગ્રતનું સેવન દુઃખમય છે, અને દુઃખનું કારણ હિસાદિ પાપ છે, તે પાપ રોકવા માટે પ્રતાદિ શુભભાવનું ગ્રયોજન છે. તે જ્યાં સુધી પરમપદની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી જ્ઞાનીને હોય છે.

જીવને જ્યાં સુધી શુદ્ધાત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા ન આવે ત્યાં સુધી અજ્ઞાનવશ થતી પાપપ્રવૃત્તિઓને રોકવા જિનાજ્ઞા અનુસાર આવશ્યક ડિયાઓ કરવી, કારણ કે તેમ કરવામાં આત્મવિશુદ્ધિના પરિણામની પાત્રતા થાય છે. ક્ષાયોપશમિક ભાવવાળાને દર્શનજ્ઞાનાદિનું

અવલંબન રહે છે. ત્યાર પછી આગળની ભૂમિકાએ નિરાલંબન થઈ સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે ત્યારે પૂર્વભૂમિકામાં સેવેલા પ્રતાદિના વિકલ્પો છૂટી જાય છે.

દહન સમે જ્યું તૃષ્ણ દહી, ત્યું પ્રત અપ્રત છેદિ,

કિયા શક્તિ જીનમે નહીં, જા-ગતિ નિશ્ચય ભેદિ. ૪૬-૪૮

તૃષ્ણમાં લાગેલો અજિન તૃષ્ણને બાળીને સ્વતઃ સમાઈ જાય છે. તેમ પ્રત અપ્રતને છેદીને સ્વયં વિલય પામે છે. તૃષ્ણ વગર અજિન બળતો નથી તેમ પ્રત કર્યા વિના અપ્રત ટથતાં નથી. નિશ્ચયદસ્થિ થયા વગર પ્રતના વિકલ્પ શમતા નથી. અપ્રત કે પ્રતની કોઈ બાધ્ય કિયા કરવાની શક્તિ-વૃત્તિ જે દશામાં નથી તે નિશ્ચયદસ્થિનું સ્વરૂપ છે.

નિશ્ચયનયથી જોતાં અપ્રતને છેદવાની શક્તિ પ્રતમાં નથી પરંતુ બાધ્ય કે અભ્યંતર હિસાદિ પ્રવૃત્તિઓ આત્માનો શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રગટ થતાં નાસ્ય થાય છે. વાસ્તવમાં શુભાશ્રવ કે અશુભાશ્રવ બંનેથી આત્મસ્વરૂપ ભિન્ન છે, આત્મા સ્વસ્વરૂપમાં તન્નય રહે છે ત્યારે બંને આશ્રવનો છેદ થાય છે.

યदન્તર્જલ્પસમ્પૃક્તમુદેક્ષાજાલમાત્મનः । ૩॥૨૮॥

મૂળ દુ:ખસ્ય તત્ત્વાશે, શિષ્ટમિદ્ય પરં પદમ् ॥૮૫॥

અંતર્જલ્પે યુક્ત જે વિકલ્પ કેરી જાણ;

તે દુખમૂળ, તસ નાશથી ઈષ્ટ-પરમ-પદ લાભ. ૮૫

અર્થ : અંતરમાં ચાલતી અવ્યક્તતની વાચાની જાણ તે દુઃખનું મૂળ છે. તેનો નાશ થતાં આત્મા પરમપદને પામે છે.

અંતરમાં ચાલતી અવ્યક્તતની વાચા પણ વિકલ્પની જાણ છે, પવન વડે જેમ અજિન ફેલાય છે તેમ વિકલ્પ દ્વારા ભાવ ઉપજે છે, અંતરમાં ઉઠતા તરંગો એ અવ્યક્ત વાચા છે. એને અંતર્જલ્પ કહે છે. જે શેખયલીના વિચારો જેવા છે.

દરિદ્રી ભાનવ નિરંતર ધનાદિની પ્રામિના વિકલ્પ કરતો હોય છે. તેના અંતરમાં તરંગો ઉઠે છે કે જો લોટરી લાગે તો ઘણું

ધન મળે. એ ધન વડે મારું ઘર ભરી લઉં. પછી સુંદર શ્રીને
પરણું. તેનાથી મને બાળકો થશે, અને જાણો એ ઘરમાં રહીને સુખ
જ ભોગવીશ.

ધની હોય તે ધનની વૃદ્ધિના વિચાર કરે કે જાડો દેશદેશાવર
ધંધો કરું. ખૂબ કમાઉં, એરોપ્લેનમાં ફરું, દુનિયાની અજાયબી જોઉં.
એ સર્વે સુખસામગ્રીને ભોગવું. નવકારને બદલે નાઈન સ્ટાર હોટેલમાં
રહું.

ધર્મમાર્ગમાં અવેશ કરનારના અંતર્જલ્ય મારંભમાં એવો હોય છે
કે આ ધર્મ કરીને પરલોકમાં દેવલોકનાં સુખ ભોગવીશ.

જ્ઞાનમાર્ગવાળાને અંતર્જલ્ય એવો થાય કે લોકોને તત્ત્વનો બોધ
આપીશ. આત્મા વિશેનું જ્ઞાન આપીશ.

જ્ઞાનમાર્ગવાળો લભિં પ્રગટ થતાં આકાશમાર્ગ જઈશ. જમીનથી
અધર રહીશ વગેરે વિકલ્પો સેવે, આ સર્વે અંતર્જલ્ય હુઃખનું મૂળ
છે. કારણ કે તેમાં સ્વભાવગતું સ્થિરતા ન હોવાથી, વિકલ્પોની
ચંચળતા છે. માટે એવા તરંગોથી રહિત આત્મશાંતિને પ્રાપ્ત કરવી.

પ્રગટ વાચા કે અગ્રગટ વાચા તે શુભાશુભભાવ સહિત હોવાથી
કર્મબંધનું કારણ બને છે. માટે અંતરવાચાને પણ શમાવીને ચિત્તને
આત્મભાવમાં સ્થિર કરી પરમપદની પ્રાપ્તિ કરવી. મહાયોગીઓએ
પોતાની આત્મશક્તિ દ્વારા અન્ત કલ્પનાઓને ક્ષણમાત્રમાં શમાવીને
પરમપદની પ્રાપ્તિ કરી છે.

તુદ્ભવ મોક્ષગામી ચક્કવતીઓ ઉદ્યને આધીન અનેક પ્રકારના
વૈભવ ભોગવવા છતાં, તીર્થકરો રાજ્યવૈભવમાં જુન્યા છતાં તેઓ
જગતના તે તે પ્રકારો પ્રત્યે ઉદાસીન હતા. સામાન્ય માનવી અતિ
અલ્ય સામગ્રીના સુખને ત્યજી શકવા સમર્થ થતો નથી. જ્યારે આ
મહાત્માઓ અઢળક વૈભવને ક્ષણમાત્રમાં ત્યજને ચાલી નીકળ્યા અને
પરમપદને પામ્યા. તેનું મૂળ અંતર્મુખી સાધના છે.

સંસારના પરિબ્રમજણનું, તેમાં ઊપજતા હુઃખાદિનું કારણ જ આ
મનમાં ઊઠતા તરંગો છે. જે અજ્ઞાનજગ્નિત સંસ્કારમાથી ઉદ્ભવે છે.

એ તરંગોને શમાવાનો ઉપાય માત્ર જ્ઞાન છે. જ્ઞાન વડે મન વિલય પામે છે, ત્યારે તરંગો પડા શામે છે. સાગરની ગંભીરતા પ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ પવનના નિભિતથી સાગરમાં તરંગો ઉઠે છે, તેમ આત્માનો સ્વભાવ ધ્રુવ-અચલ છે પરંતુ અંતર-બાધ્ય વિકલ્પનો યોગ પામી ચિત્તમાં તરંગો ઉઠે છે. મનની ચપળતા શામી જતાં આત્મા સહજ સ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે તે તેનું સ્વાભાવિક સ્વરૂપ છે.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. જ્ઞાન એ આત્માનો ગુણ છે તેથી એ જ્ઞાનઅશ્રયી આત્માની પ્રતીતિ થાય છે. જે કોઈ સાધક આત્મા અને જ્ઞાનના આ અભેદ સંબંધને જાણે છે, એ જ આત્માના સંયમ અનુષ્ઠાનો સમ્યક હોય છે. તે સિવાયના વિકલ્પિત અનુષ્ઠાનો પુણ્યાનુબંધનું કારણ છે.

જ્યાં જ્યાં સંકલ્પ-વિકલ્પ છે. કલ્પના-જલ્પના છે, ત્યાં વિકળતા-આકૃણતા હોય છે તેથી તે દુઃખધાયી છે, શુભ કે અશુભ સર્વ પ્રકારના વિકલ્પનું શામી જવું તે પરમપદની આરાધના છે. માટે હું ચૈતન્ય માત્ર સ્વભાવમય હું એમ સ્વીકારી જ્ઞાન વડે ચિત્તનો નિરોધ કરે તો વિકલ્પની જાળ શામે. અને આત્મા સ્વસંવેદનમાં આવે છે.

અવતી ક્રતમાદાય, ક્રતી જ્ઞાનપરાયણ: ॥૧॥ સાચ

પરાત્મજ્ઞાનસમ્પત્તઃ, સ્વયમેવ પરો ભવેતુ ॥૮૬॥

અવતી-જન પ્રતને ગ્રહે, પ્રતી જ્ઞાનરત થાય;

પરમ-જ્ઞાનને પામીને સ્વયં ‘પરમ’ થઈ જાય: ૮૬

અર્થ: અવતીએ પ્રત ગ્રહણ કરવાં, પ્રતીએ જ્ઞાનપરાયણ થવું અને અનુકૂમે પરમાત્મજ્ઞાન સંપત્ત થઈ સ્વયમેવ સિદ્ધ થવું.

સંસારના આરંભ-સમારંભમાં વસતા જીવો અવતી-અસંયમી રહી નિર્ભય થતા નથી. તે જીવો ભવભમણના ભયવાળા છે. હિંસાદિ પાપાચરણ સહિત જીવે પ્રથમ તે પાપાદિથી નિર્વત્તવા માટે પ્રત-સંયમને ગ્રહણ કરવાં. કારણ કે હિંસાદિ પ્રવૃત્તિ વિકલ્પયુક્ત આકૃણતાવાળી છે, તેથી સંયમને ગ્રહણ કરી તે પાપમૂલક વિકલ્યોને શમાવવા.

ત્યાર પછી પ્રતને ગ્રહણ કરવાં. નઢી પાર થવા માટે જેમ

નાવની જરૂર રહે છે તેમ અવતને છોડવા પ્રતનો આશ્રય છે, છતાં પ્રત પણ વિકલ્પવાળા છે. વિધિનિષેધયુક્ત વિકલ્પ છે. હિસા ન કરું, અહિસા પાણું, અસત્યાદિ આચરું નહિ, સત્યાદિનું સેવન કરું, આજે ઉપવાસાદિ કરું, કાલે આલારાદિ ગ્રહણ કરીશ. તીર્થાટન કરું. અમુક માળા ગણું. અમુક સામાચિક કરું. આવા શુભભાવ સાધકને આવે છે. પરંતુ વિકલ્પરહિત આત્મદશાને તે બાધક છે.

તેથી ભૂમિકાનુસાર પ્રત-સંયમના વિકલ્પને ત્યાને જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું ધ્યાન કરવું. જોકે એ દશાનો મારંભ વિકલ્પવાળો છે, પરંતુ ધ્યાનદશા આવતાં સહજપણે સાધક જ્ઞાનસંપત્ત થાય છે. તે જ્ઞાનસ્વભાવમાં લીન થતાં પ્રતાદિના વિકલ્પો શરીરી જાય છે અને સહજદશાનું સર્જન થાય છે, તે આત્મા સ્વયં સિદ્ધસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થાય છે.

પરમાર્થમાર્ગનો રુચિવાળો સાધક પ્રત નિયમને દેખતાપૂર્વક પાળે છે. જો તેવી શક્તિ ન હોય તો તે આકુળ ન થતાં કમે કરીને શક્તિને કેળવે છે. અવિરતિ હોવાથી થતાં મંદકષાયી શક્તિને કેળવે છે. પછી દેશવિરતિને ગ્રહણ કરી મંદ કષાયી થયો હોવાથી હિસાદિ પાપજનિત કષાયોના વિકલ્પ તેને શરીરી જાય છે. વિશેષ આત્મશુદ્ધિ માટે તે સત્યાસ્તોનું અધ્યયન કરે છે. અને ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થઈ વીતરાગતાની વૃદ્ધિ કરી સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરે છે. આમ આત્મ સન્મુખ રહી તે અંતરાત્મા કષાયને ક્ષીણ કરી, અપ્રમત્રદશામાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યારે યોગ્યતાનુસાર શ્રેષ્ઠ માંડી કષાયનો કષ્ય કરી પરમાત્માપણે પ્રગટ થાય છે, ત્યાર પછી તેઓ સ્વયં સિદ્ધ થાય છે.

દશા પ્રમાણે અપ્રતી કે પ્રતીને શુભાશુભ વિકલ્પો હોય છે. પરંતુ તેમની પાસે ભેદવિજ્ઞાન હોવાથી તે શુભાશુભ વિકલ્પોમાં અટકતા નથી, કારણ કે શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રામિદાં તે વિકલ્પો અસ્થિરતાં પેદા કરે છે. તેથી તેઓ તેને ભૂમિકાનુસાર છોડે છે, આથી જેટલે અંશે જ્ઞાનાદિ છે તેટલે અંશે બંધ નથી અને જેટલા રાગાદિભાવ છે તેટલો બંધ છે. શુભરાગ મોક્ષનું કારણ થતો નથી. શુદ્ધભાવ મોક્ષનું કારણ છે.

પ્રતિ ગુજરાતી ધારક અગ્રતી, પ્રતી જ્ઞાન ગુજરાતી છોઈ,
પરમાત્મા કે જ્ઞાન તે, પરમ આત્મા છોઈ. છંદ-૭૦

પ્રતીને સ્વર્ગ, સ્વર્ગથી અધિક ફળ જ્ઞાનીને છે, પ્રતિ એ સન્ભાર્ગનું
પ્રવેશદ્વાર છે. ત્યાં સાધક અટકતો નથી. પરમાર્થમાર્ગની રુચિ થતાં
જીવ જે તદ્દન નિઝ કોટિમાં હતો ત્યાંથી સુધારણા માટે સંયમ-પ્રતની
ભૂમિકામાં આવે છે. ક્રમે કરીને જ્યારે તે જ્ઞાનસ્વરૂપમાં લીન થાય
છે ત્યારે પાપ-પુષ્યના, પ્રતિ-અગ્રતના, સંયમ-અસંયમના બેદ ભૂસાઈ
જાય છે, જ્ઞાનાજિનથી વિકલ્પોનો બેદ દૂર થતાં ચિત્ત શુદ્ધ થાય છે.
ક્રમે કરીને વિકલ્પાત્મક પ્રવાહની શુંખલા તોડીને તે પરમપદને પામે છે.

મન એ વિકલ્પનો બજાનો છે, અસંખ્ય વિકલ્પો ઊઠે છે અને
પરપોટાની જેમ શામે છે. અગ્રતી એ પ્રમાણે મનનો માર્યો દુઃખી
છે, જ્યારે મનનાં આ વમળો ટળે છે ત્યારે આત્માની જ્ઞાનશક્તિ
પ્રગટ થાય છે ત્યારે મનની તમામ જ્ઞાણને તોડીને આત્મા જ્ઞાનસંપત્તિ
થાય છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા પરમપદને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે સાધકનું
સાધ્ય સિદ્ધ થાય છે.

લિઙ્ગ દેહાશ્રિતં દૃષ્ટં, દેહ એવાત્મનો ભવ: |

ન મુચ્યન્તે ભવાત્તસ્માતે યે લિઙ્ગકૃતાગ્રહા: ||૧૮||

તનને આશ્રિત લિંગ છે, તન જીવનો સંસાર;

તેથી લિંગાશ્રદ્ધી તથ્બો ધૂટે નહિ સંસાર. ૮૭

અર્થ : લિંગ દેહને આશ્રિત છે. દેહ સ્વયં આત્માનો સંસાર
છે, તેથી લિંગના આગ્રહી છે તે પુરુષો સંસારથી મુક્ત થતા નથી.

લિંગ = લી, પુરુષ, નપુંસકનું ચિહ્ન કે આકૃતિ, વળી મુનિવેશમાં
નજીનતા કે અનજીનતા એ લિંગ સર્વે દેહાશ્રિત છે, દેહ સ્વયં
સંસાર છે. તેથી દેહાશ્રિત લિંગનો આગ્રહ તે સંસાર છે, લિંગ
આશ્રયી આગ્રહ રાખનાર સાધક મુક્તિ પામતો નથી. કારણ કે મોક્ષ
લિંગાશ્રદ્ધી નથી. પરંતુ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માશ્રદ્ધી છે, તેથી જ્ઞાનમય
શુદ્ધ પરિણાતિ મોક્ષનું કારણ છે. આત્મા સ્વયં મોક્ષરૂપ છે, તેથી
તેમાં જાતિ, વેશ કે લિંગનો બેદ ન હોય. શરીર એ ભાવ્ય સાધન-

છે. જ્ઞાનમય શુદ્ધ પરિણાતિ અંતરેગ સાધન છે.

લિંગ દેહ આશ્રિત રહે ભાવકો કારણ દેહ,
તાતેં ભવ છેદત નહીં, લિંગ પક્ષરત જેહ. છંદ-૭૧

લિંગનો આગ્રહ કરનારા કહે છે કે અમુક લિંગ મુક્તિનું કારણ
છે, તેવા વિકલ્પો દેહાધ્યાસના છે, તે જીવને ઉન્માર્ગ ચઢાવે છે.
માટે ભવ્યજીવોએ લિંગનો આગ્રહ છોડી દેવો. કારણ કે લિંગ તો
દેહઆશ્રિત છે. જગતબ્યવહારની વ્યવસ્થા છે. દેહ ભવાંતરનું કારણ
છે, તેવા દેહને આશ્રીને લિંગનો આગ્રહ રાખે તેના ભવનો છેદ
ન થાય. લિંગઆગ્રહ ત્યજી જે આત્માના સ્વભાવને સ્વીકારે છે તે
મુક્તિ પામે છે.

જાતિર્દેહાશ્રિતા દૃષ્ટા, દેહ એવાત્મનો ભવઃ ।

ન મુચ્યન્તે ભવાત્તસ્માતે યે જાતિકૃતાગ્રહા: ॥૮૮॥

તનને આશ્રિત જાતિ છે, તન જીવનો સંસાર;
તેથી જાત્યાગ્રહી તણો છૂટે નહિં સંસાર. ॥૮૮॥

અર્થ : જાતિ શરીરને આશ્રિત જીવામાં આવે છે, અને દેહમાં
આત્મ બુદ્ધિ એ જ સંસાર છે, તેથી મુક્તિમાર્ગમાં જાતિનો હઠાગ્રહ
રાખે તે સંસારથી મુક્ત થતાં નથી. જનમ જ્યતિ શાસનમ्

પ્રશ્ન : જો જાતિ કે લિંગ ભેદ નથી તો નારક, તિર્યંગ દેવ
ગતિમાં રહેલા સંક્ષી જીવોનો મોક્ષ કેમ થતો નથી ?

આ ત્રણો ગતિમાં સંક્ષીપણું છે, પરંતુ જ્ઞાનસ્વરૂપ બોધ પરિણામ
પામે તેવાં અન્ય કારણોનો અભાવ છે, અહિસાદિ ધર્મો, પ્રત
પચ્યખાણ, વૈરાગ્ય જેવાં જે મુક્તિમાર્ગનાં નિમિત્તો છે તેનો ત્યાં
અભાવ છે.

વળી જાતિ એટલે જન્મજાત મળેલી જાતિ. અમુક જાતિથી
મોક્ષ થાય તે માન્યતા મોહજનિત છે. જાતિ દેહઆશ્રયી છે, દેહ
તો સંસારનું પરિણામ છે. માટે જાતિમાં જ રાચનારા મુક્તિ સાધી
શકતા નથી. જે કુણ કે જાતિમાં જન્મ થયો તે જાતિથી દેહાશ્રયી
જીવ ઓળખાય છે. જાતિ પ્રમાણે આત્માના ચુણ હોય તેમ નથી

તेथी જાતિની ઉચ્ચતા કે નીચતા સાથે આત્માના બંધભોક્ષની વ્યવસ્થા નથી.

જાતિ દેહ આશ્રિત, રહે ભવ કો કારણ દેહ,
તાતે ભવ છેદે નહિ, જાતિ પક્ષ રતિ જેહ. ૪૬-૭૨

માનવ કોઈ ને કોઈ જાતિમાં કે કુળમાં જન્મ લે છે. તે જાતિ દેહઆશ્રિત છે. અને ભવનું કારણ છે. તેથી તેનું અભિમાન કરવા જેવું નથી કે ઉચ્ચ જાતિથી મોક્ષ થાય. મોક્ષને અને જાતિને કોઈ સંબંધ નથી. મોક્ષ આત્મિક અવસ્થા છે. જાતિ દેહની અવસ્થા છે. દેહાત્મભુક્ષિના આવા આગ્રહો જીવને પરમાર્થમાર્ગથી દૂર રાખે છે. તેનું ભવભ્રમણ ટણતું નથી.

જાતિલિંગવિકલ્પેન, યેષાં ચ સમયાગ્રહઃ ।

તેઽપિ ન પ્રાણુવન્ત્યેવ, પરમં પદમાત્મનઃ ॥૮૧॥

જાતિ-લિંગ-વિકલ્પથી આગમ-આગ્રહ હોય;

તેને પણ પદ પરમની સંપ્રાપ્તિ નહિ હોય. ૮૮

અર્થ : જે શાસ્ત્રનો આધાર લઈને જાતિ કે લિંગના વિકલ્પો ઉપજાવી, આગ્રહને ગ્રહણ કરે છે, તે પણ પરમપદને ગ્રાસ કરતા છે.

વાસ્તવમાં સત્ત શાસ્ત્રના આધારે મોક્ષાદિ સ્વરૂપ નિરૂપ્યું છે, પરંતુ અન્ય શાસ્ત્રોના આધારે વિકલ્પો કરી જાતિવેશની જે પ્રધાનતા કરે છે. કે ઉચ્ચ જાતિથી કે અમુક વેશથી મોક્ષ છે તેઓ અજ્ઞાન વડે એવું સમજે છે અને સમજાવે છે.

જીવના આધ્યાત્મવિકાસ માટે આગમ ઉપકારી છે. સત્તશાસ્ત્રના સ્વાધ્યાયથી પરમાર્થનું જ્ઞાન થાય છે. તેવા સત્તશાસ્ત્રને બદલે અન્ય શાસ્ત્રનો આધાર લે, તો તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય. જે આગમમાં જાતિના વેશના આગ્રહ છે તે આગમને માન્ય કરે તો પરમપદની પ્રાપ્તિ ન થાય. માટે સત્તશાસ્ત્ર આધારિત સિદ્ધાંતને પ્રમાણ માનવા.

આત્મા અને દેહ જુદા છે. બંનેનાં લક્ષણો જુદાં છે, જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ તે મુક્તિનું કારણ છે. વેશની શોભા કે અશોભા તે દૈહિક ધર્મો છે. વેશાદિના આગ્રહો સંસારવૃદ્ધિનું કારણ છે આથી લિંગ

અને વેશનો આગ્રહ રાજનપરની મુક્તિ થતી નથી.

જાતિ લિંગ પક્ષમે, જિનું હે દેઢરાગ,

મોહ જાલમે સો પરે, ન લહે શિવસુખ ભાગ. છંદ-૭૩

કુળપરંપરાએ મળેલી જાતિમાં કે લિંગમાં જેનો દદાગ્રહ છે, તેઓ મોહજનિત અજ્ઞાનની જાળમાં ફસાયેલા છે, તેઓ શિવસુખની પ્રતિ કરી શકતા નથી.

મોક્ષમાર્ગ તત્ત્વના યથાર્થ શ્રદ્ધાગુણથી સાધ્ય બને છે. સત્રદેવ, સત્રગુરુ અને સત્રશાસ્ત્રની તેમાં મુખ્યતા છે. ભવ્યાત્મા તે શ્રદ્ધાશ્રિત મોક્ષમાર્ગમાં પુરુષાર્થ કરે છે, તેમાં જાતિ અને વેશના બેદ નથી. કારણકે મોક્ષ આત્મજ્ઞાનાશ્રયી છે.

વળી જાતિમાં પણ રૂઢિગત માન્યતાનો આગ્રહ હોય છે. તે સર્વ વિકલ્પોની જાળ છે. એવા વિકલ્પોના અજ્ઞાનથી જીવનો સંસાર વૃદ્ધિ પામે છે. માટે સાચા સાધકે આવા વિકલ્પો કે આગ્રહમાં પડવું નહિ પરંતુ આત્મશુદ્ધિની જ વૃદ્ધિ કરવી.

લિંગ દ્વય ગુજરા આદરે, નિશ્ચય સુખ વ્યવહાર,

ભાવ્યલિંગ હઠ નય ગતિ, કરૈ મૂઢ અવિચાર. છંદ-૭૪

સાધુ-મુનિની આપેક્ષાએ દ્રવ્યલિંગ અને ભાવલિંગના અવસ્થા-બેદ છે. દ્રવ્યલિંગપણું એ ભાવલેશ હોવા છતાં ત્યાગમાર્ગનો હેતુ છે. નિશ્ચયથી તો ભાવલિંગ પરમાત્મપદનું કારણ છે. ભાવલિંગમાં આગ્રહ રાજનાર પરમપદને પામતો નથી. ભાવલિંગ એ આત્મગુણોને આશ્રયી છે, દ્રવ્યલિંગ એ ભાવ સાધન છે. જે કેવળ ભાવ સાધનરૂપ દ્રવ્યલિંગને આશ્રયી ધર્મ માને છે તે બહિરાત્મા જાણાવો.

વળી ગૃહસ્થલિંગમાં મુક્તિ માનવી તે પણ અયુક્ત છે. સંસાર-ત્યાળીને પણ ભાવલિંગી રહેવું કઠણ છે તો પછી ગૃહલેશમાં મોહનો ત્યાગ કરવો અતિ દુષ્કર છે. ગૃહસ્થપણે ધર્મ ક્યાં નથી થતો એમ માનનાર મોહથી મૂઢ છે. કોઈ અપવાદરૂપે બનેલા પ્રસંગો બન્યા હોય પણ પછી તો તે ઉત્સર્ગમાર્ગને અનુસરે છે.

મહાજનો યેન ગત સપંથા:

બાહ્યત્વાગ અંતર્દ્રત્વાગનું કારણ બને છે. તેથી ત્યાગમાર્ગ મોકણી સાધના માટે પ્રયોજનભૂત છે, ઘણા આરંભાદિ હિસાયુક્ત કાર્યો છૂટી જાય છે. તેથી મોહ ઘટે છે, અને સાધનામાં અનુકૂળતા રહે છે. છતાં અંતર્યાગ-વૈરાગ્ય ન આવ્યો તો બાહ્ય ત્યાગ વૃથા છે.

દ્રવ્યલિંગપણું સ્વીકારીને ભાવલિંગ યુક્ત જે જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણને આદરે છે તેને માટે દ્રવ્યલિંગ વ્યવહાર કારણ બને છે. કેવળ બાહ્યવેશનો આગ્રહ તે અવિચાર છે. મૂઢ્યતા છે, જે પરમપદની પ્રામિની વિદુદ્ધ છે.

ભાવલિંગ જાતે ભયે, સિદ્ધ પનરસ ભેદ,

તાતે આતમરૂપ નહિ, લિંગ ન-જાતિ ન વેદ. ૪૧૬-૭૫

ભાવલિંગી અર્થાત્ જેનામાં સમ્યગ્ર જ્ઞાનાદિની વૃદ્ધિ થઈ છે, પરમ વીતરાગતા પ્રગટી છે તેની પૂર્વવસ્થાના કારણે પંદર ભેદથી સિદ્ધપણું દર્શાવ્યું છે. વાસ્તવમાં સિદ્ધપણું અભેદ છે, આત્માને જ સ્વયં કોઈ લિંગ, ભેદ કે વેદ છે નહિ તો પછી ભાવલિંગીને તેવા ભેદ કર્યાંથી હોય? ભાવલિંગ આત્માના ગુણસ્વરૂપ છે, માટે બાહ્યવેશાદિકનો મોહ કે આગ્રહ રાખવો અયુક્ત છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા જ્ઞાનને આશ્રયે મુક્ત થાય છે. ભાવલિંગનો આગ્રહ ગ્રહી દ્રવ્યલિંગનો અસ્વીકાર કરવો યોગ્ય નથી પરંતુ ભાવલિંગના સહયોગ માટે દ્રવ્યલિંગની અવસ્થા કહી છે. બાહ્યવેશમાં રોકાઈ જાય તે પણ મુક્તિ પામતો નથી.

યત્યાગાય નિવર્ત્તન્તે, ભોગેભ્યો યદવાસ્યે ।

પ્રિતિ તત્ત્વૈવ કુર્વન્તિ, દ્વેષમન્યત્ર મોહિન: ॥૧૦॥

જે તજવા, જે પામવા, હઠે ભોગથી જીવ,
ત્યાં પ્રીતિ, ત્યાં દેખને મોહી ધરે ફરીય. ૮૦

અર્થ : જેના ત્યાગ અર્થે અને જેની પ્રામિ અર્થે ભોગથી પાછા હઠે છે, છતાં મોહવશ જીવો તે જ દેહના પ્રકારોમાં પ્રીતિ કરી અન્યત્ર દ્વેષ કરે છે.

પરમપદની પ્રામિ માટે દેહની ભમતાનો ત્યાગ કરે છે, વળી

ઝી, પુત્ર, ધનાદિથી પણ નિવૃત થઈ તપ કરી કલેશને સહન કરે છે. દેહાધ્યાસ, સુખસામગ્રી, સાતાશીલતાનો પણ ત્યાગ કરે છે, પરંતુ મોહનીય કર્મના ઉદ્યની વિચિત્રતા કેવી ભયંકર છે? એવા ત્યાગ પછી એ જીવ જાતિ, વેશ અને અન્ય માન્યતાઓના આગ્રહમાં પડી ચારિત્રમાં શિથિલતા સેવે છે. સંયમ પ્રત્યે દ્વષ કરે છે.

પ્રારંભની ભાવનાઓ મંદ પડી જતાં ત્યાગ કે સંયમનું લક્ષ્ય ચૂકી જાય છે, અને દેહાધ્યાસમાં પડી, દંબનું સેવન કરી મહત્ત્મા, માન-પૂજાના પ્રલોભનોમાં પડે છે, અને દર્શન-શાનાદિ સાધના પ્રત્યે અરુચિ થાય છે. એથી જેને માટે સંયમ ગ્રહણ કર્યો હતો તેનો તો લોપ થાય છે.

દર્શન મોહ જેનો ઉપશમ પામ્યો નથી તેવા મોહી કે અજ્ઞાની જીવો અધર્મને ધર્મને જાળી સેવન કરે છે. અને પરમાત્મ સ્વરૂપ પ્રત્યે અભ્યાવ કરે છે. જેને કારણે પરિબ્રમણ પામે છે. બાલ્યાંદ્બરોમાં કે ઉત્સવમાત્રને ધર્મ સમજી તેવા ધર્મમાં જ પ્રવૃત્ત રહે છે જે વાસ્તવિક ધર્મ નથી. તેમાં એક કે બીજા પ્રકારે દેહના મમત્વનું માનાદિ વડે પોષણ થાય છે. આમ જીવ અમિત થઈને ભક્તે છે. શાને માટે સંયમ લીધો હતો તે તો જાણે સ્વર્ણ બની જાય છે. મોહના નશામાં ચક્યૂર થઈ મુક્તિથી દૂર થાય છે.

જૈન દર્શનનો યોગ મળવા છતાં, વીતરાગદેવ, નિર્ગ્રથગુરુ અને સત્રશાખોનો બોધ મળવા છતાં દર્શન મોહનીયના ઉદ્યમાં તત્ત્વની વિપરીત માન્યતાથી સમજાળ પણ વિપરીત થાય છે. લોકોત્તર માર્ગની પ્રાપ્તિ માટે દેહાદિનો, સુખસામગ્રીનો ત્યાગ કર્યો હતો, પરંતુ લૌકિક માન્યતામાં જઈ અન્યને પણ તેમાં દોરી જવાનો આગ્રહ થાય છે. અને તેમાં આ કાળે મોક્ષ નથી માટે આ ધર્મ છે એવો બોધ કેટલાક આપે છે. પુષ્પથી મોક્ષ નથી માટે સ્વર્ગનાં સુખ ભોગવો. મોહવશ જીવ એમ નથી જાણતો કે એક વાર અધર્મના માર્ગ ચઢ્યા પછી આવો લોકોત્તર માર્ગ મળવો દુષ્કર છે. માટે ધર્મ મોક્ષ સમજાય તો ભલે પણ અધર્મ ન સેવવો.

આ કાળ પંચમકાળ છે. છતાં વીતરાગનું શાસન પ્રવર્તે છે,

સાચા ધર્મનો ધર્મ મળે તેવો છે, સભ્યગુ દર્શિન જેવા સ્થાનકોની પ્રાપ્તિ આ કાળમાં પણ સંભવ છે. અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગના સાધનની કે પુરુષાર્થની આજે પણ શક્યતા છે, માટે હીનપુરુષાર્થી થવું નહિ, તેવો ઉપદેશ ન કરવો. પરંતુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ આશ્રયી માર્ગની જ્યાં સુધી સંભાવના છે તેનો યથાર્થ ઉપદેશ આપવો.

આ જન્મના દેહાદિકના સુખનો ત્યાગ કર્યો છે તે ભિન્નત્વ સહિત દેવલોકમાં જવા કર્યો નથી. સુવર્ણના બદલામાં કોડી મેળવવા જેવી મૂર્ખાઈ કરવી નથી, કારણ કે દેવલોકનાં સુખ પણ કાળને આધીન છે પછીનો જન્મ ધર્મની પ્રાપ્તિ જ ના થાય તેવો ભયંકર હશે. અથવા પુણ્યાશ્રયી ધર્મનો સ્વીકાર કરી શ્રી, પુત્રાદિના સ્નેહનો ત્યાગ કરી ધર્મક્ષેત્રે અન્યત્ર પદાર્થોમાં કે શિષ્યો આદિમાં ભમત્વ કરે તો તે કેવળ ભમત્વનું ભાવાંતર થશે પણ જીવમાં વૈરાગ્ય નહિ હોય. ઉલટાનું વૈરાગ્યનો અભાવ થશે, તો સદ્ગતિ પણ દુર્લભ થશે.

વળી ત્યાગમાર્ગ જતાં માનપૂજા સંતકારનો મોહ લાગ્યો તો તેની મીઠારા પરમપદ પ્રયે અભાવ કરાવશે અને જેને માટે ત્યાગ કર્યો હતો તે વાત તો સાવ વિસ્મૃત થશે, આ જન્મની બાછ પૂરી હારમાં ફેરવાઈ જશે. અને જીવ તો અમમાં રહેશે કે હું તો ધર્મત્વા છું. લોકોત્તર માર્ગ છું, ત્યાગી છું. હે ભવ્યાત્મા ! આવો અમ મોક્ષમાર્ગને અવરોધક છે.

અનન્તરજ્ઞ: સંઘતે, દૃષ્ટિ પઢોર્યથાડન્યકે ।

સંયોગાત્ દૃષ્ટિમઙ્ગેઽયિ, સંઘતે તદ્વદાત્મન: ॥૧૧॥

અજ્ઞ પંગુની દૃષ્ટિને માને અંધામંય;

અભેદજ્ઞ જીવદૃષ્ટિને માને છે તનમંય. ૮૧

અર્થ : પંગુ અને અંધનો તફાવત નહિ જાણનાર અમમાં પડી પંગુની દૃષ્ટિને અંધપુરુષમાં આરોપે છે, તેમ દેહ અને આત્માનો સંયોગ નહિ જાણનાર આત્મદૃષ્ટિને દેહમાં આરોપે છે.

પંગુ ચાલી શકતો નથી પણ જોઈ શકે છે. અધ જોઈ શકતો

નથી પણ ચાલી શકે છે. બંને ભેગા મળી માર્ગ કાપે છે, પંજુ અને અંધના આ સંયોગનો તફાવત નહિ જાણનાર એમ માને છે કે ચાલનાર અંધ નથી માર્ગ જોઈને ચાલે છે, તેમ દેહાત્મબુદ્ધિવાળો જીવ ઈન્દ્રિયથી દેખાતા દશ્યજગતમાં આત્મબુદ્ધિ કરે છે દેહમાત્ર સંયોગ છે. તે દશ્યમાન સર્વે જડ છે એ બંનેનો સંયોગ છે તેમ અજ્ઞાની જીવ જાણતો નથી તેથી તે દેહદસ્તિમાં રાચે છે.

દેહ સ્પષ્ટપણે સમધાતુનું છે, આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ છે. માટે દેહબુદ્ધિ ત્યજી દેવી, કારણ કે દેહ તો કાણ જેવું જડ છે, તેમાં અસ્તિત્વ ધરાવતું ચૈતન્ય તે તારું સ્વરૂપ છે, દેહમાં આત્મબુદ્ધિની ભાંતિ ટળે તો તું હુઃખુક્ત થશે. આવું આત્મધન શોધવાને બદલે જગતના જીવો દેહનું મમત્વ સેવે છે અને સ્વરૂપને વિસ્મૃત કરે છે.

દેહદિક સુખનું મમત્વ કેવું થઈ ગયું છે કે ત્યાગ તપક્ષર્યા પછી પણ સંસ્કારો દેહાત્મ્યાસમાં દોરી જાય છે. જે યોનિમાં જન્મે ત્યાં એ દેહ એ જાણે તેનું કાયમનું સ્થાન હોય તેમ ત્યાં મસ્ત બનીને જીવે છે. પૂર્વ દેહનો લય થાય નવો દેહ પાછો મેળવી લે છે. આમ દેહભાવને કારણ જીવ આત્મદસ્તિ ચૂકી જાય છે.

દેહ અને આત્માના સંયોગથી નજે પ્રવૃત્તિ દેખાય છે તેમાં શરીરની કિયાને અજ્ઞાની જીવની કિયા માને છે. જેમ પંગુની દૃષ્ટિ અને અંધની ગતિ વચ્ચે સાંયોગિક સંબંધ છે. બંને એક નથી તેમ દેહ અને આત્માનો સંયોગ છે, બંને એક નથી. કિયા વગેરેમાં નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે. તેવો તફાવત તે જાણતો નથી.

દૃષ્ટિભેદો યથા દર્શિ પઙ્ગોરન્યે ન યોજયેતુ ।

તથા ન યોજયેદેહે, દૃષ્ટાત્મા દૃષ્ટિમાત્મન : ॥૧૨॥

વિજ્ઞ ન માને પંગુની દૃષ્ટિ અંધમાંય,

નિજજ્ઞ ત્યમ માને નહીં જીવદૃષ્ટિ તનમાંય. ૮૨

અર્થ : જે દૃષ્ટિભેદને યથાર્થપણે જાણો છે તે જેમ પંગુની દૃષ્ટિને અંધમાં આરોપતો નથી તેમ અંતરાત્મા આત્મદસ્તિને દેહમાં આરોપતો નથી.

જે પંગુની દસ્તિ અને અંધની ચાલને યથાર્થપણે જાણો છે તે અંધમાં દસ્તિનું આરોપણ કરતો નથી તેમ બેદજ્ઞાનની યથાર્થતાવાળા અંતરાત્મા દેહમાં આત્મબુદ્ધિ કરતા નથી. દેહમાં રહેવા છતાં તેઓ નિર્લિપ રહે છે, ઉદ્યાધીન વ્યવહાર કરતા છતાં ઉદાસીન રહે છે. ઈન્દ્રિયસુખો કે વૈભવ ભોગવતા જાળાય છે, પરંતુ તે ભોગમાં તેમની આત્મભાવે સુખબુદ્ધિ નથી, પરંતુ પોતાના જ્ઞાનદર્શનાટ ગુણોમાં તન્મય રહે છે.

જ્ઞાનીને દેહાટ સાથે તન્મયતા નથી, તે જાણો છે કે દેહને સુખ આપવા અનંત જન્મો ગાય્યા છે, પણ દેહનો જડ સ્વભાવ સુખ માણવાનો નથી, માટે હવે દેહનો જ્યાં સુધી સંયોગ છે ત્યાં સુધી આ દેહ વડે ધર્મયોગ્ય કરણી કરી દેહાધ્યાસ ત્યજ માત્ર આત્માને ઉપાદેય કરવો.

દેહ અને આત્માની બિજીતાને જાળાનાર અંતરાત્મા અન્યોન્ય દ્વયને એકબીજામાં ‘હું’પણાનો ભાવ કરતા નથી. જેને અંતર્ભેદ દસ્તિ થઈ છે તે દેહને સ્પર્શર્થાટ લક્ષ્ણજ્ઞાનાળો જાણી તેમાં વૈતન્યમય દસ્તિ કરતા નથી.

જેમ સોની લગડીમાંથી અલંકારનાથોડે છેને ત્યારેના તેની નજર ધાર્ત પર નથી પણ સોનામાં છે. નટીબાં મોહ પામેલો નટ જ્યારે દોરડા પર બેલ કરે છે ત્યારે તેની નજર લોક સમક્ષ છે પણ તેનું ચિત્ત દોરડા ઉપર છે. તેમ જ્ઞાનીની દસ્તિ સર્વ સંયોગોમાં આત્માના ગુણોમાં હોય છે.

પંશુ દસ્તિ જ્યું અંધમે, દસ્તિભેદ નહુ દેત
આત્મ દસ્તિ શરીરમે, ત્યું ન ધરે ગુણ હેત. છંદ-૭૬

અંધ માણસ પંગુની દસ્તિથી અળગો રહે તો તે યથાર્થ ભાર્ગ જઈ શકતો નથી. તેમ દેહદસ્તિ યુક્ત જીવ આત્મદસ્તિને પામી શકતો નથી, સત્તાપુરુષ દસ્તિવાન મળવા છતાં પણ જીવ તેમનો આત્મબોધ ગ્રહણ ન કરતાં દેહના સુખમાં અંધ રહે છે.

તે ગ્રમાંડો જ્ઞાન આરાધક જીવો માટે પરમાર્થમાર્ગને અનુરૂપ

આવશ્યક કિયા ભૂમિકા અનુસાર જરૂરી છે, અને કિયાની માન્યતાવાળા માટે તત્ત્વબોધરૂપ જ્ઞાન જરૂરી છે. પંગુ અને અંધના ન્યાયે જ્ઞાનકિયાની ઉપાદેયતા જાણી જે બંનેને યથાર્થપણે આરાધે છે, તે પરમાર્થમાર્ગ પામે છે, માત્ર દેહથી કે ધનાદિ જડ વસ્તુથી ધર્મ થાય છે તેમ માનવું નહિ. આત્મારહિત જેમ દેહનું મૂલ્ય નથી તેમ બેદજ્ઞાન વગર ધર્મનું ફળ નથી.

શરીરમાં રહેલી દરેક ઠિન્ડ્રિયોનો સદ્ગુર્યોગ થાય તેવો શુભભાવ આવે છે પરંતુ તે ધર્મરૂપ નથી. પરંતુ શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું ધ્યાવન કરે, ચિંતવે તો ઉપયોગ શુદ્ધ સ્વભાવરૂપે પરિણામે તે ધર્મ છે. જ્ઞાની દેહને સુખનું સાધન માનતા નથી પણ આત્માને જ સુખનું ભાજન માને છે.

વૃત્તિ-પરિણામ જેટલા શુદ્ધ તેટલી આત્મરૂપ ધર્મદાસ્તિ હોય છે. જ્ઞાનીની દાસ્તિ આકાશની જેમ નિર્વિકારી અને નિર્લેપ હોય છે, આકાશમાં ગમે તેટલો વંટોળ ઊંડે પણ આકાશનો એક ખૂલ્હો મલિન થતો નથી, અરે આકાશમાં અતિવૃદ્ધિ થાય તોપણ આકાશનો એક ખૂલ્હો ભીનો રહેતો નથી. અરે આકાશમાં કોઈ વિષા ફેરફારી આકાશને અસુખ થતું નથી. ભડકાતી આગની આંચ આકાશને લાગતી નથી. આવું નિર્લેપ સ્વરૂપ આત્માનું છે. તેવું જ્ઞાની જાણે છે.

વ્યવહારમાં વિષમતાઓમાં જ્ઞાનીના ચિત્તમાં વંટોળ ઊંઠતો નથી. શુભયોગમાં સુખબુદ્ધિ નથી. શુભાશુભ બંને સંયોગથી બેદજ્ઞાની લેપાતા નથી. આત્મદાસ્તિનું આવું અનુપમ સુખ છે, પછી જ્ઞાનીને દેહમાં સુખબુદ્ધિ કર્યાંથી ઊપજે ?

સુસોન્મત્તાદ્યવસ્થૈવ, વિભ્રમોऽનાત્મદર્શિનામ् ।

વિભ્રમોऽક્ષીળદોષસ્ય, સર્વાવસ્થાऽત્મદર્શિનः ॥૧૩॥

માત્ર મત નિદ્રિત દશા વિભ્રમ જાણે અણ;
દોષિતની સર્વ દશા વિભ્રમ ગણે નિજશ. ૮૩

અર્થ : જેમને આત્મસ્વરૂપનું વાસ્તવિક જ્ઞાન નથી તેવા બહિરાત્માને સુમ-નિદ્રાવસ્થા અને ઉન્મત્તદશા આદિ સર્વ અવસ્થાઓ વિભ્રમવાળી

આત્મ ગંભે છુટકારો

છે, જેના મિથ્યાત્વાહિ દોષો દૂર થાય છે તેવા આત્મદર્શીને બહિરાત્માની આવી અવસ્થાઓ વિભાગજનિત જણાય છે, અથવા આત્મદર્શીને નિદ્રાવસ્થા કે ઉન્મતાદર્શા હોય તો તે વિભાગવાળી નથી.

અગાઉ જણાવ્યું હતું તેમ મોહનિદ્રામાં જાગેલો પણ સુતો છે, ગમે તેવો કાર્યકુશળ હોય તો પણ તે પ્રમાણી છે તેમ બહિરાત્મા નિદ્રામાં ભોગપરાયણ વૃત્તિ અને મિથ્યાભાવને કારણે પાપનું બંધન કરે છે. બહિરાત્માને ભડિત આદિના ઉન્મતાભાવ થાય તો પણ તેમાં તેનો અમ છે. કારણ કે ઉન્મતાદર્શા એ જાગ્રત દર્શા નથી.

જ્યારે આત્મજ્ઞાનીને નિદ્રાવસ્થામાં પણ દોષ નથી કારણ કે બેદશાનની ધારા તેમને નિત્રામાં જાગ્રત રાખે છે, આત્મજ્ઞાનને કારણે તેમને વિપર્યાસિસુદ્ધિ થતી નથી.

નિદ્રા એટલે અભાન અવસ્થા છે, નિદ્રિત માનવને ઊંઘમાં પોતાપણાનું ભાન નથી હોતું. ઉન્મત દર્શામાં પણ જીવને વયસ્નીની જેમ વિકલ્પતા હોય છે. આ બંને દર્શા અમવાળી હોય છે. હિતાહિતના ભાનરહિત છે. આત્મદર્શીનું આત્મગુણના પ્રભાવે નિદ્રા જેવી દર્શામાં સ્વરૂપ સંવેદન નાચ થતું નથી.

માણસ જ્યારે ઊંઘી જાય છે, ત્યારે શરીરના અહુ કે ભમત્વનું ભાન રહેતું નથી. શરૂ કોણ કે મિત્ર કોણ તેનું ભાન નથી રહેતું. તેમ જ્ઞાની જાગ્રત અવસ્થામાં અહુ અને ભમત્વ વગર રહે છે. તેમની સહજ સ્વરૂપમાં સ્થિરતા છે.

સ્વખ વિકલતાદિક દર્શા અમ માને વ્યવહાર,

નિશ્ચય નયમે દોય ક્ષય, વિના સદા અમાચાર. છંદ-૭૭

અર્થ : અજ્ઞાની જીવ સ્વખતુલ્ય ભૌતિક ભોગોમાં સુખની કલ્યનાથી વ્યવહાર કરે છે, પરંતુ નિશ્ચયનયથી જેને શુદ્ધ સ્વરૂપ સમજાયું છે તેમને સાંસારિક સુખ કે દુઃખ બંનેનો ક્ષય છે. તે સિવાય સર્વ અમ છે.

નિદ્રાધીન મનુષ્યને સ્વખમાં કંઈ સુખ કે દુઃખ પ્રસંગ ઊપજે તો તે અમ જ હોય છે. તેમ જાગ્રત અવસ્થામાં પણ જે ક્ષણિક

સુખ છે, તેને વ્યવહારદેણિવાળો એમ માને છે કે ઈન્દ્રિયો અને મન દ્વારા મને સુખદુઃખનો અનુભવ થાય છે, પણ તે બમ છે. નિશ્ચયનયમાં તો જગતમાં સુખ અને દુઃખ બંને કલ્પિત છે, આત્માને ઈન્દ્રિયો દ્વારા કે ભૌતિક પદાર્�ો દ્વારા સુખ થાય તે કેવળ બમ છે, ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા જડ ઈન્દ્રિયોથી સુખ કેમ પામે? આત્માનું સુખ તો આત્માની સમગ્રેડીમાં રહ્યું છે, તે બહારથી પ્રાપ્ત થતું નથી.

વળી જગતમાં કોઈ કોઈને સુખદ કે દુઃખ આપી શકતું નથી. આપતા જણાય છે તે વ્યવહારકથન છે, નિશ્ચયનયથી તો આત્માને કોઈ પણ પૌર્ણગલિક આક્રીને સુખ નથી અને દુઃખ પણ નથી. આત્મવિમુખતા તે દુઃખ છે. અને સ્વરૂપસન્યુખતા એ સુખ છે. કલ્પિત સુખદુઃખના બમને ટાળ્યા વગર બમ-મિથ્યાભાવ ટળતો નથી.

આત્મદર્શી વિચારે છે કે સંસારમાં સુખ શું છે? જીવો જનમ-મરણથી ગ્રસિત છે ત્યાં સર્વત્ર દુઃખ જ છે. તેવું જીવન પણ અસાર છે. અને ભોગની જાળ તો પાપરૂપ છે. પુલ્યથી સુખ જણાય છે તે તો મનની કલ્પના છે. અથવા મોહની પરવશતા છે. બહિરાત્મા અજ્ઞાનવશ ભોગનાં પ્રલોભનોમાં બમ ઉભો કરે છે. અને વિવેકને ચૂકી જઈ જીવ દુર્દ્શા પામે છે. માટે નિશ્ચયદર્શિનો સ્વીકાર કરી સુખદુઃખ બંને ભાવને ત્યજી બમથી મુક્ત થવું.

નિશ્ચય = દ્રવ્યદર્શિ - તત્ત્વદર્શિ.

અર્થાત્ નિશ્ચયદર્શિ સ્વ-આશ્રયે હોય છે. જે દ્રવ્યનું જે લક્ષણ હોય તેનું જ તેમાં સ્થાપન કરવું, પરંતુ અંશમાત્ર પણ પરની કલ્પના ન કરવી. જેથી અનાદિના અન્ય પદાર્થના એકત્વરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને સર્વ પદાર્થથી ભિન્ન એવી શુદ્ધ દશાનો અનુભવ થાય છે. ભેદજ્ઞાનરહિત અન્ય ઉપાસના મુક્તિનું કારણ બનતી નથી. માટે નિશ્ચયદર્શિનું લક્ષ્ય આવશ્યક છે.

વ્યવહારદર્શિ = ઉપાચારદર્શિ

જે પરપદાર્થ સાથે સાંયોગિક સંબંધ છે તે વ્યવહાર છે. કંઈ

પણ નિમિત્તથી એક દ્રવ્યનો અન્ય દ્રવ્યમાં આરોપ કરવો તે વ્યવહાર-ઉપયાર કથન બને છે. અન્ય પદાર્થ સાથેનું તાદીત્યપણું છે તે સંસારદશા છે તેમ જાણવું. તે સંસારના કારણરૂપ જે આશ્રવ તથા બંધ છે, તેને જાણીને સંવર નિર્જરામાં પ્રવૃત્ત થવું તે વ્યવહાર છે. એવા વ્યવહારના સાધનને છોડીને જે અશુભ આચરણમાં જોડાય છે તે સંસારના પરિબ્રમણનું દુઃખ ભોગવે છે. સદ્ગ્રદ્ધ્યવહારને જાણ્યા વગર શુદ્ધઉપયોગની ઈચ્છા રાખે તે પાપાચરણમાં પડે છે.

સંસાર કોઈ બહારના પદાર્થમાં નથી. આત્માના પરિણામનું સ્વરૂપથી વિમુખ થવું તે અને શરીરાદિ સાથે એકત્વપણાની શ્રદ્ધા તે સંસાર છે, સંસારથી મુક્ત થવા માટે નિશ્ચયનું લક્ષ્ય આવશ્યક છે. શુદ્ધનયથી સન્મુખ થવું તે મુક્ત થવાનો ઉપાય છે.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, કર્મના સંયોગથી જ્ઞાન સ્વભાવ આવરણ પામ્યો છે તેથી જીવ અશુદ્ધ આત્માને અનુભવે છે. તે જો નિર્મળ બુદ્ધિ વડે કર્મ અને આત્માને લિઙ્ગ જાણો તો શુદ્ધાત્મા ગ્રગટ થાય છે. શુદ્ધનય વડે એ લિઙ્ગતા સમજાય છે.

સદ્ગ્રદ્ધ્યવહાર : એ છે કે જાણનાર, જોનાર^{co} અને પ્રવર્તનાર આત્મા છે તેમ શ્રદ્ધા કરી નિજસ્વરૂપને જાણવું.

અસદ્ગ્રદ્ધ્યવહાર : કર્મના વિચિત્રપણાને કારણો ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા દેવ-મનુષ્ય, તિર્થય કે નારક કહેવાય છે. પરંતુ અજ્ઞાની તે તે અવસ્થાઓને સ્વપણો માને છે.

જીવ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રના પરિણામરૂપ મોક્ષમાર્ગને નહિ જાણતો, તત્ત્વાદિની શ્રદ્ધા-બોધરૂપ, વ્યવહારમાં દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને મોક્ષમાર્ગ માને છે, તે મોક્ષમાર્ગ નથી: તે સાધન છે, સાધ્ય પોતાના પરિણામ છે.

કેવળ નિશ્ચયના પક્ષપાત્રી થઈ રત્નત્રયરૂપ વ્યવહારનો ત્યાગ કરે તો ધર્મતીર્થનો અભાવ થાય. અને વ્યવહારનો એકાંતે પક્ષપાત્રી થાય તો શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ ન થાય માટે વ્યવહાર નિશ્ચયની પથાર્થતા જાણી તેને અંગીકાર કરવા, જ્યાં જ્યાં જે જે

યોગ્ય છે તેનું આચરણ કરવું.

વ્યવહારનયની પ્રણાલી એવી છે કે તે સ્વદ્રવ્ય અને પરદવ્યના ભાવોને અને કારણકર્યને અન્યોન્યમાં આરોપિત કરી નિરૂપણ કરે છે, જેમ કે અજ્ઞાની જીવ કર્મનો બંધ કરે છે. અહીં જીવનો અને કર્મનો અન્યોન્ય સંબંધ બતાવી એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યને (કર્મને) ગ્રહણ કરે છે તેમ બતાવ્યું છે તે વ્યવહારનયનું કથન મિથ્યા છે માટે નિશ્ચયદંસિએ તે છોડવાનું છે.

નિશ્ચયનય અન્યોન્ય દ્રવ્યને કોઈનામાં મેળવતો નથી, જેમ કે જીવ કર્મ બાંધતો નથી, પણ જાણે છે. તે નિશ્ચયનયની મુખ્યતા છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ તે ઉપયારકથન છે. શાસ્ત્રકારોએ જ્યાં જ્યાં અન્યોન્ય દ્રવ્યોનો સંબંધ દર્શાવ્યો છે તે નિમિત્ત નૈમિત્તિક સંબંધ છે. સાધકદશામાં ભૂમિકાનુસાર આવો સંબંધ હોય છે, પરંતુ વ્યવહારનય અનેક પ્રયોજનવાળો અને દેહાદિ મન પર આધાર રાખવાવાળો હોવાથી પરાધીન છે. તેમાં શુભાશુભ ભાવની વિષમતા છે. શુદ્ધનિશ્ચયનય સ્વાધીન છે, સ્વાત્માના આશ્રયે પ્રગટ થાય છે. માટે સદ્ગુરૂત વ્યવહારનો સ્વીકાર કરી નિશ્ચયને આરાધવો.

વિદિતાશોષશાસ્ત્રોऽપિ ન જાગ્રદપિ મુચ્યતે । ૧

દેહાત્મવૃદ્ધિજ્ઞતાત્મા સુસોન્મત્તોऽપિ મુચ્યતે ॥૧૪॥

તનદંસિ સર્વાગમી જાગ્રત પણ ન મુકાય;
આત્માદંસિ ઉન્મત કે નિદ્રિત પણ મુકાય. ૮૪

અર્થ : દેહદંસિ બહિરાત્મા કથંચિત શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા હોય, વળી જાગ્રત હોય તોપણ ભેદજ્ઞાનરહિત કર્મબંધનથી છૂટતો નથી. અને ભેદજ્ઞાની અંતરાત્મા ઊંઘતો કે જાગતો કર્મની નિર્જરા કરે છે.

ભેદજ્ઞાનીને ભૂમિકા પ્રમાણે કર્મના ઉદ્ય અને બંધ હોય છે, પરંતુ જ્ઞાની દૃઢ અભ્યાસ અને વૈરાગ્યને કારણે દેહધર્મથી નિદ્રા લેતા હોય તો પણ તેમને નિર્જરા થાય છે, કારણ કે આત્મસ્વરૂપનો નિર્ણય, શ્રદ્ધાયુક્ત ભેદજ્ઞાન હોવાથી જ્ઞાનીને દર્શનાવરણના ઉદ્યે નિદ્રા હોય છે, પરંતુ તે કર્મ નિર્જરા પામે છે, પુનઃ એવું ને એવું કર્મ

બંધાતું નથી. તેવી રીતે જાગ્રત અવસ્થામાં થતી બાધ્ય ચેષ્ટાઓમાં પણ કર્તાપદ્ધાની બુદ્ધિ ન હોવાથી તે તે બાધ્ય વ્યવહારરૂપ પ્રવૃત્તિ નિર્જરાનું કારણ બને છે.

દેહદિલ્લિયુક્ત બહિરાત્મા કથંચિત્ શાખાજ્ઞાન ધરાવતો હોય છે, પણ શાખાજ્ઞાનથી મુક્તિ નથી કે સંસારનો નિવેડો નથી. અનુભવજ્ઞાનથી મુક્તિ છે. શાખ જીવને ઉપકારી છે. સદ્ગુરુની અનુપસ્થિતિમાં બોધપ્રેરક છે, શાખ માર્ગનો અંગુલીનિર્દેશ કરી શકે, શાખજ્ઞાન ક્ષયોપશમ જ્ઞાન કે સ્મૃતિજ્ઞાન છે, અનુભવજ્ઞાન અધ્યાત્મ સહિત હોવાથી પરમાર્થમાર્ગનું સાધન છે. શાખજ્ઞાનવાળો પણ ભેદજ્ઞાનરહિત હોય તો કર્મથી છૂટ્ટો નથી. જો શુભભાવવાળો હોય તો પુણ્ય સુધી પહોંચે અને શાખજ્ઞાન સાથે ગર્વ થયો તો પુણ્યથી પણ વેગળો રહે. પછી ત્યાં મુક્તિ તો અસંભવ હોય.

બહિરાત્મા ભલે કદાચ જાગતો એટલે શાખજ્ઞાનમાં નિપુણ હોય, વિધિવિધાનમાં સક્રિય હોય પણ જો પ્રજ્ઞાવંત ન હોય તો મતિકલ્પનાથી શાખોને સમજે-સમજાવે. માનાદિ કથાપરાહિત ન હોય અને પોતાને જ્ઞાની માને તો તે કર્મબંધનથી છૂટે નહિ. અવિવેકીને શાખજ્ઞાન ભારરૂપ છે, દેહદિલ્લિને દેહ જ બંધનરૂપ છે. માટે ભેદજ્ઞાન એ મુક્તિનું મુખ્ય સાધન છે.

ગુરુગમરહિત અધ્યાત્મશાખોનો અભ્યાસ કે ઉપરેશ ખાંડાની ધાર પર ચાલવા જેવો છે, વિપરીત માન્યતાનું પોષણ થઈ સંસારવૃદ્ધિ કરનારો છે. શાખ વાંચીને કહે કે અમે ધર્મ જાહીએ છીએ, સદ્ગુરુભોધની હવે જરૂર નથી, એમ જ્ઞાનીનો અનાદર કરે તે પણ કર્મબંધનનું કારણ છે. બહિરાત્મા શાખના કથનોને ધારણ કરે પણ આત્માર્થનું રહસ્ય ન જાણો તો સ્વચ્છંદતા ટળે નહિ, પરંતુ જીવને જો કથાયાદિ કીલા થયા હોય, સત્તસંગનું માહાત્મ્ય આવ્યું હોય, સદ્ગુરુનો બોધ પ્રેરણ કરતો હોય તો સત્તશાખના અભ્યાસથી આત્મલાભ થવા કે કર્મનિર્જરા થવાનો સંભવ છે.

ભેદજ્ઞાની જેને જીવ અને જગતનો ભેદ સમજાયો છે, જેણે દેહથી ભિન્ન એવા આત્મા ગ્રત્યે લક્ષ્ય છે, આ આત્મભાવ છે અને

આ અન્યભાવ છે, એવી પ્રતીતિ જેને વર્તે છે, જગતના પદાર્થોએ પ્રત્યે જે ઉદાસીન છે, તે કદાચ ઘણાં શાસ્ત્રોમાં પારંગત ન હોય તો પણ વસ્તુસ્વરૂપ યથાર્થપણે સમજાયું હોવાથી તે મુક્તિને પામે છે.

બેદજ્ઞાની અંતરાત્મા ઉંઘે તે સુખ માટે ઉંઘતો નથી, શરીરનો ધર્મ જાહી તેને ન્યાય આપે છે, તેથી ઉંઘમાં સ્વખજગતમાં તદ્વાપ થઈ કર્મબંધન થતું નથી. વળી વ્યવહારકિયામાં ક્યાંય શિષ્યોના હિત માટે કે જનકલ્યાણ માટે વિકલ્પ આવે તો પણ તેમાં કર્તાપણાનો મીથ્યાભાવ નથી તેથી જ્ઞાનીને કર્મબંધન થતું નથી.

શાખ્યજ્ઞાન અને અનુભવજ્ઞાનમાં ઘણું અંતર છે પરંતુ કોઈ વાર અજ્ઞાનીની વાણીમાં પ્રભાવ હોય તો આ અંતરનો સૂક્ષ્મ ભેદ સમજાતો નથી તેથી અજ્ઞાનીનું જ્ઞાન પણ બોધરૂપ જ્ઞાય છે, અને મુગ્ધ જીવો તે વાણીથી પ્રભાવિત થાય છે, પરંતુ તેથી કર્મ નિર્જરાનું કારણ થતું નથી. શાખ્યજ્ઞાનનો હેતુ આત્મસંનુભ થવાનો છે, બાબ્ય દેખાવ માટે નથી.

વાસ્તવમાં અવિચાર તે નિદ્રા છે, અને આત્મભાંતિ સમ દેહભાવ ઉન્મતદશા છે, અવિચાર એ વૈભાવિક મહિન દશા છે, અને ઉન્મતદશા એ નશા જેવી છે, જે જ્ઞાની છે તે આત્મવિચારે કરી જાગ્રત છે. આત્મભાન સહિત હોવાથી દેહાદિ કિયામાં રત દેખાવા છતાં દેહભાવથી મુક્ત છે.

ધૂટે નહિ બહિરાતમા, જાગતભી પછી ગ્રંથ,

ધૂટે ભવથે અનુભવી, સુપન નિકલ નિગરંથ. છંદ-૭૮

અર્થ : જેની વૃત્તિ નિર્ણય બધારમાં આકાંત છે. તે કદાચ સંસારના પદાર્થો મેળવવા અને ભોગવવા ભલે જાગ્રત હોય કે ઘણા શાસ્ત્રોનો તેણે અત્યાસ કર્યો હોય તો પણ તેનો સંસારથી મુક્ત થવાનો સંભવ નથી. કારણ કે સંસારનો કોઈ પદાર્થ એવો નથી કે તેને મુક્તિના માર્ગ દોરી શકે.

ધારો કે તમારા કોઈ સ્વજનનું અચાનક અણધાર્યુ મૃત્યુ થયું. તમે કેટલાય વિકલ્પો કરશો અમુક ઔષધ કર્યું હોત, કોઈ નિષ્ણાત

ડોક્ટરની સારવાર લીધી હોત તો સાંદું થાત ! વગેરે.

તેવા સમયે તમારા સગાસ્નેહીઓ આવીને તેમાં તેમનો સૂર પૂરે
કે 'હા' ખરી વાત છે, જો વેણાસર સારવાર થઈ હોત તો કદાચ
તેઓ બચી જાત.

ત્યાં વળી તમને કોઈ જ્યોતિષીનો મેળાપ થાય તે કહેશે. જો
આ ધાતમાંથી તેઓ બચ્યાં હોત તો દશપંદર વરસ આરામથી જીવન
નભી જાત.

ત્યાં વળી ડોક્ટર આવે તે કહેશે ફક્ત બે કલાક પહેલાં
સારવાર મળી હોત તો કદાચ દર્દી બચી જાત.

ઓહોહો કેટલા વિકલ્પ ? આ વિકલ્પની કેસેટ હોય તેમ તમે
પણ એ જ વાતનું રટણ દિવસો સુધી કર્યા કરો ત્યાં તમારા
પુષ્પયોગે કોઈ મહાત્મા તમારે ત્યાં પધાર્યો તેમણે કંઈ જુદી જ
વાત કહી કે :-

જે બનનાર છે તે ફરનાર નથી. ગયેલા સ્વજનો કોઈ પાદા
આવ્યા નથી. આ વૈભવમાંથી કંઈ લઈ જઈ શક્યા નથી. અને
અન્યત્ર પોતાના કરેલા શુભાશુભ કર્મ પ્રમાણે તેમનો જન્મ થઈ
ચૂક્યો છે. તમારે પણ એક દિવસ આમ જ જવું પડશે માટે જાગો,
ચેતો, અને આત્મકલ્યાણને માટે પ્રયોજન કરો પણ તમારી પેલી
કેસેટ વાગતી જ રહેશે. અને મુક્તિ દૂર રહે છે. પરંતુ અનુભવી
તો વિચારે છે કે ભલે હાલ હું દેહધારી હોઉં, કર્મથી વિકલ હોઉં
પરંતુ જ્ઞાનવડે હું આ કર્મનો નાશ કરી શકું છું. દેહ હોવાથી ભલે
તેઓ નિદ્રા વગેરે દેહનો ધર્મ પાળે પરંતુ તેઓ અંતરમાં તેનાથી
મુક્ત છે, તેમણે દેહભાવની ગ્રંથિ તોડી નાંખી છે. તેથી દેહધર્મ
પાળવા છતાં કર્મની નિર્જરા કરે છે. કારણ કે કર્મના નાશની યુક્તિ
તેમને પાસે છે તેઓ મુક્તિ પ્રત્યે જઈ રહ્યા છે.

પઢી પાર કરે પાવનો, મિટ્યો ન મનકો ચાર,

જ્યું કૌલુકે બેલફું, ઘર હી કોસ હજાર. છંદ-૭૮

અર્થ : જેના મનના વિકારો શર્યા નથી તે કદાચ શાખપારંગત

થાય તો પણ તેનું સંસારપરિબમજા શમતું નથી. જેમ ધાંચીની ધાંચીનો બળદ હજાર ગાઉ ગોળ ફરે તો પણ જ્યાંનો ત્યાં હોય છે.

શાખજ્ઞાન વાદવિવાદ માટે નથી. પરંતુ અન્ય સાથે શાખાર્થ કરવાથી જો આત્મલાભ થતો હોય તો તેમાં કંઈ બોધ ભળે છે. જેમ કોઈ પણ બાબ્ધ કિયાથી સંસાર પાર પમાતો નથી. તેમ કેવળ શુષ્ણ શાખજ્ઞાનથી સંસારાન્ત થતો નથી. સાધ્યશૂન્ય દશાવાળો ન્યાય વ્યાકરણાદિ ગમે તેવા પઠનપાઠન કરે પરંતુ તેના મનોગત વિકલ્પ ટળતા નથી. મનના વિકલ્પો ટાળવાનો એક માત્ર ઉપાય આત્મજ્ઞાન છે.

માણસની અંતરમજ્ઞા જાગ્રત ન થાય ત્યાં સુધી શાખજ્ઞાન હિતકારી નથી. અંતરમજ્ઞાની પ્રબળતા કેવળ સૃતિજ્ઞાનથી પ્રગટ થતી નથી. એ પ્રજ્ઞા ચિત્તની શુદ્ધિ દ્વારા પ્રબળ બને છે.

યત્તૈવાહિતધીઃ પુંસः, શ્રદ્ધા તત્તૈવ જાયતે ।

યત્તૈવ જાયતે શ્રદ્ધા, ચિત્તં તત્તૈવ લીયતે ॥૧૬॥

જેમાં ભતિની મળનતા, તેની જ થાય પ્રતીત;

થાય પ્રતીત જેહની, ત્યાં જ થાય મન લીન. ૮૫

અર્થ : જેની બુદ્ધિમાં જ્યાં હિત લાગે ત્યાં તેનું ચિત્ત લીન થાય છે.

કોઈ વિષયમાં જ્યારે જીવની બુદ્ધિ હરે છે. ત્યાં તેને પોતાનું હિત લાગે છે. અને જ્યાં હિત લાગે ત્યાં તે વિષયમાં શ્રદ્ધા થાય છે અને જે વિષયમાં તેને શ્રદ્ધા થાય છે ત્યાં તેની પ્રિયતા કે રુચિ થાય છે, વળી જ્યાં રુચિ થાય ત્યાં તે શ્રદ્ધાવાન થાય છે. વળી જે વિષયમાં શ્રદ્ધા થાય ત્યાં ચિત્તને વારંવાર આકર્ષણ થવાથી ચિત્ત તે વિષયમાં લીન થાય છે.

શુદ્ધ વિષયમાં લીન થયેલા ચિત્તમાં માનવની અંતરમજ્ઞા જાગ્રત થાય છે, ત્યારે તેનું ચિત્ત સ્વસ્થ અને સ્વાધીન બને છે.

જેમ બાળકને જે કામ ગમે છે તે એ કામ રુચિપૂર્વક કરે છે, તે કામ તે અલ્ય પરિશ્રમે શીખે છે. તેમ સાધકને પ્રથમ ધર્મ-અનુષ્ઠાનની કે સત્પુરુષોના જીવનચરિત્ર વાંચવા વગેરેની રુચિ થાય

છે, પછી આત્મવિચાર ઉદ્ભવે છે. અને કંઈ કરીને મોક્ષમાર્ગ પ્રત્યે તેનો પુરુષાર્થ જાગે છે. જેમ મોક્ષમાર્ગની શ્રદ્ધા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ તેમ તેને સંસારની પ્રવૃત્તિમાં મંદ્તા થાય છે. અને તેનું ચિત્ત વારંવાર સ્વરૂપસન્મુખ થાય છે.

ચંચળ ચિત્ત પવનની જેમ ભયા કરે છે. તેને પ્રથમ કોઈ સત્કાર્યમાં રોકવાથી રુચિ વધે છે. પછી જેમ બાળક મોટું થાય અને રમકડાં ત્યજી હે છે તેમ ચિત્ત બહારના વિષયને ત્યજી સત્કાર્ય દ્વારા શ્રદ્ધમાર્ગમાં આવે છે. ત્યાર પછી સદ્ગુરુના બોધ દ્વારા ચિત્ત શાંત થાય છે. તે સિવાય દુર્ગમ અને દુસ્તર એવી આ મનની માયાને શમાવવી કઠણ છે. અરે મુનિઓ પણ ત્યાં પાછા પડે છે. પૂરા દરિયાને પી જનાર, મેરુને ડગાવનાર, અગ્નિને ઢારી દેનાર લબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે પણ આ મનને વશ રાખવું આત્મજ્ઞાન સિવાય સંભવ નથી. તે મને આગમધરને છેતર્યા છે. મુક્તિની અભિલાષાવાળા પણ ત્યાં લબ્ધિમાં ફસ્ટાઈ ગયા છે. અને મુક્તિ જ મુલતવી રહે છે.

જિહાં બુદ્ધિ વિર પુરુષ કી તર્ણે રુચિ તર્ણે મન લીન,

આત્મ મતિ આત્મ રુચિ, કહો કોન આધીન. છંદ-૮૦

અર્થ : જે પુરુષની બુદ્ધિ જ્યાં સ્થિર થાય રહે, ત્યાં તેની રુચિ વધે છે. જો તેને આત્મબુદ્ધિ આત્મરુચિ પ્રત્યે વળે છે તો મન તેને આધીન વર્તે છે.

જેને આત્મહિતની બુદ્ધિ થઈ છે તેની રુચિ સ્વાભાવિકપણે ત્યાં જ લાગે છે, તેને અન્ય પદાર્થમાં સદ્ગ્રાવ થતો નથી. જેનું ચિત્ત આત્મભાવમાં લય પામ્યું છે, એવો પુરુષ અન્ય પદાર્થને આધીન વર્તતો નથી. અર્થાત્ તે રાગદ્રોષ કે અજ્ઞાનને આધીન વર્તતો નથી. પરંતુ સ્વપરિણાતિમાં પ્રવર્તે છે, કંઈ કરીને તે મુક્ત થાય છે. માટે જીવ આત્મબુદ્ધિ વડે આત્મરુચિ કરવી. કારણ કે આત્મની રિદ્ધિ, નવ નિધાન પોતાના આત્મામાં જ રહ્યા છે. તેને બહાર શોધવા વર્ય છે. આત્મજ્ઞાન અણમોલ સાધન છે. જ્ઞાન સહિત મન મેરુ જેવું સ્થિર બને છે, પરંતુ જે જીવ બહાર તુલ્યાવશ ચંચળતાને કારણે પરાધીન બને છે માટે સમતા અને ધીરજ વડે ચિત્તને

આત્મરુચિ ગ્રાને મેરવું, અભ્યાસ દ્વારા તે લય પામશે, તેને અવરોધ કરતા વિષયકથાયને ત્યજી દેવા. ચિત્ત સ્વરૂપમાં લય પામતું નથી ત્યાં સુધી લય કે હુઃખ છે. પરંતુ સત્તશાસ્ત્ર અને સદ્ગુરુબોધે ચિત્ત જ્યારે શાંત થશે ત્યારે રાગદેષ અજ્ઞાન ટળી જશે, અને જીવ સન્માર્ગને પામશે.

આત્મધનને લૂંટી જનાર બહાર નથી; અંતરની ઊડી ગુફામાં તે મોહાદિરુપે અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તેનો નાશ કેવળ આત્મજ્ઞાન વડે જ થાય છે, માટે બુદ્ધિને આત્મશ્રેયની રુચિમાં સ્થિર કરવી. આત્મબુદ્ધિવાળો જીવ સ્વાધીન હોય છે.

યત્રાના હિતધીઃ પુંસઃ શ્રદ્ધા તસ્માન્ત્રિવર્તતિ ।

યસ્માન્ત્રિવર્તતે શ્રદ્ધા, કૃતશ્રદ્ધિયત્તસ્ય તલ્લયઃ ॥૧૬॥

જ્યાં નહિ મતિની મળનતા, તેની ન હોય પ્રતીત;

જેની ન હોય પ્રતીત ત્યાં કેમ થાય મન લીન ? ૮૬

અર્થ : જે વિષયમાં મનુષ્યની બુદ્ધિ સ્થિરતા કરતી નથી ત્યાં તેને શ્રદ્ધા થતી નથી. અર્થાત् ત્યાંથી શ્રદ્ધા પાછી ફરૈ છે. તેથી તે વિષયમાં ચિત્તની લીનતા થતી નથી. એનમણું જ્યાતિ શાસનમણું

સવિશેષ આ યુગમાં બુદ્ધિની પ્રધાનતા છે, આથી જે વિષય બુદ્ધિમાં ન સમજાય તે વિષયમાં શ્રદ્ધા થતી નથી. જગતના વ્યવહારમાં પણ આવું જ જોવામાં આવે છે તો પછી પરમાર્થમાર્ગનાં ગૂઢ રહસ્યો બુદ્ધિમાં ન ઉત્તરે તો પછી શ્રદ્ધા તો ક્યાંથી થાય ? છતાં ભાઈ ! બધા જ ઉકેલ કંઈ બુદ્ધિથી સમાધાન પામતા નથી. શ્રદ્ધાયુક્ત બુદ્ધિ વડે તેવી સમસ્યાનાં સમાધાન થાય છે.

માનવનું મન-ચિત્ત-બુદ્ધિ દરેક વિષયના ગુણ કે આકારથી પ્રભાવિત થઈ તેની પાછળ દોડે છે, તેમાં ક્યાંક તે સુખ કે હુઃખના ભાવ કરી ચંચળતા પામે છે. તે આત્મભાવમાં લીન થતું નથી. તે જે વિષયથી આકર્ષય છે તેની પાછળ પડે છે, જો આ ચંચળતા શરે અને ચિત્ત શાંતરસભરપૂર ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં લીન થાય પછી તેને પાર્વિવ જગતની ઈચ્છા, તૃષ્ણા, આકંસાઓ પીડા આપતી

નથી. ભય કે જુગુખાથી ચિત્ત ઉદ્બેગ પામતું નથી. રહિ-અરહિ જેવા ભાવો ચિત્તશાંતિનો ભંગ કરતા નથી. આત્મભાવમાં લીનતા પામેલું ચિત્ત અંતર પવિત્રતામાં પોડી જાય છે, પરમશાંતિ પામે છે, અને એ ચિત્ત વ્યવહારમાં પ્રયોજાય છે ત્યારે કરુણા, કોમળતા આદિ ગુણો જીતી ઊંઠે છે. તેથી જ્ઞાની ઉંઘતા-જાગતા કર્મની નિર્જરા કરે છે. કારણ કે તેમની શ્રદ્ધા આત્મવિષયમાં છે.

મનુષ્યની બુદ્ધિમાં જે વિષયવસ્તુ રુચિ પેદા કરે છે તે પદાર્થ મેળવવા તે ભારે પરિશ્રમ ઉઠાવે છે. જગતમાં મહાન અમતકારિક શોધો પાછળ પૂરું જીવન વ્યતીત કરે છે. ઘડી વાર તો આત્મબલિદાન આપે છે, મરણિયો રહ્ણમેદાનમાં રોળાઈ જાય છે. એ બુદ્ધિને જો આત્મસંશોધનમાં પ્રયોજાય તો બુદ્ધિ સ્વયં પ્રજ્ઞાપણે પ્રગટી આત્મ-પ્રદેશે પ્રદેશે પ્રગટ થાય છે, પરંતુ જ્યાં બુદ્ધિ સ્થિરતા ન પામે ત્યાંથી શ્રદ્ધા પાછી ફરે છે.

આવા આત્મસંશોધન માટે માનવે શારીરિક ટેવોને બદલવી પડશે, છોડવી પડશે. મનના આગછો અને વલણોને છોડવા પડશે, ચેતનાના વિભાવોને ત્યજવા પડશે, પ્રારંભમાં તો અતિ દુષ્કર લાગશે, જાણે અતિ કડવું ઓષ્ઠધ પીવા જેવું લાગશે, પરતુ પુનઃ પુનઃ અભ્યાસ કરવાથી, મનના વલણને બદલવાથી એક ક્ષણવાર પણ મનને આત્મસંશોધનમાં યોજવાથી જે આનંદનો અનુભવ થશે તે ક્ષણ જીવ માટે શાશ્વતી બની જશે. પછી તું સ્વયં સામર્થ્યને પામીને પરમપદને પ્રાપ્ત કરીશ. પરંતુ જો તારી બુદ્ધિમાં એ પરમપદનું મહત્વ આવ્યું નહિ હોય તો તને શ્રદ્ધા થશે નહિ. અથવા શ્રદ્ધા પાછી ફરશે.

જ્યાં અહિત જ્ઞાય ત્યાં બુદ્ધિ જતી નથી કે રુચિ થતી નથી, તો પછી જ્યાં દૈહિકભાવમાં તારું હિત નથી ત્યાં બુદ્ધિ વારંવાર કેમ જાય છે? ધર્મમાર્ગમાં પણ જીવ ભાંતિમાં પડે છે તો કલ્યાણ થતું નથી. માટે સહદ્યગુના બોધ દ્વારા માર્ગની રુચિ કરી પુરુષાર્થ કરવો. સત્ય સમજાવાથી શ્રદ્ધા પણ સારી થાય છે. પછી શ્રદ્ધા પાછી ફરતી નથી.

भिन्नात्मानमुपास्यात्मा, परो, भवति तादृशः ।

वर्तीर्दीपं यथोपास्य, भिन्ना भवति तादृशी ॥१७॥

भिन्न परात्मा सेवीने तत्सम परम थवाय;

भिन्न दीपने सेवीने भत्ती दीपक थाय. ८७

अर्थ : आत्मा पोताथी भिन्न ऐवा परमात्मानी उपासना करे छे, ते परमात्मा समान थाय छे. जेम दीपकथी भिन्न ऐवी वाट दीपकनी उपासनाथी पोते दीपकस्वरूप थाय छे.

आत्माने उपास्य शुद्धात्मा छे, पोते उपासक छे. उपास्यने सिद्ध करवा उपासना करे छे. परमात्मा प्रगट शुद्धात्मा छे, अने वर्तमानमां उपासकनी अवस्था अशुद्ध छे. तेनु ध्येय परमात्मास्वरूपे प्रगट थवानु छे. भले परमात्मतत्त्व पोताना आत्माथी भिन्न छे, परंतु मूळ लक्षण समान छे. तेथी परमात्माने भज्ञने, ध्यावन करीने ज्ञव पोते परमात्मस्वरूप थाय छे. उपासक जेने उपास्य करी उपासना करे छे ते अलेट ऐवा स्वरूपने पामेण्ठे. **साइट साइट**

प्रगट शुद्धात्मा अरिहंत अने सिद्ध छे. ते पोताना आत्माथी भिन्न द्रव्य छे. परंतु ज्यां सुधी ज्ञव स्वयं परमात्मपणे प्रगट थतो नथी त्यां सुधी प्रथम भूमिका सालंबनज्ञनी होवाथी तेषो परमात्मपदनी उपासना करवी आवश्यक छे, जे ज्ञव जेनु ध्यान निरंतर करे छे ते तेना जेवो थाय छे.

जेम प्रगट थयेला दीवाथी भिन्न ऐवो अन्य दीवो के वाट ते दीवानी ज्योतने सेवीने पोते ज्योतिपणे प्रगट थाय छे. भले अप्रगट सो दीवा वाट साथे पड्या छोय पष्ठा एक प्रगटेला दीवाथी अन्य दीवा प्रगटे छे.

तेम ज्ञव पोते शिवस्वरूप छे. तेनु परमात्मपद्मू पोतानामां ज रह्यु छे, परंतु अरिहंतादिना अवलंबनरहित तेमना गुणोनी उपासनारहित ज्ञव शिवस्वरूपे प्रगट थतो नथी.

परम निधान प्रगट मुख आणणे, जगत उल्लंघी लो जाय, ज्योति विना जुओ जगदीशनी, अंधोअंध पद्याय ज्ञनेश्वर.

પોતામાં રહેલા પરમશુદ્ધ તત્ત્વની શોધ કરવા નીકળેલો મનુષ્ય જગતની ગમે તેટલી પ્રદક્ષિણા કરે પણ તે તત્ત્વની પ્રાર્થિ તેને બહારથી થતી નથી. કારણ કે એ પરમ તત્ત્વ જેમાં પ્રગટ થયું છે તેવા પરમાત્માની ઉપાસનાથી તે પ્રામ થાય છે. બહારમાં પોતાના સ્વરૂપને શોધવા નીકળેલા મનુષ્યની દશા અંધોના જેવી થાય છે. પાંચસાત અંધો મુસાફરીએ નીકળ્યા હતા, તેઓ અન્યોન્ય હાથ પકડીને ચાલવા લાગ્યા. પ્રથમ અંધે ખોટી દિશાએ ચાલવા માંડયું તેના ખલા પર હાથ રાખી તેની પાછળના સઘણા અંધોએ અનુકરણ કર્યું, અને તે સર્વ દિશામૂઢ થઈ ભટકી ગયા. તેમ જીવ પોતાની ભત્તિકલ્યના કે કોઈ ભળતા અજ્ઞાનીને સહારે પરમાર્થમાર્ગની યાત્રા કરે તો ભટકી પડે. માટે જેમ દીવે દીવો પ્રગટે છે તેમ ભૂમિકા પ્રમાણે સદ્ગુરુ આજ્ઞાએ આલંબન લઈ ઉપાસના કરવી.

દ્રવ્ય, કોત્ર, કણ કે ભાવથી જે અસંગ છે અનેવા તથા ધાતી કર્મોનો નાશ કરી જે પરમાત્મસ્વરૂપ થયા છે, તેમની પૂરકા મેમે ઉપાસના કરીને જીવને તેમાં અપૂર્વ માણાત્મ્ય આવે તો પોતે જ તે પદ પામવાનો અધિકારી છે. વાસ્તવમાં જેને સંસાર અસાર લાગ્યો છે, બંધનથી જે છૂટવાનો કામી છે તેણે તો શુદ્ધ ભાવે નિર્દેશ તે પદની ઉપાસના કરવી. સદ્ગુરુના યોગ વગર આવો મહાન પરમાર્થમાર્ગ જીવ પોતાની સ્વચ્છંદતાથી આરાધે તો તેને પરમાર્થમાર્ગની પ્રાર્થિ થતી નથી. અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ટળતું નથી. કારણથી કાર્યની સિદ્ધિ થાય છે.

કુળપરંપરાએ મળેલા સંસ્કારોવશ વિવિધ અનુષ્ઠાનો જીવે અનેક વાર કર્યા છે, પરંતુ મૂળ જે લક્ષ્ય કરવાનું હતું તે રહી ગયું, તેથી જીવ સંસારથી મુક્તા થયો નથી. દદપણે મોકણી ભાવના કરી નથી, પરંતુ સંસારસુખની વાંચા કરી હોવાથી તપજપાદિ કરવા છતાં સંસારનું પરિબ્રાન્ધ છૂટ્યું નથી. માટે હવે જીવે પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રત્યે સર્મણા ભાવે, સભ્યકુ પ્રકારે શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપાસના કરવી જેથી અજ્ઞાન ટળી જતાં જીવ પરમાત્મસ્વરૂપ પામે છે.

દીર્ઘકાળનો સંસારભાવ છૂટી, સ્વચ્છંદતા ટળી, મિથ્યાત્વની ગ્રંથિ

તોડવી, કે અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર ટાળવો દુષ્કર છે. સદ્ગુરુયોગે જ્યારે માર્ગનો મર્મ મળે છે ત્યારે જીવે સંસારના સધણા સાનુકૂળ સંયોગોને ત્યજવા પડે છે, માત્ર બુદ્ધિથી આ માર્ગની યાત્રા સંભવ નથી. બુદ્ધિ સાથે રુચિ અને શ્રદ્ધાને જોડવાં પડે છે. વળી આ ઉપાસનામાં તન, મન અને ધનને જોડવાં પડે છે. જ્યાં સુધી સમગ્રપણે આ પરમતત્ત્વનો ગ્રેમ ન આવે ત્યાં સુધી સંસારભાવવનું પરિવર્તન થતું નથી. તેથી પરમ પદ ગ્રત્યે અચળ ગ્રેમ થતો નથી.

વળી આ માર્ગ જતાં અંતરંગની ગુફામાં જમાવ કરીને બેઠેલા દીર્ઘકાળના લોભાદિ સંસ્કારો પરમતત્ત્વ ગ્રત્યે અખંડધારાને ટકવા દેતા નથી. વચ્ચમાં કેટલાયે અંતરાય નાંબે છે. આ માર્ગની યાત્રામાં તે ધાડપાહુની જેમ તૂટી પડે છે, અને અચિત્ય એવા પરમ પદથી જીવ વંચિત રહી જાય છે. એવા દુર્ઘટ પદની યાત્રામાં પ્રથમ સત્પુરુષોનો સથચારો-દૃપા જરૂરી છે. સત્પુરુષો નદી તરવાની સહાય માટે નાવ જેવા છે, કિનારે પહોંચી નાવ છૂટી જાય છે, તેમ સાધક જ્યારે સ્વ-આશ્રયી સાધનાને યોગ્ય થાય છે ત્યારે સદ્ગુરુના બોધના ગ્રહણને લક્ષ્યમાં રાખી પોતાની સાધના કરે છે. અને સ્વરૂપને ગ્રામ કરે છે. પરમાત્મપદની પરમ ગ્રેમ ઉપાસના કરીને સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સેવત પર પરમાત્મા લઈ ભવિક તસ રૂપ.

બતિયાં સેવત જ્યોતિર્કું, હોવત જ્યોતિસ્વરૂપ. છંદ-૮૧

જે ભવ્યાત્મા પરમાત્માને પૂર્ણ ગ્રેમે પ્રશસ્તભાવે સેવે છે, તેમના ગુણોમાં લીન થાય છે, ત્યારે તેનો ઉપયોગ તે જેની ઉપાસના કરે છે તેના ગુણમય પરિજ્ઞભવાથી કર્મે કરીને તે સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપ થાય છે. દીવાની વાટને જ્યોતિનો સ્પર્શ થવાથી વાટ સ્વયં જ્યોતિરૂપે પ્રગટે છે. એ ન્યાયે ભવ્યાત્મા પરમપદને ત્યજીને પરમાત્મા જેવો થાય છે.

ઉપસ્યાત્માનમેવાત્મા, જાયતે પરમોऽથવા ।

મથિત્વા�ત્માનમાત્મૈવ, જાયતેઽગ્નિર્યથા તરુઃ ॥૧૮॥

અથવા નિજને સેવિને જીવ પરમ થઈ જાય;
જેમ વૃક્ષ નિજને મથી પોતે પાવક થાય. ૬૮

અર્થ : જ્ઞાનયોગી જેવા મહાત્માઓ પોતાના આત્માની ઉપાસના કરીને પરમાત્મા થાય છે, જેમ વાંસના જાડ અન્યોન્ય ઘર્ષણ પામીને અભિનિતુપ થાય છે.

આત્મા સ્વયં સત્તાપણે સિદ્ધ-પરમાત્મા સમાન છે, જે યોગીજનો આત્માના આ સ્વરૂપસામર્થ્યને જાણો છે, તે પોતાના જ પરમશુદ્ધાત્માની ઉપાસના કરે છે, અને સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે, જે સાધક બહાર જતાં ઉપયોગને સાવધાન થઈને આત્મસ્વરૂપમાં જોડે છે, તે કમે કરી પૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપને પામે છે. તે માટે શુદ્ધાત્મામાં પ્રદેશો પ્રદેશો રહેલા અનંત ગુણમય શક્તિમાં ઉપયોગને સ્થિર કરવો.

સાધક આત્માને આત્મસ્વરૂપે જાણો છે ત્યારે તે આત્માનો ઉપયોગ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થાય છે, જેમ ઉપયોગની સ્થિરતા વધે તેમ તેમ આત્મશક્તિ વિકસિત થાય છે. આ સાધના સ્વાશ્રયી છે, તેમાં જ્ઞાનની મુખ્યતા છે, પોતાના સ્વપુરુષાર્થ વડે ગુણો પ્રગટે છે, તે ગુણોનું અવલંબન લઈ સાધક ગુણશ્રેણિએ આરૂઢ થાય છે, પછી પૂર્ણતા પામે છે.

આવો જ્ઞાનમાર્ગ સ્વાવલંબી હોવાથી દુર્ગમ છે. આ માર્ગ જવામાં અહંકાર જેવાં પડવાનાં અનેક કારણો છે. જેમ અભ્યાસની સૂક્ષ્મતા વધે તેમ સંદેહ અને સૂક્ષ્મ વિકલ્પો પેદા થાય છે. આથી જીવ વારંવાર પાછો પડે છે. કોઈ પૂર્વના આરાધક જીવ બળ કરીને ત્યાં ટકે છે, ત્યારે તે જીવ ફૂટકૂટ્ય થાય છે.

આ કારણથી વિરલ જીવોને બાદ કરતાં આ માર્ગ જતાં જીવો કોઈ વાર અદ થાય છે, જ્ઞાનમાર્ગ કે ધ્યાનમાર્ગમાં તે તે યોગ સિદ્ધ થતાં લભિયાઓ પ્રગટ થાય છે ત્યારે જીવ તેના આદ્ધલાદમાં કે પ્રયોગમાં રોકાઈ જાય છે અને નિર્વિકલ્પ સ્વરૂપને ભૂલી જાય છે, પરંતુ ઉત્તમ યોગીઓ એવાં કારણોને ઉલ્લંધીને આગળ વધે છે, તે જ્ઞાનમાર્ગને આરાધી શીખ સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે.

જુંગલમાં સુડી વાંસ અન્યોન્ય ધર્ષણ પામીને અનિન્દ્રપે ગ્રગટ થાય છે તેમ આત્મા સ્વયં શુદ્ધ ઉપયોગ વડે આત્માને ઉપાસીને પરમાત્મા થાય છે. પૂર્વના આરાધનાના સંસ્કારની પ્રબળતા સહજપણે જીવને જ્ઞાનના કાયોપશમ દ્વારા આંતરિક સ્હુરણા કરે છે. તેથી જીવ બાધ્ય આવલંબનરહિત અંતરના જ્ઞાન વડે જ મુક્ત થાય છે. પોતાના ગુણો જ સ્વપુરુષાર્થ વડે ગ્રગટે છે તેની વિશેષતા કરી પૂર્ણતા પામે છે. આવી યોગ્યતા જ્ઞાનયોગીને માટે છે, તેથી નીચેની ભૂમિકાએ ભલે અવલંબનની આવશ્યકતા હો.

આત્મા સ્વયં સિદ્ધ સમાન છે તેવા દૃઢ નિર્ણય વડે આત્મા વિદાનંદસ્વરૂપ આત્માને ઉપાસી પરમાત્મસ્વરૂપ બને છે. માટે પરદ્રવ્યમાંથી પોતાના ઉપયોગને પાછો વાળી પોતાના સ્વરૂપમાં જોડવો. આત્મામાં અનંત ગુણો છે તેનો મહિમા જાણી ગુણસ્વરૂપ આત્માનું ધ્યાન કરવું. ધ્યાન દ્વારા જ્યારે દૃઢતા થાય ત્યારે સ્વાનુભવ દ્વારા આત્માનો અનુભવ થાય છે.

દેહમાં આભિજુદ્ધિ હોવાથી આત્મા નિર્દેશ તેની જ ઉપાસના-વિચાર કરે છે. અને ત્યાં સુધી તે જન્મ-મરણનાં ગોથાં ખાવાનો છે, સંસારી જીવને દેહમાં અહુ અને મમત્વનો ભાવ દૃઢપણે પડેલો છે તેથી તેને આત્મા આત્માપણે જણાતો નથી પરંતુ જ્ઞાનયોગીને આત્માભાવના ગુણો અને તેના અંશો દૃઢ થયેલા છે તે દેહભાવ પ્રત્યે ચેતનાને જાગ્રત રાખે છે, ઉપરની ભૂમિકામાં લઈ જાય છે. તેથી તે યોગી દેહસ્થ હોવા છતાં પણ આત્મભાવથી જાગ્રત છે. આ ગ્રમાણે તે પરમાત્મના શિખર સુધી પહોંચે છે.

આપ આપમે સ્થિર હુએ, તરુણે અગનિ ઉદ્ઘોત,

સેવત આપડિ. આપણું, તું પરમાત્મ હોત. ૪૫૬-૮૨

અર્થ : જ્યારે આત્મા આત્મા વડે આત્મામાં સ્થિત થાય છે ત્યારે જેથે તરુણી શાખા, શાખા સાથે ધસાઈને અનિન્દ્રપે ગ્રગટ થાય છે તેમ આત્મા પોતાને ઉપાસીને પોતે પરમાત્મસ્વરૂપે થાય છે.

સ્વાનુભૂતિનો આનંદ અનુપમેય છે. તે આ જગતના ભૌતિક

સુખના કોઈ આનંદ સાથે સરખાવી શકાય તેથો નથી. બાળકનો આનંદ નિર્દોષ કહેવાય છે. છતાં તે પરિવર્તન પામે છે તેથી તેને પણ આ આનંદની સાથે સરખાવી શકાય તેમ નથી. આવો આનંદ કંઈ વાટેઘાટે કે હાટે મળતો નથી. તે દરેક ચૈતન્યના ઘટ ઘટમાં છે. વળી કોઈ ત્યાગીની પાટે કે ભોગીની ખાટે પણ મળતો નથી. જે કોઈ શુદ્ધ આનંદમાં રાયે છે તે મૂર્ખ છે.

જગતનાં ભૌતિક સુખોનો આનંદ દોષજનક છે, વળી ભડકત જેવાં સ્થાનોએ ઉન્માદપણાં મળતો આનંદ પણ સાચો નથી. મંદબુદ્ધિ માનવ ત્યાં પણ અટકે છે. સાચો આનંદ જ્ઞાનયોગીના આત્માની રમણતામાં રહ્યો છે. એ આનંદ કંઈ સૂકો કે લૂખો નથી પણ ભવના ભયને ટાળનારો છે, અને શાશ્વતપણે નિત્ય રહેવાવાળો છે.

આ સમધાતુના શરીરમાંથી જ્યાં સુધી સુખબુદ્ધિ ન ટળે ત્યાં સુધી આત્મજ્ઞાનનો અંશ પ્રગટે નહિ. મોહવશ દૈહિક સુખમાં પડી જીવ ચૈતનાના આનંદને ભૂલી જાય છે. અને ઈન્દ્રિયોની વિષય-માંગ તો વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. આત્મા તેને વશ થાય તો ચૈતન્યનું સામર્થ્ય પ્રગટ થતું નથી પણ આત્મજ્ઞાન-બોધ વડે તેને વશ કરવી તે જ જ્ઞાનયોગીને સાધના છે. જ્ઞાનયોગી આત્મભાવમાં જ વસે છે.

પ્રથમ ભલે ગુરુગમથી સાધનાનો બોધ પામી પછી સ્વાવલંબનથી જ્ઞાનયોગી સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરે છે. જ્યારે તે ધ્યાન આત્માથી અભિગ્રાહી થાય છે ત્યારે આત્મા પરમાત્માસ્વરૂપ થાય છે.

માટે આત્મા વડે આત્માનો જ વિચાર કરવો. આ જગતમાં ઉપાસવા જેવું તત્ત્વ આત્મા જ છે, સર્વ પૌર્ણગલિક પદાર્�ોથી અત્યંત ભિન્ન, ત્રણો કાલ ધ્રુવ અને શુદ્ધ, પોતાની સ્વસત્ત્રામાં અખંડપણે રહેનારો પ્રગટ લક્ષણવાળો છે. તે ભેદજ્ઞાન દ્વારા પ્રગટે છે, માટે આત્માને આત્મામાં જ આત્મા વડે જાણવો, શોધવો.

આવા જ્ઞાનયોગીનું સામર્થ્ય એવું છે કે તેમને મૃત્યુલોકનો કોઈ સ્પર્શ થતો નથી. કારણ કે તેમનું ભરણ પણ મૃત્યુ પાછ્યું છે, ભલે હજુ તે માનવદેહમાં છે પરંતુ દેહભાવથી ભિન્ન છે. કારણ કે તેમણે

વિષ્યકષાયોને જીત્યા છે. સતત ભાવમરણ કરવાવાળા અને અંતે કાજને વશ થનારા નિમિત્તોને યોગીએ વશ કર્યા છે. આવા શાનધોળીને જે ચિદાનંદની પ્રાર્થિ થાય છે તે દેવોને પણ દુર્લભ છે.

આત્મજ્ઞાન-આત્મરદ્ધન એ કંઈ દૂરનું તત્ત્વ નથી; પરંતુ સ્વથી પ્રાર્થ થતું સમીપવર્તી તત્ત્વ છે. ફક્ત તેમાં અંતરદૃષ્ટિ વડે લીનતા કરવાની છે, મનને વિકલ્પરહિત અમન કરવાથી તે બહાર જતું નથી. પરંતુ સન્મુખ થઈને વર્તે છે, ત્યારે યોગી સ્થિરતા વડે આત્મભાવમાં લીન થઈ પરમાત્મસ્વરૂપને પામે છે.

ઇતીદં ભાવયેન્નિત્યમવાચાંગોચરં પદમ् ।

સ્વતએવ તદાન્નોતિ, યતો નાવર્તતે પુનઃ ॥૧૧॥

એમ નિરંતર ભાવવું પદ આ વચ્ચનાતીત;

પ્રમાય જે નિજથી જ ને પુનરાગમન રહિત. ૬૮

અર્થ : આ પ્રકારે ભેદ કે અભેદરૂપે આત્મસ્વરૂપની નિરંતર ભાવના ભાવવી. એમ કરવાથી તે અનિર્વચનીય પરમાત્મપદ સ્વતઃ પ્રાર્થ થાય છે. ત્યાર પછી ત્યાંથી પાછા સંસારમાં આગમન થતું નથી.

જૈનમ જ્યાતિ શાસનમ

સાધકદશાની સાધના ભેદભેદ કે ભિન્નાભિન્ન હોય છે, જેમ કે સાધકનું ધ્યેય મુક્તિ છે. જે પોતાનું જ અભેદ સ્વરૂપ છે. પરંતુ સાધક અવસ્થા જ્ઞાનદર્શનાદિ કારણોવાળી હોવાથી ભેદસ્વરૂપ છે. આત્મા પોતાના સ્વરૂપથી તો અભેદ જ છે પરંતુ સાધનામાં જે વિકલ્પાત્મક દશા છે તે ભેદવાળી છે, ત્યાં સુધી સાધક, સાધન અને સાધ્ય ભિન્ન છે, પરંતુ જ્યારે આત્મા અભેદ દશા પામે છે ત્યારે ત્રણોની સમાર્થી હોય છે.

ભક્તિયોગવાળો ભક્તિના ભાવમાં જે કંઈ કરે છે તે ભગવાનથી તેની ભેદરૂપ સાધના છે. ભક્ત અને ભગવાન જુદા છે. પરંતુ ભક્તિના ભાવથી જ્યારે નિર્ભળ બને છે, અને તે નિર્ભળ પરિણાતિ આત્મભાવ તરફ વળે છે, ત્યારે ભક્ત સ્વયં ભગવાન સ્વરૂપે બને છે. આથી ભક્ત સાધના સમયે ભગવાનથી ભેદવાળો છે પરંતુ

જ્યારે સ્વયં ભગવાનસ્વરૂપે થાય છે ત્યારે અભેદ બને છે.

વળી સાધક નિર્વિકારદશામાં પોતાના આત્માને આશ્રયી સાધના કરે છે ત્યારે પોતાના સ્વરૂપથી તે અભેદ હોય છે. પરંતુ જ્યારે અવલંબનયુક્ત સાધના હોય છે ત્યારે તે સાધકલ્ય દશામાં ભેદસ્વરૂપે હોય છે, વળી કમે કરીને નિરાલંબન દશામાં આગળ વધતા પોતાના જ આત્મા વડે આત્માની ઉપાસના કરી અભેદ સ્વરૂપને પામે છે, માટે ભૂમિકા પ્રમાણે સાધના લિન્ન અભિન કહી છે. અરિહંત સિદ્ધ આદ્ધિના સ્વરૂપને યથાર્થપણે જાણી પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિર થવાનો પ્રયત્ન કરવાથી અનિર્વચનીય પરમાત્મપદ મામ થાય છે. આત્મા સંસારથી સર્વથા મુક્ત થાય છે.

એહિ પરમ પદ ભાવિયે વચન અગોચર સાર,

સહજ જ્યોતિ તો પાઈ યેં, દિરિ નહિ ભવ અવતાર. ૪૬-૮૩

જે પદ કેવળી ભગવંતોના જ્ઞાનમાં પ્રગટ થવા છતાં તેનું કથન તો વચનાતીત છે, પરંતુ તે અનુભવાત્મક છે. એથી ઉપાદેય પણ છે. માટે નિરંતર આત્મસ્વરૂપની ભાવના દૃઢ કરવી જેના કારણે પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેનો સંસાર સંપૂર્ણપણે સમામ થાય છે. પુનઃ ત્યાંથી પાછું સંસારમાં આગમન થતું રમથી.

આવું પૂર્ણ પદ જે પામે છે તેનું નામ યમદેવની યાદીમાંથી પણ નીકળી જાય છે. તેથી જન્મ-મરણના આંટા પણ ટળી જાય છે. અહો ! જીવ કેવી અદ્ધિતીય નિરાંત અનુભવે છે ? ચૌદરાજની ચાર ગતિના ચોરાશી લાખ ધોનિના ચક્કરમાંથી છુટકારો મળ્યો. અનંત પ્રકારનાં દુઃખો, તાપ, ઉત્તાપ, સંતાપથી મુક્તિ મળી, અને અનંત અવ્યાબાધ શાશ્વત સુખની પ્રાપ્તિ થઈ.

શુદ્ધ આલંબન દ્વારા લિન્ન ઉપાસના કે આત્મરમણતારૂપ અભિન ઉપાસના એ મોક્ષમાર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સાધના છે, ઈન્દ્રિયાદિ વિષયોનું શાંત થઈ જવું અને સ્વરૂપમાં સમાઈ જવું તે મહાન તપ છે. તે વડે નિર્જરા થઈ અંતે સંપૂર્ણ કર્મનો કાય થાય છે.

પરમાત્મસ્વરૂપને જે પામ્યા છે, પરદાસ્થી સંપૂર્ણપણે અસંગતાને

જે પાખ્યા છે તેમના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં પોતાની પરિષ્ઠતિને જોડવી, જેથી પોતાની આત્મશુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. અને ભાવના કરવી કે મારું સ્વરૂપ પણ સત્તાપણે પરમાત્મસ્વરૂપ જેવું અભેદ છે. વર્તમાનમાં આવરણયુક્ત હોવાથી બેદ જણાય છે. આમ બેદાબેદ સ્વરૂપને વિચારીને અભેદપણાની સાધના કરવાથી જીવ શિવરૂપે પ્રગટ થાય છે. બેદ સાધના-પરાશ્રયી, આલંબન, કિયાયોગવાળી, ધ્યેય સાથે સદ્ગ્રાવવાળી, ભક્તિ જેવા યોગવાળી, અપેક્ષાએ કહી શકાય. અભેદ સાધના-સ્વાશ્રયી નિરાલંબન, અંતરૂમુખતા ધ્યેય સાથે એકરૂપ જ્ઞાનયોગની પ્રધાનતાવાળી અપેક્ષાએ કહી શકાય.

અનાદિકાળથી પોતાનું સ્વરૂપ અપ્રગટ રહ્યું છે, તે આત્મસ્વરૂપ પરથી ભિન્ન અને સ્વથી અભિન્નપણે પ્રગટ થયું તે જ તેનું મૂળ સ્વરૂપ છે. માટે મનુષ્યજન્મમાં અન્યત્ર દાસત્વ કરવાને બદલે આ પરમપદનું દાસત્વ કરી તેને પામવું તે માનવનું કર્તવ્ય છે.

કાશમાં છુપાયેલા અગ્નિને અગ્નિની આંદ્ય મળતાં અગ્નિરૂપે પ્રગટ થાય છે. તેમ પોતામાં રહેલા જ્ઞાનાદિ ગુણોને જો આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર કરે તો, અર્થાત્ પ્રગટ પરમાત્મસ્વરૂપનું ધ્યાવન કરી સ્થિર કરે તો અનાદિકાળથી અપ્રગટ રહેલું સ્વરૂપ સહેજમાં પ્રગટે. માટે જીવે પુનઃ પુનઃ આ શુદ્ધ સ્વરૂપની ભાવના કરવી.

અયતસાધ્યં નિર્વાણं, ચિત્તત્રં ભૂતજં યદિ ।

અન્યથા યોગતસ્તસ્માત્, દુઃખં યોગિનાં ક્વચિત્ ॥૧૦૦॥

ચેતન ભૂતજ હોય તો મુક્ત અયતં જ હોય,

નહિ તો મુક્તિ યોગથી, યોગીને દુઃખ નો'ય. ૧૦૦

અર્થ : ચેતના લક્ષણવાળો જીવ એ જો ચાર ભૂતથી ઉત્પત્ત થયો હોય તો મોક્ષ યત્નથી સાધવાનું પ્રયોજન ન રહે, અથવા શારીરિક યોગકિયાથી નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થતી હોય તો તેનાથી સ્વરૂપમાં રમતા યોગીને દુઃખ ન હોય.

કોઈ એક દર્શનના ભતવાદી એવું માને છે કે પૃથ્વી, પાણી,

વાયુ અને અજિન આ ચાર તત્ત્વના સમૂહથી ચેતના ઉત્પત્ત થાય છે, આવી માન્યતા એ વસ્તુના સ્વરૂપનું અપૂર્વ દર્શન છે. પ્રાણી માત્રનું શરીર ચાર તત્ત્વ કે સમ ધાતુનું બનેલું છે, તેમાં સ્વકર્મ પ્રમાણે આત્મા અપેક્ષાએ જન્મ ધારણ કરે છે. અને આયુષ્યકર્મ પૂરું થતાં દેહને ત્યજ હે છે, જો આ ચાર ભૂતથી ચેતન ઉત્પત્ત થાય તો ચાર ભૂત યુક્ત શરીર પરંયું રહે અને તેમાંથી ચેતના નીકળી જાય તેવું બને નહિ. આ ચાર તત્ત્વરૂપ ચેતના હોય તો શરીરને અજિનસંસ્કાર આપીને નાદ કરી શકાય નહિ. શરીર પરંયું રહે છે અને તેમાંથી જે તત્ત્વ ચાલ્યું જાય છે તે તેનાથી ભિન્ન છે, તેના લક્ષણ ભિન્ન છે. જો ચેતના ચાર તત્ત્વથી ભિન્ન ન હોય તો તેના લાગેલા કર્મોને નાશ કરીને મોક્ષપ્રાપ્તિનું પ્રયોજન પડા રહેતું નથી. પૃથ્વી આદિ ચાર તત્ત્વો પણ સૂક્ષ્મ જીવોનાં શરીર છે, તે દરેકમાં ઉત્પત્ત થતા જીવોનું એ સ્વતંત્ર શરીર છે, પૃથ્વીકાય એ પૃથ્વીમાં ઉત્પત્ત થતા જીવોનું શરીર છે. દરેક જીવનાં શરીર સ્વતંત્ર છે, તે સૌને ભેગાં કરવાથી કોઈ શરીર કે આત્મા ઉત્પત્ત થાય નહિ. તે તે શરીરનાં લક્ષણો જડ છે, અને આત્મા જ્ઞાનદર્શનાદિ ગુણવાળો છે.

વળી કોઈ એક મત પ્રમાણે જો આત્મા સહજ સિદ્ધ છે, તો પછી તેની મુક્તિ કે મુક્તિના ઉપાયની પડા આવશ્યકતા નહિ રહે, વળી જો આત્મા માત્ર સર્વ અવસ્થામાં સહજ શુદ્ધ હોય તો વિશ્વમાં જવ માત્રની રાગાદિ વિભાવોની વિચિત્રતા પડા ન હોય.

આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ હોવા છતાં વર્તમાનમાં રાગાદિ અવસ્થા સૌને અનુભવમાં આવે છે તે તેની વર્તમાનની અશુદ્ધ અવસ્થા છે, તેથી શુદ્ધિ અર્થે સતપુરુષાર્થનો બોધ કર્યો છે. વળી ચિત્તવૃત્તિના નિરોધ માટે યોગ કર્યો છે તે અભ્યાસ કર્તવ્ય છે.

કોઈ કહે છે કે ચિત્તનિરોધનો ભાર્ગ કલજન્ય છે. જે જીવોને સંસારના દુઃખજનિત સુખોમાં સુખબુદ્ધિ છે તેને મનની વૃત્તિઓન્ને શાંત કરવી. ઈન્દ્રિયોના વિષય-ભોગોનો ત્યાગ કરવો. રાગાદિ ભાવ પર સંયમ રાખવો કઠણ લાગે છે. વળી દીર્ઘ કાળથી ચિત્તવૃત્તિઓ સ્વચ્છદવિહારી છે, તેને સંયમમાં રાખવી દુર્લભ લાગે તેથી તેઓ

મોકશમાર્ગના ઉપાયોમાં કષ માને છે.

પરંતુ જગતનાં ભૌતિક સુખો મેળવવા માટે યોગી મનુષ્ય કષ જ વેઠે છે. તેનો તેને ઘ્યાલ નથી. ધન પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય તો પણ તે મેળવવા અને રક્ષણ કરવા પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડે છે. કેવી મજૂરી કરવી પડે છે? કેટલાય સાહેબોની ખુશામત અને ગુલામી કરવી પડે છે. પતિ-પત્ની અન્યોન્ય સુખ આપવા કષ્ટો વેઠે છે. અરસપરસ ખુશ રાખવા માનસિક અને શારીરિક કષ વેઠે છે, ઘરમાં સુખ માને છે તો તેને માટે પરિશ્રમ ઉઠાવવો પડે છે, કારણ કે તેમાં સુખની આશા, તુલ્યા અને અપેક્ષા છે.

હવે જેને સંસારને પૂર્ણપણે દુઃખરૂપ જોયો છે તેવા યોગીઓને સન્માર્ગની સાધનામાં ક્યાંયે દુઃખ હોતું નથી. મોકશમાર્ગમાં તેમનું જોડાવું-(યોગ) તે તેમના માટે સુખરૂપ છે. કથંચિત તે માર્ગ જતાં પ્રારંભમાં અતિરમાં સંસ્કારો જાગે ત્યારે યોગી જાગ્રતપણે તે સંસ્કારોને સુભટ થઈને ભગાડે છે, બદારમાં કોઈ ઉપસર્ગ જેવાં કષ પડે તો તેમાં કર્મનાશનો ઉપાય જાણી શુરવીર થઈને તેને સમતાથી સહન કરે છે. ભાઈ! તું યોગી કે રોગી આ યોગીના સ્વરૂપને શું જાણો?

જૈનમ् જ્યાતિ શાસનમ्

યોગી ચિત્તવૃત્તિઓનો નિગ્રહ કરી પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપમાં એવા લીન હોય છે, કે તે સમયે તેઓ દેહભાવથી મુક્ત એવા નિજસ્વરૂપના સુખમાં વર્તે છે. તે સમયે કથંચિત દેહને કંઈ પ્રતિકૂળતા થાય, ઉપસર્ગ થાય ત્યારે તેના વડે તેઓ દુઃખ પામતા નથી. અર્થાત્ યોગસ્વરૂપ યોગીને કંઈ દુઃખ હોતું નથી. મોકશસ્વરૂપ સ્વાત્મામાં જેના પરિણામ-યોગ જોડાયા છે. તેવા યોગીને અનંતગુણસ્વરૂપ સુખમાં રમણતા છે ત્યાં આત્માથી બિન એવા દેહનું કલ્પેલું દુઃખ કેવી રીતે કષ આપે? યોગના નિરોધથી યોગીને કોઈ પણ અવસ્થામાં દુઃખ ન હોય.

શાનીકું દુઃખ કુછ નહીં, સહજ સિદ્ધ નિર્વાણ,
સુખ પ્રકાશ અનુભવ ભયે, સબહી ઠીર કલ્યાણ. ૪૬-૮૪

યોગી અને બોગીનું સૂરત-લક્ષ્ણ જ મિત્ર છે. સાધુ સાધક અવસ્થામાં કર્મના સંસ્કારોને નાશ કરવામાં પ્રવૃત્ત છે. અંતરંગ નિરંતર 'સોહુ'ના જાપમાં લીન રહે છે. જ્ઞાનધારાયુક્ત અભ્યંતર ભાવમાં રહે છે, તેથી આ પંચભૂતનો જે ભમ છે તે તો સર્વથા નાચ થયો છે. અને પંચભૂતની ઉપર છહું જે શાશ્વત ચૈતન્ય છે તેના જ્ઞાનસ્વરૂપમાં સમાઈને મુક્ત થઈ જાય છે. પછી પુનઃ સંસારનું આવાગમન તેમને નથી. જ્ઞાનીનું ચિત્ત વિકારવિહીન હોવાથી તેમને દુઃખનું કંઈ જ કારણ નથી. કારણ કે ચિત્તની નિર્દોષ અવસ્થા જ સુખનું કારણ છે.

કર્મ સહિત અને કલેશસહિત જીવ હોવાથી સંસારની ચારે ગતિમાં ભરે છે. કર્મરહિત નિજખાયી હોવાથી પંચમ ગતિમાં વાસ કરે છે. જ્યાંથી પાછા ફરવાનું નથી.

યોગીને આ સંસારના કોઈ સુખની સ્પૃહ નથી. જ્ઞાનીને જ્ઞાન-સ્વરૂપમાં કોઈ ઉપાધિ વળગતી નથી. યોગી સર્વ અવસ્થામાં, સંયોગોમાં, ન્યારો રહે છે. યોગીને આશ્રવનાં નિભિત્તો પણ સંવરરૂપે પરિણમે છે, કારણ કે તેમણે યોગ દ્વારા ઇન્દ્રિયોના વિષયો અને કખાયોનો પરાજ્ય કરેલો છે. તેથી તેના દ્વારા થતા આશ્રવો તેમને સંવરરૂપે પરિણમે છે.

યોગીને જ્ઞાનયોગથી નિજસ્વરૂપનું સુખ વર્તે છે તેનું કથન વચ્ચનાતીત છે. જાણે છે તે જ માણે છે. યોગમાર્ગ સંપૂર્ણ વૈરાગ્યનો છે. ત્યાં કોઈ આશાતુર્ખ્યા ફરકતી નથી. પરાધીન દશામાંથી જેને સ્વાધીન થવું છે, જેને પોતાના સહજ સ્વરૂપને પામવું છે. તેને માટે આ યોગમાર્ગ છે. આ માર્ગમાં કોઈ સંશય કે અનઅધ્યવસાય નથી, તદ્દન નિશ્ચિત અને પ્રત્યક્ષ માર્ગ છે. યોગમાર્ગમાં જ્ઞાન સાથે અંતરંગ સત્ક્રિયાનું અનુસંધાન છે તેથી તે સ્વાનુભૂતિ સુધી લઈ જઈ મુક્તદશાને પ્રગટ કરે છે.

સ્વને દૃષ્ટે વિનદેઽપિ, ન નાશોऽસ્તિ યથાત્મનः ।
તથા જાગરદૃષ્ટેઽપિ, વિપર્યાસાવિશેષતः ॥૧૦૭॥

સ્વખે દૃષ્ટ વિનાશ હો પણ જીવનો નહિ નાશ;

જાગૃતિમાં પણ તેમ છે, અમ ઉભયત્ર સમાન. ૧૦૧

અર્થ : સ્વખનદશામાં પ્રત્યક્ષ જીવામાં આવેલા દેહાદિકનો નાશ જોયો હોય છતાં આત્માનો નાશ થતો નથી, તેમ જાગ્રત્તાવસ્થામાં દેખાતા દેહાદિકનો નાશ થતા આત્માનો નાશ થતો નથી. બંને અવસ્થામાં જે જે વિપર્યાસ જડાય છે તે અમ છે.

વિચારવાન જ્યારે વાસ્તવિકપણે વિચારે છે ત્યારે તેને સમજાય છે કે મનુષ્યનું બંધ આંખ જોયેલું સ્વખ ગામે તેવું સુખદ હોય કે હુઃખ હોય પણ તે આંખ ખૂલતાં સમામ થાય છે. સ્વખમાં આરોગેલો ભોજનનો થાળ આંખ ખૂલતાં સમામ થાય છે અને ઉદરની કુદા તો જેવી હતી તેવી રહે છે, અથવા સ્વખમાં કોઈ સ્વજનનું અવસાન જોઈ રહી ઊઠ્યો હતો, પણ આંખ ખૂલતાં મજાનો હસતો ઊઠે છે. આમ સ્વખની દુનિયા આંખ ખૂલતાં સમામ થાય છે.

એ પ્રમાણે આ જન્મથી આયુષ્યસુધીની જિંદગી આંખ બંધ થતાં સમામ થાય છે. આ જન્મમાં ઘણા પરિશ્રમથી મેળવેલા સુખનાં સાધનો આંખ બંધ થતાં આ દુનિયા સમામ થાય છે. અને એ સુખનાં સાધનો અહીં જ પરી રહે છે. અથવા આ જન્મના વિયોગના શોક વડે ભોગવેલાં દુઃખો આ જન્મ સમામ થતાં એ હર્ષ-શોક વગેરે અહીં છૂટી જાય છે.

આમ પ્રાણીમાત્રની જિંદગી સ્વખવત્ મનાઈ છે. બંધ આંખે જોયેલું સ્વખ આંખ ખૂલતાં સમામ અને ખુલ્લી આંખે જોયેલું જીવત્ સ્વખ આંખ બંધ થતાં સમામ થાય છે. સ્વખમાં કે જાગતાં જે કંઈ સુખદુઃખ અનુભવાય છે તે અમ છે. સ્વખમાં માનવને જીવામાં આવે કે અહો, પોતે મરણ પામ્યો છે, તેની નનામી નીકળી છે. પત્ની કલ્યાંત કરે છે. બાળકો ધૂસકાં લે છે. મોટો માણસ છે માટે મોટી સ્મરણયાત્રા નીકળી છે. પ્રિય એવી કાયા કાણમાં જલી રહી છે, આ સર્વ જોઈ એવો ભય વ્યાપી જાય છે કે જાણો પોતે મૃત્યુ પામ્યો. પરંતુ જ્યાં આંખ ખૂલે ત્યાં તે અનુભવે છે કે તે પોતે જીવતો છે. અર્થાત્ સ્વખમાં જોયેલું મૃત્યુ એ નહો અમ જ હતો.

આત્માનો નાશ થયો નથી અને નિરાંતે પાણો કાર્યરત થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે માનવને જાગ્રત અવસ્થામાં અન્યના મરણનો ગ્રસંગ જોતાં તેને અમ થાય છે કે જાણો તે મિત્રાદિ મરણ પામ્યા, પરંતુ તેમાં આત્માનો નાશ થતો નથી. બંને અવસ્થામાં દેખાતું મૃત્યુ તે દેહનું લક્ષણ છે, પણ આત્મા તો ત્યારે પણ તે સ્વસ્થરૂપે પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે. પરંતુ મૃત્યુનો અમ સેવી માનવ દુઃખ અનુભવે છે.

આત્મા એ સ્વયંભૂ અવિનાશી અને શાશ્વત પદાર્થ છે. તેની કોઈ સંયોગથી ઉત્પત્તિ નથી માટે તેનો નાશ સંભવ નથી. કેવળ જ્યાં સુધી જીવ આયુષ્યકર્મને આધીન દેહ ધારણ કરે છે ત્યાં સુધી દેહનો વિયોગ થાય છે. જીવ અભયી આત્માનો નાશ માને છે. દેહના બદલવાથી કે નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થતો નથી. જાગ્રત અવસ્થામાં હો કે નિદ્રા અવસ્થામાં હો આત્મા ઉભય અવસ્થામાં નિત્ય ટકવાવાળો છે. જ્ઞાની આ વાસ્તવિકતા જાણો છે તેથી તેઓ દેહાદિ પદાર્થના નાશથી કે છૂટી જવાથી દુઃખ માનતા નથી. કારણ કે દેહાદિ પદાર્થો પ્રત્યે જ્ઞાનીને સ્વખનમાં કે જાગૃતિમાં મોહ કે કર્છ સ્પૃહ નથી.

ગ્રંથકાર અત્રે બોધ આપે છે કે હે જ્યાં જ્ઞાનમાં સ્વખનમાં ઘરનો નાશ થતો જોઈને ગભરાઈને રડે છે. અને આંખ ખૂલતાં ઘરને જોમ છે તેમ જોઈને નિરાંત અનુભવે છે, અને કહે છે કે આ તો સ્વખનમાં મને ઘર-નાશ થયાનો અમ થયો હતો તે પ્રમાણે વિચાર કરવો કે દેહનો નાશ થવાથી આત્માનો નાશ થવાનો નથી, સંસારી જીવોને તેવો અમ થાય છે તેથી દુઃખી થાય છે. પરંતુ બંને અવસ્થામાં આત્મા અવિનાશીપણે જ રહે છે.

સુપન દાસિ·સુખ નાશતે, જ્યું દુઃખ લહે ન લોક,

યાગર દાસિ વિનાશમે, ત્યું બુધું નહિ શોક. ૪૬-૮૫

અર્થ : સ્વખનમાં જાણેલા સુખનો આંખ ખૂલતાં નાશ થયેલો જોઈ કોઈને દુઃખ થતું નથી, તેમ પૌર્ણગલિક પદાર્થના કણિક સુખનો નાશ થતાં જ્ઞાનીને કર્છ દુઃખ કે શોક થતાં નથી.

જ્ઞાનીને માટે આ વિશ્વની સર્વ રચના નિયમને આધીન સત્કૃપે પરિણામે છે, અર્થાત્ પોતાના સ્વરૂપમાં ટકીને પરિવર્તન પામે છે. કોઈ પદાર્થ મૂળમાંથી નાશ પામતો નથી. પદાર્થની પરિવર્તનશીલતાની ક્ષણિકતા જોઈ જ્ઞાનીને કોઈ પદાર્થના નાશ થવાથી શોક થતો નથી. પરંતુ જે સંસારી જીવ છે તે તો અજ્ઞાનવશ પદાર્થને નાશ થતાં જોઈ હુઃખ પામે છે.

આત્મસ્વરૂપના જ્ઞાનનો બોધ જેમ જેમ વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ જ્ઞાની જગતના રૂપાત્મક પદાર્થોની વિનાશતાનો બોધ પામે છે, તેથી તેમને તેની પ્રાપ્તિ કે અપ્રાપ્તિમાં રતિ-અરતિ ઉપજતી નથી. તેઓ જગતના બદલાતા નામ રૂપાત્મક અવસ્થાને સ્વભાવ સમાન માને છે. સ્વભાવમાં જોયેલા પેંડાથી ઉદર ભરાતું નથી. તેમ માનવ સ્વભન્દશાનો નશો પૂરો થતાં પેંડાનું સુખ ગયાનો અફસોસ કરતો નથી. જ્ઞાની જાગ્રત દશામાં સર્વ પદાર્થોથી ન્યારા રહે છે.

સ્વભાવમાં જોયેલા સુખને જાગ્રત થતાં નાશ થયેલું જોઈને લોકો કંઈ હુઃખ પામતા નથી, કે હાય ! સ્વભાવમાં મેં જોયેલું કે મારે માથે હીરાનો મુગટ હતો તે જાગ્રત થતાં ગુમ થઈ ગયો, મારું સુખ જતું રહ્યું. તેમ જેણે પૂરી સુધીના પુરુગલોમાં જ ક્ષણિકતા જાણી છે તેવા જ્ઞાનીને જગતનાં કોઈ પરિવર્તનો ક્ષોભ પમાડતા નથી.

કાયા પ્રત્યે મોહિત થયેલો તું વિચાર કે તું પોતે જ રોગથી અને મરણથી શા માટે ડરે છે ? કોના રોગ અને મરણ થવાનાં છે ! છતાં વૃદ્ધાવસ્થા આવતાં ખાનપાનની ઈચ્છાઓ વધે છે. ખાય છે તો પચતું નથી એટલે વળી બજાપો કરે છે. ભલભલા સાંઘારો, સુલટો કે વનવાસીઓને પણ આ વૃદ્ધાવસ્થાએ ચિંતિત કર્યા છે. મરણની પહેલાં જ્યારે વૃદ્ધાવસ્થા રોગના સૈન્ય સાથે આવે છે ત્યારે જીવનો પેલી યુવાનીનો ઉન્માદ તો ક્યાંય અદેશ્ય થઈ જાય છે. અને એ જ જીવ વૃદ્ધાવસ્થાથી કંપે છે. માટે જ્ઞાનીજનો કાયામાં કારાગૃહ જુએ છે અને દેહમાં આત્મબુદ્ધિનો સ્વખે પણ ભ્રમ કરતા નથી તેથી તેમને કોઈ શોક સંતાપ થતા નથી.

अदुःखभावितं ज्ञानं, क्षीयते दुःखसत्रिधौ ।

तस्माद्यथाबलं दुःखैरात्मानं भावयेन्मुनिः ॥१०२॥

अहुःभभावित ज्ञान तो दुःख आव्ये क्षय थाय;
दुःख सहित भावे स्वने यथाशक्ति मुनिराय. १०२

अर्थ : જે જ્ઞાન દુઃখ વિના ભાવવામાં આવે છે તે જ્ઞાન આવતાં નાથ થાય છે. માટે મુનિએ-યોગીએ પોતાની શક્તિ અનુસાર કાયાકલેશાહિ દુઃખોથી આત્મ-ભિન્ન છે તેવી પ્રયોગાત્મક ભાવના ભાવવી.

કથંચિત શરીરના શાતાવેદનીય જેવા સુખના સમયમાં કે કોઈ શુભયોગના સંયોગમાં કેવળ ભાવના કરી રાખી હોય કે અશાતાના ઉદ્યમાં દેહ જ યાદ નહિ રાખું. મને શું થવાનું છે ? હું તો આત્મા હું. શરીર તો જૃડ છે. ધનાહિ ન હોય તો પણ મને કંઈ ભય કે દુઃખ નથી. પરંતુ અશુભયોગની પરિસ્થિતિ થતાં પેલું કેવળ કાલ્યનિક બળ ટકાનું નથી. પરંતુ આત્મજ્ઞાન સહિત કરેલી ભાવનાનું બળ ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં પણ ટકે છે.

કોઈ પ્રકારના તપ દ્વારા કાયાને કેળવવાનો પ્રયોગ કર્યા વગર જ જીવ કાલ્યના કરે કે ગમે તેવી શારીરિક વેદના હરે તો પણ ટકી જવાશે, માટે હમણાં સુખશીલતામાં રહેવાથી કર્ય બાધ નથી, અને એકાંતમાં ભાવના પણ કરે કે હું આ શરીર નથી, આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે, વેદના તો શરીરનો ધર્મ છે. આત્માને યોગ શોક નથી. પણ તપાહિના પ્રયોગ વગર આવું પોપટિયું જ્ઞાન ખરે સમયે છટકી જાય છે.

સાધકે ઉપસગર્હાહિ કે પ્રતિકૂળતામાં ટકી જવાય તે માટે યથાશક્તિ દેહને કેળવવો. કુધા, તુધા, ગરમી ઠંડી જેવા પ્રકારોમાં સહન કરવાની ટેવ પાડવી તો પ્રસંગ આવે જીવની સમતા ટકે. કાળકમે સાધક-મુનિને સમાધિમરણની પ્રાપ્તિ સંભવે.

જે સાધક પૌદ્રગલિક સુખના સમયે તેમાં સુખબુદ્ધિ કે ભોગવૃત્તિ નથી કરતો, તેવા સંયોગોમાં પણ સુખશીલતાને પોષતો નથી. વળી

રોગપદિના પ્રસંગે આકુળ ન થતાં દેહને જુદો જાણી સમભાવે રોગપદિને સહન કરે છે તે કબે કરીને સમાધિ અવસ્થામાં આવે છે.

પરંતુ જેણે કેવળ કલ્પના કરી છે કે દેહથી આત્મા જુદો છે તે દેહની વેદનાને જાણનારો છે, પણ તે તે વેદનામય થતો નથી એવું શ્રવણનું જ સુખ માન્યું છે. વળી તેજો વિચાર્યું છે કે દેહ તો કાચી માટીના ઝૂંડા જેવો છે. માટીમાં મળી જવાવાળો છે. અનિસંસ્કારને પામવાવાળો છે, દેહ કંઈ આપણો સાચવ્યો સચવાતો નથી. માટે તેના પ્રત્યે અહું કે મમત્વ કરીને શું કરવું છે? આવું ધંધું વિચારવા છતાં જીવનમાં એવો પ્રયોગ કર્યા વગર કંઈ બરે સમયે જીવ ટકતો નથી.

આત્માને અનેક પ્રકારનાં કર્મનો સંયોગ છે. તેમાં વેદનીય કર્મ જીવને અનુભવમાં આવે છે. ત્યારે ટકી શકતો નથી. બીજાં કર્મના ઉદ્યમાં જીવ ગમે તેમ નિભાવી લે છે. જેમ કે જ્ઞાનાવરણને કારણે સ્મૃતિ ન રહેતી હોય. મોહનીય કર્મના ઉદ્યે રાગપદિ ભાવ થતા હોય તો તેનું કંઈક સમાધાન શોધી લે છે પરંતુ શરીરમાં થતી પીડાને ભોગવતાં મુંઝાઈ જાય છે, તેવે સમયે વાસ્તવિક બેદજ્ઞાન થયું હોય તો દેહની વેદનાને શાંતિથી ભોગવી લે છે. તે સિવાય તો જીવ તેવા પ્રસંગે આત્મશાંતિ ટકાવી શકતો નથી.

જ્ઞાની-ધોગી પ્રથમથી જ મનને કેળવી લે છે, તેને બરાબર સમજાવી દે છે કે આ દેહ ને આત્મા એક નથી. પ્રથમ ઔદ્ઘાટિક શરીરના એકત્વને શમાવે છે, વળી તેજ્જસ શરીર અને કર્મજ્ઞ શરીરથી બિજ્ઞતાનો અભ્યાસ કરે છે. આમ ઉપયોગને શરીરથી પર એવા આત્મતત્ત્વના નિરીક્ષણ દ્વારા ચિત્તન દ્વારા બિજ્ઞપણે અનુભવમાં લે છે તેથી જ્ઞાની ઉપસર્ગ જેવા સંયોગમાં ચલિત થતા નથી.

સુખ ભાવિત હુઃખ પાયકે ક્ષય પાવે જગજ્ઞાન;

ન રહે સો બહુ તાપસે, કોમલ કૂલ સમાન. છંદ-૮૬

અર્થ : જે સુખની પાછળ હુઃખનો અનુભવ થાય છે, તેવા સુખોમાં જેણે સુખની જ કલ્પના કે ભાવના કરી છે તે જીવો જ્યારે

કુદી પ્રતિકૂળતા આવે ત્યારે તેમના સુખનાં સાધનો તેમને હુઃખરૂપ જણાય છે. જેમ કે કોઈ બીમાર માણસને હોસ્પિટલમાં રહેવું પડે ત્યારે તેની સામે પત્ની, પુત્રાદિ પરિવાર ઉભા હોય. રૂપાની થાળીમાં ભોજન જમવા આપે, ધંધાના વિકાસની કે ધનની વૃદ્ધિની વાત કરે તોપણ તે તેને હુઃખરૂપ જણાય છે. જ્યારે તે તંદુરસ્ત હતો ત્યારે તે જ સંયોગો તેના જ્ઞાનમાં સુખરૂપ જણાતા હતા તે જ સંયોગો તેને હવે હુઃખરૂપે અનુભવમાં આવે છે.

○ માણસ તે જ છે.

○ બધારનાં સાધનો તેના તે જ છે.

○ તેનું શરીર પણ તે જ છે.

○ મન પણ તે જ છે.

○ પુત્રાદિ પરિવાર પણ તે જ છે.

તેનું જ્ઞાન પણ તે જ છે પરંતુ શારીરિક વેદના સમયે જે જે વસ્તુઓ તેના મનમાં સુખરૂપ જણાતી હતી તે હવે હુઃખરૂપ જણાય છે. અરે સમય દર્શાવતી ઘડિયાળ પણ સ્થગિત થઈ ગયેલી જણાય છે.

જેમ કોમળ પુષ્ય ગમે તેવું સૌદર્યવાળું હોય તો પણ તાપ પડવાથી કરમાઈ જાય છે, તેમ હુઃખ જ્યાં સુધી અનુભવમાં આવ્યું નથી ત્યાં સુધી કોઈએ કેવળ ચિંતન કર્યું હોય કે ગમે તેવા હુઃખમાં હું ટકી જઈશ. કારણ કે હું દેહથી ભિન્ન છું તે જાણું છું. મન જ્ઞાન છે કે મારા દેહમાં જે કંઈ થશે તે મારા આત્માને થવાનું નથી પરંતુ જ્ઞાની કહે છે ભાઈ, અનુભવાત્મક પ્રયોગ કર્યા વગર કેવળ કલ્યિત જ્ઞાન હુઃખ પડે ત્યારે ટકું નથી.

હુઃખ પરિતાપે નવિ ગલે, હુઃખભાવિત મુનિ જ્ઞાન;

વજ ગલે નવિ દહનમે કંચનકે અનુમાન. છંદ-૮૭

જેમ લોહું જલદ ભડીમાં બળવા છતાં ઓગળી જતું નથી પરંતુ શુદ્ધ બને છે. જેમ સુવર્ણ પણ અગ્નિમાં તપીને શુદ્ધ બને છે. તેમ મુનિ જેમને ઉપસગ્રો કે પરિષહો સહન કરવાની સમજ સહિત સંસારનાં સુખોનો ત્યાગ કર્યો છે તે મુનિઓ ઉપસગ્રો કે પરિષહ

સમયે દુઃખ પામતા નથી પરંતુ તેવા સંયોગોમાં ઉપસર્ગો કે પરિષહોને સમતાપૂર્વક સહીને પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરે છે.

જે મુનિઓએ આત્માને જુદ્ધો જાણ્યો છે, તેઓ દેહની પીડાથી ચલિત થતા નથી. તેમને દુઃખ વિશેનું સાચું જ્ઞાન છે તેથી દુઃખના પરિતાપથી તેઓ પીડા પામતા નથી.

તાતે દુઃખસુખ ભાવિયે, આપશક્તિ અનુસાર,
તો દેહતર થઈ ઉલ્લસે, જ્ઞાન ચરણ આચાર. છંદ-૮૮

કોઈએ ઘોડાને ખવરાવી પીવરાવી પુષ્ટ કર્યો પણ પલોટ્યો ન હોય તો રણમેદાને તે કામ ન આવે, પાછો પડે. તેમ મુનિઓ શાતાના ઉદ્યમાં પણ તપ, લોચ, ગરમી, ઠંડીને સહી લે છે. અશાતા ઉદ્યમાં આવ્યા પહેલાં આ પ્રયોગો દ્વારા કષ્ટને સામેથી આમંત્રણ આપે છે, કે જેથી દેહ ખરે સમયે સાધનામાં પાછો પાડી ન દે. તપ દ્વારા કુધાવેદનીયથી ભિત્તતાનો અનુભવ કરે છે. લોચ દ્વારા શારીરિક વેદનાથી પોતે ભિત્ત છે તેવું જ્ઞાનમાં અનુભવે છે ગરમી કે ઠંડીમાં રક્ષણ ન મેળવતા તેના વડે દેહનો અધ્યાસ છોડે છે. આમ અનેકવિધ પ્રયોગ કરી યથાશક્તિ મુનિ દેહને ડેઝવે છે, જેથી તે મૃત્યુ સમયે આત્મભાવનામાં ટકે છે અને સમાધિમરણ પામે છે. તપાદિ દરેક પ્રકારોમાં દેહ થઈ સઉલ્લાસ જ્ઞાન અને ચારિત્રનો આચાર શુદ્ધપણે પાલન કરે છે. તેવા મુનિઓનું જ્ઞાન અને ચારિત્રના આચાર એકપણે વર્તે છે.

ભાઈ ! તું વિચાર કરજે આ નરભવ ભોગાર્થ મળ્યો નથી. ઘડી કિંમત ચૂકવીને મળેલા નરદેહને મોક્ષાર્થ યોજવાનો છે. જો તારો સંસાર જ વધતો રહેશે તો નરદેહ હારી જઈશ. આપત્તિ અને વિપત્તિરૂપ આ સંસારમાં તું સંપત્તિ મેળવવામાં રોકાઈ ગયો. અને સમય તો વહેતો જાય છે, એક પળ પણ પણ પાછી મળવાની નથી. સંસારમાં સુખની આશા રાખવી વર્ષ છે. એવું વિરલા જીવને સમજાય છે. ભોગસુખની આસ્થા શરે ત્યારે ભોગાર્થ રુચતો નથી. પરંતુ આત્માર્થની રુચિ થાય છે.

પ્રયત્નાદાત્મનો વાયુરિચ્છાદ્વેષપ્રવર્ત્તિતાત્ત્વ ।

વાયો: શરીરયંત્રાળિ, વર્તન્તે સ્વેષુ કર્મસુ ॥૧૦૩॥

ઈચ્છાદિજ નિજ ધતનથી વાયુનો સંચાર;
તેનાથી તનયંત્ર સૌ વર્તે નિજ વ્યાપાર. ૧૦૩

અર્થ : જીવવીર્યની સ્હુરણાથી જેમ રાગાદિ ભાવ ઉત્પત્ત થાય છે તેમ વાયુનો સંચાર થાય છે. અર્થાત् જીવ સ્વયં પર્યાપ્તિ દ્વારા વાયુને પેદા કરે છે. તે પાંચ પ્રકારના વાયુ શરીરમાં રહે છે. જેમ રાગાદિભાવ આત્માના પ્રયત્નાથી પ્રવર્તે છે, તેમ તે તે પ્રકારના વાયુથી શરીરનાં યંત્રો પ્રવૃત્તિ કરવા પ્રેરાય છે.

જેમ માત્રનું બનાવેલું કોઈ રમકું અનેક પ્રકારની કિયાઓ કરે છે, તેમ વાયુના ઘક્કાથી અને જીવની સ્હુરણાથી શરીરરૂપી રમકું-યંત્ર અનેક કિયા કરે છે. પરંતુ બહિરાત્મા શરીરની આ પ્રકારે થતી કિયાનો પોતાને કર્તા માને છે. અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તે છે. જ્યારે અંતરાત્મા શરીરાદિનો નિમિત્ત જૈસે સંબંધ જાડે છે અને તેમાં આત્મબુદ્ધિ કરતા નથી.

જીવ માત્રનું શરીર કાયાદિ યોગવાળું છે. તે કાયાદિની પ્રવૃત્તિમાં જીવની સ્હુરણા નિમિત્ત થાય છે ત્યારે તે કાયાદિની પ્રવૃત્તિ થાય તેને કાયયોગાદિ કહે છે.

જેમ કે જીવની સ્હુરણા પામીને જ્યારે મન વિચાર કરે છે ત્યારે તે મન યોગરૂપે પરિણામે છે. તે પ્રમાણે વચન જ્યારે વ્યક્ત થાય છે. ત્યારે તે વચન યોગરૂપે પરિણામે છે અને શરીરની જે કંઈ પ્રવૃત્તિ થાય છે ત્યારે તે કાયયોગરૂપે પરિણામે છે.

આમ મન, વચન અને કાયાના યોગો નિરંતર પ્રવૃત્ત રહે છે, તે પ્રવૃત્તિથી આત્મામાં વિભાવદશાને અારણો રાગદેખના પરિણામ થાય છે, દેહમાં રહેલા વાયુના સંચારથી તે કાયાદિ યંત્રો કર્મ કરવા પ્રવર્તે છે. અને તે યંત્રોની પ્રવૃત્તિ આસ્તવનું નિમિત્ત બને છે. આમ રાગાદિભાવ અને યોગનું નિમિત્ત પામી આસ્તવ થાય છે.

આ વિશ્વમાં જડ પણ સૂક્ષ્મ કાર્મણ વર્ગણા ઠાંસીને ભરી છે.

જીવના વિભાવ પરિણામનું નિમિત્ત પામીને તે વર્ગણા આત્મપ્રદેશો પ્રત્યે આકર્ષણ પામે છે. અને તે આત્મપ્રદેશોમાં ગ્રહણ થાય છે. તે જ કર્મબંધ છે.

મનાદિ યોગની ડિયાઓનું મૂળ જીવની વૈભવિક રાગદ્રેષની પરિણાતિ છે. તેને સહાય કરનાર દેહમાં રહેલા વાયુનો સંચાર છે.

જ્યારે જીવમાં વિકલ્પ ઉઠે ત્યારે ચેતનાનું વીર્ય પ્રવૃત્ત થઈ જ્ઞાનતંતુઓને સ્હુરણા આપે છે તેથી મન મનોવર્ગણા ગ્રહણ કરી વિચારરૂપે પરિણામાયે છે, તે વિચાર વ્યક્ત થાય છે. તેવી રીતે આત્માની જ્યારે સ્હુરણા દ્વારા વીર્ય પ્રગટ થાય ત્યારે બોલવાની ઈચ્છા થાય છે. ચેતનાની શક્તિ જ્યાં વચનયોગના સ્થળે સ્હુરણયમાન થાય છે, ત્યાં કંઠ, જીબ, નાભિ, ફેફસાં જેવાં સ્થળે વાયુનો વેગ મળે છે ત્યાં રહેલા પુદ્ગલો જે વચન વર્ગણાથી બનેલા છે. તે અવાજ ઉત્પત્ત કરે છે. તે પ્રમાણે શરીરની ચેષ્ટા કરવાના રાગાદિ ભાવ જ્યારે આત્માને થાય છે ત્યારે હાથ પગ આદિ સ્થાનોમાં વાયુનો વેગ ધક્કો આપે છે, તેથી શારીરિક ડિયાઓ થાય છે.

આમ મનાદિ ત્રણે યોગ નિર્ખંતર પ્રવૃત્ત રહે છે. યોગની પ્રવૃત્તિ વડે આત્મપ્રદેશોમાં કંપ થવાથી કર્માને આકર્ષણ થાય છે, અને આત્મપ્રદેશો સાથે તે જોડાય છે. આ પ્રમાણે કર્મ ઉપાર્જન થાય છે. કર્મની પ્રકૃતિ આદિ પ્રમાણે શુભાશુભ કર્મ ઉદ્યમાં આવે છે. જીવને મળતાં સુખદુઃખ તે કર્મને આધીન હોય છે. પરંતુ જીવ પોતે અહંકારને કારણે એ કર્મના ઉદ્યને પોતે કરે છે, અને ભોગવે છે તેવી કલ્યાણ કરે છે. આવી મિથ્યા ભાવનાથી વળી પુનઃ કર્મ બાંધે છે. અને અનાદિકાળથી સંસારમાં રખડે છે. માટે આખરે યોગનિરોધની ડિયા દ્વારા જીવ સર્વથા મુક્ત થાય છે.

માટે વિચારવું કે રાગદ્રેષના પરિણામથી જીવને અમણ છે. તેનું જોર અશાનવશ વર્તે છે. જેથી આઠ કર્મનું એ ચક ચાલ્યા કરે છે. એ ચકને છેદી નાખવું. કર્મપ્રકૃતિને વશ ઉદ્યના પ્રવાહમાં તણાઈ જવાને બદલે તેને નાશ કરવા માટે સમર્થ થવું. યોગનિરોધ પહેલાંનો અત્યાસ ચિત્તનિરોધનો છે, જો ચિત્તના વિકલ્પો શામે છે, તો રાગાદિ

શરે છે. રાગાદિ શર્મી જતાં આત્માને પરલ્ભાવની સુરક્ષા થતી નથી.

તાન્યાત્મનિ સમારોપ્ય, સાક્ષાત્પાત્રે સુખં જડઃ ।

ત્વક્ત્વાડરોપં પુનર્વિદ્વાનુ, ગ્રાનોતિ પરમં પદમ् ॥૧૦૪॥

જડ નિજમાં તનયંત્રને આરોપી દુખી થાય;

સુશ્ર તજ આરોપને લહે પરમપદ-લાભ. ૧૦૪

અર્થ : બહિરાત્મા ઈન્દ્રિયો સહિત તે શરીરયંત્રને આત્મામાં આરોપી દુખી થાય છે. કિન્તુ જ્ઞાની અંતરાત્મા દેહાદિકમાં આત્માનો આરોપ છોડીને પરમપદ પામે છે.

બહિરાત્મા જેણું મન ઈન્દ્રિયરાગી છે, નિરંતર બાધપદાર્થોમાં સુખને મેળવવા પ્રયત્નશીલ છે, તે શરીરમાં રહેલી ઈન્દ્રિયો અને મન વચન કાયાના યંત્ર-યોગ એ જ આત્મા છે એમ માની કર્મજનિત દુખો ઊભાં કરે છે. પરંતુ અંતરાત્મા જ્ઞાની છે, તે જાણે છે કે સુખ અંતરની સમતામાં રહેલું છે. બદાર તો કેવળ વ્યાકુળતા છે, તેથી દેહથી આત્મા બિન છે તેવો દૃઢ નિર્ણય ધરાયે છે. તે ઈન્દ્રિયોમાં કે મનાદિ યોગમાં સ્વાધીનપણો વર્ત છે. તેમાંથી આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી આત્મામાં જ આત્મપણાનો નિર્ણય કરી પરસ્વલ્ભાવને પરહરી પરમપદને પામે છે.

અર્થાત્ દેહાદિકમાં આત્મબ્રાંતિ કે વિપર્યાસપણું એ સંસારનું કરણ છે. છતાં અજ્ઞાનવશ સંસારી જીવો કેવા નિર્ભયપણે હરે-ફરે છે, ખાય છે, પીએ છે, અને ઉંઘે છે કે લહેર કરે છે. તે રૂક્જીવો જાણતા નથી કે આમાં સર્વ શુભના યોગની બાદબાકી થઈ રહી છે. જ્યારે જ્ઞાની નિરંતર જાગતા રહે છે કે રખેને ઉંઘતા રહીએ અને આ ઈન્દ્રિયો આદિ દ્વારા લુંટાઈ જઈએ ? એ તો કેવી મૂર્ખાઈ કે ઠંડીથી બચવા માટે માણસ ઝુંપડી સંજગાવી તાપણું કરે અને સુખ માને ? પૂરો આત્માને જ વિસ્મરણ કરી દેહાદિકથી સુખ માનવાની મૂર્ખાઈ કરવા જેવું આ સુખ છે.

જ્ઞાની તો સર્વ દ્વય, ક્ષેત્રથી કાળથી અને ભાવથી અસંગ રહે છે. સ્વાત્માને સંગે તેઓ અન્યલ્ભાવથી સર્વથા મુક્ત છે. તે અંતરાત્મા

ત્રણો કાળને વિશે દેહાદિના સંબંધથી મુક્ત થઈ પરમપદને પામે છે.

કષાય અને વિષયોરૂપી તસ્કરો જીવનના વિવેકરૂપી રત્નને લુંટી લે છે. મૂર્ખ જીવ ખુલ્લી આંખે તે જુબે છે. પણ મોહમદિરાથી અભાન તે કંઈ ઉપાય યોજતો નથી. જ્ઞાનીજનો આવા સંસારરઙ્ગમાં શૂરવીર થઈને તાપને વેદતા નથી.

વળી એક મુડી રાખ બનવા સર્જયેલી આ કાયા આત્માના રત્નત્રયને મહિન કરે છે. સમર્થ એવો સમ્યગુદૃષ્ટિ જ્ઞાની એ કાયાની માયાને વિસારીને અને સ્વસ્વરૂપમાં સમાય છે.

બહિરાત્મા ઈન્દ્રિયોની લોભામણી નગરીમાં ભૂલો પડી જાય છે. અને તે વિષયોમાં સુખ માને છે. વળી મન વચન કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિને આત્મારૂપ માને છે, ત્યાં જ તે અમ સેવીને દુઃખી થાય છે. જેમ કોઈ બાઈ અજ્ઞાન વડે ચંદનનાં લાકડાં બાળીને રસોઈ બનાવીને સુખ માને છે, પણ કીમતી લાકડાનો વ્યય થયો તેનું તેને ભાન નથી. તેમ બહિરાત્માને આત્મા વડે સુખ માસ થાય છે, તે છોડીને ઈન્દ્રિયોમાં સુખ મેળવવા આત્મશક્તિનો વ્યય કરે છે. ઈન્દ્રિય વિષયથી થતું સુખ નિર્દોષ નથી. તે બંધના હેતુરૂપ છે, વિષયસુખની શ્રદ્ધા નાથ થયે સંસારનું બંધન છૂટે છે. જ્યાતિ શાસનમ्

અંતરાત્મા ઈન્દ્રિયોમાં જતી વૃત્તિઓને રોકીને શુદ્ધિ કરતાં જાય છે. એટલે મનાદિ યંત્રની ચંચળતા શમતી જાય છે, ઈન્દ્રિયોની મનાદિયોગની પ્રવૃત્તિ છતાં સાક્ષીભાવે વ્યવહાર કરે છે. વળી કષાયાદિના સંધર્ઘનો અભાવ થવાથી મન પણ ઉપશાંત થાય છે, તે બાબુ અને અંતર બંને પ્રકારોમાં જાગ્રત રહે છે. દોર ઉપર નાચતો નટ જેમ જાગૃત રહે છે તેમ અંતરાત્મા સાધક અવસ્થામાં સદાયે જાગૃત રહે છે, અને તે પરમપદની પ્રાપ્તિનાં સોપાન ચઢતો જાય છે.

પોતાના મનની શુદ્ધિ દ્વારા અંતરાત્મા દેહાદિકના પ્રપંચથી મુક્ત થઈ પોતાની ઊરી ગુફામાં ઝૂબકી મારે છે. ત્યારે તેને પોતાની શુદ્ધયેતનાના મહાસાગરનું ભાન થાય છે, તેથી તેઓ વધુ અંતરમુખ

થઈ અંતઃકરણને વધુ નિર્મળ કરતા જાય છે, અને અંતે પરમશુદ્ધ દશાને પામે છે. અત્યાર સુધી જે શુદ્ધ ચૈતનાનો ગ્રવાહ આવરાઈને રહ્યો હતો તે આવરણો હવે ભેદાઈ જાય છે અને શુદ્ધ સ્ફટિક જેવું ચૈતન્ય સર્વ પ્રદેશે મ્રકાશી ઉઠે છે.

જ્ઞાની કહે છે ભાઈ ! આ પરમતત્ત્વ કોઈ ગગનમાં કે ધરામાં પડેલું નથી. તું સ્વયં એ જ્યોતિનું સુખદ ધામ છું. જેમ ખાણમાંથી નીકળેલો હીરો પહેલ પાડ્યા વગર ચમકતો નથી તેમ આ દેહાદિકમાં પડેલો ચેતન હીરો શુદ્ધિના પહેલ પડ્યા વગર મ્રકાશી ઉઠતો નથી. પરંતુ જ્યાં ચિત વિશુદ્ધ થઈ, વૃત્તિઓ અંતરૂમુખ થતાં જ એ શુદ્ધ તત્ત્વ પ્રગટ થઈ જાય છે. તે જ પરમપદની પ્રાપ્તિ છે.

મુક્ત્વા પરત્ર પરબુદ્ધિમહંધિયં ચ,
સંસારદુ:ખજનનોં જનનાદ્વિમુક્તઃ ।
જ્યોતિર્મયં સુખમુપैતિ પરાત્મનિષ્ઠ —
સ્તન્માર્ગમેતદધિગમ્ય સમાધિતન્વમ् ॥૧૦૫॥

જાણી સમાધિ તંત્ર આ-જાનાનંદ-ઉપાય,
જીવ તજે ‘હું’ બુદ્ધિને દેહાદિક પરમાંય;
છોડી એ ભવજનનીને, જે થઈ જય પરમાત્મલીન,
જ્યોતિર્મય સુખને લહે, ધરે ન જન્મ નવીન. ૧૦૫

અર્થ : સંસારની ઉપાધિથી મુક્ત થવાના ઉપાયરૂપ આ ‘સમાધિતંત્ર’ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરીને, સંસારના દુઃખની જનની એવા દેહાદિ પર-પદાર્થોમાં અહંબુદ્ધિનો ત્યાગ કરીને પરમાત્મપદની ભાવનામાં નિષ્ઠાવાળો અંતરાત્મા સંસારથી મુક્ત થઈ સત્યસુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

જેના વડે મુક્તિને અવરોધ થાય તેવા સંસારસુખમાં આત્મબુદ્ધિનો અમ ટાળવા આ ‘સમાધિતંત્ર’ ઉપાયર્દ્શક છે. આવા સત્તશાશ્વતનું અધ્યયન કરી, સ્વ-પરનો ભેદ યથાર્થપણે જાણી અંતરાત્મા દેહાદિકમાંથી આત્મબુદ્ધિનો ત્યાગ કરે છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં બહિરાત્માની દશાનું આલેખન કરી ઉપદેશ આપ્યો છે કે જ્યાં સુખ નથી ત્યાં સુખની શોધ કરીને નિર્ણતર દુઃખ જ

પાય્યો છે. મધુબિંદુના કણ્ઠિક સુખમાં સુખ માની માનવભવનું મૂલ્ય ગુમાવી રહ્યો છે. જ્ઞાની જનો તેને બોધ આપે છે છતાં મોહનના નશામાં દિશામૂઢ થયેલો તે બોધનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી અને પુનઃ પુનઃ જન્મ ધારણ કરી મરે છે. પાછો જન્મે છે.

વળી ક્યારેક યોગાનુયોગ કોઈ સદગુરુનો યોગ થતાં મોહનિદ્રામાંથી જાગે છે. આવા ગ્રંથોનું સેવન કરે છે ત્યારે તેને અંશે ભાન થાય છે કે પોતે આજ સુધી બાંતિમાં જીવ્યો હતો. પુનઃ પુનઃ સત્સંગાદિના પરિચયથી તે દેહાદિક અભિમાનન્થી પાછો વળે છે. અને જેમ જેમ અંતરમાં વિચારે છે તેમ તેમ તે સભાન થતો જાય છે.

અંતરૂભૂખ થતાં તેને સ્વપરનો ભેદ સમજાઈ જાય છે ત્યારે હવે તે સંસાર પ્રત્યેથી વિભૂખ થઈ અંતરાત્માપણે વિશેષ શુદ્ધિ માટે સંસારનાં પ્રયોજન ત્યજ દઈ અસંગ થતો જાય છે. તે અંતરાત્મા જ્ઞાનયોગીપણે વર્તતો શુદ્ધિની વૃદ્ધિ કરતો આત્માના આશ્રયે આત્મભાવમાં રમણ કરી પરમાર્થપણે પ્રગટ થાય છે. સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે.

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જીવોની અવસ્થાના પ્રકાર દર્શાવી બહિરાત્માપણું ટળતાં જીવનું કેવું ઉત્થાન થાય છે, તેનું અંતરાત્માના ભાવથી નિરૂપણ કર્યું છે. અંતરેગની શુદ્ધિનો સ્પર્શ જીવને પતનથી પાછો વાળે છે, અને શ્રેષ્ઠ તત્ત્વનું ભાન કરાવી સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરાવે છે.

રનમે લરતેં સુભટ જ્યું જિનૈ ન બાન પ્રહાર,

પ્રભુ રંજન કે હેત ત્યું - જ્ઞાની અસુખ પ્રચાર. છંદ-૮૮

રણમેદાને લડતો સુભટ બાણના પ્રહારનો માર ગણતો નથી કે યુદ્ધમાંથી ભાગી જતો નથી તેમ જ્ઞાની સંસારના મેદાનમાં કર્મના પ્રહારને હુઃખ ગણતા (પ્રચાર) નથી, કે અંતરેગ શત્રુથી ગલ્ભરાઈને ભાગતા નથી.

મિથ્યાત્વાદિ પ્રકૃતિજ્ઞિત મોહનીય કર્મના સુભટો સામે લડતાં જ્ઞાની બેદ પામતા નથી. પરંતુ તે મોહનીય કર્મનો પરાજય કરી રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ કરે છે, રત્નત્રયના સાધન વડે આત્મા સ્વરૂપમાં

રમણતા કરી મુક્ત થાય છે. અર્થાત્ મોહનીય કર્મશી મુક્ત થવાનો ઉપાય એકમાત્ર અંતર્મુખ દસ્તિયુક્ત આત્મજ્ઞાન છે, શુદ્ધપણે આત્માનો અનુભવ થતાં સર્વમોહજનિત વિકલ્પ શર્માઈ જાય છે. સંસારભાવ શર્મી જાય છે. આત્મભાવ પ્રગટતો રહે છે. તે જીવ અમૃતનું પાન કરી અમર બને છે.

રણમેદાને પડેલો સુલટ દેહના ભમત્વને ત્યજી જીવસ્ટોસટના દાવ લડે છે. તેમ જ્ઞાની દેહધારીપણું ભૂલીને ચૈતન્યમાં જ મનને જોડે છે, ત્યારે જ્ઞાનરૂપ આત્મા પ્રગટ થાય છે. તેવા શુદ્ધાત્મારૂપ પ્રભુ મોહાદિક શત્રુનો નાશ થવાથી રંજિત થાય છે. આત્મા સ્વયં રીતે ત્યારે અનંત ગુણોનું પ્રદાન થાય છે તે જ મોક્ષનો સાચો ઉપાય છે.

વ્યાપારી વ્યાપારમે સુખકાર માને હુઃખ;

કિયા કષ સુખમે ગિને, ત્યું વંઘિત મુનિ સુખ. છંદ-૬૦

વ્યાપારી વ્યાપારમાં સુખ માનીને ધર્માં કષ્ટો સહન કરે છે, તેમ મુનિ ચારિત્રમાર્ગને પાળતાં જે કષ્ટો આવે તે સુખેથી સહન કરે છે. અને પોતાના આત્માને આત્મભાવનાથી ભૂષિત કરે છે. વળી મુનિ જાણે છે કે આ દુનિયાના સુખો હુઃખે કરીને પ્રાપ્ત કરવા છતાં ટકતાં નથી. પરંતુ થોડું કષ સહન કરીને જો આત્માને આરાધ્યો હશે તો સાચું સુખ મળવાનું છે. કારડા કે દેહાદિક રહો કે ન રહો પણ આત્મા તો સદા રહેવાવાળો છે. એક વાર એ આત્માના સુખમય પ્રદેશમાં હું પ્રવેશ કરું પછી મને હુઃખ કે ચિંતાનો કોઈ ભય છે નહિ, આથી મુનિ ચિંતિવે છે કે-

હે જીવો ! તમે જુઓ કે જગતના જીવો મોહવશ હુઃખી થઈ રહ્યા છે. અને માને છે કે હિંસાદિક કરવામાં કંઈ હુઃખ નથી. પરિગ્રહમાં કોઈ પાપ નથી તેથી સંસારના કાર્યમાં મન, વચ્ચન અને કાયાથી દઢપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે.

ધનવૃદ્ધિ માટે વ્યાપાર કરવા ભૂખ-તરસ વેઠે છે. પરિવારનો વિયોગ સહે છે. ઠંડી ગરમીને પણ સહન કરે છે. શરીરને ધર્માં

કષ આપે છે, કારણ કે તેણે ધનવૃદ્ધિમાં સુખ માન્યું છે.

વળી ધર્મક્ષેત્રમાં જઈને વિવિધ પ્રકારની બાહ્યકિયામાં રાચ્યો રહે છે, પણ આત્મદેણિ જાગે નહિ, તો ભલે તે શાબ્દબેતા થાય તો પણ તેની મુક્તિ થતી નથી. કરેલું કષ વર્થ જાય છે. માટે મુનિપણાને વિશે સદા જાગ્રત રહી એકાંતે અંતરદેણિ સાધી આત્મભાવના દેહ કરવી.

જગતવાસી જીવો ! શુભયોગમાં મળતી સામગ્રીની ચમક જોઈ ચમકે છે કે અહો હું કેવો સુખી છું. પરંતુ તેના અંતરદાહને તો તે પોતે જ જાણો છે. ધનના નફામાં અને યશકીર્તિથી તે સુખ માને છે, અને તે મેળવવા દુઃખ સહન કરે છે. પરંતુ આ મુનિજનોની વાત તો ભાઈ ન્યારી છે. તેઓ જંગલમાં મંગલ કરનારા છે. આપત્તિને સંપત્તિ માનનારા છે, વળી તેઓ દરેક પરિસ્થિતિમાં આનંદમાં રહે છે.

કિયાયોગ અભ્યાસ હૈ, ફલ હૈ જ્ઞાન અબંધ,
દોનું જ્ઞાની ભક્તી, એક મતીતે અધ. છંદ-૮૧

ગ્રંથકારે અસંખ્ય પ્રકારના યોગ કહ્યા છે, આત્માર્થ કે મોક્ષાર્થ થતાં બધા પરિણામ યોગ છે, સાધક અવસ્થા ભેદવાળી છે. તેમાં જ્ઞાન અને કિયા મળી જીવની મોક્ષોત્પત્તિ થાય છે. કિયા યોગની ફળશુદ્ધિ જ્ઞાન છે. સાધક જેમ જેમ આધ્યાત્મિક વિકાસની શેડીએ આગળ વધે છે તેમ તેમ કિયાનો પ્રકાર બદલાતો રહે છે અને સૂક્ષ્મ થતો જાય છે. બાહ્યકિયાઓ ગૌરા થતી જાય અને અંતરંગ કિયાની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. બાહ્ય કિયા એટલે બહારથી જણાય તેવા ભક્તિ, સત્ત્વાંગ, તીર્થાટન, વગેરે. અંતરંગ કિયા એ ધર્મધ્યાનરૂપ છે. અંતર નિરીક્ષણ, અંતરૂમુખતા, તત્ત્વચિંતન તે અંતરંગ કિયાઓ છે. જે ચિત્તની શુદ્ધિ કરી આત્મજ્ઞાન માસ કરાવે છે. બાહ્ય કિયા શુભભાવનું કારણ છે. અંતરંગ કિયા મોક્ષાભિમુખ કરનારી છે, અંતમાં કિયા પણ રહેતી નથી ઉપોયોગ સ્વરૂપમાં લીનતા પામે છે. આખરે યોગનિરોધ થઈ જીવ મુક્ત થાય છે.

જૈન સાઇટ
બેનમ જગતિ શાસનમ

જ્ઞાનયોગ મોક્ષનું અનંતર કારણ છે. તેથી તેનો મહિમા અનંત છે, જ્ઞાન સહિતની કિયા એટલે સમિતિ અને ગુમિરૂપ સંયમ છે, કિયાયોગ પ્રમાદ ટાળવાનો અભ્યાસ છે. અને તેનું ફળ જ્ઞાન છે. જ્ઞાનનો મહિમા વર્ણવતા ગ્રંથકાર કહે છે કે કિયા ખજૂઆના પ્રકાશ જેવી છે. ટમટમતા દીવા જેવી છે, અને જ્ઞાન સૂર્યના પ્રકાશ જેવું છે. ‘નાશ ભાણ સમ જોય’. આ કલિયુગમાં બાહ્ય કિયાનો પથારો એટલો વિસ્તાર પાખ્યો છે કે કોઈ વિરલા જ કિયા અને જ્ઞાનનું અંતર સમજે છે, કે તે તે સ્થાને તેનું માલાત્મ્ય જાણો છે.

અજિનસ્પર્શથી દાઢી જવાય છે તેવું જ્ઞાન અજિનથી બચાવે છે. જેરથી મૃત્યુ થાય છે તેવું જ્ઞાન જેરથી દૂર રાખે છે, વાસ્તવમાં અજ્ઞાન જ જીવનનું જેર છે. જ્ઞાનરહિત ગમે તેવા હઠયોગ કરે, ત્યાગ કરે અને તપસ્યા આદરે, મૌન રહે કે જંગલ સેવે. પદ્માસન કે પ્રાણાયામ સાધે, શાક કંઠસ્થ કરે, પરંતુ જ્ઞાનરહિત એ સર્વ મુક્તિનું કારણ ન બન્યું, પૂર્વે પણ એવાં સાધનો કરવા છતાં જવ મુક્તિ પાખ્યો નાથિ.

વળી જ્ઞાન પણ જો શુદ્ધ ચારિત્ર રહિત છે તો તે પણ શુદ્ધ છે. જ્ઞાનનું ફળ વૈરાગ્ય છે. વિરતિ છે, શાસ્ત્રજ્ઞાનમાં પારંગત હોય પણ જો વૈરાગ્ય ન હોય તો તે જ્ઞાન પણ જીવને આત્મસ્વરૂપે પરિણમતું નથી. આથી આત્મા આશ્રવથી ધૂટે, સંવર નિર્જરાનું આરાધન કરે તો તે સમ્યગુ કિયા છે, વળી નવતરણનું યથાર્થ જ્ઞાન કરી ઉપયોગને આત્મસન્યુખ કરે તો તે જ્ઞાનનું ફળ છે.

આ કલેશરૂપ અને દુઃખરૂપ સંસારથી મુક્તિનો ઉપાય એક માત્ર આત્મજ્ઞાન છે. તે જ્ઞાનને અનુરૂપ જે અભ્યાસ છે તે કિયાયોગ છે, બાહ્ય વહેતી વૃત્તિને સ્વરૂપ પ્રત્યે વાળવી તે કિયાયોગ છે, તેની પાત્રતા માટે આવશ્યકાદિ કિયાઓનું નિરૂપણ કર્યું છે.

યોગના અભ્યાસરૂપ કિયા તે મોક્ષસાધક છે. એ યોગ મુખ્યત્વે સમ્યગુ જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્રના પરિણામ છે, વળી ઈચ્�ાયોગ, શાશ્વયોગ, અને સામર્થ્ય યોગનું પણ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

જગતના પદાર્� માત્ર કિયાશીલ છે. નિષ્કિયતાનો અર્થ એક દ્વય બીજા દ્વયરૂપે પરિણામતું નથી. યોગ નિરોધ સુધીનો જે સાધકનો કિયાયોગ છે તે અજ્ઞાનાદિને ટાળવાનો છે. જ્ઞાન પ્રગટ થતાં જીવ બંધનથી મુક્ત થાય છે. માટે જ્ઞાની જ્ઞાન અને કિયા બનેનો સ્વીકાર કરે છે. કેવળ એકાંત સેવન તે મતિનો અંધકાર છે. બાબ્ય કિયાથી જીવ ધર્મ માને તો તે પણ અજ્ઞાન છે. અને કેવળ શાખજ્ઞાનને ધર્મ માની લે અથવા માને કે શાખજ્ઞાન કરવાથી આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થશે તો તે પણ અજ્ઞાન છે. રાગદ્રોષ અજ્ઞાન ટળવાનો સર્વ કિયાયોગ એ અભ્યાસ છે. તે ભૂમિકા પ્રમાણે હોય છે. તેથી જ્ઞાની બનેને સ્વીકારે છે.

જ્ઞાન અને કિયા બને મુક્તિનું વિધાન હોવા છતાં એકલા જ્ઞાનનો કે એકલી કિયાનો આગ્રહ કેમ થઈ જાય છે? કેટલાંક શાસ્ત્રો કેવળ જ્ઞાનદિદ્ધ્યકત હોય એટલે તેમાં જ્ઞાનનો મહિમા જ આવે અને કિયાથી ગૌણતા જ બતાવે. અને જે શાસ્ત્રો કિયાની મુખ્યતા બતાવે તે જ્ઞાનને નિઃસાર માને. વળી જીવમાં અજ્ઞાન વર્તતું હોય અને એવા ઉપદેશકોનો યોગ મળે ત્યારે તે કયાં તો શુભજ્ઞાની કે કયાં કિયા જડપણે વર્તવા લાગે આંથી જે દોષો છે તે વધુ પુષ્ટ થાય છે. આંથી જ્યારે તે જ્ઞાનનો મહિમા સાંભળે ત્યારે શુભકિયામાં પણ પ્રમાણી બને એટલે તેને ભાગ્યે અશુભ કિયા ઊભી રહેવાની અને જ્યારે કિયાનો મહિમા સાંભળે ત્યારે અજ્ઞાનવશ જ્ઞાનસ્વરૂપને ગૌણ કરવાવાળો બને છે. યોગાનુયોગ તેની સાચી જિજ્ઞાસા બળે યોગ્ય ઉપદેશક મળી જાય તો તે જ્ઞાનકિયાની વાસ્તવિકતા સમજીને સાધના કરે તો સ્વરૂપને પામે.

જ્ઞાની અજ્ઞાની બને સંસારમાં વસે છે. પરંતુ જ્ઞાની સંસારસાગરમાં છે છતાં નાવમાં બેઠા છે, તેથી તરીને પાર ઊતરશે. અજ્ઞાની સાગરમાં ફૂલતો છે. તેનો મોટા મત્ત્યરૂપ રાગાદિ નાશ કરે છે.

અંધકાર કહે છે કે યોગ અસંઘ્ય પ્રકારના છે. પાત્રતા પ્રમાણે સદ્ગુરુ સાધકને યોગધર્મ આપે છે. જેમ કુશળ વૈદ્ય દર્દીને જોઈને રોગની માત્રા પ્રમાણે ઔષ્ણ આપે છે. તેમ સાધુજીવનને યોગ્ય

અને શ્રાવક જીવનને યોગ્ય ભૂમિકા પ્રમાણે નિશ્ચય વ્યવહારની ગૌણતા મુખ્યતાથી ઉપદેશ આપે છે.

ગૃહસ્થજીવનમાં જ્યાં પાપોનું સેવન થયા કરે છે પરિશ્રાદિનો સંબંધ છે તેને આવશ્યક કિયા અને ધાનાદિ ધર્મોનો ઉપદેશ આપે છે. અનુક્રમે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ લોકોત્તર ધર્મમાં તે જોડાય છે, તે યોગ છે.

યોગ = વિશિષ્ટ એવો ધર્મયુક્ત સ્વાત્માવિક પરિણામ.

સમ્યકૃત્વ રહિત પ્રતાદિ કે ક્ષમાદિ ગુણોથી આત્મિક લાભ થતો નથી. પરંતુ જ્યારે સમ્યકૃત્વ પ્રામ થાય છે ત્યારે તેના પ્રભાવથી જ્ઞાન-ચારિત્રનો જે યોગ થાય છે તે આત્માને મોક્ષના પ્રયોજનભૂત યોગ છે. અર્થાત્ રત્નત્રયીનું આત્મામાં પ્રગટવું તે નિશ્ચયથી યોગ છે.

સત્ત ડિયાની પ્રવૃત્તિ અને અસત્ત ડિયાની નિવૃત્તિ થાય તેવા પરિણામ તે અધ્યાત્મયોગ છે. આ અધ્યાત્મ મોહનો નાશ કરે છે.

રત્નત્રયીનાં જે નિભિતો છે ગુરુવિનયાદિ તથા શાસ્ત્રશ્રવણ, સંયમાદિ સાથે આત્માનો યોગ થવો તે વ્યવહારનયથી યોગ છે. આ યોગનો વિકાસક્રમ સધારાયા પછી જીવ અયોગી બને છે. સાધકોની પાત્રતા પ્રમાણે યોગ સિદ્ધ થાય છે. (૧) અપુનર્બધક, (૨) ગ્રંથિબેદ (૩) સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્તિ (૪) દેશવિરતિ (૫) સર્વવિરતિ ચારિત્ર (૬) ક્ષપક શ્રેણી (૭) વિતરાગ અવસ્થા (૮) કેવળજ્ઞાન (૯) અયોગી અવસ્થા. અયોગી અવસ્થા પછી કોઈ યોગ વિશેષની આવશ્યકતા નથી. ત્યાં સુધી યોગનો આવો કમ હોય છે.

યોગીની નિર્ધિયતા જ સક્રિય છે. યોગી જીવનની શુદ્ધતાનો ખોત જગતના જીવોને અદેશ્યપણે ઉપકારક થાય છે. તેમની ઉપસ્થિતિ જીવોને શાંતિ આપે છે, તેમની દંદિમાંથી કરુણાની વૃદ્ધિ થતાં જીવોના શોક સંતાપ શમે છે. તેમની વાણી સમતા રસભર હોવાથી તેમનો બોધ જીવોને સંસારસમુદ્ર તરવાની નાવરૂપ બને છે. ભાવ જેટલો શુદ્ધ, વધુ સૂક્ષ્મ તેટલું યોગીનું યોગબળ પ્રગટ થાય છે. અને જેણે સંસારત્યાગ કર્યો છે તેને તો પ્રથમથી મહાવત્તાદિ, ઉત્તમ પતિર્ધમ,

અને સત્ત કિયાનું આલંબન ઉપદેશે છે.

ગુજરાતી શ્રેષ્ઠીએ આરુદ્ધ મુનિને ધર્મસંન્યાસ હોય છે, અથ્યાત્ ક્ષમાદિનો વિકલ્પ કે બાહ્ય કિયા હોતી નથી. અંતરેગની શુદ્ધિ અને ઉપયોગ સ્થિરતા માટે દ્વારાદિનું સૂક્ષ્મ ચિંતન હોય છે. ઘાતિકર્મનો નાશ થતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટે છે. તે સયોગી કેવળીને ઈયપિથકિયા હોય છે. આયુષ્ય પૂર્ણ થવા સમયે યોગનિરોધ કરી તે કિયાથી પણ વિરમે છે. અને સર્વથા સર્વ કિયાથી મુક્ત થાય છે.

જ્યાં સુધી દેહ છે ત્યાં સુધી મનાદિ યોગ છે, યોગને આધારે કિયા છે. સયોગી અવસ્થામાં કિયામુક્તિ નથી. કિયા બદલાય છે. અસત્ત-બાધ્ય કિયા છૂટી સત્ત કિયા-અંતરેગ શુદ્ધિની કિયા હોય છે. તે અવસ્થા પણ સહજ બને છે. એથી જ્ઞાન કિયા ત્યાં મુક્તિની યુક્તિ ગ્રંથકારે જણાવી છે.

સંસારી જીવ કાંઈ શ્રેષ્ઠીની અવસ્થાવાળો નથી. વળી એ અવસ્થા અંતર્મુહૂર્તની છે, અને સંસારીનું જીવન તો આયુષ્યને આધીન છે. અર્થાત્ સમયયોજિત છે. તેથી સંસારી જીવને અસત્ત કિયાથી બચવા સત્ત કિયાનો આશ્રય લેવાનો છે, એ સત્ત કિયા પણ ભૂમિકા પ્રમાણે શુભયોગવાળી હોય છે. પરંતુ તેનું લક્ષ્ય સમ્યગું દર્શનાદિ પરિણામવાળું છે તેથી તેની શુભકિયા પણ તેને આગળને માર્ગ જવા સહાયક છે. અનાદિનું અશુભ છૂટવાનું જ્યાં સામર્થ્ય આવ્યું તેવા સાધકને શુભ છૂટવાનું સામર્થ્ય હોય છે, તેવાં દ્દાન્તો આપણે જાઇનીએ છીએ. શુદ્ધના પક્ષનો શુભભાવ કે કિયા જીવને મોક્ષમાર્ગનો ભોમિયો બને છે. કારણકે તે સાધકને ભેદજ્ઞાન વડે વસ્તુના સ્વરૂપનો દૃઢ નિર્ણય હોય છે. તેથી જ્યાં જે અવસ્થામાં જે ઉચ્ચિત છે તે આદરે છે.

ઈચ્છા શાલ્ક સમર્થના ત્રિવિધ યોગ હૈ સાર,

ઈચ્છા નિજ શક્તિ કરી, વિકલ યોગ વ્યવહાર. છંદ-દર

આત્મ સન્મુખ થયેલા પરિણામ તે યોગ છે, તેના અભ્યાસરૂપ કિયા મોક્ષસાધક છે. યોગ અસંખ્ય ભેદવાળા છે.

મન વચન કાયાના યોગ છે. જે જીવની સ્કુરરણાથી પ્રવૃત્તમાન

થાય છે, પરંતુ તે યોગાશ્રવ છે.

પાતંજલ યોગશાસ્કમાં યમનિયમાટિ અધાંગયોગનો કભિક વિકાસ આપ્યો છે. તે સમાધિ સુધી લઈ જાય છે.

ભોકને પ્રયોજનભૂત અહિસાદિ, સમિતિ આદિ કિયાને ડિયાયોગ કર્યો છે.

સમ્યગ્ શાન દર્શન ચારિત્રરૂપ જે પરિણામ તે સાધનયોગ છે, આત્માની નશીક લઈ જતાં પરિણામ તે આધ્યાત્મિક યોગ છે.

આ છંદમાં ગ્રંથકાર ઈચ્છાયોગ, શાખયોગ અને સામર્થ્યોગને મંદિર ઉપરના કળશાની જેમ શ્રેષ્ઠ કહે છે.

ઈચ્છાયોગ : ધર્મમાર્ગમાં પ્રવર્તવાની રૂચિ થવી. જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી શુતનું જ્ઞાન રૂચે છે, ભોક અભિવાસી થયો છે. ભલે તેની ધર્મકિયા ત્રૂટિવાળી હોય તો પણ તે તરવાને કામી છે.

શાખયોગ : ધર્મશાખના સૂત્રાર્થને શ્રદ્ધાપૂર્વક જાણનાર કથન કરનાર છે, જ્ઞાનારાધનના દોષને જારો અને તે દૂર કરવાના પ્રયત્નવાળો છે. આગમ-જ્ઞિનવાઙીની પ્રતીતિવાળો નિઃસંશય છે.

સામર્થ્યોગ : શાખમાં સ્વરૂપના કથનની મર્યાદા હોય છે. કારણ કે જે અનુભવજ્ઞાન છે તે વચ્ચનાતીત છે. એટલે કથંચિત જે કથનો શાખોમાં ન આવતાં હોય પણ સામર્થ્યોગીને અનુભવમાં આવે. આ યોગો ગુણસ્થાનકની ભૂમિકા પ્રમાણો હોય છે.

શાખયોગ ગુણ કાણકો, પૂરન વિધિ આચાર,

પદ અતીત અનુભવ કર્યો, યોગ રૂતીય વિચાર. છંદ-દર્શ

શાખયોગ ચોથા ગુણસ્થાનકેથી પ્રારંભ થાય છે. તેનો આચાર નિરતિચાર નથી. ત્રૂટિવાળો છે, પરંતુ તે ત્રૂટીને દૂર કરવાના ઉદ્ઘમવાળો છે. તેથી ઈચ્છાયોગીમાં જ્યારે બોધનું પરિણામન થાય છે ત્યારે તે શાખયોગને પાત્ર થાય છે. તે છઢું તથા સાતમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ય: હોય છે ત્યાર પછી જ્યારે ગુણ શ્રેણીએ આરૂઢ થાય છે ત્યારે આચારથી પર હોય છે. ધર્મસંન્યાસ નામનો યોગ હોય છે. જે કહી શકાય નહિ તેવી અનુભવગોચર અવસ્થા છે, તે સામર્થ્યોગ

છે. તે યોગી કરીને સર્વજ્ઞ પદની આપિ કરે છે.

રહે યथાબલ યોગમં, જહે સકલ નથ સાર,

ભાવે જૈનતા સો લઈ, ચહે ન મિથ્યા ચાર. છંદ-૫૪

અર્થ : અગાઉ જણાવેલી પોતાની ભૂમિકા અનુસાર યોગસાધના કરે તે સકળ નથનો સાર ગ્રહણ કરે છે, જેને ભાવથી જૈનપણું છે તે મિથ્યાચારને સેવતો નથી.

પૂર્વભૂમિકામાં દેઢ થયો ન હોય અને પોતે આગળના યોગમાં છે તેવી કલ્પના કરે, તો તે બમિત થાય છે, જેમકે જ્ઞાનાવરણીયના જ્ઞાયોપશમથી કઈ શાખાર્થ જાણતો હોય, વળી તે શાખાની વિશેષ ભાવના કરતો હોય પરંતુ હજી તે શાખાનો મર્મ તેને બોધરૂપે પરિણામ્યો ન હોય અને કેવળ વાદ માટે જ તેનો ઉપયોગ કરે તો તે યથાર્થ ન કહેવાય, પણ ગુરુગમથી શાખાર્થને જાણીને યથાશક્તિ યોગમાં આગળ વધે તો તે સામર્થ્ય યોગીને સકળ નથનો સાર ગ્રહણ થાય છે, તેને ભાવથી અર્થતીવાસ્તવિક જૈનપણું હોય છે, તે કયારે પણ મિથ્યાચાર સેવતો નથી.

આનંદઘનશુદ્ધાએ કહ્યું છે કે નામ અધ્યાત્મ, ઠાકૃ અધ્યાત્મ, અને દ્રવ્ય અધ્યાત્મને જાણી લીધા હવે ત્યાં અટકો નહિ, તે ત્રણ મ્રકાર અધ્યાત્મ માટે પૂર્વઅવસ્થા છે, માટે તે ત્રણોને છોડીને હવે ભાવ અધ્યાત્મને ગ્રહણ કરો, મોહાદિ ભાવોનો ત્યાગ કરી વીતરાગ પરિણાતિમાં દેઢ થવું.

રાગદ્રોષ જીતવા જેવા છે. એમ કહેવું તે નામ માત્ર જૈન છે, રાગાદિ છોડવાથી કેવો લાભ થાય તેમ કહેવું ઠાકૃ (સ્થાપના) જૈન છે, રાગાદિ છોડવાથી કોઈ જીવો તરી ગયા તેમ કહેવું તે દ્રવ્ય અધ્યાત્મ છે, અને રાગાદિનો ત્યાગ કરી સ્વયં વૈરાગ્ય પામવો તે ભાવ જૈનપણું છે.

માટે પોતાની યોગમાર્ગની જેવી પાત્રતા છે તે પ્રમાણે આગળ વધતો રહે તે સર્વજ્ઞાનના સારને ગ્રહણ કરી લે છે, તે સાધક ભાવલ્લિગીની જેમ ભાવ જૈનપણું પાળીને મિથ્યાચારને ત્યજી સમ્ભાગું

આચારને સેવે છે..

યોગમાં પોતાના જેવી પ્રગતિ છે, તે પ્રમાણે યોગને આરાધે છે. અને જ્યાં જે નયનો આચાર છે, તે સેવે છે. તેવો સાચો જૈન કોઈ એકાંત નયનું સેવન કરીને મિથ્યાચારને સેવતો નથી.

મારગ અનુસારી કિયા, છેદે સો ભતિ હીન,
કપટ કિયા બલ જગ ઠગે, સોમી ભવજલ મીન. છંદ-૮૫

મોક્ષમાર્ગ એક જ છે, તેને અનુસરનારી કિયામાં જીવોની ભૂમિકાનુસાર ભેદ હોય છે, પોતે જે ભૂમિકાએ હોય તે ભૂમિકાએ મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિર કરનારી કિયાનો છેદ કરે તે ભતિહીન છે, કોઈને બાલ જ્ઞાનાદિથી સામાન્ય કશ્યોપશમ થયો હોય અને તેના બળે કપટથી જગતને ઠગે તો તે પણ સંસારસમુદ્રમાં ભાઘલાની જેમ પરિબમણ પામે છે.

મોક્ષમાર્ગ જેવો શુદ્ધ અને સૂક્ષ્મ છે તેવા કેટલાય પડવાના ભયસ્થાનોવાળો છે, જો કે મોક્ષમાર્ગની સ્વયં રોનિર્ભય છે. પરંતુ તેના સાધનાકાળમાં સવિશેષ યોગમાર્ગનિને કેટલીક લખિઓ રિદ્ધિ કે સિદ્ધિઓ પ્રગટ થતી હોય છે, તેવા સમયે જો ગુરુગમ કે યથાર્થબોધ પરિણામ્યો ન હોય તો તે રિદ્ધિ આપણિના કારણે સાધક યમતકારોનું પ્રદર્શન કરી માન-સ્તકારમાં ભૂલો પડી જાય છે, તેથી તેની કિયા માર્ગથી વિપરીત થઈ જાય છે.-

મોક્ષમાર્ગમાં સ્થિતિ કરાવનારી કિયા ગૃહસ્થ અને મુનિને પોતાની ભૂમિકા પ્રમાણે હોય છે. તેને બદલે ગૃહસ્થ મુનિપણાની કલ્યના કરી આવશ્યકાદિ કિયા ન કરે, જિનભક્તિ જેવાં અનુષ્ઠાનો ન કરે, પાપની આલોચના ન કરે તો તે ભતિહીન છે. અને મુનિ પોતાના ગુણસ્થાનકને છોડીને ગૃહસ્થને કરવાનાં ધર્મકાર્યો કરે, આરંભ કરે, ધનની વ્યવસ્થા સંભાળે તો તે કિયા પણ પોતાના ગુણસ્થાનથી ભટ કરવાવાળી છે.

વળી યોગ માર્ગો જતાં કોઈ રિદ્ધિઓ પ્રગટ થાય તેમાં પોતાનો

સ્વાર્થ સાધવા, યોગી છતાં મોહવશ ચમત્કારો જેવા પ્રકારથી કપટ કરી, ખોટા દેખાવ કરી જગતને ઠગે તો તે સ્વયં એવો ઠગાય છે તે સંસારસમુદ્રનો પાર પામી શકતો નથી. તે મુનિ હોય તો પણ તે જગતને ઠગીને પોતે જ ભવજળમાં ફૂલે છે.

નિજ નિજ ભતમે લરિ પરૈ, નયવાદી બહુરંગ,

ઉદાસીની પરિણામે, જ્ઞાનીકું સરવંગ. છંદ-૮૬

નય અનેક પ્રકારના છે. દરેક પોતપોતાના ભતને સાચો હરાવવા આગ્રહ રાખે છે, પરંતુ જ્ઞાનીને તો આવા જગડા જોઈ સર્વાંગે ઉદાસીનતા આવે છે.

નય વસ્તુના ભર્યાદિત સ્વરૂપને જાગ્રત્વાનો જ્ઞાનનો અંશ છે. નય અનેક પ્રકારના છે, તેમાં સામાન્ય માનવ તો ગ્રૂયાઈ જાય છે, પરંતુ પંડિતો શાસ્ત્રાદ્ધિનો અભ્યાસ કરીને પોતાના ભતને સાચો હરાવવા માટે અન્યનું બંડન અને પોતાના ભતનું બંડન કરે છે, તેમાં તેના આત્માને કંઈ લાભ નથી, શાસ્ત્રજ્ઞાનના ક્ષયોપશમનો વ્યય છે. રાગાદિ ભાવની ઉતેજના છે. વસ્તુના બોધ માટે ચર્ચા વિનિમય કરે તો તેમાં વાંધો નથી. પણ અન્યોન્ય આગ્રહમાં પડે છે તે જોઈ જ્ઞાનીઓને અત્યંત ઉદાસીનતા વર્તે છે કારણ કે દરેક આત્માઓ પોતપોતાના પરિણામ પ્રમાણે વર્તે છે. તેમાં કોઈને કંઈ પણ વિરોધ કરવાનું પ્રયોજન નથી તેથી ઉત્તમ આત્માઓ તેમાં ઉદાસીનપણે વર્તે છે.

દોઉ લરૈ તિહાં એક પરૈ, દેખનમે દુઃખ નાહિ,

ઉદાસીનતા સુખ સદન, પર પ્રવૃત્તિ દુઃખ છાંહિ. છંદ-૮૭

ક્યારે પણ કોઈ સંયોગમાં જ્યારે બે વ્યક્તિને પરસ્પર વાદ કે જગડા થાય ત્યારે કોઈ એકની તો છાર થાય છે. તેમાં માર્ગ જતાં જોનારને શું દુઃખ હોય ? પરંતુ જે જેના પક્ષમાં હોય તેને રાગાદિ કારણથી હર્ષશોક થાય છે. પરંતુ જેને પર પ્રવૃત્તિમય આવા પ્રકારોમાં ઉદાસીનતા વર્તે છે, તેવા જ્ઞાનીને પરના આવા જગડા જોઈ પરવૃત્તિમાં જવું દુઃખદાયક લાગે છે. તેથી તેઓ એવા પ્રસંગોમાં ઉદાસીનતા સેવીને સ્વરૂપના સુખમાં રહે છે.

ઉદાસીનતા સુરલતા, સમતારસ ફલ ચાખિ.

પરપેખનમે મત પરે, નિજમે ગુણ નિજ રાખિ. છંદ-૮૮

ઉદાસીનતા એ આત્માની ઉચ્ચ દશા છે, તે દશા ઉત્તરોઉત્તર વિકસતી રહે તેવી સુરલતા-વેલડી છે, ઉદાસીનતાને જે સેવે છે તે ઉત્તમ આત્મા આત્મસ્વરૂપના સમતારસને અનુભવે છે, ઉદાસીનતા અધ્યાત્મભાવની જનેતા છે. મુનિઓને માટે પણ એ દશા દુર્લભ છે. પર-પ્રવૃત્તિમાંથી વૃત્તિને ખેંચીને કેવળ નિજ સ્વરૂપમાં સ્થિર કરવી તેવી ઉદાસીનતાનો ભાવ એ વૈરાગ્ય કે અનાસક્તિને અભિપ્રેત છે. તેની ફળશુદ્ધિ સમતારસનું અનુપમ સુખ છે.

ઉદાસીનતાની સુરવેલડીનું સુખ, તે સમતારસનો આસ્વાદ જેને પ્રામ થયો છે તે પરની પ્રવૃત્તિ કે પ્રસંગોની પળોજણમાં પડતો નથી. પરપ્રવૃત્તિમાં વૃત્તિ એ રાગાદિ ભાવની ઉત્તેજના કરે છે. તેથી જ્ઞાની પરપ્રવૃત્તિને ત્યાગીને નિજસ્વરૂપમાં ઉપયોગને સ્થિર કરે છે. જ્ઞાનીને આત્માના જ્ઞાનપ્રકાશની રમણતા જી એવી છે કે તે પર પદાર્થને પરખવામાં પડતા નથી. પોતાના ગુણસ્વરૂપ ચેતનામાં રહેવું તે તેમનું પ્રયોજન છે.

ઉદાસીનતા જ્ઞાન ફળ, પરપ્રવૃત્તિ હૈ મોહ,

શુભ જનો સો આદરો, ઉદ્દિત વિવેક પ્રરોહ. છંદ-૮૯

જ્ઞાન : વસ્તુસ્વરૂપને જેમ છે તેમ જાણવું. વિકલ્પથી રહિત થવું. સ્વસ્વરૂપમાં ઉપયોગને જોડવો તે જ્ઞાન છે. સ્વ-પર તત્ત્વને યથાર્થપણે જાણી, તેમાં ઉપાદેય તત્ત્વોને આચરવાં તે આચરણનું ફળ વૈરાગ્ય અને ઉત્કૃષ્ટતાએ ઉદાસીનતા છે. અન્ય પદાર્થ અને અન્ય ભાવથી જ્ઞારે જીવને ભેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારે અનુકૂમે જીવમાં ઉદાસીનતા આવે છે. તે જીવ ઉદ્યાધીન વર્તવા છતાં ન્યારો રહીને નિજસ્વરૂપભાવમાં રહે છે. અર્થાત્ ઉદ્ય કર્મમાં વિવેકથી વર્તવું, પરપ્રવૃત્તિને મોહરૂપે જાણી નિર્વર્તવું આ બંનેમાંથી ભૂમિકા પ્રમાણે જે યોગ્ય હોય તેને આચરો.

દોષિક શત કે ઉધ્યર્થ, તંત્ર સમાધિ વિચાર,
ધરો બેહ બુધ કંઠમે, ભાવ રત્નકો હાર. છંદ-૧૦૦

આ સમાધિશતક રૂપ આત્મહિતકારી દુસ્તુપ અક્ષરતંત્રની ગ્રંથસ્થ
કરેલી આ રચના છે, તેને હે ભવ્યાત્માઓ તમે કંઠસ્થ કરજો. તેને
ભાવરતનો હાર જાણી કંઠમાં ધારણ કરજો.

સમાધિતંત્રના ગ્રંથને આ દોષિક છંદ દ્વારા વિસ્તારથી પ્રકાશિત
કર્યું છે. તેને આત્મવિચાર યુક્ત દિતકર જાણી ગ્રંથસ્થ થયેલી આ
રચનાને કંઠસ્થ કરજો. સીનો કંઠ જેમ રત્નજાળિત હારથી શોખે છે
તેમ મનુષ્યનું શીલ આ ભાવરતના હારથી શોખે છે, માટે આ
સમાધિશતકના છંદને ભાવથી ધારણ કરજો. સમાધિશતકમાં
આત્મહિતકારી જે ગુણો છે તે અધ્યાત્મભાવરસિક મુનિઓના હદ્યનો
મર્મ છે.

જ્ઞાન વિમાન ચારિત્ર પવી, નંદન સહજ સમાધ,
મુનિ સુરપતિ સમતા શચી, જ્ઞાન રમે અગ્નાધ. છંદ-૧૦૧

જ્ઞાનરૂપી વિમાન જેનું આસન છે, જેની પાસે શુદ્ધ ચારિત્રનું
બળ છે. તેવા નંદનવનરૂપ સહજ સમાધિભવનમાં બિરાજે છે, તે
ઈન્દ્ર સમાન મુનિ સમતારૂપી (શચી) ઈન્દ્રજાળિ સાથે અવ્યાબાધ સુખમાં
રમ્ભણતા કરે છે.

જ્ઞાન = આત્મજ્ઞાન, વિમાન = નિજભવન. ચારિત્ર તે તેમની
ઉદાસીનતા, વૈરાગ્યરૂપ ઉત્તમ અવસ્થા છે. એવા મુનિઓને આત્મસ્વરૂપી
જે નંદનવન છે, તેમાં સમાધિનું સુખ વર્તે છે. તેની શું ઉપમા આપવી ?
જ્યાં ઉપમા વર્થ જાય તેવા મુનિનું સમતારસથી ભરપૂર સુખ છે.

સમતા એ આત્માની શુદ્ધ પરિણાતિ છે, તેવી મુનિની અંતરેંગ
દશા છે. સમતાનું કાર્ય જ પરમતત્ત્વની પ્રાપ્તિનું છે. અનાદિકાળથી
વિષમતામાં વર્તી જીવે પરિભ્રમણ કર્યું છે. તેને સમતાએ બળદની
જેમ નાથીને નિજધરમાં મૂક્યો છે.

જ્ઞાનથી તત્ત્વસ્વરૂપનો વિવેક જન્મે છે અને તત્ત્વનો યથાર્થ બોધ
થવાથી વૈરાગ્ય પ્રગટે છે. જ્ઞાન-વૈરાગ્ય દ્વારા રાગદ્રોષથી નિવૃત થાય

છે. ત્યારે આત્મા સ્વયં સમતાં 'સ્વરૂપે પ્રગટ થાય છે. ભવે કર્મનો ઉદ્ય છે છતાં સંવરભાવને કારણે કર્મથી મુક્ત થતાં જાય છે. સર્વ અવસ્થામાં તે સમતામાં જ રહે છે. તેમના સુખનું વર્ણન વચ્ચનાતીત છે.

કવિ જશ વિજયે એ રચ્યો, દીઘિક શતક પ્રમાણા,
એહ ભાવ જો મન ધરે, સો પાવે કલ્યાણ. છંદ-૧૦૨

સમાધિતંત્રને છંદબદ્ધ કરી કવિ ભણમણોપાધ્યાય શ્રી જશવિજયે જૈનદર્શન-જિનશાસનની ભણાન સેવાં કરી છે. વળી ધર્મજિજ્ઞાસુઓ કે શાસ્ત્રબોધના પિપાસુઓ પર કરુણા કરી છે. વાચકવર્ગને સરણતાથી આત્મસ્વરૂપ સમજાય છે તેવી સરળ ભાષામાં રચના કરી છે. જે ભવ્યાત્માઓ આ ગ્રંથને ભાવ ધરીને ગાશે, વાંચશે, વિચારશે કે આચરશે તે જરૂર કલ્યાણ પામશે.

બહિરાત્મભાવ ત્યજ અંતરાત્મપણે દેહમાં રહેલા આત્માને પરમાત્મારૂપ માની શુદ્ધાત્માનું સ્મરણ કરવું. જ્ઞાનાદિ ગુણધારક હું છું તેવી ભાવના કરવી. જ્ઞાની સવિકલ્પથી આગળ વધી યોગ્યાત્માસ દ્વારા નિર્વિકલ્પ સમાધિને સાધ્ય કરી પરમાત્મારૂપે આત્મા સ્વયં પ્રગટ થાય છે તેનું અદ્ભુત નિરૂપણ ગ્રંથકારે કર્યું છે.

આત્માથી પરમાત્મ સ્વરૂપની યાત્રાની સફળતાનું સાધન ભેદજ્ઞાન છે, જે કોઈ આત્માઓ સિદ્ધ થયા એ આ ભેદજ્ઞાનથી થયા છે. જે સંસારનું પરિભ્રમણ કરે છે તે જીવો આ ભેદજ્ઞાનના અભાવે કરે છે. અંતરૂમુખ થવું તે માત્ર ધર્મ છે. જે વડે ભવમુક્તિ થાય છે.

જ્ઞાન અત્યાસ વડે આત્મા જ આત્માને છોડાવે છે, અને પરવૃત્તિ વડે આત્મા આત્માને બાંધે છે. પરની આશાનો ત્યાગ કરી જો તું સ્વભાવનો આશ્રયી થાય તો આશા જ તારી દાસી થઈને રહેશે. મોહ-અજ્ઞાન જેવા ચોરો તારા ગુણને લુંટશે જો તેમનો નાશ કરે તો તું યોગી હું. પુદ્ગળી સર્વ આશાઓથી તું ભિન્ન હું તેમ માનજે. એ સર્વ વિનાશી છે. તું અવિનાશી હું. માટે યોગીએ અધ્યાત્મયોગમાં પ્રમુખ થઈ આત્મસાધનામાં સ્થિર રહેવું. જેથી પૂર્ણ સમાધિદ્શા પ્રાપ્ત થાય. આવા ભાવોનું સેવન કરે તો આત્મકલ્યાણ થાય.

સારાંશ

(ગ્રંથના ખાસ વિષયોની વિશેષતા)

૧. આત્માની ત્રણ અવસ્થાઓ
૨. નયનું અવલંબન
૩. ધોગની વિશેષતા
૪. ભેદજ્ઞાનનું સ્વરૂપ

આત્માની ત્રણ અવસ્થા

બહિરાત્માનું સ્વરૂપ :

ચૌદ રાજલોકમાં સધળા જીવોની અવસ્થાબેટે જીવ-અજીવ, નિત્ય-અનિત્ય, દૃપી-અદૃપી, એક-અનેક વગેરેમાં વહેંચેણી થઈ શકે છે, તેમ સમસ્ત જીવોની અંતરંગાદ્શાને બેટે બહિરાત્મા, અંતરાત્મા, પરમાત્મા એમ ત્રણ પ્રકાર તીર્થકરે જેણે પ્રકાશયા છે.

ચૌદરાજલોકમાં દ્વાર્યો-પદાર્થો પોતપોતાના નિયમથી પરિણામન કરે છે. જીવનું સત્તા અપેક્ષાએ સ્વમાં પરિણામન હોવા છતાં બાબુ અવસ્થામાં અનિયમથી વર્તે છે. તેને નિયમમાં - સંયમમાં લાવવા જ્ઞાનીજનોએ સંશોધન કરી તેના ઉપાય માટે શાસ્ત્રોની રચનાનું નિર્માણ કર્યું છે.

કસ્તૂરીમૃગના દૂંટામાં રહેલી કસ્તૂરીની સુગંધથી ભૂગ ગ્રભાવિત થાય છે, અને તે કસ્તૂરીની શોધમાં તે વ્યાપુળ થઈ જંગલમાં ભમે છે. એ ન્યાયે જીવ પોતાના ચૈતન્યમાંથી નીકળતા સુખના વેદનને બહારના વિષયોમાં શોધવા દીડે છે. બહારમાં સુખ નથી પણ આંતિ-ગતપણે તેને તેમાં સુખબુદ્ધિ થઈ હોવાથી તે પૌદ્રગલિક પદાર્થમાં સુખનો આરોપ કરી ત્યાં સુખ મળે છે તેમ આંતિ સેવે છે.

અજાજન જાણતો જ નથી કે જે સુખ મેળવવા માટે આહુળતા કરવી પડે છે, મળ્યા પછી ક્ષણિક હોય છે તેવું સુખ અસરુ, વિનાશી કે અપૂર્જી હોય છે. અજ્ઞાનવશ જીવ રાગ, દ્વેષ અને મોહની

પ્રકૃતિઓને આધીન વર્તે છે. અને પૌદ્રગલિક અજ્ઞવ પદાર્થોમાં સ્વરૂપબુદ્ધિ કરી તેને આનંદરૂપ માને છે.

બહિરાત્મપણે અજ્ઞાનને વશ જીવ સંસારના સ્વરૂપને જાણતો નથી કે નિર્દેશ દરેક ક્ષણે પરિવર્તનશીલ સંસાર સર્વા જ કરે છે. એક ઈચ્છા પરથી બીજી ઈચ્છા ઉપર, આજે એક વ્યક્તિમાં રાગથી વળી કાલે અન્ય વ્યક્તિમાં રાગ, આ જન્મ પછી નવો જન્મ. એમ અનેક પ્રકારે સર્વા કરે છે. અને દરેક સ્થાને હુઃખ ભોગવ્યા કરે છે. તેવા જીવની ગતિ છે પણ પ્રગતિ નથી.

ગુણસ્થાનના ભેદથી બહિરાત્મા પ્રથમ ગુણસ્થાનકે હોય છે. રાગાદિભાવયુક્ત તેની મનોદરા છે. દેહાદિકના સુખ માટે અધર્મ આચરતાં પાછો પડતો નથી. જે કર્મપ્રકૃતિનો ઉદ્ય છે તેને વશ વર્તી તેમાં ખુશી માને છે, તેને આત્મા, પરમાત્મા, સદ્ગુરુ, શાસ્ત્રો પ્રત્યે અપ્રીતિ હોય છે.

બહિરાત્મા ગૃહસ્થપણે ધર્મ નહિ આચરનારો ગૃહસ્થસંસારી છે. દેહભાવથી દેહસંસારી છે. અને મોહથી ઘેરાયેલો મોહસંસારી છે. પરિગ્રહવાળો હોવાથી પરિગ્રહસંસારી છે, આમ અનેક પ્રકારના વિષમય સર્પોથી વીટળાયેલો બહિરાત્મા સ્વરૂપ સન્નુખ ડેવી રીતે થાય ? તેને માટે એ ક્ષેત્ર વણખેડાયેલું જ રહે છે, તે આત્મા અને શરીરના એકશેત્રીપણામાં બેદ પાડી આત્મા અને દેહની લિમિતા સમજ શકતો નથી, કે જાણી શકતો પણ નથી. જ્યારે તે અનુકૂળ ભોગને અનુભવે છે ત્યારે વાસ્તવમાં તે અશુદ્ધ આનંદને અનુભવે છે. છતાં સુખ માને છે. આવો અમ તેના જન્મમરણના પરિભ્રમણનું કારણ છે.

બંધમોક્ષની યથાર્થતા સમજવા તથા નિર્વાણમાર્ગની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરવા જ્ઞાનીજનોએ જીવના ત્રણ પ્રકાર સમજાવ્યા. વિશ્વવ્યાપી દરેક દ્રવ્યો નિયમથી સ્વભાવમાં રહે છે. પરંતુ સંયોગાધીન જીવ બહિરાત્મપણે સ્વભાવથી ચ્યુત થયેલો છે, તેને સ્વભાવ સન્નુખ કરવા સંયમ વગેરે દર્શાવ્યા છે. પુદ્રગલરૂપી દશ્યજગતમાં બહિરાત્મા સુખ શોધવા મથે છે, અને ત્યાં આત્માંત્રિ વડે સુખની શ્રદ્ધા કરે છે. દેહભાવમાં રાયનારા, શરીરની જ મુખ્યતા કરનારા ઘણા દોષોના

ભોગ બને છે.

બહિરાત્મા પરમાં સ્વાત્મબુદ્ધિ કરી સુખની પાછળ દોટ મૂકે છે. તે સુખ અસરુ, અનિત્ય અને વિનાશી છે. કેવળ વાસના અને તૃષ્ણાનો ભંડાર છે. જેના વડે રાગદેખનો પ્રવાહ નિરંતર વહેતો રહે છે. પરિણામે જીવ દુઃખ જ પામે છે.

દેહમમત્વમોચન એ બહિરાત્માના ભમને દૂર કરવાનો ઉપાય છે. તે પરમાત્મસ્વરૂપને જાગ્રતો ન હોવાથી તેનો આ ભમ ભાંગતો નથી. તેથી પોતાના જ સ્વરૂપથી તે વિમુખ રહે છે, બહિરાત્માને ભન, શરીર અને વચન સર્વેમાં આત્મબુદ્ધિનો ભમ છે. તે પોતાને ભન, વચન કે કાયારૂપે જાગે છે. બહિરાત્માને ઔદ્યિકભાવનું ગાડ આવરશે છે. જગતના પદાર્થને જાણીને તેનામાં આકર્ષણ વિકર્ષણ પેદા થાય છે. તેની દસ્તિ દશ્યાકારે થઈને આસક્તિ પેદા કરે છે. તે પોતાના ગુણ કે દોષને જાગ્રતો નથી.

બહિરાત્મા ઈન્દ્રિયોની અનુકૂળ ભોગસામગ્રીને ભોગવું છું તેમ માને છે. પરંતુ તે સમયે તે પોતાના અશુદ્ધ આત્માને સેવી રહ્યો છે તેવું જાગ્રતો નથી. આવી અજ્ઞાનતા તે જ તેનો ભલાદોષ છે.

બૈનમ જગતિ શાસનમ

બહિરાત્મપણું એટલે સમધાતુના શરીરના પોટલામાં આત્મબુદ્ધિ કરવી. ધનાદિ જડમાં ચૈતન્યભાવને ઝંધી રાખવો. શ્રી-પુત્રાદિ પરિવારમાં ભમત્વથી એકત્વ માનવું. જગતના ભૌતિક વૈભવમાં સુખની શ્રદ્ધા રાખવી. પરમાત્મસ્વરૂપ એવા આત્માની ચૈતન્યશક્તિનો આદર ન થવો. તે સ્વરૂપમાં શ્રદ્ધા ન થવી, આવું મૂઢપણું છે.

યોગાનુયોગ આવો ભૌતિકવાદી જીવ-સુખ પછી દુઃખનાં પરિબળોને જોઈને જ્યારે અંતરમાં સંશોધન કરે છે અથવા કોઈ સદ્ગુરુના સમાગમમાં આવે છે ત્યારે તેની દસ્તિ કંઈ અંતર્મુખી થાય છે. પછી તો તે અંતરના દોષોને જાગ્રતો થાય છે. અને તેને સાચા સ્વરૂપનું ભાન થાય છે. સદ્ગુરુ તેને સમજાવે છે કે કાયાને ગમે તેટલી પાણો-પોણો તો પણ તે જીવની સાથે જવાની નથી. નથી જતી તે પણ સારું છે. જો બધી જ કાયા જીવ સાથે લઈ જાય તો હજારો

સીઓને જાળવવા જેવી તેની દશા થાય. એક સાચું થાય બીજી રોગી થાય. એક કાળી ને એક ધોળી હોય. પાછીના પરંપોટા જેવી આ કાયાને તજવાની છે તો પછી તે કાયાનો સદ્ગુરુપદ્યોગ કરી લેવો.

જેમ લાકું દરિયામાં તણાતું જાય છે તેમ આ જન્મ ભવસાગરમાં તણાઈ રહ્યો છે. માટે સમજું જા કે આ કાયા તારી નથી તું એ કાયાનો નથી. તેના વિશાસે રહેવાથી તું માર ખાતો જ આવ્યો છું. એવી ઠગારી કાયાનું મમત્વ ત્યજી દે.

અંતરાત્મકદશા :

દીર્ઘકાળથી બહિરાત્મભાવમાં ખૂંપી ગયેલો જીવ કોઈ સદ્ગુરુના બોધે અને તત્ત્વના અભ્યાસથી આંતરનિરીક્ષણ કરે છે. પોતાના સ્વરૂપનું ભાન થતાં તે અંતરંગસ્વરૂપ પ્રન્યે વળે છે. ત્યારે પ્રથમ તેનામાં પરમાર્થમાર્ગની, ધર્મભાવનાની રુચિ થાય છે. પ્રાથમિક ભૂમિકામાં તે પરોપકારવૃત્તિ, અહિસા, ત્યાગ, સંતોષ જેવા ગુણોનો રાગી થઈ દોષોને ઘટાડે છે. કર્મની તીવ્રતા ઘટવાથી તે અંતર્મુખ થાય છે. જો કે હજુ તેને સ્વરૂપપ્રાપ્તિ થઈ નથી. પરંતુ તે સત્યમાર્ગનો યાત્રી થયો છે, તેથી સંસારના રંગમંચમાં તેને હવે તીવ્ર આસક્તિ નથી.

અંતરનિરીક્ષણ કરવાથી તે સમજતો જાય છે કે આ જે દેહનું હું મમત્વ કરતો હતો તે અને આત્મા નિત્ય છે, લી આદિમાં હું જે મારાપણાનો આરોપ કરતો હતો તે તો રાગનાં બંધન હતાં, હું તેનાથી મુક્ત એવો આત્મા છું. અને જે જે પદાર્થોને ભોગને યોગ્ય ગૃહણતો હતો તે તો કણ્ઠિક હતા. આમ દસ્તિપરિવર્તન થવાથી તેને સાચા સુખની અભિલાષા થાય છે. તેથી તેને સંત-સાધુઓ પ્રન્યે ભક્તિ જાગે છે. અને બોધમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા થવાથી તેનું પરલક્ષી મંત્ર્ય બદલાય છે, ત્યારે તેનો દર્શનમોહ ટળી તે અંતર્મુખ થાય છે. આ ભૂમિકાએ તેનો અનંતાનુંબંધી કણ્ઠાયભાવ દૂર થતાં તે સમ્યગ્રૂદ્ધિ બને છે.

સમ્યગ્રૂદ્ધિ આત્માને આત્મસુખની અંશે પ્રતીતિ થવાથી પોતાના

લક્ષ્યની સિદ્ધિ માટે વિશેષ શુદ્ધિ કરતો જાય છે. જોકે ગૃહસ્થપણે હોવા છતાં બાબ્ય વ્યવહારો અને નિમિત્તો છે, પરંતુ તેની અંતરથી માંગ નથી. તેની દસ્તિ તો પૂર્ણ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રત્યે છે. તેથી આત્મવિશુદ્ધિના પંથે આગળ ધપતો જાય છે. વળી વૈરાગ્યના બણે સર્વસંગ પરિત્યાગ કર્યા વગર તે રહી શકતો નથી. આ પ્રમાણે અંતરાત્મપણે વિકાસપંથે આગળ વધે છે. આ અવસ્થા જીવન્ય અંતરાત્માની છે. ચોથાથી બારમા ગુણસ્થાનકનાં સોપાન તે વણથંભ્યો થડી જાય છે.

અંતરાત્માની ભૂમિકા સ્વાધીન છે. કર્મના ઉદ્ય છતાં તેમાં સુધારો કરે છે અને સ્વરૂપ સન્મુખ ટકવા માટે આરાધનાની સહાય લે છે. દેહ સાધનાનું બાબ્ય સાધન હોવાથી સાધક ભમત્વ રહિત દેહને યોગ્ય જરૂરિયાત આહાર, વાન, ઔષધિ આપે છે. છતાં તે પોતાની સ્વાભાવિક શુદ્ધતાનો બોધ પામેલો છે અને વર્તમાન અવસ્થામાં રહેલી અશુદ્ધિને પણ જાણે છે; શુદ્ધતાનો સ્વીકાર કરી અશુદ્ધતાને ટાળવા તે મ્રયાનશીલ છે. તે જાણે છે કે મારાં કરેલાં કર્મોને હું ભોગવું હું. પણ મારે પુનઃ બંધાવું નથી, કારણ કે કર્મકૃત ભાવો મારું સ્વરૂપ નથી. હું તે સર્વથી તિન્નાંદું. વાતિ શાસનમ्

બુદ્ધિનું કામ શરીરાદિને જોઈને તેમાં સુખ મેળવવાનું છે. પરંતુ પ્રજ્ઞા વડે જોતાં આત્મા છે તેવો જરૂરાય છે, એવું જ્ઞાન અંતરાત્માને હોય છે, પરમાત્માના ગુણ પ્રત્યે પ્રીતિ, પોતાના દોષ પ્રત્યે જાગૃતિ અંતરાત્માને હોય છે. એથી લક્ષ્યમાં પરમાત્માનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે, જેથી દોષદસ્તિ ટળે છે, જીવ લઘુકર્મી થઈ અંતરાત્મપણું પામે છે, તે સમ્યગ્રૂદસ્તિ અવિરત કે દેશવિરત હોય છે.

સુખ અને આનંદને સ્વક્ષેત્રે સ્વલક્ષ્યથી શોધે અને અનુભવે તે અંતરાત્મા છે. તે સંસારના સુખમાં તુચ્છતા જુએ છે. દુઃખથી મુક્ત થવા માટે સ્વસન્મુખ થાય છે. દુઃખમાંથી જન્મનાર અને દુઃખમાં જ અંત પામનાર સુખને તેઓ સુખ માનતા નથી. પ્રજ્ઞા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને શુભાશુભભાવથી સુખદુઃખ ઉભયની લાગજી ઊઠે છે, તે વિરૂપ છે. અંતરાત્મા તે ભેદને જાણે છે. અને તેનાથી તિન્નાં એવા

શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરે છે. ત્યારે સર્વસંગપરિત્યાગી થઈ મધ્યમ અંતરાત્મપણે હોય છે.

જ્યાં દેહાત્મબુદ્ધિ સ્વર્ખે પણ નથી થતી. સર્વ અવસ્થામાં દેહથી ભિન્ન એવું શક્ષાન નિરંતર રહે છે. જડ-ચેતન પદાર્થો પ્રત્યે પ્રિયતા-અપ્રિયતા રહિત સમાનતાનો ભાવ છે. ઉદાસીનતા જેમની અંતરંગ દશા છે તે અંતારાત્મા છે. સર્વ કામનાઓથી મુક્ત, કેવળ જે આત્મામાં જ સંતુષ્ટ છે. તેમને મોહાદિ નડતા નથી, તે મધ્યમ અંતરાત્મા છે.

બહિરાત્મપણું ટળ્યા પછી અંતરાત્મદશાની અવસ્થાઓના પણ ભેદ પડે છે. છતાં અંતરાત્મા જ્ઞાનદશાની દોરને ચૂક્તા નથી. વ્યવહારમાં હોવા છતાં નિર્લેપ રહે છે. અને ઉચ્ચ ભૂમિકામાં તો તે વ્યવહારથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. એકાંતે અંતરખોજ દ્વારા પૂર્વકર્મકૃત રહેલા સૂક્ષ્મ સંસ્કારોને સુભટાની જેમ નાશ કરે છે. જગતમાં ગ્રાપંથથી નિરાળા અને પોતાની દશામાં જ લય્ય પામીને સ્વરૂપમાં રમજા કરે છે. શ્રેષ્ઠીમાં આરુઢ થયેલા ઉત્કૃષ્ટ અંતરાત્મા છે.

અંતરાત્માનું છીવન યોગક્રિયાયુક્ત હોય છે. મધ્યમ દશામાં પ્રતાદિનો વિકલ્પ હોય છે. પરંતુ યોગદશામાં અંતરશુદ્ધિનો વિકાસ હવે પ્રતાદિના વિકલ્પને બદલે સહજ દશામાં જે તપાદિ થાય તે થાય છે. કેવળ જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનું ધ્યાન એ જ તેમનું કર્તવ્ય શેષ રહે છે.

અંતમાં ગ્રંથકારે જગતના જીવના ઉત્થાન અને પતનના પ્રકારો દર્શાવી પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં રાજમાર્ગ આપ્યો છે. આત્મસ્વરૂપની ગહનતાને વિશદ્ધતાથી વિચારતાં મનુષ્યજ્ઞનું કાર્ય કેવું અદ્ભુત છે તે સમજાય છે. સંસારની ચારે ગતિમાં નરક, તિર્યા અને દેવભૂમિમાં કેવળ ભોગદશા છે, તેમાં દુઃખ હોય કે સુખ પણ તે ભોગભૂમિ છે. મનુષ્યની ભૂમિ ભોગભૂમિ હોવા છતાં સવિશેષ કર્મભૂમિ છે. એટલે કર્મનો નાશ થઈ શકે તેવું માનવહેઠનું પ્રદાન છે. પરંતુ જો માનવને ઉત્તમતા સ્પર્શો નહિ તો તે પાછો નીચેનાં સ્થાનોમાં જાય છે. માટે ગીતાર્થજ્ઞનો માનવના દેહમાં રહેલી કર્મો કરવાની અને કર્માને નાશ

કરવાની શક્તિનું ભાન કરાવે છે કે કર્મો કરવાં તો એવાં કરવાં તે સ્વયં નાથ થઈ જાય.

અર્થાત્ પ્રવૃત્તિધર્મથી નિવૃત્ત થઈ નિવૃત્તિમાં પણ પ્રવૃત્તિ સમ્યગું માટે કરવી કે જે આવરણને ટાળવા સહાયક બને. નિરાવરણ જ્ઞાન પ્રગટે અને જીવ પરમાત્મસ્વરૂપને ગ્રામ કરે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ :

કર્મની બાહુલ્યતાથી બહિરૂખ એવા જીવને યોગાનુયોગ સંતોનો યોગ થાય છે અને સ્વરૂપ લક્ષ્યની રુચિ થાય છે તે જ આત્મા કંદે કરી અંતરાત્મપણે સ્થિત થાય છે, જેણે અંતરદશામાં રહેલા શુદ્ધ સ્વરૂપનું લક્ષ્ય કર્યું, પ્રતીતિ કરી અને પ્રક્ષા વડે અનુભવ કર્યો તે હવે કાર્યની સિદ્ધિ કર્યા વગાર જંપીને બેસ્તો નથી.

પરમાત્મસ્વરૂપની પૂર્ણતાને તેણે શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારી છે. તે અંતરાત્મા ગુણશ્રેણિના સોયાન પર આરૂઢ થઈ તેરમે દેહધારી સયોગી અને ચૌદંગુણસ્થાને દેહરહિત અયોગી પરમાત્માપણે પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમનું જ્ઞાન નિરાવરણ બને છે. હવે જ્ઞાન, જ્ઞાતા અને જ્ઞાયનો ભેદ નથી. ત્રણેની સમાપ્તિ થઈ પૂર્ણજ્ઞાનસ્વરૂપે નિર્વિકલ્પ દશા પ્રગટે છે. કમિક જ્ઞાન અને સ્વરૂપનો વિકાસ હવે કમથી અભાવિત થાય છે. સાધક અવસ્થામાં વિકાસનો કમ હોય છે.

પૂર્ણ વીતરાગતા એ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે, જેમાં જ્ઞાનાદિ સર્વ ગુણો પૂર્ણપણે પ્રગટે છે. તે પોતાના સ્વરૂપમાં જ તન્મય છે. પૂર્ણ સિદ્ધિને ગ્રામ કરી ચૂક્યા છે. જે પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને નિરંતર અનુભવે છે જાણે છે અને અન્યના સર્વ ભાવોને જાણે છે તે પરમાત્મા છે, સ્વયં સર્વ પરમાવથી સર્વથા મુક્ત છે.

પરમાત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની શ્રદ્ધા થતાં સાધક પોતાના પરમાત્મસ્વરૂપનો સ્વીકાર કરે છે. અને અંતરાત્મપણે સ્થિરતા અને શુદ્ધિમાં રહી સ્વયં પરમાત્મસ્વરૂપે પ્રકાશે છે. જે જીવની સ્વાભાવિક દશા છે. પૂર્ણ દશા એટલે ન કર્યી ધટે, ન કર્યી વધે. પરમાત્મસ્વરૂપની પૂર્ણતામાં કર્યી ધટતું નથી, અને તેમાં કશું ઉમેરવાનું નથી. આખરે

તે દશા મતિની ગતિ રહિત વચનાતીત છે.

નયનું અવલંબન

નિશ્ચયનય સ્વભાવને આધારે તત્ત્વ જાણો છે. જેમકે આત્મા સ્વભાવે શુદ્ધ છે. અને તેના આશ્ર્યે પ્રયોગ કરે તો નિશ્ચયદેણી પરિણત થાય છે. વ્યવહારનય, પરના આધારે સ્વની ઓળખાણ આપે જેમકે આત્મા કર્મોના આવરણથી મળિન છે.

વ્યવહારનયથી મળિનતા જાણો અને નિશ્ચયનયથી મળિનતાને છૂટી પાડવાનો પ્રયોગ કરે, તો અશુદ્ધ દેણી ટણે. શુદ્ધ દેણિનું બળ વધે, તેમ તેમ આત્મા વધુ શુદ્ધતા પામી સંપૂર્ણપણે સ્વાશ્રયી થઈને મુક્ત થાય.

વ્યવહારે લખ દોહિલા, કાઈ ના આવે હાથ રે,
શુદ્ધ નય સ્થાપના સેવતાં, નહિ રહે દુવિધા સાથ રે.

નિશ્ચય કાળ અને સ્થળથી અબાધિત એવી શુદ્ધ દશાનું ભાન કરાવે છે. વ્યવહાર વર્તમાન અવસ્થા જણાવે છે. માટે નિશ્ચયનયથી નિર્ણય કરે, અને વ્યવહારનયથી જાણેલી અશુદ્ધિને ટાળે તો જિનાજ્ઞાનનું માધ્યમીત્ય સમજાય. અને પરમાર્થ પામી શકાય. આત્માથી જ્ઞાનીના વચન અનુસાર જ્યાં જે યોગ્ય છે તેને આરાધે છે. એકાંતથી આત્મહિતને ત્યજતા નથી.

નિશ્ચયને લક્ષ્યમાં રાખી સાધક સંપૂર્ણ શુદ્ધતામાં પરિણમે નહિ ત્યાં સુધી વ્યવહારદેણી ત્યજ દેતા નથી. સાધનાકાળમાં બંને કાર્યકરી છે. એક જ નય આત્મહિતમાં બાધક છે. શુદ્ધતાની ઓળખાણ થવામાં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, સત્સંગ, સત્ત્વમરણ આદિ સાધનો છે, શુદ્ધતામાં લય થતાં પહેલાં આ સાધનો છોડી દે તો તે અજ્ઞાન છે. સાચો સાધક કાર્ય થયા પહેલાં કારણને છોડી ન હે.

નિશ્ચયદેણી હંદે ધરીજી, પાળે જે વ્યવહાર,
પુષ્ટ્યકંત તે પામશે જી, ભવસાગરનો પાર.

ભલે અશુદ્ધ નયથી જોતાં આત્મા અશુદ્ધ જગાય, પરંતુ શુદ્ધ દેણિથી જોતાં વિરલા જીવોને જ શુદ્ધ ચિદ્રૂપનો અનુભવ થાય છે.

માટે સાધક પરમાર્થને ઉચિત તેવા સદ્ગુત વ્યવહારને સેવે છે, તત્ત્વદિષ્ટિ વડે બોધ પામી શુદ્ધાત્માપણે પ્રગટ થાય છે, માટે નિશ્ચયદિષ્ટિનું લક્ષ્ય એ પરમાર્થમાર્ગનું ઘોતક છે. અસદૃ વ્યવહારની મુખ્યતા કરીને જે તત્ત્વદિષ્ટિને અવગણો છે તેનો સંસાર વધે છે. બાહ્યદિષ્ટિએ જોતાં, અસદૃવ્યવહારરૂપ બાહ્ય ડિયાઓ દ્વારા લાગે કે ધર્મ પામું છું. વાસ્તવમાં તે કલેશ અને કણ્ઠને પામે છે. જ્યારે શુદ્ધનયમાં કોઈ આપત્તિ નથી. જો તું આત્મસ્વરૂપને પામ્યો છું તો તારે શિષ્યવૃદ્ધની ઉપાધિ, શાસ્ત્રોનું સંગઠન કે લોકમેળાની જરૂર નહિ રહે. ફક્ત પરમાર્થદિષ્ટિયુક્ત વ્યવહારનું અવલંબન લઈ નિશ્ચયદિષ્ટિને અવલંબે છે તે શુદ્ધાત્માને પામે છે.

તત્ત્વજ્ઞાની જ્યારે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપથી ચલિત થાય છે ત્યારે વ્યવહારનું આવલંબન લે છે, પરંતુ જ્યારે ધ્યાનદશામાં લીન થાય છે ત્યારે વ્યવહારનું અવલંબન મૂકી દે છે, મુકાઈ જાય છે અને કંધચિત ધ્યાનદશા છૂટી જાય તો સ્વાધ્યાય આદિનું સત્ત અવલંબન રાખે છે. જો આ પ્રમાણો સાધના ના કરે તો પૂર્ણતા પામતાં પહેલાં પડવાનાં અનેક સ્થાનકો આવે છે. જિનાજ્ઞારૂપ માર્ગ જ એ છે કે નિશ્ચયદિષ્ટિ સત્ત સાધન દ્વારા સાધવા યોગ્ય છે, તેમાં કારણ વ્યવહારનય છે, કારણ વગર કાર્ય નીપજતું નથી. સદૃવ્યવહારના અવલંબનથી નિશ્ચયની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે એકેયનો એકાંતે આગ્રહ ન કરતાં આત્મહિત સાધ્ય થાય રેમ બંને નયને સાપેક્ષ ગ્રહજ્ઞ કરવા તો નયનું અવલંબન હિતકારી છે. બંને નય આંખ-પાંખ જેવા છે, તત્ત્વજ્ઞાની અંતરમાં નિશ્ચયનો આદર રાખે છે પરંતુ પૂર્ણતાએ પહોંચવા માટે સત્ત ડિયાને વ્યવહાર સમજીને કરે છે. તેથી તે પરમાર્થ પૂર્ણપણે પામે છે. સોનાની શુદ્ધ અને અશુદ્ધ બંને અવસ્થાને લક્ષ્યમાં લઈ તેની શુદ્ધિનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. રેમ બંને વ્યવહાર માટે છે.

યોગની વિશેષતા (પરમતેજ ગ્રંથના આધારે) :

ગ્રંથકારે યોગના અસંખ્ય ભેદ કહ્યા છે, યોગ = જોડાવું. મોક્ષ-માર્ગમાં જોડતા પરિણામને 'યોગ' કહ્યો છે. મનાદિયોગ પ્રવૃત્તિજ્ઞનક છે, તે શુભાશુભ આસવનું કારણ છે. પણ, અહીં ગ્રંથકારે જે

અધ્યાત્મયોગ દર્શાવ્યો છે, તે તો મોક્ષના બીજરૂપ છે. જેમાંથી મોક્ષરૂપી ફળ નીપણે છે.

યોગની ભૂમિકાને અનુસરીને શાખાકારે ત્રણ વિશિષ્ટ યોગનું નિરૂપણ કર્યું છે.

૧. ઈચ્છાયોગ, ૨. શાખાયોગ, ૩. સામર્થ્યયોગ.

આ ત્રણે યોગ તાત્ત્વિક ધર્મની પ્રવૃત્તિસ્વરૂપ છે. તે ભૂમિકા અનુસાર હોય છે.

ઈચ્છાયોગ = ધર્મપ્રવૃત્તિની ઈચ્છાની મુખ્યતા

શાખાયોગ = શાખાશ્રવણ-અધ્યયનની મુખ્યતા

સામર્થ્યયોગ = જેમાં આત્મસામર્થ્યની મુખ્યતા

ઈચ્છાયોગ : સાધક માર્ગબની ભૂમિકામાં શુદ્ધ ધર્મનું પાલન કરી શકતો નથી. સર્વજ્ઞકથિત તાત્ત્વિક ધર્મ ધારણ થતો નથી. શુદ્ધ સ્વભાવમાં સામર્થ્ય ટકાતું નથી. પરંતુ તે જ્યારે ધર્મમાર્ગમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને સંશય, અસ્થિરતા, ત્રૂટિઓ મોહજનિત કણાયો, રાગાદિ ભાવો હોય છે. છતાં તેની ધર્મ કરવાની મબળ ઈચ્છાની મુખ્યતા ગણી તેની ધર્મસાધનાને ઈચ્છાયોગ કહ્યો છે.

“ધર્મ કરવાની ઈચ્છાવાળો અને આગમશ્રવણવાળો તત્ત્વનો આદરણીય જ્ઞાની છતાં પ્રમાદને લીધે જે ત્રૂટિવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિ છે અને ઈચ્છાયોગ કહે છે.”

ઈચ્છાયોગની ભૂમિકામાં ધર્મપ્રવૃત્તિના ચાર પ્રકાર છે.

૧. કોઈ આશંકા વિના જ કર્મના કષયોપશમથી ધર્મ કરવાની ઈચ્છા.
૨. તે ધર્મની યથાર્થતાવાળું આગમનું કરેલું શ્રવણ. (શુત્શાની)
૩. તે શ્રવણથી સર્વજ્ઞકથિત ધર્મના તત્ત્વનું જ્ઞાન. (સભ્યગ્રદદિ)
૪. વિકથાદિ પ્રમાદવશ ભામીવાળી ધર્મસાધના.

આ ઈચ્છાયોગની ભૂમિકા સભ્યગ્રદદિવંતાની હોય છે. એથી સમજાશે કે ઈચ્છાયોગ પણ ઉચ્ચ કોટિનો યોગ છે. જ્યાં પર પદાર્થોની ઈચ્છાઓ શરીર જાય છે. અને માત્ર મોક્ષને વિશેનો

અમિતાધ હોય છે.

૧. આશંકા : ધન, માન કે આલોક-પરલોકના સુખની આશા-અપેક્ષારહિત કેવળ શુદ્ધ ધર્મની ભાવના છે, સર્વજ્ઞકથિત ધર્મમાં જ પ્રવૃત્ત, તે સિવાય કોઈ અન્ય ધર્મના ફળની ઈચ્છારહિત આ ઈચ્છાયોગ છે. ધર્મકિયા દંબથી કરે, કે અન્ય તેને ધર્મ કરે તેવી ઈચ્છાથી કરે, તે સર્વ ઔદ્ઘિકભાવની ધર્મપ્રવૃત્તિ છે, તેના વડે સંસાર- પરિભ્રમણ વૃદ્ધિ પામે છે. પરંતુ આ સાધક રાગાદિ ભાવને મંદ કરે છે કોધાદિ કથાયોને શમાવે છે, પરપદાર્થની સુભજુદ્ધિને ઘટાડી અને શુભભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, તેવા કથ્યોપશમભાવે ધર્મ કરવાની ઈચ્છા તે ઈચ્છાયોગ છે.

ધર્મ એ મોક્ષનું સાધન છે. તેમ જાહીને નિષ્કપટભાવે, નિર્દ્દીષ થઈ, સંસારસુખનાં ફળની આકાંક્ષારહિત સાચી અંતરેગ ઈચ્છા થવી તે આ ઈચ્છાયોગનું માહાત્મ્ય છે. જીવને જેમાં હિત લાગે તેની પ્રથમ ઈચ્છા થાય છે તેમ સાધકને પ્રથમ ધર્મપ્રવૃત્તિની ઈચ્છા થાય છે.

આવશ્યક કિયાના સૂત્રમાં પણ આ ઈચ્છાયોગનો નિર્દેશ મળે છે. ઈચ્છામિ, ઈચ્છકાર, ઈચ્છકારેણ આયસૂત્રોથી જ્ઞાપ છે કે સાચી ઈચ્છા કે તીવ્ર જિજ્ઞાસા વગર સાધક ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ટકી શકે નહિ. વળી ધર્મ પામવાની દેઢતાવાળા સાધકને શુત્રજ્ઞાન હોવું જરૂરી છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને નાચ કરવા શુત્રજ્ઞાન દીપકને સ્થાને છે. અધ્યાત્મમાર્ગ આમ અનેક વૈભવવાળો હોય છે.

૨. શુત્રજ્ઞાન = ધર્મરૂપ આગમનું શ્રવણ

જન્મભરણનો અંત લાવનાર જે તાત્ત્વિક ધર્મ છે, તેની રુચિ થવી તે સાધકની ઉત્તમ ભાવના છે. પરંતુ જેમ સંસારના કેવળ કોઈ પ્રયોજનનો વિચાર કરવાથી તે કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી. પરંતુ તે વિચાર પ્રમાણે કાર્ય થવામાં જ્ઞાનની જરૂર પડે છે. તેમ ધર્મપ્રાપ્તિની ભાવના થાય ત્યારે તે ધર્મ યથાર્થપણે થાય, પાત્રતા કેળવાય, સંસ્કારો દેઢ થાય. રુચિની વૃદ્ધિ થાય તે માટે આગમ-શાખાનું શ્રવણ જરૂરી છે.

શ્રવણથી ધર્મતત્ત્વનું જ્ઞાન

આગમનું શ્રવણ સદ્ગુરુની નિશ્ચામાં થયેલું હોવું જોઈએ. પોતે પોતાની ભત્તિકલ્પનાથી કરે તો કોઈ વાર આરાધના વિરાધના થઈ જાય. સદ્ગુરુ મુખે શ્રવણ કરીને વિધિનિષેધનો વિવેક કરે તો કર્મની નિર્જરા થાય છે. શાસ્ત્રશ્રવણમાં તેના સિદ્ધાંતો અને તત્ત્વની સમજ કેળવલી જોઈએ. શ્રવણ પણ અવધાનપૂર્વક કરવું જોઈએ. સદ્ગુરુએ આપેલો બોધ પરિજ્ઞામ પામે તો શાસ્ત્રશ્રવણથી જીવ પાત્ર થઈ શુત્ંજાની થાય.

૩. ધર્મતત્ત્વનું જ્ઞાન - સમ્યગ્જ્ઞાન

શુત્ંજાન વડે સાધક - ઈચ્છાયોગી આત્મજ્ઞાનની પાત્રતાને યોગ્ય બને છે. શાસ્ત્રબોધ વડે તત્ત્વ પરિજ્ઞામ પામીને જીવ સમ્યગ્રૂદ્ધનને પ્રાપ્ત કરે છે. એથી તેનું જ્ઞાન પણ સમ્યગ્જ્ઞાન હોય છે. અધ્યાત્મશાસ્ત્રનો - આગમશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને શાસ્ત્રરૂપી સાગરનું મંથન કરીને ઈચ્છાયોગી તત્ત્વને પામે છે. તે સમ્યગ્રૂદ્ધિ આત્મા છે. તત્ત્વની શ્રદ્ધાથી ધર્મની ભાવના દટ કરે છે. એ શ્રદ્ધા સાધકને આગમના માર્ગે નિર્વિન્દે લઈ જાય છે.

૪. વિકયાદિ પ્રમાણવશ જાપીવાળી સાધના

પૂર્વિતા પામતાં સુધી સાધકે પ્રાપ્ત જ્ઞાનની શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ કરવાની છે. ધર્મની ઈચ્છા થાય, શાસ્ત્રશ્રવણ કરે, જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે પરંતુ તેને અનુરૂપ સત્ત્વપૂર્વિ-આચરણ ન કરે તો તે ઈચ્છાયોગની પૂર્તિ થતી નથી.

જેમ કે ધર્મરૂપિ થયા પછી તેણે શાસ્ત્રશ્રવણ કર્યું કે અહિસા પાળવી, સત્ય આચરણું, અચૌર્ય પાળવું, સદાચારી રહેવું, પરિગ્રહની મંદતા કરવી, પરંતુ આચરણ સમયે કંઈક નબળો પડે. મનને મનાદી લે તો તે સાધનામાં ગૂઠિ રહે છે. વળી જો વર્તમાનમાં સાધક પ્રાપ્ત જ્ઞાનને વિપરીતપણે પરિજ્ઞામાવે તો ભવિષ્યમાં તેને કેમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય ?

ધર્મસાધનાની રુચિ છતાં પૂર્વના અજ્ઞાનવશ સેવેલા સંસ્કારો,

મોહનીય કર્મની પ્રબળતા, શ્રદ્ધાને ડગાવી હે છે. અને વિકથા આદિ પ્રમાદ સેવાઈ જાય છે. આથી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં અરુચિ, કંટાળો, ઉદ્દેગ, ચંચળતા જેવા પ્રકારો સાધકને ધર્મકિયામાં પાછો પાડે છે. જે કંઈ ધર્મકિયા કરે તેની વિધિમાં અનુપયોગ કે અનાદર થઈ જાય. કંઈ પણ અંતરાય આવતાં ધર્મભાવના મંદ થાય છે. માટે ઈચ્છાયોગીએ આગળના યોગમાં પ્રવૃત્ત થવા અધ્યાત્મયોગ સુધી જવા માટે પ્રમાદના આ સર્વ પ્રકારોને જ્ઞાન દ્વારા, જાળગૃતિ અને ધીરજપૂર્વક દૂર કરવા નિરંતર પ્રયાસ કરવો.

મોક્ષમાર્ગ સમજ પછી સરળ છે, પરંતુ અનાદિના સંસ્કારવશ તે દુર્ગમ થઈ પડ્યો છે. આથી પ્રમાદાદિ ત્રૂટિવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિ ઈચ્છાયોગમાં હોય છે. દર્શનમોહ જવા છતાં ચારિત્રમોહનો હજ ઉદ્ય રહે છે તેથી શુદ્ધ દશા હોતી નથી. આ યોગમાં પ્રમાદનો સંભવ હોવાથી ત્રૂટ રહે છે. અતિચાર લાગે છે. જો તે ઈચ્છાયોગી સામાન્ય સંસારી જેવો પ્રમાદી નથી. મંદ કખાયી છે. તેનો પુરુષાર્થ પ્રમાદ દૂર કરવા પ્રત્યે છે. તે ધર્મનો સાચો જિદ્ધાસુ છે.

૨. શાસ્ત્રયોગ

શાસ્ત્રનો અર્થ અત્રે કેવળ ગ્રંથોને જ્ઞાનવા-વાંચવા એટલો જ અભિપ્રેત નથી. પરંતુ શાસ્ત્રનાં રહસ્યો અને બોધને જે અહંક કરે છે તેને શાસ્ત્રજ્ઞાનનો મર્મ આત્મજ્ઞાનરૂપે પરિણામે છે. તે સાધક યથાશક્તિ પ્રમાદરહિત હોય છે. સ્વસંવેદનાત્મક શ્રદ્ધાવાળાને તીવ્ર બોધને કારણે આગમપ્રમાણિત યોગરૂપ શાસ્ત્રયોગ હોય છે. યોગશાસ્ત્રમાં શાસ્ત્રયોગનું આવું સ્વરૂપ કહું છે. (પરમતેજ)

શાસ્ત્રયોગની પ્રણાલી

૧. યથાશક્તિ અપ્રમાદી
૨. તથાવિધ મોહનાશથી સ્વસંવેદનાત્મક શ્રદ્ધાવાન
૩. તીવ્ર બોધની ભૂમિકા
૪. શાસ્ત્રનાં અખંડ વિધાનો જાળવીને ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે

ઈચ્છાયોગથી હવે આગળની ભૂમિકા શાખાયોગની છે. ઈચ્છાયોગ પ્રમાદ સહિત હોવા છતાં સમ્યગ્રૂદ્ધિપણું છે તે અવિરતિ સમ્યગ્રૂદ્ધિ દેશવિરતિ સમ્યગ્રૂદ્ધિ અને સર્વવિરતિ સમ્યગ્રૂદ્ધિ એમ કક્ષા પ્રમાણે હોય છે. પ્રસ્તુત શાખાયોગમાં હવે પ્રમાદનાં જે લક્ષણો હતાં - નિદ્રા, વિકથા, ચંચળતા, સંશય અનુપયોગ, વિસ્મરણ વગેરેને આત્મશક્તિને આધારે દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ કરે છે.

શાખાયોગી મનાદિયોગમાં સ્થિરતાવાળો હોય છે. ધર્મસાધનામાં શુલ્કલેશયાવાળા અધ્યવસાય હોય છે. શુદ્ધ સૂત્રઉચ્ચારણ, યથાર્થ ક્રિયાવિધિ, શાખાઅધ્યયન, નિરતિચાર, પાલન, ધારાવહી ઉપયોગવાળો હોય છે. અપવાદમાર્ગને સેવે છતાં કંઈ ત્રૂટિ હોતી નથી. આવી અપ્રમત્તદશા શાખાયોગીનું મુખ્ય લક્ષણ છે. શાખાયોગી જાણે જ્ઞાનયોગીપણે પ્રગટ થયો છે.

શાખાયોગી જ્વલંત શ્રદ્ધાવાન હોવાથી અપ્રમાદી હોય છે. અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક સર્વ કિયામાં પ્રવર્તે છે. તે સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત હોવાથી તે કથાય, વિષય, વિકથા, રાગદ્રોષ જેવા પ્રકારોથી મુક્ત છે. શુદ્ધ આત્મપદમાં રમણતા હોવાથી પ્રમાદ તાં ફરડી શકતો નથી. નિર્ભયમુનિની એવી અપ્રમત્તદશા છે. એનમ જ્યાતિ શાસનમ

યથાશક્તિ અર્થાત્ અપ્રમાદી એવા મુનિ પોતાની સર્વ શક્તિ વડે અથવા અનુષ્ઠાનને યોગ્ય જેટલો પુરુષાર્થ યોજવો પડે તેવી રીતે આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા કરે છે. પાંચ મહાક્રત; પાંચ આચાર, પાંચ ઈન્દ્રિયના વિષયોનો સંયમ વગેરેનું ઉત્તમ પાલન કરે છે. દર્શનમોહ તો તેમણે નાચ કર્યો છે, પરંતુ ચારિત્રમોહને નાશ કરવા તે ઉધ્બંધંત છે.

આવી અપ્રમત્તદશા કોઈ વિરલા જીવો જ ગ્રામ કરે છે. આગમધર હોય તોપણ મોહનીય કર્મનો ઉદ્ય પ્રમાદનું આચયરણ કરાવી દે. તેથી મુનિ સદાય જાગ્રત અને અપૂર્વ ઉલ્લાસથી પુરુષાર્થ કરે છે.

અસ્તુ નિભિતો અને પતનનાં સ્થાનોથી તેઓ દૂર જ રહે છે.

અને તત્ત્વપરિણાતિ, વૈરાગ્ય, ક્ષમાદિ ગુજા તથા ઉત્તમ ભાવનાઓથી ચિત્તને વાસિત રાખે છે. રહેને કોઈ છૂપો નિકાયિત કર્મનો ઉદ્ય કર્દ ઓચિતી ધાડ પાડી ન દે. તેથી યથાશક્તિ તપ, ધ્યાન, દેહમત્વમોચન વગેરે દ્વારા અપ્રમત્તદશામાં રહે છે. છતાં જ્યારે તેમાં પ્રમત્તભાવ આવે ત્યારે પડ્ય ભક્તિ, અધ્યયન, શાખાશ્રવણ જેવા પ્રકારોમાં રહી અપ્રમત્તદશા પ્રત્યે જ પોતાનું વલજા રાખે છે.

૨. શ્રદ્ધાવાન :

અપ્રમત્તભાવથી મોહનો નાશ થવાથી મુનિ સ્વસંવેદનાત્મક શ્રદ્ધાવાન હોય છે. સમ્યક્ ગ્રતીતિયુક્ત, અંતરઅનુભવથી કરેલી શ્રદ્ધા, જેની ધારા અખંડપણે વર્ત્યા કરે. ઈશ્વરાયોગમાં ઉત્તમ સાધના હોય પડા તે સ્થાને સ્પષ્ટ અંતરઅનુભૂતિ ન હોય. પાપના દુઃખથી બચવા માટે તે સાધના પરાશ્રથી હતી. શાખાયોગીની સાધના સહજ હોય છે. અંતરપરિણાતિ આત્મસ્વરૂપાકારે ટકી હોય, પૂરું જીવન જ તાત્ત્વિક ધર્મપ્રવૃત્તિયુક્ત હોય. તેને સ્વસંવેદનયુક્ત શ્રદ્ધા કહે છે.

આવી શ્રદ્ધા ગ્રામ થવી દુર્લભ છે. સર્વજ્ઞ પુરુષના વચનમાં વિશ્વાસ હોય તેને આ શ્રદ્ધા હોય છે. જિનાજ્ઞા પ્રમાણે તે ધર્મપ્રવૃત્તિ કરે છે. તેથી તેની ધર્મપ્રવૃત્તિ શુદ્ધાત્માના^ચલક્ષ્યવાળીની હોય છે. તે સિવાય આ જગતના કોઈ પદાર્થની સ્પૃહ હોતી નથી. સમ્યક્ શ્રદ્ધાના બળે શાખાયોગી સહજસ્વરૂપમાં સ્થિત રહેવા પ્રયત્નશીલ હોય છે.

૩. તીવ્રબોધ :

સમ્યક્શ્રદ્ધા જ સાધકને પથગામી બને છે. સર્વજ્ઞના વચનની શ્રદ્ધા સાધકને તીવ્રબોધરૂપે પરિણામે છે. શાખામાં દશવિલા સૂક્મ ભેદમભેદને જાણો છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી જ્યાં જ્યાં જે જે પ્રવૃત્તિ ઘટે તે શુદ્ધિપૂર્વક કરી શકે છે. શાખો દ્વારા જે જાણ્યું તે આત્મસાત્ થતું જાય છે. પુનઃ પુનઃ તે માટે પ્રયાસ કરવો પડતો નથી. ચિત્તમાં નિરંતર તેના રટણ-ચિત્તનાની ધારા ચાલતી રહે છે.

શાખાયોગી શાખાને સંસારભાવથી રક્ષણ કરવાવાળું સાધન માને

આત્મ ગંભે છુટકારો

છે. કારણ શાખ એટલે સાક્ષાત્ જિનવાળી છે. તેના રહસ્યો સમજવાં દુર્ગમ છે. એટલે ગુરુગમની ત્યાં મુખ્યતા દર્શાવી છે. શાખાનાં ગૂઢ રહસ્યો જે ભવમુક્તિનું કારણ છે તે ગુરુગમથી સમજાય છે. શ્રદ્ધામાં આવે છે. શાખીય તત્ત્વોનો વિશાળ બુદ્ધિપૂર્વક અને ગંભીરતાપૂર્વકનો બોધ હોય છે.

શાખ દ્વારા હેય, શૈય, ઉપાદેયનો વિવેક જાણો છે એથી દ્વયશુત્ત તેમને ભાવશુત્તપણે પરિણામે છે. અર્થાત् શુદ્ધ આત્મજ્ઞાનરૂપે પરિણામે છે. એવા અપ્રમાતદશાવાળા મુનિની ધર્મચર્ચા પણ સહજ અને અદ્ભુત હોય તેમાં આશર્ય શું ?

૪. સ્વાભાવિક ધર્મપ્રવૃત્તિ :

શાખયોગીની ધર્મસાધના નિરતિચાર હોય. ગુરુઆજ્ઞાને આધીન છતાં સ્વપરિણાતિમાં સ્વાધીન રહે. કમે કમે શેષ રહેલા કષાયોના રસને તોડતા તોડતા, દોષોનો છાસ કરતા કરતા આગળ વધે છે. અને દોષ થાય ત્યારે જંપીને બેસે નહિ. ગુરુજનોટ્પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા તે દોષથી મુક્ત થઈ જાય.

આગમપ્રશ્નીત ધર્મવિધાનોને ઉત્સર્ગમાર્ગ આરાધીને, ગુરુજનોની નિશ્ચામાં મુનિધર્મનું શ્રેષ્ઠ પાલન કરે છે. અને યોગ્ય સમયે એકત્તે સાધનામાં રહી આગળની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરે છે. અપવાદમાર્ગ પણ ઉત્સર્ગમાર્ગને અવલંબતો હોય પણ ઉન્માર્ગનું સેવન ન જ કરે. છઠા-સાતમા ગુણસ્થાનની આ મુનિદશા અનુક્રમે સંયમની દેઢતા વડે અપ્રમાતદશા વડે વિકસતી જાય છે. તે મુનિ સામર્થ્યોગને પામે છે.

સામર્થ્યોગ :

શાખમાં સામાન્યપણે યોગના જે ઉપાયો બતાવ્યા હોય તેની શાખથી પણ વિશેષ પોતાની અંતરંગ શક્તિ-અનુભવ અને વિશિષ્ટ ધર્મવ્યાપાર તે સામર્થ્યોગ છે.

૧. શાખથી સામાન્ય ઉપાયો : જેમાં આત્માના સામર્થ્યની પ્રધાનતા છે તે સામર્થ્યોગ છે. તેના પરિણામે શાખયોગથી દેખરહિત થયેલો શુદ્ધ શ્રદ્ધાવાન સાધક મુક્ત પ્રાપ્ત કરે છે. એ સામર્થ્યોગને

કેમ સાધ્ય કરવો તે શાખથી સામાન્યપણે જાહી શકાય. વિશેષપણે તો અનુભવથી સમજી શકાય. કારણ કે અગ્રમત્તદશા પછીની અનંતગુણી આત્મવિશુદ્ધિમાં કેવાં સંવેદનો આવે, અનુભૂતિ થાય તે કથનમાં જાની પણ કેવી રીતે લાવી શકે ?

છતાં વાણીધર્મમાં તેનો કંઈક નિર્દેશ કહ્યો છે, કે અપૂર્વ શ્રદ્ધા, સમ્યગ્રૂદર્થનની નિર્મળતા, સંયમની વિશેષ શુદ્ધિ, સ્વપરિણાતિયુક્ત આત્મરમણાતા, નિરંતર તત્ત્વોનું ગણન ચિત્તન, તપ, અનુષ્ઠાન, ધર્મધ્યાનની પ્રબળતા, આ સર્વ શુક્લધ્યાનના ઉપાયોનું કથન કહું. પરંતુ તે સમયની સાધકની આંતરિક નિર્મળતા, સ્થિરતા અને સ્વરૂપરમણાતા વગેરે દશા તો કેવળ અનુભવનો વિષય છે. તેને સામર્થ્યયોગ કહે છે. એ પ્રબળ પુરુષાર્થયુક્ત ધર્મવ્યાપાર છે.

૨. શાસ્ત્રકથનથી પણ વિશેષ ઉપાયો : સાધકને શાસ્ત્રમાં દર્શાવેલા સામાન્ય ઉપાયોથી દિશાસૂચન મળી રહે. પરંતુ સામર્થ્યયોગની પોતાની આત્મશક્તિ વડે જ તે માર્ગના સ્વરૂપને જાહી લે છે. જેમ પક્ષીનું બચ્યું ઉડતાં શીખી લે પછી પોતાની મેળે ગગનવિઘાર કરે છે. તેમ સામર્થ્યયોગીને મુક્તિનો માર્ગ સ્વયં પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે પહેલાની અવસ્થામાં જે માર્ગ દૂરવર્તી જગ્યાતો હતો તે સામર્થ્યયોગીને નિકટવર્તી લાગે છે. તેથી તે સ્વયં નિર્ભય, અને નિશાઃકપણે સ્વભુજાબલે એક પછી એક શિખર ઉલ્કાંધતો જાય છે. અને શિખરની ટોચે પહોંચી જાય છે.

૩: આત્મશક્તિની પ્રબળતા : શાસ્ત્રોક્ત વિધિયુક્ત, જિનાજ્ઞાને આધીન, પ્રબળ શ્રદ્ધાબળે, અગ્રમત્તદશા વડે સામર્થ્યયોગમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તે યોગીને સ્વયં પોતાની જ આત્મશક્તિ વિપુલપણે પ્રગટ થાય છે. તે શક્તિના આશ્રયે તે આવો વિરાટ ભવસમુદ્ર તરી જાય છે. માટે સામર્થ્યયોગ શ્રેષ્ઠ છે, યોગશિરોમણિ છે અને શીધપણે-અનંતર મુક્તિનું કારણ છે.

૪. સેવન : શાસ્ત્રની મર્યાદાથી પણ આગળના ઉપાયોનું વિશેષપણું. સમ્યગ્રૂદર્થનાદિ મોક્ષનાં સાધનો શાસ્ત્રથી જાહી શકાય એ કારણે શાસ્ત્ર ઉપકારભૂત છે. છતાં શાસ્ત્રની મર્યાદા છે. દ્વયશ્રુત ઉપકારી

છે. તેની ભર્યાદી પૂરી થતાં તે જ્ઞાન ભાવશુદ્ધતરૂપે-આત્મજ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે ત્યારે યોગીને સામર્થ્યયોગનું અવલંબન રહે છે. તે સહજ અનુભૂત હોવાથી કેવળ્યપદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. સામર્થ્યયોગ કેવળ શાખાનો વિષય નથી, પરંતુ આત્મશક્તિનો, સ્વસંવેદનનો આત્મઅનુભવનો વિષય છે. શાખામાં કથંચિત ન દર્શાવ્યા હોય તેવા આંતરિક શક્તિ દ્વારા પ્રગટ થતા અનુભવો અને ઉપાયોનું સહજ સેવન સામર્થ્ય-યોગીને હોય છે.

શાખાયોગથી કેવળ્યદર્શા સુધી જ્ઞાન હોવા છતાં કેવળજ્ઞાન કે મોક્ષ તરત થઈ જતો નથી. અર્થાતું આ બંને વચ્ચેની જે સાધના છે તે સામર્થ્યયોગ છે. જે કેવળ આંતરિક શુદ્ધ દર્શાનું જ સામર્થ્ય છે. જે યોગીને સ્વાનુભવથી સ્વસંવેદનથી જણાય છે. એવો સામર્થ્યયોગ ક્ષપકશ્રેષ્ઠીમાં ધર્મરૂપ છે.

સારાંશ : વાસ્તવમાં આ યોગનું શ્રવજા કરવું, અધ્યયન કરવું સમજવું, પણ સામાન્ય જીવો માટે હુઅર છે. શાખાવેત્તા વગર તેનું લેખન પણ અધિકાર બહારની વાત છે. છતાં ઉત્તમ કોટિનાં શાખાનાં આવાં વિધાનો જાણવાં તે મહત્વ પુછ્ય છે. શાખાના આધારે અતે સંકેપમાં ઉદ્ભૂત કર્યું છે. વિશેષપણે તો તે પરમતેજ જેવાં શાખો દ્વારા જાણવું.

મહાવનમાં ભૂલો પડેલો પ્રવાસી મૂંગાઈ જાય, વન્ય પશુઓના અવાજથી ગભરાઈ જાય અને તેને અદૃષ્ટ ઈચ્છા જાગે કે આ વનમાંથી કયારે છૂટે ! અને છૂટવા માટે કોઈ માર્ગદર્શકને મેળવવા તરફે, તેમ ઈચ્છાયોગી સંસારરૂપી ભયંકર વનમાં ભૂલો પડ્યો હોય, વિષય કુખાયોથી ગભરાઈ ઉઠ્યો હોય અને તેને છૂટવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા જાગે, અને કોઈ સદ્ગુરુ મળે ત્યારે તેમની નિશ્ચામાં શ્રદ્ધાપૂર્વક સદ્ગુરુ બતાવે તે માર્ગ ચાલે છે.

સદ્ગુરુના બોધ દ્વારા ઈચ્છાયોગી ધર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય ત્યારે તેને શાખજ્ઞાનનો યોગ મળે છે. ત્યારે અપ્રમત્તપણે તે શાખોકત વિધિવિધાનો દ્વારા આગળ વધે છે. શાખે કરેલા નિર્દેશ પ્રમાણે આગળ વધતાં યોગીને પોતાનું સામર્થ્ય પ્રગટ થાય છે. જાગે વન

વટાવી પથિક રાજમાર્ગ પર આવ્યો હોય તેમ સત્તશાસ્કના આધારે, અપૂર્વબળે અને અંતરની શુદ્ધિ વડે અપ્રમત્તદશાયુક્ત અપૂર્વયોગ પ્રત્યે અવિરત ગતિએ પહોંચે છે. અને આત્મશક્તિનો ગજબનો પ્રભાવ પ્રગટ થાય છે. તે સામર્થ્યોગી હવે તો સ્વલુજાબળે આત્મસામર્થ્યના પ્રભાવે કેવળજ્ઞાનની ગ્રાસિ માટે શ્રેષ્ઠિએ આડુઢ થઈ જાય છે. ત્યાં પ્રથમ જે આગળની દશાના કષ્યોપશમભાવના કષ્માદિ ધર્મ હતા તે પણ સહજપણે શરીર જાય તેવો ધર્મસંન્યાસ કરતો આયુષ્ય પૂર્ણ થવાના સમયે યોગનિરોધ કરી યોગસંન્યાસને સાધી પૂર્ણ મુક્ત થાય છે.

ઇચ્છાયોગી – સમ્યગ્રૂહદિવંત

શાખયોગી – અપ્રમત્તમુનિ

સામર્થ્યોગ – ગુણશ્રેષ્ઠ આરોહણ.

ભેદજ્ઞાનનું સ્વરૂપ

કાણે ચીરતું કરવત કાણે વૃક્ષથી જુદું કરે છે.

અજિન સુવાર્ણાદિકના મેલને દૂર કરી માટીથી ભિન્ન કરે છે.

સાલુ જેવા પદાર્થો મલિન વસ્ત્ર-પાત્રનો મેલ દૂર કરે છે.

ખટાશ દૂધ-પાણીને ભિન્ન કરે છે.

તલને પીલવાથી તલમાં રહેલું તેલ જુદું પડે છે.

શેરડીને યંત્રમાં પીલવાથી તેનો રસ જુદો થાય છે.

પણ

મીઠાની ખારાશ, આમલીની ખટાશ, ગોળનું ગળપણ કેવી રીતે જુદું પાડવું ?

ભાઈ ! જે પદાર્થો લક્ષ્ણથી, સ્વભાવથી કે ગુણથી ભિન્ન છે તે ભિન્ન થવા કે રહેવા સર્જિયા છે, પરંતુ જે પદાર્થોનાં જે લક્ષ્ણો છે તે ક્યારે પણ ભિન્ન થતાં નથી. તે ન્યાયે જે સાધકની પ્રજ્ઞા જાગ્રત થાય છે, અર્થાતું જેને ભેદજ્ઞાન થાય છે તેને દેહાદ્યો ભિન્ન

એવા શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સુવર્ક્ષ અને ભાઈ, મેળ અને વલ, દૂધ અને પાણી સ્વભાવે બિજ છે તેથી તેને યોગ્ય ઉપાય વડે જુદા પાડી શકાય છે. તેમ આત્મા અને અનાત્મા સ્વભાવે બિજ, લક્ષણે બિજ, અવસ્થાએ બિજ હોવાથી જુદાં પાડી શકાય છે. વાસ્તવમાં બિજ જ છે. પરંતુ દેહ સાથે એકસેત્રીપણું હોવાથી જીવને એકત્વનો ભમ પેદા થયો છે. તે ભમ પ્રજ્ઞા વડે દૂર થાય છે.

ભેદજ્ઞાન થતાં જ્ઞાની આત્માને શરીરાદિથી બિજ જાણી સ્વરૂપના સુખને અનુભવે છે. પરપદાર્થના સ્મરણમાત્રથી મન ચંચળ થાય છે. ભાટે જ્ઞાની હુમેશાં ભેદજ્ઞાનની ઉચ્ચ ભાવના વડે પોતે સર્વ પદાર્થથી બિજ છે તેનું નિરેતર સ્મરણ રાખે છે.

ધર, પરિવાર, સ્વજન, દેશ, જ્ઞાતિ વગેરે તથા મન, વચન કાયાના યોગોના નિભિતે ઊઠતા ભાવોને, રાગાદિ પરિણામને સંકલ્પવિકલ્પથી પોતાને બિજ જાણી રહેતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે છે.

હજુ દશા અપૂર્વ હોવાથી જ્ઞાનીના બોધના નિભિતથી પોતાના સ્વરૂપ સન્મુખ થાય છે, ત્યારે સર્વ દેહાદિ પ્રકારોથી પોતાને બિજ સ્વીકારે છે, પોતે અનંત જ્ઞાન-દર્શન આદિ આત્મગુણોનો સ્વામી છે. પરમાત્મસ્વરૂપ તે જ હું હું હું તેવી ભાવના કરે છે.

અનાદિકાલીન ઘાતીકર્મના હુંગરો સ્વરૂપની વચ્ચે અવરોધ પેદા કરતા હતા તેને ભેદજ્ઞાનની સુરંગ લગાડીને ચૂરેચૂરા કરી દીધા છે તેવો ભેદજ્ઞાની સર્વ વિકલ્પની જાળને જંજાળ સમજુ દૂર કરી આત્મજ્ઞાન દ્વારા નિરેતર આત્માનું ધ્યાન કરે છે. ભેદજ્ઞાનીનાં તપ-પ્રત સર્વ આ ધ્યાનમાં સમાઈ જાય છે.

પ્રથમ તો જીવને શુદ્ધાત્મામાં રુચિ થાય છે ત્યારે તેને તેવા શુલ્ષયોગો મળે છે. ત્યાર પછી તેને શાખ્યોગ અને તેનો બોધ પ્રાપ્ત થાય છે, જેથી આત્મભાવના દેઢ થતી જાય છે. જ્ઞાની પુરુષની નિશ્ચા મળી જતાં પોતાનો પુરુષાર્થ ઊપરે છે ત્યારે સ્વયં જ્ઞાનદશા.

પ્રગટ થાય છે. દુર્લભ, દુર્ગમ અને દુસ્તર એવું બેદજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે.

આ બેદજ્ઞાનનું કાર્ય શું ?

આ બેદજ્ઞાન તે જીવ અને જડની ભિન્નતાનું જ્ઞાન છે.

દેહ અને આત્માની ભિન્નતાનું જ્ઞાન છે.

દ્રવ્યકર્મ ભાવકર્મ આદિ વિભાવથી ભિન્નતાનું જ્ઞાન છે.

સદ્ગુરુ દ્વારા અંતરમાં સદ્ગોધની રૂચિ થતાં જડ અને ચૈતન્યને તદ્દન ભિન્નરૂપે જ્ઞાણવાની જગૃતિ તે બેદજ્ઞાન. શરીરની ડિયા સમયે પોતાને શરીરમય થવા ન હે. વચનયોગ વખતે વચનનો કર્તા થવા ન હે. મનના વિકલ્પ સાથે એકત્વ ન થતાં ભિન્નપણે એ સર્વ ડિયા જાણે પરંતુ એકરૂપ ન થાય તે બેદજ્ઞાન છે. આ બેદજ્ઞાન વડે સાચી સંવર અને નિર્જરા થાય છે. પરિણામે સર્વ કર્માનો કથ્ય થતાં મોક્ષરૂપ આત્મા પ્રગટ થાય છે. મોક્ષનું અનન્ય કારણ આ બેદજ્ઞાન છે. માટે તેને નિરંતર પ્રયોગો દ્વારા આરાધવું, પ્રગટ કરવું, બેદજ્ઞાન એ આ સૃષ્ટિની રચનાના જડ અને ચૈતન પદાર્�ોનું ભિન્નપણું સાક્ષાત્ આત્મસાત્ થાય તેવું રહેસ્ય છે. માનવને તેવા નિયમને આધીન રહેવું પડે છે. કોઈ વિરલ જીવ આ ગૂઢ રહેસ્ય પામે છે.

ધૂળના ફગલાને વાયુ રજકણમાં ફેરવી હે છે.

ગરમી દ્વારા ચાંદીમાંથી મેલ જુદી થતાં ચાંદી શુદ્ધ ધાતુ બને છે.

જળ વડે વખ-પાત્રનો મેલ જુદી પડે છે.

રવૈયો છાશ અને માખણ જુદાં પાડે છે.

તેમ ભાઈ તારી પાસે નિર્મળતા હોય, પ્રજ્ઞા હોય કે તત્ત્વદિષ્ટ હોય તો તું વિભાવ-આશ્રવ-પરભાવથી છૂટો થઈ સ્વભાવમાં આવી શકે. ઉપરના પદાર્થો પણ સાધન અને ઉપાય વડે છૂટા પડે છે. તેમ તું તારા પોતાના જ અંતરંગ સાધન નિર્મળતા કે પ્રજ્ઞા વડે પરભાવ આદિથી બેદજ્ઞાન કરી શકે છે. આત્મા અને દેહના ભમત્વરૂપ એકત્વથી છૂટા પડવું તે બેદજ્ઞાન છે.

અન્ય પદાર્�ોમાં સ્વપ્નાનું ભાન રાખવાથી મન આત્માથી વિમુખ બને છે, સ્વજન, કુઠુંબ, પરિવાર, ધર, ક્ષેત્ર, વ્યાપાર, સગાં, સ્નેહી તે સૌના સંબંધો વિકલ્પની જાળ ઊભી કરે છે. જીવ તેમાં ફસાય છે. તે તે પદાર્થોનો કર્ત્તા બને છે. આવી દશામાં જો કોઈ સફ્ટબોધ દ્વારા ભેદજ્ઞાનનું રહસ્ય સમજાઈ જાય કે હું શુદ્ધ ચિદૂપ આત્મા હું. અન્ય કંઈ પણ મારું થઈ શકે તેમ નથી. જે મારું છે તેને જો આરાધું તો મને મારું અવ્યાબાધ સુખ મળે તેમ છે. ભેદજ્ઞાની જગતના પદાર્થોમાંથી આવું રહસ્ય શોધે છે. અને પછી ઉપાય યોજે છે.

ભેદજ્ઞાન વજ જેવું છે. કર્મસેમૂહને છેદવા તે સમર્થ છે. મોહની જાજ્વલ્યમાન ગુફાને પણ તે ભેદી શકે છે. જગતમાં જીવો મોહવશ સાંસારિક પદાર્થોમાં મૂઝાઈ જાય છે. પુણ્યયોગથી પોતાને સુખી માને છે, જાણો આ ભવ એ સુખમાં સકળ થયો માને છે, મોહનું કામ જીવને પરપદાર્થોમાં રોકવાનું છે, પરંતુ જ્યારે સદગુરુ પાસેથી ભેદજ્ઞાનની ચાવી મળે છે, ત્યારે જીવની દશા કંઈ ઓર થાય છે. એ ભેદજ્ઞાન એ જ આત્મજ્ઞાનની ઉધા છે. જે મોહરૂપી રાત્રિના અંધકારને છાડો છે. અને વીતરાગસ્વરૂપે ગ્રગટ થાય છે.

અનાદિથી આજ સુધી સંસારની દીર્ઘ યાત્રા અવળી ભતિથી થઈ છે. ભેદ પાડવાનો છે ત્યાં દેહાદિ, વિભાવ સાથે અભેદરૂપે વર્તે છે, અને જ્યાં સ્વરૂપ સાથે પરિણામનો અભેદ જરૂરી છે ત્યાં ભેદરૂપે વર્તે છે, જો આવી અવળી ચાલ બદલી સવળી કરે તો આ ભેદજ્ઞાન અનિન્દૃપે થઈ કર્મોના ઈધણને બાળીને ખતમ કરી દેશે.

જેમ સંસારના વ્યવહારમાં સાચા હીરાની દુકાનો ઓછી હોય કારણ કે તે મૂલ્યવાન વસ્તુ છે, તેમ ભેદજ્ઞાનીની સંખ્યા જનસમૂહમાં અતિ અલ્ય હોય તોપણ તે વસ્તુ જગતમાં છે. તે જ તેનું મૂલ્ય છે. પરમતત્ત્વનો વિશ્વાસ પણ એ જ વ્યક્તિત્વો પાસેથી મળે છે.

સામાન્યપણે વિપરીત શ્રદ્ધા જીવની ભતિને અવળે માર્ગ લઈ જાય છે. સ્વમાં એકત્વબુદ્ધિ કરવાને બદલે પરમાં એકત્વબુદ્ધિ થઈ

છે. પરથી ધૂટ્યા પડવાનું છે. તે પ્રયોગમાં અધરું એટલા માટે લાગે છે કે દીર્ઘકાળથી પરમાં કર્તાભાવ કર્યો છે, પોતે જાણનારો જુદ્ધો છે તેવો ભાવ કર્યો નથી. પોતાના અંતરમાં એ ભાવ કરીને સ્વ પ્રત્યે વળવાનું છે.

પરમાર્થમાર્ગના સાધકે ગ્રારંભમાં જ શાતાનું લક્ષ્ય કરવું, તેમાં ટકવા માટે શાસ્ત્રાદિનો મહાવરો રાખવો, સદગુરુના વચનને હદ્દ્યપૂર્વક ધારણ કરવા. અને નિરંતર આત્મસન્મુખ રહેવાનો પુરુષાર્થ કરવો. કારણ કે અનાદિકાળથી જીવ આસ્વચ સાથે એકમેક થયેલો છે. આશ્રવ અને સ્વભાવનો બેદ કર્યો નથી. તેથી આકૃળતા જ પામ્યો છે. માટે નિરાકૃણ એવા શુદ્ધાત્માને ભાવવો.

પરપદાર્થ સાથેનું તાદાત્મ્યપણું તે આસ્વચનું મૂળ છે. સર્વ વિભાવનું મૂળ પણ આસ્વચ જ છે. બુદ્ધિથી તત્ત્વ ગ્રહણ કર્યું હોય પણ જો આ એકત્વ ન તૂટે તો બેદજ્ઞાન થાય નહિ. એક વાર રાગાદિથી ધૂટ્યો પડે તો અને અખંડ દ્રવ્યનું લક્ષ્ય કરે તો ચૈતન્યમાં રહેલી શુદ્ધ પર્યાયો અગ્રટ થાય પરંતુ એકાંતે માની લે કે હું સ્વભાવે શુદ્ધ હું મારે કંઈ કરવાનું રહેતું નથી. તેને બેદજ્ઞાન થતું નથી. વર્તમાન અવસ્થાની અપૂર્ણતાને સ્વીકારે, સાથે અખંડ દ્રવ્ય પર દંદિ-લક્ષ્ય કરે અને પુરુષાર્થ ઉપાડે તો સાધકદશા વૃદ્ધિ પામે અને ત્યાર પછી વીતરાગદશા પ્રગટે.

સૂક્ષ્મ વિચારથી ઉત્તો ઉત્તરે તો તત્ત્વનો નિર્ણય થાય. ભલે પ્રથમ શાસ્ત્ર દ્વારા તત્ત્વનો નિર્ણય કરે, પરંતુ પછી એકાંતે બેસી તેના વિશે ઉંઠું ચિંતન કરે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માની ભાવના કરે, પછી તેનું માહાત્મ્ય આવે. હું તો આવું શુદ્ધ ચૈતન્ય તત્ત્વ હું. આવું સ્વરૂપ સ્થૂલ ઉપયોગમાં ન આવે માટે સૂક્ષ્મ ઉપયોગે કરી ચિંતન કરવું, તેવું વાચન વગેરે કરવાં, બહારના પદાર્થો સાથે જેટલું તાદાત્મ્ય ઘટે તેટલો ઉપયોગ સૂક્ષ્મ બને.

દ્રવ્યદંદિના બળના આધારે પ્રયોગ કરે તો બેદજ્ઞાન થાય. ભલે ગૃહસ્થ હો પરંતુ તારે પરમાર્થમાર્ગ જવું છે તો નિવૃત્તિ લઈ પ્રયોગ કરે તો અભ્યાસ થાય. તે અભ્યાસમાં તેને જણાય કે રાગાદિમાં

મને એક્ય થાય છે, ત્યારે જ તેને અંદરથી સ્કુરણા થવી જોઈએ કે હું રાગરૂપ નથી રાગને જાળનારો છું, કરનારો નથી. કારણ કે રાગાદિ ભાવ તો કર્મઆધારિત અને આહુળતાવાળા છે. હું તો નિરાકૃણ છું.

આવો પ્રયોગ સ્નાન સમયે આવે કે સ્નાન કરું છું તે શરીરથી જુદો છું, તેમાં મને સુખ શું હોય ? તે પ્રમાણે ભોજન સમયે પેલી પ્રયોગની વિચારધારા ચાલવી જોઈએ કે આ શરીરથી, આહારથી હું જુદો છું. પછી મને આ કિયામાં જમોઅણગમો થાય છે તે કલ્યના છે. આ આહાર જે ઉદરમાં પડે છે, તે કંઈ મારો આત્મા નથી. તેથી હું જુદો છું. અન્ય ગ્રઝારો અને પ્રસંગોમાં પણ પુરુષાર્થની નબળાઈ હોવાથી રાગાદિ આવે ત્યારે પણ પેલી વિચારધારાથી પ્રયોગ કરે કે હું આવા વિભાવરૂપ કે રાગાદિથી છૂટો છું. વિભાવ મને ભવભ્રમણ કરાવનારા છે અને હું તો વીતરાગરૂપ છું.

શરીરમાં રોગ થાય તેની પીડા થાય ત્યારે પણ આ વિચારધારા ટકે તો રોગાદિમાં આહુળતા ન કરે અને શાંતિથી પોતે જુદાપણાનો ભાવ કરે, મારંભમાં કઠળ લાગશે પરંતુ અભ્યાસથી અને ગુરુગમથી ધીરજપૂર્વક પુરુષાર્થ કરવો.

જૈનમ् જ્યાતિ શાસનમ्
.com

ધર્મઅનુભાન વખતે પણ તારી પરિણતિ ક્યાં છે તેને સૂક્ષ્મપણે જાણવું. અશુભભાવથી છૂટે ત્યારે શુભભાવનો વિકલ્ય ટકે છે, ત્યારે કષાયોની મંદતાથી એમ લાગે કે હું શાંતિ અનુભવું છું, પણ તે આત્મશાંતિ નથી. કષાયોની મંદતામાં જણાતી શાંતિ નિર્વિકલ્યદશા નથી. પરપદાર્થો સાથેનું તાદાત્ય તૂટે, અને પોતે સર્વથી જુદો છે, જાળનારો છે તે ભાવ ટકે તો સત્યનું જ્ઞાન થાય અને મિથ્યાભાવ ટળે. ત્યારે આત્મશાંતિનું ભાવભાસન થાય.

લેદજાનની ભાવના :

આ દેહ તે આત્મા નથી અને આત્મા તે દેહ નથી. અજ્ઞાનથી ઊપજતા રાગાદિભાવ મારું સ્વરૂપ નથી, હું તેનાથી ભિન્ન વીતરાગરૂપ છું. કર્માને આધીન મારો આત્મા નથી. હું સર્વ કર્માને જાળનાર

અને છેદનાર છું. અર્થાત् સર્વ અન્યભાવથી હું રહિત છું. વ્યવહારિક પ્રકારો અને પ્રસંગો એ નિમિત્તો છે. હું તેનાથી ન્યારો છું એમ ભાવના કરવી.

સર્વ દ્વયથી અસંગ છું, એક છું, અનન્ય છું.

સર્વ ક્ષેત્રથી હું અસંગ છું, મુક્ત છું.

સર્વ કાળથી અભાવિત છું.

સર્વ અન્ય ભાવથી રહિત સ્વભાવયુક્ત છું.

જન્મમરણ જેવાં દ્વદ્દોથી મુક્ત છું.

હર્ષ, શોક, માન-અપમાનનો મારામાં અભાવ છે.

આકાશ જેવો નિર્લેપ છતાં શુદ્ધ ચૈતન્ય છું.

અર્થાત् સર્વ પ્રકારે સર્વથી બિન છું. કેવળ શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ છું. માત્ર સ્વસંવેદયુક્ત છું. માટે નિજસ્વરૂપમાં જ રહું. જેને ઉવે અન્ય કંઈ પ્રયોજન નથી તેવા ભેદજ્ઞાની પૂર્ણ પૂર્ણ સ્વરૂપની ગ્રામી માટે અખંડ વૃત્તિએ નિરંતર આ ભેદજ્ઞાનની ભાવના અને પ્રયોગ કરવા. જેથી સર્વ કર્માના, હુંખોના ક્ષય કરનારું આત્મજ્ઞાન પ્રગટ થાય.

અનાદિના અંધકારને ઉલેચવા માટે આ ભેદજ્ઞાન એ પ્રકાશ છે. ત્યાર પછી સ્વાનુભૂતિ થાય છે, જે શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનું દર્શન કરાવનારો દીપક છે. અરે દિવ્ય નેત્રો છે. અને દિવ્ય વિચાર છે. જેમાં કેવળ આત્મસ્વરૂપનો ચળકાટ જ જબકારા મારે છે. અંતે પૂર્ણસ્વરૂપે પ્રકટ થઈ જાની ફૂતકૃત્ય થાય છે.

ભેદજ્ઞાન માટે સાધકે પ્રથમ બુદ્ધિપૂર્વક નિર્ઝય કરવાનો છે. કે હું જ્ઞાતા છું, ત્યાર પછી અંતરમાં શ્રદ્ધા થાય કે હું જ્ઞાતા છું, આમ બુદ્ધિના નિર્ઝય પછી શ્રદ્ધા દ્વારા જ્ઞાતાભાવને ગ્રહણ કરી જો પુરુષાર્થ ઉપાડે તો જ્ઞાતા મૂળ સ્વભાવે ગ્રહણ થાય છે, જ્યાં સ્વભાવ ગ્રહણ થયો કે આત્મા નિરામય શાંતિ પામે છે. આ પ્રકારની શાંતિના વરદાનનું મૂળ ભેદજ્ઞાન છે. પ્રથમ વિભાવ અને સ્વભાવને

સમજને વિભાવથી લિન છું તેવો અભ્યાસ હોય છે. અભ્યાસને પરિણામે સ્વભાવ પ્રગટ થતાં બેદજ્ઞાન સહજ વર્તે છે. હજુ અધૂરી દશા હોવાથી ઉપયોગ ચંચળ બને, અનેક તરંગો ઊઠે, તો પણ બેદજ્ઞાનના પ્રભાવે આત્મા ન્યારો રહી શકે છે. બેદજ્ઞાનની સહજતામાં આત્માને સ્વાનુભૂતિ થાય છે. માટે પુનઃ પુનઃ બેદજ્ઞાનની ભાવના કરવી.

જીવની જ્યાં રુચિ થાય છે ત્યાં બૃદ્ધિ સ્થિર થાય છે. એ રુચિ એવી પ્રબળ હોય કે જીવને ઊઠતાં-બેસતાં, ખાતાં-પીતાં એક જ લગની લાગે કે મારે એક આત્મા જ ઉપાદ્ય છે. પછી તેના પરિણામની થોડી અલ્યાધિકતા થાય પરંતુ પરિણતિનું જોર દ્રવ્ય ઉપર લાગ્યું રહે છે. તેમાં તેને શાશ્વતોધ કે સદ્ગુરુનો યોગ મળે છે એટલે ભાવના વધુ દંદ થાય છે. પછી જેમ જેમ વિભાવથી છૂટો પડી સ્વભાવ પ્રત્યે વળે છે તેમ તેમ બેદજ્ઞાનની ધારા વૃદ્ધિ પામી સહજપણે વર્તે છે. આ બેદજ્ઞાન આત્મજ્ઞાનની પૂર્ણતા સુધી ધારાવહી હોય છે. માટે બેદજ્ઞાનની ભાવનાને દંદ કરવી.

બેદજ્ઞાન એ જ ચમત્કૃતિ છે. બીજા ચમત્કારો પૌર્ણગલિક છે. જે સંસારની વૃદ્ધિનું કારણ છે. અશુભથી છૂટે છે. તેનું કારણ પણ તત્ત્વદાસ્તિ થતાં જીવને અશુભભાવ કર્યાથી ઊપજે? પૂર્વ-સંસકારે ઊપજે તોપણ તેમાં એકત્વ ન થાય. જે તત્ત્વદાસ્તિ અશુભ છૂટે છે તે શુભમાં રોકાતો નથી. શુભનો સદ્ગુર્યોગ થઈ તે પણ સહજ છૂટે છે અને જીવ શુભાશુભ બને આશ્રવથી મુક્ત થઈ શુદ્ધસ્વરૂપને પામે છે તેના મૂળમાં બેદજ્ઞાન છે માટે તેની દંદ ભાવના કરવી.

आ. श्री प्रभेन्दु तथा श्री प्रभायंद रचित
समाधितंत्रना भूष संस्कृत श्लोक

येनात्माऽबुध्यतात्मैव, परत्वेनैव चापरम् ।
अक्षयाऽनन्तबोधाय, तस्मै सिद्धात्मने नमः ॥१॥

जयन्ति यस्याऽवदतोऽपि भारती,
विभूतयस्तीर्थकृतोऽप्यनीहितुः ॥
शिवाय धावे सुगताय विष्णवे,
जिनाय तस्मै सकलात्मने नमः ॥२॥

श्रुतेन लिंगेन यथात्मशक्तिं
समाहितान्तः करणेन सम्यक् ।

समीक्ष्य कैवल्यसुखस्पृहाणां
विविक्तमात्मानमथाभिधास्ये ॥३॥

बहिरन्तः परश्चेति, निधात्मा सर्व देहिषु ।
उपेयात्तत्र परमं, मध्योपायाद्बहिस्त्यजेत् ॥ ४॥

बहिरात्मा शरीरादौ, जातात्मभ्रान्तिरान्तरः ।
चित्तदोषात्मविभ्रान्तिः, परमात्माऽतिनिर्मलः ॥५॥

निर्मलः केवलः शुद्धो, विविक्तः प्रभुरव्ययः ।
परमेष्ठी परात्मेति, परमात्मेश्वरो जिनः ॥६॥

बहिरात्मेन्द्रियद्वारै, रात्मज्ञानं पराङ्मुखः ।
स्फुरितःस्वात्मनो देहमात्मत्वेनाध्यवस्थति ॥७॥

नरदेहस्थमात्मानमविद्वान् भन्यते नरम् ।
तिर्यग्रचं तिर्यगङ्गस्थं सुराङ्गस्थं सुरं तथा ॥८॥

नारकं नारकांगस्थं, न स्वयं तत्त्वतस्तथा ।
अनन्तानन्तधीशवितः, स्वसंवेद्योऽचलं स्थितिः ॥९॥

શ્રી છોટાલાલ ગુલાબચંદ ગાંધી રચિત
ગુજરાતી પદ્ધાનુવાદ (હરિંગીત)

- નમું સિદ્ધ પરમાત્મને, અક્ષય બોધસ્વરૂપ;
જેનો આત્મા આત્મરૂપ, પર જાહેરું પરરૂપ. ૧
- બોલ્યા વિષ પણ ભારતી-ક્ષાંકિ જ્યાં જ્યવંત,
ઈંચા વિષ પણ જેહ છે તીર્થકર ભગવંત,
વંદું તે સક્લાત્મને શ્રી તીર્થેશ જિનેશ,
સુગત તથા જે વિષણુ છે, બ્રહ્મા તેમ મહેશ. ૨
- આગમથી ને વિંગથી, ને આત્મશક્તિ અનુરૂપ,
હદ્યતણા ઐકાયથી, સમ્યક્ર વેદી સ્વરૂપ,
મુજિતસુખ-અભિલાષીને કહીશ આત્મરૂપ,
પરથી, કર્મકલંકથી, જેહ વિવિક્ત સ્વરૂપ. ૩
- આત્મ ત્રિધા સૌ દેહીમાં-બાધ્યાંતર-પરમાત્મ;
મધ્યોપાયે પરમને અધો, તજો બહિરાત્મ. ૪
- આત્મભાન્તિ દેહાદિમાં કરે તેહ 'બહિરાત્મ';
'આન્તર' વિષમરહિત છે, અતિનિર્ભળ 'પરમાત્મ'. ૫
- નિર્ભળ, કેવળ, શુદ્ધ, જિન, પ્રલુબ વિવિક્ત, પરાત્મ,
ઈંશર, પરમેષ્ઠી અને અવ્યય તે પરમાત્મ. ૬
- ઈન્દ્રિય દ્વારા વિષયમાં બહાર ભસે બહિરાત્મ;
આત્મશાન્નવિભુબ તે માને દેહ નિજાત્મ. ૭
- નરદેહે સ્થિત આત્મને નર માને છે મૂઢ;
પશુદેહે સ્થિત પણ, સુરદેહે સ્થિત સુર; ૮
- નરક-તને નારક ગણે, પરમાર્થે નથી અમ,
અનંત ધી-શક્તિમથી અચળરૂપ નિજવેદ. ૯

स्वदेहसदृशं दृष्ट्वा, परदेहमचेतनम् ।
 परात्माधिष्ठितं मूढः, परत्वेनाध्यनस्थति ॥१०॥

स्वपराध्यक्षायेन, देहेष्वविदितात्मनाम् ।
 वर्तते विभ्रमः पुंसां, पुत्रभार्यादि गोचरः ॥११॥

अविद्यासंज्ञितस्तस्मात्संकारो जायते दृढः ।
 येन लोकोऽङ्गमेव स्वं पुनरप्यभिमन्यते ॥१२॥

देहे स्वबुद्धिरात्मानं युनक्त्येतेन निश्चयात् ।
 स्वात्मन्येवात्मधीस्तस्मादियोजयति देहिनं ॥१३॥

देहेष्वात्मधिया जाता पुत्रभार्यादिकल्पनाः ।
 सम्पत्तिमात्मनस्ताभिर्मन्यते हा हतं जगत् ॥१४॥

मूलं संसारदुःखस्य, देह एवात्मधीस्ततः ।
 त्यक्त्वैनां प्रविशेदन्तर्बहिरव्याप्तुतेन्द्रियः ॥१५॥

मत्तश्चयुत्वेन्द्रियद्वारैः प्रतितो विषयेष्वहम् ।
 तान् प्रपद्याऽहमिति मां, पूरा वेद न तत्त्वतः ॥१६॥

एवं त्यक्त्वा बहिर्वाचं, त्यजेदन्तरशेषतः ।
 एष योगः समासेन, प्रदीपः परमात्मनः ॥१७॥

यन्मया दृश्यते स्थं, तत्र जानाति सर्वथा ।
 जानन्न दृश्यते स्थं, ततः केन ब्रवीम्यहम् ॥१८॥

यत्परैः प्रतिपाद्योऽहं, यत्परान् प्रतिपादये ।
 उन्मत्तचेष्टितं तन्मे, यदहं निर्विकल्पकः ॥१९॥

यदग्राह्यं न गृण्हाति; गृहीतं नापि मुञ्चति;
 जानाति सर्वथा सर्व, तत्स्वसंवेद्यमस्यहं ॥२०॥

उत्पन्नपुरुषभ्रान्तेः स्थाणौ यद्विचेष्टितम् ।
 तद्वन्मे चेष्टितं पूर्व, देहादिष्वात्मविभ्रमात् ॥२१॥

निज शरीर सम हेखीने परज्ञवयुक्त शरीर,	
भाने तेरे आत्मा, बहिरात्म मूढ ऊव.	१०
रिष्टम् पुनरभादिगत आत्म-अशने थाय,	
देहोमां छे जेहने आत्म-अध्यावसाय.	११
आ अमथी अशानमय देह जामे संस्कार;	
अन्यत्वे पक्ष देहने आत्मा गङ्गे गमार.	१२
देहबुद्धि जन आत्मने करे ते देह संयुक्त;	
आत्मबुद्धि जन आत्मने तनथी करे विभुक्त,	१३
देह आत्मबुद्धिथी सुत-दारा कल्याय;	
ते सौ निज संपत गङ्गी, हा ! आ जगत छाय.	१४
भवहुः खोनुं मूण छे देहात्मधी जेह;	
छोडी, तुदेन्द्रिय बनी, अंतरमांहीं प्रवेश.	१५
अनाहिच्युत निजरूपधी, रबो हुं विषयासंकत;	
ईन्द्रिय विषयो अनुसरी, जाग्युं नहि 'हुं' ताव.	१६
बहिर्वयनने छोडीने, अंतर्वय सौ छोड;	
संक्षेपे परमात्मनो धोतक छे आ योग.	१७
रूप मने देखाय जे, समजे नहि कर्हि वात;	
समजे ते देखाय नहि, बोलुं कोनी साथ.	१८
बीजा उपदेशे मने, हुं उपदेशुं अन्य;	
ऐ सौ मुज उन्माताता, हुं तो हुं अविकल्प.	१९
ग्रहे नहि अग्राहने, छोडे नहि ग्रहेल;	
जागे सौने सर्वथा, ते हुं हुं निजवेद.	२०
स्थालु विशे नरभान्तिथी थाय विचेष्टा जेम;	
आत्मभ्रमे देहादिमां वर्तन हतुं मुज तेम.	२१

यथाऽसौ चेष्टते स्थाणौ, निवृत्ते पुरुषाग्रहो।
 तथाचेष्टोऽस्मि देहादौ, विनिवृत्तात्म विभ्रमः ॥२२॥
 येनात्मनाऽनुभूयेऽहमात्मनैवात्मनात्मनि ।
 सोऽहं न तज्ज सा नासौ, नैको न द्वौ न वा बहुः ॥२३॥

यद्भावे सुषुप्तोऽहं, यद्भावे व्युत्थितः पुनः ।
 अतीन्द्रियमनिर्देश्यं, तत्स्वसंवेद्यमस्प्यहम् ॥२४॥
 क्षीयन्तेऽत्रैव रागाद्यास्तत्त्वतो मां प्रपश्यतः ।
 बोधात्मानं ततः कक्षित्र मे शत्रुर्न च प्रियः ॥२५॥

मामपश्यत्रयं लोको, न मे शत्रुर्न च प्रियः ।
 मां प्रपश्यत्रयं लोको, न मे शत्रुर्न च प्रियः ॥२६॥
 त्यक्त्वैव बहिरात्मानमन्तरात्मव्यवस्थितः ।
 भावयेत्परमात्मानं सर्वसंकल्पवर्जितम् ॥२७॥

जन साइट
 JAIN SITE

सोऽहमित्यात्मसंकारस्तस्मिन् भावनया पुनः ।
 तत्रैव दृढसंस्कारालभते ह्यात्मनि स्थितिम् ॥२८॥

मूढात्मा यत्र विश्वस्तस्ततो नान्यद् भयास्पदम् ।
 यतो भीतस्ततो नान्यदभयस्थानमात्मनः ॥२९॥

सर्वेन्द्रियाणि संयम्य, स्तिभितेनान्तरात्मना ।
 यत्क्षणं पश्यतो भाति, तत्तत्वं परमात्मनः ॥३०॥

यः परात्मा स एवाऽहं, योऽहं स परमस्ततः ।
 अहमेव मयोपास्यो, नान्यः कक्षिदितिस्थितिः ॥३१॥

प्रच्याव्य विषयेभ्योऽहं, मां मयैव मयि स्थितम् ।
 बोधात्मानं प्रपञ्चोऽस्मि, परमानंदनिवृतम् ॥३२॥

यो न वेत्ति परं देहादेवमात्मानमव्ययम् ।
 लभते स न निर्वाणं, तस्त्वाऽपि परमं तपः ॥३३॥

स्थानु विशे विभ्रम जतां थाय सुयेष्टा जेम;		२२
आनि जतां देहादिमां थयुं प्रवर्तन तेम.		
જे इपे हुं अनुभवुं निज निजथी निजमांडी,		२३
ते हुं नर-ली-ईतर नहि, एक बहु-दिक नाहि.		
नहि पाम्यो निधित हतो, पाम्ये निद्रामुक्त,		२४
ते निजवेद, अतीन्दि ने अवाच्य छे मुज रूप.		
शानात्मक मुज आत्म ज्यां परमार्थ वेदाय,		२५
त्यां रागादिविनाशथी नहि अरि-मित्र जङ्घाय.		
देखे नहि मुजने ज्ञो, तो नहि मुज अरि-मित्र;		२६
देखे जो मुजने ज्ञो, तो नहि मुज अरि-मित्र.		
अेम त्यज्ञ बहिरात्मने, थर्द मध्यात्मस्वरूप;		२७
सौ संकल्पविमुक्त थर्द, भावो परमस्वरूप.		
ते भाव्ये 'सोहम्' तज्ञा जागे छे संस्कार;		२८
तदगत हेठ संस्कारथी आत्मनिमग्न थवाय.		
मूढ जहीं विश्वस्त छे, तत्सम नहिं भयस्थान;		२९
जेथी उरे तेना समु कोई न निर्भय धाम.		
ठन्डिय सर्व निरोधीने, मन करीने स्थिररूप,		३०
क्षणभर जोतां जे हीसे, ते परमात्मस्वरूप.		
जे परमात्मा ते ज हुं, जे हुं ते परमात्म;		३१
हुं ज सेव्य मारा वडे, अन्य सेव्य नहि जाण.		
विषयमुक्त थर्द मुज थकी शानात्मक मुजस्थित,		३२
मुजने हुं अवलंबुं हुं परमानंदरथित.		
अेम न जाले देहथी लित्र ज्ञव अविनाश;		
ते तपतां तप धोर पञ्च, पामे नहि शिववास.		३३

आत्म देहान्तरज्ञानप्रनिताल्हाद निर्वृतः ।
 तपसा दुष्कृतं धोरं, भुज्रजानोऽपि न खिद्यते ॥३४॥
 रागदेषादि कलोलैरलोलं यन्मनोजलम् ।
 स पश्यत्यात्मनस्तत्त्वं स तत्त्वं नेतरो जनः ॥३५॥
 अविक्षिसंमनस्तत्त्वं, विक्षिसं आन्तिरात्मनः ।
 धारयेत्तदविक्षिसं, विक्षिसं नाशयेत्ततः ॥३६॥
 अविद्याभ्याससंस्कारै रवशं क्षिप्यते मनः ।
 तदैव ज्ञानसंस्कारैः, स्वतस्तत्त्वेऽवतिष्ठते ॥३७॥
 अपमानादयस्तस्य, विक्षेपो यस्य चेतसः ।
 नापमानादयस्तस्य, न क्षेपो यस्य चेतसः ॥३८॥
 यदा मोहात्यजायेते, रागदेषौ तपस्त्विनः ।
 तदैव भावयेत्तत्त्वस्थमात्मानं शाश्वतः क्षणात् ॥३९॥
 यत्र काये मुनेः प्रेम, ततः प्रच्याव्य देहिनम् ।
 बुद्धया तदुत्तमे काये, योजयेत्प्रेम नश्यति ॥४०॥
 जैनभू ज्याति ॥१॥सनभू
 आत्मविभ्रमजं दुःखमात्मज्ञानात्य्रशाश्वति ।
 नायतास्तत्र निर्वान्ति, कृत्वापि परमं तपः ॥४१॥
 शुभं शरीरं दिव्यांक्षं, विषयानभिवाजूच्छति ।
 उत्पन्नात्ममतिदेहे, तत्त्वज्ञानी ततच्युतिम् ॥४२॥
 परत्राहम्मतिः स्वस्माच्युतो बधात्यसंशयम् ।
 स्वस्मिन्नहम्मतिश्च्युत्वा, परस्मान्मुच्यते बुधः ॥४३॥
 दृश्यमानमिदं मूढस्त्रिलिंगमवबुध्यते ।
 इदमित्यवबुद्धस्तु, निष्प्रबं शब्दवर्जितम् ॥४४॥
 जानन्नप्यात्मनस्तत्त्वं, विविक्तं भावयन्नपि ।
 पूर्वविभ्रमसंस्काराद्, आन्ति भूयोऽपि गच्छति ॥४५॥

आत्म गुणे छुटकारो

આતમ-દેહવિભાગથી ઉપજથો જ્યાં આહુલાદ,		
તપથી દુષ્કૃત ધોરને વેદ પણ નહિ તાપ.	૩૪	
રાગાદિક-કલોલથી મન-જળ લોલ ન થાય,		
તે દેખે ચિહ્નતત્ત્વને, અન્ય જને ન જાણાય.	૩૫	
અવિકિત મન તાવ નિજ, અમ છે મન વિકિત;		
અવિકિત મનને ધરો, ધરો ન મન વિકિત.	૩૬	
અજ્ઞાનજ સંસ્કારથી મન વિક્ષેપિત થાય;		
જ્ઞાનજ સંસ્કારે સ્વતઃ તાવ વિશે સ્થિર થાય.	૩૭	
અપમાનાદિ ન તેણે, જસ મનને વિક્ષેપ,		
અપમાનાદિ ન તેણે, જસ મન નહિ વિક્ષેપ.	૩૮	
ધોગીજનને મોહથી રાગદેખ જો થાય;		
સ્વસ્થ નિજાત્મા ભાવવો, કષાભરમાં શમી જાય.	૩૯	
તનમાં મુનિને પ્રેમ જો, ત્યાંથી કરી વિયુક્ત,		
શ્રેષ્ઠ તને જીવ જોડવો, થશે પ્રેમથી મુક્ત.	૪૦	
આત્મઅમોહભવ દુઃખ તો આત્મજાનથી॥જાય;		
તત્ત્વ યત્ન વિદ્ધ, ધોર તપ તપતાં પજ ન મુકાય.	૪૧	
દેહાત્મધી અલિલદે દિવ્ય વિષય, શુભ કાય;		
તત્ત્વજ્ઞાની તે સર્વથી ઈચ્છે મુક્તિ સદાય.	૪૨	
પરમાં નિજમતિ નિયમથી સ્વચ્યુત થઈ બંધાય;		
નિજમાં નિજમતિ જ્ઞાનીજન પરચ્યુત થઈ મુકાય.	૪૩	
નિજ આત્મા જ્ઞાન લિંગમય માને જીવ વિમૂડ;		
સ્વાત્મા વચનાતીત ને સ્વસિદ્ધ માને ખુદ.	૪૪	
યધપિ આત્મ જાણાય ને ભિત્તપણે વેદાય,		
પૂર્વભાન્તિ-સંસ્કારથી પુનરપિ વિભામ થાય.	૪૫	
દુષ્યમાન આ જડ બધાં, ચેતન છે નહિ દષ્ટ;		

अचेतनमिदंदृश्यमदृश्यं चेतनं ततः ।
 कवरुष्यामिकवतुष्यमि, मध्यस्थोऽहं भवाम्यतः ॥४६॥

त्यागादाने बहिर्मूढः, करोत्यध्यात्ममात्मवित् ।
 नान्तर्बहिरुपादानं, न त्यागो निष्ठितात्मनः ॥४७॥

मुञ्जीत मनसाऽत्मानं, वाक्याभ्यां वियोजयेत् ।
 मनसा व्यवहारं तुं, त्यजेद्वाक्ययोजितम् ॥४८॥

जगदेहात्मदृष्टिनां, विश्वास्यं रम्यमेव वा ।
 स्वात्मन्येवात्मदृष्टिनां क्व विश्वासः क्व वा रतिः ॥४९॥

आत्मज्ञानात्परं कार्यं न बुद्धौ धारयेचिरम् ।
 कुर्यादर्थवशात्किंचिद्वाक्याभ्यामतत्परः ॥५०॥

यत्यश्यामीन्द्रियैस्तन्ये, नास्ति यत्रियतेन्द्रियः ।
 अन्तःपश्याभि सानन्दं, तदस्तु ज्योतिरुत्तमम् ॥५१॥

सुखमारब्धयोगस्य, बहिर्दुःखमधात्मनि ।
 बहिरेवासुखं सौख्यमध्यात्मं भावितात्मनः ॥५२॥

तद्बुद्ध्यात्तत्परान्पृच्छेत्तदिच्छेत्तत्परो भवेत् ।
 येनाऽविद्यामयं रूपं, त्यक्त्वा विद्यामयं ब्रजेत् ॥५३॥

शरीरे वाचि चात्मानं, संधसे वाक्शरीरयोः ।
 आन्तोऽभ्रान्तः पुनस्तत्त्वं, पृथगेषांनिवृद्ध्यते ॥५४॥

न तदस्तीन्द्रियार्थेषु, यत् क्षेमझरमात्मनः ।
 तथापि रमते बालस्तत्रैवाज्ञानभावनात् ॥५५॥

चिरं सुषुप्तास्तमसि, मूढात्मानः कुयोनिषु ।
 अनात्मीयात्मभूतेषु, ममाहमिति जाग्रति ॥५६॥

पश्येत्रिरंतरं देहमात्मनोऽनात्मचेतसा ।
 अपरात्मधियाऽन्येषामात्मतत्त्वे व्यवस्थितः ॥५७॥

रोष कहुं क्यां ? तोष क्यां ? धरुं भाव मध्यस्थ.	४६
मूढ बहिर त्यागे-ग्रहे, ज्ञानी अंतरमांय; निषिद्धात्मने ग्रहण के त्याग न अंतर्भाव.	४७
जोडे मन सह आत्मने, वय-तनथी करी मुक्त; वय-तनकृत व्यवहारने छोडे मनथी सुश.	४८
देहातमधी जगतमां करे रति विश्वास; निजमां आत्मदृष्टिने क्यम रति ? क्यम विश्वास ?	४९
आत्मज्ञान वशा कार्य कंठि मनमां चिर नहि होय; कारजवश कंठि पङ्क करे त्यां बुध तत्पर नो'य.	५०
ईन्द्रियदेश ते मुज नहीं, ईन्द्रिय करी निरुद्ध, अंतर् जोतां सौभ्यमय श्रेष्ठ ज्योति मुज रूप.	५१
प्रारंभे सुख भावमां हुःअ जैन सनिजमांय; भावितात्मने हुःअ बहिर, सुख निज आत्ममांय.	५२
तत्पर थઈ ते ईरच्छुं, कथन-पृथग्ना ए ज़; जेथी अविद्या नए थઈ, प्रगटे विद्यातेज़.	५३
वय-काये ज्ञव मानतो, वय-तनमां जे आना; तत्प पृथक्ष छे तेमनुं - जापो ज्ञव निर्झान.	५४
ईन्द्रियविधये ज्ञवने कांठि न क्षेमस्वरूप; छतां अविद्याभावथी रमण करे त्यां मूढ.	५५
मूढ कुओनिमहीं सूतां तमोग्रस्त चिरकाण; जागी तन-भायादिमां करे 'हुं-मुज' अध्यास.	५६
आत्मतात्वमां स्थित थઈ नित्य देखवुं ऐम, मुज तन ते मुज आत्म नहि, पर तननुं पङ्क तेम.	५७

अज्ञापितं न जानन्ति, यथा मां ज्ञापितं तथा ।
मूढात्मानस्तत्स्तेषां, वृथा मे ज्ञापनश्रमः ॥५८॥

यद् बोधयितुभिच्छामि, तत्राहं यदहं पुनः ।
ग्राह्यं तदपि नान्यस्य, तत्किमन्यस्य बोधये ॥५९॥

बहिस्तुष्टिं मूढात्मा, पिहितज्योतिरन्तरे ।
तुष्टत्यन्तः प्रबुद्धात्मा, बहिर्बद्धवृत्तकौतुकः ॥६०॥

न जानन्ति शरीराणि, सुखदुःखान्यबुद्धयः ।
निग्रहाऽनुग्रहधिर्य, तथाप्यत्रैव कुर्वते ॥६१॥

स्वबुद्धया यावद् गृहणीयात्कायवाक्येतसां ब्रयम् ।
संसारस्तावदेतेषां, भेदाभ्यासे तुं निर्वृतिः ॥६२॥

घने वस्त्रे यथाऽऽत्मानं, न घनं मन्यते तथा ।
घने स्वदेहेष्यात्मानं, न घनं मन्यते बुधः ॥६३॥
जीर्णे वस्त्रे यथाऽऽत्मानं, न जीर्णं मन्यते तथा ।
जीर्णे स्वदेहेष्यात्मानं, न जीर्णं मन्यते बुधः ॥६४॥

नष्टे वस्त्रे यथाऽऽत्मानं, न नष्टं मन्यते तथा ।
नष्टे स्वदेहेष्यात्मानं न नष्टं मन्यते बुधः ॥६५॥

रक्ते वस्त्रे यथाऽऽत्मानं न रक्तं मन्यते तथा ।
रक्ते स्वदेहेष्यात्मानं न, रक्तं मन्यते बुधः ॥६६॥

यस्य सस्पन्दमाभाति, निःस्पन्देन समं जगत् ।
अग्रजमक्रियाभोगं, स शमं याति नेतरः ॥६७॥

शरीरकंचुकेनात्मा, संवृतज्ञानविग्रहः ।
नात्मनं बुध्यते तस्माद्, भ्रमत्यतिविरं भवे ॥६८॥

प्रविशद्गततां व्यूहे, देहेष्यूनां समाकृतौ ।
स्थितिभ्रान्त्या प्रपद्यन्ते, तमात्मानमबुद्धयः ॥६९॥

મૂઢાત્મા જાણે નહીં વડાભોધ્યે જીવમ તત્ત્વ; બોધ્યે પણ જાણે નહીં, ફોગટ બોધન-કાદ.	૫૮
જે ઈચ્છાનું હું બોધવા, તે તો નહિ 'હું' તત્ત્વ; 'હું' છે ગ્રાવ ન અન્યને, શું બોધું હું વ્યર્થ ?	૫૯
અંતર્શર્ણ ન જેહને, સૂર્ય બાધ્યમાં તુલા; કૌતુક જસ નહિ બાધ્યમાં, બુધ અંતઃસંતુલ.	૬૦
તન સુખ-દુઃખ જાણે નહીં, તથાપિ એ તનમાંથ. નિગ્રહ ને અનુગ્રહ તક્ષી બુદ્ધિ અબુધને થાય.	૬૧
જ્યાં લગી મન-વચન-કાયને આત્મરૂપ મનાય, ત્યાં લગી છે સંસારને લેદ થકી શિવ થાય.	૬૨
સ્થૂલ વલથી જે રીતે સ્થૂલ ગાણે ન શરીર, પુષ્ટ દેહથી શાનીજન પુષ્ટ ન માને જીવ.	૬૩
જ્ઞાન વલથી જે રીતે જ્ઞાન ગાણે ન શરીર, જ્ઞાન દેહથી શાનીજન જ્ઞાન ન માને જીવ.	૬૪
વલનાશથી જે રીતે નાન જેના ગાણે શરીર, દેહનાશથી શાનીજન નાન ન માને જીવ.	૬૫
રક્તવલથી જે રીતે રક્ત ગાણે ન શરીર, રક્તદેહથી શાનીજન રક્ત ન માને જીવ.	૬૬
સક્રિય જગ જેને દીસે જડ અક્રિય અજ્ઞાભોગ, તે જ લહે છે પ્રશમને, અન્યે નહિ તદ્યોગ.	૬૭
તનકંચુકથી જેહનું સંવૃત શાનશરીર, તે જાણે નહિ આત્મને, ભવમાં ભમે સુચિર.	૬૮
અસ્થિર અણુનો વ્યૂહ છે સમ-આકાર શરીર; સ્થિતિભરમથી મૂર્ખજનો તે જ ગાણે છે જીવ.	૬૯

गौरः स्थूलः कुशो वाऽहमित्यङ्गे नाविशेषवद् ।
 आत्मानं धारयेन्नित्यं, केवलजप्तिविग्रहम् ॥७०॥
 मुक्तिरेकान्तिकी तस्य, चेते यस्याचलाधृतिः ।
 तस्य नैकान्तिकी मुक्तिर्यस्य नास्त्यवला धृतिः ॥७१॥
 जनेम्यो वाक् ततः स्पन्दो, मनसधित्तविभ्रमः ।
 भवन्ति तस्मासंसर्गं, जनैर्योगी ततस्त्यजेत् ॥७२॥
 ग्रामोऽरण्यमिति द्वेधा, निवासोऽनात्मदर्शनाम् ।
 दृष्टात्मनां निवासस्तु, विविक्तात्मैव निश्चलः ॥७३॥
 देहान्तरगतेबीजं, देहेऽस्मिन्नात्मभावना ।
 बीजं विदेहनिष्ठत्तेरात्मन्येवात्मभावना ॥७४॥
 नयत्यात्मानमात्मैव, जन्म निर्वाणमेव च ।
 गुरुरात्मात्मनस्तस्मान्नान्येऽस्ति परमार्थतः ॥७५॥
 दृढात्मबुद्धिर्देहादाबुत्पश्यन्नाशमात्मनः ।
 मित्रादिभिर्वियोगं च, विभेति मरणाद् भृशम् ॥७६॥
 आत्मन्येवात्मधीरन्यां, शरीरगतिमात्मनः ।
 मन्यते निर्भयं त्यक्त्वा, वस्त्रं वस्त्रान्तरग्रहम् ॥७७॥
 व्यवहारे सुषुप्तो यः, स जागर्त्यात्मगोचरे ।
 जागर्ति व्यवहारेऽस्मिन्, सुषुप्तोश्चात्मगोचरे ॥७८॥
 आत्मानमन्तरे दृष्ट्वा देहादिकं बहिः ।
 तयोरन्तरविज्ञानादभ्यासादच्युतो भवेत् ॥७९॥
 पूर्वं दृष्टात्मतत्त्वस्य, विभात्युन्मत्तवञ्चगत् ।
 स्वभ्यस्तात्मधियः पश्चात्, काष्ठपाषाणसूपवत् ॥८०॥
 शृण्वन्नप्यन्यतः कामं, वदन्नपि कलेवरात् ।
 आत्मानं भावयेद् भिन्नं, यावत्तावन् मोक्षभाक् ॥८१॥

હું ગોરો કૃશ સ્થૂલ ના, એ સૌ છે તનભાવ, - એમ ગણો, ધારો સદા આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવ.	૭૦
જો નિશ્ચળ ધૃતિ ચિત્તમાં, મુક્તિ નિયમથી હોય; ચિત્તે નહિ નિશ્ચળ ધૃતિ, મુક્તિ નિયમથી નો'ય.	૭૧
જનસંગ વચ્ચસંગ ને તેથી મનનો સ્પંદ, તેથી મન બહુવિધ ભમે, યોગી તજો જનસંગ.	૭૨
અનાત્મદર્શી ગામ વા વનમાં કરે નિવાસ; નિશ્ચળ શુદ્ધાત્મામહીં આત્મદર્શીનો વાસ.	૭૩
દેહે આત્મ-ભાવના દેહાત્તરગતિ-બીજ; આત્મમાં નિજ-ભાવના દેહમુક્તિનું બીજ.	૭૪
જીવ જ પોતાને કરે જન્મ તથા નિર્વાણ; તેથી નિજ ગુરુ નિશ્ચયે જીવ જ, અન્ય ન જાણ.	૭૫
દેખી લય પોતાત્મો, વળી ભિત્રાહિવિયોગ, દેઢ દેહાત્મબુદ્ધિને મરણાલીતિ બહુ .ઓહોય.	૭૬
નિજમાં નિજથી આત્મથી માને તન-ગતિ ભિત્ર, અભય રહે, જ્યમ વખને છોડી ગ્રહે નવીન.	૭૭
સૂતો જે વ્યવહારમાં, તે જાગે નિજમાંય; જાગૃત જે વ્યવહારમાં, સુષુપ્ત આત્મમાંય.	૭૮
અંદર દેખી આત્મને, દેહાટિકને બાધ, ભેદજ્ઞાન-અભ્યાસથી શિવપદ-પ્રાપ્તિ થાય.	૭૯
સ્વાત્મદર્શીને પ્રથમ તો જગ ઉન્મત જાણાય; દેઢ અભ્યાસ પછી જગત્ કાષ્-દધદવત્ થાય.	૮૦
બહુ સુલો ભાખે ભલે દેહભિત્રની વાત; પણ તેને નહિ અનુભવે ત્યાં લગી નહિ શિવલાભ.	૮૧

तथैव भावयेद् देहाद् व्याकृत्यात्मानमात्मनि ।
 यथा न पुनरात्मनं, देहे स्वप्नेऽपि योजयेत् ॥८२॥
 अपुण्यमव्रतैः पुण्यं, ब्रतैर्मोक्षस्तयोर्वर्यः ।
 अब्रतानीव मोक्षार्थी, ब्रतान्यपि ततस्त्यजेत् ॥८३॥
 अब्रतानि यरित्यज्य, ब्रतेषु परिनिष्ठितः ।
 त्यजेत्तान्यपि संप्राप्य, परमं पदमात्मनः ॥८४॥
 यदन्तर्जल्पसम्पृक्तमुत्क्षेत्राजालमात्मनः ।
 मूलं दुःखस्य तत्राशे, शिष्टमिष्टं परं पदम् ॥८५॥
 अब्रती ब्रतमादाय, ब्रती ज्ञानपरायणः ।
 परात्मज्ञानसम्पन्नः, स्वयमेव परो भवेत् ॥८६॥
 लिङ्गं देहाश्रितं दृष्टं, देह एवात्मनो भवः ।
 न मुच्यन्ते भवात्तस्मात्ते ये लिङ्गकृताग्रहाः ॥८७॥
 जातिर्देहाश्रिता दृष्टा, देह एवात्मनो भवः ।
 न मुच्यन्ते भवात्तस्मात्ते ये जातिकृताग्रहाः ॥८८॥
 जातिलिंगविकल्पेन, येषां च समयाग्रहः ।
 तेऽपि न ग्राम्युवन्त्येव, परमं पदमात्मनः ॥८९॥
 यत्यागाय निवर्त्तन्ते, भोगेभ्यो यदवास्थये ।
 प्रीतिं तत्रैव कुर्वन्ति, द्वेषमन्यत्र मोहिनः ॥९०॥
 अनन्तरज्ञः सन्धते, दृष्टिं पङ्गोर्बधाऽन्धके ।
 संयोगाद् दृष्टिमङ्गेऽपि, संधते तद्वदात्मनः ॥९१॥
 दृष्टिभेदो यथा दृष्टिं पङ्गोर्बधे न योजयेत् ।
 तथा न योजयेद्देहे, दृष्टात्मा दृष्टिमात्मनः ॥९२॥
 सुशोन्मत्ताद्यवस्थैव, विभ्रमोऽनात्मदर्शिनाम् ।
 विभ्रमोऽक्षीणदोषस्य, सर्वावस्थाऽऽत्मदर्शिनः ॥९३॥

निजने तनथी वाणीने, अनुभववो निजमांय;	८२
जेथी ते स्वप्नेय पङ्ग तनमां नहि जोडाय.	
पुण्य क्रते, अध अक्रते, मोक्ष उभयनो नाश;	८३
अक्रत जेम क्रतो तङ्गो करे शिवार्थी त्याग.	
अक्रतने परित्यागीने क्रतमां रहे सुनिष्ठ,	८४
क्रतने पङ्ग पछी परिहरे लही परम पद निज.	
अंतर्जल्ये युक्त जे विकल्प केरी जाण;	८५
ते हुभमूण, तस नाशथी ईश-परम-पद लाभ.	
अक्रति-जन क्रतने ग्रहे, क्रती शानरत थाय;	८६
परम-शानीने पामीने स्वयं 'परम' थही जाय.	
तनने आश्रित लिंग छि, तन शुवनो संसार;	८७
तेथी लिंगाचाही तङ्गो धूटे नहि संसार.	
तनने आश्रित जाति छि, तन शुवनो संसार;	८८
तेथी जात्याचाही तङ्गो धूटे नहि संसार.	
जाति-लिंग-विकल्पथी आगम-आचार <small>रासा</small> ढोय;	८९
तेरे पङ्ग पद परमनी संप्राप्ति नहि होय.	
जे तजवा, जे पामवा, उठे भोगथी शुव,	९०
त्यां प्रीति, त्यां देखने मोही धरे फरीय.	
अश पंगुनी दृष्टिने माने अंधामांय;	९१
अभेदश शुवदृष्टिने माने छे तनमांय.	
विश न माने पंगुनी दृष्टि अंधामांय,	९२
निजश त्यम माने नही शुवदृष्टि तनमांय.	
मात्र मत निद्रित दशा विभ्रम जाले अश;	९३
दोषितनी सर्व दशा विभ्रम गाले निजश.	

विदिताशेषशास्त्रोऽपि न जाग्रदपि मुच्यते ।
 देहात्मदृष्टिर्जातात्मा सुसोन्मत्तोऽपि मुच्यते ॥१४॥
 यत्रैवाहितधीः पुंसः, श्रद्धा तत्रैव जायते ।
 यत्रैव जायते श्रद्धा, चित्तं तत्रैव लीयते ॥१५॥
 यत्रानाहितधीः पुंसः श्रद्धा तस्मान्निवर्तते ।
 यस्मान्निवर्तते श्रद्धा, कृतक्षियत्तस्य तल्यः ॥१६॥
 भिन्नात्मानमुपास्यात्मा, परो, भवति तादृशः ।
 वर्तिर्दीपं यथोपास्य, भिन्ना भवति तादृशी ॥१७॥
 उपास्यात्मानमेवात्मा, जायते परमोऽथवा ।
 मथित्वाऽऽत्मानमात्मैव, जायतेऽग्निर्यथा तरुः ॥१८॥
 इतीदं भावयेन्नित्यमवाचांगोचरं पदम् ।
 स्वतएव तदाप्नोति, यतो नावर्तते पुनः ॥१९॥
 अयत्नसाध्यं निर्वाणं, चित्तत्वं भूतजं यदिव ।
 अन्यथा योगतस्तस्मात्र, दुःखं योगिनां क्वचित् ॥१००॥
 स्वप्ने दृष्टे विनष्टेऽपि, न नाशोऽस्ति यथात्मनः ।
 तथा जागरदृष्टेऽपि, विपर्यासाविशेषतः ॥१०१॥
 अदुःखभावितं ज्ञानं, क्षीयते दुःखसञ्चिदौ ।
 तस्माद्यथावतं दुःखैरात्मानं भावयेन्मुनिः ॥१०२॥
 प्रथत्नादात्मनो वायुरिच्छाद्वेषप्रवर्तितात् ।
 वायोः शरीरयन्त्राणि, वर्तन्ते स्वेषु कर्मसु ॥१०३॥
 तान्यात्मनि समारोप्य, साक्षाण्यास्तेऽसुखं जडः ।
 त्यक्त्वाऽरोपं पुनर्विद्वान्, प्राप्नोति परमं पदम् ॥१०४॥
 मुक्त्वा परत्र परबुद्धिमहंघियं च,
 संसारदुःखजननी जननादिमुक्तः ।
 ज्योतिर्मयं सुखमुपैति परात्मनिष्ठ —
 स्तन्मार्गमेतदधिगम्य समाधितन्त्रम् ॥१०५॥

तनदृष्टि सर्वांगमी जाग्रत पङ्क न मुकाय;	
आत्मदृष्टि उन्मता के निव्रित पङ्क मुकाय.	८४
जेमां भतिनी मग्नता, तेनी ज थाय प्रतीत;	
थाय प्रतीति जेहनी, त्यां ज थाय मन लीन.	८५
ज्यां नहि भतिनी मग्नता, तेनी न होय प्रतीत;	
जेनी न होय प्रतीत त्यां केम थाय मन लीन ?	८६
भिन्न परात्मा सेवीने तत्सम परम थवाय;	
भिन्न दीपने सेवीने बत्ती दीपक थाय.	८७
अथवा निजने सेवीने शुव परम थर्छ जाय;	
जेम वृक्ष निजने भथी पोते पावक थाय.	८८
ओम निरंतर भावतुं पद आ वचनातीत;	
पमाय जे निजथी ज ने धुनरागमन रहित.	८९
येतन भूतज डोय तो मुक्त अथवा ज डोय,	
नहि तो मुकित योगधी, योगीने हुःअ नोऽय.	१००
स्वने दृष्ट विनष्ट हो पङ्क श्ववनो नहि नाश;	
ज्ञागृतिमां पङ्क तेम छे, अमनुभयन् समान.	१०१
अहुःअभावित शान तो हुःअ आव्ये क्षय थाय;	
हुःअ सहित भावे स्वने यथाशक्ति मुनिराय.	१०२
ईश्वरादिज निज यत्थी वायुनो संचार;	
तेनाथी तनयंत्र सौ वर्ते निज व्यापार.	१०३
जड निजमां तनयंत्रने आरोपी हुःभी थाय;	
सुश तछ आरोपने लहे परमपद-लाभ.	१०४
जाणी समाधितंत्र आ-शानानंद-उपाय,	
शुव तजे 'हुं' भुद्धिने देहादिक परमांय;	
छोडी ऐ भवश्चननीने, थर्छ परमात्मलीन,	
ज्योतिर्भय सुखने लहे, धरे न जन्म नवीन.	१०५

પરમપૂજય શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી રચિત
સમાધિ-શતક

દોષક (દુષા) છંડ

પ્રણમી સરસતિ ભારતી, પ્રણમી જિન જગબંધુ;	
કેવળ આતમ બોધકો, કરસું સરસ પ્રબંધ.	૧
કેવળ આતમબોધ હૈ, પરમારથ શિવપંથ;	
તામે જન્મનું મગનતા, સોઈ ભાવનિર્ભય.	૨
ભોગજ્ઞાન જ્યું બાલકો બાળજ્ઞાનકી દૌર;	
તરુણ ભોગ અનુભવ જાસ્તો, મગનત્બાવ કદ્ધ ઓર.	૩
આતમ જ્ઞાને મગનતા સો સબ પુદ્ધગલ ખેલ;	
ઈદજાલ કરી લેખવે, મિલે નતર્ધ મન મેલ.	૪
જ્ઞાન વિના વ્યવહાર કો કહાં બનાવત નાચ;	
રલ કહી કો કાચનું અંત કાચ સો કાચ.	૫
રાચે સાચે ધ્યાનમે, જાચે વિધય ન કોઈ;	
નાચે માચે મુગતિરસ, આતમજ્ઞાની સોઈ.	૬
બાહિર અંતર પરમાં આતમ પરિણાત્રિતી તીન;	
દેહાદિક આતમભરમ, બહિરાતમ બહુદીન.	૭
ચિત્તદોષ આતમભરમ, અંતર આતમ ખેલ;	
અતિનિર્ભલ પરમાત્મા, નાહિ કર્મ કો લેલ.	૮
નરદેહાદિક દેખકે આતમજ્ઞાને લીન,	
ઇન્દ્રિયબલ બહિરાતમા, અહંકાર મન લીન.	૯
અલઘ નિરંજન અકલ ગતિ, વ્યાપી રહ્યો શરીર;	
લપે સુજ્ઞાને આતમા, ખીર લીન જ્યું નીર.	૧૦
અરિ પુત્રાદિક કલ્યના, દેહાતમ અભિમાન;	
નિજ પરતનું સંબંધ મતિ, તાકો છોત નિદાન.	૧૧
દેહાદિક આતમબ્રમી કલ્ય નિજપર ભાવ	
આતમજ્ઞાની જગ લહે, કેવળ શુદ્ધ સ્વભાવ.	૧૨

સ્વપરવિકલ્પે	વાસન !	હોત અવિદ્યારૂપ;
તાતે બહુરિ	વિકલ્પમય,	ભરમજાલ અન્યકૂપ.
પુત્રાદિકી	કલ્પના	દેહાતમ બમભૂલ;
તાકુ જરૂર સમૃતિ,	કરે છા મોહ પ્રતિકૂલ.	૧૩
યા બમમતિ અથ છાંડિઓ,	દેખો અંતરદાઢિ;	૧૪
મોહદાઢિ જો છોડીયે,	પ્રગતે નિજગુણ સૃઢિ.	૧૫
રૂપાદિકી દેખવો,	કહન કહાવન ફૂટ;	
ઇન્દ્રિયજોગાદિક	બલે એ સબ લૂટાલૂટ,	૧૬
પરપદ આતમ દ્રવ્યઙુ,	કહત સુનત કદ્દ નાઢિ;	
ચિદાનંદધન ખેલાડી,	નિજપદ તો નિજમાંદિ.	૧૭
ગ્રહણ અયોગ્ય ગ્રહે નાછિ,	ગ્રહ્યો ન છંડે જેણે;	
જાણે સર્વ સ્વભાવને,	સ્વપર પ્રકાશી તેણ.	૧૮
રૂપેતે બમ સીપમે,	જ્યું જડકરે પ્રયાસ;	
દેહાતમ બમતે ભયો,	ત્યું તુજ ફૂટપ્રયાસ.	૧૯
મિટે રજત બમ સીપમે જન પ્રવૃત્તિ જિમ નાઢિ;		
નરમે આતમ બમ મિટે,	ત્યું દેહાદિકમાંદિ.	૨૦
કિર અબોધે કંઠગત,	ચામીકરકે ન્યાય;	
જ્ઞાન પ્રકાશી મુગતિહુજ,	સહજ સિદ્ધ નિરૂપાય.	૨૧
યા વિન તું સૂતો સદા,	યોગે ભોગે જેણિ;	
રૂપ આતીન્દ્રિય તું છતે,	કહિશકે કહુ કેણિ.	૨૨
દેખે ભાખે ઓ કરે,	જ્ઞાની સબહિ અચંભ,	
બ્યવહારે બ્યવહારસું,	નિશયમે થિર થંભ.	૨૩
જગ જાણે ઉન્મતાઓ ઓ જાણે જગ અંધ;		
જ્ઞાનીકું જગમેં રહ્યો,	યું નાહિ કોઈ સંબંધ.	૨૪
યા પરછાંદી જ્ઞાનકી,	બ્યવહારે જું કહાઈ;	
નિર્વિકલ્પ તુજરૂપમેં,	દ્વિધા ભાવ ન હોઈ.	૨૫
યું બહિરાતમ છાંડિકે,	અંતર આતમ હોઈ;	
પરમાત્મ મતિ ભાવીએ,	જહાં વિકલ્પ ન કોઈ.	૨૬

सोमें या दृढ़ वासना, परमात्म पद हेतः	
ईलिका भमरी धानगत, जिनमति जिनपद हेत.	२७
भारे भय पद सोईहै, जहँ जड़कु बीसास;	
जिन सूंओ उत्तो किरे, सोई अभयपद तास.	२८
ईन्द्रियवृत्ति निरोध करी जो भिन्न गतिविभाव;	
देखे अंतरभातभा सो परमात्म भाव.	२९
देहादिकते लिनमें, मोथै न्यारो तेषु;	
परमात्म पथदीपिका, शुद्ध भावना ऐषु.	३०
किया कथिति नहु लहे, लेदशान सुखवता;	
या विन बहुविध तप करे, तोभी नहि भव अंत.	३१
अतिनिवेश पुद्गलविषय, शान्तिकु कहां होत;	
गुणकोभी मद भिट गयो, अगट सहज उद्घोत.	३२
धर्म क्षमादिक ली भिटै, प्रगतत धर्म संन्यास;	
तो कल्पित भवभावमें, क्यु जाहि होत उदास.	३३
रज्ञु अविद्या जनित, अहि भिटे रज्ञुके ज्ञान;	
आत्मज्ञाने तुं भिटै, भाव - अबोध निदान.	३४
धर्म अदृपी द्रव्यके, नहि नम् दृपीति रपरहेत;	
अपरम गुन राचे नहि, युं ज्ञानी मति हेत.	३५
नैगमन्यकी कल्पना, अपरमभाव विशेष;	
परमभावमें भगनता, अतिविशुद्ध नय रेप.	३६
रागादिक जब परिहरी, करे सहज गुण घोष;	
घटमें ली प्रगटे तदा, चिदानंदकी मोज.	३७
रागादिक परिष्णामपुत, मनहि अनंत संसार;	
तेज रागादिक रहित, जानि परमपद सार.	३८
भवप्रपञ्च मन जालकी, बाजु जुठी झूल;	
चार-पांच दिन सुख लगे, अंत धूलकी धूल	३९
मोह बागुरी जाल मन, तामें मृगमत होग;	
यामें जे मुनि वहि परै, ताकु असुख न कोग.	४०

જબ નિજ મન સંસુખ હુએ, ચિત્તે ન પરગુણ દોષ;
 તથ બહુરાઈ લગાઈએ, જ્ઞાન ધ્યાન રસ પોષ. ૪૧
 અહંકાર પરમે ધરત, ન લહે નિજગુણ ગંધ,
 અહું જ્ઞાન નિજગુણ લગે, દ્ધૂતૈ પર છિ સંબંધ. ૪૨
 અર્થ ત્રિલિંગી પદ લહે, સો નહિ આતમ રૂપ;
 તૌ પદ કરે કયું પાઈએ, અનુભવગમ્ય સ્વરૂપ. ૪૩
 આતમગુણ અનુભવતાભી, દેહાદિકતે ભિત્ત;
 ભૂલે વિભાગ વાસના, જો રહે ફિરે ન ભિત્ત. ૪૪

 દેખે સો ચેતન નહિ, ચેતન નહિ દેખાય;
 રોષતોષ કિનસું કરે, આપહિ આપ બુજાય. ૪૫
 ત્યાગ ગ્રહણ બાહિર કરે; મૂળ કુશલ અતિરંગ;
 બાહિર અંતર સિદ્ધકું, નહિ ત્યાગ ઔ સંગ. ૪૬
 આતમજ્ઞાને મન ધરે, વચનકાય રતિ છોડિ;
 તો પ્રગતે શુભવાસના, ગુણ અનુભવકી જોડી. ૪૭

 યોગારંભીકુ અસુખ, અંતર બાહિર સુખ;
 સિદ્ધયોગકું સુખહે અંતર, બાહિર દુઃખ. ૪૮
 સો કહીયે સો પૂછીયે, તામે ધરિયે રંગ;
 યા તે મટે અબોધતા બોધરૂપ જ્યાને રાખગ. ૪૯

 નહિ કદ્દુ ઈન્દ્રિયવિષયમે, ચેતનકું છિતકાર;
 લોભી જન તામે રમે, અંધો મોહ અંધાર. ૫૦
 મૂઢાતમસું તે પ્રબલ, મોહે છોડી શુદ્ધ;
 જાગત હે મમતા ભરે, પુદ્ગળમેં નિજભુદ્ધ. ૫૧

 તાકુ બોધન શ્રમ અફલ, જાકું નહિ શુભયોગ.
 આપ આપકું બુજવૈ, નિશ્ચય અનુભવ ભોગ. ૫૨
 પરકો કિશો બુજાવનો, તું પર ગ્રહણ ન લાગ,
 ચાહે કેમે બુજાવનો, સો નહિ તુજ ગુણ ભાગ. ૫૩
 જબલો પ્રાહી નિજમતે, ગ્રહે વચનમનકાય,
 તબલો હે સંસારથિર, ભેદ જ્ઞાન ભિટ જાય. ૫૪

સૂખમે ધન જીરન નવે, જ્યું કપ્રે તું દેહ,
 તત્તે બુધ માને નહિ, અપની પરિણતિ તેહ. ૫૫
 જેસે નાશ ન આપકો, હોત વલ્લકો નાશ,
 તેસે તતુકે નાશસે, આતમ અચલ અનાશ. ૫૬
 જંગમ જગ થાવર પરે, જાહું ભાસૈ નિતા;
 સો ચાએ સમતા સુધા, અખર નહિ જડચિત. ૫૭
 મુગતિ દૂર તાહું નહિ, જાહું થિર સંતોષ;
 દૂર મુગતિ તાહું સદા, જાહું અવિરતિ પોષ. ૫૮
 હોત વચન મન ચપલતા, જનકે સંગ નિમિતા
 જન સંગી હોવે નહિ, તત્તે મુનિ જગમિતા. ૫૯
 વાસ નગર વનકે વિષે, માન દુવિધ અખુદ,
 આતમ દરશીહું વસતિ, કેવલ આતમ શુદ્ધ. ૬૦

આપ ભાવના દેહમે દેહંતરગતિ દેત,
 આપ બુદ્ધિ જો આપમે, સો વિદેહપદ દેત. ૬૧
 ભવિ શિવપદે આપહું, આપ હિ સનમુખ હોઈ,
 તોતે ગુરુ હે આતમા, અપનો ઓર ન કોઈ. ૬૨
 સોવતહે નિજ ભાવમે, જાગે જે વ્યવહાર,
 સૂતો આતમ ભાવમે, સદા સ્વરૂપ આધાર. ૬૩
 અંતર ચેતન દેખિકે, બહાર દેહસ્વભાવ,
 તાકો અંતર જ્ઞાનતે, હોઈ અચલ દેહભાવ. ૬૪

ભાસે આતમજ્ઞાન ધુરિ, જગત ઉન્મતા સમાન,
 આગે દૃઢ અત્યાસતે, પથર રુષ અનુમાન. ૬૫
 લિન દેહતે ભાવિયે, ત્યું આપહિમે આપ,
 જ્યું સ્વખાહિમે નહિ છૂએ, દેહાતમ બમ તાપ. ૬૬
 પુષ્પ પાપ ક્રતે અવતે, મુગતિ દોઉકે ત્યાગ,
 અપ્રતપરૈ ક્રતમી તજે, તત્તે ધરી શિવરાગ. ૬૭
 પરમભાવ પ્રાપ્તિ લગે, ક્રત ધરિ અજ્ઞત છોડિ.
 પરમભાવરતિ પાપકે, ક્રતમી ઠનમે જોડિ. ૬૮

દહન સમે જ્યું ગુણ હતી, તું પ્રત અવત છેદ,	૬૮
કિયાશાંતિત ઈનમેં નહીં, જાગતિ નિશ્ચય ભેદ.	
પ્રત ગુણ ધારત અવતી, પ્રતી જ્ઞાન ગુણ દોઈ,	૭૦
પરમાત્મ કે જ્ઞાનતો, પરમ આત્મા હોઈ.	
લિંગદેહ આશ્રિત રહે, ભવકો કારણ દેહ,	૭૧
તાતો ભવ છેદે નહીં, લિંગ પક્ષ રત જેહ.	
જાતિ દેહ આશ્રિત રહે, ભવકો કારણ દેહ,	૭૨
તાતે ભવ છેદે નહીં, જાતિપક્ષ રતી જેહ.	
જાતિ લિંગકે પક્ષમેં, જિનાંકું તે દેહરાગ,	૭૩
મોહ જાલમેં સો પડે, ન લહે શિવસુખ ભાગ.	
લિંગ દ્રવ્ય ગુણ આદરૈ, નિશ્ચય સુખ વ્યવહાર,	૭૪
બાધ્યલિંગ હઠ નય ગતિ, કરૈ મૂઢ અવિચાર.	
ભાવલિંગ જાતે ભયે, સિદ્ધ પનરસ ભેદ,	૭૫
તાતો આત્માનું નહીં, લિંગ ન-જાતિ ન વેદ.	
પંગુંદાણ જ્યું અંધમેં, દાસીલેદ ન નહુ દેતા	૭૬
આતમ દાસિ શરીરમેં, તું ન ધરે ગુણ હેતા.	
સ્વભાવિકલતાદિક દશા ભમ માત્રે વ્યવહાર,	૭૭
નિશ્ચય નયમેં દોષ ક્ષય, વિના સદા ભમચાર.	
દુટે નહિ બાહ્યરાતમા, જાગતભી પઠિ ગ્રંથ,	૭૮
દુટે ભવયેં અનુભવી, સુપન વિકલ નિગરંથ.	
પઢી પાર કહે પાવનો, મિટ્યો ન મનકો ચાર,	૭૯
જ્યું કોલુકે બેલાંકું ઘરહી કોસ હજાર.	
જિછાં બુદ્ધિ થિર પુરુષકી તહેં રચિ તહેં મન લીન,	૮૦
આતમમતિ આતમરચિ, કહો કોન આધીન.	
સેવત પર પરમાત્મા લહે ભવિક તસ રૂપ.	૮૧
બતિયા સેવત જ્યોતિરું, હોવત જ્યોતિ સરૂપ.	
આપ આપમેં સ્થિત હુએ, તરુણેં અગાનિ ઉધોત,	૮૨
સેવત આપહિ આપહું, તું પરમાત્મ હોત.	

એહે પરમ પદ ભાવિયે વચન અગોચર સાર,	83
સહજ જ્યોતિતો પાદ્યિં, ફિરિ નહિ ભવ અવતાર.	
જ્ઞાનીકું હુઃખ કશુ નહીં, સહજ સિદ્ધ નિવાણા,	84
સુખ પ્રકાશ અનુભવ ભયે, સબહી ઠોર કલ્યાણ.	
સુપન દેખ્યે સુખ નાશતે, જ્યું હુઃખ લહે ન લોક,	85
યાગર દેખ્યે વિનાસમે, ત્યું બુધું નહિ શોક.	
સુખ ભાવિતહુઃખ પાયકે ક્ષય પાવે જગજ્ઞાન;	86
ન રહે સો બહુતાપમે, કોમલ ઝૂલ સમાન.	
હુઃખ પરિતાપે નવી ગલે, હુઃખભાવિત મુનિ જ્ઞાન;	87
વજ ગલે નવી દહનમે કંચનકે અનુમાન.	
તાતે હુઃખસુ ભાવિયે, આપ શક્તિ અનુસાર,	88
તો દેખતર છૂઈ ઉલ્લસે, જ્ઞાન ચરણ આચાર.	
રનમે લરતે સુભટ જ્યું જિને ન બાન પ્રહાર,	89
પ્રલુરજનકે હેત ત્યું જ્ઞાની અસુખ પ્રચાર.	
વ્યાપારી વ્યાપારમે સુખક્રોન માને હુઃખ;	90
કિયકષ સુખમેં જિને, ત્યું વંચિત મુનિ સુખ.	
કિયાયોગ અભ્યાસ હૈ, ફલ હૈ જ્ઞાન અનંધ,	91
દોનુંકું જ્ઞાની લક્ષે, એકનાર મતીતે રારાંધ.	
ઈચ્છા શાલ સમર્થના ત્રિવિધ યોગ હૈ સાર,	92
ઈચ્છા નિજ શક્તિ કરી, વિકલ યોગ વ્યવહાર.	
શાલ્યયોગ ગુણ ઠાણકો, પૂરન વિધિ આચાર,	93
પદ અતીત અનુભવ કહ્યો, યોગ હૃતીય વિચાર.	
રહે પથાબલ યોગમે, ગહે સકલ નય સાર,	94
ભાવે જૈનતા સો લહે, ચહે ન મિથ્યાચાર.	
મારણ અનુસારી કિયા, છેંટે સો મતિલીન,	95
કપટકિયા બલ જગ ઠગે, સોભી ભવજલ મીન.	
નિજ નિજ મતમે લરિ પરે, નયવાદી બહુરંગ,	96
ઉદાસીનતા પરિણામે, જ્ઞાનીકું સરવંગ.	

દોડ વરે તિણા એક પરે, દેખનમેં હુઃખ નાહિ,	
ઉદાસીનતા સુખસદન, પરપ્રવૃત્તિ હુઃખ છાંહિ.	૮૭
ઉદાસીનતા સુરલતા, સમતારસ ફળ ચાખિ.	
પરપેખનમેં ભતપરે, નિજમેં ગુણ નિજ રાખિ.	૮૮
ઉદાસીનતા જ્ઞાનફલ, પર પ્રવૃત્તિ હે મોહ,	
શુભ જાનો સો આદરો, ઉદ્ઘિત વિવેક પ્રરોહ.	૯૯
દોષિક શત કે ઉધરયું, તન્ત્ર સમાધિ વિચાર,	
ધરો એક બુધ કંઈમેં, ભાવ રતનકો હાર.	૧૦૦
જ્ઞાન વિમાન ચારિત્ર પવિ, નંદન સહજ સમાધ,	
મુનિ સુરપતિ સમતા સચી, રંગે રમે અગાધ.	૧૦૧
કવિ જશવિજયેં એ રચ્યો, દોષિક શતક પ્રમાણ,	
એહ ભાવ જો મન ધરે, સો પાવે કલ્યાણ.	૧૦૨

આત્મા જેટલા અંશો પોતાને ભૂલે છે, પરાશ્રયાને અંગીકાર કરે છે, તેટલા અંશમાં શુભાશુભ ભાવવાળો બને છે. તેનું ફળ સંસારભાવ છે.

*

આત્મા જેટલા અંશમાં આત્મદુઃખિંત બને છે, સ્વાક્ષરયનું લક્ષ્ય કરે છે તેટલા અંશમાં તે નિર્ધિકલ્ય શુદ્ધ ભાવવાળો બને છે.

*

અંદરની શાંતિ માટે બહારના એકાંતની જરૂર છે. બહારના એકાંતથી ચંતરથી એકાંત મળે છે. અંદરનું એકાંત બધા જીવને ભૂલવામાં, બધાં કર્મ, છર્છા, વિચાર અને વાસનાને છોડવામાં રહેલું છે. આ જ ખડું એકાંત છે, જેમાં જીવ અંદરના સમભાવથી, માધુર્યથી પરમકલ્યાણને રસ્તો પડે છે.

*

શાંતિની ગાદી ઉપર આદ્યાત્મિક સૌનંદર્યની પૂર્ણતા પ્રગટ થાય છે.

*

તુચ્છ અને વૃત્તિ બંનેનું સહ્યારોપણું છે. તુચ્છની સાથે વૃત્તિ જોડાયેલી જ રહે છે. દ્રવ્ય તુચ્છ આત્મા સ્વરૂપ જણાવનાર ગ્રન્થો ધર્ત્યાદિની તુચ્છ અને ભાવ તુચ્છ સાક્ષાત આત્મસ્વરૂપની તુચ્છને કહી છે.

‘ધર્મચિત્તન’] - પૂ. પં. શ્રી ભર્દુંકર વિજયજી ગણિતર્થ

મનુષ્યનું શરીર ભલે

અશુચિમય રહ્યું, છતાં એમાં
ચૈતન્યનો વાસ છે. તેથી તેમાં
એક ગુરા એ છે કે પાપને રોકી
શકાય છે. ધર્મના બોધ દ્વારા
પરમાત્માની ભક્તિ વડે અને
આત્મોપાસના વડે તે દિવ્ય
શરીરને અર્થાત્ ગુરૂઓના
સમૂહરૂપ શરીરને પ્રાપ્ત કરાવી
સંસારથી મુક્ત કરે છે.

જૈન સાઇટ
JAIN SITE.com
જ્યાણ શરીરનામ